Zenonas
NORKUS

Max Weber ir racionalus pasirinkimas

MARGI RAŠTAI
ALK

Zenonas
NORKUS

Max Weber
ir racionalus pasirinkimas

Zenonas
NORKUS

Max Weber
ir racionalus pasirinkimas

Iš vokiečių kalbos vertė
Albinas Lozuraitis

MARGI RAŠTAI
VILNIUS 2003

UDK 316(430)
No-79

Versta iš:
Zenonas Norkus
Max Weber und Rational Choice

This edition published
with support from the
Open Society Fund-Lithuania,
and from the CEU Translation
Project of the Open Society
Institute-Budapest

Knygos leidimą finansavo
Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas
Budapešte (Vidurio Europos
universiteto Vertimų projektas)

Vokišką knygos leidimą finansiškai parėmė
Alexandro von Humboldto fondas

Recenzentai:
prof. dr. Hansas Albertas
(Mannheimo universitetas)
prof. dr. Hartmutas Esseris
(Mannheimo universitetas)

Norkus, Zenonas
No-79 Max Weber ir racionalus pasirinkimas / Zenonas Norkus. – Vilnius : Margi raštai, 2003. – 512 p. : iliustr. – (Atviros Lietuvos knyga : ALK, ISSN 1392-1673)
Santr. vok. – Bibliogr.: p. 460–498. – Dalyk. ir asmenvardžių r-klės: p. 499–512

ISBN 9986-09-255-8

Aprėpdamas gausią pasaulinio garso vokiečių sociologo M. Weberio kūrybą, knygos autorius skrupulingai išlukštena galimas Weberio tekstų prasmes, aptaria mokslinėje literatūroje pateiktas jo kūrybos problematikos interpretacijas ir recepcijas. Šią knygą galima drąsiai vadinti vienu geriausių Weberio sociologijos, ekonomikos ir filosofijos vadovu, be kurio vargu ar išsivers šių sričių studentai ir specialistai.

Knyga pirmiausia buvo išleista Vokietijoje, kur buvo greitai pastebėta ir aukštai įvertinta šios šalies akademiniuose sluoksniuose.

UDK 316(430)+330.8

Zenonas Norkus

Max Weber
ir racionalus pasirinkimas

Vertė Albinas Lozuraitis
Redaktorė Genovaitė Savickienė
Dailininkas Alfonsas Žvilius
Maketavo Aurelijus Petrikauskas

SL 319. 2003 08 25. 18,5 sp. l.
Užsakymas 290
Leidykla „Margi raštai“,
Laisvės pr. 60, LT-2056 Vilnius,
el.p.: margirastai@takas.lt.
Spausdino UAB „Petro ofsetas“,
Žalgirio g.90, LT-2005 Vilnius.

ISBN 9986-09-255-8
ISSN 1392-1673

Turinys

Pratarmė

Maxas Weberis yra vienas iš sociologinio mąstymo klasikų, kurių kūryba visame pasaulyje traktuojama su didele pagarba. Skaitytojui siūloma knyga yra įdomus įnašas į šios kūrybos interpretaciją, o kartu – į sociologijos istoriją. Be to, knyga yra dėmesio vertas indėlis į diskusiją apie socialinių mokslų pagrindus.

Autorius kaip išeities tašką pagrįstai pasirenka prielaidą, kad mūsų dienomis stebimas Weberio kūrybos istorizavimas ir kontekstualizavimas jokiu būdu nėra vienintelė teisėta šios kūrybos traktavimo strategija ir kad pirmenybę reikia atiduoti šios kūrybos aktualizuojančiai interpretacijai, kuri nustato jos ryšį su šiandienine problemine situacija socialiniuose moksluose. Autorius siekia išaiškinti Weberio nagrinėjamas problemas, nesusisaistydamas jo pasiūlytais sprendimais. Priešingai, į Weberio išplėtotus problemų sprendimus šioje knygoje žiūrima kritiškai ir mėginama juos kuo labiau patobulinti nūdienos tyrimo rezultatų pagrindu. Šiame kontekste autorius gilinasi į skirtingas racionalaus pasirinkimo prieigos versijas, kurios išsivystė šiuolaikiniuose socialiniuose moksluose ir kuriose galima aptikti skirtingus Weberio recepcijos pavyzdžius.

Stulbina Zenono Norkaus nusimanymas literatūroje, skirtoje Weberio darbams, šiuolaikinės mokslo filosofijos literatūroje, reikšmingoje Weberio kūrybos metodologinių aspektų įvertinimui ir šiuolaikinėje sociologinėje bei ekonominėje literatūroje, kurioje nagrinėjamos problemos, savo turiniu susijusios su Weberio kūrybos temomis. Norkus panaudoja šios literatūros žinias tokiu būdu, kuris gali būti pavyzdys kitiems, ir taip įneša indėlį ne vien į Weberio kūrybos visumos interpretaciją, Weberio problematikos analizę ir toje problematikoje glūdinčių problemų sprendimų kritiką, bet ir į skirtingų racionalaus pasirinkimo prieigos versijų analizę bei kritiką. Laiko sąlygotos Weberio kūrybos silpnybės parodomos taip pat aiškiai, kaip ir jos pranašumai prieš kitas prieigas.

Z. Norkaus knyga išsiskiria griežta problemine orientacija, aiškiu mąstymu ir įtikinančia argumentacija. Mano nuomone, ji yra vienas iš tarptautiniu mastu reikšmingiausių įnašų į minėtas temas.

Heidelbergas, 2003 m. balandis

Prof. dr. Hansas Albertas
Mannheimo universitetas

Įvadas

1.

„Kad ir kaip aukštai vertintume sociologijos tyrinėtojų gebėjimus, pretenduojanti į „naujumą" ir kartu vaisinga, t.y. nesiekianti originalumo bet kokia kaina, bet bendrai pripažįstama Weberio darbų interpretacija dabar, atrodo, daugiau vargu ar įmanoma. Apskritai visas galimas klasifikacijų, apibūdinimų, aiškinimų ir kritikų repertuaras jau iki galo suvaidintas, priimtinos pozicijos, kuriomis remiantis argumentuotai sprendžiama apie asmenį ir dalyką, savo formą taip pat įgijo ne šiandien, o galimi pasirinkimai yra reliatyviai nusistovėję. Tikrai naujiems Weberio teorijų ir metodų supratimo metmenims iš esmės reikia, kad atsirastų savo interpretacijos objektus visai iš kitos perspektyvos matanti sociologija, o tokiai sociologijai savo ruožtu reikia gerokai struktūriškai pasikeitusios visuomenės patyriminio pamato. Tačiau apie stipresnį judėjimą šia kryptimi, kuri neišvengiamai tebėra visiškai neaiški, dar negali būti kalbos."[1]

Taip melancholiškai pradedamas vienas įnašas į weberianą, kuri jau prieš ketvirtį šimtmečio buvo neapžvelgiama ir nuo to laiko netapo apžvelgiamesnė. Ir jeigu aš dabar skaitytojui pasiryžau pasiūlyti dar vieną indėlį į ją, tai todėl, kad ana „visai iš kitos perspektyvos matanti sociologija" jau yra. Aš turiu galvoje racionalaus pasirinkimo prieigą (toliau – RPP, angl. *Rational Choice Approach)* – tarpdisciplininį sąjūdį, kuris siekia vėl suartinti sociologinius ir ekonominius mokslus pripažįstant ekonomikos viršenybę.

„Sociologiniai ir ekonominiai mokslai" – su tokiu žodžių junginiu susiduriame vieno iš populiariausių Weberio darbų pavadinime.[2] Tik nedaugelis skaitytojų įsisąmonina tą socialinio mokslo sampratą, kurią išreiškia šis pavadinimas: tai samprata vientiso mokslo, kuri buvo prarasta atsiradus „ekonominio" ir „sociologinio" požiūrio prieštarai. RPP yra tam tikra mokslo programa, siekianti įveikti šią prieštarą. Maxas Weberis buvo paskutinis iš

[1] Stallberg F. W. *Herrschaft und Legimität. Untersuchung zu Anwendung und Anwendbarkeit zentraler Kategorien Max Webers.* Meisenheim a.G.: Anton Hain, 1975. S. 1.
[2] Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften" // GAW. S. 489-540.

didžiųjų XIX a. pabaigos – XX a. pradžios socialinių tyrinėtojų, mėginusių pasipriešinti vientiso socialinio mokslo suirimui.

Jau vien todėl dabartinėse diskusijose apie socialinio mokslo pagrindus Weberio palikimas yra svarbus. Tai kartu yra tas požiūrio taškas, iš kurio mes čia norime analizuoti ir išdėstyti Weberio palikimą, – kaip mokslo programą, kuri anticipuoja RPP, ir kartu kaip teorinių veiklos teorijos intuicijų lobyną, kuris gali būti iššūkiu analitinėms (arba „formalioms") racionalaus veiksmo teorijoms, galiausiai kaip siūlymą analitinių įžvalgų, priežastinių hipotezių ir prognozių, per kurių rekonstrukciją ir kritiką šiandieninė RPP gali pademonstruoti savo gebėjimą perimti klasikinę socialinio mokslo problematiką.

Bet kuris praeities traktavimas remiasi tokiu išeities tašku, kuris tą traktavimą apriboja ir kartu padaro galimą. Nauji išeities taškai atsiranda tame laike, kuriame gyvena praeitį tyrinėjantys žmonės. Tyrinėtojai yra laisvi pasirinkti tokius naujus išeities taškus, pagal savo laiką atjauninti turimus praeities vaizdus ir tokiu būdu išryškinti aspektus, kurie prieš tai negalėjo būti pastebėti ir artikuliuoti. RPP ir siūlo vieną iš tokių naujų išeities taškų. Tuo jau ir įvardijamas vienas iš trijų tikslų, kurių siekiama šioje knygoje, – artikuliuoti ir eksplikuoti Weberio tekstuose esamas prasmės galimybes, kurios tik šiandien išryškėja diskusijose apie RPP.

Weberio metodologinio individualizmo ir tiksliškai racionalios veiklos euristinio prioriteto principai yra labai akivaizdūs sąlyčio su RPP taškai, kuriuos jau pastebėjo daugelis šiuolaikinių RPP atstovų.[3] Tarp įvairių Weberio darbų recepcijų – fenomenologinėje sociologijoje, konfliktų teorijoje, struktūriniame funkcionalizme ir pan. – esama ir specifinės RPP recepcijos. Tai yra antras šios knygos tikslas – surinkti, apžvelgti ir aptarti RPP literatūroje išbarstytus Weberio recepcijos pradmenis.

Trečias tikslas – išnagrinėti pačios RPP vidinį pliuralizmą ir diferenciaciją. Šia knyga tikimasi prisidėti prie šiandieninių diskusijų apie socialinio mokslo

[3] Žr., pvz.: Abell P. „Sociological Theory and Rational Choice Theory" // Turner B. S. (Ed.) The *Blackwell Companion to Social Theory*. Oxford: Blackwell, 1996. P. 258-260, 267; Hedström P., Swedberg R. „Rational Choice, Empirical Research, and the Sociological Tradition", *European Sociological Review*, 1996, N 2, P. 137-139; Blossfeld H. P. „A Dynamic Integration of Micro- and Macro-Perspectives Using Longitudinal Data and Event History Models" // Blossfeld H. P., Prein G. (Eds) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Boulder: Westview Press, 1998. P. 233-234; Boudon R. „The Individualistic Tradition in Sociology" // Alexander J. C., Giesen B., Münch R., Smelser N. J. (Eds) *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California Press, 1987. P. 46-49 ir kt.

pagrindus, tam tikslui pasiūlant tam tikras „weberiškąsias meditacijas". Tose meditacijose Weberio darbai sudaro istorinį foną, leidžiantį griežčiau apibrėžti pozicijas šiuolaikinėse diskusijose apie RPP ir pačioje RPP. Šiose meditacijose skirtingos RPP sampratos ir skirtingos racionalios veiklos sampratos yra lyginamos su programine Weberio suprantančiosios sociologijos koncepcija.

2.

Ši knyga pirmiausia yra adresuota Weberio tyrinėtojams. Aš prielaidauju, kad vis tolyn einantis istorinis ir kontekstualizuojantis Weberio darbų nagrinėjimas nėra vienintelė leistina klasiko veikalų interpretavimo strategija. Weberio tyrimai gali išvengti išsigimimo į Weberio filologiją, tik jeigu jie nuolat sieks aktualizuojančios interpretacijos. Neatsitiktinai lig šiol geriausias indėlis į weberianą buvo veikalai tų autorių, kurie Weberio palikimą perskaitė remdamiesi nuosavu naujesniu požiūriu. Taip darė Randallas Collinsas (konfliktų teorija),[4] Jürgenas Habermasas (komunikacinio veiksmo teorija),[5] Richardas Münchas (neofunkcionalizmas),[6] Talcottas Parsonsas („voliuntaristinė" veiksmo teorija),[7] Raineris Prewo (kritinė teorija)[8] ir Wolfgangas Schluchteris (funkcionalizmas ir komunikacinės veiklos teorija).[9] Visi šie autoriai siekia ne tik interpretuoti Weberio darbus, bet ir juos eksplikuoti, „tai reiškia, kad laikantis jo problemų formulavimo, nesilaikoma, bent jau visiškai, jo tų problemų sprendimo. Pasikliaudamas tų problemų pradinio sprendimo pagrindais, eksplikacija mėgina veikiau jį pagerinti, o kad tai padarytų, ji turi 'griebtis' kitų teorijų."[10] Tatai mėginama daryti ir šioje knygoje.

Mano knyga adresuota taip pat tiems socialiniams mokslininkams, kurie (kaip ir pats autorius) laikosi nuomonės, kad RPP šiuo metu yra geriausias skirtingas disciplinas apimantis teorinis pasiūlymas. Tai, kad RPP apima skir-

[4] Collins R. *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
[5] Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*, Fr.a.M.: Suhrkamp, 1981. Bd. 1., S. 225-385, 455-488; Bd. 2, S. 449-488.
[6] Münch R. *Theorie des Handelns: zur Rekonstruktion der Beiträge von Talcott Parsons, Emile Durkheim und Max Weber*. Fr.a.M.: Suhrkamp, 1982.
[7] Parsons T. *The Structure of Social Action*. N.Y.: Free Press, 1968. Vol. 2.
[8] Prewo R. *Max Webers Wissenschaftsprogramm. Versuch einer methodischen Neuerschliessung*. Fr.a.M.: Suhrkamp, 1979.
[9] Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1979
[10] Ibidem. S. 14.

tingas disciplinas, reiškia, kad jos rėmuose dirbantys tyrinėtojai buvo akademiškai socializuoti įvairiose specialiose disciplinose su jiems būdinga tyrimo kultūra. Todėl jie disponuoja labai skirtingomis sociologijos klasikų žiniomis. 1987–1988 m. Richardas Swedbergas apklausė žymius tyrinėtojus, dirbančius ekonomikos ir sociologijos sandūroje: Gary S. Beckerį, Jamesą S. Colemaną, Kennethą J. Arrową, Albertą O. Hirschmaną, Mancurą Olsoną, Thomasą C. Schellingą, Amartya Seną ir kt. Jis klausė, ar gerai jie žino Weberio veikalus ir ar jis turėjo jiems įtakos. Apibendrinanti Swedbergo išvada yra tokia: „jeigu kalbėsime apie Maxą Weberį, tai labai nustebina, kad ekonomistai su jo palikimu yra menkai susipažinę. Šiaip ar taip, atrodo, kad jis nepadarė jiems jokio įspūdžio."[11]

Mano knyga galbūt gali truputį padėti apgriauti komunikacijos barjerus tarp ekonomikos ir sociologijos specialistų (taip pat ir racionalaus pasirinkimo prieigoje). Juk ir RPP viduje atsirado du koegzistuojantys Weberio recepcijos variantai. Pirmąjį reprezentuoja sociologijos atstovų veikalai. Jie RPP supranta kaip mokslinę programą, kuri siekia reintegruoti ekonominį ir sociologinį požiūrius, o Weberio palikimą laiko RPP priešistorės dalimi. Antrajam atstovauja ekonomistai, RPP suprantantys kaip „ekonominį imperializmą", kuris turi atimti iš sociologų kuo daugiau tyrimo sričių. Iš šios perspektyvos Weberis pasirodo kaip konkuruojančio sociologinio požiūrio atstovas, reikalingas vien tam, kad jam būtų galima priskirti tam tikras nepagrįstas pažiūras, kurioms priešpriešinamas „teisingas" ekonominis tam tikrų aiškinimo problemų sprendimas. Taip sukuriama retorinė strategija, leidžianti nuosaviems tyrinėjimo rezultatams suteikti „Weberio paneigimo" formą, nesukant sau galvos, ar pats Weberis tikrai atstovavo „paneigtai" pažiūrai.

Kad parodyčiau, iki kokio absurdo gali nueiti tokia Weberio recepcija, pateiksiu „Weberio tezės" išdėstymą, kurį siūlo iškilūs ekonomikos specialistai, kad po to jam priešpriešintų savo pačių labai įdomų viduramžių katalikų Bažnyčios „ekonominį modelį":

„Štai ką sako labai stilizuota Weberio tezės versija. Viduramžių katalikų Bažnyčia darė nuolatinį negatyvų poveikį ūkinei Vakarų Europos raidai, ji persekiojo mokslininkus ir laisvus mąstytojus, varžė technologiją, ribojo bendravimą ir prekybą, atitraukė investicijas nuo gamybinių (materialių) investicijų ir nukreipė jas į švaistymo (dvasinę) sritį. O svarbiausia buvo tai, kad Bažnyčia, Weberio požiūriu, paraližiavo individualistinės etikos, kuri skatino prekybą ir bendravimą, raidą. Nors Weberį domino pirmiausia reforma-

[11] Swedberg R. *Economics and Sociology. Redefining Their Boundaries: Conversations With Economists And Sociologists.* Princeton: Princeton University Press, 1990. P. 320.

cijos poveikis, kurį ji padarė esminiams kapitalizmo vystymosi apribojimams, tačiau jis Bažnyčią kaltino vilkinus Europos ūkinę raidą."[12]

Aš pritariu pirmajam Weberio recepcijos variantui ir mėginu priešintis antrojo plėtojimuisi, į kurį krypsta ekonomikos katedrose išlavinti RPP atstovai. Tuo paaiškinamas tam tikras vienpusiškumas, dėl kurio gali apgailestauti tie Weberio žinovai, kuriems labiau rūpi Weberio santykiai su jo laikų teisės ir istorijos mokslais. Manasis Weberio paveikslas ypač pabrėžia jo metodologijos ir dalykinės problematikos įsišaknijimą to meto „nacionalinėje ekonomijoje" (tai tuometinis vokiškasis ekonomikos mokslo pavadinimas) ir vaizduoja jį kaip istorinės mokyklos nacionalinį ekonomistą, ieškojusį kompromiso nacionalinės ekonomijos „ginče dėl metodo" ir šiam tikslui sukūrusį socialinio mokslinio aiškinimo koncepciją, kuri anticipavo tam tikrą RPP versiją. Be to, jis vaizduojamas kaip ūkio istorikas, kuris savo darbuose kaip euristines fikcijas savo centrinės problematikos klausimams formuluoti ir nagrinėti naudojo neoklasikinės ekonomikos „konstrukcijas", interpretuodamas jas „idealiųjų tipų" prasme.

Kitus vienpusiškumus aš galiu čia pateisinti tik dviem pastabomis.

1. Vienašališkų pozicijų privalumas tas, kad jas galima kritikuoti ir falsifikuoti, taigi jos turi tą savybę, kurios Karlas Raimundas Popperis nuolat reikalavo iš mokslinių hipotezių. Tai sunku pasakyti apie įnašą tų Weberio tyrinėtojų, kurie savo „drąsias" tezes apsaugo užglaistančiomis išlygomis ir išnašomis.
2. Mano knyga yra pirmasis mėginimas perskaityti Weberio darbus iš RPP perspektyvos. Abi šias puses jungiančios konvergencijos linijos ir sąlyčio taškai čia labiau pabrėžiami negu jų divergencijos linijos ir galbūt kai kur pasitaikantis jų nepalyginamumas ar nebendramatiškumas. Šių trūkumų neturinčiu pavyzdžiu Weberio egzegezei gali būti Jono Elsterio „Making Sense of Marx".[13] Weberio darbai nusipelno to, kad jie taptų tokio pat nuodugnaus ir išsamaus analitinio nagrinėjimo objektu, kokiu vadinamajame „analitiniame marksizme" jau yra tapęs Karlo Marxo palikimas.[14]

[12] Ekelund R. B. Jr., Herbert R. T., Tollison R. D., Anderson G. M., Davidson A. B. *Sacred Trust: The Medieval Church as an Economic Firm.* N.Y.: Oxford UP, 1996. P. 10. Tokiu pat būdu savo pasakojimą apie RPP taikymo religijos tyrimui rezultatus konstruoja ir Laurence R. Iannaccone. Žr.: Iannaccone L. „Introduction to the Economics of Religion" // *Journal of Economic Literature.* 1998. Vol. 36. P. 1465-1497, ypač P. 1474-1475.

[13] Elster J. *Making Sense of Marx.* Cambridge: Cambridge UP, 1985.

[14] Šio uždavinio aktualumą neseniai pabrėžė Michaelis Hechteris ir Edgaras Kiseris. Jie vartoja „analitinio weberianizmo" terminą savo pačių RPP versijai pavadinti. Žr.: Kiser E., Hechter M. „The Debate on Historical Sociology: Rational Choice Theory and Its Critics". *American Journal of Sociology.* 1998. Vol. 104. N 3. P. 797-798.

Tai, ką aš čia ryžtuosi pasiūlyti, tėra tokio nagrinėjimo prolegomenai. Pavyzdys to, kaip turi būti perskaitytas socialinio mokslo klasikas iš RPP perspektyvos, man, be Hartmuto Esserio veikalo apie RPP santykius su Alfredo Schützo darbais,[15] buvo Elsterio veikalai apie Marxą ir Tocqueville'į. Savajam Weberio centrinės problematikos ir jos santykių su neoklasikine ekonomika supratimui svarbiausius inspiracijos šaltinius aš įgijau iš Arthuro L. Stinchcombe'o.[16] Svarbių impulsų aš gavau iš Stefano Breuerio, kuris pirmas parodė, kad Weberio pagrindinių sociologinių sąvokų sistemoje jam rašant veikalą „Ūkis ir visuomenė" įvyko žymūs pokyčiai.[17] Kaip ir Richardas Swedbergas,[18] aš pabrėžiu socialinės ekonomikos sąvokos reikšmę Weberio palikimui suprasti.

3.

Knyga susideda iš penkių dalių ir priedo. Pirmoje dalyje aš mėginu savo svarstomąjį dalyką susieti su aktualiomis diskusijomis apie Weberio tyrimus ir glaustai išdėstau savąjį Weberio darbų supratimą, kuris kitose dalyse formuluojamas detaliau ir papildomas.

Aš konstruktyviai kritiškai aptariu Wilhelmo Henniso darbus, kuriuose jis savo požiūrį į Weberį, kaip vieną iš „senosios Europos" mąstytojų, priešpriešina „standartinei" interpretacijai, kuri Weberį laiko sociologijos klasiku. Henniso nuopelnas, mano nuomone, buvo tas, kad jis parodė, jog Weberis save laikė ekonomistu, ir privertė suabejoti paplitusiais vaizdiniais apie jo kelią į sociologiją. Tačiau Henniso interpretacija sužlunga, nes joje istorinė mokykla nacionalinėje ekonomijoje pernelyg homogenizuojama. Visas istorinės mokyklos kartas jis *en bloc* priskiria senajai europietiškajai tradicijai ir todėl negali paaiškinti to fakto, kad Weberis kritikavo „senąją" (Wilhel-

[15] Esser H. *Alltagshandeln und Verstehen. Zum Verhältnis von erklärenden und verstehenden Soziologie am Beispiel von Alfred Schütz und 'Rational Choice'.* Tübingen: J.C.B. Mohr, 1991.
[16] Stinchcombe A. L. „Review of Weber M. Economy and Society". Ed. by Guenther Roth and Claus Wittich. 3 vols. New York: Bedminster Press, 1968 // *American Journal of Sociology.* 1969. Vol. 75, Nr. 2. P. 282-286; to paties: *Creating Efficient Industrial Administrations.* N.Y.: Academic Press, 1974.
[17] Žr.: Breuer S. *Bürokratie und Charisma. Zur politischen Soziologie Max Webers.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994. S. 5-32.
[18] Swedberg R. *Max Weber and the Idea of Economic Sociology.* Princeton: Princeton UP, 1998

mas Roscheris ir Karlas Kniesas) ir „jaunesniąją" (Gustavas Schmolleris) istorinės mokyklos kartas. Šią kritiką aš interpretuoju kaip mėginimą istoristinį ekonomikos mokslo supratimą modernizuoti socialinės ekonomikos ir suprantančiosios sociologijos koncepcijomis.

Aš skiriu dvi Weberio suprantančiosios sociologijos sampratos versijas. Pirmoji išdėstyta Weberio straipsnyje „Apie kai kurias suprantančiosios sociologijos kategorijas", kuris atsirado iš „Socialinės ekonomikos apybraižos" metodologinio įvado. Suprantančioji sociologija čia iškyla kaip metodas, apibendrinantis individualistinį ir racionalistinį „abstrakčios ūkio teorijos" aiškinimo metodą. Šioje versijoje glūdi „situacijos logikos" metodo (taip jį vėliau pavadino Karlas Raimundas Popperis) aprašymas, ir ji gali būti laikoma RPP anticipacija. Ji nereiškia Weberio kokio nors „proveržio" į sociologiją arba jo nusigręžimo nuo nacionalinės ekonomijos, o žymi jo nacionalinės ekonomijos supratimo, kuriame ji apibrėžiama kaip „socialinė ekonomika", tolesnę raidą.

Šiame supratime Weberis mėgino pasipriešinti nacionalinės ekonomijos, kaip viską apimančio socialinio mokslo, skilimo tendencijoms – į sociologiją iš vienos pusės, ir „abstrakčią ekonominę teoriją" – iš kitos. Abstrakčią ūkio teoriją, kuri mūsų dienomis vadinama „neoklasikine ekonomika", jis interpretavo kaip universaliai galiojančią normatyvią ekonominę „dogmatiką", kuri empirinę reikšmę įgyja tik moderniajame kapitalizme. „Modernusis", arba „racionalus kapitalizmas" buvo tas terminas, kuriuo Weberis apibrėžė tą temą, kuriai jis skyrė centrinę vietą socialinės ekonomikos darbotvarkėje, o kartu ir savo paties „materialiuose" (empiriniuose) darbuose, kuriuose jis savo dėmesį sutelkė į tuos neekonominius faktus, kurie, jo nuomone, buvo „ekonomiškai relevantiški" racionalaus kapitalizmo atsiradimui ir tolesniam jo egzistavimui. Taigi pirmoji suprantančiosios sociologijos versija aprašo socialinės ekonomikos aiškinimo metodą, kurio atskiras atvejis ir kartu pavyzdys yra aiškinimo metodas, taikomas „abstrakčioje ūkio teorijoje".

Tiktai 1918–1919 metais, Weberiui dirbant prie naujojo „Ūkio ir visuomenės" varianto, įvyksta jo „proveržis" į sociologiją, taigi jis nusigręžia nuo nacionalinės ekonomijos. Sociologija dabar suprantama kaip ekonomikos mokslui alternatyvus ir jį papildantis mokslas, o pats ekonomikos mokslas savo ruožtu tapatinamas su „abstrakčia ūkio teorija" (neoklasikine ekonomika). Svarbiausias Weberio socialinės ekonomikos suskilimo į ekonomiką ir sociologiją dokumentas yra minėtame naujajame variante atsiradęs ekonomikos sociologijos skyrius. Tai yra aiškus nukrypimas nuo socialinės eko-

nomikos pradinės sistematikos, kurios svarbiausi dokumentai yra Weberio sudaryti teminiai medžiagos išdėstymo „Socialinės ekonomikos apybraižoje" planai.

Pokyčiai socialinės ekonomikos sampratoje atsiliepia ir tam, kaip suprantančioji sociologija yra išdėstyta „Pagrindinėse sociologijos sąvokose" (pirmame „Ūkio ir visuomenės" skyriuje). Antrojoje suprantančiosios sociologijos sampratos versijoje Weberis siekia ją pagrįsti veiklos teorija. Todėl jis čia apmeta socialinės veiklos teoriją, kuri turi aiškiai skirtis ir nuo psichologinių elgesio teorijų, ir nuo analitinės racionalios veiklos teorijos. Dėl ankstyvos Weberio mirties jo vėlesniosios sociologijos, kaip ekonomikai alternatyvaus ir ją papildančio mokslo, sampratos apmatai liko tokie neapibrėžti, kad į jos sukonkretinimą galėjo pretenduoti įvairūs alternatyvūs požiūriai.

Antroje dalyje aš mėginu išsiaiškinti, koks yra suprantančiosios sociologijos mokslinės programinės koncepcijos santykis su substancialiuoju Weberio palikimu. Aš mėginu išsamiau artikuliuoti metodologinį šios koncepcijos turinį ir tiksliau apibrėžti jos savitumą lyginant su šiandienine RPP. Individualistinės ir racionalistinės Weberio metodologijos santykiai su substancialiuoju jo palikimu yra klasikinis Weberio tyrimo klausimas. Tarp Weberio mokslinės programos ir faktinio jo empirinių problemų traktavimo būdo esama akivaizdaus neatitikimo, kuris kaip dilema gali būti suformuluotas šitaip: jeigu substancialusis Weberio palikimas yra meistriškas sociologinio tyrimo pavyzdys, tai jo individualistinė ir racionalistinė sociologijos samprata yra nepamatuota. Tačiau, jeigu ta samprata yra pagrįsta, tai tada jo substancialusis palikimas nėra jokia „sociologija". Standartinėje Weberio recepcijoje paprastai pirmenybė teikiama pirmajam variantui, taigi aukojama jo metodologija, o Weberio sociologijos „teorinio branduolio" ieškoma jo substancialiajame palikime.

Šią problemą aš mėginu išspręsti Weberio suprantančiosios sociologijos sąvoką interpretuodamas kaip idealizuojantį socialinio mokslinio aiškinimo aprašymą, kuris išlaiko netvirtą reflektyvią pusiausvyrą su substancialiojo palikimo faktine logika – *logic-in-use*. Darbuose apie protestantiškąją etiką randame tokių aiškinimo pavyzdžių, kurie visiškai priartėja prie Weberio idealo. Tai, kad šis neatitikimas tarp metodologinio idealo ir jo realizavimo substancialiuose darbuose iškyla taip ryškiai, retrospektyviai gali būti aiškinama, viena vertus, nepakankama teorinių instrumentų pasiūla analitiniam makro-mikro ir mikro-makro perėjimų modeliavimui to meto socialiniame moksle, o antra vertus, Weberio dėmesio sutelkimu į „segmentiškai diferen-

cijuotų“ visuomenių sąlygas, kuriose socialiniai faktai gali būti gana tiksliai paaiškinti detaliau nemodeliuojant individualių veikėjų sprendimų suradimo mikroprocesų.

Weberio pastangos įveikti neatitikimą tarp jo metodologijos (*reconstructed logic*) ir jo *logic-in-use* labiausiai išryškėja naujajame „Ūkio ir visuomenės“ variante ir jo suprantančiosios sociologijos antrojoje versijoje. Pirmojoje suprantančiosios sociologijos versijoje metodologinis individualizmas suprantamas kaip socialinio mokslinio aiškinimo idealios formos aprašymas. Antrojoje versijoje šis principas suprantamas mažiau produktyviu būdu – kaip reikalavimas visas „kolektyvines“ sąvokas apibrėžti individualaus veiksmo sąvokomis.

Weberio suprantančiosios sociologijos sąvokos neišsemia taip ar kitaip suprantamas metodologinio individualizmo principas. Pagal pagrindinį turinį ji gali būti aprašyta kaip aiškinančio supratimo euristika, kuri pateikia tyrinėtojui patarimus, kaip jis turi veikti, priskirdamas propozicines ir intencines nuostatas veikėjams. Ši euristika remiasi metodiniu tiksliškai racionalaus veiksmo prioritetu: aktorių elgesio aiškinimas turi prasidėti nuo „nulinės hipotezės“, kuri sako, kaip šie aktoriai elgtųsi, jeigu jie būtų visiškai racionalūs. Faktiškojo veikimo nukrypimai nuo griežtai racionalios jo eigos pirmiausia turi būti hipotetiškai priežastiniu būdu priskiriami vien tik „subjektyviai“ racionaliam veiksmo pasirinkimui. Tatai yra nukrypimai, kylantys dėl „klaidingos informacijos, faktinių ar mąstymo klaidų“.[19] Jeigu ir ši hipotezė turi būti atmesta, tai nukrypimus galima aiškinti tokiais elgesį vairuojančiais mechanizmais kaip vertybiškai racionalus pasirinkimas, įpročiai, afektai ir neprasmingos psichofizinės ir psichologinės priežastys.

Metodinis tiksliškai racionalaus veiksmo prioritetas yra akivaizdžiai bendras Weberio suprantančiajai sociologijai ir racionalaus pasirinkimo prieigai. Ar to pakanka, kad tą sociologiją būtų galima laikyti RPP anticipacija arba pradine jos pakopa?

Prieš imdamasis šio klausimo, aš kartu su Donaldu P. Greenu ir Ianu Shapiro išskiriu tris RPP sampratas: griežtai universalistinę, segmentiškai universalistinę ir iš dalies universalistinę.[20] Universalistinėje sampratoje (pavyzdžiui, Gary S. Beckeris) RPP suprantama kaip universali elgesio teorija, kuri gali paaiškinti ir gyvūnų elgseną. Segmentiškai universalistinėje

[19] Weber M. WuG. S. 10.

[20] Green D. P., Shapiro I. *Pathologies of the Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Sciense.* New Haven and London: Yale UP, 1994.

sampratoje (pavyzdžiui, Michaelis Tayloras, Erichas Weede) RPP pritaikomumas yra priklausomas nuo apibrėžtų ribinių sąlygų. Iš dalies universalistinėje sampratoje (pavyzdžiui, Jonas Elsteris) racionalus pasirinkimas laikomas vienu iš daugelio elgesį nukreipiančių mechanizmų, kuris, nors jam ir priklauso paradigminis prioritetas kitų mechanizmų atžvilgiu, elgesį gali paaiškinti tik iš dalies ir turi būti papildomas kitais mechanizmais. Kita vidinė diferenciacijos linija ekonomistus (pavyzdžiui, G. S. Beckerį) skiria nuo tokių sociologų kaip Jamesas S. Colemanas, Hartmutas Esseris, Siegwartas Lindenbergas. Ekonomistai RPP supranta kaip neoklasikinės ekonomikos, kuri naujo vartotojų elgesio konceptualizavimo dėka tapo autarkiška, aiškinimo strategijos pritaikymą naujose srityse. Sociologai mėgina į RPP rėmus integruoti kai kuriuos sociologinių teorijų darybos tradicijos fragmentus.

Ši weberiškoji meditacija arba tarpinis apmąstymas veda prie išvados, kad RPP iš esmės apima daugelį požiūrių, kuriuos sieja šeimyninio panašumo ryšys (Ludwigo Wittgensteino prasme). Tada šiai šeimai galima priskirti ir pirmąją Weberio suprantančiosios sociologijos versiją. Šiuolaikinėje RPP labiausiai panašus į ją yra Jono Elsterio atstovaujamas RPP variantas. Tiesa, Weberio palikime ne tik pasigendame jo mokslinės programos principų analitiškai modeliuojančio realizavimo; savo paskutiniuosiuose veikaluose Weberis nutolsta nuo RPP ir programiniais bei metodologiniais klausimais.

Kad ir kokie skirtingi būtų šios šeimos nariai, jai priklausyti jie gali tik laikydami racionalios veiklos teoriją socialinio mokslo nomologiniu branduoliu. Racionalaus pasirinkimo prieigoje šiandien tokį vaidmenį atlieka analitinė (arba formali) racionalaus pasirinkimo teorija (sprendimo logika), kuri sistemiškai eksplikuoja ikianalitines intuicijas. Trečioje dalyje Weberio veiklos teorijos darbai retrospektyviai eksplikuojami analitinės racionalaus elgesio teorijos priemonėmis.

Čia panaudojama dviguba perspektyva. Viena vertus, aš pasinaudoju dabartine epistemine ir problemine situacija analitinėje veiklos teorijoje Weberio teorinėms veiklos ir racionalumo intuicijoms aiškinti ir kritikuoti. Antra vertus, šias Weberio intuicijas aš panaudoju kaip atskaitos taškus, įgalinančius vieną su kita lyginti skirtingas analitinės racionalaus pasirinkimo teorijos versijas ir nustatyti jų ribas.

Taip lygindamas aš skiriu du praktinio racionalumo konceptualizavimo požiūrius: situacinį (arba substancinį) ir procedūrinį (arba procesinį). Pirmuoju atveju veiksmas laikomas racionaliu, jeigu jis yra tinkamas tam tikro-

je situacijoje. Antruoju atveju veiksmas laikomas racionaliu, jeigu tinkamai vyksta veikėjo lūkesčių ir pirmenybių darybos procesai, kurie galiausiai atveda prie apsisprendimo. Pagal situacijos (kaip objektyvios arba tik subjektyviai apibrėžtos) supratimą ir pagal griežtumą sąlygų, kurias turi įvykdyti lūkesčių ir pirmenybių susidarymo procesai, racionalumo sąvokos būna daugiau ar mažiau „storos" ar „liesos".

Weberio teoriniuose veiklos apmąstymuose taikomi abu požiūriai. Jo „tikrai racionalaus" (*richtigkeitsrational*) veiksmo samprata yra situacinė, o „subjektyviai tiksliškai racionalaus" (*subjektiv zweckrational*) veiksmo sąvoka yra procesinė. Pirmoji yra orientuota į tuometinę „abstrakčią ūkio teoriją". Tatai yra ribinės naudos teorija, kuri eksplikuoja racionalaus sprendimo tikrumo situacijoje sąvoką. Šią sąvoką atitinka Weberio „tikrai racionalus" veiksmas. Savo kazuistinėje kapitalistinės veiklos formų klasifikacijoje Weberis vadovaujasi griežtai racionalaus veiksmo sąvoka, kurią aš retrospektyviai rekonstruoju probabilistinės naudos teorijos pagrindu.

Weberio procedūrinės racionalumo dimensijos analizėje galima išskirti du etapus. Pirmasis etapas susijęs su pirmąja jo suprantančiosios sociologijos sąvokos versija ir yra paveiktas Weberio, kaip jurisprudencijos žinovo, išsimokslinimo ir interesų. Subjektyviai racionaliu veiksmu Weberis čia laiko tokį veiksmą, kuris yra sąmoningai apsvarstytas, aiškaus bei tikslaus mąstymo ir norėjimo apspręstas. Vėlyvuosiuose jo darbuose „subjektyviai" ir „objektyviai" racionalaus veiksmo antitezę išstumia „formaliai" ir „materialiai" tiksliškai racionalios veiklos priešpriešа. Kartu su tuo veiksmo procedūrinis racionalumas yra sociologizuojamas: veiksmo racionalumo laipsnis daugiau jau nėra subjektyvios psichinės pastangos („vidinio aktyvumo") funkcija, o priklauso nuo veikėjams prieinamų informacijos paieškos, apdorojimo, kaupimo institucionalizuotų rutinų kokybės bei jų panaudojimo sprendimams rasti.

Nors formalus (arba procedūrinis) veiksmo racionalizavimas ne visada padidina jo situacinį tikslinį racionalumą, jis bent jau suteikia kitiems veikėjams daugiau galimybių jį iš anksto apskaičiuoti – padidina jo numatomumą. Tiesa, Weberis dar negalėjo ištirti strateginių racionalios veiklos aspektų. Jis buvo teoretikas parametrinio, o ne strateginio racionalumo, kuris yra lošimų teorijos objektas.

Prie tolesnių Weberio ir RPP divergencijos taškų taip pat priklauso dualistinė jo praktinio racionalumo koncepcija. Kaip žinia, Weberis nori skirti vertybiškai racionalią ir tiksliškai racionalią veiklą. Tačiau, prisidėdamas prie Jono Elsterio, aš siekiu parodyti, kad kai kurie elgesio atvejai, kuriuos We-

beris klasifikuoja kaip „vertybiškai racionalius", gali būti konceptualizuoti analitinėje veiklos teorijoje pasinaudojant pirmenybių tvarkos leksikografinės struktūros sąvoka.

Žinoma, ne visos divergencijos tarp Weberio teorinių racionalumo intuicijų ir analitinės racionalaus veiksmo teorijos jos dabartiniu pavidalu gali būti interpretuojamos Weberio nenaudai. Kai kurios iš šių divergencijų labiau išryškina pačios analitinės racionalios veiklos teorijos ribas. Taip pat ir subjektyvistinė probabilistinės naudos teorijos versija, nors ši teorija atsižvelgia į daugelį Weberio intuicijų apie subjektyvų veiklos racionalumą, abstrahuojasi nuo „prasmės" (arba „komunikacinio aspekto") ir sąmoningo svarstymo (arba apmąstymo), kurie Weberiui yra esminiai subjektyviai racionalaus veiksmo bruožai. Todėl ji negali būti laikoma filosofiškai patenkinama „subjektyvaus proto" teorija, nors anos abstrakcijos gali būti pateisintos episteminiais aiškinančio socialinio mokslo interesais: pastarajam reikia veiklos teorijos, kuri „situacijos logikos" analizei gali duoti vienareikšmius nurodymus.

Antrojoje Weberio suprantančiosios sociologijos versijoje ryški tendencija tokios teorijos funkcijas patikėti specifiškai sociologinei veiklos teorijai. Tokia teorija turi atitikti šias sąlygas:

1) būti nepriklausoma nuo eksperimentinės psichologijos;
2) taikyti tas pačias kategorijas, kuriomis operuoja kasdienis patyrimas arba „vulgarioji psichologija" (angl. *folk psychology*), ir taip išsaugoti konceptualius saitus su ja;
3) realizmu ir apimtimi pranokti, o aiškinamąja galia prilygti analitinei racionalios veiklos teorijai, kuri Weberio laikais egzistavo tik ribinės naudos teorijos pavidalu.

Aš kritikuoju garsiosios Weberio veiksmų tipologijos apmatų esamas interpretacijas ir rekonstruoju visą jo veiksmų tipologiją, kuri šalia keturių grynųjų veiksmo tipų apima vienuolika mišriųjų. Šią tipologiją aš interpretuoju kaip sociologinės veiklos teorijos, kuri turi įvykdyti tris anksčiau nurodytas sąlygas, projekto dalį. Weberio veiklos teorijos apmatai kaip ir vėlesni požiūriai, priklausantys jo suformuotai sociologinės veiklos teorijos tradicijai, tų sąlygų neįvykdo. Praėjus septyniems dešimtmečiams po Weberio mirties, mėginimuose pagrįsti socialinį mokslą veiklos teorija išlieka tos pačios principinės alternatyvos ir jų kompromisai – *trade offs* – tarp jų.

Aptardamas šias alternatyvas, trečią dalį aš užbaigiu dar vienu „weberiškuoju apmąstymu". Atsisakę pirmos sąlygos, gauname „psichologistinį" so-

cialinį mokslą, kokį jį, pavyzdžiui, reprezentuoja vadinamoji „elgesinė ekonomika" – *behavioral economics*. Atsisakius trečios sąlygos, atsiduriame RPP pozicijose. Tačiau jos griežtai universalistinė versija nebegali patenkinti antros sąlygos (racionalumas, vulgariosios psichologijos požiūriu, yra būdingas tik kai kuriems elgesio epizodams).

Ketvirtoje dalyje svorio centras iš socialinio mokslo programų ir veiklos teorijų Weberio suprantančiojoje sociologijoje bei jos „giminaičiuose" RPP srities perkeliamas į substancialųjį jo palikimą. Čia aš siekiu pademonstruoti mano siūlomos Weberio interpretacijos euristinį potencialą sprendžiant dar vieną „klasikinį" Weberio palikimo tyrimo klausimą. Turiu galvoje Weberio substancialiojo palikimo „centrinės problematikos" ar „centrinio klausimo" (*zentrale Fragestellung*, kaip tai pavadino W. Hennisas) klausimą. Aš neatmetu galimybės Weberio apmąstymus apie „socialinės veiklos racionalizavimą" interpretuoti kaip sociologinės „modernizacijos teorijos" pradmenis. Tačiau RPP retrospektyva sugestijuoja kitokį požiūrį, kuris yra jautresnis paties Weberio „centriniam" užmojui jo substancialiajame palikime.

Tas užmojis buvo pateikti modernų tęsinį tai istorinės mokyklos tradicijos daliai, kuri ilgalaikius ūkinius pokyčius mėgina aprėpti vadinamąja „pakopų teorija". Centrinė Weberio tema yra „racionalus kapitalizmas", kurį jis kartu supranta kaip nacionalinio ūkio santvarkos (*volkswirtschaftliche Ordnung*) tipą (makrolygmuo) ir kaip ypatingą pasipelnymo veiklos (*Erwerbshandeln*) tipą (mikrolygmuo). Weberio „racionalaus kapitalizmo" samprata pažymėta neoklasikinės ekonomikos kūrybiško nesupratimo antspaudu: Weberis ją laikė idealizuojančiu modernių ūkinių santykių atvaizdu. Weberio požiūriu, neoklasikinė ekonomika yra visuotinai normatyviai galiojantis racionalaus ūkio „*idealus* atvaizdas", nuo kurio ūkinio gyvenimo tikrovė būna mažiau ar daugiau nutolusi. „Racionaliai kapitalistiniais" Weberis laiko tuos realius ūkinius santykius, kuriems esant „abstrakčios ūkio teorijos konstrukcijos", nepaisant jų „netikroviškų prielaidų", turi ne tik normatyvią, bet ir empirinę galią.

Weberis klausia, kaip „realūs" žmonės gali veikti kaip „abstrakčios ūkio teorijos matematinės idealios figūros". Šis klausimas apibrėžia analitinę arba „kvazitranscendentalinę" jo centrinės problematikos dalį. Jis remiasi tam tikromis apibrėžtomis psichologinėmis-antropologinėmis prielaidomis, kurias galima aiškinti iš dalies Nietzsche's įtaka, iš dalies tuometine „mąstymo ekonomika": maksimizuojantis ir kalkuliuojantis elgesys reikalauja aiškinimo, nes yra „nenatūralus" ir mažai tikėtinas.

Weberio darbuose galima rasti du atsakymo į šį klausimą būdus – psichogenetinį ir kultūrinį-institucinį. Pirmuoju atveju empirinis „abstrakčios ūkio teorijos konstrukcijų“ galiojimas laikomas priklausomu nuo tam tikro ypatingo žmogaus tipo „išauklėjimo“. Antruoju atveju laipsnis, kuriuo „realaus verslininko“ sprendimai priartėja prie „idealiai tipiško“ verslininko, priklauso nuo verslininkystės kultūrinės ir institucinės aplinkos. Būdingus šios aplinkos bruožus Weberis nurodo “kapitalo apskaitos didžiausio *formalaus racionalumo* masto“[21] sąlygų sąraše. Be kitų dalykų, tos sąlygos apima šias:

„1. *Visos daiktinės gamybos priemonės* (žemė, mašinos, aparatai, įrankiai ir t.t.) *prisavintos kaip laisva nuosavybė autonomiškoms privačioms pelno verslamonėms* <...>. 2. *Rinkos laisvė*, t.y. rinka, laisva nuo visų iracionalių apyvartos sąvaržų <...>. 3. Racionali, t.y. kuo tiksliausiai apskaičiuojama ir todėl mechanizuota technika ir, būtent, apskaičiuojama ne tik gamyba, bet ir transportas, ne tik prekių pagaminimo, bet ir jų kėlybos kaštai. 4. *Racionali*, t.y. numatoma *teisė*. <...> 5. *Laisvas darbas*, t.y. kada yra žmonių, kurie ne tik teisiškai gali, bet ir ekonomiškai priversti laisvai parduoti rinkoje savo darbo jėgą <...>. 6. Ūkio *komercializacija*; čia turima galvoj visuotinį vartojimą vertybės popierių, žyminčių teisę į verslamonės dalinius arba į turto dalinius.“[22]

Centrinė Weberio problematika, be to, apima klausimą, kodėl šios ir kitos sąlygos, kurios griežtai racionalią ūkinę veiklą padarė galimą ir būtiną, pirmiausia atsirado Naujųjų laikų Vakaruose. Į šį klausimą Weberis atsako susikryžiuojančiais istoriniais-genetiniais aiškinimais, kurie priklauso istorinei jo centrinės problematikos daliai. Pats Weberis aiškiai neskiria analitinių ir istorinių klausimų. Jis yra linkęs būtinas kultūrines-institucines griežtai racionalios veiklos sąlygas tapatinti su pakeičiamomis INUS sąlygomis (Johno L. Mackie prasme).[23] Iš čia atsirado tokie sunkumai kaip „Anglijos problema“, su kuria susiduria jo garsioji „protestantizmo-kapitalizmo tezė“, o tiksliau išskyrus analitinį ir istorinį aspektą, to buvo galima išvengti.

Weberio istoriniai-genetiniai kultūrinių-institucinių racionalios ūkinės veiklos INUS sąlygų aiškinimai weberianoje jau buvo ne kartą analizuoti.

[21] Weber M. WuG. S. 94.

[22] Weber M. *Ūkio istorija. Universalinės ūkio ir visuomenės istorijos bruožai* / Vertė dr. J. Pajaujis. – Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1929. P. 223-224 (vertimas kiek pataisytas).

[23] Žr. toliau, 13.2.

Todėl, analizuodamas centrinės Weberio problematikos istorinę dalį, aš apsiriboju jo rinkų raidos istorijos, į kurią per retai kreipiamas dėmesys, aptarimu. Weberis tą istoriją apmetė remdamasis Karlu Bücheriu ir kritiškai užaštrindamas savo poziciją prieš Marxo teoriją apie „kapitalistinės prekinės gamybos" atsiradimą iš „paprastosios prekinės gamybos".

Centrinės Weberio problematikos nagrinėjimą aš užbaigiu jos trečios dalies analize, kur jis prognozuoja, kad socialinė tikrovė nuo neoklasikinės negailestingai veikiančios rinkų sistemos „utopijos" vis labiau tols biurokratiškai organizuotų „aprūpinimo bendruomenių" kryptimi. Šia prognoze Weberis ekonomiškai pagrindė savo Vokietijai rekomenduotą „didžiavalstybinę politiką", laikydamas ją vieninteliu „realistišku" ir „atsakingu" pasirinkimu. Parodoma, kaip Weberio socialinis teorinis mąstymas lieka priklausomas nuo klasikinės politinės ekonomijos, ypač nuo jos maltusiškųjų teoremų, kurios ūkiniam augimui numatė tam tikras neįveikiamas ribas.

Paskutinėje, penktoje, dalyje aš nagrinėju klausimą, kokiu būdu centrinė Weberio ūkinės veiklos racionalizavimo problematika gali būti įtraukta į dabartinės RPP rėmus. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo esą veikiau du nesulyginami dalykai. Weberis racionalumą traktuoja kaip kintamą dydį; racionalaus pasirinkimo prieigoje racionalumas pasirodo kaip prielaida. Kartu su kitais „istoriniais nacionalekonomistais" Weberis nori empirinį „abstrakčios ūkio teorijos" galiojimą apriboti nacionaliniais ūkiais (*Volkswirtschaft*), kuriuose egzistuoja tam tikros specifinės institucinės ir kultūrinės sąlygos; tačiau pati neoklasikinė ekonomika save supranta kaip universaliai panaudojamą „įrankių dėžę".

Šitie skirtumai švelnėja, kai mes pačioje RPP skiriame „kietąjį branduolį" ir atskirus modelius, kuriuose tas branduolys taikomas, o minėta racionalumo prielaida įgyja skirtingą griežtumą arba „storumą". Todėl yra prasmingas klausimas, kokiomis sąlygomis gali būti empiriškai reikšmingi modeliai, kurie remiasi „griežto" arba „tobulo" racionalumo prielaida. Primti RPP nėra visiškai tas pats, kas traktuoti tobulą racionalumą kaip RPP branduolį. Visiškai įmanoma remtis ribotu arba netobulu racionalumu. Taip galima RPP rėmuose atverti loginę erdvę, kurioje Weberio klausimas apie ūkinės veiklos racionalizavimą gali būti vaisingai endogenizuotas: kaip klausimas, kokiomis sąlygomis „realus", t.y. netobulai racionalus ūkinis aktorius gali sėkmingai simuliuoti tobulai racionalią veiklą.

Aš parodau, kad abu Weberio griežtai racionalios veiklos galimybės sąlygų analitikoje aptinkami požiūriai gali būti endogenizuoti RPP rėmuose.

Kultūriniam-institucionalistiniam Weberio požiūriui endogenizuoti priemones pateikia naujoji institucijų ekonomika. Iš jos perspektyvos svarbiausi kintamieji, apibrėžiantys ūkinių sprendimų racionalumo laipsnį, yra alternatyvieji klaidingo sprendimo kaštai, taip pat informaciniai objektyviai racionalaus sprendimo radimo kaštai, kuriems priklauso ir vadinamieji transakciniai ar sandorių kaštai. Weberio racionalios verslininkiškos veiklos galimybės sąlygų sąrašai nurodo institucines ir kultūrines aplinkybes, kurios, viena vertus, didina optimizuojančio sprendimų suradimo paskatas, o antra vertus, mažina jo kaštus.

Mėginant endogenizuoti psichogenetinį (arba charakterologinį) Weberio požiūrį, pirmiausia atsižvelgiama į vadinamąją „egonomiką" (Jonas Elsteris, Thomas Schellingas) arba „pikoekonomiką" (Georgas Ainslie). Egonomika laiko paaiškinimo reikalaujančiu dalyku transtemporalų pirmenybių nuoseklumą, kuris yra išankstinė prielaida modeliuose, prielaidaujančiuose griežtą racionalumą. Weberis „sistemingą gyvenimo būdą" kildino iš istorijos, pirmiausia iš religijos istorijos. Skaitydami jo istorinės religijos sociologijos darbus per šiandieninės egonomikos idėjų prizmę, galime teigti, kad tai yra prasminga ir dėmesio verta orientacinė hipotezė.

Sverdamas Weberio atsakymų į jo centrinį klausimą išliekamąją pažintinę vertę, aš naudojuosi darbais šiuolaikinių RPP atstovų, kurie gvildena tas pačias arba panašias problemas ir kai kada patys tiesiogiai remiasi Weberiu. Čia pirmiausia reikia nurodyti Michaelį Baurmanną, kuris iš Weberio pateiktų modernių „gyvenimo santvarkų" (*Lebensordnungen*) aprašymų rekonstruoja platesnę tiksliškai racionalaus veiksmo (kaip „taisyklės maksimizavimo") sąvoką ir taip parodo Weberio palikimo svarbą dabartinėms diskusijoms dėl socialinės tvarkos prigimties.

Vertindamas istorinius Weberio Vakarų iškilimo aiškinimus, aš lyginu juos su darbais Douglasso C. Northo, kuris yra naujosios institucionalistinės ūkio istorijos lyderis ir vis labiau gilinasi į weberiškąjį klausimą apie ilgalaikius istorinės raidos kelių skirtumus. Aiškindamas, kodėl ilgalaikės Weberio prognozės, nepaisant jose slypinčio „tiesos grūdo", žlugo, aš remiuosi Oliverio Williamsono ir Jameso S. Colemano darbais. Williamsonas pateikia nuodugnią analizę, kodėl biurokratinės hierarchijos išstumia rinkas ir kas riboja šį procesą. Colemano „naujosios socialinės struktūros" ir „asimetriškos visuomenės" sąvokos leidžia patikslinti kai kurias socialines diagnostines ir prognostines Weberio įžvalgas.

Pagrindinį knygos tekstą papildo priedas, kuriame aš gvildenu Weberio „protestantizmo-kapitalizmo tezės" recepciją racionalaus pasirinkimo priei-

goje. Weberio tekstai, kuriuose jis šią tezę dėsto, priklauso, viena vertus, tiems, į kuriuos RPP atstovai ir jiems artimi tyrinėtojai (Jamešas S. Colemanas, Raymondas Boudonas, Gudmundas Hernesas, Richardas Swedbergas) atsižvelgia dažniausiai. Antra vertus, šie tekstai priklauso toms jo substancialiojo palikimo dalims, kurios labiausiai priartėja prie jo mokslinio programinio individualistinio aiškinimo idealo. Šiuo pastaruoju požiūriu jie analizuojami ir priede, kur aš pasinaudoju minėtų autorių įnašu kritiškai rekonstruodamas Weberio argumentacijos transformacinę loginę, situacinę loginę ir selekcinę loginę dalis. Analizuodamas selekcinę loginę dalį, aš rėmiausi naujausiais rezultatais, gautais diskusijose dėl vadinamosios „Newcombo problemos" analitinėje racionalios veiklos teorijoje.

Aš negaliu prielaidauti, kad visi skaitytojai, kurie domisi Weberio palikimu, vienodai gerai orientuojasi analitinėje (formalioje) racionalaus pasirinkimo teorijoje. Todėl ten, kur aš ja remiuosiu, glaustai referuosiu tuos jos teiginius, kurie šiais atvejais yra panaudojami. Taigi mano knyga kaip įvadu gali pasinaudoti ir skaitytojas, kuriam rūpi ne tiek Weberio palikimo interpretacijos problemos, kiek RPP idėjos ir jos taikymo socialiniuose moksluose metodologinės problemos.

Ši knyga yra mano ilgamečio domėjimosi Maxo Weberio palikimu vaisius. Šiame darbe mano palydovai buvo Vilniaus universiteto filosofijos ir sociologijos specialybių studentai, o taip pat Bazelio universiteto studentai, kuriems vedžiau Weberio seminarą 1994–1995 m. m. žiemos semestre, gavęs Šveicarijos stipendijų užsienio studentams komisijos (*Eidgenössische Stipendienkommission für ausländische Studierende; ESKAS*) paramą.

Galimybė pradėti rašyti šią knygą atsirado 1996–1997 m. m. Mannheimo universiteto Socialinių mokslų fakulteto Sociologijos ir mokslo filosofijos katedroje, kur galėjau nuvykti Alexandro von Humboldto fondo paskirtos stipendijos dėka. Darbą galėjau iš esmės užbaigti 1998–1999 m. m., dirbdamas Berlyno mokslo kolegijoje (*Wissenschaftskolleg Berlin*). Alexandro von Humboldto fondui esu dėkingas ir už suteiktą galimybę šią mano knygą išleisti vokiečių kalba, o Atviros Lietuvos fondui – paskelbti šį jos lietuvišką vertimą.

Ypač esu dėkingas Hartmutui Esseriui, Jürgenui Kockai, Wolfui Lepeniesui ir Wolfgangui Schluchteriui. Jų svetingumą ir paramą aš vertinu tuo labiau, kad visi jie yra puikūs Weberio žinovai ir jų nuomonės ne visuomet sutapdavo su manuoju Weberio supratimu. Už domėjimąsi mano darbu, diskusijas ir kritines pastabas taip pat dėkoju Hansui Albertui, Emiliui Angehrnui, Richardui Biernackiui, Hinnerkui Bruhnsui, Svenui Eliaesonui,

Franzui Xaverui Kaufmanui, Christophui Markschiesui, Heinrichui Heino Nau, Jörnui Rüsenui, Hansjörgui Siegenthaleriui, Waltheriui Stocké, Richardui Swedbergui, Stephenui P. Turneriui, Viktorui Vanbergui, Hansui Ulrichui Wehleriui, Lutzui Wingertui.

Už galimybę parengti vokišką knygos leidimą dėkoju Berlyno mokslo kolegijos redaktorėms Christine von Arnim ir Marianne Karbe, taip pat Metropolio leidyklos darbuotojui Hubertui Hoffmannui. Kompiuterinės grafikos ir kituose darbuose man talkino Doris Reichel, Petra Sonnenberg ir Elissa Linke. Už tai, kad šaltinių srautas mano tyrimams niekad neišsekdavo, aš esu dėkingas puikiam Berlyno mokslo kolegijos bibliotekos darbui, kuriam vadovavo Gesine Bottomley.

Už galimybę paskelbti knygos vertimą į lietuvių kalbą dėkoju Atviros Lietuvos fondui, taip pat knygos vertėjui Albinui Lozuraičiui bei leidyklos „Margi raštai“ vadovams ir darbuotojams.

Pirma dalis

Maxo Weberio socialinė ekonomika ir suprantančioji sociologija

Pirmoje dalyje aš mėginu savąją RPP (racionalaus pasirinkimo prieigos) ir Maxo Weberio palikimo santykio analizę įtraukti į Weberio tyrimų tradiciją. Pirmiausia aš noriu parodyti, kad mano mėginimas perskaityti klasiko darbus iš RPP perspektyvos nėra išoriško mastelio jiems taikymas. Kaip tik priešingai: RPP leidžia atsakyti į ginčytinus arba neaiškius ligšiolinio Weberio tyrimo klausimus. Pirmiausia tai yra tie klausimai, kuriuos Wilhelmas Hennisas savo „standartinės" Weberio, kaip sociologijos klasiko, interpretacijos kritika[1] padarė centrine diskusijos apie Weberį tema: (1) kada Weberis tapo sociologu? (2) kaip Weberis suprato santykį tarp sociologijos ir nacionalinės ekonomijos?

1 skyrius

Wilhelmo Henniso iššūkis

Kad šie klausimai būtų suprantami ir tiems, kurie nesusipažinę su moksline Weberio biografija, reikia nurodyti keletą jo biografijos ir kūrybos istorijos faktų. Savo mokslinę karjerą Weberis pradėjo kaip teisininkas, „institucijų istorikas"[2] darbais, kuriuose nagrinėjami specialūs germanų teisės[3] ir romė-

[1] Hennis W. *Max Webers Fragestellung. Studien zur Biographie des Werks.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1987; to paties: *Max Webers Wissenschaft vom Menschen. Neue Studien zur Biographie des Werks.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1996.
[2] Francis E. „Kultur und Gesellschaft in der Soziologie Max Webers" // Engisch K., Pfister B., Winckelmann J. (Hrsg.) *Max Weber. Gedächtnisschrift der Ludwig-Maximilians-Universität München zur 100. Wiederkehr seines Geburtstags.* Berlin: Duncker & Humblot, 1966. S. 106.
[3] Daktaro disertacijoje: Weber M. *Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter. Nach südeuropäischen Quellen.* Stuttgart: F. Enke, 1889.

nų teisės[4] istorijos klausimai. Nuo 1893 m. jis buvo Berlyno universiteto prekybos ir vokiečių teisės profesorius. 1892 m. jis tyrinėjo Rytų Elbės žemės ūkio darbininkų padėtį[5] ir tam tikslui panaudojo Socialinės politikos susivienijimo anketas. Šis darbas pelnė jam gabaus ekonomikos mokslininko reputaciją, ir 1894 m. jis buvo pakviestas dirbti į Nacionalinės ekonomijos katedrą Freiburgo universitete. 1896 m. jis šią katedrą pakeitė į Heidelbergo universiteto Nacionalinės ekonomijos ir finansų mokslų katedrą, kur jis tapo savo buvusio mokytojo, vieno žymiausių nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos atstovų, Karlo Knieso įpėdiniu. Weberio ryšys su nacionaline ekonomija išliko visą jo gyvenimą. Kai po ilgos pertraukos, kuri atsirado dėl jo nervinės krizės (nuo 1897 m.), sugrįžo prie akademinės veiklos, jis vėl dirbo Nacionalinės ekonomijos katedroje, kurią perėmė iš Lujo Brentano Miuncheno universitete.

Tik nuo 1909 m. Weberis formaliai gali būti pavadintas sociologu. Tais metais buvo įsteigta Vokietijos sociologų draugija (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*). Pradiniu laikotarpiu Weberis gyvai dalyvavo šios draugijos veikloje: jis prisiėmė „skaitvedžio“ (*Rechner*) pareigas, inicijavo tyrimų projektus, ieškojo pinigų jiems realizuoti, prisidėjo prie abiejų pirmųjų Vokietijos sociologų suvažiavimų (1910 m. Frankfurte prie Maino ir 1912 m. Berlyne) surengimo. Šiuo metu jis ir pats savo tyrimus pirmą kartą pavadino „sociologija“, arba „sociologiniais“. Pirmasis darbas, kuriam jis pats taikė tokį terminą (taip pat ir pavadinime), yra straipsnis „Apie kai kurias suprantančiosios sociologijos kategorijas“, kuris 1913 m. buvo paskelbtas žurnale *Logos.*[6]

Ką šitie pokyčiai reiškė pačiam Weberiui? Ar šis prisidėjimas prie sociologijos buvo jo nusigręžimas nuo nacionalinės ekonomijos ir atsiribojimas nuo jos? Kaip jis įsivaizdavo savo buvusios specialybės santykį su naująja? Ar šitas pokrypis į sociologiją tebuvo kitoks to paties dalyko pavadinimas? Pirmuoju atveju tarp „ikisociologinio“ ir „sociologinio“ jo kūrybos laikotarpių būtų tam tikra riba, kuri leistų atitinkamai sugrupuoti jo raštus. Antruoju atveju būtų tik kitaip pavadintas jo tyrimų būdas,

[4] Habilitaciniame darbe: Weber M. *Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht.* Stuttgart: F. Enke, 1891.

[5] Weber M. *Die Verhältnisse der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland.* Leipzig: Duncker & Humblot, 1892.

[6] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie“ // *Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur.* Hrsg.. R.Kroner u. G. Mehlis.1913. Bd. 4, Hf. 3. S. 253-294. Toliau cituojama pagal atspaudą: Weber M. GAW. S. 427-474.

kurį jis anksčiau vadino „nacionalekonominiu". Kitaip sakant, pirmu atveju skirtumas tarp Weberio ekonomisto ir Weberio sociologo būtų realus, antru – tik nominalus. Ar Weberio mokslinę karjerą reikėtų apibūdinti kaip tolydžią ar kaip netolydžią?

1.1 Weberio kelias į sociologiją: netolydinė interpretacija

Atsakymai į šiuos klausimus nėra vienodi ir visuotinai pripažįstami. Tyrinėtojų nuomonės čia svyruoja tarp tolydumo ir netolydumo polių. Netolydiniu gali būti laikomas Wolfgango J. Mommseno ir Friedricho H. Tenbrucko dalyko supratimas. Mommsenas yra tos nuomonės, kad Weberio pokrypis į sociologiją ryškiausiai pasireiškia „jo metodologinio mąstymo raidoje",[7] būtent kintančiose „idealiųjų tipų" pažintinėse funkcijose:

> „Pirmuoju laikotarpiu, kuriam atstovauja ankstyvieji mokslo filosofijai skirti darbai, ypač 'Objektyvumo' straipsnis, Weberis „idealiuosius tipus" traktuoja kaip pagalbinę euristinę priemonę socialiniams arba istoriniams reiškiniams suvokti jų kultūrinės reikšmės požiūriu. <...> Po to 1913 m. straipsnyje „Apie kai kurias suprantančiosios sociologijos kategorijas" mes susiduriame su tyrimų strategijos pokyčiu, ir dabar „idealiųjų tipų sąvokų" daryba tampa tikruoju sociologinio tyrimo tikslu."[8]

Pasak Mommseno, Weberio konstruojamų idealiųjų tipų loginio savitumo pokytis nubrėžia ribą tarp ikisociologinio ir sociologinio laikotarpių. Ikisociologiniu laikotarpiu Weberis orientavosi į „istorinius idealiuosius tipus". O po to jis apmetė „sociologinius idealiuosius tipus", kokius juos ypač reprezentuoja „Ūkio ir visuomenės" „naujoji dalis" (1–4 skyriai). „Pirmieji yra tokie, kad leidžia apibūdinti tuos ar kitus istorinius objektus ir priežastiniu būdu apibrėžti jų vietą istoriniame vystymosi procese, kurio kultūrinė reikšmė tam tikrais aspektais dažnai būna akivaizdi, o antrieji turi veikiau viršlaikišką pobūdį, kai istorinio laiko faktorius neturi tiesioginio vaidmens."[9]

Mommsenas, kuris pats yra istorikas, šį pokytį aprašo ne kaip perėjimą iš nacionalinės ekonomijos į sociologiją, o kaip perėjimą nuo „kultūros istori-

[7] Mommsen W. J. *Max Weber. Gesellschaft, Politik und Geschichte.* F.a.M.: Suhrkamp, 1974. S. 229.
[8] Ibidem. S. 229-230.
[9] Ibidem. S. 228.

jos, rašomos visuotinės istorijos požiūriu",[10] prie sociologijos. Kadangi jis mokslinį Weberio brendimą supranta kaip perėjimą nuo istorijos prie sociologijos, tai jam nėra svarbus ir klausimas, kaip Weberis suprato sociologijos ir nacionalinės ekonomijos santykį.

Tas pats pasakytina ir apie Tenbrucką, kuris sociologinio Weberio kūrybos laikotarpio pradžią sieja su 1903 m. atsinaujinusiais jo tyrimais. Pirmaisiais sociologiniais Weberio veikalais jis laiko straipsnį „Socialinio mokslinio ir socialinio politinio pažinimo 'objektyvumas'"[11] ir studiją apie protestantizmo etiką (kaip modernizacijos teorijos užuomazgą): „kai *Maxas Weberis* 1903 m. atsigavo po savo ligos, jis prasiveržė prie savo sociologijos dviem darbais: metodiniu požiūriu – „Objektyvumo" straipsniu, dalykiniu – PE veikalu."[12] Tenbrucko požiūrio vertinimą komplikuoja ta aplinkybė, kad jis įvairiu metu rašytuose savo darbuose apie Weberį reiškia skirtingas, viena kitai prieštaraujančias nuomones. Savo ankstyvajame straipsnyje „Maxo Weberio metodologijos genezė"[13] jis laikėsi nuomonės, kad Weberio sociologija atsirado iš nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos („istorinės nacionalinio ūkio teorijos"[14]). Tačiau vėliau jis taria, kad Weberio sociologijos šaknų reikia ieškoti ne nacionalinėje ekonomijoje, o tuometiniame istorijos moksle, ypač antropologiniame Eduardo Meyerio įvade į jo „Senovės istoriją".[15] Su panašiais jo pozicijos pasikeitimais mes susiduriame ir ten, kur jis interpretuoja atskirų Weberio darbų reikšmę jo pažiūrų raidoje. Pavyzdžiui, viename iš savo ankstesnių darbų F. Tenbruckas rašo, kad „nacionalinės ekonomijos ginčas dėl metodo" Weberio „Objektyvumo" straipsnyje yra „akivaizdi jo klausimų ir atsakymų ašis".[16] Tačiau vėliau jis pabrėžia, kad šis straipsnis, „nors ir nagrinėja bendrus metodologinius klausimus, bet iš esmės yra parašytas kaip metodinis PE pateisinimas"[17] ir yra įnašas į sociolo-

[10] Ibidem. S. 199.

[11] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis" // Weber M. GAW. S. 156-214.

[12] Tenbruck F. H. „Das Werk Max Webers" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 1975. Jg. 27. S. 670-671. „PE" reiškia Weberio veikalą *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus.*

[13] Tenbruck F. H. „Die Genesis der Methodologie Max Webers" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 1959. Jg. 11. S. 573-630.

[14] Ibidem. S. 578.

[15] Žr.: Tenbruck F. H. „Max Weber und Eduard Meyer" // Mommsen W. und Schwentker W. (Hrsg.) *Max Weber und seine Zeitgenossen.* Göttingen, Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. S. 337-379.

[16] Tenbruck F. „Die Genesis der Methodologie Max Webers". S. 589.

[17] Tenbruck F. H. „Das Werk Max Webers". S. 697.

gijos metodologiją. Nė vienoje iš savo Weberio sociologijos atsiradimo versijų Tenbruckas nepaliečia klausimo, kaip Weberis įsivaizdavo sociologijos ir nacionalinės ekonomijos santykį.

1.2 Weberio kelias į sociologiją: pirmoji („amerikietiškoji“) tolydumo versija

Literatūroje aptinkame dvi tolydaus Weberio kūrybos pobūdžio versijas. Pirmajai atstovauja Wilhelmas Hennisas. Pasak jo, Weberis iki gyvenimo pabaigos liko istorinės mokyklos nacionalekonomistu. Weberio darbuose iki 1909–1910 m. ir po jų jis mato tik terminologinius skirtumus.[18] Weberio „kūryboje viskas kalba prieš tai, kad ji būtų išskaidyta tiksliai datuotais ‘proveržiais’, nušvitimais, griaunančiomis įžvalgomis.“[19] Visos pagrindinės Weberio sociologinės sąvokos ir klausimų formulavimai buvę anticipuoti jau jo mokytojo, nacionalekonomisto Karlo Knieso, darbų: „išskyrus ‘muzikos sociologiją’, aš nežinau jokios Weberio ‘sociologinės’ temos, kurios nebūtų nužymėjęs kuris nors iš senųjų meistrų, ypač Kniesas, arba bent padaręs jos užuominą.“[20] „Apskritai turime pasakyti, kad Weberis tik radikalizavo istorinės mokyklos, taip pat Knieso, pozicijas.“[21] Kritinį šios versijos įvertinimą aš pateiksiu kitame šio skyriaus skirsnyje.

Antrajai versijai atstovauja pirmiausia autoriai amerikiečiai, pasak kurių, mokslinė Weberio karjera iš pat pradžių buvusi sociologinė. Tokios sampratos pavyzdžiu galima laikyti Lawrence A. Scaffo[22] veikalus, kuris „jaunojo“ Weberio darbus, pirmiausia jo Rytų Elbės žemės ūkio darbininkų padėties tyrimą, analizuoja kaip sociologinius ir prieina prie išvados, kad jau juose esama gerai apgalvotų teorinių pamatų. Integruojantį vaidmenį čia vaidina darbo organizacijos (*Arbeitsverfassung*) sąvoka, kurią Scaffas traktuoja kaip teorinį raktą, įvedantį į svarbiausius Weberio veikalus, parašytus nuo 1892 m. iki 1894 m.[23] Šis amerikietiškasis tolydumo variantas net gali

[18] Žr.: Hennis W. „Max Webers Fragestellung“. S. 67.
[19] Ibidem. S. 64.
[20] Ibidem. S. 162.
[21] Ibidem. S. 161.
[22] Scaff L. A. *Veržiantis iš geležinio narvo. Max Weber ir moderniosios sociologijos atsiradimas* / Vertė Z. Norkus. – V.: Pradai, 1995. Žr. taip pat: Scaff L. A. „Weber before Weberian Sociology“ // *British Journal of Sociology*. 1984. Vol. 35. Nr. 2. P. 190-215.
[23] Scaff L. A. *Veržiantis iš geležinio narvo*. P. 64.

inkorporuoti kai kuriuos netolydaus Weberio kelio į sociologiją gynėjų argumentus, pavyzdžiui, kai Scaffas teigia, kad „substancialiajame" (*substantive*) Weberio tyrime akivaizdžiai išsiskiria (mažiausiai) dvi sociologijos. „Konkrečiuose Weberio tyrimuose nuo pat pradžių esama dviejų analitiškai atskiriamų tendencijų. Viena iš jų kaip analitinį branduolį apibrėžia statuso grupes, socialines klases, dominavimo modelius ir materialius interesus; kita turi gerokai kitokią pagrindinių sąvokų grupę, kurią sudaro religinė etika, normatyvinės tvarkos, legitimavimo būdai ir idealūs interesai."[24]

Panašiai Weberio palikimą vertina ir Jeffrey C. Alexanderis: „nebuvo jokio 'ankstyvojo Weberio' ta prasme, kokia buvo ankstyvasis Marxas arba ankstyvasis Durkheimas."[25] Pradedant nuo ankstyvųjų Weberio darbų, Alexanderis jo kūryboje atskleidžia du greta esančius dalykus: viena vertus, jam kartais pavyksta prasiveržti prie „daugiamatės" sociologijos, kuri vaisingai sujungia „sociologinį materializmą" ir „sociologinį idealizmą"; o antra vertus, jis kartais vis „atkrinta" į vienos dimensijos perspektyvą. „Daugiamate" Alexanderis vadina Weberio socialinio susisluoksniavimo sampratą, jo miesto sociologiją „Ūkyje ir visuomenėje" ir jo „Antikos judaizmo" studiją. Tuo tarpu prie „materialistinio" vienamatiškumo Weberis sugrįžtąs savo veikale „Budizmas ir daosizmas", o taip pat savo viešpatavimo sociologijoje, teisės sociologijoje, bendrojoje modernybės sampratoje.

Kiti autoriai taip pat ignoruoja Weberio kelio iš nacionalinės ekonomijos į sociologiją klausimą. Weberį jie traktuoja kaip „apsigimusį sociologą" ir iš anksto taria, kad „tikra" nacionalinė ekonomija ir neoklasikinė *economics* yra tapačios. Kadangi Weberis nebuvo neoklasikinis ekonomistas, o priklausė istorinei nacionalinės ekonomijos mokyklai, apie jį apskritai negalima kalbėti kaip apie mokslininką ekonomistą. Šie autoriai iš esmės naudoja tokią pat „sociologijos" sąvoką, kurią neoklasikinės ekonomikos atstovai jau amžių sandūroje nukreipė prieš istorinę (institucionalistinę) mokyklą ekonomikoje, kai tuomet dar nebaigtame „ginče dėl metodo" vyko kova dėl paties ekonomikos, kaip specialaus mokslo, apibrėžimo.

Šio ginčo baigčiai negalėjo neturėti reikšmės ta aplinkybė, kad jau nuo XIX amžiaus vidurio tarp pretendentų į akademinę institucionalizaciją buvo kandidatė vardu „sociologija". Jos buvimas, į kurį Vokietijoje ypač įtariai žiūrė-

[24] Ten pat. P. 51.

[25] Alexander J. C. *Theoretical Logic in Sociology.* Vol. 3. *The Classical Attempt at Theoretical Synthesis: Max Weber.* London, Melbourne and Henley: Routledge and Kegan Paul, 1983. P. 7.

jo istorikai, neoklasikinių ekonomistų buvo greičiau sveikinamas. Ji pylė vandenį ant neoklasikų malūno, kurie institucionalistinę ekonomiką diskvalifikavo: ši iš esmės esanti ne „tikra" ekonomika, o tik ekonominė sociologija, arba tiesiog „tik sociologija". Ši etiketė, kuria pasinaudodami neoklasikai susidorodavo su istorine mokykla nacionalinėje ekonomijoje, savo klasikiniu pavidalu aptinkama įtakingoje J. A. Schumpeterio „Ekonominės analizės istorijoje": „Iš esmės, nors praktikoje ir ne besąlygiškai, schmolleriškojo tipo ekonomistas buvo istoriškai orientuotas sociologas plačiausia sociologijos termino prasme."[26]

Čia Schumpeteris mini svarbiausiąjį „jaunesniosios" istorinės mokyklos nacionalinėje ekonomijoje atstovą Gustavą Schmollerį (1838–1917). Tačiau tokį savo nuosprendį jis taiko ir Weberiui: „Jis iš tikrųjų apskritai nebuvo joks ekonomistas. Priešiškų profesinių srovių nesutrikdytoje atmosferoje jį geriausia būtų vadinti sociologu."[27] „Subtilus skirtumas" čia yra tas, kad Schmolleriui „sociologo" vardas anoje nacionalinės ekonomijos „ginčo dėl metodo" „priešiškų profesinių srovių sutrikdytoje atmosferoje" reiškė veikiau įžeidimą, nors tai atitiko Weberio savęs supratimą. Tokie „subtilūs skirtumai" yra sistemingai ignoruojami neoklasikinėje likutinėje ar negatyvioje sociologijos sąvokoje: ši suprantama kaip socialinis mokslas, kuris atsisako „naudą maksimizuojančio elgesio, rinkos pusiausvyros ir pirmenybių stabilumo prielaidų".[28] Autoriai, kurie visus Weberio darbus vadina sociologijos vardu, implicitiškai (Scaffas, Alexanderis) arba eksplicitiškai (Schumpeteris) naudojasi kaip tik šia neoklasikine sociologijos, kaip likutinio mokslo, sąvoka. Tačiau pastaroji nevisiškai atitinka paties Weberio sociologijos sampratą, kurią toliau trečiame skyriuje mėginsiu išaiškinti.

[26] Schumpeter J. A. *Geschichte der ökonomischen Analyse.* Pagal rankraštį išleido Elisabeth B. Schumpeter. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht,1965. Teilband 2. S. 992. Tačiau mažiausiai vienu atžvilgiu Schumpeterio pažiūros neoklasikinio ekonomikos mokslo *mainstream* sampratai nėra reprezentatyvios, nes jis „ekonomikos sociologiją" priskiria ne sociologijos sričiai, o traktuoja ją kaip vieną iš paties ekonomikos mokslo dalių. „Ekonominė analizė, kaip tai išreiškia viena vykusi formuluotė, užsiima klausimu, kaip elgiasi žmonės ir kokius padarinius jie savo elgesiu sukelia; ekonomikos sociologija užsiima klausimu, kas sudaro galimybę žmonėms taip elgtis (*was die Menschen zu einem derartigen Verhalten veranlasst*). Jeigu mes žmogaus elgesį apibrėšime pakankamai plačiai ir įtrauksime į jį ne tik veiksmus, veikimo motyvus ir polinkius, bet taip pat socialines institucijas, kurios yra svarbios ūkiniam elgesiui, tokias kaip valstybės forma, paveldėjimo ir sutarties teisė ir t.t., tai tokia formuluotė apims viską, ką mes turime žinoti." Ibidem. S. 52.

[27] Schumpeter J. A. *Geschichte der ökonomischen Analyse.* Teilband 2. S. 1000.

[28] Becker G. S. *Der ökonomische Ansatz zur Erklärung menschlichen Verhaltens.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1982. S. 4.

1.3 Maxas Weberis kaip senosios Europos mąstytojas: antroji tolydumo versija

Taip pat ir Wilhelmas Hennisas, kuris nuodugniais tyrinėjimais atskleidė Weberio šaknis nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos tradicijoje,[29] jo kelią į sociologiją apibūdina kaip tolydų. Tačiau, kitaip negu amerikiečiai autoriai, taip apibūdina jį ne todėl, kad istorinės mokyklos nacionalinę ekonomiją laiko sociologija *avant la lettre*, o todėl, kad nori ją įtraukti į kitą plačią tradiciją. Amerikiečiai istorinės mokyklos nacionalinę ekonomiją gretina su neoklasikine ekonomika, o Hennisas ją sieja su Otto Brunnerio „senojo europietiško mąstymo" sąvoka.[30] Čia jis seka pavyzdžiu Heino Speero, kuris šia sąvoka pasinaudojo savojoje Weberio viešpatavimo sociologijos (*Herrschaftssoziologie*) interpretacijoje,[31] o taip pat Wolfgango Hardtwigo, kuris tokiu pat būdu interpretavo Jacobo Burckhardto darbus.[32]

„Senasis europietiškas mąstymas" Brunneriui reiškia tą galingą socialinės teorijos tradiciją, kurios pradžia siekia Platono ir Aristotelio praktinę filosofiją. Nuo viduramžių ji tęsiasi per ankstyvosios modernybės laikus iki XIX amžiaus. Senojoje europietiškoje praktinėje filosofijoje atsispindi hierarchiškai sutvarkytos ir luomiškai išskaidytos visuomenės vaizdiniai ir socialinės problemos. Centre čia stovi žmogiškosios kokybės (dorybės), kurios vieną žmogų padaro tinkamą viešpatauti kitiems. Tie kiti žmonės, arba „vyrai" („žmogaus" ir „vyro" tapatumas ir Brunneriui dar yra savaime suprantamas), yra

[29] Žr. taip pat: Eisermann G. *Max Weber und die Nationalökonomie.* Marburg: Metropolis Verlag, 1993; Nau H. H. *Eine „Wissenschaft vom Menschen": Max Weber und die Begründung der Sozialökonomik in der deutschsprachigen Ökonomie 1871 bis 1914.* Berlin: Duncker und Humblot, 1997.

[30] Žr.: Brunner O. „Das 'ganze Haus' und die alteuropäische 'Ökonomik'" // To paties: *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte.* 2. verm. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968. S. 103-127.

[31] Žr.: Speer H. *Herrschaft und Legitimität. Zeitgebundene Aspekte in Max Webers Herrschaftssoziologie.* Berlin: Duncker & Humblot, 1978. Kalbant apie Henniso ir Speero mėginimus panaudoti garsiąją Brunnerio sąvoką savosioms Weberio interpretacijoms, verta nurodyti, kad pačiam Brunneriui Weberis buvo „modernus" mąstytojas, nes svarbiausios jo sąvokos – tokios, kaip legitimiškumo sąvoka – kilo iš „porevoliucinės XIX amžiaus situacijos". Žr.: Brunner O. „Bemerkungen zu den Begriffen 'Herrschaft' und 'Legitimität'" // To paties: *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte.* S. 79.

[32] Žr.: Hardtwig W.: *Geschichtsschreibung zwischen Alteuropa und moderner Welt. Jacob Burckhardt in seiner Zeit.* Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht, 1974.

žmonės, kurių protas ir valia yra per silpni, kad jie galėtų valdyti patys save. Jie nesugeba savarankiškai protingai veikti. Jų pačių, kaip ir vaikų, interesas yra tas, kad jiems viešpatautų ir vadovautų svetimas stipresnis protas ir valia. Todėl esminiu dalyku tampa išauklėjimas anų žmogiškųjų kokybių, arba dorybių, kurios įgalina „aukštesnes sielos jėgas" – protą ir valią – kontroliuoti „žemesniąsias aistras" (afektus).

Praktinė filosofija yra auklėjimo (vok. *Züchtung*) ir viešpatavimo žinojimas, kuris susideda iš trijų viešpatavimo menų: etikos, ekonomikos ir politikos. Etika yra savęs valdymo menas, kuris moko tapti savęs paties šeimininku. Ekonomika moko, kaip save valdantis vyras (šeimininkas) savo paties namuose (sen. gr. ir vok. *Oikos*) turi viešpatauti nuo jo priklausomiems žmonėms (žmonai, vaikams, šeimynai, tarnams), kurie nesugeba savarankiškai veikti ir gyventi. Politika yra mokymas apie bendro šeimininkų gyvenimo viename politiniame kūne (*polis, res publica*) santvarką.

Hennisas *visą* nacionalinės ekonomijos istorinę mokyklą priskiria senajai europietiškai socialinės teorijos tradicijai ir *visą* Weberio palikimą – istorinei nacionalinei ekonomijai. Tokiu būdu jis prieina prie savo „heterodoksinės" išvados apie Weberį, kaip senąjį europietišką mąstytoją, ir tokia išvada nori mesti iššūkį ligtoliniams Weberio palikimo tyrimams. Šių tyrimų atstovų požiūriu, Weberis yra vienas sociologijos, kaip modernaus socialinio mokslo, tėvų-įkūrėjų, todėl jie siekia tik apibrėžti jo sociologijos (ar sociologijų) savitumą. Hennisui toks Weberio, kaip sociologijos klasiko, statusas kyla iš grubaus nesupratimo: „'dvasiškai' Weberis ir šiandieninė sociologija stovi greta vienas kito be jokio savitarpio ryšio";[33] „jo vertybių hierarchija, visa kategorijų sistema yra kilusios iš nueinančio luominio-agrarinio senosios Europos pasaulio";[34] „Weberio palikimas yra nuolatinio 'vis dėlto' pertraukiama atsisveikinimo su vakarykščiu pasauliu simfonija, o su modernybe, išskyrus sąvokų definicijas (tokių kaip 'racionali institucinė valstybė (*Anstaltstaat*)'), jo iš esmės nesieja niekas."[35]

Šią Weberio kūrybos tolydumo tezę, kvalifikuojančią tos kūrybos ikisociologinės fazės ir sociologinės fazės skirtumą tik kaip terminologinį, reziumuoja toks teiginys: „visiškai atviras yra klausimas ir greičiausiai toks pasiliks, ar Weberis siekė pagrįsti atskirą sociologijos mokslą, ar, priešingai, jis savo suprantančiosios sociologijos nelaikė bendra visų mokslų apie žmogiš-

[33] Hennis W. *Max Webers Fragestellung.* S. 61.
[34] Ibidem. S. 62.
[35] Ibidem. S. 80.

kąją veiklą, įskaitant ir nacionalinę ekonomiją, sąvokų teorija."[36] Pagrįsdamas savo tezę, Hennisas atkreipia skaitytojų dėmesį į tai, kad Weberis ir paskutiniais, taigi „sociologiniais", savo gyvenimo metais save suprato pirmiausia kaip nacionalinės ekonomijos specialistą. Iškalbingu pavyzdžiu čia gali būti jo garsiosios kalbos „Mokslas kaip profesinis pašaukimas" pradžia: „mes, nacionaliniai ekonomistai, turime pedantišką paprotį, kuriam noriu likti ištikimas ir aš <...>".[37] Būsimasis sociologijos klasikas taip pat svyravo, ar „Ūkis ir visuomenė" – jo indėlis į „Socialinės ekonomikos apybraižą" – gali būti vadinamas „sociologija": „tai pasakytina ir apie mano 'sociologiją', kadangi mano skirsnis darosi į ją panašus, nors aš jo taip niekada negalėčiau *pavadinti.*"[38]

Hennisas pabrėžia, kad Weberis per visą jo gyvenimą ir jo amžininkų buvo suvokiamas kaip nacionalinės ekonomijos specialistas: „jiems Weberis buvo nacionalekonomistas. Nacionalekonomistas su ypač dideliais interesais, nepaprastai plačiai formuluojantis klausimus ir subtiliai juos nagrinėjantis. Ir vis dėlto mes priversti tai pasakyti, iš esmės niekas čia neišėjo už šios specialybės rėmų."[39] Hennisas mėgina įrodyti, kad Weberiui būdingas klausimų kėlimo būdas pasirodo jau Knieso (1821–1898), jo mokytojo ir pirmtako nacionalinės ekonomijos katedroje Heidelberge, darbuose. Kniesas pirmiausia kėlė „antropologinį-charakterologinį" klausimą, kurio objektas buvo „asmenybė ir gyvenimo santvarkos (*Lebensordnungen*)". Kaip tik toks klausimas pamatuojąs ir Weberio darbų turinio vienybę, ir jo ryšį su istorine mokykla bei senąja europietiška praktinės filosofijos tradicija: kokį „žmogaus" tipą arba charakterį išugdo esamos „gyvenimo santvarkos"? Šios centrinės temos raktą, arba „leitmotyvą", Weberis pateikęs savo inauguracinėje 1894 m. kalboje Freiburge, kur jis nacionalinę ekonomiją apibrėžė kaip „mokslą apie žmogų" („*Wissenschaft vom Menschen*"). Todėl Weberis Hennisui užbaigia senąją europietišką praktinės filosofijos didžiąją tradiciją: yrant tradicinėms gyvenimo formoms, jis vėl kelia senąjį klausimą apie „žmogiškumą" („*Menschentum*") ir Friedricho Nietzsche's inspiruotas nerimauja dėl gresiančio „žmogiš-

[36] Ibidem. S.185.

[37] Weber M. „Wissenschaft als Beruf" // GAW. S. 582.

[38] Max Weber, Laiškas J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) leidyklai, 1913.11.06. Cit. pagal: Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk: Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte. Entstehung und gedanklicher Aufbau.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1986. S. 33.

[39] Hennis W. *Max Webers Fragestellung.* S. 124-125.

kumo" dekadanso. Weberis nesąs joks modernusis socialinis mokslininkas, o esąs „antropologas", „charakterologas", „kultūros kritikas" ir „auklėtojas".

Savo darbų apie Weberį rinkinį su paantrašte „Naujos kūrybos biografijos studijos" Hennisas reziumuoja, taip: „su Weberiu, kaip 'sociologijos klasiku', didžiojo mokslininko *objektyvaus supratimo interesais* turime atsisveikinti, nesiekdami, žinoma, priskirti jo kitai *specialiajai disciplinai.*"[40] Tačiau kiek pagrįsta yra Henniso argumentacija? Ar iš tikrųjų Weberis su moderniuoju socialiniu mokslu neturi nieko bendra? Ar jis tik dėl baisaus (ir galbūt vis dėlto kūrybiško) sociologų (ypač amerikiečių, daugiausia Talcotto Parsonso) nesusigaudymo tapo „sociologijos klasiku"?

1.4 Weberio kelias į sociologiją ekonomikos mokslo istoriko požiūriu

Prieš užsiimdami šiais klausimais, mes po istoriko (Mommseno), sociologo (Tenbrucko) ir politikos mokslininko (Henniso) norime suteikti žodį ekonomikos mokslo istorikui. Tai ekonominių teorijų istorikas Keithas Tribe, kuris rašo: „Tarp 1898 ir 1904 metų, kai Weberis beveik nieko neskelbė, pasikeitė darbotvarkė (*agendas shifted)* – iškilo naujos temos ir scenoje pasirodė nauja mokslininkų karta. Tam tikra prasme Weberio dėstymas Heidelberge buvo gulbės giesmė, nę istorinės mokyklos, o to ekonomikos mokslo mąstymo stiliaus, kuris plėtojosi nuo XIX a. pradžios. Weberis savo studentams, matyt, dar dėstė pačią rafinuočiausią šios ekonominės teorijos versiją. Kai jis po savo pasveikimo pareiškė norą sugrįžti prie savo, kaip ekonomikos teoretiko, karjeros, tai jau tereiškė tik to, kas jau prarasta, ilgesį. Juk naujai kylanti disciplina tada buvo jaunesnių specialistų rankose ir plėtojosi tokiu būdu, kuris nevisiškai atitiko metodologinius Weberio polinkius."[41]

Tribe'o samprotavimai perša mintį, kad Weberis savo ligos metu prarado kontaktą su radikaliai tuo metu atsinaujinusiu nacionalinės ekonomijos mokslu ir sau turėjo surasti (įkurti) naują mokslo disciplіną, o tai reiškė naują savo, kaip tyrinėtojo, kompetencijos apibrėžimą – jam teko pasiva-

[40] Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen.* S. 115.

[41] Tribe K. *Strategies of Economic Order. German Economic Discourse, 1750-1950.* Cambridge: Cambridge UP, 1995. P. 94.

dinti sociologu.[42] Jeigu mes Tribe'o argumentaciją pratęstume tolyn į ateitį, tai galėtume pafantazuoti: tarkime, Weberis pasveiko 1920 m. ir apie kokius nors 1935 m. kažkur JAV (pavyzdžiui, Harvardo universitete) siekia gauti *Economics* katedrą. Ir tik taip jis patiria, kad jo dalykinė kompetencija gali tikti tik sociologijos katedrai.[43] Kaip ekonomikos mokslo mąstymo stiliaus pasikeitimą, kuris esą kliudė Weberio sugrįžimui prie ekonomikos teoretiko karjeros, Tribe supranta matematikos įsigalėjimą šiame moksle: „tačiau tai, kam Weberis neturėjo laiko, buvo matematinis ekonomikos reiškinių aiškinimas, kurį praktikavo Jevonsas ir išplėtojo Marshallas.“[44]

Tačiau Tribe išleidžia iš akių, kad Weberio gyvenimo metais vokiečių nacionalinei ekonomijai įtakos turėjo teorinis austrų mokyklos stilius, kuris vietoj matematikos pirmenybę teikė verbalinei dalyko išraiškai. Tatai buvo austrų (Carlo Mengerio, Eugeno Böhm-Bawerko, Friedricho Wieserio) veikalai, iš kurių Weberis buvo susipažinęs su nacionalinės ekonomijos teorija ir pagal kuriuos jis dėstė ją Freiburgo ir Heidelbergo universitetuose. Apie tai mes aiškiai galime spręsti iš jau paskelbtos 1897–1898 m. metodinės priemonės,[45] kurią Weberis parašė savo bendrosios (teorinės) nacionalinės ekonomijos paskaitų klausytojams Heidelbergo universitete.

Šitų šaltinių pakanka Schumpeterio teiginiui apie Weberio „beveik visišką“ ekonominės teorijos nežinojimą[46] atmesti: „1898 m. 'Apybraiža' mums

[42] Pats Tribe taip vienareikšmiškai neformuluoja, nes jį domina tik Weberio santykis su ekonomikos mokslu. Tačiau jo aiškinimas implikuoja tam tikrą Weberio kelio į sociologiją viziją, kurią aš mėginu implicitiškai suformuluoti. Panašiai Tribe'o mintis suprato ir Arpadas Szakolczai, tačiau jis savo spėliojimuose eina dar toliau ir Weberio 1898 m. krizę aiškina ne šeimyninėmis aplinkybėmis, o jausmu, kad nacionalinėje ekonomijoje jis yra nevykėlis. Žr.: Szakolczai A. *Max Weber and Michel Foucault. Parallel Life-Works.* London and NewYork: Routledge, 1998. P. 134-136.

[43] Kad dėl šių fantazijų nebūčiau apkaltintas lengvabūdiškumu, norėčiau apsiginti tokia citata: „Max Weber was a Professor of Political Economy, but today, if applied for work at the University of Chicago, they would reject him at Economics Department and send him over to Sociology“ (Maxas Weberis buvo politinės ekonomijos profesorius, bet šiandien, jeigu jis bandytų gauti darbo Čikagos universitete, Ekonomikos katedra jo nepriimtų ir nukreiptų pas sociologus). Marris R. Implications for Economics // Simon H. with M. Egidi, R. Marris and R. Viale. *Economics, Bounded Rationality and the Cognitive Revolution.* Aldershot: Edward Elgar, 1992. P. 221. Man rūpi parodyti, kodėl Weberis galėtų gauti darbo bent jau šiuolaikinėje Čikagos universiteto Sociologijos katedroje, kur ilgus metus dirbo vienas žymiausių RPP teoretikų sociologijoje Jamesas S. Colemanas.

[44] Tribe K. *Strategies of Economic Order.* P. 91.

[45] Weber M. *Grundriss zu den Vorlesungen über Allgemeine („theoretische“) Nationalökonomie* (1898). Tübingen: J.C.B. Mohr, 1990.

[46] Schumpeter J. A. *Geschichte der ökonomischen Analyse.* Teilband 2. S. 1000.

parodo, kaip gerai Weberis mokėjo operuoti 'analizuojančio mokslo', noriu sakyti 'teorijos' tuolaikinės būklės, 'įrankių dėžė' (Schumpeteris)."[47] Beje, „Apybraižos" literatūros sąraše taip pat nurodomas Leono Walraso veikalas „Elements d'economie pure" bei A. Marshallo „Principles of Economics".[48] Žinoma, neįmanoma atsakyti į klausimą, kaip giliai Weberis buvo susipažinęs su šiais daugiau (Walrasas) ar mažiau (Marshallas) į matematiką orientuotais veikalais. Tačiau tai, kad sociologinis Weberio posūkis nebuvo sąlygotas jo „atsilikimo" nuo tuo metu nacionalinėje ekonomijoje įvykusių revoliucinių pokyčių, įrodo jau tas faktas, kad „austriškasis" nacionalinės ekonomijos kalbinis stilius vokiškai kalbančiuose kraštuose vyravo dar ilgai po Pirmojo pasaulinio karo.

Pagaliau kaip vienas iš „Socialinio mokslo ir socialinės politikos archyvo" leidėjų Weberis buvo priverstas sekti nacionalinės ekonomijos raidą, nes šis leidinys privalėjo recenzuoti visas svarbiausias teorinės nacionalinės ekonomijos publikacijas. Tatai galiausiai patvirtina ir jo laiškai, kurie, deja, ne visi yra išlikę. Iš jų ryškėja, kad jis ir universitetinės veiklos nutrūkimo metais buvo susipažinęs su naujai pasirodžiusiais Schumpeterio,[49] Johno Bateso Clarko,[50] Franko Alberto Fetterio[51] veikalais.[52] Taigi Weberio posūkis į sociologiją jokiu būdu nėra sietinas su jo marginalizavimu tuometinėje nacionalinėje ekonomijoje, kurį Tribe sieja su *shift in agendas* ir kartų kaita.

Tai, kad Maxas Weberis iki pat savo gyvenimo pabaigos suprato save kaip nacionalekonomistą, liudija ir Karlas Jaspersas: „(Weberis) buvo prieš sociologinių katedrų steigimą. <...> 'Tai, kas pateikiama sociologijos vardu, daugiausia yra apgavystė', sakė jis savo atsisveikinimo kalboje Heidelber-

[47] Hennis W. *Max Webers Fragestellung.* S. 136.

[48] Maxas Weberis vargu ar gali būti priskiriamas prie tų profesorių, kurie į studentams rekomenduojamos literatūros sąrašus įtraukia šaltinius, kurių patys nėra skaitę.

[49] Schumpeter J. *Das Wesen und Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie.* Leipzig: Duncker & Humblot, 1908. Žr.: Weber M. Laiškas Pauliui Siebeckui, 1909.04.20. // MWG II/6. S. 103-104.

[50] Clark J. B. *The Distribution of Wealth. A Theory of Wages, Interest and Profit.* N.Y.: The Macmillan Company, 1908; to paties: *Essentials of Economic Theories as Applied to Modern Problems of Industry and Public Policy.* N.Y.: The Macmillan Company, 1907. Žr.: Weber M. Laiškas Edgarui Jaffe, 1910.12.18. // MWG II/6. S. 749.

[51] Fetter F. A. *The Principles of Economics with Application to Practical Problems.* N.Y.: The Century Co., 1907. Žr. ibidem.

[52] Taip pat viename iš paskutinių savo tekstų, *Ūkio ir visuomenės* antrame skyriuje, Weberis nurodo daugelio to meto teoretikų nacionalekonomistų pavardes. Žr. toliau, 1.3.3.2.

ge."[53] Natūralu, kad Weberis galėjo tai sau leisti, kadangi jis savo gyvenimo pabaigoje ir šiaip jau daugiau aktyviai nebedalyvavo tyrinėtojų, kurie save laikė „sociologais", bendruomenės gyvenime. Po antrojo Vokietijos sociologų suvažiavimo Berlyne 1912 m. spalio mėn. jis nutraukė savo aktyvų dalyvavimą Vokietijos sociologų draugijoje,[54] o 1914 m. ir formaliai išstojo iš šios draugijos. Po to jis save oficialiai titulavo tik nacionalekonomistu ir tokiu buvo pripažįstamas kolegų nacionalekonomistų. Todėl ir Gerhartas von Schulze-Gaevernitzas 1923 m. išleistų dviejų tomų straipsnių rinkinio „Maxo Weberio atminčiai" įžangą pradeda žodžiais: „1920 m. mirus *Maxui Weberiui*, vokiečių nacionalinė ekonomija liūdi netekusi vieno iš savo didžiausiųjų žmonių."[55]

1.5 Maxas Weberis ir modernus socialinis mokslas: Wilhelmo Henniso kritika

Gausūs liudijimai apie Weberio šaknis to meto ekonomikos moksle nepatvirtina Henniso tezės, kad Weberio kūrybinėje biografijoje nebuvo jokio „sociologinio posūkio", kad jis visą gyvenimą pasiliko istorinės mokyklos nacionalekonomistas ir kartu „senojo europietiško mąstymo" atstovas. Jie tik parodo, kad jis išmanė neoklasikinę ekonominę teoriją ir ją aukštai vertino, nors ji jo gyvenimo metais taip dar nebuvo vadinama (Weberis ją vadino „abstrakčia ūkio teorija").[56] Tai pripažįsta ir pats Hennisas, kai jis energingai ginčija Schumpeterio teiginį[57] apie Weberio „beveik visišką" ekonominės teorijos nežinojimą.[58] Schumpeteris čia turi galvoje neoklasiki-

[53] Jaspers K. „Max Weber. Politiker, Forscher, Philosoph" // To paties: *Aneignung und Polemik. Gesammelte Reden und Aufsätze zur Geschichte der Philosophie.* Hrsg. H. Saner. München: R. Piper, 1968. S. 463.
[54] Žr.: Weber M. Laiškas Hermannui Beckui, 1912.10.22. // MWG II/7,2. S. 709.
[55] Schulze-Gaevernitz G. „Einführung: Max Weber als Nationalökonom und Politiker" // Palyi M. (Hrsg.) *Hauptprobleme der Soziologie. Erinnerungsgabe für Max Weber.* Bd.1. München und Leipzig: Duncker & Humblot, 1923. S. XIII.
[56] Neoklasikos arba neoklasikinės ūkio teorijos sąvoką pirmas panaudojo Thorsteinas Veblenas 1900 m. Ši sąvoka visuotinai įsigalėjo tik po Antrojo pasaulinio karo. Žr.: Nau H.H. *Eine „Wissenschaft vom Menschen".* S. 20.
[57] Schumpeter J. A. *Geschichte der ökonomischen Analyse.* Teilband 2. S. 1000.
[58] Dar griežčiau (ir neteisingiau) Weberį vertina Ludwigas von Misesas: „Vis dėlto jis nebuvo nei nacionalekonomistas, nei sociologas, o istorikas. Jis nežinojo nacionalinės ekonomijos teorijos, kaip mokslo, sistemos." Mises L. „Soziologie und Geschichte. Epilog zum Methodenstreit in der Nationalökonomie" // *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* 1929. Bd. 61. Hf. 3. S. 471.

nę ekonominę teoriją, kuri aiškiai nepriklauso „senajam europietiškam mąstymui". Aš, žinoma, neteigiu, kad Weberis buvo „neoklasikas" ir kad jis nebuvo nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos atstovas. Weberis pats save vienareikšmiškai laikė nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos „jaunyliu"[59] ir „vaiku".[60] Tačiau reikėtų apibrėžti, kuo savita buvo Weberio vieta istorinės mokyklos tradicijoje. Taip pat reikia išsiaiškinti, kaip jis iš šios tradicijos išplėtojo savo sociologijos koncepciją ir kokį vaidmenį šiame procese vaidino jo turėta „abstrakčios ūkio teorijos" samprata.

Pateikti kūrybos istoriniai faktai, kurie, atrodytų, patvirtina tolydumo tezės Henniso variantą, gali būti daug geriau suprasti, jeigu juos interpretuosime, į kitą vietą perkėlę Henniso pasirinktą interpretacijos išeities tašką. Hennisas savo Weberio interpretacijoje naiviai pretenduoja į „nešališkumą" (*Unvoreingenommenheit*).[61] Tačiau nebūna jokių „nešališkų" interpretacijų, jeigu „nešališkumą" suprasime kaip prielaidų ir išeities taško nebuvimą. Ir Henniso Weberio kūrybos biografija negali apsieiti be tokio išeities taško. Hennisas nori Weberio palikimą suprasti iš perspektyvos, kurios projekcinis centras nukeltas į prieš Weberį buvusį laiką, į „senąjį europietišką mąstymą". O šioje knygoje tuos pačius kūrybos istorinius faktus mėginama suvokti iš būsimojo laiko perspektyvos, būtent, iš mūsų dabarties pozicijų – kaip anticipaciją tam tikrų modernaus socialinio mokslo pokyčių, netikėtų ir nelauktų patiems tiems modernaus socialinio mokslo atstovams, kurie suteikė Weberiui sociologijos klasiko statusą.

Kai Hennisas sukyla prieš Weberio, kaip sociologijos klasiko, supratimą, jis pirmiausia turi galvoje Talcottą Parsonsą[62] ir jo Weberio interpretaciją remiantis garsiosios konvergencijos teze.[63] Henniso požiūriu, moderni sociologija užsiima „visuomene", tuo tarpu Weberis domisi vien tik „žmogiškumu". Tačiau argi „modernaus socialinio mokslo" ašimi būtinai turi būti „visuomenė", o ne, pavyzdžiui, „racionali veikla"? Jeigu Parsonso sociologija Weberio interpretacijai nepateikia jokio adekvataus atramos taško. tai galbūt tokį tašką galima rasti kažkur Weberio ateityje, kuri mums jau yra praeitis? Aš čia, beje, kalbu ne apie „autentiškojo Weberio" rekonstrukciją, o

[59] Weber M. „Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik". GPS. S. 16.
[60] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 208.
[61] Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen.* S. 115.
[62] Hennis W. *Max Webers Fragestellung.* S. 117.
[63] Parsons T. *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers.* Vol. 2. Glencoe: Free Press, 1968.

apie išryškinimą to, ko Weberio darbuose negalėjo pastebėti nei jo amžininkai, nei tiesioginiai jo įpėdiniai. Juk ir kosmologinė Aristarcho Samiečio teorija (270 pr. m. e.) ikikopernikiškuoju metu negalėjo būti pastebėta ir aprašyta kaip heliocentrinės Koperniko sistemos anticipacija!

Henniso tolydumo tezė sužlunga, nes jis negali, nesigriebdamas *ad hominem* (Weberio atžvilgiu) argumento, paaiškinti Weberio mėginimo kritiškai atsiriboti nuo tam tikrų istorinės mokyklos pozicijų. Reikia pažymėti, kad metodologiniuose Weberio raštuose jo polemikos taikinys yra ne austriškosios mokyklos teoretikų pažiūros,[64] o pačios istorinės mokyklos pozicija. Pavyzdžiui, straipsnio „Roscheris bei Kniesas ir istorinės nacionalinės ekonomijos loginės problemos"[65] griaunančią kritiką jis nukreipia į žymiausius istorinės mokyklos įkūrėjų kartos atstovus. Weberio istorinės mokyklos „vyresniųjų" kritika liks visiškai nesuprantama, jeigu mes sutiksime su tokiu Henniso teiginiu: „visas Weberio 'specialiąsias sociologijas', pirmiausia religijos sociologiją, anticipavo Kniesas."[66] Hennisas šią kritiką, kuri, jo nuomone, yra nepagrįsta (Weberis Kniesui neva priskiria pažiūras, kurių Kniesas negynė), gali paaiškinti tik psichologiškai kaip savotišką tėvažudystę,[67] kurią jis implicitiškai prilygina Weberio konfliktui su kūniškuoju jo tėvu ir tragiškais to konflikto padariniais.[68]

Vidinėms istorinės mokyklos diskusijoms priklauso ir garsioji Weberio kova už socialinio mokslo laisvę nuo vertinimų, kurioje svarbiausias jo oponentas buvo Gustavas Schmolleris, istorinės mokyklos „Berlyno popiežius".[69] Beveik šimte puslapių Hennisas mėgina išmontuoti „konvencialų laisvės nuo

[64] „Austrai" kritikuojami tik prabėgomis, kaip antai Mengeris, kurio pavardės Weberis, beje, konkrečiai nemini. Žr.: Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 187-190.

[65] Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie" // Weber M. GAW. S. 1-145.

[66] Ibidem. S. 147.

[67] Ibidem. S. 161.

[68] Žr.: Scaff L. A. *Veržiantis iš geležinio narvo.* P. 105-108.

[69] Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen.* S. 122. Svarbiausias šios diskusijos tekstas yra Weberio straipsnis „'Laisvės nuo vertinimų prasmė' sociologiniuose ir ekonominiuose moksluose" // Weber M. GAW. S. 489-540. Šis straipsnis yra ekspertizės, parašytos diskusijai apie vertinimo sprendimus Socialinės politikos susivienijime 1913 m., perdirbimas. Visų šios diskusijos dalyvių pasisakymai skelbiami: Nau H. H. (Hrsg.) *Der Werturteilsstreit. Die Äußerungen zur Werturteilsdiskussion im Ausschuß des Vereins für Sozialpolitik (1913).* Marburg: Metropolis-Verlag, 1996. Žr. taip pat: Schön M. Gustav Schmoller und Max Weber // Mommsen W. und Schwentker W. (Hrsg.) *Max Weber und seine Zeitgenossen.* Göttingen, Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. S. 84-97.

vertinimų postulato aiškinimą".[70] Šiame aiškinime tas postulatas funkcionuoja kaip demarkacijos kriterijus, atribojantis empirinį socialinį mokslą nuo kitų intelektualių užsiėmimų (filosofijos, etikos, meno arba kultūros kritikos ir t.t.), su kuriais jis kadaise „senajame europietiškame mąstyme" buvo persipynęs. Hennisas stengiasi parodyti, „kaip mažai laisvė nuo vertinimų Weberiui buvo mokslo *filosofijos* problema".[71] Jam „laisvės nuo vertinimų reikalavimas, yra ne 'metodologinis pamatas specialiam mokslui', bet veikiau praktinio gyvenimo maksima aiškiam galvojimui išsaugoti, mokslininko nešališkumui užtikrinti."[72]

Hennisas mėgina įrodyti, kad laisvė nuo vertinimų buvo tik pedagoginė Weberio nuostata aukštojoje mokykloje. Jam tai buvęs žmonių „kokybės", studentų charakterio formavimo klausimas. Pasak Henniso, Weberis norėjo mokymą aukštojoje mokykloje pirmiausia nukreipti į studentų sprendimo galios, jų „visiško sprendimų blaivumo" (*vollen Nüchternheit des Urteils*) sugebėjimo ugdymą. Šiame išsireiškime, kuris paimtas iš Weberio 1893 m. pranešimo Evangeliniame-socialiniame kongrese Berlyne[73] apie jo skaityto kurso uždavinius, Hennisas įžvelgia tai, „kas be visokių 'loginių' pagražinimų turi būti laikoma jo vertinimo sprendimų postulato branduoliu: jis įgalina *'visiškai blaiviai spręsti', pažinti praktines 'problemas' visa jų 'apimtimi'*, jis yra praktinio *permanymo* įgijimo prielaida."[74] Henniso nuomone, Weberis nuo Schmollerio skiriasi ne tiek savo mokslinėmis-teorinėmis, kiek pedagoginėmis ir politinėmis pozicijomis. Hennisas teigia, kad, nors Weberis *savo laikų* (Wilhelmo II) Vokietijoje ir pasisakė už socialinio mokslo laisvę nuo vertinimų, tačiau iš principo jis pritarė politiniam socialinių mokslininkų angažuotumui, pavyzdžiui, Bismarcko laikais, kai 1873 m. buvo įkurtas Socialinės politikos susivienijimas. „Weberis *tiems* laikams neginčijo vertinimo iš katedrų teisės <...>."[75] Tuomet tai dar nekliudė „visiškam sprendimo blaivumui", o vėliau jau kliudė. Weberis tik todėl stojo prieš Schmollerį, kad šis atkakliai laikėsi pozicijos, kuri „auklėjimo" ir „kultūrinių uždavinių" požiūriu jau daugiau netiko vokiečių universitetui.[76]

[70] Žr.: Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen*. S. 93-174.
[71] Ibidem. S. 168.
[72] Ibidem. S. 155.
[73] Weber M. „Die Evangelisch-sozialen Kurse in Berlin im Herbst dieses Jahres" // Weber M. MWG I/4,1. S. 236.
[74] Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen*. S. 129.
[75] Ibidem. S. 168.
[76] Žr. ibidem. S. 123-125, 168-170.

Kai Hennisas tokiu būdu sumenkina Weberio pozicijos skirtumą nuo Schmollerio, jam pasidaro sunku paaiškinti, kodėl jie abu ginče apie vertinimo sprendimus vienas su kitu taip įnirtingai kovojo. Čia Hennisas vėl turi griebtis psichologinio *ad hominem* aiškinimo, ir jis rašo apie „tarnybos ir valdžios neturinčio Weberio tam tikrą resentimentą didžiajam patronui".[77] Tačiau kadangi Weberis savo kovoje už laisvę nuo vertinimų nebuvo kažkoks vienišas desperuojantis intelektualas (*desperado*), Hennisas dar griebiasi ir aiškinimo mokslo sociologijos stiliumi, apeliuodamas į istorinėje mokykloje buvusį „kartų priešingumą",[78] kuris esą virtęs „moksliniu priešingumu". Tačiau jis nesigilina į tų mokslinių nesutarimų turinį. Ir neatsitiktinai, nes tai sudarytų pavojų jo tolydumo tezei. Taigi lieka tik galimybė tuos nesutarimus suprasti tik kaip kartų konfliktą, kurį sukėlė „jaunesniųjų" poreikis save įtvirtinti prieš „vyresniuosius".

1.6 Weberio kelias į sociologiją: tarpinis požiūris

Henniso nuopelnas yra tas, kad jis atkreipė tyrinėtojų dėmesį į niekada nenutrūkusį Weberio ryšį su nacionalinės ekonomijos istorine mokykla. Tačiau vien pats šio ryšio faktas negali pagrįsti jo ginamą tolydumo tezės versiją, nors jis gali sukelti abejonių netolydumo teze ir priversti kritiškai ją peržiūrėti. Mėginsiu pateikti tokią interpretaciją tų Weberio kūrybos faktų, kurie liudija apie jo visą gyvenimą trukusį ryšį su nacionalinės ekonomijos istorine mokykla, kuri būtų labiau hermeneutiškai didžiadvasiška Weberiui už tą, kurią siūlo Hennisas. Toliau aš norėčiau pasiūlyti trečią kelią, nes tolydumo ir netolydumo alternatyva neišsemia viso tyrinėtojų nuomonių apie Weberio kelią į sociologiją spektro.

Galbūt Weberio kelias į sociologiją nebuvo vienas didelis lūžis, o susidėjo iš daugelio lūžių, iš mažų žingsnių arba cezūrų. Taip argumentuoja Wolfgangas Schluchteris, kai jis išskiria du lūžius. Pirmąjį jis įžvelgia metodologiniuose Weberio raštuose,[79] o antrąjį sieja su Weberio atradimu, „kad specifinio racionalizmo yra persunkta ne tik ekonomika, bet ir *visa* modernioji Vakarų kultūra."[80] Šis atradimas buvęs padarytas po 1910 m., taigi tuo metu, kai

[77] Ibidem. S. 122.
[78] Ibidem. S. 123-124.
[79] Žr.: Schluchter W. *Religion und Lebensführung*. Bd.1. *Studien zu Max Webers Kultur- und Werttheorie*. Fr.a.M.: Suhrkamp, 1988. S. 23-113.
[80] Ibidem. S. 102-103.

Weberis jau save laikė sociologu ir kai subrendo ta jo sociologijos sąvoka, kurią Schluchteris apibūdina kaip „ypatingą sociologinę perspektyvą", kaip „ypatingą sociologinę tyrimų programą".[81] Ji esanti realizuojama jo veikaluose „Ūkis ir visuomenė" bei „Pasaulinių religijų ūkio etika". Schluchteris deramai atsižvelgia ir į nacionalekonominį Weberio mokslinį kontekstą, nes jis Weberio metamorfozę apibūdina kaip perėjimą „nuo ekonomijos prie kantizuojančios (*kantianisierenden*) sociologijos".[82] Weberio naujas savęs, kaip sociologo, apsibrėžimas išreiškęs jo įsisąmoninimą, kad jis abiem didžiaisiais projektais „galutinai peržengė" „nacionalinės ekonomijos ribas".[83]

Tačiau tų „ribų" Schluchteris toliau nenagrinėja. Todėl tuo bus užsiimama dviejuose tolesniuose šios knygos skyriuose. Schluchteris skiria du Weberio „proveržius" į sociologiją, manydamas, kad pirmasis įvyko jau 1903–1908 m. metodologiniuose veikaluose. Aš nenorėčiau šių veikalų, ypač programinio jo straipsnio „Socialinio mokslinio ir socialinio politinio pažinimo „objektyvumas"" (1904) taip teleologiškai skaityti, o norėčiau suprasti jų turinį labiau pažodžiui. Mano nuomone, jie nepasiūlo jokio sociologijos, kaip specialaus mokslo, metodologinio pagrindo, tačiau pateikia naują specialios paties Weberio disciplinos – nacionalinės ekonomijos – definiciją. Šiuose veikaluose nacionalinė ekonomija apibrėžiama kaip socialinė ekonomika arba „socialekonominis mokslas".

Ir iš tikrųjų čia esama „proveržio", tik jis atveda Weberį ne į sociologiją, o į socialinę ekonomiką. Socialinė ekonomika, kaip „viską apimanti ekonomika", tarnavo jam kaip disciplininės savimonės orientyras iki pat naujojo „Ūkio ir visuomenės" varianto. Tik šio veikalo „naujojoje dalyje" (bet iš dalies jau ir „Tarpiniame apmąstyme" jo „Pasaulinių religijų ūkio etikoje") išryškėjo nauji sociologijos kontūrai. Taigi Weberio „proveržis" į sociologiją įvyko 1918–1920 m., nors tokio posūkio pradmenys pastebimi ir anksčiau parašytuose tekstuose. Tačiau dar svarbesnis dalykas yra tas, kad šis proveržis dėl ankstyvos Maxo Weberio mirties liko neužbaigtas. Čia taip pat glūdi priežastis, kodėl yra tiek daug paveldėtojų, galinčių teisėtai pretenduoti į Weberio palikimą.

Manasis Weberio kelio į sociologiją supratimas susiliečia su Mommseno supratimu, nes ir aš „naujesniąją" „Ūkio ir visuomenės" dalį vertinu kaip pagrindinį Weberio proveržio į sociologiją dokumentą. Mano interpretacijos

[81] Ibidem. S. 26.
[82] Schluchter W. *Religion und Lebensführung*. Bd.1. S. 80.
[83] Ibidem. S. 104.

fone suprantamesnė darosi ir ši iš pirmo žvilgsnio stulbinanti Johanneso Winckelmanno, vieno iš geriausių Weberio darbų žinovo, mintis: „Maxas Weberis iš pat pradžių aiškiai suprato, kad jo indėlis į „Socialinės ekonomikos apybraižą" (veikalas „Ūkis ir visuomenė" – Z. N.) nėra visuomenės teorijos („sociologijos") vadovėlis, bet nušviečia visuomenines struktūras, ryšius ir procesus būtent jų santykyje su visuomenės ūkiu, taigi kad jo sociologiniai svarstymai orientuoti pirmiausia į ūkinio komponento analizę."[84]

Atrodo, kad Winckelmannas manė, jog Weberis turėjo „ezoterinę", neparašytą „grynąją" sociologiją, kuri, skirtingai nuo „egzoteriškai" „Ūkyje ir visuomenėje" išdėstytos sociologijos, nebuvo orientuota „į ūkinio komponento nagrinėjimą". Galbūt tokią „grynąją" sociologiją Weberis galėjo parašyti po 1920 m. O jo po 1910 m. parašyti svarbiausieji veikalai – „Ūkis ir visuomenė" bei „Pasaulinių religijų ūkio etika" – siekė išnagrinėti būtent „ūkinius komponentus", taigi yra socialekonominiai tekstai. Taigi aš noriu pažodžiui suprasti Weberio „Ūkio ir visuomenės" pirmojo leidimo titulinį lapą, kuriame sakoma, kad šis veikalas yra indėlis į socialinę ekonomiką, t.y. tam tikru būdu apibrėžtą nacionalinę ekonomiją. Ankstyviausias tokio apibrėžimo dokumentas yra programinis straipsnis „Socialinio mokslinio ir socialinio politinio pažinimo 'objektyvumas'", kurio pirmas skirsnis pasirodė kaip „Socialinio mokslo ir socialinės politikos archyvo"[85] naujos redakcijos (Edgaras Jaffé, Werneris Sombartas, Maxas Weberis) bendras pareiškimas.

[84] Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk*. S. 4.

[85] Iki naujos redakcijos atėjimo šį žurnalą leido Heinrichas Braunas pavadinimu *Socialinės įstatymdavystės ir statistikos archyvas* (*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*). Jis buvo žinomas taip pat ir kaip „Brauno archyvas".

2 skyrius

Maxo Weberio socialinės ekonomikos sąvoka

2.1 Weberio kova už socialinių mokslų laisvę nuo vertinimų kaip atotrūkis nuo senosios europietiškos tradicijos

Minėtas straipsnis kartu yra dokumentas, parodantis nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos vidinį skaidymąsi ir kitimą. Hennisas į tai neatsižvelgia, nes jis apskritai *visus* nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos šalininkus priskyrė nuo Aristotelio prasidedančiai senajai europietiškai „praktinio mokslo" tradicijai: „nuo Aristotelio, Adamo Smitho iki Makso Weberio ekonomikos mokslas yra <...> praktinis mokslas, kuriam rūpi vadovauti ūkininkaujančio žmogaus gyvenimui, kaip kad etika vadovauja individo gyvenimui, o politinis mokslas – piliečių gyvenimui."[86] Tačiau iš Birgerio P. Priddato, kuris detaliai ištyrė aristotelinės etikos ir politikos įtaką XIX a. vokiečių nacionalinei ekonomijai,[87] nuodugnaus veikalo išplaukia, kad anas priskyrimas geriausiai tinka vyresniajai istorinės mokyklos kartai (Bruno Hildebrandas, Karlas Kniesas, Wilhelmas Roscheris), netgi dar ir jaunesniajai jos kartai (Lujo Brentano, Karlas Bücheris, Georgas Knappas, Gustavas Schmolleris ir kt.), kuri kitaip vadinama „istorine-etine" mokykla. Tačiau toks požiūris tiesiogiai negali būti pritaikytas jauniausiajai šios mokyklos kartai (Werneris Sombartas, Arthuras Spiethoffas, M. Weberis ir kt.). Nors ši karta nebuvo koks nors moksliškai vientisas darinys, tačiau mokslo istorikai šios kartos darbuose gali aiškiai nustatyti vieną bendrą tendenciją: palaipsniui išnyksta „etinis paskirstymo (*Allokation*) tonas" (Birgeris Priddatas); „mokslas apie žmogų" atkerimas (Heino Nau);[88] aristoteliškąjį mokslo supratimą išstumia jo moderni pozityvistinė samprata.

[86] Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen.* S. 104.
[87] Priddat B. P. *Der ethische Ton der Allokation. Elemente der Aristotelischen Ethik und Politik in der deutschen Nationalökonomie des 19. Jahrhunderts.* Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1991.
[88] Žr.: Nau H. H. *Eine „Wissenschaft vom Menschen".* S. 310-311.

Maxo Weberio 1904 m. „socialinės ekonomikos“[89], arba „socialinio ekonominio mokslo“[90], sąvoka yra istorinės mokyklos jauniausiosios kartos mėginimas atpalaiduoti istorinę mokyklą nuo aristoteliškojo palikimo, ją modernizuoti ir išgelbėti naujam socialiniam mokslui. Weberis mėgina atsiriboti nuo senesniosios ir jaunesniosios kartos (1) pasisakydamas už vertinimo ir deskriptyvių sprendinių skyrimą, (2) „ginče dėl metodo“ ieškodamas kompromiso tarp istorinės mokyklos ir neoklasikinės ekonomikos, (3) siūlydamas socialinės ekonomikos darbotvarkę orientuoti į marksizmo inspiruotą kapitalizmo temą (bet ne į marksistinę jo sampratą!).

Pasisakydamas už socialinę ekonomiką, kuri būtų laisva nuo vertinimų, Weberis atsiriboja[91] nuo savo ankstesnės pozicijos, išsakytos jo garsiojoje Freiburgo inauguracinėje kalboje „Nacionalinė valstybė ir nacionalinio ūkio politika“ (1895), kurioje Hennisas galėjo surasti argumentų Weberį priskirti senajai europietiškai mąstymo tradicijai. Weberio socialinio mokslo laisvės nuo vertinimų teorija yra gerai žinoma: (1) galima ir privalu skirti vertinimo sprendinius ir deskriptyvius sprendinius; (2) vertinimo sprendiniai, išreiškiantys „galutinius vertinimus“, negali būti nei įrodyti, nei paneigti deskriptyviais teiginiais; (3) mokslininko, ypač aukštosios mokyklos dėstytojo, profesija neleidžia skelbti kokių nors vertinimo sprendinių. „Empirinis mokslas niekieno negali pamokyti, ką jis *privalo*, o tik ką jis *gali* ir – pagal aplinkybes – ko jis *nori*.“[92]

„Laisvės nuo vertinimų“ reikalavimas daug kam yra sunkiai suprantamas, kadangi Weberis kartu teigia mokslo prigimtį esant tokią, jog jis priklauso nuo tam tikrų „galutinių vertinimų“. Čia jis perima neokantinės filosofijos sąvokas iš Heinricho Rickerto ir kartu skiria iš mokslinio diskurso pašalintus „praktinius vertinimus“ nuo to diskurso pagrinde glūdinčių „vertybinių santykių “ ar „sąsajų su vertybėmis“ (*Wertbeziehungen*).[93] Vertybi-

[89] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“. S. 161-162, 189.

[90] Ten pat. S. 163. „Socialinės ekonomikos“ terminą dar iki Weberio į vokiečių nacionalinės ekonomijos vartoseną įvedė Heinrichas Dietzelis. Šiuo terminu jis žymėjo aksiomatiškai ir deduktyviai plėtojamą ekonomikos teoriją, taigi tą patį, ką Weberis vadino „abstrakčia ūkio teorija“ (žr.: Nau H. H. *Eine „Wissenschaft vom Menschen“*. S. 196-215). Weberis šį terminą vartoja daugiausia „viską apimančio ūkio mokslo“ reikšme. Tačiau kartais „socialinės ekonomijos“ terminą jis vartoja veikiau Dietzelio prasme. Žr., pvz.: Weber M. WuG. S. 382.

[91] Aplinkraštyje į konfliktą su „Frankfurto laikraščiu“ (*Frankfurter Zeitung*) įsivėlusiems Freiburgo universiteto profesoriams 1911 m. Weberis rašo, kad jo inauguracinė kalba „daug kuo <...> buvo nebrandi“. Weber M. an Freiburger Kollegen, 15.11.1911. // MWG II/7,1. S. 356.

[92] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“. S. 151.

nių santykių istorinio kintamumo dėka kultūros ir socialiniams mokslams galiausiai „yra lemta amžina jaunatvė".[94] „Kultūros mokslų sistema, net jeigu ji būtų tik galutinis, objektyviai galiojantis, sisteminantis fiksavimas klausimų ir sričių, kuriomis jie privalo užsiimti, būtų beprasmybė."[95] Kaip tik ši formuluotė dažnai prisimenama, kai Weberis vertinamas kaip istoristas ir reliatyvistas, kuris su moderniu pozityvistiniu mokslu neturi nieko bendra.[96]

Tačiau šioje citatoje akcentuojamas būtent „galutinis fiksavimas", taigi traktavimas *sub specie aeternitatis*. Net arkipozityvistas neturi išleisti iš akių, kad „tikėjimas mokslinės tiesos vertingumu <...> yra ne gamtinė duotybė, o apibrėžtos kultūros produktas."[97] Taigi visiškai įmanoma, kad Vakarų kultūra kada nors atsisakys vertybinės viešpatavimo pasauliui idėjos. Kaip tik šia idėja remiasi pozityvistinis mokslo supratimas, kuris iškelia aiškinantįjį ir numatantįjį žinojimą ir taip atsiskiria nuo senojo europietiško supratimo, kur mokslas privalėjo atskleisti kelią į „tikrąją būtį", „kelią į *tikrąjį* meną", kelią „į Dievą",

[93] Apie Weberio mokslo filosofijos santykius su Rickerto filosofija jau daug kartų rašyta. Žr.: Burger Th. *Max Weber's Theory of Concept Formation. History, Laws and Ideal Types.* Durham: Duke University Press, 1976 (Chap. 1); Merz P. U. *Max Weber und Heinrich Rickert. Die erkenntnistheoretischen Grundlagen der verstehenden Soziologie.* Würzburg: Königshausen & Nauman, 1990; Nusser K. H. *Kausale Prozesse und sinnerfassende Vernunft. Max Webers philosophische Fundierung der Soziologie und der Kulturwissenschaften.* Freiburg, München: Karl Alber, 1986 (Kap. 1-4); Oakes G. *Die Grenzen der kulturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Heidelberger Max Weber Vorlesungen 1982.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1990; Turner S. P., Factor R. *Max Weber and the Dispute over Reason and Values. A Study in Philosophy, Ethics and Politics.* London: Routledge & Kegan Paul, 1984; Wagner G. *Geltung und normativer Zwang. Eine Untersuchung zu den neukantianischen Grundlagen der Wissenschaftslehre Max Webers.* Freiburg, München: Karl Alber, 1987; taip pat: Wagner G. und Zipprian H. (Hrsg.) *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1994. Dauguma autorių nepakankamai įvertina tai, kaip savarankiškai Weberis traktuoja Rickerto sąvokas. Įžvalgiausią Weberio „laisvės nuo vertinimų" reikalavimo analizę galima rasti: Albert H. Das Werturteilsproblem im Lichte der logischen Analyse // Gäfgen G. (Hrsg.) *Grundlagen der Wirtschaftspolitik.* Köln und Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1966. S. 25-52; Bruun H. H. *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology.* Copenhagen: Munksgard, 1972; Keuth H. *Wissenschaft und Werturteil. Zu Werturteilsdiskussion und Positivismusstreit.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1989; Kocka J. „Karl Marx und Max Weber" // *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.* 1966. Bd. 122. S. 328-357. Nachdruck // Kocka J. *Sozialgeschichte.* 2. erw. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986. Kap. 1. S. 9-47.

[94] Weber M. „Die „Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 206.

[95] Ibidem. S.184.

[96] Žr., pvz.: Tenbruck F. H. „Die Genesis der Methodologie Max Webers". S. 625-626.

[97] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 213.

„kelią į laimę“[98] ir buvo suprantamas kaip savęs kultūrinimo ir taurinimo priemonė. Šiaip ar taip, anos vertybinės viešpatavimo pasauliui idėjos visiškai nėra mąstyme, kuris vadinamas senuoju kinų arba senuoju indų mokslu.

Žinoma, taip pat ir Weberis mokslą suprato pozityvistiškai, o galimus pokyčius vertybinėje mokslo bazėje daugiausia traktavo kaip „ateities muziką“ (*Zukunftsmusik*).[99] Kaip naujų „Socialinio mokslo ir socialinės politikos archyvo“ leidėjų programinio pareiškimo autorius Weberis 1904 m. turėjo ne tik groti šią „ateities muziką“, bet ir „būti vertas 'nūdienos reikalavimų'“,[100] taigi spręsti ir *sub specie sui temporis.* 1904 m. tai reiškė nacionalinės ekonomijos „ginče dėl metodo“ užimti tam tikrą poziciją dėl savo disciplinos, kuri buvo suskilusi į „dvi nacionalines ekonomijas“, objekto ir metodo. Tai iš esmės ir padaryta „Objektyvumo“ straipsnyje, kuris apibūdintinas kaip savotiškas „ginčo dėl metodo“ epilogas (bet ne kaip naujos – sociologijos – disciplinos prologas arba įvadas).

2.2 Weberis kaip tarpininkas nacionalinės ekonomijos ginče dėl metodo

Pradžią nacionalinės ekonomijos „ginčui dėl metodo“[101] 1883 m. davė viena publikacija[102] – „austriškosios neoklasikos“ („*Austrian neo-classicism*“)[103] pra-

[98] Žr.: Weber M. „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“ / Vertė Z. Norkus // *Problemos.* 1990. Nr. 42. P. 71-73.

[99] Weber M. „Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland“ // GPS. S. 397. – Vadinamųjų „istorinių kultūros mokslų“ (angliškai vadinamų *humanities*), tiesioginių senojo europietiško ugdomojo žinojimo paveldėtojų, vertybinę bazę Weberis laikė ypač turtinga ir judria. Žr.: Weber M. „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“ P. 74.

[100] Weber M. „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“. P. 82.

[101] Detalią ginčo dėl metodo analizę žr. Hansen R. „Der Methodenstreit in den Sozialwissenschaften zwischen Gustav Schmoller und Karl Menger – seine wissenschaftshistorische und wissenschaftstheoretische Bedeutung“ // Diemer A. (Hrsg.) *Beiträge zur Entwicklung der Wissenschaftstheorie im 19. Jahrhundert.* Meisenheim a.G.: Verlag Anton Hain, 1968. S. 137-173; Nau H. H. *Eine „Wissenschaft vom Menschen“.* S. 113-195; Ritzel G. *Schmoller versus Menger. Eine Analyse des Methodenstreites im Hinblick auf den Historismus in der Nationalökonomie.* Inaug.-Diss. an der Phil.-hist. Fakultät der Universität Basel im Jahre 1948. Fr.a.M., 1950.

[102] Menger C. *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere.* Leipzig: Duncker & Humblot, 1883.

[103] Holton R. J., Turner B. S. *Max Weber on Economy and Society.* London and New York: Routledge, 1989. P. 35. Mengerio ir jo įkurtos austriškosios mokyklos įtraukimas į neoklasikinę ekonomiką nėra savaime suprantamas, o reikalauja pateisinimo. Mengeris kai kuriais atžvilgiais atstovauja neoklasikai netipiškam požiūriui. Tai pasakytina ne tik apie jo atsisakymą ma-

dininko Carlo Mengerio knyga. Joje jis nuo istorinės mokyklos kritikos mokslo filosofijos argumentais gynė „abstrakčią ūkio teoriją", kaltindamas ją pačią tuo, kad vietoj ekomominės teorijos ji esą pateikia grynai deskriptyvią ūkio

tematinio modeliavimo, kurį daugelis ekonomikos mokslo istorikų laiko vienu iš skiriamųjų neoklasikinės ekonominės teorijos požymių (žr., pvz.: Mirowski Ph. *More Heat than Light. Economics as Social Physics: Physics as Nature's Economics.* Cambridge: Cambridge UP, 1989). Šis atsisakymas yra būdingas „austriškajai" krypčiai (išskyrus Schumpeterį), kuri pirmenybę teikia ekonominei analizei naudojant kasdienę kalbą. Greta „tiksliųjų" (bet nematematinių) tyrimų Mengeris taria esant „realistinius", kurie apima ir ano meto nacionalekonomistų bei šiandienos sociologų atliekamus empirinius socialinius tyrimus, ir dabartinį ekonometrinį modeliavimą. Istorinės mokyklos priekaištas, kad „abstrakti" teorija ignoruoja institucijas, paskatino jį baigiamuosiuose jo *Socialinių mokslų, o ypatingai politinės ekonomijos, metodo tyrimo* skyriuose mėginti pateikti teisės ir pinigų institucijų kilmės „tikslų" aiškinimą. Šis mėginimas gali būti vertinamas kaip naujosios institucijų ekonomikos anticipacija. Nuo kitų savo meto marginalistinių ūkio teoretikų Mengeris nukrypo ir kitais principiniais klausimais: jį domino ūkinių veikėjų netikrumo problema, jis neigia vieningos rinkos kainos tos pačios kokybės prekėms buvimą, taigi ir rinkos pusiausvyros galimybę. Tokie nukrypimai kai kuriuos autorius privertė suabejoti, ar apskritai Mengeris priskirtinas neoklasikams (antai: Streissler E. „To What Extent was the Austrian School Marginalist?" // Collison Black, R. D., Coats, A. W. and Goodwin C. D. W. (Eds) *The Marginal Revolution in Economics. Interpretation and Evaluation.* Durham, 1973. P. 160-175; Mirowski P *Against Mechanism. Protecting Economics from Science.* Totowa, N.J.: Rowman & Littlefield Publishers, 1988. P. 22-25). Pati „neoklasikos" sąvoka kartais apibrėžiama dar siauriau, kai austriškoji mokykla apskritai atskiriama nuo neoklasikinės ūkio teorijos *mainstream* kaip „heterodoksija". Žinoma, čia nėra galimybės atsižvelgti į vidinę austriškosios mokyklos diferenciaciją ir raidą. Prie „heterodoksinių" Mengerio pažiūrų sugrįžo trečia ir ketvirta austriškosios mokyklos karta (Ludwigas von Misesas, Friedrichas A. Hayekas, Israelis Kirzneris, Ludwigas Lachmannas ir kt.). Jie savo ruožtu toliau plėtojo „neoinstitucionalistinius" motyvus Mengerio darbuose ir rinką suvokė „subjektyvistiškai" kaip procesą, kuriame centrinę reikšmę įgyja informacija. Tuo tarpu tiesioginiai Mengerio mokiniai Friedrichas Wieseris ir Eugenas Böhm-Bawerkas dirbo remdamiesi *mainstream* neoklasikos prielaidomis. „Wieseris savo teoriją konstravo postuluodamas tobulą konkurenciją ir individų, priimančių kainas kaip duotas, elgesį. <...> Be to, savo kapitalo teoriją jis grindė tokiu požiūriu, kuriame jis buvo traktuojamas kaip objektyvi kategorija, visiškai nepriklausanti nuo individualios veiklos lygmens. Pats Mengeris rašė, kad Böhm-Bewerko teorija 'yra viena iš didžiausių kada nors padarytų klaidų'." – Ioannides S. *The Market, Competition and Democracy. A Critique of Neo-Austrian Economics.* Aldershot: Edward Elgar, 1992. P. 19-20. Sunku spręsti, kas – ar Mengeris, ar Wieseris ir Böhm-Bawerkas – buvo svarbesnis Weberio žinių apie „abstrakčią ūkio teoriją" šaltinis. Tačiau mes galime spėti, kad šie pastarieji bent jau vėlyvaisiais Weberio gyvenimo metais jam buvo svarbiausi autoritetai jo „abstrakčios ūkio teorijos" klausimais. Kaip *Socialinės ekonomikos apybraižos* leidėjas 1914 m. jis tikrai buvo susipažinęs su Wieserio *Visuomeninio ūkio teorija,* kuri pasirodė kaip šio rinkinio dalis; į Böhm-Bawerką jis pateikia nuorodas savo *Ūkio ir visuomenės* „naujoje dalyje". Prie panašios išvados prieina ir Yuzo Deguchi: „<...> mes galime tarti, kad Böhm-Bawerko teorija Weberio ekonominės teorijos savokoms buvo pati artimiausia". – Deguchi Y. „The Economic Theory as Conceived by Max Weber" // *Kyoto University Economic Review.* 1957. Vol. 27. Nr. 1. P. 8.

istoriją. Tą nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos priekaištą, kad klasikinės ir neoklasikinės ūkio teorijos piešiamas vien tik ūkiškai motyvuoto *homo oeconomicus* paveikslas yra netikroviškas, Mengeris atremia pavyzdžiu chemijos, kuri savo sintezės dėsnius formuluoja grynoms, tik laboratorijoje stebimoms medžiagoms, nors kasdieniame patyrime mes paprastai turime reikalą su medžiagų mišiniais.[104] Mengeris gina „teorinio tyrimo tiksliosios krypties" teisę nacionalinėje ekonomijoje deduktyviai dirbti su „griežtųjų tipų" (*strengen Typen*) sąvokomis. Ekonomikos mokslo „griežtieji tipai" yra analogiški cheminių elementų sąvokoms, jie izoliuoja ūkinę žmogaus prigimties pusę ir pavaizduoja jos padarinius.[105] Šalia „tiksliosios" teorinio tyrimo krypties Mengeris stato „realistinę-empirinę", kuri dirba su „realiaisiais tipais" ir todėl negali formuluoti kokių nors „tikslių" dėsnių, o tik statistinius apibendrinimus.

Savo griežtai neigiamoje recenzijoje Mengerio knygai[106] Schmolleris teigia, kad ūkio dėsnių, kurie privalo būti kažkas kita negu „schematiški fantomai, susapnuotos robinzonados",[107] atskleidimas dar tėra ateities reikalas. Tam reikia solidžios empirinės bazės, kurią gali sukurti tik faktinę medžiagą renkantis ir atsijojantis istorinis tyrimas;[108] tam taip pat reikia žinoti psichologijos dėsnius, kurie nusako visą sudėtingą žmogaus prigimtį.[109] Toks būsimasis dėsnių atskleidimas yra psichologijos mokslo uždavinys, nuo kurios priklauso socialinių mokslų pagrindai.[110] Be to, Schmolleris prikiša Mengeriui tai, kad jis apriboja nacionalinės ekonomijos dalykinę sritį: jis vadina jį „epigonu", kuris yra išmokęs „vien tik gamtamokslinę Millio logiką ir besiremiančiu vien tik senąja abstrakčia nacionalinės ekonomijos dogmatika, vienu mūsų mokslo didžiojo pastato kampeliu, kurį vieną jis gerai žino, po kurį jis vaikšto su savo įžvalgumu ir mokytumu, bet kurį jis laiko visu pastatu, bent jau geriausiu ir padoriausiu jo salonu."[111]

[104] Žr.: Menger C. *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere.* S. 41-43, 76-77, 79-80.

[105] Žr. ibidem. S. 43-45, 77-78.

[106] Schmoller G. „Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften" // *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich.* 1884, Bd. 7, H. 3. S. 239-258. Toliau einančios pastabos remiasi šio teksto atspaudu: Schmoller G. *Historisch-ethische Nationalökonomie als Kulturwissenschaft. Ausgewählte methodologische Schriften.* Hrsg. Nau H. H. Marburg: Metropolis-Verlag, 1998. S. 159-183.

[107] Ibidem. S. 166.

[108] Žr. ibidem. S. 162.

[109] Žr. ibidem. S. 172.

[110] Žr.: Schmoller G. „Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und-methode" // Schmoller G. *Historisch-ethische Nationalökonomie als Kulturwissenschaft.* S. 311-315.

[111] Schmoller G. „Zur Methodologie der Staats und Sozialwissenschaften". S. 174.

Weberis pritaria Mengerio požiūriui, kad laboratorinė psichologija nacionalinei ekonomijai nėra toks mokslas, kuris turėtų būti laikomas jos pagrindu.[112] Tačiau jie taip pat manė, kad nacionalinės ekonomijos pažinimo pažanga yra neįmanoma be parengiamojo teorinio darbo, kuris yra santykinai nepriklausomas nuo sociografinių ir statistinių tyrimų medžiagos. Tuo pačiu metu jis nepritarė Mengerio įsitikinimui, kad „abstrakčios nacionalinės ekonomijos 'dėsniai', kurie griežtai racionalios veiklos prielaidos pagrindu konceptualiai konstruoja apibrėžtų ekonominių situacijų padarinius",[113] yra „dėsniai" ta pačia prasme kaip ir fizikos ar chemijos dėsniai.

Mėgindamas apibrėžti šių „dėsnių" savitumą, Weberis juda rėmuose, kurie buvo nužymėti Rickerto veikale „Gamtamokslinių sąvokų sudarymo ribos". Savo „generalizuojančioje" sąvokų sudarymo analizėje Rickertas skyrė „daiktų sąvokas" ir „santykių sąvokas".[114] Daiktų sąvokos konstruojamos panašiu būdu kaip aristotelinės-scholastinės fizikos sąvokos. Tuo tarpu santykių sąvokos yra tokios, kokiomis formuluojami modernios matematinės fizikos dėsniai. Tokių sąvokų sudarymo prielaida yra reiškinių, subsumuojamų toms sąvokoms, išskaidymas į homogeniškus elementus. Weberis abejoja tokios sąvokų darybos galimybe psichologijoje.[115] Jis buvo tikras, kad socialiniai mokslai „santykių sąvokų" sudaryti negali. Kartu jam buvo žinoma, kad teorinės „austriškosios neoklasikos" konstrukcijos yra visai kito lygmens negu „absoliučiai" ir „reliatyviai" istorinės Rickerto sąvokos.[116]

[112] Žr.: Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 82-83.

[113] Ibidem. S. 130. Neatsitiktinai Weberis, kalbėdamas apie nacionalinės ekonomijos „dėsnius", rašo šį žodį kabutėse.

[114] Žr.: Rickert H. *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften.* Tübingen und Leipzig: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1902. S. 75-99. Šiomis Rickerto mokslo filosofijos sąvokomis Weberis remiasi savo darbe „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationlökonomie". S. 6, 18-19, 109.

[115] Viename laiške Karlui Jaspersui jis psichologijai siūlo ideal-tipinį sąvokų sudarymo būdą: „Tvarką į įvairovės begalybę – kadangi galutinių 'elementų' tiesioginių konstrukcijų sistema čia negalima dėl pačios dalyko prigimties – Jūs pamažu galėsite įnešti tik sąvokų sudarymui taikomu 'idealiųjų tipų' metodu, kaip mes juo paprastai, visai kitu būdu, ir naudojamės". – Weber M. Laiškas Karlui Jaspersui, 1912.11.02. // MWG II/7,2. S. 730.

[116] „Absoliučiai istorinėmis sąvokomis" Rickertas laikė individualizuojančias „kultūriškai reikšmingų" atskirų asmenų arba „kultūros gėrybių" sąvokas (pvz., „Goethe", Goethe's „Faustas" ir pan.). „Reliatyviai istorinėmis sąvokomis" jis laikė bendrijų („vokiečių tauta") ir anonimiškų masinių procesų sąvokas.

Šioje situacijoje Weberis padarė, kaip jį pavadino Alexanderis Scheltingas, savąjį idealiojo tipo ir idealiai tipinės sąvokų darybos „loginį atradimą".[117] „Taigi 'racionalus socialinis veiksmas', kurio pavyzdys gali būti idealizuojančiai pavaizduota ūkinė situacija, yra 'idealiojo tipo' prototipas."[118] „Taigi, tai yra tie griežtieji Mengerio tipai, kuriuos Weberis pavadino idealiaisiais tipais."[119] Šitas „atradimas" turėjo pakoreguoti Rickerto sąvokų sudarymo teoriją ir kaip pagrindinis teorinis mokslo instrumentas padėti spręsti „ginčą dėl metodo".

Kaip žinoma, Weberis idealųjį tipą aprašo kaip istorinių reiškinių „idėjos" pavaizdavimą, kaip „mintinį vaizdą", kuris suvienija „*apibrėžtus* istorinio gyvenimo santykius ir procesus į neprieštaringą *mintinių* ryšių kosmosą",[120] kaip „utopiją", „kuri sukuriama apibrėžtų tikrovės elementų *mintinės* intensifikacijos būdu".[121] Neatsitiktinai kaip iliustruojantį ideal-tipinio sąvokų sudarymo pavyzdį Weberis dažniausiai pateikia „grynosios nacionalinio ūkio teorijos (*Volkswirtschaftslehre*)"[122] konstrukcijas. Iš dalies dėl šio ypač įtikinamo pavyzdžio Weberio idealiojo tipo teorija tapo tokia populiari. „Krinta į akis, jog Weberis, idealiųjų tipų teorijos tėvas, kad paaiškintų ir apgintų savo požiūrį, nuolat remiasi racionaliu modeliu ir nepateikia kokio nors kito prilygstančio jam savo galia idealaus modelio."[123] Ideal-tipinio sąvokų sudarymo teorija „abstrakčią ūkio teoriją" turėjo integruoti į istorinę nacionalinę ekonomiją, traktuojamą kaip socialinė ekonomika. Ideal-tipinių „utopijų" konstravimas turėjo būti pripažintas būtina ir santykinai savarankiška socialinės ekonomikos darbo sritimi.

[117] „'Idealusis tipas' yra loginis atradimas. Ir nėra joks 'išradimas'. Maxas Weberis jokiu būdu nenorėjo mokslui rekomenduoti kažko, ko pats mokslas dar nedarytų. Jis norėjo paaiškinti jau esamą, kultūros mokslų pažinimo esmei priklausantį logikos dalyką." Schelting A. „Die logische Theorie der historischen Kulturwissenschaft von Max Weber und im besonderen sein Begriff des Idealtypus" // *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* 1922. Bd. 49. S. 714.

[118] Cahnmann W. J. „Max Weber and the Methodological Controversy in the Social Sciences" // Cahnman W. J., Boskoff A. (Eds) *Sociology and History: Theory and Research.* N.Y., L.: The Free Press and Collier-Macmillan, 1969. P. 116.

[119] Tenbruck F. H. „Die Genesis der Methodologie Max Webers". S. 588.

[120] Weber M."Die „Objektivität„ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190.

[121] Ibidem.

[122] Weber M. WuG. S. 4.

[123] Collin F. *Theory and Understanding. A Critique of Interpretive Social Science.* Oxford: Basil Blackwell, 1985. P. 72.

Tiesa, Weberis idealiuoju tipu tikėjosi atradęs mokslo filosofijos panacėją, galinčią padėti ir kituose jo laikų „ginčuose dėl metodo“: istorikų „ginče dėl Lamprechto“[124] ir Karlo Bücherio bei Eduardo Meyerio diskusijose dėl antikinės ekonomikos pobūdžio.[125] Tad Weberis su neoklasikine ūkio teorija gretino K. Bücherio suformuotą „miesto ūkio“ sąvoką ir abi pavadino idealiaisiais tipais.[126] Tokiais tipais jis laikė ir Wernerio Sombarto sąvokas, kuriomis jis savo veikale „Modernusis kapitalizmas“[127] pavaizdavo vėlyvųjų viduramžių ūkio sandarą: esą visiškai įmanoma „nupiešti bruožus tokios visuomenės, kurioje visose ūkinės ir net dvasinės veiklos srityse vyrauja maksimos, mums atrodančios kaip taikymas tų pačių principų, kurie būdingi į idealiuosius tipus iškeltiems ‘amatams’.“[128] Taip jis konceptualius darinius, kurie yra heterogeniški šiandieniniu požiūriu, pastato į tą pačią plotmę. Neoklasikinės ekonomikos „ideal-tipinės konstrukcijos“ yra aiškinantys modeliai, kurie gali būti apibrėžti kaip „loginės struktūros, kurios prielaidų aibę sujungia su tam tikra išvadų aibe“.[129] Tuo tarpu „*oikos*'o“, „miesto ūkio“ idealieji tipai ir kitos istorinės mokyklos „vaizdžios teorinės“ sąvokos, taip pat daugelis sąvokinių paties Weberio konstrukcijų veikiau yra *matrix formulation* metodo produktai, kaip tą metodą aprašo A. Bartonas ir P. Lazarsfeldas.[130]

[124] Žr.: Metz K. H. „Der Methodenstreit in der deutschen Geschichtswissenschaft (1891-99)“ // *Storia della Storiografia.* 1984., Vol. 6. S. 3-20; Schorn-Schütte L. *Karl Lamprecht. Kulturgeschichte zwischen Wissenschaft und Politik.* Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1984.

[125] Žr.: Finley (Ed.) *The Buecher-Meyer Controversy.* N.Y., 1979; Schneider H. Die Bücher-Meyer Kontroverse // Calder W. M., Demandt A. (Hrsg.) *Eduard Meyer. Leben und Leistung eines Universalhistorikers* (Mnemosyne: Supplementum, vol.112). Leiden: Brill, 1990. S. 417-445.

[126] Žr.: Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“. S. 190-191.

[127] Sombart W. *Der moderne Kapitalismus.* Bd.1-2. Leipzig: Duncker & Humblot, 1902.

[128] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“. S. 191.

[129] „Logical structure that relates a set of assumptions to a certain set of conclusions“ // Davis LE., North D. C. *Institutional Change and American Economic Growth.* Cambridge: Cambridge UP, 1971. P. 4.

[130] Žr.: Barton A. H., P. F. „Some Functions of Qualitative Analysis in Social Reserch“ // Lipset S., Smelser N. (Eds) *Sociology: The Progress of a Decade.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1961. P. 95-122. Raymondo Boudono nuomone, šis metodas vaidina pagrindinį vaidmenį makrosociologijos „interpretacinėje paradigmoje“. Žr.: Boudon R. „The Individualistic Tradition in Sociology“. P. 47-48.

Šį heterogeniškų konceptualių darinių sujungimą į idealiojo tipo sąvoką kritikavo jau ankstesni Weberio interpretatoriai. Antai Scheltingas teigia, kad Weberis neskirdamas idealiaisiais tipais vadina ir neistorines sąvokas (tai „abstrakčios ūkio teorijos" ir jo paties sąvokos naujojoje „Ūkio ir visuomenės" dalyje), ir istorines sąvokas (tokias kaip „viduramžių miesto ūkis", „kapitalizmo dvasia", „indų kastų sistema" ir pan.), kai tuo tarpu tokiais tipais galima laikyti tik pirmąsias sąvokas. O antrosios yra sietinos su Rickerto „reliatyviai istorinėmis" sąvokomis, kurias Weberis suplaka su „grynais" idealiaisiais tipais.[131] Georgas Weippertas, priešingai, „abstrakčios ūkio teorijos" sąvokinius darinius norėjo vadinti „racionaliomis schemomis", kad „idealiojo tipo" terminą rezervuotų kitokiam panaudojimui.[132] Nors Weberio ideal-tipinės sąvokų darybos teorija ir negalėjo užbaigti ginčą dėl metodo, tačiau ji parodė teorijos būtinumą nacionalinei ekonomijai. Labiau diferencijuojančiai teorijų kūrimo ir kontrolės ekonomikos moksle analizei ji, žinoma, yra nepakankama, nes nutrina daug svarbių skirtumų.

Iš dalies tatai lėmė loginės teorijos būklė Weberio laikais. Pagaliau mes neturime šiandien Weberiui prikaišioti, kad jis logikos klausimams pasirinko netikrą autoritetą – Rickertą. Moderniosios Gottlobo Frege's logikos Weberio laikais tebuvo užuomazga ir net daugelio pačių logikos specialistų ji buvo atmetama kaip „logistika". Kai Weberis teigė, kad „idealieji tipai" nėra rūšinė sąvoka, jis tiesiog išsakė savo intuiciją, kad esama tokių mokslo sąvokų, kurių neįmanoma išanalizuoti tradicinės, nuo Aristotelio einančios, logikos priemonėmis.

Kadangi jis, kaip ir Rickertas, žinojo tik tradicinę logiką, tai idealųjį tipą jis galėjo apibrėžti tik negatyviai kaip „likutinę sąvoką", kuri galėjo apimti labai skirtingus dalykus. „Šią situaciją labai gerai išryškina aiškiai negatyvūs Weberio teiginiai apie statusą idealiųjų tipų, kuriuos jis taip įspūdingai gynė kaip socialinių mokslų metodą. Jų esą negalima apibrėžti pagal *genus proximum* ir *differentia specifica* schemą, ir tikrovė negali būti į juos įtraukta kaip atskiras atvejis, o tai reiškia, kad jos nėra tiesiog klasių ir savybių sąvokos; o kai reikia pozityvaus apibūdinimo, jis griebiasi mažiau tikslios ir dažnai tik metaforiškos kalbos."[133]

[131] Žr.: Schelting A. *Max Webers Wissenschaftslehre. Das logische Problem der historischen Kulturerkenntnis. Die Grenzen der Soziologie des Wissens.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1934. S. 329-335.

[132] Žr.: Weippert G. „Die idealtypische Sinn- und Wesenserfassung und die Denkgebilde der formalen Theorie. Zur Logik des 'Idealtypus' und der 'rationalen Schemata'" // *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.* 1940. Bd. 100. Hf. 3. S. 257-308.

[133] Hempel C. G. „Typologische Methoden in den Sozialwissenschaften" // Topitsch E. (Hrsg.) *Logik der Sozialwissenschaften.* Köln und Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1965. S. 85-86.

Kai mes „tik metaforišką" Weberio pateiktą ideal-tipinės sąvokų darybos aprašymą skaitome iš moderniąją logiką įsisavinusios mokslo filosofijos perspektyvos, tai „idealiojo tipo" sąvokos turinyje ir apimtyje galime atrasti labai skirtingus dalykus:

1) jau minėtus *matrix formulations*;
2) „kraštutinius tipus", gaunamus redukuojant požymių erdvę ir rangų skalės vienas kitam priešingus pakraščius transformuojant į klasių sąvokas;[134]
3) nomologinius teiginius su *ceteris paribus* išlyga;[135]
4) teorijas su idealizuojančiomis prielaidomis;[136]
5) modelius;[137]
6) teiginius, priklausančius „negatyvios euristikos " apsaugotam mokslinės tyrimo programos (Imre Lakatos prasme) „kietajam branduoliui".[138]

Kad būtų galima pasirinkti tarp šių tokių skirtingų „idealiojo tipo" interpretacijų, paties Weberio teiginiai yra per daug neapibrėžti, jeigu ne prieštaringi. „Tipologija, o ne teorija buvo jo privalumas. Svarbiausias teorinis jo

[134] Žr.: Kuninski M. *Myslenie mode³owe w socjologii Maxa Webera.* (Polska Akademia Nauk. Oddzial w Krakowie. Prace komisji socjologicznej. Nr. 46). Wroclaw, 1980. Žr. taip pat: Hempel C. G., Oppenheim P. *Der Typusbegriff im Lichte der neuen Logik. Wissenschftstheoretische Untersuchungen zur Konstitutionsforschung und Psychologie.* Leiden: A. W. Sijhoff's Uitgevermatschappij n.v., 1936; Barton A. „The Concept of Property-Space in Social Research" // Lazarsfeld P. F., Rosenberg M. *The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Research.* Glencoe: Free Press,1955. P. 40-53; Ziegler R. „Typologien und Klassifikationen" // Albrecht G., Daheim H., Sack F. (Hrsg.) *Soziologie. Sprache. Bezug zur Praxis. Verhältnis zu anderen Wissenschaften. René König zum 65. Geburstag.* Opladen: Westdeutscher Verlag, 1973. S. 12-47.

[135] Becker H. *Through Values to Social Interpretation.* Durham, N.C.: Duke University Press, 1950.

[136] „Tačiau tada idealieji tipai – bent savo intencija – išreiškia ne sąvokas tikrąja reikšme, o veikiau teorijas, ir čia natūraliai peršasi mintis, kad šios teorijos, jeigu jos atlieka savo paskirtį, savo esme turi būti panašios į idealių dujų teoriją." - Hempel C. G. „Typologische Methoden in den Sozialwissenschaften". S. 92.

[137] „Modelį galima suprasti kaip idealiojo tipo tolesnį išplėtojimą, suteikiant jam daugiau lankstumo." Plg. Vetter H. „Exkurs über Idealtypus und Modell" // Baumgarten E. (Hrsg.) *Max Weber. Werk und Person.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1964. S. 597.

[138] „Tam tikro ideal-tipinio apibendrinimo priėmimą galima traktuoti kaip tam tikros tyrimo programos priėmimą štai tokia prasme: pats ideal-tipinis apibendrinimas yra 'negatyvi euristika', nefalsifikuojamas principas, kuris tačiau kartu su 'pozityvia euristika' generuoja daugelį empirinių apibendrinimų." – Papineau D. „Ideal Types and Empirical Theories" // *The British Journal for the Philosophy of Science.* 1976, Vol. 27. P. 145.

instrumentas, idealusis tipas, yra labai naudinga sąvoka, bet kai geriau analizuoji, ji pasirodo pilna prieštaravimų", – pastebi Ericas J. Hobsbawmas.[139] Taip, kai Weberis teigia, kad ideal-tipinė sąvoka „nėra jokia 'hipotezė'", jis vienoje vietoje užtveria kelią traktuoti idealųjį tipą kaip hipotetinį aiškinantį modelį.[140] Tačiau kitoje vietoje jis pašalina šią užtvarą teigdamas, kad rezultatas, kurį mes gauname, kai idealiojo tipo palyginimas su „faktiniu procesu" parodo „jo *ne*tikroviškumą", yra „hipotezės patikrinimas".[141] Jeigu norime įvertinti Weberio pateiktą „abstrakčios ūkio teorijos" sąvokų darybos aprašymą, kuriame ji laikoma atskiru ideal-tipinių sąvokų darybos atveju, tai turėtume orientuotis į 4, 6 ir ypač 5 sąraše nurodytą idealiojo tipo sampratos variantą. Iš šios perspektyvos Weberio samprotavimus galima perskaityti kaip pasisakymą už modeliuojantį (o *ne vien* pasakojantį arba „tankiai" ar „storai" aprašantį) socialinį mokslą. Toks skaitymo būdas, nors jis veikiau eksplikuoja negu interpretuoja,[142] neprieštarauja Weberio intencijoms.

2.3 Weberio „abstrakčios ūkio teorijos" samprata

Dabar reikia kuo tiksliau apibrėžti, kaip Weberis, remdamasis savo socialinės ekonomikos sąvoka, suprato „abstrakčią ūkio teoriją" (neoklasikinę ekonomiką). Kad būtų galima kuo ryškiau apibrėžti šios sampratos savitumą, aš ją palyginsiu su pačių neoklasikinės pakraipos ekonomistų savo darbo samprata.

2.3.1 Maxas Weberis, Leonas Walrasas ir Lionelis Robbinsas

Weberiui „abstrakti ūkio teorija" apmeta „prekių rinkos procesų *idealų* atvaizdą esant mainų ūkio visuomeninei organizacijai, laisvai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai."[143] Toks supratimas yra labai artimas tam, kuriam atstovauja žymus ankstyvosios neoklasikinės ekonomikos teoretikas Leonas Walrasas. Jis

[139] Hobsbawm E. J. „Weber und Marx. Ein Kommentar" // Kocka J (Hrsg.) *Max Weber, der Historiker.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986. S. 86.
[140] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190.
[141] Ibidem. S. 203.
[142] Plg. Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus.* S. 14.
[143] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190.

ekonomikos mokslą apibrėžia kaip „kainodaros teoriją esant hipotetiniam tobulai laisvos konkurencijos režimui."[144] Šis apibrėžimas atitinka neoklasikinės tyrimų programos būklę amžiaus pradžioje. Tada buvo mėginama rinkos pusiausvyros sąlygų aprašymui panaudoti matematinį elektrodinaminės teorijos fizikoje aparatą: matematiniams simboliams, fizikinėse lygtyse žymintiems kintamąjį „energija", buvo priskiriama „naudos" reikšmė.[145] Taip darant kartu buvo apribojama ekonominės analizės taikymo sritis: vien tai, ką įmanoma „tiksliai" modeliuoti, galėjo būti ekonominės analizės objektas. Šis siauras ankstyvosios neoklasikos savo kompetencijos srities supratimas orientavo į „abstrakčios ūkio teorijos" tapatinimą su dalinės ir visuotinės rinkos pusiausvyros modeliais.[146]

Ir dabar dar nevisiškai sutariama, kas sudaro neoklasikinės tyrimo programos paradigminį branduolį. Daugelis autorių sutinka su Gary'o S. Beckerio pateikiamu branduolio aprašymu: „Naudą maksimizuojančio elgesio, rinkos pusiausvyros ir pirmenybių stabilumo prielaidos – griežtai ir be apribojimų taikomos – visos kartu sudaro ekonominės prieigos branduolį."[147] Kai Weberio ir Walraso teiginius skaitome iš Beckerio retrospektyvos, galime konstatuoti, kad jie „abstrakčią ūkio teoriją" tapatina su tam tikru jos pritaikymu. Walrasas (ir Weberis) dėl to, kad tuometinė neoklasikinė ekonomika apsiribojo kainodaros esant tobulai konkurencijai modeliu, buvo linkęs to modelio prielaidas tapatinti su tomis prielaidomis, kurios sudaro neoklasikinės tyrimo programos branduolį.[148] Tačiau „mainų ūkio visuomeninę organizaciją" ir laisvą arba tobulą konkurenciją postuluoja anaiptol ne visi šio branduolio taikymai.[149]

[144] „The theory of the determination of prices under a hypothetical regime of perfectly free competition" // Walras L. *Elements of Pure Economics or the Theory of Wealth.* London, Allen & Unwin, 1954. P. 40. Institucijos, pasak Walraso, priklauso ne teorinei ekonomikai, o tik „moral science or ethics". „Fenomeno įtraukimui į institucijų kategoriją ir šio fenomeno teorijos konstitavimui kaip etikos šakai būtina ir pakankama atsižvelgti į tai, kad ir šis fenomenas kyla veikiant žmogaus valiai ir, be to, reiškia tarpasmeninį santykį, kuris buvo sukurtas tam tikrų asmenų tarpusavio koordinacijai." Ibidem. P. 63.

[145] Žr.: Mirowski P. „The When, the How and the Why of Mathematical Expression in the History of Economic Analysis" // *The Journal of Economic Perspectives.* 1991. Vol. 5. Nr. 1. S. 145-158; to paties, *More Heat than Light.* P. 193-275.

[146] Tokią strategiją nuosekliausiai realizavo L. Walrasas. Austriškoji mokykla, o ypač C. Mengeris, nuo jos nukrypo, pastarasis veikiau buvo „anti-pusiausvyros" teoretikas. Mengerio mokiniai E. Böhm-Bawerkas ir F. Wieseris, iš kurių (kaip ir iš jų mokytojo) Weberis pasisėmė savo „abstrakčios ūkio teorijos" žinias, buvo artimesni neoklasikinės ekonominės teorijos *mainstream.* Žr. taip pat antros dalies 103 išnašą.

[147] Becker G. S. *Der ökonomische Ansatz zur Erklärung menschlichen Verhaltens.* S. 4.

[148] Žr. taip pat toliau, 15 skirsnį.

[149] Pavyzdžiui, kainodaros modeliuose oligopolinėmis sąlygomis.

Lemiamą žingsnį atskiriant neoklasikinės tyrimo programos branduolį ir jos taikymus žengė tik 1932 m. Lionelis Robbinsas savo traktate „An Essay on the Nature and Significance of Economic Science“. Jis pirmiausia skiria klasifikacinę ir analitinę ekonomikos sampratą. Klasifikacinė samprata „išskiria tam tikras žmogaus elgesio rūšis, nukreiptas į materialinės gerovės užtikrinimą, ir laiko jas ekonomikos objektu.“[150] Analitinė samprata „savo dėmesį koncentruoja į vieną apibrėžtą elgesio *aspektą*, būtent į tą formą, kurią sąlygoja stokos įtaka.“[151] Ši analitinė samprata atveda Robbinsą prie tokios ekonomikos apibrėžimo formulės: „Ekonomika yra mokslas, nagrinėjantis žmogaus elgesį kaip santykį tarp tikslų ir ribotų priemonių, kurios gali būti panaudotos alternatyviais būdais.“[152]

Visi dabarties ekonomikos specialistai žino šį apibrėžimą. Tačiau tik nedaugelis įsisąmonina, kad šį apibrėžimą Robbinsui iš dalies inspiravo Weberis. Atiduodamas pirmenybę analitinei ekonomikos sampratai, jis remiasi Weberio citata: „ne *dalykiniai* 'daiktų' ryšiai, o *mintiniai problemų* sąryšiai yra mokslinio darbo sričių pagrindas.“[153] Weberis yra svarbiausias mokslo filosofijos autoritetas Robbinsui taip pat ekonomikos ir etinio vertinimo santykio klausimu. „Visus šiuos klausimus tinkamai išaiškina Weberis. Aš sunkiai galiu suprasti, kaip ši Weberio metodologijos dalis apskritai gali būti ginčijama.“[154]

Įdomu ir tai, kad Weberio tekstuose galima rasti ir tiesioginių analitinės ekonomikos mokslo sampratos užuomazgų. Weberio mintis juda šia kryptimi, kadangi jis „stokos“ faktą, „išorinį stygių“, „galimybių ribotumą norų atžvilgiu“[155] traktuoja kaip socialiniam-ekonominiam nagrinėjimui konstitutyvų dalyką. „Kad mūsų fizinis egzistavimas, kaip ir idealiausių mūsų poreikių tenkinimas, visada atsimuša į kokybinį tam reikalingų išorinių priemonių nepakankamumą, kad tų poreikių patenkinimui reikalingas planingas apdairumas ir darbas, kova su gamta ir žmonių bendradarbiavimas, – tai yra, ne visai tiksliai išsireiškiant, pamatinis faktas, su kuriuo susiję visi tie reiškiniai, kuriuos mes vadiname 'socialiniais-ekonominiais' plačiausia prasme.“[156]

[150] Robbins L. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science.* 2nd ed. London: Macmillan and Co., 1935. P. 16.
[151] Ibidem. P. 17.
[152] „Economics is the science which studies human behaviour as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses“. Ibidem. P. 16.
[153] Ibidem. P. 166.
[154] Robbins L. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science.* P. 148.
[155] Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie“. S. 118.
[156] Ibidem. S. 161.

Svarstydamas šiuos dalykus, Weberis dar toliau nuėjo diskusijoje apie A. Voigto pranešimą „Ūkis ir teisė“ pirmajame Vokietijos sociologų draugijos suvažiavime 1910 m. Čia jam rūpi klausimas, ar ekonomikos mokslo pažintiniai interesai iš tikrųjų apima visus tuos dalykus, su kuriais yra susijęs „priemonių poreikiams tenkinti stokos faktas“.[157] Jis referuoja savo kolegos Friedricho Gottlio mintį, kad ir laikas yra trūkstama gėrybė (šiandien būtų sakoma „išteklius“ ar „resursas“);[158] ir atkreipia dėmesį, kad žmogus, net siekdamas tos „būsenos“, kurioje yra patenkinami jo religiniai poreikiai, susiduria su stokos situacija: „ar ši būsena ‘ekonomiškiau’ pasiekiama su kontempliacijos pagalba, ar išmėginant profesinį pašaukimą, ar kokiomis nors asketinėmis priemonėmis ir t.t., – visa tai yra dalykai, kuriems žmogus *taip pat negali* pasišvęsti be apribojimų laiko ir kiekio atžvilgiu; taigi ir jie netiesiogine prasme gali būti priskirti stokos sąvokai <...>“.[159]

Tačiau Weberis toliau neplėtoja šių minčių, kadangi „tas ekonomikos mokslas, kurį mes plėtojame, neabejotinai nenagrinėja“[160] tokių klausimų. Ekonomikos mokslo objekto sritį jis apriboja tokių nepakankamų išteklių, kurie gali būti mainų objektas, panaudojimu: „jis nagrinėja tik tas priemones, – ar jos būtų žmogaus veiksmai, nesvarbu kokios rūšies, nesvarbu, ar tarnų paslaugos, ar meninės, seksualinės arba kokios nors kitokios paslaugos, ar tai būtų bet kokios rūšies daiktinės priemonės, jis užsiima, sakau aš, tokiais objektais, kuriuos *galima įsivaizduoti* mainomus. Kitokio tų objektų, kuriais mes faktiškai empiriškai užsiimame „ekonomikos“ pavadinimu, atribojimo būdo nėra, ir aš kaip liudytoju paprasčiausiai remiuosi tuo, ką mes lig šiol turime ekonomikos vadovėliuose ir komercinėse knygose.“[161]

2.3.2 Skirtumai tarp ekonomikos mokslo neoklasikinės ir Weberio socialinės-ekonominės sampratos

Analitinė ekonomikos mokslo samprata pranašesnė tuo, kad atkreipia dėmesį į „abstrakčios ūkio teorijos“ metodinių priemonių taikymo galimybę už tradicinės „kainodaros <...> esant hipotetiniam tobulai laisvos konku-

[157] Weber M. „Diskussionsrede zu dem Vortrag von A. Voigt über ‘Wirtschaft und Recht’“ // Weber M. GASS. S. 471.
[158] Ibidem. S. 477.
[159] Ibidem. S. 472-473.
[160] Ibidem. S. 473.
[161] Ibidem. S. 474.

rencijos režimui"[162] srities ribų.[163] Apsiribodamas konvencionaliu savo meto žinojimu, Weberis užtvėrė sau kelią į tokią ekonomikos sampratą. Nors jis iškėlė konstitutyvią stokos reikšmę, vedančią į analitinę ekonomikos sampratą, jo ekonomikos mokslo, kaip socialinės ekonomikos, sąvoka daugeliu atžvilgių skiriasi nuo neoklasikinės analitinės sampratos.

Pirma, jo samprotavimuose ekonomikos mokslo „analitinės" sampratos pradmenys susilieja su „klasifikacinės" arba „sektorinės" sampratos elementais. „Sektoriaus" prasme suprantamas ekonomikos mokslas, kaip Weberis jį traktuoja savo vėlyvesniuosiuose darbuose,[164] nagrinėja ypatingą socialinės veiklos „vertybinę sritį", o išsireiškiant poweberinės sociologijos terminais – tam tikrą visuomenės „subsistemą".[165] Weberis čia vadovaujasi miglota sąvoka „kultūrinio gyvenimo"[166] , kuris yra padalytas į keletą „gyvenimo"[167] ar „kultūros reiškinių"[168] sričių. Jis kalba apie „religinio gyvenimo procesus",[169] apie „žmonių santykių kompleksą, normas ir normomis apibrėžtus santykius", kuriuos mes vadiname valstybe,[170] ir čia pat kalba apie „ūkinį gyvenimą", tvarkomą „normų, institucijų ir t.t."[171] Kaip tikras istorinės mokyklos „jaunylis" jis šias ūkines institucijas (tokias kaip birža arba bankai) stato į ekonomikos mokslo pažintinių interesų centrą. Taip tai

[162] Walras L. *Elements of Pure Economics or the Theory of Wealth.* P. 40.

[163] Beje, *Ūkyje ir visuomenėje* (S. 32) randame formuluotę, kuri yra beveik tapati Robbinso apibrėžimui: „O jeigu ūkis (*Wirtschaft*) iš viso ką nors reiškia, tai jis reiškia, praktiškai žiūrint, apdairų pasirinkimą tarp tikslų, tiesa: *orientuojantis* į stoką priemonių, kurios šiems daugeliui tikslų gali būti panaudotos ar įgytos." Tačiau Weberis iš šios formuluotės nepadaro išvadų. Beje, ir „analitinė" ekonomikos samprata nebuvo automatiškai realizuota tyrimų praktikoje. „Net ir Robbinsas po to, kai jis savo klasikinio veikalo apie ekonomijos pobūdį ir sferą pirmame skyriuje pateikė puikų ekonominės problemos prigimties paaiškinimą, savo analizę tolesniuose skyriuose iš esmės apriboja rinkos sektoriumi." Becker G. S. *Der ökonomische Ansatz zur Erklärung menschlichen Verhaltens.* S. 4.

[164] Žr.: Weber M. „Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Zwischenbetrachtung: Theorie der Stufen und Richtungen der religiösen Weltablehnung" // GARS I. S. 544-546.

[165] Parsons T., Smelser N. J. *Economy and Society. A Study in the Integration of Economicand Social Theory.* London, 1956. Žr. taip pat: Lindenberg S. „Rational Choice and Sociological Theory: New Pressures on Economics as a Social Science" // *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* 1985. Vol. 141. P. 244-255, ypač P. 245-248.

[166] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 165, 169.

[167] Ibidem. S. 163.

[168] Ibidem.

[169] Ibidem. S. 162.

[170] Ibidem.

[171] Ibidem.

apibūdinama viename tuo pat metu kaip ir „Objektyvumo" straipsnis parašytame tekste: „prieš jį kaip ir po jo (Roscherio – Z. N.) pagrindinė nacionalinės ekonomijos dalykinė ir metodinė problema yra klausimas: kaip mes galime paaiškinti ne kolektyviniu būdu tikslingai sukurtų, tačiau vis dėlto – mūsų supratimu – tikslingai funkcionuojančių ūkinio gyvenimo institucijų atsiradimą ir tolesnį egzistavimą? – Lygiai taip pat kaip organizmų „tikslingumo" paaiškinimo problema dominuoja biologijoje."[172]

Antras skirtumas liečia pačią analitinę ekonomikos mokslo sampratą. Jeigu neoklasikams ir minėta priemonių stoka, ir racionalus elgesys sprendžiant stokos problemą ekonomikos mokslo problematikai yra konstitutyvūs, tai Weberio socialinei ekonomikai konstitutyvi yra tik stoka, o racionalumas neturi jai prilygstančios reikšmės. Greičiau Weberis mano, kad „racionalus ūkis" atsirado istoriškai. Jis nuolat teigia, kad „racionalus ūkis" yra būdingas moderniajam ekonominiam gyvenimui, o „tuo tarpu praeities kai kurių epochų ekonomikos istorija ne be pagrindo pavadinama „neūkiškumo istorija".[173] Weberio akyse „abstrakti ūkio teorija" vaizduoja modernaus ekonominio gyvenimo „idėją": „abstrakti ūkio teorija yra pavyzdys tokios sintezės, kuri yra kuriama kaip istorinių reiškinių 'idėjos'."[174]

Šis neoklasikinės ekonominės teorijos „suistorinimas" neatitinka, žinoma, jos šiuolaikinio, kaip aistoriškos teorijos, savęs supratimo: „neoklasikinė ekonomika nėra nei kapitalistinio konkurencinio ūkio mokslas, nei mokslas apie ekonominę sistemą, kuri įgyja autonomiją progresuojant sistemos diferenciacijai, kaip mus nori įtikinti sistemų teoretikai <...>".[175] Tačiau galima suprasti weberiškuosius tokio „suistorinimo" motyvus. Jis rėmėsi pastebėjimu, kad jo meto „abstrakti ūkio teorija" dėmesį sutelkia į gamybos ir kainodaros aiškinimą „laisvos konkurencijos" sąlygomis, kurių jokiu būdu negalima laikyti istorinėmis universalijomis. Tačiau Weberis į savo „socialinės ekonomikos" objekto sritį norėjo įtraukti ir ikimodernių epochų ekonominį gyvenimą, kada tokių „mainų ūkio visuomeninės organizacijos" ir „laisvos konkurencijos" institucinių sąlygų dar nebuvo ir žmonės negalėjo

[172] Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 29.
[173] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysische Grundgesetz'" // GAW. S. 395.
[174] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190.
[175] Siegenthaler H. *Regelvertrauen, Prosperität und Krisen. Die Ungleichmässigkeit wirtschaftlicher und sozialer Entwicklung als Ergebnis individuellen Handelns und sozialen Lernens.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1993. S. 24.

racionaliai spręsti pamatinės stokos problemos. „Mano ponai, reikia tiesiai pasakyti, kad praeities ūkio istorija dideliu mastu yra žmonių *ne*ūkiškumo istorija, ir į tai reikia gerai atsižvelgti. Toks elgesys irgi priklauso laisvam nuo vertinimų ekonomikos mokslui, o ypač ekonomikos *istorijai.*“[176]

Todėl jis į vieną gretą su neoklasikine „utopija“, kurią jis suprato kaip laisvos rinkos pavidalu organizuoto „nacionalinio ūkio“ ar „pasaulinio ūkio“ *idealų* vaizdą, stato kitus specifinius tam tikroms epochoms „idealiuosius tipus“, tokius kaip *oikos* ir miesto ūkis.

2.3.3 „Abstrakti ūkio teorija“ ir Maxo Weberio „centrinė tema“

Tačiau „abstrakčią ūkio teoriją“ Weberis laiko svarbia „ekonominiam istoriniam“ anų „neūkiškų epochų“ tyrimui. Juk ši teorija tyrimui duoda matą, kuriuo turi būti matuojama ekonominė šių epochų „tikrovė“, kad pirmiausia būtų pastebimas jos „neūkiškumas“. Šiuo būdu ji gali būti panaudojama ekonominiame istoriniame taip pat ir šių „neūkiškų epochų“ tyrime, o būtent kaip „idealusis tipas“. Tą patį „idealiojo tipo“ statusą ji turi ir modernaus „ekonominio gyvenimo“ tyrime. Tačiau šiuo atveju „abstrakčios ūkio teorijos“ konstrukcijos vaizduoja „objektyvias galimybes“,[177] kurios vis didėjančiu mastu yra realizuojamos. „Tačiau: istorinis kapitalistinės epochos savitumas, taigi ir ribinės naudos teorijos (kaip ir kiekvienos ekonominės vertės teorijos) reikšmė šios epochos supratimui remiasi tuo, kad – turint galvoje, jog ne be pagrindo kai kurių praeities epochų ūkio istorija laikoma 'neūkiškumo istorija' – šiandieninio gyvenimo sąlygomis tikrovė vis labiau priartėja prie teorinių teiginių, ir tas priartėjimas, kiek galima numatyti, ateityje bus dar platesnis ir įtrauks į save vis platesnių sluoksnių likimą.“[178] Ši ypatinga „abstrakčios ūkio teorijos“ reikšmė „modernaus ekonominio gyvenimo“ sampratai pagrįsta tuo, kad jos teiginiai šiam gyvenimui turi ne tik normatyvią, bet ir „empirinę“ galią.

[176] Weber M. „Diskussionsrede zum Vortrag von A. Voigt über 'Wirtschaft und Recht'“. S. 472.

[177] Weberis manė, kad „visi be išimties vadinamieji 'ekonominiai dėsniai' yra ne 'dėsningi' ryšiai siaura, tiksliai gamtamoksline prasme, bet taisyklėmis išreikšti adekvatūs priežastiniai ryšiai, susiję su čia detaliau neanalizuojama 'objektyvios galimybės' kategorija <...>“. – Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“. S. 179.

[178] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysische Grundgesetz'“. S. 395.

Čia kalbama apie „empirinį galiojimą" ta pačia prasme, kurią Weberis turi galvoje, kai „dogmatinį" arba „idealų" teisės normų galiojimą jis skiria nuo jų „empirinio galiojimo".[179] „Dogmatinis" galiojimas nukreiptas į tai, „kas idealiai galioja kaip teisė. Galima sakyti: į tai, kokią reikšmę, o tai savo ruožtu reiškia – kokią *normatyvią prasmę* – logikos požiūriu *privalo turėti* tam tikras kalbinis darinys, iškylantis kaip teisės norma."[180] O empirinis teisės normos galiojimas reiškia, kad „esama šanso, jog veiksmas į ją yra faktiškai orientuotas";[181] be to, ši orientacija gali būti daugiau arba mažiau sąmoninga.[182] Šansas gali būti didesnis ar mažesnis. Todėl empiriniam normos galiojimui (kitaip negu „idealus", „dogmatinis" ar normatyvus) nėra jokios „absoliučios alternatyvos" tarp galiojimo ir negaliojimo. „O esama tekančių perėjimų tarp abiejų atvejų."[183]

Iš esmės tuo pačiu būdu Weberis nori suprasti ir „abstrakčios ūkio teorijos" teiginių ir „konstrukcijų" santykį su tikrove. „Vadinamasis ekonominis principas nacionalinės ekonomijos srityje vaidina į teisės dogmatiką panašų

[179] Analogijos tarp teisės dogmatikos ir „abstrakčios ūkio teorijos" reikšmę Weberio socialinės ekonomikos sampratai pirmasis nurodė Heino Nau. Žr.: Nau H. H. *Eine „Wissenschaft vom Menschen"*. S. 269-271. Ši analogija Weberio darbuose aptinkama anksčiausiai 1910 m. Lig tol savo „abstrakčios ūkio teorijos" sampratoje jis rėmėsi kita analogija: skirtumą tarp šios teorijos racionalių „interpretacinių schemų" ir „empirinių" dėsnių, taigi nomologinių hipotezių gamtos moksluose jis lygina su skirtumu tarp šių hipotezių ir grynosios geometrijos „konstrukcijų": „Todėl anos interpretacinės schemos yra ne *tik*, kaip sakoma, 'hipotezės' pagal analogiją su hipotetiniais gamtos mokslo 'dėsniais'. Euristiškai panaudojant, jos gali *funkcionuoti* kaip hipotezės konkrečių procesų interpretacijai. Tačiau, kitaip negu gamtamokslinės hipotezės atveju, konstatavimas, kad šios schemos konkrečiu atveju *nepateikia* teisingos (*gültige*) interpretacijos, nepaliečia jų pažintinės vertės taip pat, kaip ir, pavyzdžiui, empirinis pseudosferiškos erdvės negaliojimas nepaliečia jos konstrukcijos 'teisingumo' ('*Richtigkeit*'). <...> Vadinamasis 'empirinis' dėsnis galiausiai yra empiriškai galiojanti taisyklė su problemiška priežastine *interpretacija* (*Deutung*), o teleologinė racionalaus veiksmo schema yra interpretacija su problemišku empiriniu *galiojimu* (*Geltung*): taigi abu dalykai yra logiškai poliarinės priešingybės." – Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 131. Matyt, ši analogija yra viena iš priežasčių, kodėl Weberis negalėjo sutikti su žinomu Georgo Simmelio pasiūlymu apibrėžti sociologiją kaip į geometriją arba matematiką apskritai panašų „formalų" mokslą, tiriantį socialinės sąveikos „grynąsias formas". Weberio nuomone, tokia socialinio pasaulio „geometrija" arba „matematika" jau egzistavo – tai „abstrakti ūkio teorija".

[180] Weber M. WuG. S. 181.

[181] Ibidem. S. 17.

[182] Žr. ibidem. S. 182; Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 471-473.

[183] Ibidem. S. 17.

vaidmenį."[184] Ir atvirkščiai, teisės dogmatikos sąvokos „empirinės teisės istorijos ir teisės sociologijos objekto realybės"[185] pažinime vaidina tokį pat vaidmenį, kokį „abstrakčios ūkio teorijos" sąvokos vaidina socialinėje ekonomikoje. „Tačiau kaip dogmatinės teisės sąvokos pastarosiose (teisės istorijoje ir teisės sociologijoje – Z. N.) gali ir turi būti panaudojamos kaip 'idealieji tipai', taip toks panaudojimo būdas dabarties ir praeities socialinės tikrovės pažinimui yra beveik išskirtinė grynosios ekonominės teorijos prasmė."[186]

Beje, Weberis turi vieną išlygą: „Akivaizdu, kad ekonominė teorija galiausiai yra dogmatika logiškai visai kita prasme negu teisės dogmatika."[187] Jis taria, kad yra daug „teisės dogmatikų", kurios „idealiai", o taip pat „empiriškai" yra reikšmingos tik apibrėžtoms teisinėms bendrijoms ir kurių turinys priklauso nuo įstatymų leidėjo nuožiūros. Tuo tarpu „idealaus" (normatyvaus) ekonominių teorijų galiojimo sritis yra universali – ji apima žmonių veiklą tiek, kiek ji susiduria su pamatiniu stokos faktu. „Dogmos", kaip racionaliai elgtis su vartojimo ir gamybos tikslams stokojamais ištekliais, nėra specifiški tam tikrų kultūrų „išradimai", o turi universalią normatyvią galią.

Universali yra ir ta sritis, kurioje jos galioja ir „empiriškai". Tačiau kadangi empirinis galiojimas yra laipsnio sąvoka, tai jos nevienodu mastu galioja skirtingose „ūkinėse bendrijose".[188] Esama bendrijų, kuriose empirinis šių „dogmų" galiojimas artėja prie nulio. Kaip pavyzdį Weberis nurodo „charizmatinį poreikių tenkinimą": „jis yra, iš *racionalaus* ūkio pusės žiūrint, tipiškas 'neūkiškumo' veiksnys."[189] Tačiau esama ir tokių ūkinių bendrijų, kurioms būdingas didelis „šansas", kad jose veikla bus faktiškai orientuota į ekonominės teorijos „dogmas". Kaip pavyzdį tokios ūkinės bendrijos (pagal „Ūkio ir visuomenės" „naujosios dalies" terminologiją – tam tikros „asociacijos" (*Vergesellschaftung*)) Weberis nurodo biržą. „Pavyzdžiui, nėra joks atsitiktinumas, kad ypač nuostabiu priartėjimo prie teorinių kainodaros teiginių, kuriuos, remdamasis Mengeriu, sufor-

[184] Weber M. „Diskussionsrede zum Vortrag von H. Kantorowicz, 'Rechtswissenschaft und Soziologie'" // Weber M. GASS. S. 482.
[185] Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften". S. 536.
[186] Ibidem.
[187] Ibidem.
[188] Weber M. „Die Börse" // Weber M. GASS. S. 257.
[189] Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. S. 142.

mulavo Böhm-Bawerkas, mastu išsiskyrė Berlyno biržos kurso nustatymas panaudojant vadinamojo vieningo kurso sistemą: ji tiesiog galėtų būti tuos teiginius iliustruojantis pavyzdys."[190]

Esant tokiam „nuostabiam" tikrovės priartėjimo prie teorinės „utopijos" mastui, šie teiginiai jau negali būti laikomi vien „euristinėmis fikcijomis", kaip Weberis traktuoja „ideal-tipines konstrukcijas". Veikiau jos yra empiriškai patvirtintos hipotezės, priežastiniu būdu aiškinančios apibrėžtus socialinius makrofaktus (biržos kursą).

Dabar mes galime suvokti, iš kur kilo „centrinė" Weberio problema. Pats Weberis ją vadina „racionalizavimu" (*Rationalisierung*). Aš teigiu – ir detaliau tai išplėtosiu ketvirtoje knygos dalyje, – kad „racionalizavimas" iš esmės yra ekonominio gyvenimo „tikrovės" priartėjimas prie neoklasikinės (ir kartu liberalios) „utopijos" arba prie „prekių rinkos procesų *idealaus* atvaizdo esant mainų ūkio visuomeninei organizacijai, laisvai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai."[191]

Savo meto tikrovę Weberis suprato kaip socialinį pasaulį, kuriame egzistuoja didesnis negu anksčiau „šansas" žmonių veiklai faktiškai orientuotis į optimizuojančio elgesio su ribotais ištekliais „dogmas". Sugebėjimą taip elgtis Weberis traktuoja kaip antropologinę konstantą. Tačiau jo realizavimą, t. y. to paprotinio ar įprotinio gyvūno (*Gewohnheitstier*), kuris vadinasi „žmogus", latentiško ir sporadiško racionalumo virsmą atviru ir sistemingu racionalumu Weberis siejo su tam tikromis institucinėmis, kultūrinėmis ir net „charakterologinėmis" sąlygomis, kurios savo ruožtu yra istorinės raidos rezultatas.

Institucinių sąlygų, susiejančių ūkinio gyvenimo tikrovę su neoklasikine „utopija", „milžinišką kosmosą"[192] Weberis vadino moderniuoju, arba racionaliu kapitalizmu. Šį terminą jis per Wernerį Sombartą[193] perėmė iš marksizmo teorijos (beje, pats Karlas Marxas nevartojo „kapitalizmo" sąvokos, o

[190] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysische Grundgesetz'". S. 396.

[191] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190.

[192] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia* / Vertė Z. Norkus. – V.: Pradai, 1997. P. 162.

[193] Sombart W. *Der moderne Kapitalismus.* Bd.1-2. Leipzig: Duncker & Humblot, 1902. Bernhardas vom Brocke galbūt nueina per toli, kai jis teigia: „Weberis Sombarto atžvilgiu, nepaisant visų sąjungininkystės ryšių, buvo pats negailestingiausias kritikas; jis pats tikriausiai Marxo neskaitė, o žinojo jį iš Sombarto raštų". – Brocke vom B. „Vorwort" // Ders. (Hrsg) *Sombarts „Moderner Kapitalismus". Materialien zur Kritik und Rezeption.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987. S. 36.

kalbėjo tik apie „kapitalą"). Tačiau kalbėti galima tik apie hermeneutinę, iš dalies galbūt apie genetinę, bet ne apie loginę (G. Oakeso prasme[194]) Weberio kapitalizmo sąvokos priklausomybę nuo marksizmo.

Marksizmas remiasi klasikinės politinės ekonomijos „darbo" sąvoka ir darbinės vertės teorija, kurią Marxas interpretuoja Hegelio dialektikos apie objektinimą ir susvetimėjimą prasme. O Weberis atstovauja neoklasikinei „ekonomikos" sampratai, kurioje ekonomika sutapatinama su stokojamų išteklių paskirstymu. Randallas Collinsas yra visiškai teisus, Weberio modernaus kapitalizmą aprašymą apibūdindamas šitaip: „vaizdas, kurį mums pateikia Weberis, yra vaizdas institucinių rinkos pagrindų neoklasikinės ekonomikos požiūriu."[195]

Marksizmo požiūriu neoklasikinė ekonomika yra „vulgarioji ekonomika", nes ji apsiriboja pasiūlos ir paklausos objektyvia „regimybe" rinkoje ir ignoruoja paslėptą jos „esmę" – „vertės dėsnį", kuris kainas suderina su „visuomeniškai būtinu" darbo laiku. Weberio socialinę ekonomiką ir marksizmo teoriją sieja bendras požiūris, kad visą socialinį gyvenimą persmelkia konfliktas („kova"). Tačiau Marxas šį konfliktą regi kaip darbo išnaudojimo („pridėtinio produkto" pasisavinimo) rezultatą ir tokį konfliktą laiko būdingu tik tam tikrai visuomenės raidos fazei. O Weberis konfliktą supranta kaip stokos rezultatą. Todėl veikiantis žmogus gali tik viltis, kad iš tokios dalykų padėties jis išsivaduos anapus. „Taigi stokos aksioma yra pamatinė ne tik Weberio ekonomikos sociologijai, bet ir visai jo sociologijai kaip tik dėl jos ryšio su kovos kategorija, taigi ir su pasaulio bei etikos prieštara."[196]

2.4 „Socialinės ekonomikos apybraiža" kaip Weberio ekonomikos mokslo sampratos veidrodis

Pats svarbiausias Weberio nacionalinės ekonomijos, kaip socialinės ekonomikos koncepcijos, dokumentas yra teminis planas, kurį jis, kaip „Socialinės ekonomikos apybraižos" leidėjas, po 1909 m. parašė Pauliaus Siebecko leidyklai.

[194] Žr.: Oakes G. „Die Grenzen der kulturwissenschaftlichen Begriffsbildung". S. 22-25. Genetinė vieno mąstytojo teorijos priklausomybė nuo kito mąstytojo teorijos reiškia, kad šis turėjo idėjų, kurias anas perėmė; hermeneutinė priklausomybė reiškia, kad ši (priklausoma) teorija lieka nesuprantama be anos, nes, pavyzdžiui, ji yra anos kritika; loginė priklausomybė yra šios teorijos tiesos priklausomybė nuo anos tiesos.

[195] Collins R. *Weberian Sociological Theory*. P. 24.

[196] Zängle M. *Max Webers Staatstheorie im Kontext seines Werkes*. Berlin: Duncker & Humblot, 1988. S. 38.

Weberio planą šiam enciklopediniam veikalui Johannesas Winckelmannas pavadino vienu iš „reikšmingiausių jo sisteminių pasiekimų".[197] Šis įvertinimas nėra teisingas, nes nacionalinės ekonomijos raida po Weberio mirties nuėjo kitu keliu, kuris neatitiko Weberio siūlymo, kaip reikia sutaikyti abi „nacionalines ekonomijas". Tačiau ši „Apybraižos" dispozicija yra geriausias turimas šaltinis vertinti Weberio pažiūras apie socialinės ekonomikos apimtį ir turinį.

Beje, weberianoje esama nuomonės, kad „Apybraiža" negali turėti tokios liudijamosios vertės, nes leidėjas Paulius Siebeckas irgi labai aktyviai prisidėjo prie knygos sudarymo, o žodžiams „socialinė ekonomika" vadovėlio pavadinime buvo suteikta pirmenybė dėl teisinio ginčo su Bernhardu Harmsu.[198] Harmsas kaltino Siebecką, kad neatsižvelgiama į Gustavo Schönbergo paveldėtojų teises. Schönbergas Pauliaus Siebecko leidykloje buvo išleidęs tada jau pasenusį „Politinės ekonomijos vadovėlį" (3 tomai, 4 leidimai, 1896–1898), kurį dabar turėjo pakeisti Weberio sumanytas enciklopedinis veikalas.

Tačiau šie priekaištai dėl „Apybraižos", kaip šaltinio Weberio nacionalinės ekonomijos kaip mokslo sampratai pažinti, vertės nėra pagrįsti, ir net dėl dviejų priežasčių. Iš Weberio ir Siebecko susirašinėjimo tampa akivaizdu, kad Siebeckas nei dalyvavo renkant ir tvarkant leidinio nagrinėjamas temas, nei įsiūlė Weberiui „socialinės ekonomikos" terminą. Dar 1909 m., taigi toli prieš minėto teisinio ginčo pradžią (1912 m. balandžio mėn.), Weberis kreipiasi į savo leidėją: „Dar kartą siūlau rinkinį pavadinti '*Siebecko* socialinės ekonomikos vadovėliu' (arba, dėl Dievo, 'politinės ekonomijos'). Tai yra teisingiausia ir naujam leidiniui *geriausia.*"[199] Taigi akivaizdžiai Paulius Siebeckas, siekdamas leidinio didesnės komercinės sėkmės, iš pradžių priešinosi Weberio norui „socialinės ekonomikos" žodžiais vadovėlio pavadinime uždėti naują akcentą nacionalinės ekonomijos sampratoje.

Traktuojant Weberio teminį planą „Apybraižai"[200] kaip jo socialinės ekonomikos sampratos „veidrodinį atspindį" arba „žemėlapį", į akis pirmiausia krinta stiprus angažavimasis „abstrakčiai ūkio teorijai". Dėl Weberio gimi-

[197] Winckelmann J. *Erläuterungsband zu: Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie.* 5. revid. Aufl. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1976. S. 35.

[198] Žr.: Schluchter W. „Max Webers Beitrag zum 'Grundriss der Sozialökonomik'. Editionsprobleme und Editionsstrategien" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 1998, 50 Jg., Hf.2, S. 333; Bruhns H. „Max Weber, l'economie et l'histoire" // *Annales. Histoire, sciences sociales.* 1996. 51 Annee, Nr. 6. P. 1263.

[199] Weber M. Laiškas Pauliui Siebeckui, 1909.08.20. // MWG II/6. S. 229-230.

[200] Kartu su kita medžiaga apie išleidimo istoriją planas perspausdintas kaip „Priedai" Winckelmanno knygai. Žr.: Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk.* S. 150-209.

nystės su istorine mokykla veikiau būtų galima laukti, kad akcentuojama bus ekonomikos istorija su skirtingomis jos „epochomis". Tačiau ekonomikos istorijai yra skirtas tik trumpas (19 puslapių) scheminis Karlo Bücherio straipsnis „Nacionalinio ūkio raidos pakopos" pirmajame penkias knygas apimančio veikalo[201] tome. Jis atrodo labai kukliai greta esančio traktato „Visuomeninio ūkio teorija", skirto „abstrakčiai ūkio teorijai", kurį parašė Friedrichas Wieseris.[202]

Wieserio įnašą į rinkinį Weberis laikė svarbiausiu: „kai dėl manęs, tai aš tikiu: jeigu *teorija* bus gerai parašyta, tai pasiseks ir visa kita."[203] Kas krinta į akis pačiame „centriniame " Wieserio darbe, yra jo „abstrakčios ūkio teorijos" dėstymo būdo artimumas paties Weberio vaizdiniui apie tą teoriją kaip modernaus kapitalistinio nacionalinio ūkio „*idealų* atvaizdą", kuris metodiškai yra „ideal-tipinė konstrukcija". Wieseris savo veikale operuoja jo paties įvardinta „mažėjančios abstrakcijos sistema",[204] kai jis pradeda nuo tam tikros „robinzonados" – „paprasto ūkio teorijos", – kuri remiasi idealizuojančia prielaida, „kad ūkio subjektas yra vienas vienintelis asmuo".[205] Tačiau tai yra tik išeities taškas ir pereinamoji pakopa, kad būtų galima prieiti prie „visuomeninio ūkio" (mainų ūkio) teorijos. Galiausiai gauname Weberio pageidaujamą rezultatą – „prekių rinkos procesų *idealų* atvaizdą esant mainų ūkio visuomeninei organizacijai, laisvai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai."[206]

Kitos pirmosios „Apybraižos" knygos, kuri pagal pradinį Weberio sumanymą (1910 m.) turėjo vadintis „Ūkis ir ekonomikos mokslas", bet vėliau (1914 m.) buvo pavadinta „Ūkio pagrindai", dalys skirtos bendra-

[201] Iš pradžių tekstai turėjo būti grupuojami į „knygas"; vėliau šios „knygos" dar buvo suskirstytos į „dalis" (*Abteilungen*).

[202] Beje, Weberis ne kartą skundėsi Siebeckui dėl Bücherio „per menko darbo". Žr.: Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk.* S. 15-16. Kadangi šie skundai lietė ne temas apie prekybą, iš pradžių Bücherio prisiimtas, bet neparašytas ir perduotas kitiems autoriams, o minėtą „Nacionalinio ūkio raidos pakopų" skirsnį, jie gali būti siejami su paties Weberio indėlio į *Socialinės ekonomikos apybraižą* „senojo" ir „naujojo" teksto skirtumais. Šis indėlis galų gale tapo jo veikalu *Ūkis ir visuomenė.* Žr. apie tai 3.3.1.

[203] Weber M. laiškas Pauliui Siebeckui, 1909.04.20. // MWG II/6. S. 106.

[204] Wieser F. *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft* (taip pat: *Grundriss der Sozialökonomik.* I.Abteilung. *Historische und theoretische Grundlagen.* Th.2.). 2.Aufl. Tübingen: Verlag J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1924. S. 10.

[205] Ibidem. S. 12.

[206] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190.

jai charakteristikai tų dalykų, kuriuos tuometinė „abstrakti ūkio teorija" traktavo kaip egzogeninio „duomenų vainiko" (vok. *Datenkranz*) elementus: „gamtinėms sąlygoms" (geografija ir gyventojai), technikai, ūkį apgaubiančioms „visuomeninėms tvarkoms ir galioms". Bendrąją šių pastarųjų sąlygų ir jų istorinės kaitos charakteristiką turėjo pateikti savo „Ūkyje ir visuomenėje" pats Weberis.

Trečias dalykas, krintantis į akis Weberio plane, yra jo pastangos temoje apie „modernų kapitalizmą" sujungti „Apybraižoje" abi „nacionalines ekonomijas" – „istorinę" ir „abstrakčią teorinę". Ši tema turėjo vaidinti integruojantį vaidmenį, nes tolesnės keturios „Apybraižos" knygos buvo sumanytos kaip modernaus arba kapitalistinio „ūkinio gyvenimo" enciklopedija (pirma knyga aiškiai turėjo būti bendrasis įvadas).

Nepaisant kai kurių to meto nacionalinės ekonomijos atstovų (ypač vyresniosios kartos) nusistatymo prieš „kapitalizmo" ir jo vedinių vartojimą mokslinėje kalboje,[207] Weberis „Apybraižoje" šio termino tvirtai laikėsi: „specifiniai modernios kapitalistinės ekonomikos elementai", „kapitalistinės industrijos geografinio išdėstymo teorija", „kapitalizmo ribos žemės ūkyje", „kapitalizmas ir gyventojų kokybė" ir t.t. – tokie yra tik kai kurių knygų ir jose esančių straipsnių iš tos rinkinio dalies, kuri eina po pirmos knygos, pavadinimai. Kai kurių šios dalies darbų tematika tokia pat kaip pirmosios knygos. Tikriausiai jie buvo Weberio sumanyti kaip pirmoje knygoje išdėstytų bendrų dalykų sukonkretinimas, kuris turėjo būti orientuojamas į „modernios kapitalistinės ekonomikos" savitumą. Pavyzdžiui, pagal pradinį 1910 m. planą Friedricho Gottlio traktatą „Ekonomika ir technika" iš pirmos knygos turėjo pratęsti antroje knygoje to paties autoriaus „Techniniai modernaus kapitalizmo pagrindai".[208] Taip pat paties Weberio „principinio santykio"

[207] Tipiška tokiam nusistatymui galima laikyti Schmollerio poziciją, išsakytą Sombarto veikalo „Modernusis kapitalizmas" recenzijoje. „Svarbiausią, kapitalizmo, sąvoką, kuriai skirta visa knyga, Sombartas perėmė iš Marxo ir socialistinės literatūros. Šios sąvokos vartojimą jis gali pateisinti tuo, kad ji visuotinai paplitusi kalboje. Tačiau tai yra sąvoka, kuri piešiama visomis spalvomis, miglota, daugiareikšmė, neaiški, todėl pamėgta žurnalistiniuose debatuose. Iš dienraščių ji neišnyks. Bet kad ji moksle turėtų vaidinti tokį didelį vaidmenį, kokį jai teikia Sombartas, aš labai abejoju." Schmoller G. „Werner Sombart, Der moderne Kapitalismus" // Brocke vom B. (Hrsg.) *Sombarts „Moderner Kapitalismus". Materialien zur Kritik und Rezeption.* S. 143.

[208] Šio pratęsimo nebeliko pakeistame 1914 m. medžiagos išdėstymo plane. Būdinga, kad naujame plane Weberis „Techninius moderniojo kapitalizmo pagrindus" pakeičia „Bendrąja moderniųjų komunikacijos priemonių reikšme". Plg. Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk.* S. 152, 169.

tarp ekonomikos ir teisės nagrinėjimą pirmoje knygoje turėjo tęsti Gerhardo Leisto „Modernioji privačioji teisėtvarka ir kapitalizmas" *(Die moderne Privatrechtsordnung und Kapitalismus)* antroje knygoje.[209]

Tačiau antra, trečia ir ketvirtos knygos veikiausiai visų pirma turėjo konkretizuoti svarbiausią pirmos knygos darbą – Wieserio „Visuomeninio ūkio teoriją". Šį darbą sudaro keturios dalys:

„Paprasto ūkio teorija",
„Nacionalinio ūkio teorija",
„Valstybės ūkio teorija",
„Pasaulio ūkio teorija".

Antra „Apybraižos" knyga (*Specifiniai modernios kapitalistinės ekonomikos elementai*) tiesiogiai pratęsia deduktyvią Wieserio „nacionalinio ūkio teoriją", nukreipdama dėmesį į konkrečias institucijas, kaip į ūkinės pusiausvyros susidarymo ir pasikeitimo mechanizmus, ir nagrinėdama juos induktyviai bei deskriptyviai. Trečia (*„Atskiros modernaus mainų ūkio* (Verkehrswirtschaft) *verslo sritys ir ekonominė modernios valstybės vidaus politika"*) ir ketvirta (*„Tarptautinis ūkis ir modernios valstybės užsienio ekonominė politika bei socialinė politika"*) „Apybraižos" knygos gali sąlygiškai būti laikomos Wieserio „valstybės ūkio teorijos" ir „pasaulio ūkio teorijos" atitikmenimis.

Išeities taškus kitoms pažinimo priemonėms pirmenybę teikiančiam jo „visuomeninio ūkio" „abstrakčios" teorijos pratęsimui pasiūlo pats Wieseris, nurodydamas savo „mažėjančios abstrakcijos sistemos", kaip teoretiko „pagalbinės priemonės" (*Hilfsmittel*), ribas: „šiaip ar taip, visai prie tikrovės jis (teoretikas – Z. N.) su savo pagalbinėmis priemonėmis (kurias duoda 'mažėjančios abstrakcijos sistema' – Z. N.) niekada negali prieiti: jis negali atsižvelgti į tokias atskirybes, prie kurių galima prieiti tik remiantis istorinėmis įrodinėjimo priemonėmis ar statistiniais metodais arba kurios yra žinomos tik valstybės veikėjui, juntančiam tautos gyvenimą. Todėl teoriją reikia pratęsti kitais moksliniais metodais arba ir pačios praktinės politikos darbu, kuris realistiškai apibrėžtų anas atskirybes, kurių ji pati savo stilizuojančiu vaizdavimo būdu nepajėgia išreikšti. Šiuo atžvilgiu teiginiai, iš kurių sudaryta teorija, yra neempiriniai, nes jie suformuluoti pernelyg bendrai, tačiau

[209] Toliau aš naudojuosi pradiniu 1910 m. teminiu medžiagos planu. Aš manau, kad jis geriau išreiškia Weberio socialinės ekonomikos sampratą negu velesnės modifikacijos, nes jas pirmiausia sąlygojo išorinės aplinkybės (nesėkmės ieškant tinkamų autorių).

jie sumanyti ne kaip neempiriniai, nes yra suformuluoti numatant jų empirinį papildymą."[210]

Šiuos sakinius galėjo parašyti ir pats Weberis, pvz., savo „Objektyvumo" straipsnyje.

2.5 Kaip Weberis suprato savo tyrimų vietą socialinėje ekonomikoje?

Jau ir „Objektyvumo" straipsnyje, ir planuodamas „Apybraižą", Weberis orientuojasi į „plačiąją" nacionalinės ekonomijos mokslo sampratą. Jo socialinė ekonomika privalėjo būti „*visų* mūsų kultūros ekonominių pagrindų savitumo sukurtų ir todėl specifiškai modernių kultūros problemų analizė."[211] Čia jis jaučiasi įsipareigojęs istorinei mokyklai: „mūsų žurnalas kaip socialinis ekonominis mokslas nuo Marxo ir Roscherio užsiima ne tik 'ūkiniais', bet ir 'ūkiškai relevantiškais' bei 'ūkiškai sąlygotais' reiškiniais. Tokio pobūdžio objektų sfera – priklausomai nuo mūsų interesų krypties – natūraliai apima visus kultūros procesus."[212]

Šiame apibūdinime Weberis nurodo ir tuos „mintinius ryšius", pagal kuriuos „traktuojami ir moksliškai apibendrinami"[213] neūkiniai reiškiniai. Kalbama apie šių reiškinių „ekonominio relevantiškumo" (*ökonomischen Relevanz*) ir „ekonominio sąlygotumo" (*ökonomischen Bedingtheit*) požiūrį. Antai „kokie nors *religinio* gyvenimo procesai" yra „ekonomiškai relevantiški", kadangi „iš jų kyla padariniai, kurie mus domina ekonominiu požiūriu".[214] „Ekonominio relevantiškumo" požiūrį papildo „ekonominio sąlygotumo" požiūris: „tarp reiškinių, kurie *nėra* 'ūkiniai reiškiniai' mūsų prasme, esama ir tokių, kurių ekonominiai padariniai mūsų visai arba beveik nedomina kaip, pavyzdžiui, kokio nors meto meninio skonio kryptis, – bet savo ruožtu atskirais atvejais jų tam tikroms reikšmingoms savitumo pusėms daugiau ar mažiau *įtakos turi* ekonominiai motyvai, šiuo atveju, kad ir menu besidominčios p·iblikos socialinė sudėtis; taigi tai yra ekonomiškai sąlygoti reiškiniai."[215]

[210] Wieser F. *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*. S. 10-11.

[211] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 164-165.

[212] Ibidem. S. 163.

[213] Ibidem. S. 184.

[214] Ibidem. S. 162.

[215] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 162.

Kiekvienas „neūkinis" reiškinys gali kartu būti ir „ekonomiškai sąlygotas", ir „ekonomiškai relevantiškas", – tai Weberis paaiškina valstybės pavyzdžiu: „kadangi ji įstatymų leidyba ar kitaip turi poveikį ekonomikai (ir net ten, kur jos sąmoningą elgesį apibrėžia nieko bendra su ekonomika neturintys požiūriai), ji yra 'ekonomiškai relevantiška'; o kadangi pagaliau jos elgesį ir savitumą ir neūkiniuose santykiuose lemia taip pat ir ekonominiai motyvai, ji yra 'ekonomiškai sąlygota'".[216]

Ši plati samprata socialinės ekonomikos, kaip daug ką apimančio mokslo, kuris traktuoja ne tik „grynai ekonominius", bet ir „ekonomiškai sąlygotus" bei „ekonomiškai relevantiškus" reiškinius, buvo Weberio pritaikyta ir jo „Socialinės ekonomikos apybraižos" plane. „Ekonomiškai sąlygoti" ir „ekonomiškai relevantiški" reiškiniai „Apybraižoje" turėjo būti nušviečiami du kartus: pirmąkart visuotine ir visas epochas apimančia forma (pirmoje knygoje), o antrąkart vienai ypatingai epochai savita forma (penktoje knygoje „Visuomeniniai moderniojo kapitalizmo santykiai ir socialinė modernios valstybės vidaus politika") – kaip modernaus kapitalizmo „neūkinių" padarinių ir modernios valstybės ekonominės svarbos nušvietimas.[217]

Pagal pradinį 1910 m. planą daugeliu temų iš skirtų modernaus kapitalizmo epochai knygų (2–5) Weberis dar norėjo užsiimti pats. Tai buvo „Moderni valstybė ir kapitalizmas", „Bendroji modernių susisiekimo sąlygų ir modernių komunikacijos priemonių reikšmė kapitalistinei ekonomikai", „Kapitalizmo ribos žemės ūkyje", „Kapitalizmo raidos suvaržymų, atgalinių poveikių bei atoslūgių formos ir reikšmė", „Agrarinis kapitalizmas ir gyventojų grupės", „Vidurinio sluoksnio apsaugos politika" (kartu su Eugenu Schwiedlandu), „Vidinio kolonizavimo politika", „Vadinamasis naujasis vidurinis sluoksnis", „Darbininkų klasės esmė ir visuomeninė padėtis", „Kapitalizmo vidinės transformacijos tendencijos" (kartu su Alfredu Weberiu). Taip toli siekė ratas socialinių-ekonominių klausimų, kuriuose Weberis galbūt ne be pagrindo manė esąs geriausias nacionalinės ekonomijos specialistas.

Tačiau galų gale jis apsiribojo bendruoju ekonomikos santykio su „visuomeninėmis tvarkomis ir galiomis" nagrinėjimu pirmajai rinkinio daliai. Pirma šio darbo redakcija bendrais bruožais buvo užbaigta dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Pokario metais Weberis nusprendė šį darbą pertvarkyti, bet iki savo mirties 1920 m. nesuspėjo realizuoti naujų savo sumanymų. Už-

[216] Ibidem.

[217] Beje, kai kurie šio temų rato klausimai („Teisiniai moderniojo kapitalizmo pagrindai", „Modernioji valstybė ir kapitalizmas") turėjo būti nagrinėjami jau pirmoje knygoje.

baigtus pirmus keturis naujos redakcijos skyrius – kartu su ankstesnės redakcijos tekstu – po to Marianna Weber ir Melchioras Palyi paskelbė kaip iš dviejų dalių susidedančio veikalo „Ūkis ir visuomenė“ pirmą dalį. Leidėjai pokario metais parašytus keturis skyrius suprato kaip Weberio „abstrakčios“ sociologijos išdėstymą.[218] Ankstesniąją redakciją, kuri buvo paskelbta kaip antra veikalo dalis, jie laikė Weberio „konkrečia“ sociologija. Leidėjai, kurie negalėjo suprasti abiejų tekstų tarpusavio santykio, taip pat neturėjo jokios nuojautos, kad pirmą veikalo redakciją pats Weberis laikė socialine-ekonomine studija.

Prie šito „Ūkio ir visuomenės“ sąryšio su „Objektyvumo“ straipsnyje pateikta socialinės ekonomikos koncepcija užmiršimo prisidėjo ir vėlesnė Weberio tekstų ir recepcijos istorija. Veikalas „Ūkis ir visuomenė“ plačiausio atgarsio iš pradžių susilaukė Jungtinių Amerikos Valstijų sociologijoje, kuri ten jau buvo institucionalizuota kaip atskiras specialus mokslas. Nei į šio veikalo ryšį su „dviejų nacionalinių ekonomijų“ kova, nei į tą aplinkybę, kad tas veikalas turėjo nagrinėti specialių klausimų kompleksą Weberio gana aiškiai artikuliuotos socialinės ekonomikos visumos viduje, – į visa tai nebuvo ir negalėjo būti atsižvelgta. Juo labiau, kad po Antrojo pasaulinio karo „Ūkis ir visuomenė“ jau nebebuvo skelbiamas kaip „Socialinės ekonomikos apybraižos“ dalis. Weberio veikalo „Ūkis ir visuomenė“ sisteminį ryšį su jo socialinės ekonomikos koncepcija ištrinti padėjo ir Johannesas Winckelmannas, kai jis naujam veikalo leidimui suteikė klaidinančią „Suprantančiosios sociologijos apybraižos“ paantraštę. Jis, žinoma, žinojo, kad „Ūkį ir visuomenę“ Weberis buvo sumanęs kaip platesnės visumos dalį ir aiškiai matė, kad Weberio analizė šiame tekste „orientuota pirmiausia į ūkinio komponento nagrinėjimą“.[219] Tačiau jis manė, kad tokią orientaciją sąlygojo išorinės aplinkybės, dėl kurių gryna „ezoterinė“ Weberio sociologija galėjo būti išdėstyta tik deformuotu pavidalu.

Tačiau netrūksta ir tokių Weberio interpretatorių, kurie labai aiškiai mato, kad jo socialinės ekonomikos sąvoka yra „Ūkio ir visuomenės“ bendrieji konceptualūs rėmai. Net ir gerai nežinodamas vokietkalbės nacionalinės ekonomijos istorinių peripetijų amžių sandūroje, Arthuras L. Stinchcombe tatai sugebėjo įžvelgti pirmojo anglakalbio „Ūkio ir visuomenės“ leidimo recenzijoje. „Pagal Talcotto Parsonso veikalo, kaip visumos sandaros, analizę

[218] Žr. Weber Marianne. „Vorwort zur ersten Auflage“ // Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft.* S. XXXII.
[219] Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk.* S. 4.

jame kalbama, paprastai sakant, apie vertybes ir jų įtaką socialinei organizacijai.[220] Pagal Reinhardo Bendixo analizę, jame kalbama, vėl paprastai sakant, apie viešpatavimą ir teisėtą viešpatavimą.[221] Aš manau, svarbiausias Weberio indėlis buvo klasikinės ekonomikos modelio panaudojimas ūkio pažangos teorijos sukūrimui."[222] „Klasikinę ekonomiką" Stinchcombe čia supranta plačiąja prasme, apimančia ne tik Adomo Smitho, Davido Ricardo ir Johno Stuarto Millio veikalus (taip „klasikinę ekonomiką" supranta ekonominių teorijų istorikai), bet ir marginalistinę (neoklasikinę) ekonomiką.[223]

„Objektyvumo" straipsnyje dėstoma socialinės ekonomikos koncepcija yra konceptualūs rėmai ir kitoms „materialioms" arba substancialioms Weberio studijoms. Jos, paties Weberio akimis, buvo socialiniai-ekonominiai darbai ir todėl priklausė jo mokslo sričiai – nacionalinei ekonomijai. Tai pasakytina, pirma, apie jo „industrijos sociologijos" studijas.[224] Friedrichas Heckmannas teisingai apibūdina šių studijų savitumą, kai tvirtina, kad „priešingai negu 'nuekonominta' didžioji jo meto, kaip ir dabartinės, sociologijos dalis, taip pat ir empirinių Weberio darbų sąvokos bei interpretacijos išlaiko ryšį su jo 'Ūkiu ir visuomene'".[225]

Tai pasakytina, antra, apie plačiausiai žinomą Weberio veikalą „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia". Tenbrucko samprotavimas, kad „Objektyvumo" straipsnis yra „parašytas metodiniam PE pateisinimui"[226] yra teisingas tuo požiūriu, kad Weberis „ekonominio relevantiškumo" sąvoka galėjo pagrįsti šio straipsnio problematikos priklausymą nacionalinės eko-

[220] Stinchcombe turi omenyje tą Weberio veikalo interpretaciją, kuri išdėstyta Parsonso veikale *The Structure of Social Action* (1937).
[221] Turima galvoje įtakinga Weberio kūrybos analizė, kurią pateikė Bendixas: Bendix R. *Max Weber. An Intellectual Portrait.* Garden City, N.Y.: Doubleday & Co., 1960.
[222] Stinchcombe A. L. „Review of Weber M. Economy and Society". P. 283.
[223] Plg. ibidem. P. 285: „Knyga detaliai išdėsto sąlygas, su kuriomis dirba klasikinis ekonomikos modelis. Todėl ji bendromis teorinėmis sąvokomis aprašo specifinius socialinius reiškinius, kuriems gali būti taikomas *ekonomikos mokslas, kokį mes jį žinome*" (kursyvas mano – Z. N.). „Ekonomikos mokslas", kuris jau prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo įsigalėjęs Amerikos universitetuose, buvo neoklasikinė ekonomika.
[224] Weber M. „Methodische Einleitung für die Erhebungen des Vereins für Sozialpolitik über Auslese und Anpassung (Berufswahl und Berufsschicksal) der Arbeiterschaft der geschlossenen Grossindustrie" (1908); „Zur Psychophysik der industriellen Arbeit" (1908-09). // GASS. S. 1-60; 61-255.
[225] Heckmann F. „Max Weber als empirischer Sozialforscher" // *Zeitschrift für Soziologie.* 1979. Jg. 8. Hf. 1. S. 62.
[226] Tenbruck F.H. „Das Werk Max Webers". S. 697.

nomijos sričiai (socialinei ekonomikai). Šią aplinkybę labai įžvalgiai pabrėžia Hartmannas Tyrellis: „Protestantiškoji etika yra *socialinė-ekonominė* studija, labai specifiniu būdu tirianti religingumo 'ekonominį relevantiškumą'."[227] Taip pat įžvalgus yra ir šis Tyrellio pastebėjimas: „išskyrus išganymo kelių skyrių „Ūkyje ir visuomenėje", Weberio religijos sociologija vargu ar kur religingumą gvildena izoliuotai, o tik *susietą* su ūkiu, įtrauktą į viešpatavimo ir socialinio susisluoksniavimo santykius arba nukreipdama žvilgsnį į jo padarinius kultūrai ir vertybėms arba gyvenimo būdo stiliui (ir t.t.). Kaip tik dėl to ji yra religingumo sociologija ir socialinė ekonomika."[228]

Tyrellis rašo apie tai, kaip Weberis „Ūkyje ir visuomenėje" nagrinėja religiją. Tačiau lygiai taip pat jis čia nagrinėja viešpatavimą ir teisę – pirmiausia tekstuose iš „senesniosios" dalies. Ir šios dalys galėtų turėti tokius pavadinimus kaip „Socialinė teisės ekonomika", „Socialinė viešpatavimo ekonomika" ir t. t.; neatsitiktinai Weberis skyriaus apie teisės sociologiją pavadinimui pridėjo tikslinančią „Ūkio ir teisės" paantraštę.[229]

Weberis taip pat neturėjo jokių problemų ir apibrėžti, kur priklauso jo studijos iš likusio nebaigto „Pasaulinių religijų ūkio etikos" ciklo, kurį Tenbruckas traktuoja kaip svarbiausią Weberio veikalą.[230] Šios studijos skiriasi nuo „Protestantiškosios etikos", kurią Hartmannas Tyrellis vadina „*sociali-ne-ekonomine* studija",[231] tik tuo, kad čia atsižvelgiama ne tik į religijos „ekonominį relevantiškumą", bet ir į jos „ekonominį sąlygotumą", ir Weberis mėgina išnagrinėti „*abu* priežastinio ryšio aspektus".[232] Tai jam irgi buvo darbai, priklausantys nacionalinei ekonomijai, kuri suprantama kaip socialinė ekonomika. Šiuo atžvilgiu yra įdomus vėlesnis Weberio tekstas, kuriame jis išsako savo pažiūras apie nacionalinės ekonomijos objektą ir uždavi-

227 Tyrell H. „Worum geht es in der 'Protestantischen Ethik'? Ein Versuch zum besseren Verständnis Max Webers" // *Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte.* 1990. Bd. 41. Hf. 1. S. 172. Žr. taip pat: Tyrell H. „Max Webers Soziologie – eine Soziologie ohne 'Gesellschaft'" // Wagner G. und Zipprian H. (Hrsg.) *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik.* Fr.a. M.: Suhrkamp, 1994. S. 390-414, ypač S. 404-406.

228 Tyrell H. „'Das Religiöse' in Max Webers Religionssoziologie" // *Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte.* 1992. Bd. 43. Hf. 2/3. S. 220-221.

229 Winckelmannas savo parengtuose *Ūkio ir visuomenės* leidimuose šią paantraštę išmetė.

230 Žr.: Tenbruck F. H. „Das Werk Max Webers".

231 Žr. Anm. 227.

232 Weber M. „Įvadas" // Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* – V.: Pradai, 1997. P. 19. Cituojamas „Įvadas" parašytas 1920 m. Weberio tritomiui *Rinktiniai religijos sociologijos raštai.* Pagal nusistovėjusią leidybos tradiciją juo pradedami ir atskiri *Protestantiškosios etikos ir kapitalizmo dvasios* leidimai.

nius. Tai yra 1917 m. straipsnis „Sociologijos ir ekonomikos mokslo 'laisvės nuo vertinimų' prasmė", taigi straipsnis priklauso tam laikui, kai Weberis savo jėgas skyrė minėto ciklo studijoms.[233]

Po „Objektyvumo" straipsnio (1904 m.) Weberio nacionalinės ekonomijos samprata liko iš esmės nepakitusi. 1917 m. straipsnyje mes galime atrasti tik du naujus momentus:

1. Vėlesniame darbe „abstrakčios ūkio teorijos" vaidmuo „ūkinio gyvenimo" pažinime aiškinamas per analogiją su ta reikšme, kurią teisės dogmatika turi empiriniam teisės tyrimui, o to dar nebuvo ankstesniame darbe.
2. Daugiau jau nejaučiama „Objektyvumo" straipsnyje aptinkama neoklasikinės teorijos loginio savitumo niveliavimo tendencija. Toks niveliavimas atsirado dėl to, kad jos „konstrukcijos" kartu su tokiomis sąvokomis kaip „*oikos*", „miesto ūkis" ir pan. – nepaisant jų skirtumų – Weberio buvo traktuojamos kaip ūkio teorijos idealieji tipai. Darbe apie laisvę nuo vertinimų kaip ekonominės teorijos idealiųjų tipų pavyzdžiai pateikiami tik „abstrakčios ūkio teorijos" sąvokų dariniai.

Žinoma, Weberis ir čia pasisako už „platų" nacionalinės ekonomijos mokslą, kuris „neekonominius" reiškinius aiškina atsižvelgdamas į jų „ekonominį relevantiškumą" ir „ekonominį sąlygotumą": „tačiau mokslinė ūkio teorija (*die wissenschaftliche Lehre von der Wirtschaft*), be, viena vertus, grynųjų ideal-tipinių formulių suradimo ir, antra vertus, *atskirų* priežastinių ūkio sąryšių nustatymo <...>, turi dar kai kuriuos kitus uždavinius. Ji taip pat turi nagrinėti visuomeninių reiškinių visumą kaip sąlygotą taip pat ir ekonominių priežasčių: pateikti ekonominę istorijos ir visuomenės interpretaciją. Antra vertus, ji turi susekti ūkio procesų ir ūkio formų priklausomybę nuo visuomeninių reiškinių pagal skirtingas jų rūšis ir vystymosi stadijas: tai ekonomikos istorijos ir ekonomikos sociologijos uždavinys. Šiems visuomeniniams reiškiniams, savaime aišku, pirmiausia priklauso politiniai veiksmai ir dariniai: valstybė ir valstybės garantuota teisė. Irgi akivaizdu, kad jiems priklauso ne vien politiniai dariniai, bet ir visų tų darinių visuma, kurie – moksliniam interesui *pakankamai svarbiu laipsniu* – turi įtakos ekonomikai".[234]

[233] Šis straipsnis yra ekspertizės, parašytos vidinei diskusijai Socialinės politikos susivienijimo komisijoje 1913 m., perdirbta versija.
[234] Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften". S. 538.

3 skyrius

Maxo Weberio suprantančiosios sociologijos sąvoka: dvi versijos

3.1 Weberio sociologija, ekonomikos sociologija ir socialinė ekonomika: vienas Johanneso Winckelmanno klausimas

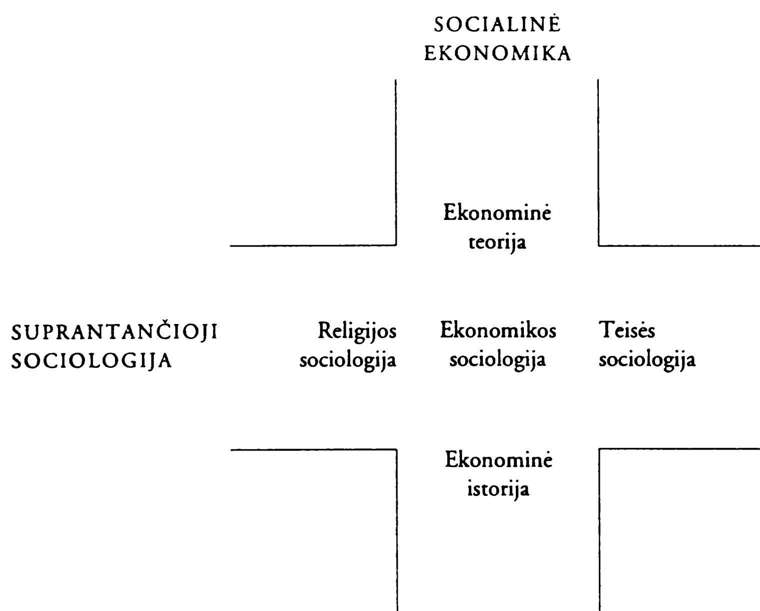
Po to, kai jau išanalizuota Weberio nacionalinės ekonomijos, kaip socialinės ekonomikos sąvoka, trečiame skyriuje reikia žengti naują žingsnį ieškant atsakymo į pirmos dalies pradžioje iškeltus klausimus: (1) kada Weberis tapo sociologu? (2) kaip Weberis suprato sociologijos ir nacionalinės ekonomijos santykį? Geras išeities taškas svarstant yra problema, kurią jau prieš daugelį metų suformulavo Johannesas Winckelmanas: „krinta į akis, kad lig šiol dar niekas nei ekonominiu, nei sociologiniu požiūriu plačiau netyrinėjo ekonominės teorijos ir ekonomikos sociologijos santykio Maxo Weberio darbuose, koks jis, viena vertus, išreikštas šiuose jo ekonomikos sociologijos klasifikuojančiuose apmatuose (Winckelmannas kalba apie „Ūkio ir visuomenės“ antrą skyrių „Sociologinės ūkininkavimo kategorijos“. – Z. N.), o antra vertus, koks jis išdėstytas mokslo filosofijos tekstuose (ketvirtas vokiškas leid., 1973, S. 161 ir t., 536 ir t.), Maxo Weberio parengtame „Socialinės ekonomikos apybraižos“ teminiame plane (sustruktūrintoje rinkinio medžiagoje) – viename iš reikšmingiausių jo sisteminių darbų, taip pat bendrame su Werneriu *Sombartu* pareiškime apie ekonominės teorijos vietą ekonomikos moksluose.“[235]

3.1.1 Richardo Swedbergo atsakymo kritika

Kad ir kaip keista, weberianoje beveik nerasime mėginimų atsakyti į Winckelmanno iškeltus klausimus. Išimtis čia yra tik švedų sociologo Richardo

[235] Winckelmann J. *Erläuterungsband zu: Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft*. S. 35.

Swedbergo darbai. Jis Weberio socialinės ekonomikos, suprantančiosios sociologijos ir ekonomikos sociologijos santykių sampratą mėgina pavaizduoti taip:[236]

1 paveikslas

Taigi Swedbergas socialinės ekonomikos ir suprantančiosios sociologijos santykį mėgina pavaizduoti kaip „susikryžiavimą“: jų susikirtimo taškas yra ekonomikos sociologija. Šią Swedbergas sutapatina su Weberio „klasifikuojančiais apmatais“ iš jo „Ūkio ir visuomenės“ antro skyriaus. Bet kuriuo atveju Swedbergas palieka už suprantančiosios sociologijos ribų modelius, kuriuos konstruoja „abstrakti ūkio teorija“ (pavyzdžiui, aiškinančius kainodarą).

Swedbergo pateikta schema nusipelno kai kurių priekaištų. Kas išklausė „Sociogijos įvadą“ ir skaitė „Pagrindines sociologijos sąvokas“, kurios retai nebūna tokio kurso privalomųjų skaitinių dalis, tikriausiai prisimena garsųjį Weberio pavyzdį, kuriuo jis aiškina sociologinio dėsnio sąvoką –

[236] Žr.: Swedberg R. „Economic Sociology: Past and Present“ // *Current Sociology.* 1987. Vol. 35. Nr. 1. P. 30.

Greshamo „dėsnį“ („blogi“ pinigai išstumia iš apyvartos „gerus“ pinigus). Tačiau tatai yra nacionalinės ekonomijos dėsnis! Toliau Weberis paaiškina, kodėl nacionalinės ekonomijos „dėsniai“ turi būti pripažįstami geriausiais sociologinių „dėsnių“ pavyzdžiais: „racionalus žmogaus svarstymas: ar tam tikras apibrėžtas veiksmas laukiamais padariniais yra naudingas ar nenaudingas tam tikriems duotiems interesams, ir svarstymo rezultatą atitinkantis sprendimas netaps mums nė kiek aiškesnis ‘psichologinių’ analizių dėka. Tačiau kaip tik tokiomis racionaliomis prielaidomis sociologija (taip pat ir nacionalinė ekonomija) grindžia daugumą savo ‘dėsnių’.“[237] Weberio samprotavimai jo ekspertizėje diskusijai dėl vertinimo sprendinių Socialinės politikos susivienijimo komitete 1913 m.[238] yra dar tikslesni: „ana tam tikru ypatingu būdu praktikuojama sociologija (‘suprantančioji sociologija’), kurios ‘atskiru atveju’ (su kai kuriomis išlygomis) gali būti laikoma sistemiška nacionalinė ekonomija, yra mokslas apie žmonių veiklą.“[239]

Weberis daro „išlygas“ todėl, kad suprantančioji sociologija turi reikalą tik su socialine veikla, o tuo tarpu „abstrakti ūkio teorija“ pradeda nuo atskiro izoliuotai ūkininkaujančio aktoriaus robinzonados. Tačiau to nepakanka, kad teorija, piešianti „prekių rinkos procesų *idealų* atvaizdą esant mainų ūkio visuomeninei organizacijai, laisvai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai“, būtų pašalinta iš suprantančiosios sociologijos srities. Štai kodėl „ne kiekvienas ekonomiškai racionalus veiksmas yra ‘socialinis veiksmas’. Tačiau, pavyzdžiui, racionalus veiksmas rinkoje, kokį jį konstruoja racionali kainodaros teorija, yra kaip tik toks“.[240] O robinzonada yra „grynai teorinis ribinis atvejis. <...> Pati svarbiausia dalyko esmė yra veikiau ši: konceptualiai ‘gryniausieji’ tipai aptinkami pavienės veiklos sferoje, anapus socialinių veiksmų ir konsensusų; taip yra ir religingumo srityje, ir ūkio, ir mokslo bei meno kūrimo atveju.“[241]

Taigi Weberiui ir „abstrakti ūkio teorija“ galiausiai priklauso suprantančiajai sociologijai.

[237] Weber M. WuG. S. 9.
[238] Pirmą kartą paskelbta: Baumgarten E. (Hrsg.) *Max Weber. Werk und Person.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1964. S. 102-139.
[239] Weber M. „Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik“. S. 138.
[240] Ibidem.
[241] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie“ // GAW. S. 462.

3.1.2 Dvi Weberio „ekonomikos sociologijos" reikšmės

Swedbergas, nušviesdamas santykius tarp Weberio socialinės ekonomikos ir „suprantančiosios sociologijos", taip pat neatsižvelgia į tai, kad Weberis „ekonomikos sociologijos" terminą vartoja dviem skirtingomis reikšmėmis. Swedbergas orientuojasi į antrą „Ūkio ir visuomenės" skyrių, kur „ekonomikos sociologija" suprantama kaip *ūkinių* reiškinių nagrinėjimas ypatingu „sociologiniu" požiūriu, kuris pakeičia arba papildo „ekonominės teorijos" požiūrį.

Čia Weberis remiasi ypatinga „sociologine" ūkio sąvoka, kuri yra kažkiek „konkretesnė" ir turiningesnė negu ta, kurią vartoja „abstrakti ūkio teorija": „sociologinė 'ūkininkavimo' sąvoka negalima be *disponavimo* galios (*Verfügungsgewalt*) požymio, nes jau bent pelno ūkis (*Erwerbswirtschaft*) ištisai pagrįstas mainų sutartimis, taigi planingu sprendimo galios įgijimu disponavimo galia (taip ši sąvoka susisieja su 'teise')."[242] Taigi „ekonomikos sociologiją" Weberis čia nori suprasti kaip tokį tyrimą, kurio objektas yra tie patys reiškiniai, su kuriais turi reikalą ir „ekonominė teorija", tačiau ji tiria juos kitu požiūriu, aprašo ir aiškina kitomis sąvokomis. „Ano pagrindinio kapitalistinio ūkio fenomeno paaiškinimas: tai, kad už 'paskolintus *kapitalus*' – taigi iš verslininkų pusės – nuolat mokamas atlyginimas, gali būti paaiškinta tik atsakius į klausimą: kodėl verslininkai, mokantys šį atlyginimą paskolininkams, paprastai gali nuolatos tikėtis rentabilumo, taigi kokios bendros sąlygos paprastai nulemia, kad dabartinio 100 išmainymas į būsimą 100+x yra racionalus. Gerai! Tada sociologą turėtų dominti, kokioje žmonių *veikloje* šitas tariamas santykis išreiškiamas taip, kad jie šio diferencijuojančio įvertinimo 'palūkanų' pavidalu sekmenimis galėtų grįsti savo veiksmus. Kur ir kada taip bevyktų, tai toli gražu nėra savaime suprantamas dalykas. Kaip žinia, faktiškai taip būna *pelno* ūkiuose (*Erwerbs*wirtschaften). Tačiau čia šią galimybę pirmiausia užtikrina ekonominės *galios santykis* visų pirma tarp pelno įmonių ir namų ūkių, kurie ir vartoja siūlomas gėrybes, ir siūlo tam tikras jų įgijimo priemones (pirmiausia darbą)."[243]

[242] Ibidem. S. 33.
[243] Ibidem. S. 52.

3.1.3 Weberio „ekonomikos sociologija" ir „naujoji ekonominė sociologija"

Šiomis ir panašiomis Weberio tekstų vietomis[244] remiasi vadinamosios „naujosios ekonominės sociologijos" (*new economic sociology*) atstovai: Markas Granovetteris, Harrisonas C. White, Richardas Swedbergas, Viviana Zelizer ir kt.[245] Naujoji ekonominė sociologija save supranta kaip alternatyvą ir „senesniajai" ūkio sociologijai, ir vadinamajai „naujajai institucijų ekonomikai", kurios žymiausieji atstovai yra Oliveris Williamsonas[246] ir Douglassas Northas.[247] Naujosios ekonominės sociologijos atstovų vertinimu, „senesnioji" ekonomikos sociologija buvo tam tikra „atliekų disciplina", gvildenanti tuos objektus (pirmiausia ūkinės veiklos institucines taisykles ir organizacines formas), kurie nebepakliuvo į ekonominės teorijos regos lauką. Iškilus naujajai institucijų ekonomikai, mėginančiai ankstesnes „atliekas" paaiškinti referenciniame karkase, kuris artimas neoklasikinės ekonomikos konceptualiems rėmams, tokia veikla daugiau jau neturi prasmės. Naujoji ekonominė sociologija nori užsiimti ne kokiomis nors „atliekomis", o tokiais pat objektais kaip ir ekonominė teorija, tik traktuodama juos ypatingu „sociologiniu požiūriu": kaip „socialines konstrukcijas", „socialinius tinklus" arba „socialinius veiksmus".

Tokią programinę „naujosios" ekonominės sociologijos santykių su „senąja" ūkio sociologija ir naująja institucijų ekonomika aptartį M. Granovetteris užbaigia taip: „kadangi sociologai vengė tų reiškinių, kurie buvo standartinės ekonominės teorijos dėmesio centre, analizės, tai jie patys be reikalo save atkirto nuo didžios ir svarbios socialinio gyvenimo pusės bei

[244] Žr. ibidem. S. 50-51, 53.

[245] Žr.: Granovetter M., Swedberg R. (Eds) *The Sociology of Economic Life.* Boulder etc.: Westview Press, 1992; Swedberg R. (Ed.) *Explorations in Economic Sociology.* N.Y.: Russell Sage Foundation, 1993; Smelser N. J. and Swedberg R. (Eds) *The Handbook of Economic Sociology.* Princeton, N.J. and New York, 1994; Friedland R. and Robertson A. F. (Eds) *Beyond the Marketplace. Rethinking Economy and Society.* New York: Aldine de Gruyter, 1990 ir kt.

[246] Williamson O. E. *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications. A Study in the Economics of Internal Organization.* N.Y.: Free Press, 1975; to paties: *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting.* N.Y.: Free Press, 1985.

[247] North D. C. *Theorie des institutionellen Wandels. Eine neue Sicht der Wirtschaftsgeschichte.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1988; to paties: *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.* Tübingen: J.C.B.Mohr, 1992; to paties: *Transaction Costs, Institutions, and Economic Performance.* San Francisco, Calif: ICS Press, 1992.

nuo europietiškos tradicijos, kuri pirmiausia remiasi Maxu Weberiu ir ūkinę veiklą laiko tik ypatinga, nors ir svarbia socialinės veiklos kategorija. Aš tikiuosi, kad čia parodžiau, kad anoji Weberio programa yra suderinama su kai kuriomis šiuolaikinės struktūrinės sociologijos įžvalgomis ir gali jomis remtis."[248]

Aišku, kad toks naujosios ekonominės sociologijos ryšys su vėlyvaisiais Weberio veikalais (tiksliau: antru „Ūkio ir visuomenės" skyriumi) yra teisėtas. Taip pat negalima *a priori* spręsti, ar produktyvus bus iššūkis, kurį naujoji ekonominė sociologija meta neoklasikinei ekonomikai, bandydama geriau už ją paaiškinti rinkos procesus – seniausią tos ekonomikos objektą. Reikia tik pastebėti, kad (1) Weberis kitur „ekonomikos sociologijos" terminą vartoja ir kitokia reikšme. Iš šio reikšmės dvilypumo kilo ir Winckelmano patirtas sunkumas restauruojant Weberio ekonomikos sociologijos sampratą. Šią antrąją termino reikšmę mes randame jau cituotoje 1917 m. straipsnio apie laisvę nuo vertinimų vietoje, kur sakoma, kad ūkio sociologija traktuoja „neūkinius" reiškinius jų „ekonominio relevantiškumo" požiūriu: „antra vertus, ji (*die wissenschaftliche Lehre von der Wirtschaft* – „mokslinė ūkio teorija" – Z. N.) turi susekti ūkio procesų ir ūkio formų priklausomybę nuo visuomeninių reiškinių pagal skirtingas jų rūšis ir vystymosi stadijas: tai ekonomikos istorijos ir ekonomikos sociologijos uždavinys."[249]

Šia reikšme suprasta Weberio „ekonomikos sociologija" apima „viešpatavimo sociologijos", „teisės sociologijos", „religijos sociologijos" skyrius iš „Ūkio ir visuomenės" ir „Pasaulinių religijų ūkinės etikos". Ta pačia (plačia) reikšme Weberis „ekonomikos sociologiją" supranta ir laiške buvusiam savo mokiniui Robertui Liefmannui (1920 03 09): „Aš dabar užsiimu tik ekonomikos sociologija",[250] ir kartu pamini svarbiausią jos klausimą: „*kodėl* racionalus (rentabilumo) kapitalizmas atsirado *tik* Vakaruose".[251] Hennisas, kuris taip pat cituoja šią vietą, supranta ją ne kaip liečiančią „Ūkio ir visuomenės" antrą skyrių, o šį veikalą kaip visumą.[252] „Ekonomikos sociologija" šia prasme tiria ne „ūkinius" reiškinius, nes tada ji konkuruotų su „ekonomine te-

[248] Granovetter M. „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness" // Granovetter M., Swedberg R. (Eds) *The Sociology of Economic Life*. P. 76.
[249] Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften". S. 538
[250] Cituojama pagal: Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen*. S. 115.
[251] Ibidem. S. 117.
[252] Ibidem.

orija", o papildydama šią teoriją, tiria „neūkinius" reiškinius. Juos tirdama, ji gali taikyti tą patį metodą, kurį naudoja „abstrakti ūkio teorija", nagrinėdama rinkos procesus.

(2) Nereikia išleisti iš akių, kad sociologinio požiūrio ir ekonominės teorijos požiūrio priešprieša, kuri yra tokia ryški „Ūkio ir visuomenės" antrame skyriuje, koegzistuoja su kitokiu Weberio supratimu, kuriame pabėžiamas tolydumas tarp „abstrakčios ūkio teorijos" ir suprantančiosios sociologijos. Tai pasakytina pirmiausia apie cituotas Weberio teksto vietas, kuriose jis „sistemišką nacionalinę ekonomiją" apibūdina kaip atskirą suprantančiosios sociologijos atvejį. Koks nors Weberio kritikas šį sampratų neatitikimą gali aiškinti kaip pačiam Weberiui būdingą prieštaravimą. Tačiau aš noriu pasiūlyti aiškinimą, kuris Weberiui yra „hermeneutiškai kilniaširdiškesnis".

3.2 Weberio suprantančioji sociologija: pirmoji versija

Aš nemanau, kad yra pagrįsta ta mintis, jog Weberis turėjo jau gatavą sociologijos koncepciją tuo metu, kai angažavosi aktyviai veiklai Vokietijos sociologų draugijoje (toliau VSD) ir savo paties tyrimus vis dažniau pradėjo apibūdinti kaip „sociologinius". Veikiau ši jo sąvoka išsikristalizavo laipsniškai, o ir toliau keitėsi. Nesutapimai Weberio pasisakymuose apie suprantančiosios sociologijos (ypač ekonomikos sociologijos) ir ekonominės teorijos santykius gali būti paaiškinti šia kaita.

3.2.1 „Sociologija": Weberio termino vartosena

Weberio terminų „sociologija", „sociologinis" ir t.t. vartosenoje galima skirti tris reikšmes. (1) „Sociologija" reiškia tą patį, ką ir „socialinis mokslas". Šios vartosenos dokumentas yra Weberio susirašinėjimas su VSD valdybos nariais 1909–1912 m. Šią draugiją jis pirmiausia matė kaip tarpdisciplininėms grynai teorinėms („laisvoms nuo vertinimų") diskusijoms skirtą forumą, kuris turėjo funkcionuoti iš dalies kaip alternatyva, iš dalies kaip jau esamo Socialinės politikos susivienijimo, kuris kėlė sau veikiau praktinius uždavinius, papildymas. Iš čia kilo ir jo pasiūlymas VSD organizuoti kaip federaciją sekcijų, kurioms turėtų priklausyti jau esamų socialinių mokslų

atstovai. „Aš nedarau *visai jokios paslapties* iš to, kad man kaip vienintelė galima atrodo sociologinių organizacijų *federacinė* forma, kurioms tada motininė draugija būtų *tik* kontrolės punktas.“[253]

Statistikos padaliniui, kuris vienintelis iš suplanuotų sekcijų ir faktiškai buvo įsteigtas, pats Weberis apmetė steigiamąjį statutą.[254] Tačiau labiausiai Weberį domino ekonominės teorijos sekcijos įkūrimas. „Dievaži, sociologijos draugija aš esu daugiau negu sotus, ir jeigu iš jos nieko neišeis, aš užsiimsiu tuo, kas *man* įdomu – anketiniu spaudos tyrimu, *Presse-Enquête*, nacionalekonomistų teoretikų sąjunga – už jos ribų <...>.“[255] Ją įsteigus, turėtų būti „sukurta dirva teorinėms-ekonominėms diskusijoms, kuriomis, pavyzdžiui, buvo labai suinteresuotas ir ponas Sombartas.“[256] Jau cituotame laiške valdybai (1910 12 11), kuriame jis gina federacinę VSD sandarą, jis taip pat praneša apie savo pastangas palenkti tam reikalui žymius nacionalinės ekonomijos teoretikus Eugeną Böhm-Bawerką ir Heinrichą Dietzelį. Kaip išankstinės savo dalyvavimo sąlygos jie reikalavo numatyti sekcijos autonomiją. „Jau nuo pat pradžios *pourparlers* su vienmečiais kolegomis apie galimą *ekonominės teorijos* sekcijos įkūrimą (aš maniau, kad tada ponai Böhm-Bawerkas ir Dietzelis galbūt galėtų prisiimti ir pirmininkavimo pareigas) iškart atsimušdavo į pastabą (iš dviejų pusių kartu): tačiau mes dalyko atžvilgiu turėtume būti visiškai nepriklausomi.“[257]

(2) „Sociologija“ reiškia teorijas, kurias taip („sociologija“) vadina jų kūrėjai, ir Weberis tokiais atvejais (kaip „nacionalekonomistas“) šį žodį gana paniekinamai ima į kabutes.[258] Vėliau, nuo 1913 m., kabutes Weberis deda, kad savo paties sociologijos sampratą atribotų nuo kitų sampra-

[253] Weber M. Laiškas Vokietijos sociologų draugijos Valdybai, 1910.12.11. // MWG II/6. S. 712. „Sekcijos galėtų būti skirtos statistikai, visuomenės biologijai (*Gesellschaftsbiologie*), teisės sociologijai, teorinei nacionalinei ekonomijai“. Plg. Weber M. Laiškas Franzui Eulenburgui, 1910.10.27. // Ten pat. S. 656. Žr. taip pat: Laiškas Hermannui Beckui, 1910.07.10. // Ibidem. S. 583-584; Laiškas Hermannui Beckui, 1910.09.25. // Ibidem. S. 623-625, Laiškas Hermannui Beckui, 1910.10.04. // Ten pat. S. 634-635; Laiškas Oskarui Siebeckui, 1910.10.11. // Ibidem. S. 642-643 ir kt.

[254] Žr.: Weber M. Laiškas Hermannui Beckui, 1910.12.05, priedas // Ibidem. S. 708-709.

[255] Weber M. Laiškas Ferdinandui Tönniesui, 1910.11.08. // Ibidem. S. 688.

[256] Žr.: Weber M. Laiškas Hermannui Beckui, 1910.09.25. // Ibidem. S. 623.

[257] Weber M. Laiškas Vokietijos sociologų draugijos valdybai, 1910.12.11. // Ibidem. S. 712-713. – Weberio išstojimą iš VSD galbūt sąlygojo tai, kad jis joje negalėjo nei pasiekti, kad būtų priimtas jo laisvės nuo vertinimo sprendinių principas, nei įkurti ekonominės teorijos sekcijos.

[258] Žr., pvz.: Weber M. Laiškas Willy Hellpachui, 1906.04.18. // MWG II/5. S. 81.

tų. Garsusis straipsnis apie suprantančiosios sociologijos kategorijas yra pirmasis paskelbtas tekstas, kuriame išdėstyta ši paties Weberio sociologijos samprata.

(3) Vėliausiai nuo šio laiko Weberio tekstuose mes randame ir trečią žodžių „sociologija", „sociologinis" ir pan. reikšmę; taip jis žymi savo suprantančiosios sociologijos sąvoką. Ši reikšmė pasirodo tokiuose išsireiškimuose kaip „sociologija čia suprantama šio labai daugiareikšmiškai vartojamo žodžio prasme",[259] „sociologija (čia suprantama žodžio prasme)",[260] „anas ypatingas sociologijos praktikavimo būdas".[261] Taip Weberis nori informuoti skaitytoją, kad jo paties sociologijos sąvoka yra labai savita ir skiriasi nuo paplitusių sampratų. Toliau aš užsiimsiu „sociologija" tik šia trečiąja termino reikšme.

Šią sąvoką daugiau ar mažiau išsamiai Weberis nagrinėja dviejuose tekstuose: straipsnyje „Apie kai kurias suprantančiosios sociologijos kategorijas", kuris 1913 m. paskelbtas „Logos" žurnale, bet buvo parašytas, atrodo, pora metų anksčiau,[262] ir garsusis „Ūkio ir visuomenės" pirmas skyrius „Pagrindinės sociologinės sąvokos", parašytas 1919–1920 m.[263] Pastarąjį skyrių pats Weberis apibūdina kaip terminologiškai modifikuotą ir aiškumo dėlei supaprastintą straipsnio apie kategorijas versiją: „Palyginus su *Logos* straipsniu <...> terminologija yra kiek įmanoma supaprastinta, todėl ir daug kur pakeista, kad būtų kuo lengviau suprantama."[264]

Šis jo paties apibūdinimas yra teisingas tik tuo atžvilgiu, kad „Pagrindinės sociologijos sąvokos" neatspindi visų pokyčių, kurie Weberio suprantančiosios sociologijos sąvokoje išryškėjo tarp 1913 m. ir 1919–1920 m. Antrame „Ūkio ir visuomenės" skyriuje suprantančiąją sociologiją Weberis jau supranta kaip „abstrakčios ūkio teorijos" alternatyvą, o pirmame skyriu-

[259] Weber M. WuG. S. 1.
[260] Ibidem. S. 7.
[261] Weber M. „Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik". S. 138.
[262] Žr.: Schluchter W. „Max Webers Beitrag zum 'Grundriss der Sozialökonomik'. Editionsprobleme und Editionsstrategien". S. 336-339.
[263] Retrospektyviai žiūrint, pirmąsias suprantančiosios sociologijos užuomazgas galima rasti jau straipsnyje „R. Stammlerio materialistinės istorijos sampratos 'įveikimas'" (1907) ir „industrinės sociologijos" raštuose. Žr.: Weber M. „Methodologische Einleitung für die Erhebungen des Vereins für Sozialpolitik über Auslese und Anpassung (Berufswahl und Berufsschicksal) der Arbeiterschaft der geschlossenen Großindustrie" // GASS. 1988. S. 1-60; „Zur Psychophysik der industriellen Arbeit" // Ibidem. S. 61-255.
[264] Weber M. WuG. S. 1.

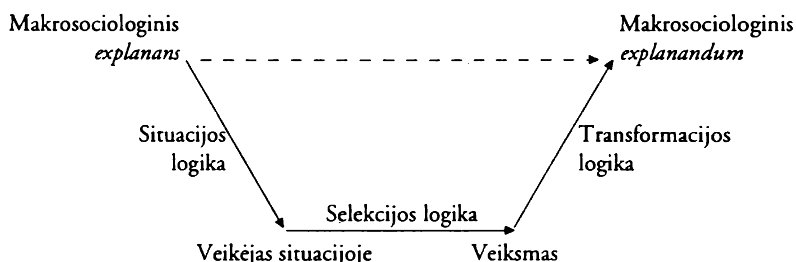
je vis dar dominuoja ankstesnė suprantančiosios sociologijos samprata, kurioje pabrėžiamas tolydumas tarp jų abiejų ir „abstrakti ūkio teorija“ yra traktuojama kaip atskiras suprantančiosios sociologijos atvejis.

3.2.2 Suprantančioji sociologija kaip socialinės ekonomikos aiškinimo metodas

Šis pabrėžimas siekia taip toli, kad Weberio suprantančiosios sociologijos sąvokos samprata pirmuose trijuose straipsnio „Apie kai kurias suprantančiosios sociologijos kategorijas“ skirsniuose ir „Pagrindinėse sociologijos sąvokose“ gali būti laikoma kai kurių pamatinių RPP idėjų išdėstymu. Ši aplinkybė neliko nepastebėta tų RPP pasekėjų, kurie priklauso sociologijai kaip disciplinai.[265] Weberis, kaip žinoma, sociologiją apibrėžia kaip „mokslą, kuris interpretuodamas siekia suprasti socialinę veiklą ir taip kauzaliai paaiškinti jos eigą ir padarinius.“[266]

Jeigu mes šį apibrėžimą skaitome iš RPP retrospektyvos, tai galime jo pagrindinę idėją išreikšti aiškinimo kaip makro-mikro-makro perėjimo schema (2 pav.), kurią žino visi sociologijos specialistai. Nuo šios schemos pradedami visi įvadiniai RPP principų aiškinimai.[267] Pirmą kartą ji pasirodė Davido C. McClellando knygoje „Achieving Society“, kur ji turėjo pavaizduoti Weberio argumentavimo būdą veikale „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“.[268] Schemą perėmė Jamesas S. Colemanas[269] ir ji – šiek tiek pakeista – tapo savotišku RPP žyminiu ženklu sociologijoje.

[265] Žr. pirmiausia: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* 2. peržiūrėtas leid. Frankfurt a. M., New York: Campus, 1996. S. 3-6. Boudon R. „The Individualistic Tradition in Sociology“. P. 45-70; Hedström P., Swedberg R. „Rational Choice, Empirical Research, and the Sociological Tradition“. P. 137-138.
[266] Weber M. WuG. S. 1.
[267] Pirmasis šį dalyką pastebėjo Hartmutas Esseris. Žr.: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* S. 3-8.
[268] McClelland D. C. *Die Leistungsgesellschaft. Psychologische Analyse der Voraussetzungen der wirtschaftlichen Entwicklung.* Stuttgart: W. Kohlhammer, 1966. S. 91. Komentarą iš RPP pozicijų apie McClellando pateiktą Weberio argumentacijos minėtame jo veikale rekonstrukciją žr.: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* S. 98-100.
[269] Pirmąkart: Coleman J. S. „Social Theory, Social Research, and a Theory of Action“ // *American Journal of Sociology*, 1986, Vol. 91, P. 1320-1323. Žr. taip pat: Coleman J. S. *Foundations of Social Theory.* Cambridge, Mass. and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990, P. 1-23.

2 paveikslas

Šioje schemoje dviejų (ar daugiau) makrosociologinių kintamųjų koreliacija (čia pavaizduota punktyrine strėle) turi būti paaiškinta priežastinio jų santykio mikromechanizmu. Šiame aiškinime aiškinamas kintamasis (*explanandum*) yra išvedamas kaip kolektyvinis individualių veiksmų padarinys (dešinioji strėlė). Šie individualūs veiksmai aiškinami kaip padariniai racionalių pasirinkimo aktų (strėlė „vonios“ dugne), kurie įvyksta makrosocialiai sąlygotose (kairioji strėlė) veikimo situacijose. Tada paprasčiausiu atveju sociologinis aiškinimas susideda iš trijų žingsnių, kurie mikrolygmens kintamuosius sujungia su makrolygmens kintamaisiais: (1) iš situacijos logikos, kurioje analizuojami santykiai tarp „socialinės sistemos“ – kaip individualių veikėjų veikimo lauko – būsenos ir jų lūkesčių bei norų; (2) iš selekcijos logikos, kurioje veiksmų pasirinkimas aiškinamas aktorių lūkesčiais ir tikslais; (3) iš transformacijos logikos, kuri, išvesdama kolektyvinius individualių veiksmų padarinius, sugrąžina į aiškinamų „socialinių faktų“ makrolygmenį.

Šie trys sociologinio aiškinimo žingsniai gali būti atpažinti anksčiau cituotame Weberio sociologijos apibrėžime. Socialinio veiksmo „aiškinantysis supratimas“ gali būti tapatinamas su situacijos subjektyvaus apibrėžimo rekonstrukcija. Kadangi ši rekonstrukcija vyksta atsižvelgiant į galiojančią tvarką, institucionalizuotus pasaulėvaizdžius ir „taisyklingumus“, į kuriuos orientuojasi veikėjas, siekdamas savo „idealių“ ir „materialių“ interesų, tai čia įvyksta makro-mikro perėjimas. Tik šis žingsnis sukuria premisas priežastiniam socialinio veiksmo „eigos“ aiškinimui „selekcijos logikos“ rėmuose mikrolygmenyje.

Savo apibrėžime Weberis aiškiai nurodo, kad socialinio veiksmo „priežastinis aiškinimas“ turi ne vieną *explanandum*, o du. Turi būti aiškinama ne tik socialinės veiklos „eiga“, bet ir jos „padariniai“. Taigi socialinės veiklos „eigos“ aiškinimas Weberiui nėra savitikslis, o tik priemonė jo

padariniams paaiškinti – būtent, kolektyviniams arba socialiniams padariniams, nes pati suprantančiosios sociologijos paskirtis yra orientuota aiškinti *socialinę* veiklą. Kolektyviniai padariniai gali būti nenumatyti arba prieštarauti veikėjų sumanymams. Weberis rašo apie „pagrindinį visos istorijos faktą", kad galutinis veiklos rezultatas „dažnai, tiksliau, nuolat esti visiškai neadekvatus, dažnai tiesiog paradoksalus jos pradinės prasmės atžvilgiu".[270]

Taigi Weberio definicija sociologiją nuo kitų socialinių mokslų, juo labiau nuo ūkio mokslo, atriboja ne pagal apibrėžtą jos objekto sritį, o pagal aiškinimo metodą. Sociologijos ribos šia weberiškąja prasme yra tokios plačios, kiek tiktai kad gali būti taikoma anksčiau aprašyta aiškinimo schema. Jeigu mes remsimės Weberio pateikta sociologijos definicija, tai ištuokų skaičiaus Vakarų kraštuose augimo pastaraisiais dešimtmečiais aiškinimas pagal šią schemą bus lygiai taip pat „sociologinis", kaip ir mėsos kainos kilimo praėjusį mėnesį Adelaidėje (Australijoje) aiškinimas. Taip apibrėžta sociologija yra ne atskiras specialus mokslas, o socialinės ekonomikos metodas.

Straipsnis „Apie kai kurias suprantančiosios sociologijos kategorijas", o iš dalies ir „Pagrindinės sociologijos sąvokos" Weberio buvo laikomi ne kertiniais akmenimis sociologijai, kurią reikėtų suvokti kaip nacionalinės ekonomijos alternatyvą arba papildymą, o kaip socialinės ekonomikos sąvokos konkretizavimą, kaip ta sąvoka yra apmesta „Objektyvumo" straipsnyje. Šiuose tekstuose Weberis formuluoja metodologines taisykles, kaip privalo veikti socialinė ekonomika aiškindama „ekonomiškai sąlygotus" ir „ekonomiškai relevantiškus" reiškinius: o būtent – taip pat, kaip ji aiškina rinkos procesus „abstrakčios ūkio teorijos" konstrukcijomis. Abiem atvejais turi būti taikomas tas pats „individualistinis" aiškinimo metodas, kurio pagrindinė idėja išreikšta Weberio sociologijos definicijoje: „Jeigu aš dabar pagaliau tapau sociologu (pagal mano paskyrimo liudijimą), tai iš esmės todėl, kad būtų padarytas galas vis dar gajoms pastangoms dirbti su kolektyvinėmis sąvokomis. Kitais žodžiais: ir sociologija gali būti plėtojama remiantis to ar tos, kelių ar daugiau pavienių veikėjų veiksmais, taigi savo metodu visiškai 'individualistiškai'."[271]

[270] Weberis M. „Politika kaip profesinis pašaukimas" / Vertė T. Grinkevičienė ir Z. Norkus // *Politologija.* 1991. T. 2. P. 52. Žr. taip pat: Weber M. WuG. S. 353-354; Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 118.

[271] Weber M. Laiškas Robert Liefmannui, 1920.03.09. Cit. pagal: Duk-Yung Kim. *Der Weg zum sozialen Handeln. Eine Studie zur Entwicklungsgeschichte der Soziologie bei Max Weber. Werk- und ideengeschichtlich betrachtet.* Münster, Hamburg: Lit, 1994. S. 175.

Kai Weberis po 1910 m. savo darbus pradėjo vadinti „sociologiniais", jis to pavadinimo dar nesiejo su mokslo disciplina, kuri pakeistų arba papildytų nacionalinę ekonomiją. 1904 m. pradėta vartoti socialinės ekonomikos sąvoka turėjo būti pagrįsta ir išskleista, kai Weberis prisiėmė „Socialinės ekonomikos apybraižos" leidėjo pareigas. Weberio socialinės ekonomikos pradinės sąvokos papildymas buvo jo „Kategorijų" straipsnis. Pagal pradinį 1910 m. medžiagos išdėstymo planą, kuris (kaip ir visos vėlesnės versijos) buvo Weberio sudarytas, į pirmą (bendrąją) apybraižos dalį turėjo įeiti ir skirsnis „Objektas ir loginė klausimų prigimtis", kuriame turėjo būti aptarti būtent ekonomikos mokslo (socialinės ekonomikos) metodologiniai pagrindai.[272] Šį skirsnį parašė pats Weberis, bet vėliau jį išmetė: iš dalies dėl knygos apimties, iš dalies negalėdamas prieiti prie „bendro metodinio išeities taško tarp leidėjų".[273] Pasak Winckelmanno, šis tekstas buvo pagrindas garsiajam „Kategorijų" straipsniui,[274] ką sako ir įvadinė šio straipsnio pastaba: „antra straipsnio dalis yra fragmentas iš jau seniau parašyto darbo, kuris turėjo metodiškai pagrįsti specialius tyrimus, taip pat ir indėlį („Ūkis ir visuomenė") į rinkinį, kuris greitai turėtų pasirodyti ir kurio kitos dalys esant progai tikriausiai bus paskelbtos kitur."[275]

Anksčiau jau buvo pateikta Henniso nuomonė, kad ta Weberio recepcija sociologijoje, kuri jį iškelia kaip šio mokslo klasiką, yra kilusi iš „nesusipratimo". Nesusipratimo čia iš tikrųjų būta. Tačiau jis glūdi kitur, negu mano Hennisas. Vėlesnių sociologų liko beveik nepastebėta, kad mažiausiai viena „Kategorijų" straipsnio dalis, vėliau tapusi „klasikiniu" sociologiniu tekstu, iš pradžių buvo skirta kitos disciplinos pagrindams aiškinti.

Tačiau šis nesusipratimas nėra visuotinis. Vienas iš „Socialinės ekonomikos apybraižos" bendradarbių, kuris šiam rinkiniui rašė darbą,[276] turėjusį pagal Weberio teminį planą eiti po jo „Objekto ir loginės klausimų prigimties", net praėjus trims dešimtmečiams po Weberio mirties jo metodologinius darbus suprato būtent kaip nacionalinės ekonomijos epistemologinių pagrindų

[272] Žr.: Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk*. S. 151.

[273] Žr. ibidem. S. 10, 33 ir 165-166. Įžanginiame žodyje pirmai „Apybraižos" knygai, kuri apėmė Bücherio, Schumpeterio ir Wieserio darbus ir buvo išspausdinta 1914 m., Weberis, be kita ko, vis dar žadėjo „atskirame papildomame sąsiuvinyje" pateikti „sistemingą socialinių mokslų pažinimo teoriją" (o taip pat „materialinę ekonominę kultūros sociologiją"). Ibidem. S. 165.

[274] Žr. ibidem. S. 33-34.

[275] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 427.

[276] Turiu omenyje apie J. Schumpeterio darbą *Dogmų ir metodų istorijos epochos*, kurį jis gyvenimo pabaigoje perdirbo į monumentalią *Ekonominės analizės istoriją*.

svarstymą. Tatai – J. Schumpeteris. Pasak jo, Weberis norėjo „abstrakčią ūkio teoriją" apsaugoti nuo „natūralistinių prietarų": „Iš tikrųjų Weberis savo tiriamosios veiklos viršūnėje buvo pasirengęs pareikšti, kad jis, kiek gali spręsti apie ekonomikos teoretikų veiklą beveik nieko apie ją nenusimanydamas, iš esmės jai neprieštarauja, nors ir nesutinka su jų nuomonėmis apie tai, ką jie daro, t.y. nesutaria dėl jų metodo epistemologinės interpretacijos."[277] Beje, Schumpeteris nepritarė tokiam Weberio susirūpinimui epistemologija: „ir praktiniam teoretiko darbui labai mažai ką reiškia, ar jam ponas metodologas sako, kad jis, tirdamas pelno maksimizavimo sąlygas, ištiria 'idealiojo tipo' 'subjektyvią prasmę', arba kad jis ieško 'dėsnių' ar 'teoremų'."[278]

Pagrįsdamas suprantančiosios sociologijos, kaip socialinės ekonomikos metodo, sampratą, Weberis po 1910 m. vėl remiasi Rickerto mokslo filosofija. Tačiau dabar jis tai daro savarankiškiau, negu 1904 m. formuluodamas idealiojo tipo sąvoką. Pagrindinė Rickerto sąvokų sudarymo teorijos mintis buvo ta, kad mokslai skiriasi ne savo objektais, o savo pažinimo metodais. Rickertas teigė, kad esama mažiausiai dviejų sąvokų sudarymo metodų: individualizuojančiojo ir generalizuojančiojo. Rickertas, panašiai kaip šiandieniniai konstruktyvistiniai mokslo teoretikai, mokslo esmę suprato kaip „tikrovės" kompleksiškumo redukciją (supaprastinimą) sudarant sąvokas.

Tačiau Weberis, kitaip negu Rickertas, mokslo esmę siejo pirmiausia su priežastiniu aiškinimu. Čia būta įtakos tokių pozityvistinių mokslo teoretikų kaip Johannesas von Kriesas ir Christophas Sigwartas, kurie savo ruožtu rėmėsi J. S. Millio logika.[279] Ši įtaka pastūmėjo Weberį socialinės ekonomikos savitumo ieškoti ne sąvokų sudarymo metode, o aiškinimo metode. Tačiau apibūdindamas socialekonominį aiškinimo metodą, Weberis turėjo dar ir apibrėžti savo poziciją dėl Wilhelmo Dilthey'aus išgarsintos tezės, kad dvasios ir socialinių mokslų metodas yra ne priežastinis aiškinimas, o supratimas.

Kitaip negu didžioji dauguma tuometinių „supratimo" teoretikų, traktavusių supratimą intuityvistiškai kaip „įsijautimą",[280] kuris turi laiduoti

[277] Schumpeter J. A. *Geschichte der ökonomischen Analyse.* Teilband 2. S. 1000.

[278] Ibidem.

[279] Gerhardas Wagneris ir Heinzas Zipprianas teisingai pabrėžė, kad Heinricho Rickerto raštai toli gražu nebuvo vienintelis Weberio mokslo filosofijos idėjų šaltinis. Žr.: Wagner G., Zipprian H. „The Problem of Reference in Max Weber's Theory of Causal Explanation" // *Human Studies.* 1986. Vol. 9. Nr. 1. S. 21-42.

[280] Hugo Münsterbergo, Benedetto Croce's, Georgo Simmelio, Friedricho Gottlio intuityvistines supratimo teorijas Weberis aštriai kritikavo jau savo straipsnyje „Roscheris bei Kniesas ir istorinės nacionalinės ekonomijos loginės problemos".

pažinimo rezultatų tikrumą, Weberis manė, kad supratimas yra tam tikromis taisyklėmis apibrėžtas metodas. Pagrindinis jo principas yra racionalios veiklos metodinis prioritetas. Aiškinantis socialinės veiklos supratimas visuomet turi prasidėti nuo klausimo, kaip esamoje situacijoje elgtųsi tikslingai veikiantis racionalus veikėjas, kurio lūkesčiai yra „tikrai racionalūs" (*richtigkeitsrational*). Šie lūkesčiai yra pagrįsti išsamia ir teisinga informacija apie veikimo situaciją. Atsakymas į šį klausimą yra savotiška „nulinė hipotezė", nuo kurios turi prasidėti aiškinimas. Kaip ir šiandieniniai RPP atstovai, Weberis tokią pradžią siūlo ne tik ekonomikos mokslui rinkos dalyvių elgesiui aiškinti, bet ir kitų socialinės veiklos formų „aiškinančiam supratimui". „Konkretus priežastinis atskirų įvykių aiškinimas istoriko tyrime vyksta ne kitaip, kai jis, pvz., tam, kad paaiškintų 1866 m. karinės kampanijos eigą, pradžioje ir apie Moltke, ir apie Benedeką (mintyse) klausia (ir *turi* tai padaryti): kaip kiekvienas jų, gerai žinodamas savąją ir priešo padėtį, *būtų* elgęsis, jei būtų idealiai tiksliškai racionalus, kad toliau palygintų su faktiniu elgesiu ir pastebėtą skirtumą paaiškintų priežastiniu būdu (klaidinga informacija, faktine klaida, mąstymo klaida, asmeniniu temperamentu arba nestrateginiais sumetimais). Čia irgi naudojama (latentiškai) ideal-tipinė tiksliškai racionali konstrukcija."[281]

Taigi Weberis, rašydamas apie socialinės ekonomijos "objektą ir loginę klausimų prigimtį", supratimą įtraukė į socialinio-ekonominio aiškinimo schemą kaip integralią jo dalį. Šioje schemoje supratimas yra aktoriaus sprendimo premisų rekonstrukcija, naudojama priežastiniam jo veiklos eigos ir padarinių aiškinimui. Visas socialinės ekonomikos aiškinimo metodas, apimantis suprantančiąją situacijos analizę, veiksmų pasirinkimo ir kolektyvinių jų padarinių aiškinimą, buvo pavadintas „suprantančiąja sociologija".

3.2.3 Maxo Weberio suprantančioji sociologija ir Karlo Raimundo Popperio situacijos logika

„Nulinės hipotezės" termino, kuriuo aš pavadinau veiksmų pasirinkimo modelį, paremtą tobulo racionalumo ir visiško informuotumo prielaidomis, žinoma, Weberio raštuose nėra. Šį terminą tokia pat reikšme į socialinių mokslų metodologijos apyvartą įvedė seras Karlas Raimundas

[281] Weber M. WuG. S. 10.

Popperis.[282] Šį metodą jis laikė vieninteliu svarbiu gamtos mokslų ir socialinių mokslų skirtumu. Pirmas šio metodo, Popperio vadinamojo ir „situacijos logika", išdėstymas (veikale „Istoricizmo skurdas") yra labai panašus į Weberio samprotavimus apie „tiksliškai racionalių konstrukcijų" vaidmenį socialiniuose moksluose. „Aš turiu omenyje galimybę visuomenės moksluose taikyti tai, ką galima vadinti loginio arba racionalaus konstravimo, ar galbūt 'nuliniu metodu'. Aš turiu galvoje metodą, kai modelis konstruojamas remiantis prielaida, kad visi susiję individai visiškai racionalūs (ir galbūt prielaida, kad jie turi visą informaciją), ir realus žmonių elgesio nukrypimas nuo sumodeliuoto elgesio apskaičiuojamas remiantis šiuo sumodeliuotu elgesiu kaip tam tikra nuline koordinate. Šio elgesio pavyzdys – realaus elgesio (sąlygojamo, tarkime, tradicinių prietarų) ir sumodeliuoto elgesio, kurio tikimasi remiantis 'gryna pasirinkimo logika', palyginimas, išreiškiamas ekonominėmis lygtimis."[283] Geriausius situacinės loginės analizės pavyzdžius Popperis suranda ekonomikos moksle ir pasisako už jų vartojimą sociologijoje ir istorijos moksle.

„Istoricizmo skurde" Popperis – kaip ir Weberis – akcentuoja „realaus elgesio (sąlygojamo, tarkime, tradicinių prietarų) ir sumodeliuoto elgesio, kurio tikimasi remiantis 'gryna pasirinkimo logika', palyginimą". Vėlesniuose „nulinės hipotezės metodo" apibūdinimuose[284] jis jo vertę įžvelgia veikiau tame, kad jis gali „paaiškinti nesiektus ir dažnai nepageidautinus socialinius žmonių veiksmų padarinius".[285] Be to, jis į „situacijos logikos" sudėtį įtraukia ir „selekcijos logiką" bei „transformacijos logiką". Nurodytos galios („paaiškinti nesiektus ir dažnai nepageidautinus socialinius žmonių veiksmų pa-

[282] Pirmuosiuose savo šio metodo apibūdinimuose Popperis remiasi J. Marschako straipsniu, kuriame vartojamas *null hypothesis* terminas. Žr.: Popper K. R. *Istoricizmo skurdas* / Iš anglų kalbos vertė R. Murmokaitė. – V.: Mintis, 1992. P. 198 (*null hypothesis* R. Murmokaitė verčia į „neveiksmingąją hipotezę").

[283] Ten pat. P. 157.

[284] Žr.: Popper K. R. „Die Logik der Sozialwissenschaften" // Adorno Th. W. u.a. *Positivismusstreit in der deutschen Soziologie.* 8. Aufl. Darmstadt und Neuwied: Luchterhand, 1980. S. 103-124; to paties: „The Rationality Principle" // *Popper Selections.* Ed. Miller D. Princeton: Princeton UP, 1985, P. 357-365; to paties: „Models, Instruments and Truth. The Status of the Rationality Principle in the Social Sciences" // Popper K. R. *The Myth of the Framework. In Defence of Science and Rationality.* Ed. by Notturno M. A. London and New York: Routledge, 1994, P. 154-184. Žr. taip pat to paties: „Prediction and Prophecy in the Social Sciences" // Popper K.R. *Conjectures and Refutations.* 3d ed. London: Routledge and Kegan Paul, 1969. P. 336-346.

[285] Popper K. R. „Die Logik der Sozialwissenschaften". S. 120.

darinius") Popperis nepripažįsta tiems socialiniams mokslams, kurie naudojasi psichologine elgesio teorija. Todėl racionalios veiklos principą jis laiko būtinai reikalingu socialiniams mokslams. Popperis iš socialinių mokslininkų reikalauja laikytis šio principo net ir tais atvejais, kur jis empiriškai yra klaidingas. Jis užtikrinąs socialinio mokslo autonomiją psichologijos atžvilgiu.[286]

Šios metodologinės Popperio idėjos lėmė, kad jam teko RPP angelo sargo mokslo filosofijoje vaidmuo. Mes čia negalime gilintis į klausimą, ar ir kaip Popperio „situacijos logikos" arba „objektyviai suprantančiojo metodo" apibūdinimai dera su jo mokslo falsifikacionistine samprata.[287] Taip pat ir detalus svarstymas mokslo istorijos požiūriu įdomaus klausimo, kokią įtaką Popperio „objektyviai suprantančiajam metodui" turėjo Weberis, mus veikiau nuvestų į šoną.[288] Pakaks konstatuoti, kad metodologinės Popperio ir Weberio pažiūros yra labai panašios keletu atžvilgių:

1) socialinis mokslinis aiškinimas suvokiamas kaip makro-mikro-makro perėjimas ir remiasi metodologinio individualizmo principu;
2) postuluojamas socialinio mokslo vienumas, išplaukiantis iš vieningo aiškinimo metodo;
3) metodinis (arba paradigminis) prioritetas priklauso (tiksliškai) racionaliam veiksmui;
4) socialinis mokslas yra autonomiškas psichologijos atžvilgiu;
5) rinkos procesų aiškinimas neoklasikinėje ekonomikoje („abstrakčioje ūkio teorijoje") yra geriausias suprantančiojo sociologinio ar situacijos logikos metodo pritaikymo pavyzdys.

[286] Žr. ibidem. S. 120-121.
[287] Žr.: Caldwell B. J. „Clarifying Popper" // *The Journal of Economic Literature.* 1991. Vol. 19. Nr. 1. P. 1-33. Žr. taip pat: Suchanek A. *Ökonomischer Ansatz und theoretische Integration.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1994.
[288] Žr. apie tai: Kaneko M. „The Unrecognized Relationship between Karl Popper and Max Weber: The Logical Equality of Weber's and Popper's Method of Interpretation" // Helle H. J. (Ed.) *Verstehen and Pragmatism. Essays in Interpretative Sociology.* Fr.a.M. etc.: Peter Lang, 1991. P. 47-65. Mitsuo Kaneko pateikia įtikinamus argumentus, kad Popperis gana paviršutiniškai žinojo Weberio veikalus. Popperis manęs, kad Weberis supratimo „akivaizdumu" laikė „intuityvų ir objektyvų tikrumą" (ibidem, P. 48), o tai aiškiai netikslu, nes Weberis labai nuosekliai interpretuojančio supratimo „prasminį adekvatumą" skyrė nuo jo „priežastinio adekvatumo". Dar didesnį nesupratimą Popperis demonstruoja teigdamas: „Jo (Weberio – Z. N.) 'idealieji tipai' beveik atitinka Aristotelio ir Husserlio esmes." Popper K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai* / Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris. – V.: Pradai, 1998. P. 691.

Turint galvoje šiuos atitikimus, Hansas Albertas buvo visiškai teisus, kai rašė, kad „Weberio metodas gali būti laikomas pakopa, vedančia prie Popperio 'situacijos logikos'".[289] Praėjus trims dešimtmečiams nuo to laiko, kai jis taip rašė, H. Alberto tezė gali būti papildyta tuo, kad Weberio metodas yra ir pradinė RPP pakopa.

3.2.4 Weberio suprantančiosios sociologijos santykiai su „abstrakčia ūkio teorija" Weberio recepcijoje

Tikslesnis Weberio santykių su RPP apibrėžimas bus galimas tik tada, kai atsižvelgsime į tarpdisciplininio sąjūdžio, kuris vadinamas RPP, vidinę įvairovę. Šis uždavinys turi būti sprendžiamas kitoje knygos dalyje. Tačiau jau čia aš noriu atkreipti dėmesį į tai, kad manoji Weberio suprantančiosios sociologijos interpretacija nepretenduoja ką nors „atrasti", nes „abstrakčios ūkio teorijos" reikšmė Weberio suprantančiajai sociologijai Weberio palikimo tyrimuose jau seniai yra savaime suprantamas dalykas.

„Tai, kad Weberis, paveiktas nacionalinės ekonomijos ir jos ideal-tipiškai bei racionaliai mąstomo *homo oeconomicus,* racionalios interpretacijos metodą perkėlė į sociologiją, buvo dažnai ir tikrai teisėtai spėjama",[290] dar 1930 m. pastebėjo Hansas Freyeris. Hansas Joasas rašo apie „ekonominės racionalaus veiksmo teorijos pavyzdinį įtaigumą"[291] Maxo Weberio veiklos teorijai. Taip pat ir Göranas Therbornas labai taikliai apibūdina Weberio suprantančiąją sociologiją: „ji yra marginalistinės ekonomikos apibendrinimas. Kai jis vėlesniuose raštuose savąjį projektą vadina „sociologija", jis turi omenyje interpretuojantį socialinį mokslą apskritai, kuriame marginalistinė ekonomika yra, taip sakant, pavyzdinis atvejis."[292] „Tai

[289] Albert H. *Plädoyer für kritischen Rationalismus.* 2. Aufl. München: Piper & Co, 1971. S. 139.

[290] Freyer H. *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. Logische Grundlegung des Systems der Soziologie.* Leipzig und Berlin: B.G.Teubner, 1930. S. 151.

[291] Joas H. *Die Kreativität des Handelns.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1992. S. 56.

[292] Therborn G. *Science, Class and Society. On the Formation of Sociology and Historical Materialism.* London: New Left Books, 1980. P. 293. Žr. taip pat: Clarke S. *Marx, Marginalism and Modern Sociology. From Adam Smith to Max Weber.* London: Macmillan, 1982. P. 197-229; Bader V. M., Berger J., Ganßman H., Knesebeck. J. v. d. *Einführung in die Gesellschaftstheorie. Gesellschaft, Wirtschaft und Staat bei Marx und Weber.* Frankfurt a.M. und N.Y.: Campus Verlag, 1976. Bd. 1. S. 203-211; Duk-Yung Kim. *Der Weg zum sozialen Handeln.*

yra daugmaž tikra, kad situacinės analizės sąvoka kilo iš Weberio“, – pastebi Richardas N. Langlois.[293]

Žinoma, toks Weberio vertinimas dažniau aptinkamas darbuose autorių, kurie kritiškai nusistatę jo palikimo atžvilgiu ir kurie jo „individualizmą“ bei „atomizmą“, o ypač jo „racionalizmą“, dominuojantį jo suprantančiosios sociologijos sampratoje, vertina kaip tokį dalyką, kuris jį, kaip sociologą, diskredituoja. „Draugiški“ Weberio interpretatoriai savo ruožtu stengiasi sušvelninti tą įspūdį, kurį gali padaryti jo „įsipainiojimas“ į individualistinę-racionalistinę socialinio teorinio mąstymo tradiciją. Antai Scheltingas savo knygą apie Weberio mokslo filosofiją papildė ekskursu apie jo „racionalizmą“ ir „liberalizmą“ (šiuos žodžius Scheltingas ima į kabutes),[294] kuriame jis norėjo išvaduoti Weberį nuo įtarimų šiomis nuodėmėmis. Ir Johannesas Weißas į savo plačiai skaitomą knygą apie Weberį įdeda skirsnį „Individualizmo ir racionalizmo priekaištas“, kad Weberį jame nuo šio priekaišto „apgintų“.[295]

Dėl socialinių teorinių diskusijų, kurias sukėlė RPP ekspansija ir pastangos vėl suartinti ekonominę ir sociologinę teorijų darybą, šiandien Maxo Weberio daugiau jau nereikia ginti. Šie pokyčiai sukūrė požiūrio taškus, kuriais remiantis anie „įtartini“ Weberio palikimo aspektai gali būti tinkamai įvertinti. Tai, ką mes randame pradinėje Weberio suprantančiosios sociologijos sąvokos redakcijoje, yra į ateitį nukreipta vizija vientiso socialinio mokslo, integruojančio sociologiją ir ekonomiką. Ryšium su šiuo mokslu – „socialine ekonomika“ – į kurį šiandien krypsta pastangos remiantis RPP kaip baze integruoti socialinius mokslus, galbūt ateityje vėl dažniau bus minimas Maxo Weberio vardas.[296] Savo suprantančiosios sociologijos, kaip socialinės ekonomikos me-

[293] Langlois R.N. „Rule-Following, Expertise, and Rationality: a New Behavioral Economics?“ // Dennis K. (Ed.) *Rationality in Economics: Alternative Perspectives. Boston*: Kluwer, 1998. P. 69

[294] Žr.: Schelting A. „Max Webers Wissenschaftslehre“. S. 15-18, 343-352.

[295] Žr.: Weiß J. *Max Webers Grundlegung der Soziologie. Eine Einführung.* München: Verlag Dokumentation, 1975. S. 90-93.

[296] Tokį pasiūlymą sugestijuoja: Lindenberg S. „Homo Socio-oeconomicus: The Emergence of a General Model of Man in the Social Sciences“ // *Journal of Institutiona and Theoretical Economics.* 1990. Vol. 146. Nr. 4. P. 727-748. Žr. taip pat: Swedberg R. „Socioeconomics and the New 'Battle of the Methods': Towards a Paradigm Shift?“ // *The Journal of Behavioral Economics.* 1990. Vol. 19. Nr. 2. P. 141-154. Beje, esama nedaug šansų, kad ši prognozė pasitvirtins, nes antai Amitai Etzioni savo paieškose „naujosios ekonomikos“, kuri yra ne kas kita kaip Schmollerio „etinės ekonomikos“ restauravimas, taip pat pretenduoja į „socialinės ekonomikos“ terminą. Žr.: Etzioni A. „Founding a New Socio-economics“ // *Challenge.* 1986. Vol. 29. Nr. 5. P. 13-18; to paties: *The Moral Dimension: Toward a New Economics.* N.Y.: The Free Press, 1988.

todo (kuris apibendrina „abstrakčios ūkio teorijos“ metodą), samprata Weberis toli pralenkė savo laiką ir negalėjo būti nei savo amžininkų, nei savo tiesioginių pasekėjų pripažintas ir tinkamai įvertintas.

Tokiems Weberio amžininkams kaip Georgas Simmelis ir Ferdinandas Tönniesas, kurie save laikė „sociologais“, jo suprantančioji sociologija buvo iškreipta tų pačių racionalistinių ir individualistinių „defektų“ kaip ir (neo)klasikinė ekonomikos teorija, tuo tarpu „sociologiją“ jie iš pat pradžių suprato kaip šios opoziciją. Tačiau supratimo Weberis negalėjo tikėtis ir iš „abstrakčios ūkio teorijos“ atstovų, nes jie pirmaisiais XX a. dešimtmečiais vis labiau ribojo savo nagrinėjamo objekto sritį. Be to, vis labiau buvo vertinama griežtai deduktyvi, kuo labiau matematizuota dėstymo forma. Pirmuosius ekonominės teorijos matematizavimo žingsnius buvo galima žengti tik įvertinus ūkinių institucijų ir kitų jėgų iš ekonomikos socialinės ir kultūrinės aplinkos poveikius kaip „trukdžius“ ir juos pašalinus. Taip ekonomikos mokslas vis tvirčiau traukėsi į „modelių platonizmo“ padanges, kur užsiimama tokiais dalykais kaip „*balanced budget multipliers under conditions of balanced uncertainty in locally impacted topological spaces andmolar equivalences*“, arba „*non-substitutability relations in Minkowski-Ricardo-Leontief-Metzler matrices of the Mosak-Hicks type*“.[297]

3.3 Weberio suprantančioji sociologija: antroji versija

Ir pačiam Weberiui metodinis „abstrakčios ūkio teorijos“ apibendrinimas buvo tik pereinamoji stadija pakeliui į tokią suprantančiosios sociologijos sąvoką, kurioje ji traktuojama kaip alternatyva ekonomikos metodui. Retrospektyviai vertinant ir vaizdžiai išsireiškiant, Weberio pažiūrų raidos trajektorija tik susiliete su šiandieninės RPP tiese, kad toliau nueitų kita kryptimi. Jeigu „sociologiją“ suprasime kaip „ekonomiškai relevantiškų arba sąlygotų“ reiškinių aiškinimą remiantis iš dalies tais pačiais postulatais, kuriais marginalistinė ekonomika aiškina rinkos procesus, tada Weberis jau po 1910 m. buvo „sociologas“. Tačiau jeigu – kaip vis dar įprasta manyti – „sociologiją“ suprasime kaip neoklasikinei ekonomikai alternatyvų arba ją papildantį mokslą, tai Weberio (likusį neužbaigtą) „proveržį“ į sociologiją galima sieti tik su tais pokyčiais, kurie pirmiausia pasirodo 1918–20 m. tekstuose, nors kai kurie iš jų ryškėjo jau tuose „sociologiniuose“ tekstuose, kurie buvo parašyti prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir jo metu.

[297] Samuelson P. A. „Economists and the History of Ideas“ // *American Economic Review*. 1962. Vol. 52. Nr. 1. P. 1.

Šie pokyčiai, kurie atveda į antrąją suprantančiosios sociologijos versiją, tik iš dalies atsispindėjo „Pagrindinėse sociologijos sąvokose“ (pirmame „Ūkio ir visuomenės“ skyriuje). Šis tekstas daugeliu atžvilgių dar tebėra susijęs su ankstesniąja sociologijos, kaip socialinės ekonomikos individualistinio ir racionalistinio metodo, samprata. Skirtingai negu „Kategorijų“ straipsnyje, „Pagrindinėse sociologijos sąvokose“ aptinkame garsiąją Weberio socialinės veiklos tipologiją, kuri skiria grynus tiksliškai racionalaus, vertybiškai racionalaus, tradicinio ir afektinio veiksmo tipus. Pirmas „Ūkio ir visuomenės“ skyrius pateikia specifiškai „sociologinės“ veiklos teorijos apmatus. Šią teoriją galima suprasti ir kaip tiksliškai racionalios veiklos teorijos, ir kaip psichologinių elgesio teorijų alternatyvą. Nors Weberis jau ankstesniame tekste skiria vertybinį ir tikslinį racionalumą, ši perskyra galutinai įsitvirtino tik 1918–20 m., įvedus atskirus veiklos tipus. Tačiau tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoka „Pagrindinėse sociologijos sąvokose“ yra mažiau diferencijuota negu „Kategorijų“ straipsnyje.

3.3.1 Antrasis „Ūkio ir visuomenės“ skyrius kaip Weberio tekstų istorijos mįslė

Tačiau svarbiausias pokyčių Weberio „savosios“ sociologijos sampratoje dokumentas yra naujosios „Ūkio ir visuomenės“ dalies „Pagrindinių sociologinių ūkininkavimo kategorijų“ skyrius, kuris jau buvo cituotas.

Jau buvo nurodyta, kad šiame skyriuje „ekonomikos sociologijos“ samprata įgyja tokių bruožų, kurie neatitinka šios sociologijos ankstesnės sampratos. Jeigu šis terminas pradinėje „socialinės ekonomikos“ sampratoje reiškia „neūkinių“ reiškinių tyrimą jų „ekonominio relevantiškumo“ požiūriu, tai vėlyvoji Weberio „ekonomikos sociologija“, kokia ji išdėstyta naujosios „Ūkio ir visuomenės“ dalies antrame „Pagrindinių sociologinių ūkininkavimo kategorijų“ skyriuje, „ūkinius“ reiškinius traktuoja specifiškai „sociologiniu“ požiūriu, kuris aiškiai skiriasi nuo „ekonominės teorijos“ požiūrio.

Mes nežinome, kodėl Weberis antrą „Pagrindinių sociologinių ūkininkavimo kategorijų“ skyrių įdėjo į „Ūkį ir visuomenę“.[298] Šio skyriaus atsiradimas vertas dėmesio, nes Weberis jokiame ankstesniame medžiagos išdės-

[298] Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk*, Tenbruck F.H. „Abschied von 'Wirtschaft und Gesellschaft'“ // *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. 1977. Bd. 133. S. 703 ff.; Schluchter W. „'Wirtschaft und Gesellschaft': Das Ende eines Mythos“ // Schluchter W. *Religion und Lebensführung*. Bd. 2. *Studien zu Max Webers Religions- und Herrschaftssoziologie*. Fr.a.M.: Suhrkamp, 1988. S. 597-634 ir kt.

tymo plane nebuvo numatęs nagrinėti šio skyriaus problematikos. Šiuo klausimu galima pasikliauti ekspertų sprendimu: „'senojo rankraščio' dispozicijoje nebuvo numatyta jokios apibrėžtos 'ekonomikos sociologijos'. Ji buvo parašyta, bent tokia yra ligšiolinė vyraujanti nuomonė, tarp 1918 ir 1920 m., galbūt panaudojant senus, prieš amžių sandūrą kilusius rankraščius."[299]

Weberis turėjo turėti labai svarbių motyvų šį skyrių įdėti į „Ūkį ir visuomenę", nes jis nelabai derinasi su kitomis veikalo dalimis. Mes galime tik spekuliuoti apie tai, kaip veikalas „Ūkis ir visuomenė"būtų atrodęs kaip visuma, jeigu pats Weberis dar būtų galėjęs „senąjį rankraštį" visiškai perdirbti. Tačiau, jeigu mes apsiribojame užbaigtais keturiais naujos redakcijos (vadinamosios „naujosios dalies") skyriais, tai susidaro įspūdis, kad šis skyrius blogai įsikomponuoja į „naujosios dalies" „mažąją visumą". Kaip žinia, pirmas skyrius baigiasi politinio junginio ir valstybės sąvokų apibrėžimais, kuriuose vartojama viešpatavimo sąvoka. Logiškas tęsinys čia būtų trečio skyriaus („Viešpatavimo tipai") analizė.[300] Tačiau iš tikrųjų iškart po viešpatavimo sąvokos analizės aptinkame Weberio „naująją ekonomikos sociologiją", kuri su pirmu skyriumi nesusijusi kokiu nors suprantamu ryšiu. Todėl trečią skyrių Weberis turi pradėti trumpai atpasakodamas pirmo skyriaus pabaigos minties eigą.

Kodėl Weberis „Ūkį ir visuomenę" papildė neplanuotu skyriumi? Galbūt jis norėjo užpildyti tam tikras sistemines pirmosios „Socialinės ekonomikos apybraižos" knygos spragas. J. Winckelmannas, aprašantis „Socialinės ekonomikos apybraižos" bei „Ūkio ir visuomenės" atsiradimo peripetijas, nurodo, kad 19 puslapių apimties Bücherio rašinys („Nacionalinio ūkio raidos pakopos") Weberį labai nuvylė.[301] Specifines „ūkines" institucijas, kurias „Objektyvumo" straipsnyje Weberis laikė socialinės ekonomikos problematikos centru, Bücheris pavaizdavęs nepatenkinamai. Galbūt Weberis nusprendė pats asmeniškai kompensuoti Bücherio išdėstymo trūkumus.

Antrame skyriuje Weberis mėgina susisteminti ūkinių institucijų sąvokas, kuriomis operavo istorinė mokykla. Rezultatas buvo savotiška ūkinių institucijų „kazuistika", sukurta remiantis ką tik sukurta veiksmų tipologija bei ūkininkavimo „formalaus" ir „materialaus" racionalumo skyrimu. Šio aiškinimo naudai kalba ta aplinkybė, kad Weberis čia remiasi garsiuoju Bücherio veikalu

[299] Schluchter W. Ibidem. S. 606.

[300] Šią aplinkybę pastebėjo M. Zängle ir padarė ją savosios Weberio palikimo interpretacijos, kaip „plačiai apimančios valstybės sociologijos" (*umfassenden Staatssoziologie*), pagrindu. Tačiau jo interpretaciją sužlugdo šitas „ekonomikos sociologijos" įsibrovimas į Weberio svarstymus. Žr.: Zängle M. *Max Webers Staatstheorie im Kontext seines Werkes.*

[301] Žr.: Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk.* S. 15-16.

„Nacionalinio ūkio kilmė“ bei jo straipsniu „Amatai“ „Valstybės mokslų žodyne“, o Bücherio pateiktos darbo pasidalijimo išsivystymo istorijos sąvokinį karkasą paverčia sisteminga jo formų kazuistika. Weberis Bücherio tyrimus apibūdina kaip „fundamentalius darbus“, „nuo kurių terminijos ir schemos kai kada nukrypstama tik tikslingumo sumetimais“.[302] Taigi iš dalies „ekonomikos sociologijos“ skyrius sukelia įspūdį, kad Weberis čia dirbo už Bücherį.

Tačiau specifiškai ūkinės institucijos, kurias Weberis anksčiau traktavo kaip centrinę socialinės ekonomikos temą, dabar patenka į ekonomikos sociologijos kompetenciją. Tatai reiškia, kad vėlyvasis Weberis nusigręžė nuo socialinės ekonomikos ir pasuko į „kitą mokslą“ – sociologiją, – kuris turėjo tirti ūkinės veiklos institucines taisykles, technikos kitimą, vartojimo įpročių pokyčius ir pan. Paskutiniais savo gyvenimo metais Weberis vis mažiau priešinosi nacionalinės ekonomijos, kaip ji amžių sandūroje buvo suprantama vokiškai kalbančiuose kraštuose, suskilimui į dvi viena kitai svetimas disciplinas – ekonomiką ir sociologiją.

3.3.2 Kodėl Weberis revizavo savo pradinę suprantančiosios sociologijos versiją?

Paradoksalu, bet kaip tik intensyvesnis užsiėmimas tuometine „abstrakčia ūkio teorija“ arba intensyvesni asmeniniai kontaktai su istorinės mokyklos priešininkais tikriausiai paskatino vėlyvąjį Weberį permąstyti savo sociologijos sampratą. Žinoma, prie to prisidėjo ūkinės karo ir pokario problemos, kurias sprendžiant jis, kaip politiškai angažuotas nacionalinės ekonomijos ekspertas, norėjo ir turėjo dalyvauti. Antai Guentheris Rothas „ekonominio sociologinio“ skyriaus atsiradimą naujajame tekste mano buvus motyvuotą ir tų ekonominių problemų, kurių prieš karą „Socialinės ekonomikos apybraižos“ temų planavimo metu dar nebuvo: „daugelis tariamai sausų definicijų ir jų komentarų puslapių iš tikrųjų liudija apie Weberio domėjimąsi ūkinės ir politinės rekonstrukcijos problemomis po to, kai žlugo kaizerinis reichas ir nugalėtojai Versalyje iškėlė griežtus reikalavimus. Karo meto ‘valstybinio socialistinio ūkio’ fenomenas ir sindikalistiniai bei socialistiniai ūkio atstatymo pasiūlymai irgi gvildenami šiame skyriuje.“[303]

[302] Weber M. WuG. S. 63.

[303] Roth G. „Introduction“ // Weber M. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology.* N.Y.: Bedminster Press, 1968. P. XCVII.

Ūkinių ir politinių diskusijų centre tada atsidūrė problemos, kurių akivaizdoje nublanko istorinės mokyklos mokytumas: ekonominiai karo padariniai ir po to sekusi Versalio taikos sutartis, infliacija, socialistinio planinio ūkio galimybė ir pan. Šios naujos problemos kompetentingai galėjo būti svarstomos tik „abstrakčios ūkio teorijos“ sąvokomis. Istorinei mokyklai, kuri 1917 m. mirus Gustavui Schmolleriui, neteko savo „popiežiaus“, buvo vis labiau priekaištaujama, kad ji apleido teoriją ir todėl yra iš dalies kalta dėl Vokietijos nacionalinės ekonomijos nekompetentingumo. Tokios rūšies priekaištų susilaukė ir pats Weberis.

1917–1918 m. kilo konfliktas tarp „Socialinio mokslo ir socialinės politikos archyvo“ leidėjų, kai Edgaras Jaffé savo Roberto Liefmanno „Nacionalinio ūkio teorijos principų“ pirmo tomo recenzijoje apkaltino Sombartą ir Weberį tuo, kad jie nesidomėjo „teorine ūkinių procesų analize“: „čia yra būdinga pozicija tokių vyrų kaip Maxas Weberis ir Werneris Sombartas, iš kurių pirmasis – kad ir kokios nepaprastai plačios būtų jo žinios, kad ir kaip toli siektų jo darbai daugelyje giminiškų sričių (teisės moksle, pažinimo teorijoje, sociologijoje) – visiškai apleido nacionalinės ekonomijos teoriją ir apribojo minimumu savo lūkesčius apie rezultatus, kuriuos galima pasiekti grynai teoriniu tyrimu.“[304]

Beveik taip pat skambančius priekaištus Weberis netrukus turėjo perskaityti ir buvusio savo mokinio Roberto Liefmanno laiškuose. Bendrame savo „Pareiškime“ Sombartas ir Weberis atmetė Jaffé's priekaištus: „todėl mes norėtume kuo aiškiau pareikšti, kad mes abu vadinamajai ‘teorijai’ nacionalinėje ekonomijoje, t.y., kaip mes suprantame, racionalių sąvokų, tipų ir sistemų darybai, kur priklauso ir pasigendami (Jaffé's – Z. N.) ‘vertės, kainos ir t.t. svarstymai’, teikiame pačią didžiausią reikšmę. Mes abu esame tik blogų teorijų ir klaidingo jų metodologinės prasmės supratimo priešininkai.“[305]

Savo jau cituotame atsakyme Liefmannui Weberis pripažįsta teorijos prioritetą nacionalinėje ekonomijoje, tačiau kartu vėl remiasi senuoju jos supratimu, kur ji apima ir „ekonomikos sociologijos“ („senąja“ neūkinių reiškinių ekonominio relevantiškumo tyrimo prasme), ir ūkio istorijos klausimus: „Dėl to, kad taip mažai arba beveik nieko negalėjau padaryti teorijai, apgai-

[304] Jaffé E. „Das theoretische System der kapitalistische Wirtschaftsordnung“ // *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* 1917-18, Bd. 44. S. 1-2.
[305] Sombart W., Weber M. „Erklärung“ // *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik,* 1917-1918, Bd. 44. S. 348.

lestauju aš pats, tačiau ne viskas įmanoma. Tai nėra nepakankamas teorijos vertinimas. Kiti dalykai irgi turi būti padaryti."[306] „Esą aš sakiau, kad pažintinė teorijos vertė yra 'maža'. Kur tai būtų galėję atsitikti? Teorija sukuria idealiuosius tipus, ir šis jos produktas kaip tik man yra pats būtiniausias. Tai, kad sociologija ir ūkio istorija teorijos niekada neatstoja, yra vienas iš pagrindinių mano įsitikinimų."[307]

Kyla klausimas, ar šita kritika Weberį ne vien tik paskatino dar kartą pareikšti savo pagarbų požiūrį į „abstrakčią ūkio teoriją", bet ir ja nuodugniau užsiimti? Ir iš tikrųjų, 1918 m. lankydamasis Vienoje, kuri tuomet buvo vokietkalbės „abstrakčios ūkio teorijos" sostinė, jis susibičiuliavo su žymiausiais nacionalinės ekonomijos teoretikais, ypač su Ludwigu von Misesu ir Josephu A. Schumpeteriu. Intensyvios diskusijos su šiomis iškiliausiomis teorinėmis galvomis tuometinėje vokietkalbėje nacionalinėje ekonomijoje tikrai negalėjo nepalikti pėdsako Weberio „abstrakčios ūkio teorijos" išmanymui ir supratimui.

Be to, 1919 m. vasaros semestre perėmęs iš Lujo Brentano katedrą Miuncheno universitete, Weberis daugiau jau nebuvo laisvai plevenantis intelektualas. Jo pageidavimu, buvusi Brentano „Nacionalinės ekonomijos, finansų mokslo ir ūkio istorijos" katedra buvo pavadinta „Visuomenės mokslo (*Gesellschaftswissenschaft*), ūkio istorijos ir nacionalinės ekonomijos" katedra. Tačiau užimdamas šią katedrą, Weberis nepareiškė pageidavimo, kad „ekonomikos teorija" būtų pašalinta iš jo akademinių pareigų rato.[308] Kiti neatidėliotini darbai Weberį privertė vietoj „standartinio" nacionalinės ekonomijos kurso kaip dėstomąją medžiagą panaudoti savo (tarpinius) mokslinių tyrimų rezultatus: 1919 m. vasaros semestre jis dėstė „Bendrąsias visuomenės mokslo kategorijas", 1919–1920 m. m. žiemos semestre skaitė „Visuotinės socialinės ir ūkio istorijos apmatų" kursą,[309] 1920 m. vasaros semestrui jis siūlė „Bendrosios valstybės teorijos ir politikos" bei „Socializ-

[306] Weber M. Laiškas Robertui Liefmannui, 1919.12.12. Cit. pagal: Hennis W. *Max Webers Fragestellung.* S. 125.

[307] Weber M. Laiškas Robertui Liefmannui, 1919.03.09. Cituojama pagal: Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen.* S. 117.

[308] Žr.: Hennis W. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen.* S. 116.

[309] Pagal paskaitų užrašus paskelbta kaip: Weber M. *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.* Iš išlikusių paskaitų išleido S. Hellmannas ir M. Palyi. München und Leipzig: Duncker & Humblot, 1923. Ši knyga buvo pirmasis Weberio veikalas, išverstas į anglų kalbą (kaip *General Economic History.* Translated by Frank H. Knight. N.Y. and London, 1927). Čia aš turiu priminti, kad šis veikalas jau 1929 m. buvo išverstas ir į lietuvių kalbą (kaip Weber M. *Ūkio istorija.* – Kaunas, 1929).

mo" kursus. Aišku, kad tuo pat metu Weberį pačios jo ordinarinio nacionalinės ekonomijos profesoriaus pareigos įpareigojo anksčiau ar vėliau pradėti skaityti standartines „bendrosios" (teorinės) ekonomijos paskaitas, kurias jis vieną kartą jau skaitė Freiburgo ir Heidelbergo universitetuose. Galima spėti, kad jis į šią sunkiai išvengiamą perspektyvą atsižvelgė jau 1919–1920 m. m., pasirinkdamas literatūrą skaitymui.

Pagaliau, apie suintensyvėjusius Weberio užsiėmimus „abstrakčia ūkio teorija" liudija ir jo „ekonominės sociologijos" skyriaus „Ūkyje ir visuomenėje" tekstas. Jis atsirado ne vien naudojantis „senais, dar prieš amžių sandūrą parašytais rankraščiais",[310] bet taip pat ir naujesne bei naujausiąja ekonominės teorijos literatūra, tokia kaip L. Miseso „Pinigų ir apyvartos priemonių teorija" (Münchenas, 1912), kurioje jis surado „apskritai priimtiniausią materialią pinigų teoriją",[311] O. Neuratho raštai,[312] pagaliau jo mokinio R. Liefmanno veikalas.[313] Skyriuje apie „ekonomikos sociologiją" randame ir vieną iš dviejų Weberio darbų iš nacionalinės ekonomijos teorijos[314] – „Ekskursą apie valstybinę pinigų teoriją". Šis darbas gali būti vertinamas ir kaip atsakymas į jau nurodytą Liefmanno priekaištą, kad Weberis yra mažai padaręs nacionalinės ekonomijos teorijos srityje.[315]

Kaip liudijimas, kad pinigų teorija buvo ta ekonominės teorijos sritis, kurioje Weberis ateityje ketino įrodyti savo sugebėjimus taip pat ir „abstrakčioje ūkio teorijoje", gali būti kad ir vieta iš garsiosios jo kalbos „Mokslas kaip profesinis pašaukimas": „kai mes šiandien leidžiame pinigus, einu lažybų, kad net nacionalinės ekonomijos specialistai, jeigu jų salėje yra, beveik kiekvienas kitaip atsakys į klausimą: kaip pinigai padaro, kad už juos galima kažką – daugiau ar mažiau – nupirkti?"[316]

[310] Schluchter W. „'Wirtschaft und Gesellschaft': Das Ende eines Mythos". S. 606.

[311] Weber M. WuG. S. 40.

[312] Neurath O. „Die Naturalwirtschaft und das Naturalkalkül in ihren Beziehungen zur Kriegswirtschaftslehre" // *Weltwirtschaftliches Archiv*. 1916. Bd. 8. S. 245-248; to paties: „Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft", 1918 ir kt.

[313] Liefmann R. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. Bd.1-2. Stuttgart und Berlin, 1917/19. Liefmannas veikalą dedikavo Weberiui.

[314] Pirmuoju aš laikau 1908 m. Weberio straipsnį „Ribinės naudos teorija ir 'pagrindinis psichofizinis dėsnis'". Žr. taip pat toliau, 6.1.2.

[315] Šiame „ekskurse", sudarančiame daugmaž penktadalį „ekonominio sociologinio" skyriaus, esama svarstymų, kuriuos vargiai būtų galima suprasti kaip įnašą į kokią nors „pinigų sociologiją". Šiaip ar taip, šie svarstymai neturi nieko bendra su Simmelio *Pinigų filosofija*, kuri, be abejonės, gali pretenduoti į klasikinio „pinigų sociologijos" veikalo vardą. Weberis savo ekskursą veikiausiai laikė indėliu į jo laikų diskusijas ekonominėje teorijoje.

[316] Weber M. „Wissenschaft als Beruf". S. 593-594.

Žinoma, „abstrakčia ūkio teorija" Weberis intensvyviai užsiėmė ne tik todėl, kad turėjo vykdyti savo naujas akademines pareigas, bet pirmiausia todėl, kad galėtų atsakyti į minėtus aktualius ūkio politikos klausimus. Iš čia, tarp kitko, gimė supratimas, kad (tuometinė) „abstrakti ūkio teorija" tik ribotai pajėgia nušviesti net pačią savičiausią savo – rinkos procesų – sritį. Iš jau cituotų „ekonomikos sociologijos" skyriaus teksto vietų[317] matyti, kad Weberis „abstrakčios ūkio teorijos" aiškinimuose pirmiausia pasigedo institucinės rinkos mainų organizacijos, rinkos kontragentų galios skirtumo pasekmių ir gamintojų galimybių turėti įtakos vartotojų norams analizės. Tatai jis priskyrė „sociologiniam" ekonomikos nagrinėjimui, kurį nuo šiol suprato kaip „abstrakčios ūkio teorijos" alternatyvą.

Kartu išryškėjo, kad Weberis išsižada savo ankstesnės, kuriai įtakos turėjo dar istorinė mokykla, nacionalinės ekonomijos sampratos, kuri ūkines institucijas laikė centrine šio mokslo tema: „prieš jį kaip ir po jo (Roscherio – Z. N.) pagrindinė dalykinė ir metodinė nacionalinės ekonomijos problema yra klausimas: kaip mes galime paaiškinti ne kolektyviniu būdu tikslingai sukurtų, tačiau – mūsų supratimu – tikslingai funkcionuojančių ūkinio gyvenimo institucijų atsiradimą ir tolesnį egzistavimą? – Lygiai taip pat kaip biologijoje dominuoja organizmų 'tikslingumo' paaiškinimo problema."[318]

Weberis nacionalinę ekonomiją dabar tapatina su „neinstitucine" „abstrakčia ūkio teorija", kuriai reikalinga arba kuri palieka vietos sociologijai, kaip ją papildančiam arba jai alternatyviam mokslui. Sociologija savo kitaip įtaisytuose konceptualiuose rėmuose turi tirti tuos socialinio (ir ūkinio) gyvenimo „reiškinius", kuriems „abstrakti teorinė" nacionalinė ekonomija tariamai yra iš prigimties akla. Konkreti istorinė, „vaizdžiai teorinė" (*anschaulich-theoretische*), į institucijas orientuota ūkinių reiškinių analizė dabar – pritariant neoklasikiniams ūkio teoretikams – naujai apibrėžiama kaip „ekonomikos sociologija".

Socialinės-ekonominės viešpatavimo, religijos ir teisės analizės iš „senojo" „Ūkio ir visuomenės" teksto, kurios iš pradžių buvo suprantamos kaip „ekonomikos sociologijos" atšakos, dabar virsta „brūkšnelinėmis sociologijomis" (*Bindestrich-Soziologien*), kurių šeimai priklauso ir „ekonomikos sociologija" (naująja prasme!). Viename 1913 m. laiške Pauliui Siebeckui Weberis vis dar reiškia nenorą savo „neekonominių reiškinių" socialekonominius

317 Žr. 3.1.2.

318 Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 29.

tyrimus vadinti „sociologiniais".[319] 1919 m. jis jau praneša apie savo nusistatymą „sociologiją traktuoti griežtai *specialiai* (*fachlich*) – moksliškai (kursyvas mano – Z. N.), o ne remtis diletantiškais išradingų (*geistreicher*) filosofų samprotavimais".[320]

Šį socialinės ekonomikos suirimą į ekonomiką ir sociologiją, kuris vėlyvuosiuose Weberio darbuose tampa vis aiškesnis, dar labiau paspartino jo, kaip sociologinio makroteoretiko, pasiekimai. Rašydamas „Objektyvumo" straipsnį, jis vadovavosi gana miglotu vaizdiniu, kad kultūros reiškiniai skirstomi į atskiras socialinio gyvenimo sritis. „Ūkio ir visuomenės" religijos sociologijos skyriuje („Religijos sociologija (religinių bendruomeninių ryšių tipai)"), parašytame prieš Pirmąjį pasaulinį karą, jau matomi sociologinės diferenciacijos teorijos kontūrai. Brandžiausią išraišką Weberio diferenciacijos teorija įgijo garsiajame jo tekste „Tarpinis apmąstymas. Pasaulio religinio atmetimo pakopų ir krypčių teorija". Čia Weberis remiasi iš dalies Rickerto vertybių teorija, iš dalies Wilhelmo Dilthey'aus teorija[321] apie kultūros sistemas kaip intersubjektyvius prasmės ir tikslo ryšius.[322]

Weberio diferenciacijos teorijos požiūriu socialinis gyvenimas yra padalytas į „gyvenimo santvarkas" (*Lebensordnungen*), kurios skiriasi ir kaip „vertybių sferos": tai religija, ekonomika, politika, menas, mokslas, erotika. „Vertybės", kuriose įtvirtintas atskirų „gyvenino santvarkų" „autonomiškas dėsningumas", yra ir „aukščiausieji tikslai", į kuriuos veikėjus nukreipia jų atliekami politikų, menininkų, mokslininkų ir pan. vaidmenys. Kartu juos reikia suprasti kaip „kodus", padedančius koordinuojantiems savo veiksmus veikėjams skirti svarbius situacijos aspektus, į kuriuos reikia atsižvelgti, nuo nesvarbių, kuriuos galima ignoruoti. Socialinio veiksmo priklausymas tam tikrai „vertybių sferai" pasireiškia šio veiksmo subjektyvios prasmės savitu „atspalviu". Kaip spalvos optikoje sudaro spektrą, kuriame atskiros spalvos

[319] Weber M. Laiškas Pauliui Siebeckui, 1913.11.06. Žr.: Winckelmann J. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk.* S. 33.

[320] Weber M. Laiškas Pauliui Siebeckui, 08.11.1919. Cituojama pagal: ibidem. S. 17.

[321] Žr.: Dilthey W. *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Geschichte und Gesellschaft* // Dilthey W. *Gesammelte Schriften.* Bd.1. Stuttgart: B.G.Teubner, 1962. S. 42-49.

[322] Wolfgangas Schluchteris pabrėžia Rickerto reikšmę, o Hartmanas Tyrellis mano, kad svarbesnė buvo Dilthey'aus įtaka. Plg.: Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus.* S. 30-31 ir Tyrell H. „Zur Diversität der Differenzierungstheorie. Soziologiehistorische Anmerkungen" // *Soziale Systeme. Zeitschrift für soziologische Theorie.* 1998. Jg. 4. Hf. 1. S. 138-144.

turi tvirtą savo vietą, taip Weberiui jo diferenciacijos teorijos apmatuose veikla derinasi su viena ar kita „prasmės spektro" dalimi.[323]

Weberio pasiekimai diferenciacijos teorijoje prisidėjo prie jo socialinės ekonomikos suirimo, nes jie ilgainiui decentravo jo socialinio gyvenimo matymą, o ekonominis „relevantiškumas" bei „sąlygotumas" jo „materialiuose" tyrimuose vis labiau prarado savo pradinę struktūrinančio rastro reikšmę. Todėl persistūmė ir jo „centrinės temos", kurią José V. Casanova taikliai apibūdino kaip „šiuolaikinį modernų Vakarų racionalų kapitalizmą" (*the present modern-Western-rational-capitalism*), akcentai.[324]

Šie pasiekimai turėjo poveikį ir Weberio suprantančiosios sociologijos, kuri iš pradžių buvo apibrėžiama kaip socialinės ekonomikos metodas, sampratai:

(l) „formalios" ūkio, kaip tiksliškai racionalios veiklos, sampratos užuomazgos galiausiai užleidžia vietą „sektorinei" arba „klasifikacinei" sampratai, kur jis suprantamas kaip veikla su tam tikro atspalvio „subjektyvia prasme" (*gemeinten Sinn*). „Taigi 'ūkininkavimas' turi reikšti *subjektyvią* ir *pirminę* ūkinę orientaciją; <...> veikla turi vadintis 'ūkiškai *orientuota*' tada, kai ji pagal savo subjektyvią prasmę yra orientuota į išankstinį rūpestį patenkinti naudingų dalykų troškimą (*als es seinem gemeinten Sinn nach an der Fürsorge*

[323] Weberio požiūris diferenciacijos teorijoje yra savitas tuo, kad jis pradeda ne nuo visuomenės „totalumo" ar „sistemos" vaizdinio, ne nuo jos „reprodukcijos" ar išlikimo funkcinių rekvizitų; jo išeities taškas yra individualūs aktoriai su savo orientavimosi poreikiais. Kaip Weberio socialinėje ekonomikoje/sociologijoje nėra vietos „visuomenės" sąvokai, taip joje nėra ir „vertybių sferų" ar „gyvenimo santvarkų" integracijos į visuomenę ar socialinę sistemą kaip visumą problematikos, kuri yra funkcionalistinės sociologijos (ypač Talcotto Parsonso) dėmesio centre. Todėl vargu ar galima Weberio diferenciacijos teorijos apmatus eksplikuoti tuo būdu, kurį siūlo Wolfgangas Schluchteris, kai jis skaito juos per modifikuotos Parsonso AGIL schemos akinius ir „gyvenimo santvarkų" skaičių apriboja ketvertu (žr.: Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus.* S. 41-46), kuris, kaip žinoma, Parsonso sistemoje turi beveik magišką reikšmę. Todėl veikiau reikėtų apsvarstyti, ar Weberio prieiga diferenciacijos teorijoje nėra pranašesnė už Parsonso schemą, nes ji yra atvira vis naujų vertybių sferų ir gyvenimo santvarkų atsiradimui (šiuo atžvilgiu ji yra artimesnė Niklaso Luhmano pozicijai). Taip, Weberio pateiktą „nomologiškai autonomiškų" gyvenimo santvarkų sąrašą mūsų dienomis būtų galima papildyti sportu ir galbūt medicina.

[324] Casanova J. V. „Interpretations and Misinterpretations of Max Weber: The Problem of Rationalisation" // Glassman R. M. and Murvar V. *Max Weber's Political Sociology. A Pessimistic Vision of a Rationalized World.* Westport, Conn. and London: Greenwood Press, 1984. P. 146-147. Casanova taip periodizuoja Weberio dėliojamus akcentus: nuo „moderniojo Vakarų *racionalaus kapitalizmo*" aptarimo (1903-1909) jis perėjęs prie „Vakarų *moderniojo racionalaus* kapitalizmo" analizės (1910-1914) ir galiausiai nagrinėjęs „modernųjį *Vakarų racionalų* kapitalizmą" (1915-1920).

für einen Begehr nach Nutzleistungen orientiert ist)."[325] Čia Weberio išeities taškas yra jau nebe „bendra tikrovėje duota ('objektyvi') situacija: – galėjimo ribotumas norėjimo atžvilgiu",[326] bet veikėjų subjektyvus situacijos apibrėžimas, kuriuo jie vienas savo tarpusavio sąveikas ir socialinius santykius klasifikuoja kaip „ūkinius", o kitus – kaip „neūkinius";

(2) Weberio prieiga diferenciacijos teorijoje yra sucentruota aplink veikėją, nes jo „vertybių sferos" bei „gyvenimo santvarkos" gali būti interpretuojamos ir kaip individualių veiksmų koordinacijai tarnaujančios „veikėjo fikcijos" (*Akteurfiktionen*).[327] Todėl jis savo socialinės diferenciacijos teoriją siekė pagrįsti veiklos teorija, kuri turėjo pateikti konceptualius įrankius, leidžiančius aprašyti įvairias veiklos orientacijas („freimus", arba „rėmus") įvairiose gyvenimo santvarkose.[328]

3.3.3 Weberio socialinės ekonomikos suirimas ir sociologija po Weberio

Weberis neturėjo galimybės savo suprantančiosios sociologijos sampratą išplėtoti į gerai apgalvotą „sistemą". Išlikę tekstai tokios sistemos nepateikia. Jeigu mes, pavyzdžiui, nežinodami autoriaus, pirmąkart skaitytume „Tarpinį apmąstymą", o po to „Pagrindines sociologijos sąvokas", tai mes veikiausiai nepastebėtume, kad abu tekstai parašyti to paties žmogaus. „Pagrindinės sociologijos sąvokos" dar daug kuo išreiškia pradinę suprantančiosios sociologijos sampratą, kuri yra tam tikros RPP versijos eskizas. Metodologinio individualizmo ir racionalios veiklos metodinio prioriteto principus Weberis siekė išsaugoti ir savo antrojoje suprantančiosios sociologijos redakcijoje. Šis Weberio kelio į sociologiją neužbaigtumas, kuris reiškiasi ir vidinio nuoseklumo stoka jo išlikusiuose

[325] Weber M. WuG. S. 31-32.

[326] Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 118.

[327] Žr.: Schimank U. „Gesellschaftliche Teilsysteme als Akteurfiktionen" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 1988. Bd. 40. S. 619-639.

[328] Žr. taip pat toliau, 9.3.3.

[329] Šiuo atžvilgiu Weberis nėra vienišas tarp sociologijos klasikų. Raymondas Boudonas laiko (Boudon R. *Ideologie. Geschichte und Kritik eines Begriffs.* Hamburg: Rowohlt, 1988. S. 284) Jono Elsterio nuopelnu tai, kad jis parodė, jog Karlas Marxas buvo eklektiškas autorius (Elster J. *Making Sense of Marx.* Cambridge: Cambridge UP, 1985). Tik reikia skirti (tariamą) klasikų „eklektizmą" nuo epigonų eklektizmo. Pirmieji yra naujų problemų ir diskurso erdvių atradėjai, kurie dar tamsoje apgraibomis ieško prieigų, kaip tas

raštuose,[329] kartu sąlygoja principinį jo palikimo atvirumą tolesniems jo pritaikymams labai skirtingose vėlesnės sociologijos kryptyse.

Tačiau suprantančiosios sociologijos pradinės versijos transformacijos kryptis paskutiniais Weberio gyvenimo metais pakankamai aiškiai nubrėžta, kad būtų galima nuspėti, kokia sociologinė pozicija būtų nuosekliausia tolesnė šios transformacijos tąsa. Aš turiu galvoje Talcotto Parsonso darbus, ypač tuos, kurie parašyti iki jo posūkio į sistemų teoriją. Reikia pripažinti, kad Parsonso pateiktos Weberio darbų interpretacijos kritikai yra visiškai teisūs prikišdami jam „pozityvistinių" ir „konfliktų teorijos" elementų šiuose darbuose ignoravimą.[330] Tačiau šie elementai priklausė tai Weberio pozicijai, nuo kurios vėliau jis pats vis labiau tolo. Taigi Parsonso interpretaciją galima laikyti tos pozicijos, kuri buvo Weberio pažiūrų evoliucijos sueigos taškas, rekonstrukcija.

Parsonsas pajėgė šią poziciją identifikuoti, nes jis savo paties kelyje į sociologiją susidūrė su panašiomis metodologinėmis problemomis, o to kelio trajektorija kai kuo atkartojo Weberio kelią. Ne tik Vokietijoje bei Austrijoje, bet ir Amerikoje ekonomikos moksle būta „ginčo dėl metodo". Tai paliudija, pavyzdžiui, Schumpeteris, jaunojo Parsonso amžininkas: „Ir iš Amerikos mes galėjome girdėti ir skaityti simpomus to, ką galima pavadinti tik latentiniu ginču dėl metodo."[331] Šio ginčo protagonistai buvo Wesley C. Mitchellas, kuris dvidešimtaisiais praėjusio šimtmečio metais buvo svarbiausias intitucionalistinės heterodoksijos atstovas amerikiečių ekonomikos moksle, ir Johno B. Clarko neoklasikinė mokykla.

Būsimasis žymiausias amerikiečių sociologijos teoretikas savo mokslinę karjerą pradėjo kaip institucionalistinės pakraipos ekonomistas, o institucionalizmas JAV ekonomikos moksle tam tikru laipsniu buvo amerikietiš-

erdves atverti ir suvokti. Kad šiam tikslui generuojamos ar „proliferuojamos" (Paulas Feyerabendas) idėjos yra nesuderinamos, paaiškėja tik vėliau. „Klasikų" darbams būdinga tai, kad juose naujų idėjų „proliferacija" dominuoja jų detalaus išplėtojimo („*elaboration*") ir kritinės atrankos sąskaita. Tuo jų „eklektizmas" skiriasi nuo eklektizmo epigonų, kurie savo darbus komponuoja iš senų tarpusavyje nesuderinamų idėjų.

[330] Žr.: Cohen J., Hazelrigg L., Pope W. „De-Parsonizing Weber: A Critique of Parsons' Interpretation of Weber's Sociology" // *American Sociological Review*. 1975. Vol. 40. Nr. 2. P. 229-241; Pope W., Cohen J., Hazelrigg L „On the Divergence of Weber and Durkheim: A Critique of Parsons' Convergence Thesis" // *American Sociological Review*. 1975. Vol. 40. Nr. 4. P. 417-427.

[331] Schumpeter J. A. „Gustav v. Schmoller und die Probleme von heute" // *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche*. 1926. Jg. 50. Hbd. 1. S. 337.

kasis vokiečių istorinės mokyklos dvynys. Jo disertacija, kurią rašydamas jis pirmą kartą susidūrė su Weberio darbais, nagrinėjo temą iš vokiečių nacionalinės ekonomijos.[332] Šiame darbe jaunasis Parsonsas suvokė Weberį dar ne kaip sociologą, o kaip kolegą, ekonomikos specialistą. Ilgainiui Parsonsas institucionalizme pradėjo pasigesti teorijos. Jis žavėjosi neoklasikinės ekonomikos griežtumu ir analitine jėga, bet jos veiklos teoriją laikė pernely siaura, vienašališka ir „utilitaristiška". Taigi jis pamėgino „teorinį institucionalizmą", kurio pasigedo institucionalistinėje ekonomikoje, išplėtoti kaip „sociologinę teoriją". Šią teoriją Parsonsas norėjo pagrįsti veiklos teorija, pabrėžiančia normatyvinę elgesio determinaciją, kurią jis pavadino klaidinančiu „voliuntaristinės" veiklos teorijos vardu.[333] Vėliau šią veiklos teoriją Parsonsas toliau plėtojo remdamasis sistemų teorija[334], ir penkiasdešimtaisiais praėjusio šimtmečio metais ji trumpam buvo tapusi tiesiog „sociologinės veiklos teorijos" sinonimu.

Tarp sociologų paplitusi nuomonė, kad šis sociologinės teorijos darybos kelias, kuris tarp penkiasdešimtųjų ir šešiasdešimtųjų metų buvo tapęs pagrindiniu (*mainstream*), tebuvo akligatvis. Ieškant naujų kelių, jau daugiau kaip prieš dvidešimt metų vis reikšmingesnį vaidmenį ėmė vaidinti tarpdisciplininis požiūris, vadinamas racionalaus pasirinkimo prieiga. Toliau dėstydamas aš prielaidauju, kad ši prieiga duoda atramos tašką, iš kurio galima teisingai įvertinti tuos Weberio mokslinės programos aspektus, kurių poweberinė sociologija iš pradžių negalėjo suprasti ir deramai įvertinti.

Iki RPP atsiradimo nebuvo jokio kito, išskyrus Weberį, socialinio mokslininko, kuris taip intensyviai užsiimtų „racionalumu", „racionalizavimu" ir t.t. kaip socialinio mokslo problema. Dabar daugelyje RPP literatūrai pri-

[332] Disertacija vadinosi „Sombarto ir Maxo Weberio kapitalizmas" (1927). Iš dalies publikuota kaip: Parsons T. „'Capitalism' in Recent German Literature: Sombart and Weber" // *Journal of Political Economy*. 1928. Vol. 36. P. 641-661; 1929. Vol. 37. P. 31-51.

[333] Aplinkybes ir motyvus, atvedusius Parsonsą nuo ekonomijos prie sociologijos, išsamiai nušviečia: Wenzel H. *Die Ordnung des Handelns. Talcott Parsons Theorie des allgemeinen Handlungssystems*. Fr.a.M.: Suhrkamp, 1991. S. 72-100; Joas H. *Die Kreativität des Handelns*. S. 19-56.

[334] Čia ne vieta gilintis į Jürgeno Habermaso aštriai iškeltą klausimą, ar ši veiklos teorijos ir sistemų teorijos prieigų sintezė yra koherentiška. Žr.: Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 2. *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Fr.a.M.: Suhrkamp, 1981. S. 297-419.

[335] Žr.: Boudon R. „Weber's Notion of Rationality and the Theory of Rationality in Contemporary Social Sciences" // Helle H. J. *Verstehen and Pragmatism. Essays in Interpretative Sociology*. P. 33.

klausančių veikalų pavadinimuose vėl pasirodo tokie „tipiškai weberiški"[335] išsireiškimai kaip *Rational Man and Irrational Society,*[336] *Studies in Rationality and Irrationality*[337] arba *Studies in the Subversion of Rationality* ir t.t.[338] Ar čia susiduriame tik su tais pačiais žodžiais, ar taip pat ir su palyginamomis problemomis, pamėginsime išsiaiškinti tolesnėse knygos dalyse.

Pirmos dalies reziumė

Pirmame skyriuje mėginama knygos problematiką susieti su aktualiais Weberio palikimo tyrimo klausimais, antrame – rekonstuoti weberiškąją nacionalinės ekonomijos mokslo sampratą, trečiame – jo sociologijos sampratą.

Remiantis dviem klausimais – (1) kada Weberis tapo sociologu? ir (2) kaip Weberis suprato sociologijos ir nacionalinės ekonomijos santykį? – mėginama įvertinti Wilhelmo Henniso kritiką, nukreiptą prieš standartinę Weberio, kaip sociologijos klasiko, interpretaciją.

Weberio palikimo tyrimuose jo kelias į sociologoją suprantamas dvejopai: arba kaip netolydus (Wolfgangas Mommsenas, Friedrichas Tenbruckas), ir tuo atveju jo kūryba padalijama į ikisociologinį ir sociologinį laikotarpius (1.1); arba kaip tolydus, ir šiuo atveju atveju pateikiami du jo aiškinimai. Pirmasis, atstovaujamas pirmiausia amerikiečių autorių, visus Weberio darbus, kaip ir istorinę mokyklą nacionalinėje ekonomijoje, kuriai Weberis priklausė, traktuoja kaip sociologinius (1.2). Antrasis, atstovaujamas Wilhelmo Henniso, juos priskiria senajai europietiškai praktinės filosofijos tradicijai. Todėl Hennisas ginčija požiūrį, kad Weberio palikimas priklauso sociologijai kaip moderniam socialiniam mokslui (1.3). Nors aš taip pat pabrėžiu, kad Weberio tyrimai yra giliai įsišakniję to meto nacionalinės ekonomijos moksle (1.4), tačiau manau, kad Hennisas neatsižvelgė į svarbius skirtumus tarp trijų istorinei mokyklai priklausiusių vokiečių ekonomistų kartų (1.5).

Antrame skyriuje aptariamos Weberio pastangos nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos idėjinį paveldą atskirti nuo aristotelinės tradicijos ir

[336] Barry B., Hardin R. (Eds) *Rational Man and Irrational Society? An Introduction and Sourcebook.* Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications, 1982.
[337] Elster J. *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality.* Cambridge: Cambridge UP, 1979.
[338] Elster J. *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality.* Cambridge: Cambridge UP, 1983.

taip išgelbėti jį moderniam socialiniam mokslui. Šių pastangų išraiška yra Weberio nacionalinės ekonomijos mokslo, kaip socialinės ekonomikos, koncepcija. Čia mes aptariame Weberio kovą už socialinių mokslų laisvę nuo vertinimų (2.1), jo mėginimą mokslo filosofijos priemonėmis suvaidinti tarpininko vaidmenį „ginče dėl metodo" tarp istorinės mokyklos ir neoklasikinės ekonomikos, panaudojant šiam tikslui ideal-tipinės sąvokų darybos koncepciją (2.2). Toliau aptarta Weberio neoklasikinės ekonominės teorijos samprata (2.3), kurioje ji laikoma idealizuotu modernaus kapitalistinio mainų ūkio atvaizdu, dėl to „racionalizacija" tampa centrine Weberio darbų tema. Kaip dokumentą, atskleidžiantį Weberio nacionalinės ekonomijos mokslo sampratą, aš mėginu panaudoti teminius planus, kuriuos Weberis sudarė kaip „Socialinės ekonomikos apybraižos" leidėjas (2.4). Visi šie nagrinėjimai veda prie išvados, kad Weberis savo substancialiuosius darbus laikė „nacionaliniais ekonominiais" arba „socialiniais ekonominiais" tyrimais, kuriuose dominuoja „neūkinių" reiškinių analizė jų „ekonominio sąlygotumo" ir „ekonominio relevantiškumo" požiūriais (2.5).

Trečiame skyriuje Weberio sociologijos sampratos analizę aš pradedu mėgindamas įvykdyti žymaus jo tyrinėtojo Johanneso Winckelmanno reikalavimą – rekonstruoti Weberio sociologijos, ekonomikos sociologijos ir ekonominės teorijos santykio sampratą (3.1). Čia būtina atsižvelgti į tai, kad iš pradžių ekonomikos sociologiją Weberis suprato kaip mokslą, tiriantį „neūkinius" reiškinius jų ekonominio relevantiškumo požiūriu, o vėliau – kaip mokslą, kuris turi nagrinėti „ūkinius" reiškinius tam tikru ypatingu, specifiškai sociologiniu požiūriu.

Panašus akcentų pasikeitimas palietė ir jo suprantančiosios sociologijos sampratą. Iš pradžių ji buvo suprantama kaip socialinės ekonomikos aiškinimo metodas, apibendrinęs individualistinį ir racionalistinį „abstrakčios ūkio teorijos" aiškinimo metodą (3.2). Ši samprata apibūdinama kaip ankstyvoji Popperio aprašytos situacinės loginės analizės versija ir kartu kaip metodologinių RPP idėjų anticipacija.

Vėliau, „Ūkio ir visuomenės" „naujojoje dalyje", o ypač antrame (ekonominiame sociologiniame) šio veikalo skyriuje Weberis „savo" sociologiją supranta kaip teorinius rėmus, kurie savo veiklos teorijos prielaidomis skiriasi nuo sisteminės nacionalinės ekonomijos. Jeigu „sociologija" suprantama kaip nacionalinę ekonomiją papildantis arba jai alternatyvus mokslas, tai tenka konstatuoti, kad Weberio taip ir likęs neužbaigtas prasiveržimas į sociologiją, kurio sueigos taškas buvo „voliuntaristinė" Talcotto Parsonso veiklos teorija, įvyko tik paskutiniais jo gyvenimo metais (3.3).

Antra dalis

Maxas Weberis – racionalaus pasirinkimo prieigos teoretikas?

Tas detalus Weberio suprantančiosios sociologijos koncepcijos aptarimas, kuriuo mes užsiėmėme praeitoje dalyje, Weberio recepcijos ir Weberio palikimo tyrimo tradicijų požiūriu nėra savaime suprantamas ir reikalauja tam tikro pateisinimo. Weberianoje banalybe jau tapo tezė, kad individualistinė Weberio veiksmo teorijos metodologija prieštarauja jo „struktūralistinei" materialiajai sociologijai (*substantive work*), kurioje pagrindinį metodologinį vaidmenį vaidina makrosociologinis palyginimas.[1] Šioje dalyje aš iš pradžių noriu pateikti savo atsakymą į šį klasikinį Weberio palikimo tyrimo klausimą (ketvirtas skyrius).

Šis atsakymas turi sukurti prielaidas nuodugniai lyginamajai abiejų konceptualių pasaulių analizei kitame (penktame) šios dalies skyriuje. Jau pirmoje dalyje Weberio suprantančioji sociologija buvo apibūdinta kaip socialinių mokslų istorijos pakopa, vedanti RPP link. Tačiau šis apibūdinimas atsižvelgė tik į tuos sąlyčio taškus ir bendrumus, kurie, taip sakant, guli paviršiuje ir todėl labai krinta į akis. Tikslesnei dalyko analizei reikalingas išsamesnis suprantančiosios sociologijos, kaip metodo, išdėstymas ir ypač labiau diferencijuotas RPP vaizdas. Šio nagrinėjimo rezultatų mums prireiks siekiant kuo tiksliau apibrėžti abiejų konceptualių pasaulių giminystės laipsnį.

[1] Šią tezę jau 1926 m. suformulavo Andreas Waltheris. Žr.: Walther A. „Max Weber als Soziologe" // *Jahrbuch für Soziologie*. 1926, Bd. 2. S. 45 ir toliau. Iš naujesnių tokios tezės šalininkų paminėtini, pvz.: Andreski S. „Method and Substantive Theory in Max Weber" // *British Journal of Sociology*, 1964, Vol. 15. P. 1-18; Fullbrock M. „Max Weber's 'Interpretive Sociology': a Comparison of Conception and Practice" // *British Journal of Sociology*. 1978, Vol. 29, Nr. 1, P. 71-82; Turner B. S. „The Structuralist Critique of Max Weber's Sociology" // *The British Journal of Sociology*, 1977, Vol. 28. P. 9-10; Udehn L. *Methodological Individualism. A Critical Appraisal* Uppsala, 1987. P. 151-157.

4 skyrius

Maxo Weberio suprantančiosios sociologijos sąvoka ir substancialieji jo tyrimai

4.1 Ginsbergo dilema

Tikrą ar tik tariamą Weberio metodologijos ir substancialiųjų jo tyrimų prieštaravimą labai dramatiškai vaizduoja Morrisas Ginsbergas: „Labai abejotina, ar tai, ką Weberis kalba apie savo metodologiją, apskritai bent kiek atitinka tą metodą, kuriuo jis pats naudojasi savo tyrimuose. Jo kapitalizmo, stratifikacijos arba vergovės antikiniame pasaulyje studijos niekur nepriartėja prie to, kad analizuotų čia veikiančių individų intencijas. Jeigu sociologija apibrėžiama kaip toks socialinio elgesio supratimas arba jo interpretacija, kurie atskleidžia *prasmę* arba veikėjo intenciją, tai didžioji jo tyrimų (*bulk of his work*) dalis nėra sociologija."[2]

Ginsbergas suformulavo problemą, kuri toliau vadinama „Ginsbergo dilema": jeigu Weberio substancialieji tyrimai – *substantive work* – yra sociologinių tyrimų klasika, tai jo sociologijos samprata yra nepagrįsta. O jeigu ši samprata yra pagrįsta, tai didžioji jo tyrimų dalis – *bulk of his work* – nėra sociologija. Rašydamas apie Weberio sociologijos sampratą, Ginsbergas pirmiausia turi omenyje Weberio suprantančiajai sociologijai būdingus metodologinio individualizmo ir racionalaus veiksmo metodinio prioriteto principus. Ginsbergo dilemą galima formuluoti ir sąvokomis, kurias pasiūlė Abrahamas Kaplanas, mokslo filosofijoje skirdamas mokslo arba mokslininko naudojamą logiką (*logic-in-use*) nuo jų skelbiamos logikos (*reconstructed logic*): „Visi mes turime fiziologijas ir istorijas, ir kai kurie iš mūsų taip pat dar mąsto ir rašo apie fiziologiją ir istoriją. Panašiai mokslininkai ar filosofai naudoja logiką – jie turi daugiau ar mažiau logišką kognityvųjį stilių – ir kai kurie iš jų šį stilių eksplicitiškai išreiškia. Pirmąją aš vadinu *naudojamąja logika (logic-in use)*, antrąją – *rekonstruotąja logika (reconstructed logic).*"[3]

[2] Ginsberg M. *Essays in Sociology and Social Psychology*. Vol. 1. On the Diversity of Morals. Melbourne, London, Toronto: William Heinemann, 1956. P. 153-154.
[3] Kaplan A. *The Conduct of Inquiry. Methodology for Behavioral Science.* San Francisco: Chandler Publishing Company, 1964. P. 8.

Weberis priklauso tiems retai pasitaikantiems mokslininkams, kurie ne tik pademonstravo įspūdingą kompetenciją kaip tyrinėtojai (*logic-in-use*), bet ir kaip mokslo filosofai mėgino tą savo kompetenciją eksplikuoti sąvokomis. Ta problema, kurią nurodo Ginsbergo dilema, Kaplano sąvokomis gali būti suformuluota šitaip: jeigu Weberio *logic-in-use* yra sociologinio tyrimo logika, tai jis nepavaizdavo jos savojoje *reconstructed logic.* Weberio *reconstructed logic* nepavaizduoja nieko arba pateikia daugiau ar mažiau adekvačią kažkokio kito (galbūt ekonomikos?) mokslo *logic-in-use* rekonstrukciją. Tačiau, jeigu Weberio *reconstructed logic* yra sociologinio tyrimo logika, tai jo substancialiųjų materialių tyrimų *logic-in-use* nėra sociologinių tyrimų logika.

Kadangi antroji Ginsbergo dilemos alternatyva veda prie kontraintuityvios (jeigu ne absurdiškos) išvados, kad Weberio materialūs (arba substancialieji) tyrimai nėra sociologiniai, tai Weberio palikimo tyrinėtojai ir jo sekėjai paprastai pirmenybę teikia pirmajai Ginsbergo dilemos alternatyvai. Gana vieningai tvirtinama, kad Weberis nesilaikė savo deklaruoto metodologinio individualizmo principo ir kad empiriniuose tyrimuose sveikas jo, kaip sociologinio tyrinėtojo, instinktas nustelbė jo sau įsikalbėtą metodologinę doktriną. Tyrinėtojai, kurie siekė rekonstruoti Weberio *logic-in-use,* ignoravo jo suformuluotą mokslinę programą ir sukoncentravo savo dėmesį į jo substancialųjį palikimą. Kaip tik čia jie tikėjosi rasti implicitišką jo „šešėlinės sociologijos" teorinį branduolį.

Ta *reconstructed logic,* kurią jie manė aptikę substancialiajame Weberio palikime, yra tam tikra „rudimentinė" sociologinė socialinės tvarkos arba socialinės kaitos makroteorija, kuria Weberis tariamai nereflektuotai vadovavosi savo empiriniuose tyrimuose. Požiūris į Weberį kaip į socialinės tvarkos teoretiką, nulėmė Weberio recepciją funkcionalistinėje sociologijoje, ir pirmiausia atsiskleidė Talcotto Parsonso darbuose,[4] kuris Weberio „pasaulėvaizdžius" interpretuoja kaip „vertybes", institucionalizuotas normatyviose „socialinių sistemų" tvarkose. Tuo tarpu C. Wrightas Millsas ir Hansas Gerthas Weberio „substancialiojoje sociologijoje" manė radę socialinės kaitos teorijos, kurioje pateikiama Karlo Marxo socialinio konflikto teorijos „pozityvi kritika", pradmenis.

C. W. Millso, H. Gertho nuomone, šios kritikos „pozityvumas" pasireiškė tuo, kad Weberis pasiūlė labiau diferencijuotą socialinio susisluoks-

[4] Žr.: Parsons T. „Introduction" // Weber M. *The Theory of Social and Economic Organization.* Ed. by Parsons T. New York and London: The Free Press & Collier Macmillan, 1947; to pat.: *The Structure of Social Action.* Vol. 2.

niavimo ir socialinių konfliktų vaizdą. Šis vaizdas rodė, kad tuose konfliktuose dalyvauja ne tik klasės, bet ir statuso grupės. Šios kritikos „pozityvumas“ pasireiškęs taip pat ir „mėginimu ekonominį Marxo materializmą ‘užapvalinti’ politiniu ir militariniu materializmu“.[5] Vėlesnėje weberianoje tokiai Weberio *logic-in-use*, kaip makrosociologinės konfliktų teorijos, sampratai nuosekliausiai atstovavo Randallas Collinsas.[6] Parsonso užmojį Weberio *logic-in-use* rekonstruoti kaip „idealistinės“ (arba „kultūralistinės“) sociologinės makroteorijos logiką pratęsė Friedrichas Tenbruckas,[7] o iš dalies ir Wolfgangas Schluchteris[8] bei Jürgenas Habermasas.[9] Substancialiuosiuose Weberio tekstuose jie siekė atrasti sociologinės evoliucijos teorijos užuomazgas, pavyzdžiui, „realistiškai sumanytą dalinę evoliucijos teoriją“.[10] Taip pat netrūko ir „tarpinių“ pozicijų. Joms atstovavo tie autoriai, kurie manė, kad substancialiajame Weberio palikime galima aptikti dviejų ar daugiau skirtingų sociologinių makroteorijų pėdsakus. Tokios pozicijos pavyzdžiu gali būti kad ir jau aptartieji J. C. Alexanderio ir L. A. Scaffo darbai (žr. 1.1.2).

Kitokiai substancialiojo Weberio palikimo analizės prieigai atstovauja tie autoriai, kurie šiuos Weberio tyrimus supranta kaip lyginamąją „istorinę sociologiją“: Reinhardas Bendixas,[11] Guentheris Rothas,[12] pagaliau ir Stephenas Kalbergas.[13] Šitokios interpretacijos pavyzdys yra Rotho mėgi-

[5] Gerth H., Mills C. W. „Introduction: The Man and His Work“ // *From Max Weber*. Ed. by Gerth H., Mills C. W. New York: Oxford UP, 1946. P. 47.

[6] Žr.: Collins R. *Weberian Sociological Theory*; to paties: *Max Weber. A Skeleton Key*. Beverly Hills etc.: Sage, 1986.

[7] Tenbruck F. H. „Das Werk Max Webers“ // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. – 1975. Bd. 27. S. 663-702. Žinoma, Tenbruckas nesutiktų su teiginiu, kad jo pateikta Weberio interpretacija plėtoja tą, kurią pasiūlė Parsonsas. Tačiau Bryanas S. Turneris parodė, kad Tenbrucko Weberio interpretaciją anticipavo pats Parsonsas. „Aš nurodžiau, kad, mano nuomone, ši interpretacija apskritai jau buvo pateikta Parsonso įvade angliškajam Weberio *The Sociology of Religion* vertimui.“ Turner B. S. *Max Weber. From History to Modernity*. London and New York: Routledge, 1992. P. 225.

[8] Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus*.

[9] Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1, S. 225-385, 455-488; Bd. 2, S. 449-488.

[10] Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus*. S. 256.

[11] Bendix R. *Max Weber. An Intellectual Portrait*. N.Y., Garden City: Doubleday & Co, 1960.

[12] Bendix R., Roth G. *Scholarship and Partisanship. Essays on Max Weber*. Berkeley: University of California Press, 1971; Roth G., Schluchter W. *Max Weber's Vision of History. Ethics and Methods*. Berkeley: University of California Press, 1979.

[13] Kalberg S. *Max Weber's Comparative Historical Sociology*. Oxford: Polity Press, 1994.

nimas pavaizduoti Weberio istorinių-sociologinių lyginimų *reconstructed logic*. Šiame mėginime Rothas substancialiuosiuose Weberio tyrimuose skiria tris analizės lygmenis: (1) socialinių-istorinių modelių (*socio-historical models*); (2) ilgai trunkančios istorinės transformacijos teorijų (*secular theories of long-range historical transformation*),[14] kurias jis taip pat vadina „vystymosi istorijos" (*developmental*) teorijų vardu; [15] (3) situacinės arba konkrečios istorinės analizės. Šiuos lygmenis Rothas apibrėžia ir kaip tris istorinio-sociologinio tyrimo loginius žingsnius: konfigūracinį, vystymosi istorijos ir situacinį. Socialiniais-istoriniais modeliais, kuriuos Weberis konstruoja savo konfigūracinėje analizėje, Rothas laiko biurokratijos, patrimonializmo, feodalizmo, charizmatinės bendruomenės ir t.t. idealiuosius tipus, kokius juos Weberis pavaizdavo „Ūkyje ir visuomenėje".[16] Vystymosi istorijos analizės objektas yra industrializacijos, demokratizacijos arba sekuliarizacijos procesai.[17] Tokias analizes Rothas mėgina atskirti nuo trumpalaikių procesų situacinių analizių, kurias Weberis yra pateikęs darbuose apie 1905–1907 m. rusų revoliuciją – „Apie pilietinės (*bürgerlichen*) demokratijos padėtį Rusijoje" ir „Rusijos perėjimas prie tariamojo konstitucionalizmo".

Abi Weberio substancialiųjų tyrimų interpretacijos remiasi bendra prielaida, kad ta *reconstructed logic*, kuri pateikta jo suprantančiosios sociologijos, kaip metodo, išdėstymuose, neatitinka jo substancialaus tyrimo *logic-in-use*. Remdamiesi substancialiųjų Weberio tyrimų analize, jie mėgina jų logiką rekonstruoti aiškiau, negu tai padarė jis pats. Tačiau jų nuomonės išsiskiria tada, kai reikia atsakyti į klausimą, ar Weberio *logic-in-use* įima į save kokią nors galimą identifikuoti (makrosociologinę) teoriją (bent jos užuomazgas). Istorinis-sociologinis šių tyrimų aiškinimas į tą klausimą atsako neigiamai. Weberio *logic-in-use* čia suprantama kaip „modelių atomizmas": substancialieji Weberio tyrimai susideda iš *ad hoc* makrosociologinių modelių (idealiųjų tipų) kratinio, kurių dalinis tarpusavio ryšys yra teminis, bet ne sisteminis.

Šią tendenciją substancialiuosiuose Weberio tyrimuose pastebėjo jau Parsonsas ir pavadino ją „idealiųjų tipų atomizmu".[18] Jis suvokė ją kaip Weberio darbų trūkumą, kurį reikia įveikti. Jis manė, kad tokios įveikos

[14] Roth G., Schluchter W. *Max Weber's Vision of History. Ethics and Methods*. P. 195.
[15] Ibidem. P. 197.
[16] Ibidem. P. 125.
[17] Ibidem. P. 198.
[18] Parsons T. *The Structure of Social Action*. Vol. 2. P. 607.

prielaidas galima surasti paties Weberio darbuose. Būtent, jo darbuose esą galima aptikti socialinės tvarkos sociologinės teorijos pradmenis, kuriuos sociologinės teorijos reikmėms esą galima išgauti, išskaidant idealiuosius tipus (modelius) iki galutinių „analitinių elementų".[19] Nomologiniai sociologinės teorijos teiginiai turį būti formuluojami šių „analitinių elementų" sąvokomis. Tuo tarpu substancialiųjų Weberio tyrimų istorinės-sociologinės interpretacijos šalininkų „modelių atomizmas" visiškai nešokiruoja, nes istoriniai sociologai Weberį laiko jų pozityviai vertinamos istoristinės socialinio gyvenimo sampratos atstovu, atsisakančiu sociologinių universalijų ir dėsnių paieškų, nes istorinėje kaitoje esą negalima aptikti jokių neistoriškų konstantų.

4.2 Lindenbergo dilema. Weberio mokslo filosofija ir suprantančioji sociologija

Tačiau galima suabejoti, ar Weberio *reconstrcted logic* ir jo substancialiųjų tyrimų santykis Ginsbergo dilemoje yra tinkamai pavaizduotas. Jeigu pavyktų dekonstruoti Ginsbergo dilemą paneigiant tas prielaidas, kuriomis remiantis ji formuluojama, tai turėtume suabejoti ir substancialiųjų Weberio tyrimų traktavimo strategija, kuri yra pagrįsta tomis pačiomis prielaidomis.

Pirmiausia reikia pastebėti, kad visą Ginsbergo dilemos dramatizmą galima nesunkiai neutralizuoti, konstruojant į šią dilemą panašų argumentą, nukreiptą prieš klasikinę „kolektyvistinę" sociologijos sampratą. Makrosociologiškai ir „kolektyvistiškai" orientuotų tyrinėtojų teiginiai, kad „individualistinės" pakraipos šalininkų tyrimų praktikos *logic-in-use* neatitinka jų programos, atsimuša į „individualistų" teiginius, kad nors „kolektyvistinė" sociologija savo programinėmis nuostatomis tariasi esanti nuosekliai „kolektyvistinė", savo praktiniuose tyrimuose ji implicitiškai remiasi veiklos teorijos prielaidomis ir griebiasi mikroteorijų pagalbos.[20]

Tatai galioja net ir kalbant apie tokį pavyzdinį sociologijos „kolektyvistinės" sampratos atstovą kaip Emilis Durkheimas, kuris, viena vertus, savo

[19] Žr. ibidem. P. 615-624.

[20] Žr., pvz.: Opp K. D. „Sociology and Economic Man" // *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft (Journal of Institutional and Theoretical Economics)*. 1985, Vol. 141, P. 218-220.

„Sociologinio metodo taisyklėse" kodifikavo „kolektyvistinę" sociologijos sampratą, o antra vertus, garsiajame savo veikale „Savižudybė" pateikė empirinį tyrimą, kuris tradiciškai laikomas sociologijos „kolektyvistinės sampratos" taikymo tyrimo praktikoje pavyzdžiu. Durkheimo metodologija įpareigoja sociologinius (kolektyvinius) faktus aiškinti tik kitais sociologiniais faktais ir nesiremti individualios psichologijos faktais bei dėsniais. Tačiau Siegwartas Lindenbergas, analizuodamas minėtos Durkheimo studijos ir kitų empirinių jo darbų *logic-in-use*, parodė, kad Durkheimo argumentai savo aiškinamąją galią turi „vitalumo", „dualumo" ir „svarstymo" psichologinių „šešėlinių" teorijų implicitinio panaudojimo dėka.[21] Jeigu Lindenbergo analizė yra tiksli, tai Ginsbergo dilemai galima priešpriešinti „Lindenbergo dilemą": jeigu Durkheimo studija yra sociologinio tyrimo pavyzdys, tai jo sociologijos samprata nėra adekvati; o jeigu jo sociologijos samprata yra tiksli, tai „Savižudybė" nėra sociologinis veikalas.

Tačiau to, žinoma, nepakanka siekiant atsakyti į klausimą, koks yra santykis tarp substancialiųjų Weberio tyrimų ir jo suprantančiosios sociologijos sampratos. Durkheimo „Savižudybė" bent iš dalies yra mėginimas pateikti 'Taisyklėse' išdėstytos teorijos iliustraciją. Metodologinių Weberio darbų ir jo rašinių apie kapitalizmą, kurie abu plėtojosi ir keitėsi, savitarpio santykis nėra toks vienareikšmis."[22] Tačiau kaip galima atsakyti į šį klausimą nepakliūvant į Ginsbergo dilemos girnas?

Tam pirmiausia būtina nubrėžti dvi perskyras: (1) specialesnį klausimą apie Weberio suprantančiosios sociologijos ir jo substancialiųjų tyrimų santykį reikia skirti nuo bendresnio klausimo apie jo mokslo filosofijos ir substancialiųjų tyrimų santykį; (2) substancialiuosiuose tyrimuose reikia skirti sluoksnius priklausomai nuo konkrečių Weberio darbų nuotolio nuo jo suprantančiosios sociologijos programatikos. Šiuo atveju taip pat būtina atsižvelgti ir į Weberio suprantančiosios sociologijos sampratos, ir į jo substancialiųjų tyrimų pokyčius jų savitarpio sąlygotume. Pirmoji perskyra aptariama šiame, antroji – kitame poskyryje.

Viena iš priežasčių, kodėl diskusija apie Weberio socialinių mokslų *reconstructed logic* ir jo substancialiųjų tyrimų santykius buvo palyginti nevaisinga, yra ignoravimas tos aplinkybės, kad tekstų visuma, kuri buvo reci-

[21]Žr.: Lindenberg S. „Three Psychologal Theories of a Classical Sociologist" // *Mens en Maatschappij.* 1975, Vol. 50, P. 133-153. Žr. taip pat: to paties: „Zur Kritik an Durkheims Programm für die Soziologie" // *Zeitschrift für Soziologie.* 1983, Vol. 12. S. 139-151.

[22] Turner S. P. *The Search for a Methodology of Social Science. Durkheim, Weber and the Nineteenth Century Problem of Cause, Probability and Action.* Dordrecht: Reidel, 1986. P. 198.

puota kaip Weberio „mokslo filosofija" (*Wissenschaftslehre*), yra heterogeniškas darinys. Ne visi metodologiniai Weberio raštai yra orientuoti į jo paties praktinius tyrimus ta prasme, kad jie bandytų šių tyrimų implicitinę *logic-in-use* paversti eksplicitine *reconstructed logic*.

Mokslo filosofijai skirtuose Weberio darbuose reikia išskirti dvi fazes, arba sluoksnius. Pirmajai fazei priklauso veikalai, parašyti dar iki jo suprantančiosios sociologijos koncepcijos atsiradimo, kokia ji pirmą kartą buvo išdėstyta jo „Kategorijų" straipsnyje. Šių veikalų orientyras yra „ginčas dėl metodo" nacionalinėje ekonomijoje, o iš dalies ir tuo pačiu metu vykę ginčai dėl metodo istorijos moksle, kuriuose Weberis mėgino būti tarsi tarpininkaujančiu mokslo filosofu. Tai pasakytina pirmiausia apie jo „Objektyvumo" straipsnį, o taip pat apie jo darbus „Roscheris bei Kniesas ir istorinės nacionalinės ekonomijos loginės problemos" ir „Kritinės studijos kultūros mokslų logikos srityje". Šiuose veikaluose galima aptikti: (1) idealiai tipizuojančios sąvokų darybos teoriją; (2) kultūros mokslų pažinimo objektų sandaros, paremtos vertybiniais pažinimo interesais, teoriją, apimančią ir kultūros mokslų laisvės nuo vertinimų principą; (3) iš to meto teisės mokslo perimtą „adekvačios priežasties" arba „priežastinio adekvatumo" teoriją.[23] Šie mokslo filosofijos komponentai neskelbia kokios nors ypatingos mokslinio tyrimo programos ir nėra ypač glaudžiais ryšiais susiję su substancialiaisiais Weberio tyrimais.

Krinta į akis, kad savo „Objektyvumo" straipsnyje, kuriame išsamiausiai išdėstyta idealiai tipizuojančios sąvokų darybos teorija, Weberis kaip tokios darybos pavyzdžius pateikia tik „svetimas" sąvokas. Vienas iš Weberio recepciją ištikusių nesusipratimų buvo jo tyrimo metodo sutapatinimas su idealiai tipizuojančia sąvokų daryba. Iš tikrųjų Weberis nemanė, kad savo idealiaisiais tipais jis išrado tokį socialinio mokslo metodą, kurį taikydamas jis būtų pirmas ir vienintelis. Savo idealiai tipizuojančios

[23] Žr.: Kries J. „Über den Begriff der objektiven Möglichkeit und einige ihrer Anwendungen" // *Vierteljahrsschrift fuer wissenschaftliche Philosophie*. 1888, Bd.12, S. 179-210, 287-323, 393-428; to paties: „Über die Begriffe der Wahrscheinlichkeit und der Möglichkeit und ihre Bedeutung im Strafrecht" // *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 1889, Bd. 9. S. 528-537; Radbruch G. *Die Lehre von adäquaten Verursachung*. Berlin, 1902. Apie „adekvataus priežastingumo" teorijos vertinimą šiuolaikinės (analitinės) mokslo filosofijos požiūriu žr.: Lübbe W. „Die Theorie der adäquaten Verursachung. Zum Verhältnis von philosophischem und juristischem Kausalitätsbegriff" // *Zeitschrift für die allgemeine Wissenschaftstheorie*. 1993, Bd. 24, Hf. 1. S. 87-102; Ringer F. *Max Weber's Methodology. The Unification of the Cultural and Social Sciences*. Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press, 1997. P. 63-91.

sąvokų darybos teorija jis mėgino tik įvardyti procedūrą, kuria, jo nuomone, socialiniai tyrinėtojai naudojasi taip pat, kaip daugelis žmonių kalba proza visai nežinodami, kad jų kalbėjimo būdas yra įvardijamas žodžiu „proza". Samprotavimai, kuriuos jis čia pateikia, iš analitinės mokslo filosofijos retrospektyvos negali būti labai aukštai vertinami, nes jis idealiojo tipo sąvoką vartoja per daug skirtingiems dalykams (žr. anksčiau, 2.2). Tačiau iš esmės Weberis „idealiuoju tipu" vadina tą pačią pažintinę veiklą, kurią analitinė mokslo filosofija vadina „modeliavimu". Tik, žinoma, reikia nurodyti svarbų skirtumą: analitinė mokslo filosofija su tuo susijusias metodologines problemas formuluoja labiau diferencijuotai ir preciziškai.[24]

Weberio idealiai tipizuojančios sąvokų darybos teorija, kaip ir jo kultūros mokslų pažinimo objektų sandaros bei „adekvačios priežasties" teorijos, priklauso filosofinių diskusijų apie pagrindinius principus sričiai, vargu ar turinčiai implikacijų, kurios būtų svarbios tyrimo praktikai perorientuoti. Kalbama apie tą Weberio filosofijos dalį, kuriai galioja jau cituota Josepho Schumpeterio pastaba: „Ir praktiniam teoretiko darbui labai mažai ką reiškia, ar jam ponas metodologas sako, kad jis, tirdamas pelno maksimizavimo sąlygas, ištiria 'idealiojo tipo' 'subjektyvią prasmę', arba kad jis ieško 'dėsnių' ar 'teoremų'".[25]

Tačiau negalima patikėti Weberiu, kai jis savo „Pagrindines sociologijos sąvokas" pradeda teiginiu, jog jis šiame tekste tik formuluoja, „ką bet kuri empirinė sociologija iš tikrųjų mano, kai ji kalba apie tokius pat dalykus".[26] Šis teiginys neįtikina, nes, viena vertus, nei to meto sociologai, nei vėlesnė sociologija Weberio sociologijos sampratos nelaikė adekvačia išraiška to, „ką bet kuri empirinė sociologija iš tikrųjų mano". Tatai veikiau būtų galima pasakyti apie Durkheimo „Sociologinio metodo taisykles". Antra vertus, šis Weberio teiginys blogai dera su jo paties kruopščiu sociologijos „savo" sampratos atribojimu nuo kitų autorių sampratos; nedera jis ir su kaip tik tuo metu pateiktu jo posūkio į sociologiją pagrindimu: „jeigu aš dabar pagaliau tapau sociologu (pagal mano įdarbinimo liudijimą), tai iš esmės todėl, kad būtų padarytas galas gajam įpročiui dirbti su kolektyvinėmis sąvokomis".[27]

[24] Žr.: Vetter H. „Exkurs über Idealtypus und Modell". S. 596-598.

[25] Schumpeter J. A. *Geschichte der ökonomischen Analyse.* Teilband 2. S. 1000.

[26] Weber M. WuG. S. 1.

[27] Weber M. Weber M. laiškas Robert Liefmannui, 1920.03.09. Cit. pagal: Duk-Yung Kim. *Der Weg zum sozialen Handeln.* S. 175.

Taigi tekstai, kurie išreiškia Weberio socialinės ekonomikos suprantančiojo ir individualistinio metodo idėją, skelbia tam tikrą socialinių mokslų aiškinimo praktikos reorientacijos programą. Visi kartu jie sudaro antrąjį Weberio mokslo filosofijos darbų sluoksnį, arba fazę. Svarbiausi iš šių tekstų yra „Kategorijų" straipsnis ir „Pagrindinės sociologijos sąvokos". Tačiau suprantančiosios sociologijos sampratos pradų galima aptikti jau „Stammlerio materialistinės istorijos sampratos 'įveikoje'" ir jo darbuose iš industrijos sociologijos,[28] kuriuos pats Weberis apibūdino kaip metodologines ir mokslo filosofijos studijas.[29]

Tai yra tie antrojo sluoksnio tekstai, kuriuose reiškiamos idėjos, sudarančios Weberio suprantančiosios sociologijos branduolį: (1) socialinio mokslo aiškinimo kaip makro-mikro-makro perėjimo samprata ir (joje jau glūdintis) metodologinio individualizmo principas; (2) socialinio mokslo vienybės tezė, pagrįsta to paties aiškinimo metodo naudojimu; (3) (tiksliškai) racionalaus veiksmo metodinio (arba paradigminio) prioriteto principas; (4) antipsichologizmas pasisakymo už socialinio mokslo autonomiją psichologijos atžvilgiu prasme; (5) rinkos procesų aiškinimo neoklasikinėje ekonomikoje („abstrakčioje ūkio teorijoje") kaip sociologinio ar „situacijos logikos" metodo taikymo pavyzdžio vertinimas.

Galima tik sveikinti Weberio raštų leidėjų sprendimą išmontuoti jo „mokslo filosofiją" ir šios krypties veikalus paskelbti dviem atskirais tomais. Šiuo sprendimu atsižvelgiama į anksčiau minėtą Weberio tyrimų *reconstructed logic* „dvisluoksniškumą". Taip pat ir abiejų sluoksnių turinio savitumas pakankamai aiškiai išreiškiamas, kai pirmas iš dviejų užplanuotų tomų (taį

[28] Weber M. „Methodologische Einleitung für die Erhebungen des Vereins für Sozialpolitik über Auslese und Anpassung (Berufswahl und Berufsschicksal) der Arbeiterschaft der geschlossenen Großindustrie" // GASS. S. 1-60; „Zur Psychophysik der industriellen Arbeit" // Ibidem. S. 61-255.

[29] Laiške Pauliui Siebeckui (1919.11.8/13) Weberis siūlė išleisti savo *„metodologinių-loginių* straipsnių" rinkinį. Jis turėjo galvoje „visus tokio pobūdžio darbus iš 'Archyvo' (įvadinis straipsnis, polemika su E. Meyeriu, Brentano, Stammleriu), 'Logos' straipsnius ir straipsnį Socialinės politikos susivienijimui apie darbo psichotechniką". Cituojama pagal: Wagner G., Zipprian H. „Zur Einführung" // Wagner G., Zipprian H. (Hrsg.) *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1994. S. 10. „Įvadiniu straipsniu" Weberis čia vadina 1904 m. „Objektyvumo" straipsnį, kurio pirma dalis taip pat buvo panaudota kaip naujųjų „Socialinio mokslo ir socialinės politikos archyvo" leidėjų bendra „politikos" deklaracija. Kurį iš savo dviejų industrinės sociologijos tekstų Weberis čia turi omenyje, nėra visiškai aišku. Gerhardas Wagneris ir Heinzas Zippianas mano, kad Weberis turi galvoje *Apie industrinio darbo psichofizik¹* (žr. ten pat. S. 11). Tačiau galbūt Weberio aprašymą geriau atitinka straipsnis *Metodologinis įvadas* <...>, nes būtent jis buvo parašytas Socialinės politikos susivienijimui.

septintas pirmo viso raštų rinkinio skyriaus tomas) pavadinamas „Kultūros mokslų logika ir metodologija. 1900–1907 m. m. raštai", o antras (dvyliktas pirmo skyriaus tomas) – „Suprantančioji sociologija ir laisvė nuo vertinimų. 1908–1920 m. m. raštai ir kalbos".[30]

4.3 Ginsbergo dilemos dekonstrukcija

Koks yra Weberio mokslo programinių idėjų iš „antrojo sluoksnio" santykis su jo substancialiaisiais tyrimais? Kaip jau minėta, ieškant atsakymo į šį klausimą, negalima nei jo substancialiuosius tyrimus, nei jo suprantančiąją sociologiją traktuoti kaip du monolitus, o būtina atsižvelgti į vidinį jų nevienalytiškumą ir abipusę sąveiką. O būtent, Weberio substancialieji tyrimai turi būti diferencijuojami priklausomai nuo to, kokiu laipsniu jie realizuoja suprantančiosios sociologijos sampratoje pavaizduotą individualistinio aiškinimo metodą.

Kai kalbama tiesiog apie Weberio suprantančiosios sociologijos ir jo tyrimo praktikos „prieštaravimą", arba „nesuderinamumą", tai neatsižvelgiama į tai, kad Weberio suprantančiosios sociologijos sąvoka išreiškia socialinio mokslo aiškinimo idealą, reguliatyvią idėją – arba, galima išsireikšti ir taip, *idealųjį tipą*, – kurį praktika ne visuomet atitinka ir gali atitikti. Šį dalyką galima apibendrinti: problemą, apie kurią sukasi metodologinio individualizmo ir metodologinio kolektyvizmo ginčas,[31] suprasime klaidin-

[30] Nuorodos pagal: *Prospekt der Max Weber Gesamtausgabe.* Tübingen. J.C.B. Mohr, 1981. S. 2-3. Galima tik suabejoti, ar buvo teisingas leidėjų sprendimas Weberio „psichofizikos" bei „industrinės sociologijos" darbus skelbti atskirame tome (Max Weber. *Gesamtausgabe.* Abteilung 1. *Schriften und Reden.* Bd.11. *Zur Psychophysik der industriellen Arbeit. Schriften und Reden 1908-1912.* Hrsg. von W. Schluchter in Zusammenarbeit mit S. Frommer. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1995). Dalykiniu požiūriu būtų buvę tikslingiau šiuos tekstus paskelbti kartu su minėtais suprantančiosios sociologijos veikalais suplanuotame dvyliktame tome. Verta dėmesio jau tai, kad Wolfgangas Schluchteris savo, kaip leidėjo, įvade „psichofiziniam" Weberio tomui „psichofizinius" Weberio darbus traktuoja daugmaž kaip parengiamuosius tyrimus suprantančiosios sociologijos sampratai (žr. ibidem. S. 37-58). Paskelbiant juos dvyliktame tome, būtų atsižvelgta ir į paties Weberio pateiktą jų, kaip „metodologinių-loginių" darbų apibūdinimą. Tuo tarpu ginčui dėl vertinimo sprendinių skirti Weberio darbai, kurie turi būti paskelbti kartu su suprantančiosios sociologijos darbais suplanuotame dvyliktame tome, dalykiniu (nors ir ne chronologiniu) požiūriu priklauso pirmajam Weberio mokslo filosofijos darbų sluoksniui, arba fazei, ir būtų geriau tikę planuojamam septintam tomui.

[31] Platesnį ir labiau diferencijuotą šių abiejų tradicijų reikšmingiausių atstovų pozicijų išdėstymą galima rasti: Vanberg V. *Die zwei Soziologien. Individualismus und Kollektivismus in der Sozialtheorie.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1975.

gai, jeigu šių metodologinių principų stiprumą ar silpnumą besąlygiškai vertinsime pagal tai, kaip šie principai atitinka ar neatitinka jų šalininkų tyrimo praktikos. Juk šie principai išreiškia reikalavimus, kuriuos privalo įvykdyti *idealus* (*tobulas*) socialinis mokslinis aiškinimas. Kai mes substancialiojo tyrimo darbo *logic-in-use* paverčiame *reconstructed logic*, tai šį veiksmą mes atliekame idealizacijos būdu. Kaip rezultatą mes čia įgyjame tyrimo praktiką nukreipiančią normą, arba taisyklę. Ar ši norma yra „teisinga", mes galime sužinoti tik iš jos praktinio laikymosi tyrime vaisingumo, taigi apie tai sprendžiame ne *a priori*, o tik retrospektyviai nagrinėdami mokslo istoriją.

Pirmiausia, žinoma, tai, ko metodologinė norma, arba taisyklė, reikalauja iš tyrimo, turi būti kažkas praktiškai įmanoma ir įvykdoma. Jeigu ji nurodo tokį („utopinį") pažinimo būdą, kuris neįvykdomas, tai jau vien todėl ji yra klaidinanti. „Jeigu būtume įsitikinę, kad tokie (individualistiniai – Z. N.) aiškinimai yra visiškai negalimi, būtų beprasmiška tokių aiškinimų reikalauti."[32] O jeigu norima įvertinti ar palyginti individualistinį ir kolektyvistinį metodologinį idealą, tai reikia remtis ne jų šalininkų tyrimų praktikos „vidurkiu", o tais substancialiaisiais jų tyrimais, kuriems jie teikia tokio idealo įgyvendinimo pavyzdžio (paradigmos) reikšmę. Jeigu ir būtų nustatyta, kad tarp Weberio ar kurio nors kito metodologinio individualizmo šalininko substancialiųjų tyrimų esama ir tokių, kurie neatitinka jų sociologijos „individualistinės" ir „racionalistinės" sampratos, tai šis konstatavimas nei diskredituotų individualistinę sociologijos koncepciją, nei paneigtų šiuos tyrimus kaip sociologinius, panašiai kaip kad blogos lietuvių kalbos faktas nereiškia nei to, kad negali būti geros lietuvių kalbos, nei to, kad bloga lietuvių kalba nėra lietuvių kalba.

Jeigu mes dabar metodologinį individualizmą ir metodologinį kolektyvizmą suprasime kaip dvi reguliatyvias idėjas ir kartu kaip dvi socialinio mokslinio aiškinimo programas, apie kurias norime paklausti, ar jos gali būti įgyvendintos tyrimo praktikoje ir ar jos yra vaisingos, tai galėsime konstatuoti, kad jos viena nuo kitos skiriasi dviem atžvilgiais.

(l) Iš jau šimtametės ginčo tarp abiejų socialinio mokslinio aiškinimo idealo sampratų istorijos galime nustatyti, kad tos socialinio mokslo kryptys, kurias inspiravo individualistinis aiškinimo idealas, gali pretenduoti į didesnį vaisingumą. Silpniausioji kolektyvistinės programos vieta pasirodė esąs jos nesugebėjimas atrasti makrosociologinius dėsnius ir juos suvienyti į

[32] Opp K. -D. *Methodologie der Sozialwissenschaften. Einführung in Probleme ihrer Theoriebildung und praktischen Anwendung.* 3., völlig neubearbeitete Aufl. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1995.

viską apimančią makrosociologinę teoriją. Be tokių dėsnių kolektyvistinė programa gali pateikti tik *ad hoc* aiškinimus, kuriuose tvirtinimai, kad tam tikri kintamieji vienas su kitu yra susieti priežastiniu ryšiu, gali būti pagrindžiami tik lyginimo būdu arba duomenų analize analitinės statistikos metodais. Rezultatas čia yra tokia padėtis, kuri jau buvo įvardyta kaip „modelių atomizmas", pateikiant kaip pavyzdį substancialiuosius Weberio tyrimus: su ja susiduriame, kai turime daugybę šalia kits kito esančių *ad hoc* modelių ir aiškinimų, kurių vieno su kitu nesieja joks sisteminis ryšys.

(2) Tarp Lindenbergo dilemos ir Ginsbergo dilemos nėra jokios simetrijos. Lindenbergo dilema parodo, kad ir tie socialiniai moksliniai aiškinimai, kurie laikomi kolektyvistinio aiškinimo pavyzdžiais, negali išsiversti be implicitinių individualaus elgesio „šešėlinių" teorijų. Jeigu tai tiesa, tai liudija naudai tezės, kad kolektyvistinė aiškinimo programa nėra įvykdoma. Tuo tarpu Ginsbergo teiginys, kad Weberis daugelyje substancialiųjų tyrimų nerealizavo savo suprantančiosios sociologijos sampratos, net būdamas teisingas dar nieko nepasako apie jos įgyvendinamumą ar neįgyvendinamumą. Jis ir negali nieko panašaus pasakyti, nes makrosociologinis analizės būdas individualistiškai orientuotame socialiniame moksle nėra koks nors tabu.

Kai metodologinis kolektyvistas savo aiškinimus paremia psichologinėmis „šešėlinėmis" *ad hoc* teorijomis, jis nusižengia savo grynai sociologinio aiškinimo idealui. Bet kai metodologinis individualistas pradeda nuo koreliacijos ar priežastinio ryšio tarp dviejų ar daugiau sociologinių faktų (makrokintamųjų) nustatymo, tai jis paprasčiausiai žengia pirmą žingsnį, kuris yra numatytas jo individualistinėje metodologijoje: jis užfiksuoja fenomeną, kurio aiškinimas toliau turi būti gilinamas mikroaiškinimų konstravimu ir empirine kontrole. Individualių veikėjų elgesio aiškinimas metodologinį individualistą domina ne kaip savitikslis, o tik kaip socialinių makrobūsenų aiškinimo priemonė. Prieš tai, kol tos kolektyvinės būsenos bus giliau paaiškintos, turi būti užfiksuota jų struktūra arba bent laikinė seka.

Tatai yra makroanalizės uždavinys, be kurios negali apsieiti ir metodologinis individualistas. „Metodologinis individualizmas neatmeta to, kad jis, prieš pereidamas prie individo, gali sustoti prie socialinių būsenų aiškinimo."[33] Jeigu metodologinis individualistas apsiriboja šia struktūrine analize ir nemėgina struktūrinių makrobūsenų paaiškinti veiklos teorijos priemonėmis, tai jis nerealizuoja individualistinio sociologinio aiškinimo idealo. Tačiau dėl to nei šis idealas

[33] Homann K., Suchanek A. „Methodologische Überlegungen zum ökonomischen Imperialismus". *Analyse & Kritik*. 1989. Jg. 11. Hf. 1. S. 76.

praranda savo, kaip reguliatyvios idėjos, reikšmę, nei makrostruktūrinė jo analizė nustoja teisės būti laikoma sociologine. Visai kitokioje situacijoje atsiduria socialinis mokslininkas, kuris kaip „tikros" sociologijos požymį traktuoja jos sugebėjimą apsieiti be „psichologinių", taigi be elgesio teorijos prielaidų. Jeigu pasirodo, kad jo aiškinimuose esama „šešėlinių" psichologinių prielaidų, tai tie aiškinimai praranda geidžiamąjį „sociologinio aiškinimo" titulą.

4.4 Weberio substancialiųjų tyrimų įvairovė ir jo suprantančioji sociologija

Kartu turime pastebėti, kad moksliniame Weberio palikime aiškią persvarą turi tie jo darbai, kurie apsiriboja socialinių makrokonfigūracijų tyrimu ir nesiima jo gilinti individualistiniais aiškinimais. Prie tokių darbų priklauso pirmiausia jo veikalai, skirti antikinio pasaulio istorijai ir žemės ūkio darbininkų Vokietijoje į Rytus nuo Elbės padėties klausimui, kuriuose jis nagrinėja „tam tikrus elementarius didžiųjų dvarų Rytuose socialinių struktūrų ir darbo organizacijos pokyčius."[34] Šiuose darbuose jis iškyla „kaip įžvalgus struktūrų istorikas, įgudęs diachroninio ir sinchroninio lyginimo specialistas."[35] Duk-Yung Kimas, detaliai analizuojantis Weberio Rytų Elbės srities agrarinių santykių tyrimo ryšį su būsimąja jo suprantančiąja sociologija, savo nagrinėjimus užbaigia „išvada, kad Weberio anketinė studija apie žemės ūkio darbininkų padėtį Rytų Elbės srityje *nesirėmė veiklos teorija*. Jos pagrindas nebuvo atskiro individo, kaip prasmingos veiklos subjekto, koncepcija. Veiklą Weberis traktavo vien tik kaip dydį, kurį sąlygoja ir determinuoja struktūriniai santykiai ir jų pokyčiai <...>".[36]

Tas pats pasakytina apie Weberio darbus, skirtus agrarinei senovės Romos istorijai,[37] apie jo socialinės organizacijos formų senovėje ir jų kitimo priežasčių analizę.[38] Būdingu pavyzdžiu čia galima laikyti Romos imperijos žlugimo aiškinimą. Šį aiškinimą Weberis formuluoja vien makroskopinių

[34] Weber M. „Entwickelungstendenzen in der Lage der ostelbischen Landarbeiter" // GASW. S. 470.

[35] Schluchter W. „Der autoritär verfasste Kapitalismus. Max Webers Kritik am Kaiserreich" // Schluchter W. *Rationalismus der Weltbeherrschung. Studien zu Max Weber.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1980. S. 169.

[36] Duk-Yung Kim. *Der Weg zum sozialen Handeln.* S. 59

[37] Weber M. *Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht.* Stuttgart: F.Enke, 1891.

[38] Weber M. „Agrarverhältnisse im Altertum" // GASW. S. 1-288.

struktūrų sąvokomis: „Imperijos iširimas buvo būtinas politinis mainų laipsniško nykimo ir natūralaus ūkio augimo padarinys. Iš esmės jis reiškė tik išnykimą to valdymo aparato ir kartu būdingo piniginiam ūkiui politinio antstato, kuris daugiau jau neatitiko ekonominės natūralaus ūkio bazės."[39]

Vėlesnėje Weberio kūryboje dominuoja makroskopinė struktūrų analizė, pirmiausia jo darbuose iš „Pasaulinių religijų ūkinės etikos" ciklo, daugeliu atvejų taip pat „Ūkio ir visuomenės" „senojoje dalyje", ypač skirsnyje „Nelegitiminis viešpatavimas (miestų tipologija)". Turimas galvoje tekstas, kuris buvo paskelbtas kaip „Ūkio ir visuomenės" dalis, nors Weberis jį galėjo būti numatęs įdėti į neužbaigtą „Pasaulinių religijų ūkinės etikos" ciklą, – kaip socialinės aplinkos (Vakarų miesto), kurioje krikščionybė ir ypač reformacija surado socialinį „nešėją", savitumo pavaizdavimą.[40]

Žinoma, šiuose tekstuose Weberis daug rašo apie žmonių veiklą, apie visuomeninės ir kultūrinės „tvarkų ir galių" (*Ordnungen und Mächte*) įtaką žmonių gyvenimo būdui. Tačiau požiūris, pagal kurį šiuose tekstuose traktuojami individualių veikėjų veiksmai, iš esmės yra tas klasikinės sociologijos požiūris, kuris Weberiui čia yra bendras su Karlu Marxu ir Emiliu Durkheimu. Šį požiūrį apibrėžia prielaida, kad veiklos kolektyvinių padarinių pokyčiai gali ir turi būti tiesiogiai paaiškinti tos veiklos kolektyvinių sąlygų pokyčiais, kadangi, viena vertus, nėra jokios socialiniam mokslui įdomios individualios veiklos variacijos, kuri būtų nepriklausoma nuo šios veiklos visuomeninių sąlygų kitimo, ir kadangi, antra vertus, kaip tik kolektyviniai šios veiklos padariniai yra nepriklausomi nuo individualios veiklos tikslų bei ketinimų.

Jeigu individuali veikla šiame požiūryje apskritai yra svarbi, tai tik kaip objektas sociologinio aiškinimo, kuris turi parodyti, kaip visuomenės „liejiminės formos" (Durkheimas) iš žmogiškosios medžiagos sukuria įvairių klasių, specifinių luomų ir asmenybės tipų žmones. Sociologinio aiškinimo modelio, susidedančio iš situacijos logikos, selekcijos logikos ir transformacijos logikos, sąvokomis[41] šį metodą galima aprašyti kaip situacijos logikos ir selekcijos logikos sujungimą. Tokio sujungimo rezultatas yra S. Lindenbergo vadinamosios veiklos „pavainikinės teorijos" (*Bastardtheorien*),[42] kurios

[39] Weber M. „Die sozialen Gründe des Untergangs der antiken Kultur" // GASW. Tübingen: Paul Siebeck, 1924. S. 308

[40] Žr.: Schluchter W. *Religion und Lebensführung*. Bd. 2. S. 580-581.

[41] Žr.: 3.2.2.

[42] Žr.: Lindenberg S. „Die Methode der abnehmenden Abstraktion: Theoriegesteuerte Analyse und empirischer Gehalt" // Esser H. und Troitzsch K.G. (Hrsg.) *Modellierung sozialer Prozesse*. Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften, 1991. S. 51-52.

individualią veiklą supranta kaip tiesioginį objektyvios socialinės situacijos padarinį. Tokiose teorijose kiekvienai tipiškai socialinei situacijai (klasės ar luomo padėčiai) priskiriamas šios situacijos nukaltas „žmogaus tipas", kurio elgesys paaiškinamas remiantis apibrėžtu, šiam tipui specifiniu „motyvu" arba „tikslu" (pelno maksimizavimas, luomui pritinkantis gyvenimo būdas, „išganymas" ir pan).

Tačiau šis struktūrinio analitinio metodo dominavimas substancialiuosiuose Weberio tyrimuose nereiškia, kad jo racionalistinis ir individualistinis socialinio mokslinio aiškinimo idealas (suprantančioji sociologija) ir jo praktikuojamas tyrimo būdas stovi greta vienas kito be kokio nors savitarpio ryšio. Šį idealą Weberis formulavo ne tik apibendrindamas „abstrakčios ūkio teorijos", kaip jis ją suprato, naudojamą tyrimo būdą, – šis idealas taip pat buvo rezultatas metateorinės refleksijos, kurios objektas buvo tie jo paties aiškinimo mėginimai, kuriuose individualaus veiksmo mikromodeliai sudaro aiškinančių argumentų branduolį. Tai pasakytina pirmiausia apie jo garsiąsias studijas, skirtas protestantizmo etikai („Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia" (1905) ir „'Bažnyčios' ir 'sektos' Šiaurės Amerikoje. Bažnytinės ir socialinės politikos eskizas" (1906)). Pirmojoje studijoje, kaip žinoma, Weberio argumentacijos branduolys yra analizė situacijos, kurioje veikėjas remiasi prielaida, kad jo veiklą predestinuoja Dievas, ir kuris kartu trokšta „amžinojo gyvenimo" po kūniškosios mirties. Šią situaciją Weberis pavaizduoja kaip individualaus gyvensenos pasirinkimo situaciją; pasirinkimo, kurį nevisiškai determinuoja socialinės „liejiminės formos" ir kuris kartu sukelia milžiniškus kolektyvinius padarinius.

Šios studijos Weberio akyse yra jo suprantančiosios sociologijos paradigmos (pavyzdžiai). Krinta į akis, kaip nuodugniai ir kaip atkakliai jis nuo kritikos gynė savo tezę apie priežastinį ryšį tarp „protestantiškosios etikos" ir „kapitalizmo dvasios".[43] Šios kritinės diskusijos vyko kaip tik 1907–1910 m., t. y. kada, kaip galima manyti, subrendo jo suprantančiosios sociologijos koncepcija. Polemika su kritikais Weberį paskatino pateikti metodinę ataskaitą apie savo tyrimo būdą. Kaip šios Weberio ataskaitos dokumentą galima traktuoti jo suprantančiosios sociologijos tekstus. Vertinant jau referuotą (1.1) Tenbrucko nuomonę, kad „Objektyvumo" straipsnis yra mokslo filosofinis anų studijų atitikmuo, galima tvirtinti, kad veikiau toks atitikmuo yra jo darbai apie suprantančiosios sociologijos idė-

[43] Žr.: Weber M. *Die protestantische Ethik*. Th.2. *Kritiken und Antikritiken*. Hrsg. von J. Winckelmann. 6.Aufl. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1981.

ją. O „Objektyvumo" straipsnyje Weberis pateikia savo siūlymus, kaip socialinės ekonomikos rėmuose reikia spręsti „dviejų nacionalinių ekonomijų" ginčą.[44]

Atrodo, kad svarbią reikšmę Weberio suprantančiosios sociologijos tapsmui turėjo ir jo industrinės sociologijos, arba psichotechnikos studijos, kurios ir dalykiniu atžvilgiu pritampa prie jo protestantizmo etikos studijų. Industrinės sociologijos studijos nukrypsta nuo Weberio vėlesnio suprantančiosios sociologijos metodo išdėstymo tuo, kad čia individualaus elgesio determinantų tyrimas yra savitikslis, o ne socialinių makrofenomenų aiškinimo priemonė. Kadangi šiose studijose nesama kokių nors dėmesio vertų substancialiųjų rezultatų, tai jos svarbios kaip pastangų apibrėžti metodologines savo paties pozicijas dokumentas, kuriame Weberis mėgina nušviesti santykius tarp elgesio pragmatinio, arba situacinio loginio, aiškinimo ir jo psichologinio aiškinimo. Čia jis formuluoja požiūrį, apibrėžiantį ankstyvąjį jo suprantančiosios sociologijos variantą: elgesį iš esmės reikia aiškinti kaip racionalų prisitaikymą prie situacijos, o likutines jo variacijas priskirti psichologinėms arba psichofizinėms priežastims. Weberis šiuose straipsniuose būtent taip ir daro, kai jis pagrindinę statistiškai fiksuojamų darbininkų darbo našumo svyravimų priežastį įžvelgia technologinių gamybos procesų ir atlyginimo sistemos pokyčiuose; bet šalutine priežastimi jis taip pat laiko žmogaus psichofizinio aparato pripratimo ir nuovargio dinamiką, kuri yra darbo psichofizikos objektas.[45]

Žinoma, Weberio protestantizmo etikai skirti veikalai nėra vieninteliai, kuriuos galima traktuoti kaip jo suprantančiosios sociologijos sampratos pritaikymus ar atspirties taškus šios sampratos eksplikacijai. Kaip jau nurodyta pirmame skyriuje, Weberio tekstai, dėstantys jo suprantančiosios sociologijos koncepciją, tekstologinės istorijos požiūriu atsirado jam dirbant prie „Socialinės ekonomikos apybraižos", jo pastangoms palaipsniui koncentruojantis prie „Ūkio ir visuomenės". Pastarojo veikalo teksto istorijos tyrimo išvada[46] buvo ta, kad Weberio „Kategorijų" straipsnis atsirado iš tekstų,

[44] Žr. antrą šios knygos skyrių.

[45] Žr.: Weber M. „Zur Psychophysik der industriellen Arbeit" // Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpsychologie.* Tübingen: Verlag J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1924. S. 131-133.

[46] Schluchter W. „Max Webers Beitrag zum 'Grundriss der Sozialökonomik'. Editionsprobleme und Editionsstrategien". S. 336-340; Orihara H. „Eine Grundlegung zur Rekonstruktion von Max Webers 'Wirtschaft und Gesellschaft'. Die Authentizität der Verweise im Text des '2. und 3. Teils' der 1.Auflage", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie,* 1994, Jg. 46, Hf.1. S. 103-121.

kurie „Ūkiui ir visuomenei“, o iš pradžių (kaip jau išdėstyta anksčiau, 3.2.2), atrodo, ir „Socialinės ekonomikos apybraižai“ kaip visumai, turėjo būti savotiška „konceptuali galva“.[47] Ir jeigu neimsime domėn pokyčių Weberio sociologijos sampratoje, tai vargu ar galėsime suprasti, kodėl jis nusprendė jau 1914 m. daugmaž užbaigtą „Ūkio ir visuomenės“ tekstą po karo nespausdinti ir vietoj to – net ir nepaisant milžiniško užimtumo kitais darbais – pradėti radikalų jo perdirbimą.

Akivaizdu, kad Weberis manė, jog „galva“ blogai tinka „likusiam kūnui“, ir tai jį paskatino šias dalis suderinti jas pakeičiant. Nauja „galva“ („Pagrindinės sociologijos sąvokos“) išreiškė antrąją Weberio suprantančiosios sociologijos sampratos versiją. Svarbiausioji šios sampratos naujovė yra jo pateiktas veiklos teorijos eskizas, kuriame išskiriami keturi veiksmo tipai. „Likusio kūno“ pritaikymas pakeistai „galvai“ pasireiškė pirmiausia tuo, kad tiksliškai racionalaus, vertybiškai racionalaus, tradicinio ir afektinio veiksmo tipologija įgijo sisteminančio rastro reikšmę taip pat ir „Ūkio ir visuomenės“ „naujosios dalies“ substancialiuosiuose skyriuose. „Naujojoje dalyje“ visur juntamos Weberio pastangos realizuoti programinę savo suprantančiosios sociologijos, kaip individualistinio mokslo apie socialinę veiklą, sampratą: jis visas sociologijos struktūrines sąvokas mėgina apibrėžti individualios veiklos tipiškų orientacijų „šansų“ sąvokomis.

Šiose naujovėse – ir suprantančiosios sociologijos sampratoje, ir substancialiuosiuose tyrimuose – pasireiškia Weberio siekis įveikti atotrūkį tarp jo individualistinės mokslinės programos ir jo tyrimo darbų pragmatikos. Žvelgiant iš RPP retrospektyvos, šių pastangų rezultatai gali būti vertinami veikiau neigiamai – kaip nukreipti klaidinga linkme. „Ūkio ir visuomenės“ „naujojoje dalyje“ labai ryškus Weberio polinkis metodologinį individualizmą suprasti ne tiek kaip tezę apie idealią socialinio mokslo aiškinimo formą, o veikiau kaip tezę apie būtinumą visas „kolektyvines“ sąvokas apibrėžti individualaus veikėjo veiklos sąvokomis.

Toks apibrėžimo darbas yra potencialiai naudingas ir RPP požiūriu – kaip konceptualių priemonių, kurios transformacijos logikos kontekste gali būti taikomos kaip „transformavimo taisyklės“, kūrimas. Tačiau daugelio RPP teoretikų požiūriu kolektyvinių fenomenų apibrėžimai individualios veiklos sąvokomis yra tik daliniai apibrėžimai, kurie nėra nesuderinami su kitokiais kolektyvinių fenomenų operacionalizavimais (daliniais

[47] Žr.: Schluchter W. „Max Webers Beitrag zum 'Grundriss der Sozialökonomik'. Editionsprobleme und Editionsstrategien“. S. 339.

apibrėžimais).[48] Dar didesnis sunkumas yra tas, kad toks apibrėžimo darbas negali atstoti nei situacijos logikos modeliavimo, nei aiškinimo, kodėl individuali veikla vyko kaip tik tokia, o ne kitokia linkme. Tačiau šiam uždaviniui reikalinga tokia aiškinanti veiklos teorija, kuri yra susieta ne su specifiniu struktūriniu veikimo kontekstu (kaip kad „pavainikinės teorijos"), o gali būti taikoma bet kokiai veikimo situacijai, nes joje yra kintamųjų, kurie „tilto hipotezėmis" gali būti siejami su objektyviais bet kokios situacijos požymiais. Kaip dar bus parodyta, Weberis tokios veiklos teorijos negali pasiūlyti.[49]

Beje, protestantizmo etikos studijos, industrinės sociologijos (arba psichotechnikos) tyrimai bei sąvokų analitika iš „Ūkio ir visuomenės" nėra vieninteliai substancialiųjų Weberio tyrimų fragmentai, kuriuos galima vertinti kaip jo suprantančiosios sociologijos mokslinės programos praktinį taikymą. Tokio pobūdžio fragmentų esama taip pat „Ūkio ir visuomenės" „senosios dalies" skyriuose. Tai pasakytina pirmiausia apie Weberio charizmatinio viešpatavimo fenomeno analizę. Tačiau mikromodeliuojančių gilumininių aiškinimų aptinkama ir kituose viešpatavimo struktūrinių formų pavaizdavimuose, visur ten, kur Weberis analizuoja santykius tarp valdovų, valdymo aparatų ir valdomųjų. Ir tai nėra atsitiktinumas, kad šie Weberio mėginimai tyrimo praktikoje pritaikyti savo individualistinę ir racionalistinę metodologiją kartu yra tie substancialiųjų jo tyrimų fragmentai, kuriuose išryškėja daugiausia sąlyčio taškų su šiandieniniais RPP šalininkais.[50]

Ir jeigu mes mėginsime bendrais bruožais nusakyti Weberio suprantančiosios sociologijos sampratos ir jo substancialiųjų tyrimų santykį, tai turėsime iš pradžių konstatuoti, kad, turint galvoje Weberio substancialiųjų tyrimų įvairovę ir pačios jo suprantančiosios sociologijos koncepcijos pokyčius, dogminės „prieštaravimo" ar „nesuderinamumo", „atitikimo" ar „dermės" standartinės formulės šiam tikslui visiškai netinka. O

[48] Žr.: Lindenberg S. „Individuelle Effekte, kollektive Phänomene und das Problem der Transformation" // Eichner K., Habermehl W. (Hrsg.) *Probleme der Erklärung sozialen Verhaltens.* Meisenheim a.G.: Verlag Anton Hain, 1977. S. 52-57. Kitokios nuomonės, atrodo, yra Karlas Dieteris Oppas, kuris būtina struktūrinės individualistinės socialinių mokslų tyrimo programos dalimi laiko „kolektyvinių" sąvokų individualistinę rekonstrukciją ir eksplikaciją. Žr.: Opp K.-D. *Methodologie der Sozialwissenschaften.* S. 101, 133-138.

[49] Žr. toliau, 9.2.

[50] Žr., pvz.: Coleman J. S. *Foundations of Social Theory.* P. 75-77, 164-165; Kiser E. „Markets and Hierarchies in Early Modern Tax Systems: A Principal-Agent Analysis" // *Politics and Society.* 1994. ol. 22. Nr. 3. P. 284-315; Levi M. *Of Rule and Revenue.* Berkeley: University of California Press, 1988. P. 73-74, 92-94, 176.

jeigu vis dėlto norima tokios apibendrinančios formulės, tai santykiui tarp substancialiųjų Weberio tyrimų ir jo suprantančiosios sociologijos sampratos aprašyti galima pasinaudoti „refleksyvios pusiausvyros" (*reflexive equilibrium*) paieškos sąvoka.

„Refleksyvi pusiausvyra" – tai sąvoka, kurią Johnas Rawlsas naudoja nusakyti tikslą, kurio siekia teoretikas, kai jis imasi eksplicitiškai formuluoti (pateikti *reconstructed logic*) taisykles, kurios implicitiškai vairuoja praktiką kaip jos *logic-in-use.*[51] Refleksyvios pusiausvyros paieškos pavyzdys gali būti paties Rawlso metodas eksplikuojant „teisingumo" sąvoką arba kalbininko, kuris siekia formuluoti gramatines kokios nors kalbos taisykles, darbo būdas. Refleksyvi pusiausvyra pasiekiama, kai praktika ir jos savęs vaizdas atitinka vienas kitą. „Praktikai" čia atstovauja ikianalitinės intuicijos, kurių turinys yra skyrimas to, kas „taisyklinga" ir „netaisyklinga".

Konceptualus praktikos vaizdas turi parodyti sisteminį santykį tarp šių intuicijų, suvesdamas jas į eksplicitiškai suformuluotą taisyklę. Pati rekonstrukcija turi būti koherentiška ir „vaisinga", pasiūlydama naujas netrivialas įžvalgas. Pusiausvyrą tarp ikianalitinių intuicijų ir analitinių principų galima pasiekti dviem būdais: arba principus priderinti prie ikianalitinių intuicijų, arba intuicijas, kaip nepagrįstas ir klaidinančias, atmesti. Eiti priderinimo keliu ne visuomet galima jau vien todėl, kad ikianalitinės intuicijos dažnai būna prieštaringos. O jeigu pasirenkamas antrasis kelias, tai rezultatas būna pačios praktikos su jos *logic-in-use* kritika ir net eventualus jos keitimas.

Ši Rawlso išdėstyta refleksyvios pusiausvyros paieškos logika leidžia santykius tarp Weberio suprantančiosios sociologijos mokslinės programinės koncepcijos ir jo substancialiųjų tyrimų suprasti jų dinamikoje. Ir Weberio darbas prie suprantančiosios sociologijos sampratos koncepcijos, ir substancialieji jo tyrimai išreiškia pastangas surasti refleksyvią jų savitarpio pusiausvyrą. Kai Weberis pirmąkart formulavo savo suprantančiosios sociologijos, kaip socialinės ekonomikos, metodo sąvoką, prieš akis jis turėjo du orientyrus. Pirmasis orientyras buvo „abstrakčios ūkio teorijos", kokią ją Weberis suprato, individualistinis ir racionalistinis metodas. Antrasis orientyras buvo jo paties metodinės intuicijos, kuriomis jis rėmėsi savo protestantizmo etikos tyrimuose. Weberio vaizdinių apie „abstrakčios ūkio teorijos" meto-

[51] Žr.: Rawls J. *A Theory of Justice.* Cambridge, Mass.: The Belknap Pres of Harvard University Pres, 1971. P. 20-21. Žr. taip pat: Daniels N. „Wide Reflective Equilibrium and Theory Acceptance in Ethics" // *The Journal of Philosophy.* 1979. Vol. 56. Nr. 5. P. 256-282.

dą modifikacijos, atsižvelgiant į protestantizmo etikos tyrimų metu sukauptą patyrimą, vaisius ir buvo pirmoji „suprantančiosios sociologijos" koncepcijos versija. Ši koncepcija vėliau pati buvo modifikuota, siekiant ją priartinti prie Weberio substancialiųjų tyrimų. Šiuos pokyčius skatino ir suprantančiosios sociologijos koncepcijos praktinio taikymo tyrimui sunkumai, su kuriais Weberis susidūrė dėl labai griežtų racionalumo priskyrimo veikėjo elgesiui sąlygų (žr. toliau, 5.1). Weberio suprantančiosios sociologijos sampratos pokyčiai savo ruožtu turėjo reikšmingų padarinių jo substancialiajam tyrimui, nurodydami kryptį „Ūkio ir visuomenės" perrašymui.

5 skyrius

Weberio suprantančioji sociologija racionalaus pasirinkimo prieigų šeimoje

Pirmoje dalyje jau buvo pavaizduota Weberio suprantančiosios sociologijos koncepcija (ypač pirmoji jos versija) ir ji buvo apibūdinta kaip ankstyvoji RPP anticipacija. Tą išdėstymą galima laikyti tik preliminariu, ir jis šiame skyriuje turi būti papildytas ir patobulintas. RPP pirmoje dalyje buvo traktuojama kaip vientisa koncepcija, neatsižvelgiant į vidines jos skirtybes. Tik išdėsčius šias skirtybes (5.2.2–5.2.3), bus galima tiksliau apibrėžti Weberio suprantančiosios sociologijos santykį su RPP. O iš pradžių reikia detaliau aptarti ir išdėstyti Weberio socialinės ekonomikos metodo (suprantančiosios sociologijos) teoriją, jos turinį (5.2.1).

5.1 Maxo Weberio interpretuojančiojo supratimo euristika ir priežastinis veiklos aiškinimas

5.1.1 Tiksliškai racionalaus veiksmo metodinio prioriteto principas

Jau pirmoje dalyje nurodėme, kad labiausiai į akis krintantis bendras Weberio suprantančiosios sociologijos ir dabartinės RPP sąlyčio taškas yra racionalios veiklos metodinio prioriteto principas. Šis principas Weberio suprantančiąją sociologiją skiria nuo gausybės mokslo filosofijos doktrinų, kurios „dvasios mokslų" savitumą nusako madingu „supratimo" terminu ir kaip tik nuo XX a. pradžios buvo labai populiarios. Šio metodinio prioriteto pripažinimas įpareigoja tyrinėtoją interpretuojančiajame veiksmo supratime ne siekti „įsijautimo" į psichinį veikėjų gyvenimą, o rekonstruoti tą objektyvią socialinę situaciją, kurioje tie veikėjai veikė.

Šiai rekonstrukcijai reikia išaiškinti realias veikėjo veiklos galimybes arba (Weberio terminologija) socialinės veiklos „šansus", kuriuos sąlygoja veikėjų turtas, padėtis rinkoje ir priklausymas patiems įvairiausiems „atviriems"

ir „uždariems" socialiniams ryšiams. Prie šios *objektyvios* situacijos rekonstrukcijos priklauso taip pat analizė, koks yra „išorinių ar vidinių interesų pobūdis",[52] kuris apibrėžia veikėją kaip „darbininką", „verslininką", „biržos spekuliantą", „karvedį" ir t.t. Kai tik tyrinėtojas taria, kad jis atpažino socialinės situacijos tipą, jis kartu gauna hipotezę, kokio pobūdžio buvo tie svarbiausieji tikslai (*Oberziele*), kurių veikėjai siekė šioje situacijoje: darbininkui tai yra kuo aukštesnis darbo užmokestis ir kuo taupesnis darbo jėgos eikvojimas, biržos spekuliantui – kuo didesnis pelnas, karvedžiui – pergalė ir t.t. Tyrinėtojas, atlikdamas veiklos objektyvios situacijos rekonstrukciją, po to turi klausti, kaip veikėjas elgtųsi, jeigu jis apie šią situaciją turėtų išsamią informaciją ir žinotų, „kokius padarinius atskiro žmogaus veiksmai, susipynę su kitų žmonių veiksmais, *turėtų* sukelti, *jeigu* kiekvienas atskiras žmogus savo elgesį aplinkos atžvilgiu orientuotų vien tik pagal buhalterinių knygų principus, taigi šia prasme *būtų* 'racionalus'."[53]

Tokio metodo pritaikymo pavyzdžiu Weberis laikė "abstrakčią ūkio teoriją". Priešingai negu senesnioji ir jaunesnioji istorinės mokyklos, kurios ekonominių dėsnių pažinimą laikė priklausomu nuo psichologijos mokslo pažangos, Weberis visada tvirtai pabrėždavo, „kad ekonominiai 'dėsniai' yra racionalios veiklos schemos, kurios išvedamos iš teoretiškai sukonstruotos *objektyvios situacijos* ne psichologine individų analize, o ideal-tipiniu kainų kovos mechanizmo pavaizdavimu; situacijos, kuri ten, kur ji 'grynai' išreikšta, į rinką įpinto individo pasirinkimui palieka tik alternatyvą: arba 'teleologinis' prisitaikymas prie 'rinkos', arba ekonominis žlugimas."[54] Kitas Weberio mėgstamas pavyzdys, iliustruojantis šį metodą, paimtas iš karo istorijos.

Turiu galvoje Weberio aiškinimą, kaip elgiasi karo istorikas, kai jis mėgina „suprasti" karvedžio sprendimą. Tuo pavidalu, kokiu jis formuluojamas „Pagrindinėse sociologijos sąvokose", šis aiškinimas jau buvo cituotas (3.2.2). Pirminiu pavidalu šį pavyzdį galima aptikti viename ankstesniame Weberio pasisakyme: „Panašių dalykų esama ne tik nacionalinės ekonomijos srityje. Mes negalėsime suvokti karo kampanijos prieš Austriją ir Moltke's elgesio, taip pat ir grynai istoriškai, jeigu, kad ir nesąmoningai, nekonstruosime: *jeigu* Moltke būtų visažinis, taigi visiškai tiksliai žinotų austrų kariuomenės išsidėstymą, jos galimybes per tam tikrą laiką pasiekti vieną ar kitą punktą,

[52] Weber M. WuG. S. 445.
[53] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das „psychophysische Grundgesetz". S. 395.
[54] Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 140.

jeigu jis viską žinotų apie *visas* aplinkybes, svarbias rezultatui, siekiamam rezultatui, kuris šiuo atveju buvo visiškai aiškus: priešo sumušimas, – jeigu jis visa tai žinotų ir galėtų veikti, siekdamas vien šito, nekliudomas neteisingo mąstymo ir klaidų, informacijos stokos ir dar nežinau kokių kitokių aplinkybių, – *kaip* tada jis *turėtų* veikti?"[55]

Karo istoriko ir nacionalekonomisto (kartu ir „suprantančiojo sociologo") metodas čia skiriasi tik tuo, kad istorikas tiksliškai racionalią konstrukciją sukuria konkrečiam atvejui ir ji pasilieka latentinė, o nacionalekonomistas ją eksplicitiškai formuluoja kaip bendrą idealųjį tipą arba (išsireiškiant dabartiniais terminais) „modelį", kuris kaip tam tikras gatavas šablonas arba įrankis gali būti panaudotas aiškinti daugeliui pasikartojančių ūkinių makroprocesų (kainų kilimas ar smukimas, gamybos augimas ar mažėjimas ir t.t.) – priklausomai nuo to proceso tipo ir nacionalekonomisto poreikio.

Kartu Weberis manė, kad tokie modeliai, arba idealieji tipai, daugiausia gali turėti tik euristinę reikšmę, nes faktinė veiklos eiga nukrypsta ir skiriasi nuo tos, kurią nubrėžia nulinė hipotezė. Tokiais atvejais nulinės hipotezės „interpretuojančiajame supratime" tėra išeities taškas. Iš Weberio samprotavimų vienareikšmiškai aišku, kad jis nulinėms hipotezėms socialinės veiklos ir jos padarinių aiškinime teikia nepamainomą euristinį vaidmenį. Atlikdamos šį vaidmenį, jos sensibilizuoja tyrinėtojo mąstymą, apskritai orientuoja jį taip, kad jis galėtų pastebėti tai, kas veiklos eigoje arba padariniuose reikalauja aiškinimo. Kai nustatomi veiklos faktinės eigos nukrypimai nuo nulinės hipotezės, pastaroji turi būti pakeista labiau realistiškomis hipotezėmis.

Weberis nori metodiškai sureguliuoti ir šį vyksmą, pateikdamas pasiūlymą, kokia eilės tvarka reikia kelti ir metodiškai kontroliuoti šias hipotezes. „Objektyviai tikras racionalumas (*die objektive Richtigkeitsrationalität*) tarnauja jai (suprantančiajai sociologijai – Z. N.) kaip idealusis tipas palyginimui su empirine veikla – tam, kad priežastinio aiškinimo tikslui būtų nustatyti priežastiniu atžvilgiu svarbūs iracionalumai (įvairiomis žodžio prasmėmis); tikslinis racionalumas (*die Zweckrationalität*) tokią pačią funkciją atlieka psichologiškai prasmingai suprantamos, o prasmingai suprantama – nesuprantamai motyvuotos veiklos atžvilgiu."[56] Šią Weberio pastabą galima suprasti kaip euristinę rekomendaciją, kokia tvarka turi būti keliamos ir tikrinamos hipotezės apie veiklos eigą po to, kai atmetama nulinė hipotezė.

[55] Weber M. Diskussionsrede zu dem Vortrag von H. Kantorowicz, „Rechtswissenschaft und Soziologie" // GASS. S. 483.
[56] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 436.

Iš šios pastabos išplaukia, kad artimiausia hipotezė, kuri turi būti tikrinama atmetus nulinę hipotezę, yra ta, kad veikėjai tiksliškai racionaliai elgėsi tik „subjektyviai". Weberio subjektyvaus tikslinio racionalumo samprata dar bus smulkiau analizuojama (septintame skyriuje). Čia pakaks tik nurodyti, kad Weberis subjektyviai tiksliškai racionaliais vadina veiksmus, kuriuos kauzaliai determinuoja sąmoningas svarstymas. „Tiksliškai racionaliu elgesiu turi būti vadinamas toks elgesys, kuris yra orientuotas išimtinai į (*subjektyviai*) kaip adekvačias įsivaizduojamas priemones (subjektyviai) vienareikšmiai suvoktiems tikslams."[57] Šie svarstymai gali sukelti sėkmingus arba nesėkmingus veiksmus priklausomai nuo to, ar jie remiasi teisingais lūkesčiais. Jeigu šie lūkesčiai teisingi, tai subjektyviai racionalus veiksmas yra sėkmingas, todėl ir objektyviai racionalus arba „tikrai racionalus" (*richtigkeitsrational*). Tačiau subjektyvus veiksmo racionalumas negarantuoja jo objektyvaus (nulinio hipotetinio) racionalumo. Tokiu atveju mes turime reikalą su veiksmais, kurie tik subjektyviai yra tiksliškai racionalūs. Tokie veiksmai atpažįstami ypač iš to, kad veikėjai retrospektyviai dėl jų gailisi, taigi suvokia juos kaip nesėkmingus.

Neatitikimas tarp veiksmo objektyvaus ir subjektyvaus tikslinio racionalumo iškyla aikštėn ne tik apsvarstytos ir suplanuotos veiklos „kracho" atveju. Jeigu, viena vertus, veiksmas gali būti subjektyviai racionalus nebūdamas objektyviai racionalus, tai, antra vertus, objektyviai racionaliai vykstantis veiksmas gali *nebūti* subjektyviai racionalus. „Faktiškai vis toliau einantis veiklos realios eigos artėjimas prie tikrai teisingos veiklos eigos, taigi faktinis objektyvus tikrasis racionalumas (*Richtigkeitsrationalität*) vis dėlto yra labai tolimas tam, kad būtinai sutaptų su subjektyviai tiksliškai racionalia, t.y. su į visiškai įsisąmonintą tikslą ir į visiškai sąmoningai kaip ‘adekvačias' pasirinktas priemones orientuota veikla."[58] Jeigu veikėjas veikia rutiniškai pasikartojančiose situacijose, tai ir nusistovėjusių įpročių vairuojamas elgesys gali būti objektyviai racionalus. Taip pat ir nešabloniškose situacijoie veikėjui gali nusišypsoti *nonmoral luck*, t.y. be sąmoningo svarstymo ir nepaisant klaidingų lūkesčių jam gali pasitaikyti priimti „objektyviai" adekvatų sprendimą.[59] „Tyrinėtojui jo aiškinamas veiksmas gali pasirodyti aukščiausiu laips-

[57] Ibidem. S. 428.

[58] Ibidem. S. 434.

[59] Plg. Bernardo Williamso *moral luck* ir Richardo Foley *epistemic luck* sąvokas. Žr.: Williams B. *Moral Luck. Philosophical Papers 1973-1980*. Cambridge: Cambridge UP, 1981. S. 20-40; Foley R. *The Theory of Epistemic Rationality*. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1987. P. 174-208.

niu tiksliškai racionalus, nors ir yra orientuotas prielaidų, kurių jis jokiu būdu negali priimti."[60]

Taigi vien tik nulinės hipotetinės ir faktinės veiklos eigos tapatumas dar neduoda pagrindo priskirti veikėjui „griežtą" ar „stiprų" subjektyvų racionalumą, kuriame glūdi visiškas ir tikras objektyvios veikimo situacijos žinojimas. Tatai galima vien tuo atveju, kai ontologiniame ir nomologiniame tyrinėtojo žinojime nėra jokių tokio priskyrimo kontraindikacijų. Jeigu subjektyviai racionalaus (sąmoningai svarstomo) veiksmo hipotezė šio tapatumo paaiškinimui turi pirmenybę kitų veiklos faktinės eigos „objektyvų" racionalumą aiškinančių hipotezių atžvilgiu, tai šią pirmenybę reikia aiškinti tuo, kad subjektyviai racionalus veiksmas *ceteris paribus* (palyginus su neapgalvotais veiksmais) turi daugiau šansų būti sėkmingas.

5.1.2 Psichologija ir kiti suprantančiosios sociologijos pirmosios versijos sunkumai

Taip pat ir veiklos subjektyvaus racionalumo hipotezė turi būti tikrinama empiriškai. Jei išryškėja, kad veiksmai, dėl kurių veikėjas apgailestauja, buvo atlikti be išankstinio alternatyvių veiksmų svarstymo, pastangų numatyti tų veiksmų galimus tiesioginius ir šalutinius padarinius, tai (subjektyviai) tiksliškai racionalaus veiksmo hipotezės negalima pripažinti „kauzaliai adekvačia" arba „empiriškai galiojančia". Į klausimą, kokią hipotezę toliau reikia pirmiausia kelti ir tikrinti, Weberis savo suprantančiosios sociologijos ankstesnėje ir vėlesnėje redakcijose atsako skirtingai. Ankstesnėje redakcijoje tariama, kad veiklos, kuri taip pat ir vien subjektyviai nėra tiksliškai racionali, aiškinimas iš pradžių turi būti „suprantantis psichologinis", o galiausiai – jeigu minėtas aiškinimas nepasiseka – „priežastinis psichologinis".

„Suprantančio psichologinio" aiškinimo pavyzdžių Weberis rado Friedricho Nietzsche's (pirmiausia jo garsiojoje „resentimento" teorijoje) ir Sigmundo Freudo darbuose.[61] Tai aiškinimai, kuriuose „paviršiniai" pačių veikėjų suvokti ir pranešti jų veiksmų pagrindai yra traktuojami kaip vien tik jų tikrųjų, išstumtųjų motyvų racionalizavimai ir sublimavimai. Bendro pobūdžio idėjas apie „suprantančiosios psichologijos" savitumą kauzaliai aiški-

[60] Ibidem. P. 433.

[61] Žr.: Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 434; Weber M. Laiškas Elsei Jaffé 1907.09.13 // MWG II/5. S. 393-403.

nančios psichologijos atžvilgiu Weberis perėmė iš Wilhelmo Dilthey'aus,[62] o ypač iš Jasperso, – tuo pavidalu, kokiu jie buvo išdėstyti pastarojo „Bendrojoje psichopatologijoje".[63] Kaip žinia, Jaspersas priklausė tiems apie Maxą Weberį susibūrusio „Heidelbergo ratelio" nariams, kurie buvo jam artimiausi, o Weberis taip pat ir dėl savo asmeninių psichinių problemų giliai domėjosi Jasperso tyrimais.[64] Weberiškajai „priežastinio" psichologinio aiškinimo savitumo sampratai reikšmingiausi buvo Wilhelmo Wundto, Willy Hellpacho, o ypač Emilio Kraepelino ir jo mokinio Hanso Gruhle's darbai. Su Kraepelino šios rūšies aiškinimais Weberis gana detaliai polemizavo savo psichotechnikos ir industrinės sociologijos studijose.[65] Tai aiškinimai, kurie veiksmo eigos iracionalumus priskiria (psicho)fiziologinėms priežastims – traktuoja šiuos iracionalumus kaip nuovargio, alkoholio vartojimo ir pan. pokyčių žmogaus „psichofiziniame aparate" padarinius.

Ankstyvajame savo suprantančiosios sociologijos variante Weberis susiduria su štai kokia problema. Viena vertus, sąlygas, kurioms esant, veiklą galima laikyti subjektyviai racionalia, jis formuluoja taip griežtai, kad turi konstatuoti, jog tokia veikla yra gana retas dalykas.[66] „*Reali* veikla daugeliu atvejų pagal savo 'subjektyvią prasmę' (*gemeinten Sinn*) yra pusiau nesąmoninga arba nesąmoninga. Veikiantysis ją veikiau neapibrėžtai 'jaučia', o ne žino ir 'išsiaiškina', daugumoje atvejų jis elgiasi instinktyviai arba iš įpročio."[67] Pagal suprantančiosios sociologijos pirmojo varianto principus tokią veiklą reikia aiškinti psichologiškai. Antra vertus, jis atkakliai laikosi nuomonės, kad suprantančioji sociologija nuo psichologijos turi būti nepriklausoma.[68] Abu šie principai labai apriboja suprantančiosios sociologijos sritį. „Kadangi Weberio sociologijos objektas yra prasminga socialinė veikla, jis turi, kaip sako, tikriausiai 80 proc. visos socialinės veiklos, kuri vyksta pu-

[62] Dilthey W. „Ideen über beschreibende und zergliedernde Psychologie" // *Gesammelte Schriften.* Bd. 5. Berlin und Leipzig: B.G.Teubner, 1924. S. 139-240.
[63] Žr.: Jaspers K. *Allgemeine Psychopathologie. Ein Leitfaden für Studierende, Ärzte und Psychologen.* Berlin: Verlag von Julius Springer, 1913, ypač S. 145-158.
[64] Žr.: Green M. *The von Richthofen Sisters. The Triumphant and the Tragic Modes of Love.* London: Weidenfeld & Nicholson, 1974. P. 284-292.
[65] Frommer S. „Bezüge zu experimenteller Psychologie, Psychiatrie und Psychopathologie in Max Webers methodologischen Schriften" // Wagner G., Zipprian H. (Hrsg.) *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1994. S. 239-258; Schluchter W. *Unversöhnte Moderne.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1996. S. 171-143.
[66] Žr. taip pat septintą skyrių.
[67] Weber M. WuG. S. 10.
[68] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 430-432.

siau sąmoninga arba amorfiškų įpročių forma ('tradiciškai determinuotas veiksmas'), laikyti iš tikrųjų nepriklausančiai jo temai."[69]

Dėl šio sunkumo Weberis ankstyvajame tekste turėjo primygtinai teigti, kad racionalus ir iracionalus elgesys vienas nuo kito skiriasi tik laipsniu. „Sociologijos požiūriu, labai paslankūs perėjimai (*völlig gleitende Übergänge*) sieja: 1) daugiau ar mažiau apytikriai pasiektą tikrumo tipą (*Richtigkeitstypus*); 2) (subjektyviai) tiksliškai racionaliai orientuotą tipą; 3) tik daugiau ar mažiau sąmoningai arba dėmesingai, ir daugiau ar mažiau aiškiai tiksliškai racionaliai orientuotą; 4) ne tiksliškai racionalų, bet įtrauktą į prasmingai suprantamą ryšį; 5) daugiau ar mažiau prasmingai suprantamame sąryšyje motyvuotą, bet nesuprantamų elementų daugiau ar mažiau stipriai pertraukiamą arba komotyvuotą elgesį; ir pagaliau 6) visiškai nesuprantamus psichinius arba fizinius faktus žmoguje."[70] Weberį čia galima suprasti ir ta prasme, kad į „psichologiją" reikia kreiptis tik šeštuoju atveju, arba ir ta prasme, kad tam tikrą reikšmę ji turi jau trečiuoju atveju. Šiaip ar taip, šie Weberio svarstymai empiriniam tyrimui neduoda kokių nors aiškių nurodymų.

Tačiau pirmąją Weberio suprantančiosios sociologijos versiją slegia dar ir kitas sunkumas. Tai, kas ypač krinta į akis jo „Kategorijų" straipsnyje, yra ryšio nebuvimas tarp jo veiklos teorijos sąvokų, kurias jis naudoja savo interpretuojančiojo supratimo euristikos aiškinimuose, ir tų sąvokų, kurias jis panaudoja savo pagrindinių socialinės tvarkos formų morfologijoje. Čia jis naudoja tokias sąvokas kaip „bendruomeninė veikla" („*Gemeinschaftshandeln*"), „bendrovinė veikla" („*Gesellschaftshandeln*") ir „sutarimo veikla" („*Einverständnishandeln*"). „Kategorijų" straipsnio „bendruomeninė veikla" iš esmės sutampa su „Pagrindinių sociologijos sąvokų" „socialine veikla" („*soziales Handeln*"): „Apie 'bendruomeninę veiklą'('*Gemeinschaftshandeln*') mes norime kalbėti ten, kur žmogaus veikla yra subjektyviai *prasmingai* orientuota į kitų žmonių elgesį."[71]

„Bendrovinę veiklą" („*Gesellschaftshandeln*") Weberis apibrėžia kaip racionalią, taigi suprantančiosios sociologijos metodu paaiškinamą veiklą: „Asocijuota (*vergesellschaftetes*) veikla („*bendrovine veikla*") mes norime bendruo-

[69] Baumgarten E. (Hrsg.) *Max Weber. Werk und Person.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1964. S. 603-604. Šito Eduardo Baumgarteno teiginio apie Weberio požiūrį (aš turiu galvoje „80 proc.") neįmanoma patvirtinti citatomis iš paties Weberio tekstų, nors iš esmės jis yra teisingas.
[70] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 435.
[71] Ibidem. S. 441.

meninę veiklą vadinti tada ir tiek, kai ji: 1) prasmingai orientuota į lūkesčius, kurie kyla tam tikros tvarkos pagrindu, jeigu 2) ta tvarka buvo grynai tiksliškai racionaliai 'nustatyta' vadovaujantis numatymais apie jos pasekmes asocijuotų veikėjų veiklai ir jeigu 3) prasminė orientacija vyksta subjektyviai tiksliškai racionaliai."[72] „Sutarimo veikla" („*Einverständnishandeln*") Weberis vadina veiklą, orientuotą dalyvių sutarimo, kuris savo ruožtu remiasi įpratimu, deramumo jausmu, emociniais saitais ir pan. „Sutarimo veikla" čia yra savotiška likutinė kategorija, kurios santykio su veiklos interpretuojančiojo supratimo euristika Weberis taip ir nepaaiškina. Ar čia galvoje turima tik psichologiškai paaiškinama veikla? Tada ji turėtų likti suprantančiosios sociologijos periferijoje arba už jos ribų. Tačiau „sutarimo veiklos" sąvoka vaidina labai svarbų vaidmenį Weberio ankstyvojoje sąvokinėje „socialinio pasaulio konstrukcijoje".

5.1.3 Vėlyvosios Weberio veiksmų tipologijos euristinės funkcijos

Šie sunkumai, kartu su kitomis jau aptartomis išorinėmis ir vidinėmis priežastimis (žr. 3.3.2, 4.4) pastūmėjo Weberį perdirbti pradinę suprantančiosios sociologijos sampratą. Svarbiausia naujovė šiame perdirbime yra garsioji Weberio veiksmų tipologija. Ją galima traktuoti kaip aiškinančiosios sociologinės veiklos teorijos apmatus (žr. 9.2). Tačiau šie apmatai nėra išbaigti: jie tik klasifikuoja reiškinius, kuriuos galima pavadinti „racionalaus pasirinkimo anomalijomis", – panaudojant išsireiškimą, kuriuo dabartinėse veiklos teorijos diskusijose vadinami weberiškieji faktinės veiklos eigos „nukrypimai" nuo jos nulinės hipotetinės trajektorijos.[73] Abejotina, ar konstatavus anomalijas ir jas suklasifikavus, „anomalios veiklos" eiga jau gali būti laikoma paaiškinta.[74] Tačiau atrodo, kad pats Weberis tokios nuomonės laikėsi. Kol kas čia[75] mus domina vien tai, ką Weberio naujovė – veiksmų tipologija – reiškia jo supratimo euristikai.

[72] Ibidem. S. 442.

[73] Žr., pvz.: Hogarth R. M., Reder M. W. (Eds) *Rational Choice. The Contrast Between Economics and Psychology.* Chicago and London: the University of Chicago Press, 1986; Druwe U., Kunz V. (Hrsg.) *Anomalien in Handlungs- und Entscheidungstheorien.* Opladen: Leske + Budrich, 1998 ir kt.

[74] Žr.: Esser H. *Soziologie: allgemeine Grundlagen.* S. 136

[75] Apie galimas šių anomalijų traktavimo strategijas RPP rėmuose žr. toliau, 7.2, 8.3.

Tipologija pateikia labiau diferencijuotą rastrą veiklos eigos „nukrypimams" aprašyti negu tas, kurį galima rasti „Kategorijų" straipsnyje. Tai pasakytina tuo labiau, jei atsižvelgsime ir į mišriuosius veiksmo tipus, kurių pats Weberis dažniausiai eksplicitiškai nenurodo.[76] O jeigu apsiribosime tik Weberio eksplicitiškai nurodytais grynaisiais tipais, tai naujajame Weberio suprantančiosios sociologijos variante nukrypimus veiklos eigoje, atmetus (kad ir vien tik (subjektyviai) tiksliškai racionalaus veiksmo hipotezę, galima mėginti kauzaliai aiškinti veikėjo įpročiais, afektais ir vertybiniais įsipareigojimais. Priklausomai nuo to, kuri hipotezė pasirodo esanti „kauzaliai adekvati", ginčijamas elgesio epizodas priskiriamas vertybiškai racionalaus, tradicinio ar afektinio veiksmo tipui.

Atrodo, kad racionalaus veiksmo metodinio prioriteto principas turi galioti ir vertybiškai racionaliam veiksmui. Jeigu sužlunga hipotezė, kad anomalijos veiklos eigoje gali būti paaiškintos veikėjo subjektyvaus tikslinio racionalumo neatitikimu objektyviam racionalumui, tai tolesnė empirinė hipotezė yra spėjimas, kad veikėjas savo veiksmuose vadovavosi iš tam tikrų normų ir vertybių kylančio įpareigojimo ir pavyzdžio pripažinimu. Vertybiškai racionalaus veiksmo sąvokos prototipą Weberio tekstuose galima rasti jau anksčiau, pavyzdžiui, jo straipsnyje „R. Stammlerio materialistinės istorijos sampratos 'įveika', kur jis tikslo maksimos nulemtą veiksmą skiria nuo tokio veiksmo, kuriame tokio apsprendžiančio pagrindo vaidmenį atlieka normos maksima. Tokiu atveju tariama, „kad veikiantieji sąmoningai *norėjo* prisiimti juos įpareigojančią *normą*, taigi kad jie laikėsi (subjektyvios) nuomonės, jog jų veikla kaip tokia turėjo juos įpareigojantį pobūdį <...>".[77] Tačiau įdomu, kad ši sąvoka nevaidina jokio vaidmens „Kategorijų" straipsnyje, kur Weberis kartą pamini tą veiksmo „ribinį atvejį", kurį „orientuoja ne lūkesčiai, o vertybės",[78] tačiau toliau šios sąvokos nenaudoja.

Vertybiškai racionalaus veiksmo hipotezę Weberis naudoja aiškinti tiems elgesio epizodams, apie kuriuos esama duomenų, rodančių, kad jie yra veikėjo sąmoningo svarstymo parengti, bet kartu yra nelankstūs arba, Weberio žodžiais tariant, nėra „labilūs" pokyčių objektyvioje veiksmo situacijoje atžvilgiu. Tokiems atvejams pritaikoma hipotezė, kad juos determinuoja „sąmoningas tikėjimas besąlygiška tam tikro elgesio etine, estetine, religine arba dar kaip nors kitaip aiškinama savaimine verte – grynai kaip tokio ir nepriklauso-

[76] Pilna Weberio veikimo tipologijos rekonstrukcija pateikiama toliau, 9.2.
[77] Weber M. *R. Stammlers „Überwindung" der materialistischen Geschichtsauffasung* // GAW. S. 334.
[78] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 442.

mai nuo jo padarinių."[79] Tačiau nelankstumą objektyvios veiklos situacijos pokyčių atžvilgiu galima aiškinti ir remiantis ta hipoteze, kad veikėjo veiksmą determinavo įgytas įprotis. Čia turimas galvoje toks veiksmas, kurį Weberis antrojoje savo suprantančiosios sociologijos versijoje laiko „tradiciniu". O elgesio epizodams, kurie objektyvios veiksmo situacijos pokyčių atžvilgiu yra „labilūs", bet nepaaiškinami nei duomenimis apie situaciją, nei duomenimis apie tai, kaip veikėjas ją suvokė, Weberis palieka „afektinio" veiksmo terminą.

Tačiau tatai dar neišsemia „nukrypimų" priežastinio aiškinimo galimybių, kurias numato antroji Weberio suprantančiosios sociologijos versija. Reikia atsižvelgti į tai, kad vėlesnioji Weberio veiksmų tipologija apima ne tik grynuosius veikimo tipus, bet ir mišriuosius, tokius kaip vertybiškai racionalus afektinis, tradicinis afektinis, „atsakomybės etikos" ir pan., veiksmus.[80] Taigi veiklos eigos nukrypimo nuo iš pradžių postuluotos eigos aiškinimui galima ne tik pakeisti pradinę hipotezę kita, bet ir ją modifikuoti. Jeigu veiksmas, pvz., vyksta ne tiksliškai racionaliai, tai vertybiškai racionalaus, tradicinio ir afektinio veiksmo hipotezės nėra vienintelės alternatyvos. Galima taip pat klausti, ar mes nesusidūrėme su tiksliškai racionaliu veiksmu, kuriam įtakos turėjo vien tik įpročiai ir afektai. Ir kai esama duomenų, dėl kurių afektinio veiksmo hipotezė atrodo įtikinamai, iš pradžių reikia klausti, ar tai kartais nėra vadinamosios apskaičiuotos emocijos ir suvaidinti afektai.

Nepaisant visų Weberio pastangų, jam ir antrojoje suprantančiosios sociologijos versijoje nepavyko įveikti sunkumų, susijusių su sociologijos ir psichologijos santykiu. Ir antroji suprantančiosios sociologijos versija, aiškindama sociologinius faktus, negali išsiversti be psichologijos. Taip yra, pavyzdžiui, aiškinant pamėgdžiojimą, masinį elgesį ir kitas „reaktyvaus" elgesio formas, kurios socialiniame žmonių gyvenime yra tos pačios kaip ir gyvulių socialiniame gyvenime. Tačiau tatai yra reiškiniai, kuriuose kai kurie Weberio amžininkai (Gabrielius Tardas, Gustavas Le Bonas) įžvelgė tikrąjį sociologijos objektą. Iš nesibaigiančių neaiškumų, kurie kyla svarstant suprantančiosios sociologijos santykį su psichologija ir socialine psichologija, Weberis gali gelbėtis tik išlygomis ir sąlygomis: „Sociologija jokiu būdu neturi reikalo *vien* su „socialine veikla"; ji tik yra (čia praktikuojamos sociologijos tipui) jos centrinis faktas (*zentralen Tatbestand*); toks, kuris, taip sakant, jai, kaip mokslui, yra konstitutyvus. Tačiau tuo jokiu būdu nepasakoma kažkas apie šio fakto *svarbumą*, palyginus su kitais faktais."[81]

[79] Weber M. WuG. S. 12.
[80] Šios veiksmų tipologijos rekonstrukcija pateikiama toliau, 9.2.1.
[81] Weber M. WuG. S. 12.

5.2 Kas priklauso RPP?

Jeigu dabar Weberio interpretuojančiojo socialinės veiklos supratimo teoriją lyginame su šiuolaikine RPP, tai krinta į akis, kad greta jiems abiem bendro tiksliškai racionalios veiklos metodinio prioriteto principo pripažinimo, tarp jų esama ir svarbaus skirtumo. RPP šalininkai nėra linkę taip lengvai kaip Weberis atsisakyti tiksliškai racionalios veiklos hipotezės tais atvejais, kai aiškinimas remiantis nuline hipoteze susiduria su sunkumais.

Daugelis RPP šalininkų tokiais atvejais veikiau yra linkę pasikliauti Karlo Raimundo Popperio nurodymais. O būtent, Popperis rekomendavo jokiomis sąlygomis neatsisakyti veikėjų (tikslinio) racionalumo prielaidos ir laikytis prezumpcijos, kad visi veiklos eigos nukrypimai nuo jos (taip pat ir vien tik) subjektyviai tiksliškai racionalios eigos tėra tik nukrypimai *prima facie*, taigi tik tariami nukrypimai.[82] Visi įmanomi faktinės veiklos eigos nukrypimai nuo tos, kuri buvo identifikuota kaip tiksliškai racionali, nėra įrodymas, kad veikėjai elgėsi neracionaliai, o veikiau nurodo tai, kad aiškinimas rėmėsi klaidingomis prielaidomis apie pradines sąlygas.

Kitais žodžiais tariant, visi „nukrypimai" visuomet reiškia tik tai, kad tyrinėtojas nepakankamai atidžiai išanalizavo situacijos logiką. Taip pat elgtis siūlo ir Gary S. Beckeris: „jeigu kokia nors įmonė, darbininkas ar namų šeimininkė neišnaudojo akivaizdžiai palankios galimybės, ekonominis požiūris nesigriebia teiginio, kad čia esama iracionalaus elgesio, jog tie, kurių elgesys analizuojamas, yra patenkinti savo gerove, arba kad pasikeitė jų vertybės (t.y. pirmenybės). Ekonominis požiūris veikiau taria, kad esama – piniginių arba psichinių – kaštų, susijusių su šios galimybės išnaudojimu, kurie pranoksta galimą naudą ir kurie, galimas dalykas, išoriniam stebėtojui nėra taip lengvai matomi."[83]

Užtat Weberio interpretuojančiojo supratimo euristikoje (ypač jos antrojoje versijoje) glūdi sensibilizuojančių nuorodų į veikėjo galimų motyvacijų įvairovę sistema. Kai veikėjai toje pačioje objektyvioje situacijoje elgiasi skirtingai, Weberio suprantančioji sociologija šiuos elgesio skirtu-

[82] Žr.: Popper K. R. „Models, Instruments, and Truth. The Status of the Rationality Principle in the Social Sciences" // Popper K. R. *The Myth of the Framework. In Defence of Science and Rationality.* London and New York: Routledge, 1994. P. 177-181.

[83] Becker G. S. *Der ökonomische Ansatz zur Erklärung menschlichen Verhaltens.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1982. S. 6.

mus leidžia priežastingai aiškinti jų motyvų (nuostatų arba pirmenybių) skirtumais. Taigi Weberio požiūriu, sistemingus „nukrypimus" masiškos socialinės veiklos faktinėje eigoje galima sieti su šių veikėjų vertybiškai racionaliais arba tradiciniais motyvais, o tai Beckeris akivaizdžiai uždraustų.

Tačiau dėl akivaizdaus RPP šalininkų polinkio tikslinį racionalumą traktuoti ne kaip empirinę hipotezę, o kaip neatmetamą apriorinę prielaidą nereikėtų skubėti Weberio suprantančiąją sociologiją ir RPP atskirti kaip du visiškai svetimus minties pasaulius. Kai analizuojami santykiai tarp RPP ir Weberio suprantančiosios sociologijos, būtina atsižvelgti ne tik į Weberio suprantančiosios sociologijos sampratos pokyčius, bet ir į vidines pačios RPP skirtybes. Tolesniame dėstyme mes apsiribosime dviem šių skirtybių linijomis: (1) skirtingomis sampratomis, kaip toli siekia RPP taikymo sritis; (2) skirtingomis sampratomis, koks yra RPP santykis su neoklasikine ekonomika (arba Weberio „abstrakčia ūkio teorija"). Tik atsižvelgus į vidinius RPP skirtumus ir tų skirtumų pagrindus, bus galima teisingai spręsti apie Weberio suprantančiosios sociologijos ir RPP santykius.

Šių skirtybių nagrinėjimui pagal pirmąją liniją labai pravartūs yra Donaldo P. Greeno ir Iano Shapiro pastebėjimai.[84] Nors jie analizuoja tik skirtingas RPP sampratas politikos moksle, jų apmąstymai gali būti taikomi plačiau. Pagal tai, kaip RPP yra ginama nuo kritikos ir metateoriškai pagrindžiama, jie išskiria tris pagrindines RPP sampratas: (1) grynąjį universalizmą (*pure universalism*); (2) segmentiškąjį universalizmą (*segmented universalism*) ir (3) dalinį universalizmą (*partial universalism*).[85]

5.2.1 Griežtai universalistinė samprata

Grynąjį universalizmą galima tapatinti su požiūriu, kuris išryškėja, kai laikomasi anksčiau minėtų Popperio ir Beckerio nurodymų: jokiomis sąlygomis neatsisakyti tikslinio racionalumo prielaidos.

[84] Green D. P., Shapiro I. *Pathologies of the Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Science.* – New Haven and London: Yale UP, 1994. Apie šių autorių pastebėjimų taiklumą liudija ir ta plati metodologinė diskusija, kurią jie sukėlė. Svarbiausią šios diskusijos medžiagą galima rasti rinkinyje: Friedman J. (Ed.) *The Rational Choice Controversy. Economic Models of Politics Reconsidered.* New Haven & London: Yale UP, 1996.
[85] Žr.: Green D. P., Shapiro I. *Pathologies of the Rational Choice Theory.* P. 192-194.

Tačiau šio nurodymo galima laikytis skirtingais būdais. Nesunku visus veiklos eigos nukrypimus nuo tiksliškai racionalios jos eigos diskvalifikuoti kaip tariamus, jeigu tarsime, kad nukrypimai yra pokyčių veikėjo noruose (pirmenybėse) padariniai. Šis požiūris remiasi prielaida, kad neracionalaus veiksmo apskritai negali būti, nes veiksmas pagal savo apibrėžimą yra racionalus elgesys. Racionaliai elgtis reiškia daryti tai, kas geriausia. Tai, kas geriausia tam tikram laiko momentui, priklauso nuo tuo momentu esamų norų. Kiekvieną akimirką renkamasi ir veikiama taip, kaip tą akimirką stipriausiai norima. O apie tai, ko šią akimirką stipriausiai norima, galima spręsti tik iš faktiškai įvykusių poelgių. Todėl galimi tik tokie poelgiai, kurie yra geriausi galimi poelgiai tų norų atžvilgiu, kurie turimi tų poelgių atlikimo metu. Jeigu tas pats veikėjas dviejose vienodose objektyviose situacijose apsisprendžia skirtingai, tai šis elgesio skirtumas nereiškia, kad veikėjas vienu atveju rinkosi racionaliai, o kitu – neracionaliai. Tai tik reiškia, kad pasikeitė veikėjo norai.

Tokio pobūdžio grynąjį, arba griežtąjį, universalizmą reprezentuoja Ludwigas von Misesas, kuris kartu gali būti vertinamas ir kaip pirmasis „ekonominis imperialistas“, nes jis ryžtingai sutapatino nacionalinę ekonomiją ir („teisingą“) sociologiją. Tokia samprata tapo Miseso pateiktos Weberio veiklos teorijos prieigos kritikos pagrindu, kai jis, praėjus devyneriems metams po Weberio mirties, parašė dar vieną „epilogą“ ginčui dėl metodo nacionalinėje ekonomijoje.[86] Vėlyvąją Weberio veiksmų tipologiją, kurioje tiksliškai racionalus veiksmas traktuojamas kaip atskiras veiklos atvejis, Misesas interpretuoja kaip mėginimą veiklos teorija pagrįsti nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos teorijas. „Istorizmas per daug supaprastina savo uždavinį, kai jis tenkinasi tuo, kad tiesiog tvirtina, jog jokia žmonių veiklos savybė nėra antlaikiška ir keitėsi istorinio vystymosi eigoje. Tačiau jeigu atstovaujama tokiam teiginiui, reikėtų bent jau prisiimti pareigą nurodyti, kuo ikiracionalių laikų veikla skiriasi nuo racionalių laikų veiklos, nurodyti, kaip galima veikti arba kaip buvo galima veikti kažkaip kitaip, o ne racionaliai. Šią pareigą jautė Maxas Weberis; mes jam esame dėkingi už vienintelį mėginimą šią pagrindinę istorizmo tezę iš feljetoninių rašinių srities perkelti į mokslinio nagrinėjimo sritį.“[87]

[86] Mises L. „Soziologie und Geschichte. Epilog zum Methodenstreit in der Nationalökonomie“ // *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* 1929. Bd. 61. Hf. 3. S. 465-512. Žr. taip pat: Mises L. *Grundprobleme der Nationalökonomie. Untersuchungen über Verfahren, Aufgaben und Inhalt der Wirtschafts- und Gesellschaftslehre.* Jena: Gustav Fischer, 1933. S. 76-83.
[87] Mises L. „Soziologie und Geschichte“. S. 477.

Misesas manė galįs lengvai parodyti, kad visi elgesio epizodai, kuriuos Weberis klasifikuoja kaip neracionalios veiklos atvejus, iš tikrųjų priklauso jo racionalios veiklos sąvokai. „Afekto būsenoje pasikeičia tikslų eilės tvarka, šioje būsenoje apie ją sprendžiama kitaip, negu tai daroma vėliau, šaltai apsvarstant reikalus; joje lengvai pasiduodama jausmo proveržiui, reikalaujančiam momentinio patenkinimo. Tas, kuris, nepaisydamas pavojaus savo gyvybei, skuba į pagalbą skęstančiam žmogui, gali tai daryti todėl, kad jaučia pareigą tokiomis aplinkybėmis pasirodyti herojumi ar kad tikisi premijos už gyvybės išgelbėjimą. Šiaip ar taip, jo veiksmą sąlygoja tai, kad jis šią akimirką pagalbos suteikimą vertina taip aukštai, kad visi kiti dalykai – sava gyvybė, savo šeimos likimas ir pan. – atsitraukia; gali būti, kad vėlesnė tokios situacijos analizė jį atveda prie kitokių išvadų. Tačiau šią akimirką – o tik ji šiuo atveju svarbi – ir šis elgesys buvo 'tiksliškai racionalus'."[88]

Tačiau tokia racionalios veiklos anomalijų įveikimo strategija reikalauja kainos, kurią dauguma Miseso kolegų nacionalinėje ekonomijoje paprastai laiko pernelyg aukšta. Jeigu mes esame pasirengę visus elgesio pokyčius aiškinti kaip pirmenybių pakitimų rezultatą, o tuos pakitimus atpažįstame iš elgesio pokyčių, tai tada jau nebeįmanoma suformuluoti tokių elgesio aiškinimų, kurie galėtų būti falsifikuojami, taigi ir empiriškai turiningi. Kad išvengtų šio pavojaus, *mainstream* (neoklasikiniai) ekonomistai, formuluodami modelius, prielaidauja, kad veikėjų pirmenybės yra nekintamos ir, be to, dar interpersonaliai homogeniškos. Gamintojų elgesio teorijoje tokia abstrakcija buvo labai prasminga, nes visus gamintojus, kurie gamina rinkai, konkurencija verčia siekti to paties tikslo – kuo didesnio pelno. Tačiau vartotojų elgesio teorijoje tokios prielaidos netikroviškumas yra akivaizdus.

Kol pretenduojanti į empirinį turiningumą racionalios veiklos teorija negalėjo išsiversti be šios prielaidos, grynai universalistinės RPP sampratos buvo galima laikytis tik Miseso – tautologizuojančiu – būdu. Grynasis, arba griežtasis, universalizmas po Miseso pirmąkart platesnio dėmesio susilaukė tada, kai Gary S. Beckeris revoliucionizavo neoklasikinę vartotojo elgesio teoriją, atradęs, kad tas elgesys gali būti aprašytas neoklasikinės gamybos teorijos sąvokomis. Elgesį, kuris konvencinėje vartotojo elgesio teorijoje yra konceptualizuotas kaip „vartojimas", G. S. Beckeris apibrėžia kaip gamybos procesą, kuriame vartotojas gamina „naudą". Nauda yra galutinis produk-

[88] Ibidem. S. 480.

tas, kuriam sukurti reikia panaudoti tarpines gėrybes, o jos pačios kartais turi būti pagamintos, panaudojant dar kitas tarpines gėrybes. Paskutinė šios grandinės grandis yra veikėjo naudos funkcija:

$$U = u(Z_1, Z_2,\ldots, Z_n).$$

Šioje lygtyje simboliai Z_i žymi aibes galutinių produktų, kurias veikėjas gamina sau pačiam. Ši naudos funkcija visiems žmonėms yra vienoda ir nekintama. Jai galioja pamatinis neoklasikinės ekonomikos principas, kad žmonių pirmenybės yra homogeniškos ir nekintamos. Turimos galvoje pirmenybės galutinio produkto Z_i atžvilgiu, kurias pagal turinį galima interpretuoti kaip pagrindinius gyvenimo malonumus (*basic pleasures*).

Beckeris savo dėmesį koncentruoja į analizę gamybos funkcijų, kurios aprašo, kokiu būdu veikėjai galutines gėrybes Z_i gamina iš kitų gėrybių (tarpinių gėrybių). Tai yra tokio pavidalo funkcijos:

$$Z_i = z_i(x_i, t_i, E).$$

Ši funkcija išreiškia santykį, kuris sieja pagaminto galutinio produkto Z_i kiekį su gamyboje panaudotų tarpinių gėrybių x_i ir sunaudoto laiko t_i kiekiais. E šioje lygtyje žymi ne tam tikrą apibrėžtą kintamąjį, o ištisą pluoštą tokių kintamųjų, kurie yra susiję su tam tikrais aplinkos aspektais ir turi įtakos naudos gamybos proceso vyksmui. Pirmiausia tai yra technologijos pobūdis ir veikėjo „vartotojo kapitalas“: įgūdžiai ir įpročiai, kuriuos reikia turėti arba įgyti, kad kuo efektyviau iš x_i būtų gaminamas Z_i.

Savo koncepcijoje Beckeris įstengė įveikti sunkumus, kurie iškilo konvencinėje neoklasikinėje teorijoje dėl aiškaus prieštaravimo tarp pirmenybių stabilumo bei homogeniškumo prielaidų ir empiriškai fiksuojamo jų kintamumo bei heterogeniškumo. Faktai, kuriuos konvencinė ekonominė ir sociologinė teorija aprašo kaip veikėjo pirmenybių kitimo ir skirtumų faktus, Beckerio koncepcijoje aiškinami kaip padariniai gamybos būdo pasirinkimo, kuris, atsižvelgiant į išorinius (santykinės tarpinių gėrybių kainos ir pajamos) ir vidinius (turimas vartotojo kapitalas) apribojimus, yra optimalus. Kitaip tariant, tik *basic pleasures*, arba galutiniai elgesio tikslai, pasak Beckerio, yra homogeniški ir nekintami. Individų instrumentiniai norai, tikslai arba pirmenybės yra skirtingi ir keičiasi jų gyvenimo metu. Beckerio teorija pretenduoja paaiškinti šias variacijas kaip naudos individualios gamybos ribinio prisitaikymo prie pokyčių apribojimuose padarinius.

Tiktai šis pirmenybių endogeninis aiškinimas padarė kažkiek įtikinamą Beckerio teiginį, „kad ekonominė prieiga yra tokia viską apimanti, kad ji taikytina visam žmogaus elgesiui, nesvarbu, ar tai būtų pinigais matuojamas ar 'šešėlinėms' kainoms pavaldus elgesys, ar reikalas liestų emocinius ar blaiviai apgalvotus tikslus, turtuolius ar vargšus, vyrus ar moteris, suaugusius ar vaikus, išminčius ar kvailius, pacientus ar terapeutus, biznierius ar politikus, mokytojus ar mokinius."[89] Tačiau šis teiginys neįtikina visų socialinių tyrinėtojų, šiaip jau laikančių RPP geriausiu pasiūlymu, kurį galima rasti socialinių mokslų idėjų rinkoje.

Principinę abejonę, kurią gali sukelti Beckerio pozicija, išreiškia klausimas, ar ji nėra „per daug universali".[90] Racionalaus elgesio teorija, kaip ją suformulavo Beckeris, gali pretenduoti paaiškinti ne tik žmonių, bet ir bet kokią elgseną. Vienas žodis garsiosios Beckerio knygos „Economic Aproach to *Human* (kursyvas mano – Z. N.) Behavior" yra nereikalingas, nes šioje knygoje vargu ar įmanoma surasti ką nors, kas netiktų taip pat ir gyvūnų elgsenai. Antai šunys ir karvės irgi negali vien tiesiog mėgautis savo '*basic pleasures*, o turi juos „gaminti" Beckerio nurodytu būdu, naudodamos ribotas tarpines gėrybes. Taigi ir gyvūnų elgseną galima aprašyti kaip naudos gamybos procesą, kuriame jie maksimizuoja tą pačią naudos funkciją esant tiems apribojimams, kuriuos nustato turimi išoriniai ištekliai ir individualiai sukauptas šuniškas, karviškas ir pan. „kapitalas". Variacijas šioje elgsenoje galima aprašyti ir numatyti kaip ribinio prisitaikymo prie vidinių ir išorinių apribojimų (ir jų pokyčių), kuriems esant maksimizuojama naudos funkcija, padarinį.

Šiuo abejotinu privalumu RPP Beckerio interpretacija dalijasi su biheivioristine racionalaus pasirinkimo teorijos interpretacija, kurią siūlo Paulius A. Samuelsonas savo atskleistos pirmenybės (*revealed preference*) teorijoje.[91] Šioje interpretacijoje racionalaus pasirinkimo (optimizavimo arba maksimizavimo esant apribojimams) teorija suprantama jau ne kaip teorija, aiškinanti individualaus veikėjo veiksmus, o tik kaip kalbėjimo apie individualų

[89] Becker G.S. *Der ökonomische Ansatz zur Erklärung menschlichen Verhaltens.* S. 7.

[90] Šiuo požiūriu ją kritikuoja Aleksandras Rosenbergas. Žr.: Rosenberg A. „Can Economic Theory Explain Everything?"// *Philosophy of the Social Social Sciences.* 1979. Vol. 9. P. 525-527.

[91] Samuelson P. A. „Consumption Theory in Terms of Revealed Preference" // *Economica.* 1948. Vol. 15. P. 243-253. Jos įžvalgų išdėstymą ir kritiką galima rasti: Wong S. *The Foundations of Paul Samuelson's Revealed Preference theory. A Study by the Method of Rational Reconstruction.* London: Routledge & Kegan Paul, 1978.

elgesį būdas (*façon de parler*), kuris gali būti naudojamas tada, kai šis elgesys įvykdo tam tikras nuoseklumo sąlygas. Jeigu šios sąlygos įvykdytos, tai šis kalbėjimo būdas gali būti taikomas elgesiui numatyti nekeliant klausimo, kokios priežastinės sąlygos organizme, kuris šiuo atveju yra traktuojamas kaip juodoji dėžė (angl. *black box*), šį elgesį sukelia.

Tokia racionalaus pasirinkimo teorijos interpretacija leidžia šią teoriją taikyti ir gyvūnų bei augalų elgsenai aprašyti ir numatyti.Tokį taikymą inspiruoja šis Pauliaus A. Samuelsono pastebėjimas: „Mūsų pusiausvyros sąlygas galima formuluoti kaip ekstremumo problemos sąlygas, net jeigu pats individas nemaksimizuoja: panašiai kaip klasikinėje dinamikoje dažnai galima aprašyti dalelės trajektoriją tarsi ji maksimizuotų (minimizuotų) tam tikrą dydį nepaisant fakto, kad dalelė veikia be sąmonės ir ketinimų.“[92] Viena gyvūnų elgseną tyrinėjanti mokslininkų grupė atliko taip interpretuotos neoklasikinės vartotojo elgesio teorijos lyginamąją eksperimentinę kontrolę, kurioje jos tikslumas numatant adaptyvią žiurkių elgseną buvo lyginamas su Burhuso F. Skinnerio *reinforcement* teorijos[93] ir Richardo J. Herrnsteino *matching*, arba melioristinės, teorijos[94] tikslumu.[95]

Šie tyrinėtojai tvirtina, kad maksimizuojančio elgesio teorija „moliariniame lygmenyje“ turi didesnę numatomąją galią negu konkuruojančios teorijos. „Moliariniu lygmeniu“ jie vadina elgseną viso eksperimento metu (o jis trunka nuo 1 iki 24 valandų) ir skiria jį nuo elgsenos „molekuliarinio lygmens“ (t.y. elgsenos tam tikru laiko momentu).[96] Kitame darbe, kuriame tie patys autoriai dėsto savo neoklasikinės ekonomikos tikrinimo eksperimentų su balandžiais rezultatus, jie konstatuoja, kad pakeitimas buvo mažesnis, negu numato garsioji Slutsky-Hickso formulė.[97] Tačiau šiuos rezul-

[92] Samuelson P. A. *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1947. P. 23.

[93] Skinner B. F. *The Behavior of Organisms*. N.Y.: Appleton-Century, 1938.

[94] Herrnstein R. J. and Vaughan W., Jr. „Melioration and Behavioral Allocation“ // Staddon J. E. R. (Ed.) *Limits to Action. The Allocation of Individual Behavior*. N.Y. etc.: Academic Press, 1980. P. 143-176.

[95] Žr.: Rachlin H., Battalio R. C., Kagel J., Green L. „Maximization Theory in Behavioral Psychology“ // *The Behavioral and Brain Sciences*. 1981. Vol. 4. P. 371-388, 405-417; Kagel J. H., Battalio R. C., Green L., Rachlin H. „Consumer Demand Theory Applied to Choice Behavior of Rats“ // Staddon J. E. R. (Ed.) *Limits to Action. The Allocation of Individual Behavior*. N.Y. etc.: Academic Press, 1980. P. 237-267.

[96] Žr.: Rachlin H. et al. „Maximization Theory in Behavioral Psychology“. P. 386-387.

[97] Žr.: Battalio R. C., Kagel J. H., Rachlin et al. „Commodity-Choice Behavior with Pigeons as Subjects“ // *Journal of Political Economy*. 1981. Vol. 89. Nr. 1. P. 67-91.

tatus nėra būtina interpretuoti neoklasikinės ekonomikos galiojimo sferos apribojimo naudai. Jeigu jau kartą ryžtingai įsipareigojame būti grynaisiais universalistais, tai tokius rezultatus galima neutralizuoti tobulinant pradinį modelį. „Tačiau respecifikuotame modelyje stebėta elgsena gali būti optimali."[98] Negalima iš anksto neigti, kad Beckerio būdu performuluota vartotojo elgesio teorija, numatydama ir „aiškindama" gyvūnų ir augalų elgseną, pranoks standartinę šios teorijos versiją.

Žinoma, tokį rezultatą galima laikyti dar viena „ekonominės prieigos" sėkme. Tačiau kartu negalima ignoruoti tos aplinkybės, kad ši grynojo universalizmo sėkmė pasiekiama (arba galėtų būti pasiekiama) tokiu (tikslinio) racionalumo sąvokos praskiedimu, kad išdildomos visos antropocentristinės ar antropomorfinės procedūrinės konotacijos, kurios būdingos šios sąvokos vartosenai vulgariojoje psichologijoje (*folk psychology*). Svarbiausia iš šių konotacijų yra ta, kad elgesys yra racionalus tada, kai jį sukelia geri, dažniausiai taip pat sąmoningai bei bendraujant su kitais apsvarstyti pagrindai. Geriau negu kas kitas tatai suformulavo Johnas Hicksas: „Akivaizdi tvirtinimo, kad tam tikras veiksmas yra racionalus, interpretacija yra ta, jog veikėjas gali pateikti jo pagrindimą, jog jis gali paaiškinti, kodėl jis taip veikia ar veikė. Aiškiausi atvejai yra tie, kai jis turi nurodyti priežastis, kodėl jis daro taip, o ne kitaip."[99] Ši konotacija, kaip dar bus parodyta, ir Weberio racionalumo sampratai yra pamatinė: racionalumo sfera negali siekti toliau, negu siekia predikatyviai komunikuojamos prasmės sfera.[100] Socialiniai mokslininkai, kurie nėra pasirengę išsižadėti šios „antropocentrinės" pažintinės ir komunikacinės referencijos ikianalitinėje racionalumo sąvokoje, negali priimti ekonomikos, kaip elgesio universalaus mokslo, sampratos.

Prie šių tyrinėtojų priklauso ir tie, kurie kaip ir Beckeris yra šiuolaikinio socialinio mokslo ryškiausios žvaigždės (*top stars*). Įrodymui galima pateikti Herberto Simono pasisakymą, kuris išreiškia mintį, radikaliai priešingą ekonomikos, kaip elgesio universalaus mokslo, sampratai: „Ekonomika yra vienas iš mokslų apie dirbtinius dalykus (artefaktus). Ji yra aprašymas ir aiškinimas žmonių institucijų, kurių teorija laikui bėgant nėra labiau nekintama negu tiltų statybos teorija. Sprendimų procesai, panašiai

[98] Schoemaker P. J. H. „The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations" // *Journal of Economic Literature.* 1982. Vol. 20. P. 541.

[99] Hicks J. „Rational Behavior – Observation or Assumption?" // Kirzner I. (Ed.) *Subjectivism, Intelligibility & Economic Understanding.* N.Y.: New York University Press, 1986. P. 102.

[100] Žr. toliau, 7.3.

kaip ir kiti ūkinių institucijų aspektai, egzistuoja žmonių galvose. Jie keičiasi kartu su kiekvienu žmonių žinojimo pasikeitimu ir su kiekvienu skaičiavimo priemonių pasikeitimu. Todėl mėginimas ūkinį žmonių elgesį paaiškinti deduktyviai plėtojant jį iš nedidelio kiekio nekintamų premisų turi žlugti ir yra žlugęs.“[101]

Kitas RPP grynai universalistinės sampratos sunkumas kyla iš neaiškumo, kaip turinio atžvilgiu reikia specifikuoti naudos funkcijos argumentus (galutinius elgesio tikslus). Tai problema, kaip iš tikrųjų reikėtų suprasti universalius (būdingus visiems žmonėms ar galbūt ir visiems gyviems organizmams) pagrindinius malonumus – *basic pleasures*. Ši specifikacija būtina tam, kad ekonomikai, kuri suprantama kaip universali gamybos teorija, būtų suteiktas empirinis turinys. Dėmesio verta tai, kad pats Beckeris šiuo klausimu yra labai santūrus. Tačiau netrūksta tyrinėtojų (įdomu, kad jie yra sociologai), kurie yra tiesmukiškesni. Antai Hartmutas Esseris Z_i vaidmeniui siūlo gerą fizinę savijautą ir socialinę pagarbą.[102]

Tačiau jam artimo Siegwarto Lindenbergo tekste galima rasti kiek nukrypstantį siūlymą galutiniu visų veiksmų ir siekimų tikslu, be geros fizinės savijautos ir socialinės pagarbos, laikyti ir praradimų minimizavimą – *minimization of loss.*[103] Lieka neaišku, kaip tokius ginčus galima būtų išspręsti empiriškai. Į akis krinta tai, kad netgi kai kurie tyrinėtojai, kuriems šiaip jau artima grynai universalistinė RPP samprata, šią problemą veikiau apibūdina kaip neišsprendžiamą. Antai Karlas Dieteris Oppas ir Jürgenas Friedrichsas nori atkreipti dėmesį, „kad: a) galima nurodyti vis naujus galutinius tikslus, b) tikslų ir priemonių grandinė gali būti nutraukta, nes c) nei visų tam tikros visuomenės individų, nei individų per visą jų gyvenimą galimi galutiniai tikslai nebus ir negali būti vienodi, d) skirtingus tikslus/priemones galima subordinuoti galutiniams tikslams, – tai yra problema.“[104]

[101] Simon H. *Models of Bounded Rationality*. Vol. 2. *Behavioral Economics and Business Organization.* Cambridge, Mass. and London, The MIT Press, 1982. P. 441.

[102] Žr.: Esser H. „Die Definition der Situation“ // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 1996. Jg. 48. Hf. 1. S. 7.

[103] Žr.: Lindenberg S. „Choice and Culture: The Behavioral Basis of Cultural Impact on Transactions“ // Haferkamp H. (Ed.) *Social Structure and Culture.* Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 1989. P. 190.

[104] Opp K.-D., Friedrichs J. „Brückenannahmen, Produktionsfunktionen und die Messung von Präferenzen“ // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 1996. Jg. 48. Hf. 3. S. 550.

5.2.2 Segmentiškai universalistinė ir iš dalies universalistinė samprata

Jeigu kalbėsime ne apie ekonomistų mokslinę bendruomenę, tai daugiausia šalininkų RPP, laikui bėgant, įgijo politikos moksle. Tačiau patraukia dėmesį tai, kad tarp tų politikos mokslininkų, kurie priskiria save RPP arba literatūroje yra apibūdinami kaip jos atstovai, nėra tokių, kurie laikytųsi Beckerio RPP sampratos. Jiems RPP yra ne universali žmonių veiklos ir galbūt bet kokios elgsenos apskritai teorija, o tokia teorija, kuri geriau negu konkuruojančios teorijos gali paaiškinti ir numatyti žmonių, kaip rinkėjų, politikų ar valdininkų, elgesį. Tai, kas kelia jiems abejonių dėl RPP pretenzijos būti universalia politinio elgesio teorija, yra tos specifinės aiškinimo problemos arba anomalijos, su kuriomis RPP susiduria šiuose pritaikymuose.

Tokios anomalijos pavyzdžiu gali būti garsusis dalyvavimo rinkimuose paradoksas, kuris kartu iliustruoja griežtai tikslinio racionalumo nulinės hipotezės euristinę vertę (vertę, kurią iškėlė jau Weberis). Tik tuo atveju, jeigu mes išeities tašku pasirinksime nulinę hipotezę, galėsime pastebėti aiškintinus dalykus ten, kur šiaip jau viskas atrodo savaime suprantama. Liberalios demokratijos šalyse yra savaime suprantama, kad vyksta rinkimai ir kad didesnioji elektorato dalis dalyvauja balsavime. Aiškintinas dalykas čia yra tik balsų pasiskirstymas tarp konkuruojančių partijų, o taip pat tas faktas, kad ne visi rinkėjai ateina balsuoti.

Tačiau jeigu mes paseksime Weberio interpretuojančiojo supratimo euristikos nurodymais ir rinkėjų elgesio aiškinimą pradėsime nuo griežtai racionalaus veiksmo nulinės hipotezės, tai pastebėsime problemą, su kuria priešingu atveju prasilenktume: jeigu mes rinkėjus laikome griežtai racionaliais veikėjais, tai mūsų numatomas dalyvavimo rinkimuose procentas turi būti artimas nuliui. Juk kuo daugiau yra rinkėjų, tuo mažesnis atskiro rinkėjo šansas nulemti rinkimų rezultatą. Todėl, kad ir kaip nuoširdžiai rinkėjas pritartų savo pasirinkto kandidato atstovaujamam reikalui, jo dalyvavimo rinkimuose kaštai visuomet yra didesni negu laukiama to dalyvavimo vertė. Ir vis dėlto tikrovė nuolat stipriai nukrypsta nuo šios hipotezės (rinkimuose dalyvaus 0 proc. rinkėjų), ir tie nukrypimai turi būti paaiškinti tam tikromis priežastimis.

Jeigu klausytume jau išdėstytų metodinių Weberio nurodymų, tai šiuos nukrypimus pirmiausia turėtume mėginti paaiškinti tuo, kad čia išsiskiria, prieštaraudami vienas kitam, griežtai tiksliškai racionalus ir tik subjektyviai tiksliškai racionalus veiksmas, ir tada turėtume ieškoti tos sistemingai besi-

kartojančios klaidos, kurią rinkėjai daro, vertindami savo balso svorį. Tačiau tokia hipoteze negalime pasitenkinti: tik nedaugelis prie rinkimų urnų einančių žmonių turi iliuziją, kad savo balsu jie gali iš esmės paveikti rinkimų rezultatus.

Jeigu klausytume Weberio nurodymų, šiuo atveju turėtume atsisakyti tikslinio racionalumo prielaidos ir dalyvavimą rinkimuose aiškinti veikiau kaip vertybiškai racionalų, afektinį, afektinį-vertybiškai racionalų ir pan. veiksmą. Tačiau griežtai universalistinės RPP sampratos šalininkai siekia išgelbėti tikslinį racionalumą, ieškodami dalyvavimui rinkimuose „šešėlinių paskatų", kurios daugiau nei kompensuoja dalyvavimo rinkimuose kaštus.[105] Tačiau yra daug politikos mokslininkų, kurie nors RPP ir laiko geriausiu socialinių mokslų idėjų rinkoje randamu pasiūlymu, bet nemano (dėl labai įvairių priežasčių, kurių čia negalime detaliai nagrinėti), kad RPP anomalijos visuomet gali būti įveiktos „šešėlinių kaštų" ar „šešėlinių paskatų" paieškomis. Jie greičiau mano, kad RPP galima panaudoti tik tada, kai įvykdomos tam tikros jos taikymo sąlygos ar egzistuoja tam tikros rėminės sąlygos (*boundary conditions*). Tokią poziciją Greenas ir Shapiro vadina „segmentuotu universalizmu".[106] Ten, kur tokios sąlygos yra įvykdytos, RPP turi aiškinamąją galią.

Ši RPP samprata yra universalistinė tik tuo atžvilgiu, kad ji taria, jog socialinės „tikrovės" segmentai, kuriuose įvykdytos anos sąlygos, yra surandami ne tik modernios visuomenės rinkos sektoriuje. Kaip tik šiuo rinkos sektoriumi tradicinė sociologija norėjo apriboti tiksliškai racionalios veiklos teorijos empirinio galiojimo sritį, jeigu ji apskritai buvo pasirengusi jos pretenziją į empirinį galiojimą pripažinti. Kitas pagrindas, dėl kurio šios RPP sampratos šalininkus galima laikyti „universalistais", yra jų pažiūra, kad kitokio pobūdžio aiškinimai visuomet yra „antrarūšiai" (*second best*) aiškinimai, kurių galima griebtis tik tada, kai probleminių reiškinių neįmanoma paaiškinti RPP priemonėmis, nenaudojant RPP pagrįstų aiškinimų gynimui tokių strategijų, kurios juos imunizuoja patyrimo atžvilgiu. „Dauguma *rational choice* teoretikų, kurie pritaria segmentiškam universalizmui, priima jį sritis po srities, ir tai būna empirinių nesėkmių rezultatas. Jie nori ginti kuo universalesnį teorijos variantą, ir jie veikiau linkę ieškoti variantų, galinčių paaiškinti ypač sudėtingos srities procesus, negu iš viso atsisakyti mėginimo paaiškinti."[107]

[105] Žr.: Riker W., Ordeshook P. C. *Introduction to Positive Political Theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1973. P. 63.
[106] Green D. P., Shapiro I. *Pathologies of the Rational Choice Theory*. P. 27-28,192-193
[107] Ibidem. P. 28.

Tokiai sampratai atstovauja, pavyzdžiui, Erichas Weede, Michaelis Tayloras ir Zeevas Maozas.[108] E. Weede iš RPP taikymo srities nori pašalinti vadinamuosius žemų kaštų – *low cost* – sprendimus.[109] Dalykas liečia tokias situacijas, kur veikėjas, jeigu jis apsiskaičiuoja, vargu ar rizikuoja ką nors prarasti ir/arba kur jo veiksmo rezultatai mažiau priklauso nuo jo pasirinkimo akto negu nuo aplinkybių, kurioms jis negali turėti įtakos. Todėl RPP gali geriau paaiškinti politikų, karvedžių ir, žinoma, verslininkų elgesį negu rinkėjų elgesį.

Dar išsamiau racionalaus pasirinkimo teorijos, kurią jis apibūdina kaip „plonąją" ar „liesąją" (*thin*) racionalumo teoriją, taikymo sąlygas aprašo M. Tay-loras: „(1) Veikėjams prieinami veikimo pasirinkimai yra riboti; (2) bent dalis „liesų" paskatų – arba išlošių bei kaštų (nebūtinai piniginių), su kuriomis susiduria veikėjai ir kurios yra susijusios su veiksmo alternatyvomis, – minėtiems veikėjams yra gerai apibrėžtos, aiškiai matomos ir pakankamai didelės; (3) pasirinkimas yra (veikėjui) labai svarbus: t.y. nepriklausomai nuo to, ar veikėjas rinkdamasis tai supranta ar nesupranta, individui labai daug ką reiškia (arba tai paaiškės vėliau), kurį veiksmą jis pasirenka ('neteisingas' pasirinkimas gali labai daug kainuoti); (4) iki pasirinkimo situacijos jau buvo daug panašių arba analogiškų situacijų. Aš netvirtinu, kad šios sąlygos yra arba būtinos, arba visos kartu pakankamos, o tik sakau, kad kuo daugiau iš šių sąlygų yra įvykdyta, tuo *ceteris paribus* sėkmingesnė bus 'liesoji' teorija."[110]

Pasak Z. Maozo, racionalaus elgesio, kurį jis vadina „analitiniu sprendimo elgesiu", tikimybė priklauso nuo šių veiksnių: (1) suvokiamos grėsmės (*perceived threat*); (2) suvokiamos progos (*perceived opportunity*); (3) laiko spaudimo. Didėjant šių veiksnių reikšmei, auga sprendimo įtampa (*decisional stress*). „*Analitinio pasirinkimo tendencija didėja vidutiniuose sprendimo įtampos lygmenyse ir mažėja, kai įtampos lygmenys yra labai aukšti arba labai žemi.*"[111] Tik mažos sprendimo įtampos situacijomis Maozas vadina tokias, kurias Weberis sieja su tradicinio veiksmo sąvoka. Weberis, beje, minėjo aukštos sprendimo įtampos situacijas, kai jis, pavyzdžiui, aprašė biržos pani-

[108] Weede E. *Economic Development, Social Order and World Politics.* Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1996, P. 7-8; Taylor M. „Structure, Culture and Action in the Explanation of Social Change". *Politics and Society,* 1989, Vol. 17, Nr. 2, P. 148-152; Maoz Z. *National Choices and International Processes.* Cambridge. Cambridge UP, 1990. P. 317-340.
[109] Žr.: Weede E. *Economic Development Social Order and World Politics.* P. 7-8.
[110] Taylor M. „Structure, Culture and Action in the Explanation of Social Change". P. 150.
[111] Maoz Z. *National Choices and International Processes.* P. 318.

ką kaip afektinio veikimo proveržį.[112] „Emociniai faktoriai ir praktiniai apribojimai labai apsunkina analitines procedūras."[113]

Dar viena RPP, taip sakant, „saikingai imperialistinė" samprata yra dalinis universalizmas (*partial universalism*). Jos atstovai remiasi prielaida, kad RPP, nors ji ir gali būti taikoma bet kokiam elgesiui, daugeliu atvejų savo objektą gali paaiškinti tik iš dalies. Net ten, kur teisingas pasirinkimas yra gyvybės ir mirties klausimas, tačiau neveikia jokie kiti sprendimo įtampos faktoriai, veikėjai dažnai būna įsivėlę į strategines sąveikas, kurios turi lošimų su daugiau nei viena pusiausvyra struktūrą. Čia lošimų teorijos modelis geriausiu atveju gali tik iš dalies paaiškinti arba numatyti, kaip toliau plėtosis šios sąveikos (kai kurios baigtys atmetamos).

Tačiau toks modelis negali paaiškinti, kodėl iš keleto vienodai galimų pusiausvyrų buvo realizuota kaip tik šita. Jeigu lošimų teorijos modeliai negali vienareikšmiškai numatyti strateginių sąveikų padarinių, tai jie pateikia tik neišsamius, dalinius aiškinimus. Todėl kai kurie teoretikai gina tą tezę, kad RPP ir kultūralistinis bei interpretuojantis socialinis mokslas gali vienas kitą papildyti. Pavyzdžiui, tik bendrų kalbos ir kultūros reikšmių „trečiasis pasaulis" strateginės sąveikos, kuri turi koordinacijos lošimo struktūrą, dalyvius įgalina išskirti vieną iš pusiausvyrų kaip fokalinį tašką – *focal point.*[114]

Už tokį RPP grindžiamo aiškinimo ir „kultūralistinės" interpretacijos komplementarumą pasisako Johnas Ferejohnas.[115] Daliniam universalizmui taip pat galima priskirti darbus Jono Elsterio ir jo paveiktų tyrinėtojų, kuriuos vis labiau patraukia idėja, kad individualaus veiksmo aiškinimas reiškia „mechanizmų" atskleidimą.[116] Šiuo požiūriu racionalus pasirinkimas yra tik vienas iš mechanizmų, galinčių determinuoti veiklos eigą. „Individualių mechanizmų, kuriuos socialiniai mokslininkai identifikuoja kaip svarbius savo modeliams, šeima yra didelė ir nuolatos auga: jai priklauso instrumentinis racionalumas; fokaliniai taškai; šališki inferenciniai procesai;

[112] Weber M. WuG. S. 2.
[113] Ibidem. S. 319.
[114] Apie „fokalinio taško" sąvoką žr.: Schelling Th. *The Strategy of Conflict.* Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1960. P. 57-59, 111-115.
[115] Žr.: Ferejohn J. *Rationality and Interpretation: Parliamentary Elections in Early Stuart England* // Monroe K. R. (Ed.) *The Economic Approach to Politics. A Critical Reassessment of the Theory of Rational Action.* N.Y.: Harper Collins Publishers, 1991, P. 282-286.
[116] Žr.: Elster J. *Political Psychology.* Cambridge: Cambridge UP, 1993; to paties: „A Plea for Mechanisms" // Hedström P. and Swedberg R. (Eds) *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory.* Cambridge: Cambridge UP, 1998. P. 45-73.

kognityviojo disonanso redukcija; tokios save įrodančios nuomonės kaip nepasitikėjimas; tokios emocijos kaip pavydas; tokios aistros kaip *amour propre*; išvystyti polinkiai, susiję su altruizmu, seksu arba vaikais; tokios ypatingos kognityvios keistenybės kaip turėjimo efektas ir t.t.“[117] Tačiau šioje mechanizmų „šeimoje“ racionaliam pasirinkimui, kaip aiškinančiajam mechanizmui, priklauso pirmenybė, nes į kitus mechanizmus reikia atsižvelgti tik tada, kai racionalaus pasirinkimo hipotezė sužlunga.

5.2.3 Racionalaus pasirinkimo prieiga tarp „ekonominio imperializmo“ ir sintetinės socialinės teorijos

Iš šios apžvalgos jau matyti, kad pati RPP iš tikrųjų apima ištisą požiūrių šeimą. Tačiau šios šeimos viduje yra dar antra susiskirstymo linija, kurios trajektorija priklauso nuo atsakymo į klausimą, koks yra RPP santykis su neoklasikine ekonomika. Čia galima išskirti du pagrindinius požiūrius. Pirmajam atstovauja daugiausia ekonomistai, kurie RPP supranta kaip „ekonominį imperializmą“, kaip „ekonomikos taikymą naujoms sritims“,[118] kuriomis iš pradžių užsiėmė kiti socialiniai mokslai. Šią poziciją nuosekliausiai išreiškė G. S. Beckeris, kuris RPP branduolį tapatina su neoklasikine ekonomika: „maksimizuojančio naudą elgesio, rinkos pusiausvyros ir pirmenybių stabilumo prielaidos – griežtai ir be apribojimų taikomos – visos kartu sudaro ekonominės prieigos, kaip aš ją suprantu, branduolį.“[119] Nauja vartotojo elgesio teorija, kuri anksčiau buvo glaustai išdėstyta, Beckeriui yra svarbiausia priemonė ekonomikai performuoti į mokslą, kuris kitų socialinių mokslų atžvilgiu kartu yra autarkiškas ir juos pranoksta.

Tie RPP šalininkai, kurie yra sociologai, RPP yra linkę suprasti veikiau kaip teorijų darybos ekonominės tradicijos ir sociologinės tradicijos sintezę, kuri yra daugiau priklausoma nuo pirmosios negu antrosios tradicijos, nors gali naudotis ir tam tikrais sociologinės tradicijos rezultatais. Jie taip pat linkę kitaip suprasti RPP branduolį, negu tai įprasta neoklasikinėje ekonomikoje. Antai sociologas Michaelis Hechteris sociologinę racionalaus pasi-

[117] Gambetta D. „Concatenations of Mechanisms“ // Hedström P. and Swedberg R. (Eds) *Social Mechanisms*. P. 103.

[118] Tokia yra Frey'aus knygos paantraštė: Frey B. S. *Ökonomie ist Sozialwissenschaft. Die Anwendung der Ökonomie auf neue Gebiete*. München: Verlag Franz Vahlen, 1990.

[119] Becker G. S. *Der ökonomische Ansatz zur Erklärung menschlichen Verhaltens*. S. 4.

rinkimo teoriją nori atskirti nuo ekonominės[120] ir RPP esminėmis prielaidomis (*key assumptions*) laiko tik tikslingą veiksmą (*purposive action*) ir metodologinį individualizmą.[121] Pirmenybių stabilumo prielaidai, kuri tokia svarbi Beckeriui, jis neteikia kokios nors ypatingos reikšmės.

Panašiai politikos mokslininkas Patrickas Dunleavy netikrovišką pirmųjų principų analizę – *first principle analysis* – skiria nuo jo paties atlikto institucinio viešojo pasirinkimo – *institutional public choice* – tyrimo, kur jis pagrindinį dėmesį skiria rinkėjų pirmenybių pokyčiams, tuo paskersdamas vieną iš šventų neoklasikinės ekonomikos karvių.[122] Panašiai elgiasi ir Karlas Dieteris Oppas, kuris neteikia didesnės reikšmės pirmenybių stabilumo ir homogeniškumo prielaidoms.[123] Hechterį, Dunleavy ir Oppą vienija įsitikinimas, kad patobulintų nuostatų matavimo sociologinių ir socialpsichologinių metodų panaudojimas pajėgia išspręsti tą metodinę problemą, kuri nedavė ramybės neoklasikinei ekonomikai: kaip elgesio pokyčius, kuriuos sąlygoja poslinkiai apribojimuose, galima skirti nuo tų, kuriuos lemia pirmenybių pokyčiai? „Sunkumų matuojant pirmenybes gali pasitaikyti <...>. Ir vis dėlto pirmenybių pokyčiai gali būti svarbi reiškinio kitimo sąlyga. Todėl aiškinimas gali būti ydingas, jeigu nekreipiama dėmesio į pirmenybes.“[124]

Ir J. S. Colemanas, žymiausias RPP teoretikas sociologijoje, teikia didelę reikšmę tam, kad būtų iškeltas skirtumas tarp neoklasikinės ekonomikos ir mažiau pasauliui svetimos sociologinės RPP. Svarbiausią skirtumą jis įžvelgė labiau diferencijuotoje „transformacijos logikos“ problematikos analizėje: sociologinė RPP dėmesį koncentruoja į socialinių anomalijų – kolektyvinės pusiausvyros nebuvimo ir suboptimalumų – atsiradimo aiškinimą, o neoklasikinė ekonomika užsiima optimalios pusiausvyros galimybės sąlygų vienoje ypatingoje institucinėje struktūroje – rinkoje – tyrimu. „Tai, ką tiria racionalaus pasirinkimo teorija, gali būti vadinama socialinėmis anomalijomis. Panašiai kaip elgesinės ekonomikos (*behavioral economics*) psichologinės anomalijos parodo sistemingus asmenų nukrypimus nuo racionalumo,

[120] Žr.: Hechter M., Kanazava S. „Sociological Rational Choice Theory“ // *Annual Review of Sociology*. 1997. Vol. 23. P. 191-195.

[121] Friedman D., Hechter M. „The Contribution of Rational Choice Theory to Macrosociological Research“ // *Sociological Theory*. 1988. Vol. 6. P. 213.

[122] Žr.: Dunleavy P. *Democracy, Bureaucracy, and Public Choice: Economic Explanations in Political Science*. N.Y.: Prentice Hall, 1992. P. 1-2.

[123] Žr.: „Opp K. D. in Collaboration with Peter and Petra Hartmann“ // *The Rationality of Political Protest. A Comparative Analysis of Rational Choice Theory*. Boulder: Westview Press, 1989. P. 8-12.

[124] Ibidem. P. 11.

sociologinės racionalaus pasirinkimo teorijos socialinės anomalijos demonstruoja sistemingus nukrypimus nuo tobulos rinkos prielaidų, kurie atsiranda mikrolygmens ir makrolygmens sąlytyje."[125] Sociologija pirmiausia tiria savybes tokių institucinių struktūrų, kurios individualiems veiksmams trukdo agreguotis į stabilius ir optimalius kolektyvinius padarinius. Tačiau J. S. Colemano požiūris tuo yra giminingas vyraujančiai – *mainstream* – neoklasikinės ekonomikos tendencijai, kad jis visiškai nekreipia dėmesio į psichologines anomalijas, taigi į nukrypimus veiklos eigoje.

Kitaip negu J. S. Colemanas, kiti du žymūs RPP atstovai sociologijoje, Hartmutas Esseris[126] ir Siegwartas Lindenbergas[127] siekia paaiškinti nukrypimus (anomalijas) ne tik socialinės veiklos padariniuose, bet ir jos eigoje. Jie RPP sieja su jų vadinamuoju „mažėjančios abstrakcijos metodu", kuris įpareigoja elgtis pagal principą: „Modeliuok *kuo paprasčiau* ir tik tiek *tikroviškai, kiek tai būtina.*"[128] Kaip ir Weberio suprantančioji sociologija, šis metodas rekomenduoja sociologinio fakto aiškinimą pradėti nuo nulinio hipotetinio aiškinančiojo modelio, nes modeliai, kurie prielaidauja veikėjų tobulą racionalumą, yra paprasčiausi ir kartu turi didžiausią analitinę galią. Jeigu socialinės veiklos faktinė eiga ir faktiniai padariniai skiriasi nuo nulinės hipotezės nurodomos eigos ir padarinių, tai netikroviškas prielaidas galima keisti vis tikroviškesnėmis. Tačiau tai privalu daryti kuo taupiau, nes realizmo prieaugis paprastai pasiekiamas tik mažėjančios modelio analitinės galios kaina. Bet kuriuo atveju negalima atsisakyti tiksliškai racionalaus veiksmo prielaidos.

H. Esseris ir S. Lindenbergas mano, kad keblumų keliančius nukrypimus galima paaiškinti vis detalesne tikrovę aproksimuojančia „situacijos logikos" analize. Šios analizės išraiška yra vis sudėtingesnės „tiltinės hipotezės" („*Brückenhypothesen*"), kurios makrolygmens kintamuosius susieja su tiksliškai racionalaus veiksmo teorijos kintamaisiais. H. Esseris ir S. Lindenbergas yra įsitikinę, kad RPP rėmuose galima paaiškinti taip pat veikimą ir aukštos, ir žemos sprendimo įtampos situacijose, – jeigu tiksliškai raciona-

[125] Coleman J. S. „A Rational Choice Perspective on Economic Sociology" // Smelser N. J. and Swedberg R. *The Handbook of Economic Sociology.* N.Y. & Princeton, Princeton University Press and Russell Sage Foundation, 1994. P. 166-180.

[126] Esser H. „Rational Choice" // *Berliner Journal für Soziologie.* 1991. Jg. 1. Hf. 2. P. 231-243; to paties: *Soziologie: allgemeine Grundlagen.* 2.durchges. Aufl. Frankfurt a.M., N.Y.: Campus, 1996. P. 1-140.

[127] Lindenberg S. „Die Methode der abnehmenden Abstraktion". S. 29-78.

[128] Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* S. 140.

lios veiklos teorija bus pritaikyta „vidiniam aktyvumui“,[129] kuriame subjektyviai apibrėžiama veiksmo situacija. Jų nuomone, taip pat ir tie kintamieji, kurie susiję su „minkštais“ – prasminiais, simboliniais – veiksmo situacijos aspektais, gali būti įtraukti į patobulintą situacijos analizę kaip vis naujos pradinės sąlygos. Iš esmės jie laikosi tos nuomonės, kad visi pagrįsti sociologiniai aiškinimai yra arba RPP aiškinimai, arba neišsamūs aiškinimai (aiškinimų eskizai), kuriuos trūkstamų nomologinių premisų ir pradinių sąlygų eksplicitišku formulavimu galima transformuoti į RPP aiškinimus.

H. Esserio ir S. Lindbergo RPP, suformuluotą „mažėjančios abstrakcijos metodo“ pavidalu, galima laikyti ypatinga grynai universalistinės RPP sampratos versija. Palyginti su grynuoju Beckerio universalizmu, ji gali pretenduoti į du pranašumus. (1) Ji, kaip ir Beckerio teorija, bet kokį žmonių elgesį laiko naudos gamyba esant apribojimams, tačiau gamybos funkcijas supranta kaip *socialines* funkcijas, kurių išraiška yra institucionalizuoti roliniai (adresuoti socialiniams vaidmenims) lūkesčiai. Klasikinės sociologinės teorijos socialinius vaidmenis ji traktuoja kaip tarpinių gėrybių, kurias veikėjai panaudoja galutiniams psichinės sveikatos ir socialinės pagarbos tikslams siekti, gamybos technologijas. (2) Beckeris reformavo konvencinę neoklasikinę vartotojo elgesio teoriją, siekdamas neoklasikinę teoriją padaryti autarkišką psichologijos ir kitų socialinių mokslų atžvilgiu. H. Esseris ir S. Lindenbergas savo „mažėjančios abstrakcijos metode“ siekia RPP susieti su kognityviąja psichologija ir fenomenologine sociologija (subjektyvaus situacijos apibrėžimo „tiltinėje teorijoje“), o taip pat su klasikine sociologija (socialinių gamybos funkcijų teorijoje).

H. Esserio pozicija įdomi dar ir tuo, kad jis savo iš esmės gryną universalizmą mėgina derinti su segmentinio universalizmo elementais. O būtent, jis teigia, kad iš principo visada galimų individualistinių „giluminių aiškinimų“ konstravimas pagal „mažėjančios abstrakcijos metodo“ taisykles ne visada rekomenduotinas dėl tam tikrų mokslo pragmatikos (jeigu galima taip išsireikšti) sumetimų, nes jis ne visada gali žadėti tokius sociologinius pažinimo rezultatus, kurie padengtų sąnaudas. Tokius pažinimo rezultatus RPP taikymas gali žadėti tik aiškinant socialinius faktus funkciškai diferencijuotose moderniose visuomenėse – ir tuo labiau, kuo labiau jų socialinei struktūrai yra būdingi individualizacijos ir socialinių sferų kryžiavimosi fenomenai.

Tačiau RPP panaudojimas negali žadėti žymiai geresnių aiškinimų ir numatymų, kai ji taikoma segmentiškai diferencijuotoms socialinėms sis-

129 Weber M. WuG. S. 1.

temoms, kuriose veikėjų veiksmų pasirinkimas yra pavaldus „segmentiškai mechaninei situacijos logikai". Tokie kintamieji kaip priklausymas klasei arba luomui čia aprašo „tipinius pluoštus veikimo sąlygų, kurios atribotoms ir santykinai ekskliuzyvioms asmenų aibėms suteikia vienodą struktūrinę formą ir kurioms veikėjai „mechaniškai" – nesąmoningai (kaip atrodo) paklūsta."[130] Todėl šie ir panašūs socialiniai demografiniai kintamieji gali pakankamai gerai paaiškinti duomenų variaciją ir tuo atveju, jeigu ignoruojami „individualiai duoti veiksmo parametrai (motyvai, žinojimas, 'kasdienės teorijos', suvoktos galimybės, suvokta kontrolė ir padariniai)."[131] Todėl individualistinis socialinis mokslas (taip pat ir RPP), aiškindamas procesus ikimoderniose visuomenėse, iš esmės nepranoksta klasikinės struktūrinės analitinės sociologijos. „Segmentiško socialinės sistemos susiskaidymo sąlygomis implicitiškai struktūrinis tyrimo metodas pakankamai aproksimuoja tikslių individualių padėčių ir ryšių eksplikaciją, kurios iš tikrųjų reikėtų."[132]

5.2.4 Weberio suprantančioji sociologija racionalaus pasirinkimo prieigų šeimoje

Po šios trumpos vidinių RPP skirtybių apžvalgos jau galima Weberio suprantančiosios sociologijos ir RPP santykius apibrėžti tiksliau, negu tai buvo padaryta pirmoje knygos dalyje, kur ši sociologija buvo apibūdinta kaip RPP anticipacija. Dabar turime klausti, kokią RPP versiją Weberio suprantančioji sociologija anticipuoja.

Akivaizdu, kad Weberis yra artimesnis tiems autoriams, kurie pasisako už vienaip ar kitaip „sociologizuotą" RPP. „Utilitaristinė" idėja, kad visi žmonės, esant bet kokioms aplinkybėms, kaip galutinio tikslo siekia maksimizuoti savo gerovę, Weberiui yra tolima. Taigi jis iš esmės laikėsi sociologams savaime suprantamo požiūrio, kad pirmenybės yra interpersonaliai skirtingos ir laikui bėgant kinta.

[130] Esser H. „Methodische Konsequenzen gesellschaftlicher Differenzierung" // *Zeitschrift für Soziologie.* 1979. Jg. 8. Hf. 1. S. 18. Šias mintis Esseris atkartoja ir savo žymiai vėlesniame straipsnyje: „Verfällt die ‚soziologische Methode'"? // *Soziale Welt.* 1989. Jg. 40. Hf. 1-2. S. 57-75. Žr. taip pat šio straipsnio vertimą į lietuvių kalbą: „Ar žlunga 'sociologinis metodas'"? / vertė Z. Norkus // *Sociologija.* 1998. Nr. 2. P. 44-56.

[131] Esser H. „Methodische Konsequenzen gesellschaftlicher Differenzierung". S. 21.

[132] Ibidem. S. 22-23.

Taip pat akivaizdu, kad Weberio suprantančioji sociologija nedaug ką bendra turi su grynai universalistiškai suprasta RPP. Tai pasakytina pirmiausia apie Beckerio „neoklasikinį" šios sampratos variantą. Tačiau su „sociologiniu" variantu, kurį siekia pagrįsti Esseris ir Lindenbergas, vadovaudamiesi „mažėjančios abstrakcijos metodu", ji turi tam tikrus sąlyčio taškus. Su šio metodo idėja Weberis buvo gerai susipažinęs iš Wieserio veikalo, parašyto „Socialinės ekonomikos apybraižai".[133] Jo suprantančiąją sociologiją galima suprasti ir kaip šio metodo atmainą, nes ji nurodo visiškai apibrėžtą kelią, kaip priartėti prie „tikrovės", pradėjus nuo „netikroviškos" nulinės hipotezės.

Jeigu mes Weberio suprantančiąją sociologiją interpretuosime šiuo būdu, tai euristinį jos turinį galėsime išreikšti tokiais nurodymais: jeigu socialinės veiklos eiga ir padariniai skiriasi nuo tų, kokie jie turėtų būti tikrai racionalios („*richtigkeitsrational*") veiklos atveju, tai atmesk visiško racionalumo prielaidą ir pakeisk ją vien subjektyvaus tikslinio racionalumo hipoteze! Jeigu po to atstumas iki „tikrovės" vis dėlto nebus pakankamai sumažėjęs, tai griebkis hipotezės, kad aiškinamuoju atveju turime reikalą su mišriuoju veiklos eigos tipu, kuriame tiksliškai racionali kalkuliacija vadovaujasi vertybiniais įsipareigojimais, taigi hipotezė čia turi būti ta, kad tai yra atsakomybės etika pagrįsta veikla! Patikrink, ar populiacija socialiai sąveikaujančių veikėjų, kurių lūkesčiai orientuoti vieni į kitus ir į esamas „tvarkas", yra homogeniška! Kokią dalį šioje populiacijoje sudaro dėl asimetriškos informacijos privilegijuoti tikrai racionalūs („*richtigkeitsrational*") ir nuskriausti (tik subjektyviai tiksliškai racionalūs) oportunistai, tikrai racionalūs bei tik subjektyviai racionalūs „atsakomybės etikos" sekėjai ir – gal vis dėlto kur nors egzistuojantys – „įsitikinimo etikos" žmonės, kurie atkakliai ignoruoja bet kokio dydžio alternatyviuosius kaštus ir yra pasirengę aukotis savo idealams? Jeigu faktinis sąveikos rezultatas vis dėlto skiriasi nuo numatyto elgesio, taigi, jeigu nepaaiškinta variacija yra pernelyg didelė arba jeigu surinkti duomenys (pakankamai) didelės dalies veiklos eigos ir veikėjų atskirų atvejų neleidžia priskirti kuriam nors iš šių tipų, tai panaudok grynus ir mišrius afektinio ir tradicinio veiksmo tipus! Ieškok populiacijoje veikėjų, kurie priklauso *homo traditionalis affektualis, homo affektualis wertrationalis* tipams, o taip pat kitų, dar egzotiškesnių Adomo – *homo oeconomicus* – „bastardų" ar „pavainikių" (S. Lindenbergo prasme[134])!

[133] Žr. anksčiau, 2.4.
[134] Žr. anksčiau, 4.4.

Šitas mažėjančios abstrakcijos kelias gana anksti atsiskiria nuo to, kurį rekomenduoja H. Esseris ir S. Lindenbergas. Nepaisydami visų galimų anomalijų veiklos eigoje ir padariniuose, jie nori atkakliai laikytis racionalios veiklos prielaidos ir neutralizuoti šias anomalijas vykusiai parinktomis „tiltinėmis hipotezėmis". Tuo tarpu Weberis racionalią veiklą siekia suprasti tik kaip ypatingą žmonių elgesio formą, kuri kad ir yra universaliai aptinkama, bet taip, kad jos dažnis labai varijuoja ir priklauso nuo tam tikrų sąlygų, kurias jis mėgina nusakyti savo substancialiuosiuose darbuose.[135] Ir jeigu ieškosime bendrumų tarp Weberio suprantančiosios sociologijos ir šiuolaikinės RPP, tai turėsime pirmiausia orientuotis į segmentiškai universalistinę ir iš dalies universalistinę RPP sampratas. Bendrumai, kurie Weberio suprantančiąją sociologiją susieja su šiomis sampratomis, yra tas pagrindas, kuris leidžia šią sociologiją priskirti RPP šeimai kaip vieną, nors ir tik marginalų, jos narį.

Weberio suprantančiąją sociologiją su segmentiškai universalistine samprata sieja pažiūra, kad toks socialinės veiklos aiškinimas, kuriame ji laikoma subjektyviai arba ir objektyviai tiksliškai racionalaus tikslų, priemonių, padarinių ir šalutinių padarinių apsvarstymo padariniu, tik tada gali pretenduoti į empirinę galią (priežastinį adekvatumą), kai įvykdytos tam tikros ribinės sąlygos (*boundary conditions*). Žinoma, Weberis šias sąlygas aprašo kitokiomis sąvokomis negu tai yra įprasta anksčiau pateiktuose segmentiškai universalistinės RPP sampratos pavyzdžiuose.

Segmentiškai universalistinės RPP sampratos atstovai šias sąlygas aprašo pačios tiksliškai racionalios veiklos teorijos sąvokomis, veiklos instrumentinį racionalumą arba neracionalumą laikydami priklausomu nuo to, kiek komplikuota yra sprendimo situacija ir kiek dideli yra nemaksimizuojančio elgesio alternatyvieji kaštai. Kaip dar bus detaliau parodyta ketvirtoje ir penktoje knygos dalyse, Weberis šias sąlygas aprašo makrosociologinėmis sąvokomis. Pagal šį aprašymą, veikėjai elgiasi tiksliškai racionaliai, jeigu taip daryti juos įgalina ir verčia institucinė tvarka ir jeigu efektyvumas yra dominuojanti kultūros vertybė (legitimacijos standartas). Kadangi Weberis socialinės veiklos segmentų, kuriuose šios sąlygos yra įvykdytos, nenori apriboti birža ir kitais rinkos sektoriaus padaliniais, tai jo požiūris apie tiksliškai racionalios veiklos hipotezės empirinio galiojimo sąlygas pritampa prie segmentinio universalizmo.

Viena iš priežasčių, kuri Weberį paskatino ne tiesiog perimti individualistinį ir racionalistinį „abstrakčios ūkio teorijos" metodą, bet performuoti jį

[135] Žr. toliau, 15.1-15.2.

į savo suprantančiąją sociologiją, buvo jo pažiūra, kad šis metodas kauzaliai adekvačius rezultatus gali duoti tik atskiruose socialinio gyvenimo segmentuose, kurie daugiausia aptinkami moderniose funkcionaliai diferencijuotose visuomenėse. Tačiau substancialūs paties Weberio tyrimo interesai buvo nukreipti į sociologinius faktus „segmentiškai diferencijuotose" ikimoderniose socialinėse sistemose, kur, paties Weberio požiūriu, nebuvo tų ribinių sąlygų, kurioms esant, tiksliškai racionalaus veiksmo hipotezė gali pretenduoti į kauzalinį adekvatumą. H. Esserio apmąstymai apie individualistinės aiškinimo metodologijos vaisingo pritaikymo sąlygas padeda suprasti, kodėl Weberis savaip modifikuotą ir apibendrintą individualistinį ir racionalistinį aiškinimo metodą tik labai selektyviai naudojo tyrimo praktikoje.

Tokia Weberio pozicija turėjo rimtą pagrindą, kadangi socialinės veiklos vyksmas segmentiškai diferencijuotose visuomenėse apskritai paklūsta „segmentiškai mechaninei situacijos logikai". Tokiu atveju sociologinio aiškinimo tikslui užtenka struktūrinio analitinio ir lyginamojo tyrimo būdo. Todėl Weberis savo suprantančiosios sociologijos taikymą tyrimo praktikoje apribojo tomis sociologinėmis problemomis, kur toks metodas leido tikėtis geresnių pažintinių rezultatų, negu naudojant labiau konvencionalius metodus. Tatai buvo tokie klausimai kaip: kodėl religijos, kurių centrinė mokymo dalis yra predestinacijos dogma, darė skirtingą poveikį socialinei žmonių veiklai (plg. kalvinizmą ir islamą)? Kodėl tam tikros tradicinio viešpatavimo struktūrinės formos (sultonizmas, feodalizmas) yra vidujiškai nestabilios? Kaip galima paaiškinti žmonių elgesį vis labiau deparametrizuojamose situacijose, kuriose veikėjai tampa vis labiau netikri, kaip jie apskritai gali patenkinti savo materialius ir idealius interesus (charizmatinis viešpatavimas)?

Atsakydamas į šiuos klausimus, Weberis paprastai negali išsiversti su tiksliškai racionalios veiklos hipoteze ir griebiasi – vadovaudamasis suprantančiosios sociologijos priesakais – tiksliškai neracionalaus veiksmo hipotezės. Iš RPP retrospektyvos jį galima peikti, kad jis neišnaudojo visų tiksliškai racionalaus aiškinimo galimybių. Tačiau iš esmės jis čia elgiasi tokiu būdu, su kuriuo sutinka ir iš dalies universalistinės RPP sampratos šalininkai, – tais atvejais, kai nulinis hipotetinis modelis implikuoja anomalius numatymus.

Su tokiomis socialinėmis anomalijomis RPP susiduria dviem atvejais. Pirmasis atvejis yra tada, kai tiksliškai racionalių veikėjų sąveikos modelis numato, kad egzistuoja daugiau negu vienas pusiausvyros taškas. Kodėl iš jų faktiškai realizavosi tam tikras vienas pusiausvyros taškas, daliniai uni-

versalistai rekomenduoja aiškinti, kaip jau sakėme, visiškai weberišku būdu – bendrumais sąveikos dalyvių „minkštame žinojime“ (bendru pasaulėvaizdžiu, bendrais reikšmingais simboliais).[136] Su antruoju socialinių anomalijų tipu susiduriame tais atvejais, kai modelis numato, kad sąveika tarp socialinių veikėjų atves prie vieno iš šių padarinių: (a) jokios pusiausvyros; (b) pusiausvyros, kuri yra Pareto-suboptimali;[137] (c) pusiausvyros, kuri yra Pareto-optimali – tačiau jos prognozė pasirodė esanti empiriškai klaidinga. Numatyta pusiausvyra ar jos nebuvimas neįvyksta (pavyzdžiui, dalyvavimas rinkimuose yra aktyvus; didelės latentinės grupės sėkmingai organizuojasi kolektyviniam veiksmui). Jeigu ginčytino modelio nemėginama išgelbėti pradinių sąlygų revizija (įvedant vis naujus „šešėlinius kaštus“), tai galima reviduoti veiklos teorijos prielaidas ir taip paaiškinti nulinės hipotezės numatytų padarinių nukrypimus nuo faktinių padarinių. Pavyzdžiui, rinkos pusiausvyra nepasiekiama dėl to, kad verslininkai (arba darbininkai) veikia tradiciškai, kolektyvinis veiksmas tam tikrai kolektyvinei gėrybei sukurti pavyksta dėl to, kad tarp tuo reikalu suinteresuotų veikėjų yra pakankamai daug „vertybiškai racionaliai“ veikiančiųjų ir t.t.

Toks RPP socialinių anomalijų traktavimo būdas[138] yra labai abejotinas grynuoju universalistiniu požiūriu. Tačiau netrūksta tyrinėtojų, kurie jį taiko. Galima nurodyti kad ir vieno žymiausių šių dienų socialinio teoretiko Jono Elsterio ir jo bendraminčių darbus, kuriuos jau anksčiau minėjome kaip iš dalies universalistinės RPP sampratos pavyzdį. Kai kuriems tyrinėto-

[136] Skirtingai nuo „kietojo žinojimo“, kurio objektas yra struktūrinės savitarpio priklausomybės tiriamoje sąveikos situacijoje, „minkštas žinojimas“ apima visokius bendrus savaime suprantamus dalykus, apie kuriuos sąveikaujantys veikėjai gali tarti, kad jie yra visų socialinių sąveikos dalyvių „parankinės žinių atsargos“ visiems bendra dalis.

[137] Klasikinis Pareto-suboptimalios kolektyvinės pusiausvyros pavyzdys, kaip žinoma, yra nepakankama kolektyvinių gėrybių pasiūla, kai sąveikauja šiomis gėrybėmis suinteresuoti racionalūs veikėjai.

[138] Jo pagrindimui galima pasinaudoti tokiu Karlo Homanno samprotavimu: „RPM (racionalaus pasirinkimo modelis. – Z. N.) tarnauja ne kaip dogma, o kaip euristika. RPM pateikia schemą, kuria turi vadovautis tyrimas, ir ta schema reikalauja: aiškink veikėjo elgesį jo siekimu maksimizuoti tikėtiną naudą esant apribojimams – ir niekuo daugiau. Tatai reiškia: jeigu aiškinime, paremtame RPM, be individualių pirmenybių ir suvaržymų, būtų panaudoti kiti kintamieji, pvz., atskiras ištikimybės moralei motyvas <...>, tai būtų padaryta metodinė klaida, tačiau nebūtinai dalykinė. Moraliniai motyvai, moralinės dispozicijos į RPM gali būti įtraukti tik kaip išvestinės dispozicijos – taip jas traktuoti 'verčia' modelio konstrukcijos sąlygos, tačiau tai dar nieko tiesiogiai nepasako apie 'tikrovę'“. Homann K. „Die ökonomische Dimension von Rationalität“ // Hollis M., Vossenkuhl W. (Hrsg.). *Moralische Entscheidung und rationale Wahl.* München: R.Oldenbourg Verlag, 1992. S. 19.

jams tie darbai yra netgi geriausias pavyzdys to, ką RPP reiškia socialiniams mokslams: „Jonas Elsteris, mano nuomone, yra svarbiausias *Rational Choice* prieigos eksponentas šiuolaikiniame socialiniame moksle."[139] Nereikėtų išleisti iš akių, kad Elsterio požiūris į racionalaus pasirinkimo „mechanizmo" vaidmenį aiškinant elgesį mažai kuo skiriasi nuo Weberio pozicijos.[140] „Iš Donaldo Davidsono mes išmokome, kad lokalus iracionalumas gali būti priskiriamas tik racionalumo fone", – rašo Elsteris.[141]

Kaip parodė Stephenas Turneris, to išmokti buvo galima jau iš Weberio. „Įvairūs Weberio argumentai yra įžvalgūs standartinių veiklos filosofijos problemų sprendimai, ypač tų, kurias savo darbuose kelia Donaldas Davidsonas. <...> Jo galutinės pažiūros daugmaž atitinka šiuolaikinės Donaldo Davidsono veiklos filosofijos pažiūras."[142] Gindamas metodinį racionalaus veiksmo prioritetą, Elsteris samprotauja taip pat kaip ir Weberis: „savanaudiškų ir į sėkmę orientuotų motyvacijų prioritetas yra grynai metodologinis, jis neturi jokių implikacijų skirtingų motyvacijos tipų empirinio dažnumo klausimu",[143] – tvirtina Elsteris.

Tačiau ši vis didesnę įtaką Elsterio RPP sampratai turinti mintis yra tikrai weberiška. „Šiuo atžvilgiu ir tik metodinio tikslingumo vardan 'suprantančiosios' sociologijos metodas yra 'racionalistinis'. Žinoma, šio metodo nereikia suprasti kaip racionalistinio sociologijos prietaro, o vien tik kaip metodinę priemonę, taigi jo negalima interpretuoti kaip tikėjimo faktiniu racionalumo vyravimu gyvenime. Juk apie tai, kiek tikrovėje racionalus tikslų apgalvojimas determinuoja faktinį veiksmą ir kiek jo nedeterminuoja, jis nė mažiausiai negali pasakyti."[144] Tačiau kartu Weberis tvirtina, kad šis „racionalumo vyravimas gyvenime" nuolat didėja. Elsteris daro tą išlygą, kad „iracionalaus elgesio sąvoka tik todėl gali būti prasminga sąvoka, kad žmonės beveik visada veikia racionaliai."[145]

[139] Udehn L. *Methodological Individualism. A Critical Appraisal.* P. 169.
[140] Į panašumus tarp J. Elsterio ir Maxo Weberio metodologinių pažiūrų pirmasis atkreipė dėmesį Philippas Monginas. Žr.: Mongin Ph. „Rational Choice Theory Considered as Psychology and Moral Philosophy" // *Philosophy of the Social Sciences.* 1991. Vol. 21. N 1. P. 7-8, 32.
[141] Elster J. *The Cement of Society. A Study of Social Order.* Cambridge: Cambridge UP, 1985. P. 35-36; žr. ir to paties: *Ulysses and the Sirens : Studies in Rationality and Irrationality.* P. 154-156.
[142] Turner S. P. „Weber on Action" // *American Sociological Review.* 1983. Vol. 48. P. 506-507.
[143] Elster J. *The Cement of Society.* P. 36.
[144] Weber M. WuG. S. 3.
[145] Elster J. *The Cement of Society.* P. 36.

Savo darbuose Elsteris vis labiau koncentruoja dėmesį į individualaus elgesio determinacijos neracionalius mechanizmus. Daugelis iš šių mechanizmų veikia subintencionaliame (pasąmonės) lygmenyje (pavyzdžiui, „rūgščios vynuogės", „uždraustas vaisius saldus" ir pan.) ir keičia veikėjo pirmenybes. Tačiau ypač detaliai Elsteris nagrinėja vieną mechanizmą, kuris veikia intencionaliame (sąmonės) lygmenyje. Tai yra socialinių normų laikymasis, kurį Elsteris aprašo kaip neorientuotą į padarinius veiksmą. Jis išpažįsta „eklektinį požiūrį" (*eclectic view*), „kad ir racionalumas, ir socialinės normos priklauso prie daugumos veiksmų determinantų."[146] Kitaip negu grynai universalistinės sampratos atstovai, kurie įsitikinę, kad socialinių normų laikymasis arba kitų veikėjų sankcionavimas už jų laikymąsi ar nesilaikymą gali būti paaiškintas kaip į sėkmę orientuoto (tiksliškai racionalaus) veiksmo padarinys,[147] Elsteris traktuoja jį kaip neredukuojamą likutinę kategoriją. "Savanaudiškumas savo ruožtu paaiškina, bet ne visiškai, tą faktą, kad veikėjui įtakos turi ta, o ne kita norma."[148]

Elsteris teigia, kad normatyviniai motyvai būna skirtingų rūšių ir, be kita ko, siūlo tokį kolektyvinės veiklos aiškinimo modelį, kuriame kolektyvinės veiklos galimybė ir dinamika aiškinamos remiantis prielaida, kad viešosios gėrybės sukūrimu suinteresuotų veikėjų populiacija nėra homogeniška, nes ją sudaro ne vien „racionalūs egoistai", bet (iš dalies) taip pat ir socialinių normų motyvuoti veikėjai. „Iš tikrųjų aš nemanau, kad individai turi tik vieną motyvaciją. Centrinė šios knygos tezė yra ta, kad skirtingos motyvacijos ir normos kiekviename individe koegzistuoja. Tačiau kiekvienu atskiru laiko momentu galima žengti tik vieną žingsnį. Heterogeniškų grupių prielaida yra pirmas žingsnis realizmo kryptimi. Heterogeniškų individų įtraukimas turi ateiti vėliau."[149] Impulsą kolektyviniam veiksmui iš pradžių duoda „kasdieniai kantininkai", kurie apsispręsdami klausia, ar dalyvavimas kolektyviniame veiksme yra pareiga. Jeigu jų pastangų dėka pasiekiamas tam tikras kritinis slenkstis, tada jau gali angažuotis „kasdieniai utilitaristai", kurių apsisprendimui lemiamą reikšmę turi klausimas, ar kolektyvinis veiksmas apskritai turi šansų būti sėkmingas ir ar jo sėkmei gali turėti poveikio jų dalyvavimas. Po to jau gali būti įtraukti tie, kuriems lemiamą reikšmę turi socialinė „sąžiningo žaidimo" – *fairness* norma: jie dalyvauja tik tokiu atveju, jeigu dalyvauja pakankamai daug kitų viešąja gėrybe suinteresuotų veikėjų.[150]

146 Ibidem. P. 97.
147 Žr., pvz.: Coleman J. S. *Foundations of Social Theory*. P. 241-299.
148 Elster J. *The Cement of Society*. P. 151.
149 Ibidem. P. 203.
150 Žr. ibidem. P. 202-206.

Tačiau skirtingi mechanizmai, kurie kartu su orientuotu į pasekmes savanaudišku apskaičiavimu nukreipia veikėjų elgesį, sąveikaudami gali ne tik „užvesti" vienas kitą, sąveikauti kaip katalizatoriai, bet ir neutralizuoti vienas kitą. Todėl kolektyvinis veiklos padarinys gali atrodyti taip, tarsi jį lėmė vienas vienintelis individualaus elgesio mechanizmas, pavyzdžiui, tiksliškai racionalus pasirinkimas. Tačiau dėl to apie kitus mechanizmus negalima „daryti išvados, kad jie neegzistuoja. Mes taip pat neturime tarti, kad numatymui arba įsikišimui yra svarbus vien tik neto-rezultatas".[151]

Tai, ką pasako šis trumpas ekskursas į vieno iš žymiausių šiuolaikinių socialinių teoretikų, kurį daugelis pašaliečių netgi laiko RPP teoretiku *par exellence*, darbus, turi būti gana aišku. Jeigu mes Elsterio darbams galime suteikti bent jau marginalią narystę RPP „šeimoje", nes jis, kad ir kaip domėtųsi neracionaliais individualaus elgesio mechanizmais, vis dėlto laikosi požiūrio, kad savanaudiškai ir į sėkmę orientuotai motyvacijai priklauso metodologinis prioritetas, o neracionalūs mechanizmai vaidina tik pagalbinį vaidmenį – tai lygiai tas pats galioja ir Weberio suprantančiajai sociologijai. Todėl ją galima laikyti iš dalies universalistinės RPP versijos anticipacija. Toliau, žinoma, bus tik apibrėžimo klausimas, ar mes narystę RPP šeimoje susiesime su įsipareigojimais grynajam universalizmui, ar įtrauksime į ją ir tuos tyrinėtojus (pavyzdžiui, „dalinius universalistus"), kurie Elsterio (bei Weberio) pavyzdžiu yra nusistatę labiau eklektiškai, traktuodami tiksliškai racionalų pasirinkimą kaip metodologiškai prioritetinį ir priežastiniu atžvilgiu svarbiausią, bet vis dėlto ne kaip vienintelį ir ne visuomet lemiamą individualaus elgesio determinacijos mechanizmą.

Šis antrasis terminologijos pasirinkimas yra rekomenduotinas todėl, kad daugelis empirinių tyrinėtojų sociologijoje ir politikos moksle RPP faktiškai recipavo „eklektiniu" Elsterio būdu – kaip šaltinį hipotezių, kurios gali pasiūlyti tik dalinius tiriamųjų reiškinių aiškinimus ir kurios todėl turi būti papildytos (likutinės variacijos aiškinimui) *ad hoc* hipotezėmis, kuriose turi būti atsižvelgiama į kintamuosius, neapsiribojančius vei-

[151] Elster J. A „Plea for Mechanisms". P. 71. Kadangi šiuose mano samprotavimuose Elsteris buvo pavaizduotas kaip Weberio antrininkas šiuolaikiniame socialiniame moksle, tai visai pravartu bus priminti, kad savo literatūrinę veiklą Elsteris pradėjo knyga *Leibniz et la formation de l'esprit capitaliste*, kurios turinį autorius reziumuoja šitaip: „Kaip rodo jau pats šio veikalo pavadinimas, mes siūlome variacijas weberiškąja tema, nagrinėdami dvigubą filosofinio racionalizmo ir kapitalistinio racionalumo kilmę." Elster J. *Leibniz et la formation d l'esprit capitaliste*. Paris: Aubier Montaigne, 1975. P. 248.

kėjų naudos ir kaštų kalkuliacija.[152] Tik tuo atveju, kai neišleisime iš akių „dalinių universalistų", taps akivaizdu, kad RPP už ekonomikos mokslo ribų yra ne sekta, o labai plati ir įtakinga mokslinė srovė. Aprašytas tyrimo būdas gali būti derinamas su segmentiškai universalistine pažiūra, kad esama socialinės tikrovės sričių, kuriose RPP gali pateikti išsamius aiškinimus. Visa tai ir yra „weberiškoji" RPP samprata, kuri glūdi jau jo suprantančiosios sociologijos sąvokoje.

5.2.5 Formalus modeliavimas ir racionalaus pasirinkimo prieiga

Dabar reikia išnagrinėti dar vieną argumentą, kurį galėtų pateikti tie, kurie Weberio priskyrimą RPP, nepaisant visų čia išdėstytų argumentų, laiko neįtikinančiu. Tai argumentas, kuris daug kam atrodo pakankamas pagrindas tuos autorius, kurie literatūroje vadinami analitinio arba *Rational Choice* marksizmo atstovais,[153] nedvejojant priskirti RPP. O būtent, kai kurie tyrinėtojai svarbiausiu skiriamuoju RPP požymiu laiko formalių arba analitinių modelių taikymą nepriklausomai nuo to, kokiomis turiningomis prielaidomis tas taikymas remiasi ir kokiomis „euristikomis" jis vadovaujasi. Kai, pavyzdžiui, Karlo Marxo idėjos apie klasių konflikto dinamiką kapitalistinėje visuomenėje išreiškiamos lošimų teorijos modeliu, kuriame klasės vaizduojamos kaip veikėjai, turintys strateginės empatijos gebą, ir kai tokio modelio autorius mano, kad jis šiuo modeliu paaiškino faktinę socialinių konfliktų kapitalistinėje visuomenėje dinamiką, tai toks darbas paprastai klasifikuojamas kaip RPP atstovo darbas.

Jeigu RPP tokiu būdu tapatinama su formaliai modeliuojančiu socialiniu mokslu, tai, žinoma, Maxas Weberis su RPP neturi nieko bendra. Jo darbuose negalima rasti nė vieno formalaus modelio, jo išraiškos būdas yra vien tik verbalinis. Jeigu RPP suprasime tokiu būdu, tai jos istoriją turėtume pradėti tik nuo Anthony Downo ar Mancuro Olsono darbų. Žinoma, ši samprata,

[152] Kaip pavyzdį galima pateikti darbo metodą tų rinkėjų elgesio tyrinėtojų, kurie siekia sukonstruoti vadinamąją balsavimo funkciją (*voting function*) ir į šios funkcijos argumentą nori įtraukti visus tuos įmanomus kintamuosius, kurie turi įtakos rinkėjų elgesiui. Žr., pvz.: Nannestad P. *Reactive Voting in Danish General Elections 1971-1979. A Revisionist Interpretation.* Aarhus: Aarhus University Press, 1989.

[153] Jiems priklauso Geraldo Coheno, Adamo Przeworskio, Johno Roemerio, iš dalies (pagal tematiką, bet ne metodologiją) ir Jono Elsterio darbai. Jų apžvalgą žr.: Mayer T. *Analytical Marxism.* Thousand Oaks: Sage, 1994.

iškelianti formalaus modeliavimo reikšmę RPP, negali būti ignoruojama. Šioje knygoje į ją atsižvelgiama tuo, kad Weberio suprantančioji sociologija laikoma tik RPP anticipacija arba tik marginaliu RPP šeimos nariu.

Tačiau esama svarbių priežasčių, kurios leidžia iš neoklasikinės ekonomikos perimtų formalių modelių naudojimą laikyti nors ir pakankamu, bet vis dėlto nebūtinu priklausymo RPP šeimai požymiu. (1) Esama šiuolaikinių tyrinėtojų, kurie beveik visiškai nesinaudoja formaliais metodais, tačiau kurių darbai priskiriami RPP. Kaip pavyzdį galima nurodyti kai kurių žymių RPP atstovų – Douglaso C. Northo,[154] Michaelio Hechterio[155] arba Bruno S. Frey'aus[156] – veikalus. Jiems priklauso ir austriškosios mokyklos nacionalinėje ekonomijoje atstovų, ypač Friedricho Augusto Hayeko, darbai, skirti institucijų teorijai.

(2) Laipsnis, kuriuo pripažintų RPP atstovų tekstai yra prisotinti formalių modelių, labai skirtingas. Kai kurie iš jų savo idėjas išreiškia ir šnekamąja kalba, ir formaliu analitiniu būdu,[157] kiti formalius analitinius elementus naudoja tik epizodiškai. Kai formalus modeliavimas padaromas svarbiausiu dalyku, vis dar lieka neaišku, kiek matricų, formulių ar grafikų pakanka, kad teksto autorių būtų galima kvalifikuoti kaip priklausantį RPP. Kitais žodžiais tariant: visi reiškinių, esančių už rinkos sektoriaus ribų, aiškinimai, kurie panaudoja formalią analitinę neoklasikinės ekonomikos techniką, gali būti laikomi reprezentuojančiais RPP. Tačiau tam tikromis aplinkybėmis RPP gali būti priskiriami ir vien verbalinį raiškos būdą naudojančių tyrinėtojų darbai.

Trečia ir iš esmės svarbiausia priežastis, kuri priklausymą RPP verčia nesieti su formalių modelių naudojimu, yra ta aplinkybė, kad naujos idėjos socialiniame moksle (kaip ir visur kitur) iš pradžių turi metaforų arba kad ir vien tik verbaliai dar nepakankamai artikuliuotų intuicijų pavidalą. Formalus modeliavimas yra būtinas šioms intuicijoms artikuliuoti ir vidiniam jų validumui patikrinti, tačiau negali jų pakeisti. Šią dalykų padėtį labai taikliai nusakė Josephas A. Schumpeteris: „Kiekvienas mokslinis projektas prasideda nuo vizijos. Kitais žodžiais tariant, prieš pradėdami kokį nors analitinį darbą, mes turime atsirinkti tiriamus reiškinius ir „intuityviai" susidaryti

[154] Žr.: North D. C. *Theorie des institutionellen Wandels. Eine neue Sicht der Wirtschaftsgeschichte*; to paties: *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.*

[155] Žr.: Hechter M. *Principles of Group Solidarity*. Berkeley: University of California Press, 1987.

[156] Žr.: Frey B. S. *Ökonomie ist Sozialwissenschaft.*

[157] Geriausias pavyzdys yra Colemano *Foundations of Social Theory*, kur visos idėjos iš pradžių išdėstomos verbaline forma, o po to dar kartą išreiškiamos ir formaliai kaip „socialinio veiksmo matematika" – „The Mathematics of Social Action".

preliminarų jų ryšio vaizdinį, t.y. kitaip sakant, vaizdinį savybių, kurios mūsų požiūriu atrodo esminės.“[158]

Jeigu Maxo Weberio (kaip ir kitų socialinio mokslo klasikų) palikimas šiuolaikiniams tyrinėjimams apskritai vis dar gali būti svarbus, tai jis toks yra ne kaip gatavų aiškinimo modelių, atitinkančių dabartinius analitiškai modeliuojančio ir interpretuojančio socialinio mokslo standartus, sandėlis, o kaip šaltinis intuicijų, kurios gali inspiruoti šiandienines diskusijas. Tai pasakytina ypač apie tas fundamentalias teorines diskusijas, kurių dėmesio centre yra racionalaus veiksmo samprata. Tokioms diskusijoms Weberio palikimas siūlo turtingą fondą gerai apgalvotų įžvalgų, kurios yra svarbios bet kokiai analitinei veiklos racionalumo teorijai, kuri ieško refleksyvios pusiausvyros su kuo didesniu ikianalitinių intuicijų apie „racionalaus veiksmo“ reikšmę skaičiumi.

Antros dalies reziumė

Antra dalis skirta dviejų klausimų analizei: (1) koks yra Weberio suprantančiosios sociologijos ir jo substancialiojo palikimo savitarpio santykis? (ketvirtas skyrius) ir (2) kaip galima tiksliau apibrėžti Weberio suprantančiosios sociologijos santykį su RPP turint galvoje pastarosios traktavimo skirtumus? (penktas skyrius).

Pirmoji problema nagrinėjama susiejant ją su Morriso Ginsbergo formuluojama dilema, kurios esmę sudaro teiginys, kad Weberis substancialiajame savo palikime tyrimo praktikoje nepanaudojo nuosavos metodologijos: jeigu Weberio *substantive work* yra sociologinio tyrimo šedevras, tai jo sociologijos sąvoka yra nepagrįsta, o jeigu ši sąvoka yra pagrįsta, tai didžioji jo substancialiųjų tyrimų dalis – *bulk of his work* – nėra sociologija (4.1). Ginsbergo dilema iš pradžių supriešinama su Lindenbergo dilema, aprašančia panašų keblumą, su kuriuo susiduria kolektyvistinė sociologinio metodo samprata.

Po to tikslinama klausimo apie santykius tarp Weberio metodologinės teorijos ir jo substancialiojo palikimo formuluotė, išskiriant du Weberio metodologinių raštų sluoksnius: pirmajam priklauso Weberio pasisakymai apie bendruosius filosofinius kultūros mokslų pagrindus, antrajam – apie suprantančiąją sociologiją kaip socialinės ekonomikos aiškinimo metodą (4.2).

Toliau Ginsbergo dilema buvo dekonstruota, nustatant abiejų minėtų dilemų asimetriją. Makroanalitinis aiškintinų kolektyvinių faktų apibūdini-

[158] Schumpeter J. *Geschichte der ökonomischen Analyse.* Teilbd. 1. S. 686.

mas yra ne tiktai suderinamas su individualistine socialinio mokslinio aiškinimo forma, bet ir jai būtinas (kaip socialinio mokslinio aiškinimo pirmasis žingsnis). Tuo tarpu į kolektyvistinį idealą orientuotų aiškinimų nesugebėjimas išsiversti be „šešėlinių" individualaus elgesio teorijų diskredituoja kolektyvistinę socialinio mokslo idėją (4.3).

Buvo pripažinta, kad Weberis savo substancialiajame palikime daugiausia apsiriboja minėtu pirmuoju žingsniu ir makrokauzalinių teiginių „negilina" individualistiniais mikroaiškinimais. Weberio suprantančiosios sociologijos, kaip metodo taikymo jo paties tyrimo praktikoje paradigmomis (pavyzdžiais) buvo pavadintos jo protestantizmo etikos studijos, kurios jam kartu buvo svarbiausi substancialūs atskaitos taškai, formuluojant savąją suprantančiosios sociologijos sampratą. Bendram santykio tarp substancialiųjų Weberio darbų ir jo suprantančiosios sociologijos aprašymui buvo pasiūlyta refleksyvios pusiausvyros paieškos sąvoka. Tatai yra procesas, kuriame tyrimo praktika ir refleksyvus jos idealusis vaizdas vienas kitą veikia ir modifikuoja (4.4).

Penktame skyriuje (5.2) buvo konkretizuojama ir tikslinama jau pirmoje dalyje suformuluota Weberio suprantančiosios sociologijos, kaip RPP pradinės pakopos, ir anticipacijos charakteristika. Šiam tikslui iš pradžių buvo išdėstytas metodinis suprantančiosios sociologijos sąvokos turinys, aptarti jos probleminiai aspektai ir Weberio pastangos susidoroti su šiomis problemomis modifikuojant pirminę šios sąvokos redakciją (5.1).

Toliau buvo nagrinėjama vidinė RPP diferenciacija, išskiriant joje dvi pagrindines linijas: (a) pagal tai, ar RPP suprantama kaip universalus ir autarkiškas aiškinimo metodas, ar kaip aprašymas ypatingo žmogaus elgesio priežastinio mechanizmo, kuris veikia tik esant tam tikroms ribinėms sąlygoms ir kurį reikia papildyti kitokio pobūdžio mechanizmais. Remiantis Donaldu P. Greenu ir Ianu Shapiro, buvo išskirtos trys RPP sampratos: grynai universalistinė, segmentiškai universalistinė ir iš dalies universalistinė (5.2.1–5.2.2). Antroji išsiskaidymo linija (b) skiria RPP, kaip neoklasikinės ekonomikos taikymo naujoms sritims („ekonominio imperializmo") sampratą, nuo jos, kaip sintetinės socialinės teorijos, sampratos. Tokia teorija yra pasirengusi atsisakyti kai kurių principinių neoklasikinės ekonomikos prielaidų ir ieško ryšio su sociologine tradicija (5.2.3). Po šių parengiamųjų nagrinėjimų Weberio suprantančioji sociologija buvo apibūdinta kaip anticipacija tokios segmentiškai universalistinės ir iš dalies universalistinės RPP sampratos, kuri yra artimiausia Jono Elsterio RPP sampratai (5.2.4). Šis apibūdinimas buvo papildytas paaiškinimais ir išlygomis, susijusiomis su formalaus modeliavimo reikšmės racionalaus pasirinkimo prieigoje klausimu (5.2.5).

Trečia dalis

Racionali veikla racionalaus pasirinkimo teorijoje ir Maxo Weberio suprantančiojoje sociologijoje

6 skyrius

Maxo Weberio veiksmo substancialiojo (objektyviojo) racionalumo samprata ir analitinė (formali) racionalaus pasirinkimo teorija

Šio skyriaus ir visos trečios dalies tema – sisteminga Weberio veiksmo racionalumo sampratos eksplikacija ir rekonstrukcija šiuolaikinių racionalaus pasirinkimo teorijoje vykstančių diskusijų apie šį racionalumą fone. Čia turima galvoje *racionali* šios sampratos rekonstrukcija, taigi man rūpi ne tik klausimas, kaip Weberis traktavo racionalų veiksmą, bet ir tai, koks yra jo sampratos santykis su pačiu dalyku ir kaip ją gali praskaidrinti šiuolaikiniai formalios arba analitinės racionalaus veiksmo teorijos darbai.

Todėl čia pateikiami svarstymai savo pobūdžiu skiriasi nuo jau esamos gana gausios literatūros apie Weberio racionalumo sampratą. Šios literatūros autoriai[1] apsiriboja imanentiniu traktavimo būdu. Jų išeities taškas yra

[1] Žr., pvz.: Kalberg S. „Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History" // *American Journal of Sociology*. 1980. Vol. 85. N. 5. P. 1145-1179; Eisen A. „The Meanings and Confusions of Weberian 'Rationality'" // *British Journal of Sociology*. 1978. Vol. 29. N 1. P. 57-70; Mueller G. H. „The Notion of Rationality in the Work of Max Weber" *Archives europeénes de sociologie*. 1979. Vol. 20. P. 149-171; Collins R. *Max Weber. A Skeleton Key*. Beverly Hills etc.: Sage, 1986. P. 61-80; Sadri M. „Reconstruction of Weber's Notion of Rationality: An Immanent Model" // *Social Research*. 1982. Vol. 49. Nr. 3. P. 616-633; Swidler A. „The Concept of Rationality in the Work

ne dalykinė problema, kas tai yra racionali veikla, o nagrinėja Weberio vartojamų žodžių „racionalus", „racionalumas" ir pan. reikšmes. Toks nagrinėjimas yra būtinas siekiant suprasti Weberį kaip racionalumo teoretiką. Tačiau jo nepakanka, jeigu mes, remdamiesi Hansu Georgu Gadameriu, klasiko supratimą traktuosime ne tik kaip filologinį *subtilitas intelligendi* ir *subtilitas explicandi*, bet ir kaip dalykinį *subtilitas applicandi*.[2]

Kaip žinoma, Weberis racionalumą sieja ne tik su veikla, bet ir su institucinėmis „tvarkomis"; jis rašo apie religinio pasaulėvaizdžio, erdvinių objektų pavaizdavimo plokštumoje, atradus ir panaudojus centrinę perspektyvą, racionalizavimą,[3] apie muzikos ir pan. racionalizavimą.[4] Šita Weberio labai infliaciška kalbėsena nesutelpa RPP rėmuose. Aišku, kad analitinė racionalios veiklos teorija nieko negali pasakyti apie tapybos ar muzikos racionalizavimą.

Todėl šioje dalyje savo Weberio ir RPP racionalumo sampratų santykių analizę aš apriboju veiklos teorijos lygmeniu, kuriame dabartinė analitinė racionalios veiklos teorija pateikia daug atramos taškų Weberio palikimo šios srities idėjoms aiškinti. Tos Weberio racionalumo atribucijos, kuriose jis siejamas su institucinėmis „tvarkomis", bus nagrinėjamos tolesnėse dviejose knygos dalyse.

6.1 Ribinės naudos teorija ir Weberio „griežtai racionalaus" veiksmo sąvoka

Kai Weberis racionalumą priskiria žmogaus veiklai, jis kaip svarbiausius racionalios veiklos tipus skiria, viena vertus, tikrai racionalią (*richtigkeitsrational*, t.y. „objektyviai", arba „griežtai" racionalią) veiklą ir subjektyviai racionalią veiklą, o antra vertus, tiksliškai racionalią ir vertybiškai racionalią veiklą. Pirmajai priešpriešai priklauso centrinis vaidmuo „Kategorijų"

of Max Weber" // *Sociological Inquiry*. 1973. Vol. 43. Nr. 1. P. 35-42; Vogel U. „Einige Überlegungen zum Begriff der Rationalität bei Max Weber" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 1973. Jg. 25. S. 534-550. Brubaker R. *The Limits of Rationality. An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber*. London: Allen & Unwin, 1984.

[2] Žr.: Gadamer H. G. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. 3. Aufl. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1972. S. 173, 291-295.

[3] Žr.: Weber M. „Vorbemerkung" // GARS I. S. 2.

[4] Žr.: Weber M. *Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik*. Mit einer Einl. von. Th. Kroyer. München: Drei-Masken-Verlag, 1921.

straipsnyje. O „Pagrindinėse sociologijos sąvokose" ji pasirodo tik latentiškai, kai jis, pirma, kalba apie „grynai", „griežtai", „idealiai" arba „absoliučiai" tiksliškai racionalią veiklą[5] ir kai jis, antra, apie tiksliškai racionalią veiklą kalba be šių apibūdinimų. Šiame vėlesniame tekste centrinė yra tiksliškai racionalaus veiksmo ir vertybiškai racionalaus veiksmo priešprieša, tuo tarpu ankstesniuose tekstuose apie vertybiškai racionalaus veiksmo sąvoką tik užsimenama – kaip apie „normos-maksimos" apibrėžtą[6] arba „vertybiškai orientuotą"[7] veiksmą.

Tikrai racionaliu (*richtigkeitsrational*), arba griežtai racionaliu, Weberis laiko tokį veiksmą, kuris yra tinkamas arba „optimumas"[8] veikiančiojo tikslų ir objektyvios veiklos situacijos („'išorinių' aplinkybių"[9]) atžvilgiu. Kalbama apie veiksmą, išplaukiantį iš tų lūkesčių, kurie „pagal turimą patyrimą" galėjo turėti įtakos „*objektų* elgesiui",[10] taigi kalbama apie „nulinės hipotezės" veiksmą, kurį esamomis „'išorinėmis' aplinkybėmis" būtų atlikęs visiškai ir teisingai informuotas veikėjas. Taigi dalykas liečia „tobulai informuoto" ribinės naudos teorijos, kuri Weberio laikais buvo „abstrakčios ūkio teorijos" pagrindas, veikėjo veiksmus.

6.1.1 Nesusipratimų kritika

Svarstomu klausimu yra ginčytinos dvi literatūroje pasitaikančios nuomonės. Pirmoji nuomonė yra ta, kad Weberio tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoka yra (per daug) elementari, nes ji atsižvelgia tik į technologinį racionalumą (geriausios priemonės pasirinkimą turimam tikslui pasiekti). „Elementariausia racionalumo koncepcija yra 'priemonės tikslui' racionalumas. Weberis tiksliškai racionaliu veiksmu vadina tokį, 'kuris orientuotas vien tik į (subjektyviai) aiškiai suvoktą tikslą'.[11] Ši Weberio koncepcija esanti silpna tuo, kad ji negali paaiškinti pasirinkimo tarp alternatyvių tikslų. Tuo tarpu patobulintos racionalumo koncepcijos požiūriu gali bū-

[5] Žr.: Weber M. WuG. S. 5, 9, 10, 13.
[6] Weber M. R. „Stammlers 'Überwindung' der materialistischen Geschichtsauffasung". S. 334.
[7] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 442.
[8] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysische Grundgesetz'". S. 397- 398.
[9] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 437.
[10] Ibidem. S. 432.
[11] Ibidem.. S. 428.

ti racionalu atsisakyti tikslų, kuriems nėra jokių adekvačių priemonių vardan kitų tikslų siekimo. Tokią bendresnę racionalumo sąvoką pateikia (neo)klasikinė ekonomija."[12]

Tačiau iš tikrųjų Weberis nedviprasmiškai tvirtina, kad tiksliškai racionali veikla apima ir rinkimąsi tarp skirtingų tikslų: „Racionaliai veikia tas, kas savo veikimą orientuoja į tikslą, priemones ir šalutinius padarinius ir tai darydamas racionaliai *pasveria* ir priemones tikslais, ir tikslus šalutiniais padariniais, galiausiai ir skirtingus galimus tikslus vienus kitais."[13] Šis „svėrimas" yra skirtas optimaliai paskirstyti veikėjo išteklius tarp alternatyvių panaudojimų. Kaip ribinį tiksliškai racionalaus pasirinkimo atvejį Weberis traktuoja techniškai racionalų pasirinkimą, kuriame nereikia atsižvelgti į šalutinius padarinius, kuriuos techniškai racionalus („rezultato, *lyginant* jį su panaudotomis priemonėmis, optimumas"[14]) esamų priemonių panaudojimas turi kitiems tikslams realizuoti. „Pavyzdžiui, kas nors gali, grynai dėl 'techninio' pomėgio, panaudodamas moderniausias gamybos priemones, gaminti atmosferos orą nė kiek nenusižengdamas *techniniam* racionalumui <...>."[15] Weberis deda daug pastangų siauresnei (techninei) tikslinio racionalumo sampratai atskirti nuo platesnės (ekonominės)[16] ir sprendžia šią problemą tuo pačiu būdu kaip ir Lionelis Robbinsas savo įtakingame veikale: „<...> technikos problema kyla ten, kur yra vienas tikslas ir daug priemonių, ekonomikos problema kyla tada, kai yra daug ir tikslų, ir priemonių".[17] Išvada aiški: Weberio „griežtai racionalaus" veiksmo sąvoka nesiskiria nuo tos, kuri būdinga neoklasikinei ekonomikai. Abiem atvejais tai yra optimizavimas arba maksimizavimas esant apribojimams.

Antrąją ginčytiną nuomonę išreiškia Rogersas Brubakeris savo šiaip jau labai įžvalgioje knygoje apie Weberio racionalumo sampratą.[18] Weberio „tikrąjį racionalumą" (*Richtigkeitsrationalität*) arba „griežtąjį racionalumą" jis išverčia terminu *objective rationality* ir priskiria Weberiui požiūrį, kad tik tech-

[12] Raub W., Voss Th. *Individuelles Handeln und gesellschaftliche Folgen. Das individualistische Programm in den Sozialwissenschaften.* Darmstadt; Neuwied: Luchterhand, 1981. S. 40. Taip pat: Voss Th. *Rationale Akteure und soziale Institutionen. Beitrag zu einer endogenen Theorie des sozialen Tausches.* München: R.Oldenbourg, 1985. S. 14-15.
[13] Weber M. WuG. S. 13.
[14] Ibidem. S. 32.
[15] Ibidem.. S. 33.
[16] Žr.: Weber M. WuG. S. 32-33.
[17] Robbins L. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science.* P. 35. Taip pat žr. ibidem. P. 12-14. Turint galvoje, kad Robbinsas buvo susipažinęs su Weberio darbais (žr. anksčiau, 2.3.1), galima spėti, kad Robbinsui Weberis galėjo turėti įtakos ir šiuo klausimu.
[18] Brubaker R. *The Limits of Rationality. An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber.*

ninių problemų sprendimai gali būti objektyviai racionalūs. „Objektyvaus racionalumo vertinimas yra galimas tik iš techninio, o ne iš ekonominio požiūrio taško. <...> Taigi techninį racionalumą galima matuoti objektyviu standartu – moksliniu santykio tarp tikslų ir priemonių žinojimu. O ekonominis racionalumas, priešingai, yra grynai subjektyvus: sąmoningi lyginamosios tikslų, priemonių ir šalutinių padarinių vertės skaičiavimai, kurie veiklą padaro racionalią, negali būti įvertinti objektyvaus tikrumo sąvokomis. Trumpai tariant, objektyvus racionalumas egzistuoja tik technikos srityje.“[19] Ekonominės ribotų išteklių tarp alternatyvių panaudojimų paskirstymo problemos sprendimai negali pretenduoti būti objektyviai racionalūs, „nes nėra jokio objektyvaus kelio įvertinti lyginamąjį alternatyvių galimų tikslų svarbumą arba subalansuoti norimus tikslus su nepageidaujamais šalutiniais padariniais.“[20]

Akivaizdu, kad Brubakeris nori Weberiui priskirti pažiūrą, jog ekonominės problemos „griežtai racionalaus“ sprendimo galimybės prielaida yra vertinimo sprendinių apie lyginamąją alternatyvių tikslų svarbą objektyvus galiojimas. Išsireiškiant šių laikų kalba, veiksmo pasirinkimas gali būti „griežtai racionalus“, kai pirmenybių tvarka yra „tikra“ tvarka, kai ji, šv. Augustino žodžiais tariant, veikėjo noruose išreiškia objektyviai galiojančią *ordo amoris*. Kadangi Weberis, kaip žinoma, neigia galimybę ginčus dėl vertinimo sprendinių išspręsti remiantis objektyviai galiojančiais argumentais, tai ekonominės problemos sprendimui jis galįs priskirti tik subjektyvų racionalumą. Panašiai samprotauja ir Stephenas Turneris bei Regisas A. Factoras, kai jie tvirtina, kad Weberis laikėsi nuomonės, jog žmogus, kaip veikėjas, apskritai nesugeba elgtis griežtai racionaliai. „Taigi *tiksliškai racionalus* veiksmas yra ‘ribinis atvejis’: ne todėl, kad jis, kaip kitais atvejais, yra ant ribos tokio elgesio, kuris nėra jokia veikla, o todėl, kad veiksmo orientavimui tik į racionalų tikslų įgyvendinimą reikia pačių tikslų arba, kaip Weberis sako, ‘santykio su galutinėmis vertybėmis’, kurios negali būti racionaliai pasirenkamos. Taigi jokia veikla *per definitionem* negali būti visiškai *tiksliškai racionali.*“[21]

[19] Ibidem. P. 57.
[20] Ibidem.
[21] Turner S. P., Factor R. A. *Max Weber. The Lawyer as Social Thinker.* London and New York, 1994. P. 38. Akivaizdu, kad paskutinis pateiktos citatos sakinys gali būti suprantamas dviem – stipriąja ir silpnąja – prasmėmis. (1) Weberis esąs tos nuomonės, kad „griežtai“, arba „visiškai“ racionalaus, veiksmo sąvoka yra prieštaringa; (2) nors ši sąvoka neprieštaringa, bet yra empiriškai tuščia (t.y. empirinėje tikrovėje nėra ją atitinkančių atvejų). Suprantamas pirmąja reikšme, sakinys yra aiškiai klaidingas. O jeigu jis suprantamas tik silpnąja prasme, tai prieštarauja Weberio tvirtinimui, kad ji nėra tuščia. Žr. ypač: Weber M. „Die Grenznutzlehre und das ‘psychophysische Grundgesetz’“. S. 395-396.

Atmetant šią nuomonę, būtina pasakyti, kad Weberis objektyvų veiklos racionalumą nelaikė priklausomu nuo galutinių vertybių racionalaus pasirinkimo galimybės. Jis siejo jį su tomis pačiomis sąlygomis, kurias ribinės naudos teorija formuluoja ekonominei (ribotų išteklių paskirstymo) problemai išspręsti. Jis tvirtino, kad griežtai racionaliai veikiantis subjektas negali remtis objektyviai galiojančiais vertinimo sprendiniais. „Apsisprendimas tarp konkuruojančių ir konfliktuojančių tikslų bei padarinių savo ruožtu gali būti vertybiškai racionaliai orientuotas: tada veikla yra tiksliškai racionali tik savo priemonėmis. Arba veikiantysis konkuruojančius ir konfliktuojančius tikslus gali, vertybiškai racionaliai nesiorientuodamas į 'priesakus' ir 'reikalavimus', tiesiog išrikiuoti kaip esamus subjektyviai jaučiamus poreikius sąmoningai *pasverto* neatidėliotinumo skalėje ir pagal ją savo veiksmus orientuoti taip, kad tie poreikiai pagal galimybę būtų patenkinti šia eilės tvarka ('ribinės naudos' principas)."[22] Šią ribinės naudos principui pavaldžią veiklą Weberis toje pačioje vietoje pavadina „absoliučiai tiksliškai racionalia".

Taigi Weberis tiksliškai racionalios veiklos „objektyvaus racionalumo" nelaiko priklausomu nuo to, ar egzistuoja objektyviai galiojanti poreikių svarbos skalė, kurią turi atitikti faktinė veikėjo skalė, jeigu jis priima tikrai racionalius sprendimus. Jeigu Weberis būtų kitos nuomonės, tai Henniso tezė, kad Weberis buvo „senosios Europos" mąstytojas, būtų visiškai teisinga. Weberio (kaip ir ribinės naudos teorijos) požiūriu, griežtas tikslinis veiklos racionalumas priklauso tik nuo apibrėžtų formalių sąlygų, kurias turi įvykdyti jaučiamų poreikių skalė. Pačias šias poreikių pajautas reikia priimti tiesiog kaip duotas. Jeigu tokia skalė yra duota, tai – tarus, kad veikėjo lūkesčiai yra „tikrai racionalūs" – tokios skalės ir tokių lūkesčių determinuota veikla yra „tikrai racionali", arba „griežtai racionali".

[22] Weber M. WuG. S. 13. Mane įtikina R. Döberto argumentai, kad W. Schluchteris (kaip ir J. Habermasas) klaidingai interpretuoja šią teksto vietą ir kad jų Weberio veiklos tipologijos rekonstrukcijoje tiksliškai racionalus veiksmas, kaip „konceptualus grynas tipas", yra suplakamas su tiksliškai racionalaus ir vertybiškai racionalaus veiksmo mišriu tipu. Žr.: Döbert R. „Max Webers Handlungstheorie und die Ebenen des Rationalitätskomplexes" // *Max Weber heute. Erträge und Probleme der Forschung.* Hrsg. Weiß J. Fr.a.M.: Surkamp, 1989. S. 215-217. Plg.: Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus.* S. 191-192; Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns.* Bd. 1. S. 380-381.

6.1.2 Ribinės naudos teorija kaip sprendimų teorijos šaka

Iš retrospektyvaus taško ribinės naudos teorija, kuri Weberiui buvo griežtai racionalaus veiksmo paradigma, yra sprendimų teorijos šaka, eksplikuojanti tiksliškai racionalios veiklos tikrumo situacijoje sąvoką.[23] Čia kalbama apie veiksmus veikėjo, kuris yra tobulai informuotas. Jis tiksliai žino visas aplinkybes, nuo kurių priklauso jo veiksmų rezultatai, ir gali tuos rezultatus numatyti. Jis taip pat gali tuos rezultatus nuosekliai įvertinti, jeigu jo jaučiamų poreikių skalė, kokia ji pasireiškia jo pasirinkimo aktuose, įvykdo: (1) refleksyvumo, (2) išsamumo ir (3) tranzityvumo sąlygas (aksiomas). Tatai yra sąlygos (reikšmės postulatai), kurios apibrėžia teiginio „veikėjas teikia pirmenybę A prieš B arba A ir B atžvilgiu yra indiferentiškas" ($A \geq B$) reikšmę. Pirmoji sąlyga yra įvykdyta, kai bet kokiam veiksmo rezultatui (x_i) galioja: $x_i \geq x_i$. Antroji sąlyga yra įvykdyta, kai kiekvienam iš dviejų numatytų veiklos rezultatų (x_i ir x_j) galioja: arba $x_i \geq x_j$, arba $x_j \geq x_i$, arba $x_i = x_j$. Trečioji sąlyga yra įvykdyta, kai galioja: jeigu $x_i \geq x_j$ ir $x_j \geq x_k$, tai $x_i \geq x_k$.

Jeigu šios sąlygos yra įvykdytos, tai jaučiamų poreikių skalei yra apibrėžta naudos funkcija U(x), kuri kiekvienam numatomam veiksmo rezultatui x_i priskiria ordinalinį naudos indeksą u_i. Jeigu įvykdyta dar viena, (4) kontinualumo, sąlyga, tai naudos funkcija U(x) yra kardinali. Ši sąlyga yra įvykdyta, kai pirmenybių tvarka tarp x_i ir x_j, keičiant vieno iš rezultatų kiekybę, gali būti apversta.[24] Esant šioms prielaidoms, (tiksliškai) racionalią veiklą galima apibrėžti kaip tokią veiklą, kuri maksimizuoja veikėjo naudos funkciją. Veiksmas yra pasirinktas racionaliai, jeigu numatomas jo rezultatas turi didžiausią naudos indeksą. „Nauda yra priskiriama tiesiai galimiems rezultatams, tačiau renkamasi tarp veiksmų. Kai kiekvieno veiksmo rezultatas yra tikrai žinomas, pasirinkimas tarp veiksmų prilygsta pasirinkimui tarp rezultatų."[25]

Ketvirtąją sąlygą priėmė taip pat ir Weberio laikų ribinės naudos teorija. „Beprasmiška kalbėti apie ordinalinės naudos funkcijos nuolydį (*slope*) arba ribinę naudą; tokios funkcijos neįmanoma diferencijuoti."[26] Ribinės naudos

[23] Žr., pvz.: Gäfgen G. *Theorie der wirtschaftlichen Entscheidung. Untersuchungen zur Logik und Bedeutung des rationalen Handelns.* 3. erw. und erg. Aufl. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1974. S. 240-287.

[24] Smulkiau apie tai žr. toliau, 8.3.

[25] Gauthier D. *Morals by Agreement.* Oxford: Clarendon Press, 1986. P. 23-24.

[26] Edwards W. „The Theory of Decision Making" // *Psychological Bulletin.* 1954. Vol. 51. N 4. P. 384.

sąvoka nusako naudos funkcijos trajektorijos bruožą, kuriuo ji panaši į kreivę, vaizduojančią judėjimą su didėjančiu arba mažėjančiu greičiu. Pirmuoju atveju kreivė išreiškia naudos funkciją su didėjančia ribine nauda, antruoju atveju – grafiškai pavaizduoja naudos funkciją su mažėjančia ribine nauda. Kai Weberio laikų nacionalinės ekonomijos atstovai šią sprendimų tikrumo situacijoje teoriją taikė aiškindami paklausos kreivių trajektorijas rinkos pusiausvyros modelyje, jie į šią teoriją įtraukdavo ir dvi substancialias – (1) grynai savanaudiško elgesio ir (2) mažėjančios ribinės naudos – prielaidas.

Pirmoji prielaida sako, kad veikėjo naudai neturi įtakos jo sprendimų padariniai svetimai gerovei. Antroji iš šių prielaidų Weberio laikais buvo žinoma kaip „pirmasis Gosseno dėsnis“: „Vieno ir to paties malonumo, kurį mes patiriame, dydis vis labiau mažėja, kol galiausiai pasiekiama sotumo būsena.“[27] Iš šių prielaidų išvedamas antrasis Gosseno dėsnis, kuris nusako optimalaus išteklių paskirstymo arba pusiausvyros tarp veikėjo jaučiamų poreikių ir jo turimų išteklių sąlygas. Ši pusiausvyra pasiekiama, kai išteklių visų galimų panaudojimų ribinė nauda yra vienoda.[28] Tuo taip pat yra pasakyta, kada tiksliškai racionali veikla yra „tikrai racionali“, arba „griežtai racionali“.

Ribinės naudos teorija, kaip optimizavimo tikrumo situacijoje teorija, buvo tas dalykas, kurį Weberis dėstė savo „Bendrosios (‘teorinės’) nacionalinės ekonomijos“ paskaitose Freiburgo ir Heidelbergo universitetuose.[29] Kartu ji yra ta sritis, kuriai priklauso vienas iš nedaugelio „abstrakčiai ūkio teorijai“ skirtų jo darbų.[30] Tai yra Weberio straipsnis „Ribinės naudos teorija ir „pagrindinis psichofizinis dėsnis““, kuris yra jo indėlis į tuo metu nacionalinėje ekonomijoje vykusią diskusiją apie pirmojo Gosseno dėsnio, kitaip vadinamo mažėjančios ribinės naudos principu, statusą.

[27] Gossen H. H. *Entwickelung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und daraus fliessenden Regeln für menschliches Handeln.* Braunschweig: Druck und Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn, 1854. S. 4-5.

[28] Pirmoji Hermanno Heinricho Gosseno formuluotė, kurią tikriausiai turėjo galvoje ir Weberis, aprašydamas „griežtai racionalų“ veiksmą, buvo tokia: „Žmogus, kuris gali rinktis tarp daugelio malonumų, tačiau neturi laiko visus juos patirti, kad pasiektų didžiausią savo malonumų sumą, turi, kad ir koks skirtingas būtų absoliutus atskirų malonumų dydis, patirti juos visus iš dalies iki to momento, kai jis iki galo išgyvens kad ir patį didžiausią, o būtent tokiu santykiu, ***kad kiekvieno malonumo dydis tą akimirką, kai jis nustoja augti, būtų lygus kitų malonumų dydžiui***“. Ten pat. S. 12.

[29] Žr.: Weber M. *Grundriss zu den Vorlesungen über Allgemeine („theoretische“) Nationalökonomie (1898).* S. 29-41.

[30] Kitu jo tos srities darbu galima laikyti *Ekskursą apie valstybinę pinigų teoriją* iš antro *Ūkio ir visuomenės* skyriaus.

Daugeliui to meto nacionalinės ekonomijos atstovų šio dėsnio būtinumas „abstrakčiai ūkio teorijai“ buvo tas pagrindas, dėl kurio jie ribinės naudos teoriją, o kartu ir „abstrakčią ūkio teoriją“ traktavo kaip psichologinę teoriją. Tokią sampratą pamatavo ir tai, kad matematinė pirmojo Gosseno dėsnio išraiška nesiskyrė nuo formulės, išreiškiančios Weberio ir Fechnerio dėsnį psichofizikoje, kuris aprašo jutimo intensyvumo priklausomybę nuo dirginimo intensyvumo, nusakydamas jį kaip mažėjantį jautrumą dirginimui. Lujo Brentano, Weberio kolega nacionalinėje ekonomijoje, paskelbė straipsnį, kuriame jis tvirtino, kad Gosseno dėsnis yra atskiras Weberio ir Fechnerio dėsnio atvejis.[31] Šis straipsnis išprovokavo Weberį įtraukti į šią diskusiją. Šia proga Weberis išdėstė ir savo bendrąją psichologijos, ribinės naudos teorijos ir kasdienio patyrimo santykių sampratą ir kartu išsamiausiai paaiškino, kaip jis supranta „griežtai racionalią veiklą“.

Pakankamą pagrindą laikyti šį tekstą svarbiu įnašu į „abstrakčios ūkio teorijos“ plėtotę duoda Georgo J. Stiglerio, kuris yra vienas reikšmingiausių XX a. neoklasikinės ekonomikos atstovų ir kartu jos istorijos žinovas, vertinimas. Stigleris taip apibendrino Weberio argumentus, kurių įrodomąją galią jis pripažįsta: „garsusis Weberio straipsnis apie Weberio ir Fechnerio dėsnį įprastai ir, matyt, teisingai interpretuojamas kaip galutinis įrodymas, kad ekonomistai turi teisę šį dėsnį ignoruoti. Weberis nurodo tris svarbiausius momentus. Pirma, dėsnis galioja ne visais atvejais ('Tiffany vazos, tualetinis popierius, rūkyta dešra, klasikų leidiniai, prostitutės...'). Antra, dėsnis yra apie psichines reakcijas į išorinius dirgiklius, o ekonomika turi reikalą su stebimu elgesiu kaip atsaku į subjektyvius poreikius. Trečia, ekonomikai užtenka fakto, kad žmogus turi ribotas priemones tarpusavyje konkuruojantiems tikslams ir gali racionaliai paskirstyti (*allocate*) šias priemones tikslų pasiekimo maksimizavimui.“[32]

[31] Brentano L. „Die Entwicklung der Wertlehre“ // *Sitzungsberichte der Königlichen bayrischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philolologischen und historischen Klasse.* Jg. 1908, 3. Abh. 15.02.1908. München: Verlag der königlich Bayerischen Akademie. Kadangi L. Brentano priklausė tiems nacionalinės ekonomijos mokslinės bendrijos nariams, su kuriais Weberis palaikė labai glaudžius santykius, diskusija po Weberio straipsnio tęsėsi jam susirašinėjant su Brentano. Žr.: Weber M. Laiškas L. Brentano, 1908.05.29. // MWG II/5. S. 578-579; Weber M. Laiškas L. Brentano, 1908.06.03. // Ibidem. S. 580-582; Weber M. Laiškas L. Brentano, 1908.10.30 // Ibidem. S. 688-689; Weber M. Laiškas L. Brentano, 1909.04.13 // MWG II/6. S. 93-96; Weber M. Laiškas L. Brentano, 1909 m. antroji balandžio mėn. pusė // Ibidem. S. 107-108.

[32] Stigler G. J.„The Development of Utility Theory. Part II“ // *The Journal of Political Economy.* 1950. Vol. 58. Nr. 5. P. 377.

6.1.3 Racionalios veiklos teorija ir „vulgarioji psichologija"

Išliekamąją reikšmę fundamentaliai teorinei diskusijai apie racionalaus pasirinkimo teorijos statusą socialiniuose moksluose turi taip pat Weberio pastabos apie ribinės naudos teorijos, mokslinės psichologijos ir kasdienio patyrimo santykį. Weberis tvirtina, kad lemiamą reikšmę kaip išeities taškas ir kartu kaip kontrolės instancija (nors ir negalutinė) racionalaus pasirinkimo teorijos teiginiams turi ne eksperimentinės psichologijos rezultatai, o kasdienis patyrimas. „Kaip tik mūsų mokslo klausimų formulavimo savitumui lemiamas taškas yra štai kas: ekonominėje teorijoje ('vertės teorijoje') mes stovime visiškai ant savų kojų. 'Kasdienis patyrimas', kuriuo mūsų teorija remiasi, yra natūralus bendras visų specialių empirinių disciplinų išeities taškas. Kiekviena iš jų nori išeiti už jo ribų ir turi to norėti, – juk kaip tik tuo pagrįsta jų, kaip 'mokslo', egzistavimo teisė. Tačiau kiekviena iš jų kasdienį patyrimą čia 'įveikia' arba 'sublimuoja' kitokiu būdu ir kita kryptimi. Ribinės naudos teorija ir kiekviena ekonominė 'teorija' apskritai tatai daro ne psichologijos būdu ir kryptimi, o tiesiog priešingai. Ji neskaido kasdienio patyrimo vidinių išgyvenimų į psichinius arba psichofizinius 'elementus' ('dirginimus', 'pojūčius', 'reakcijas', 'automatizmus', 'jausmus' ir t.t.), o siekia suprasti tam tikrus žmogaus išorinio elgesio 'prisitaikymus' prie visiškai apibrėžtų egzistavimo sąlygų, esančių už jų."[33]

Weberio požiūrį, kad „kasdienis patyrimas" yra „bendras visų specialių empirinių disciplinų išeities taškas", kaip ir su juo susijusią pažiūrą, kad šio „kasdienio patyrimo" savitumą sąlygoja jo priešingumas „nekasdieniškai patirčiai", inspiravo, kaip galima spėti, jo didžiai gerbiamas nacionalinės ekonomijos mokslo kolega Friedrichas Gottlis.[34] Ši įžvalga savo ruožtu tapo išeities tašku fenomenologinei Alfredo Schützo sociologijai. Panaudodama Edmundo Husserlio fenomenologinės filosofijos sąvokas, ypač jo „gyvenimo pasaulio" teoriją, ji padarė kasdienio patyrimo struktūras savo svarbiausiu tyrimo objektu.

„Kasdienis patyrimas", kaip jį suprato Schützas, o taip pat jau ir Weberis, kristalizuojasi „kasdienėse teorijose", kurios yra veikėjų su bendru „gyvenimo pasauliu" vadinamojo sveiko proto (*common sense*) žinių atsargos (*stock of knowledge*). Greta „vulgariosios fizikos" arba „vulgariosios chemijos", ku-

[33] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysiche Grundgesetz'". S. 393.
[34] Žr.: Gottl F. *Die Herrschaft des Wortes. Untersuchungen zur Kritik des nationalökonomischen Denkens.* Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1901. S. 42-46, 67-89.

rias išmano kiekvienas, kas moka virti ar kepti, šiai kasdienei *stock of knowledge* priklauso ir „vulgariosios psichologijos" tiesos ar išmintys, kurias šiuolaikinėse mokslo filosofijos diskusijose įprasta vadinti anglišku terminu *folk psychology*.[35] Čia turimos galvoje visuotinai žinomos, bet tik miglotos ir tik apytikriai galiojančios savaime suprantamos tiesos, tokios kaip: žmonėms labiau patinka, kai juos giria, negu kai juos peikia; kai žmonės pavargsta, mažėja jų darbingumas; „tas, kas džiaugiasi, kai kitas liūdi, paprastai yra nemėgstamas";[36] kai žmonės ko nors nori ir neturi svarbesnių norų, jie daro tai, kas, jų nuomone, yra geriausias būdas jų stipriausiai norimam tikslui pasiekti ir t.t.

Kai Weberis rašo apie „kasdienį patyrimą", kaip bendrą „mokslinės psichologijos" ir griežtai racionalaus pasirinkimo (ribinės naudos teorijos) išeities tašką, jis aiškiai turi galvoje „vulgariąją psichologiją" (*Vulgärpsychologie*), arba *folk psychology*.[37] Jis rašo apie *Vulgärpsychologie* ir savo „Ribinės naudos teorijos" straipsnyje,[38] ir kituose savo tekstuose.[39] Pavyzdžiui, jis ją mini savo darbe „Roscheris bei Kniesas ir nacionalinės ekonomijos loginės problemos", kai polemizuoja prieš Hugo Münsterbergo tvirtinimą, kad (tuo metu dar tik pirmus žingsnius žengiančios) eksperimentinės psichologijos rezultatai yra būtini pedagogikai. Tarp kita ko, Weberis teigia, „kad pedagogikos tikslams labai skurdžius eksperimentinės psichologijos rezultatus savo reikšme toli pralenkia 'sveikas žmogaus protas' ir 'praktinis patyrimas'."[40] „Neišmatuojama visuomet individualių 'išgyvenimų' srovė, tekanti per mūsų gyvenimą, 'lavina' pedagogo – ir mokinio – 'fantaziją' ir padaro galimą tą sielos gyvenimo 'interpretuojantįjį supratimą', kurio pedagogui reikia. Ko-

[35] Žr., pvz.: Churchland Paul M. „Eliminative Materialism and Propositional Attitudes" // *The Journal of Philosophy*. 1981, Vol. 78, No. 2. P. 67-90; Stich S. P *From Folk Psychology to Cognitive Science*. Cambridge (Mass.) and L.: Bradford, 1983, ypač P. 209-246; Horgan T. and Woodward J. „Folk Psychology Is Here To Stay" // *The Philosophical Review*. 1985. Vol. 94. Nr. 2. P. 197-226.

[36] Wilhelmas Buschas, eilėraštis iš rinkinio „Plisch und Plaum". Weberis šią citatą pateikia kaip „vulgariosios psichologijos" tiesos pavyzdį: Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 112.

[37] Savo straipsnyje *Apie industrinio darbo psichofiziką* jis eksplicitiškai remiasi „'vulgariosios psichologijos' kasdieniu patyrimu". Žr.: Weber M. „Zur Psychophysik der industriellen Arbeit". S. 114.

[38] Žr.: Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysiche Grundgesetz'". S. 391.

[39] Žr. ypač: Weber M. „Zur Psychophysik der industriellen Arbeit". S. 62, 102, 114.

[40] Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 79

kiu mastu pedagogas, be to, turi progos šį savo 'žmogaus žinojimą' abstrakčių 'dėsnių' apmąstymu iš 'įžvalgų' srities perkelti į 'sąvokų' sritį, o pirmiausia – kokiu mastu loginis darbas, einant kuo 'tikslesnių' ir visuotinai galiojančių dėsnio sąvokų sudarymo linkme – gali praversti pedagogikai, tatai priklauso vien tik nuo to, ar 'tikslių' sąvokinių formulių *apibrėžtume* glūdi kažkoks 'vulgariajai psichologijai' *ne*pasiekiamas 'naujas' žinojimas, kuris pedagogikai turi kokią nors praktinę vertę konkretiems tikslams."[41]

Weberis perspėja ir istorikus neskubėti sekti Karlo Lamprechto pavyzdžiu ir tikėtis, kad madingų psichologinių teorijų perėmimas galėtų vaisingai performuoti jų mokslinės srities tyrimų praktiką. Weberis neneigia, kad mokslinės psichologijos žinios istorikams „*gali* įgyti labai svarbią reikšmę, – tačiau visiškai *ne*nustatyta, ar jis *turi* ją turėti; ar konkrečiu atveju 'vulgariosios psichologijos' patyrimas nėra visiškai pakankamas; taigi, ar iš savotiškos natūralistinės tuštybės kylantis poreikis istorinį (arba ekonominį) dalyko išdėstymą beveik visur papuošti remiantis psichologijos 'dėsniais' konkrečiu atveju negalėtų būti nusižengimas mokslinio darbo ekonomijai."[42]

Savo darbuose, skirtuose ribinės naudos teorijai, Weberis mažai ką sako apie tai, kuo tas būdas, kuriuos ribinės naudos teorija įveikia arba sublimuoja *folk psychology*, skiriasi nuo to, kuriuo tą patį daro eksperimentinė psichologija. Šiuo klausimu Weberis sako tik tiek: „Ribinės naudos teorija, ir apskritai kiekviena subjektyvi vertės teorija, pagrįsta ne psichologiškai, tačiau, jeigu norime tam metodologinio termino, 'pragmatiškai', t.y. 'tikslo' ir 'priemonės' kategorijų panaudojimu".[43] Pagal šiuolaikinę terminologiją galbūt šią jo mintį galima būtų išreikšti taip: kad ribinės naudos teorija ir racionalaus sprendimo teorija apskritai formalizuoja *folk psychology* ir paverčia ją sprendimų logika, kuri eksplikuoja racionalaus veiksmo sąvoką.[44] Taip galima suprasti primygtinį Weberio tvirtinimą, kad „šių konstrukcijų (ribinės

[41] Ibidem. S. 81.

[42] Ibidem. S. 112. Reikia pabrėžti, kad Weberio nuostata „mokslinės psichologijos" atžvilgiu nuo to laiko, kai jis parašė „Roscherio bei Knieso" straipsnį (1903–1906), neliko nepakitusi. Savo darbuose apie suprantančiosios sociologijos sąvoką, ypač „Kategorijų" straipsnyje, jis žiūri į ją rimčiau (laiko ją būtina veiklos iracionalumams aiškinti). Tačiau tai liečia pirmiausia „suprantančiąją psichologiją", kurią Weberiui reprezentavo Nietzsche's, Freudo ir Jasperso darbai. Žr. taip pat anksčiau, 5.1.2.

[43] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysische Grundgesetz'". S. 396.

[44] Taip „vulgariosios psichologijos" ir racionalaus sprendimo teorijos santykį aprašė Alexandras Rosenbergas. Žr.: Rosenberg A. *Philosophy of Social Science*. Boulder: Westview press, 1988. P. 65-79.

naudos teorijos – Z. N.) savitumas, jų euristinė vertė, kaip ir jų empirinio galiojimo ribos, remiasi tuo, kad jose nėra *nė grano* 'psichologijos' bet kokia šio žodžio prasme."[45] Eksperimentinė psichologija veikiau linkusi apskritai atsisakyti „vulgariosios psichologijos sąvokų" ir žmonių elgesį aprašyti bei aiškinti visiškai naujomis („mokslinėmis") kategorijomis.

Weberis pateikia kaip tik tris kasdienio patyrimo „tiesas", kurios yra išeities taškas ribinės naudos teorijai, kai ji eksplikuoja „griežtai" racionalaus veiksmo" sąvoką: (1) „turimų daiktinių gėrybių" ribotumas, lyginant jas su „poreikiais"; (2) poreikių „subjektyviai juntamo" neatidėliotinumo skirtumai priklausomai nuo jų „pasotinimo" masto; (3) faktas, kad „žmonės – nors ir labai skirtingu mastu – sugeba veikti 'tikslingai', t.y. naudodamiesi 'patyrimu' ir 'išankstiniu apskaičiavimu'. Tatai reiškia veikimą, kuris paskirsto turimas ir pasiekiamas savo kiekiu ribotas 'gėrybes' ir 'darbo jėgas' atskiriems dabartiniams ir įžvelgiamos ateities poreikiams pagal tą reikšmę, kurią jie jiems teikia."[46] Ribinės naudos teorija siūlo metodus, kaip duotai vartojimo arba gamybos reikmenų „atsargai" ir duotai poreikių arba tikslų „neatidėliotinumo" skalei sukurti optimalų vartojimo arba gamybos planą. Jeigu veiklos eiga atitinka tokį planą, ta veikla yra „objektyviai racionali".

6.2 Rizika ir racionalumas Weberio racionalios veiklos sampratoje

Turint galvoje visus šiuos aiškius Weberio pasisakymus, neišvengiamai kyla klausimas, kodėl weberianoje esama tiek daug painiavos dėl to, kaip Weberis suprato „griežtai racionalų" arba „objektyviai racionalų" veiksmą. Ši painiava neatsirado be priežasties. (1) Weberis dažnai objektyvaus ir subjektyvaus veiksmo racionalumo santykius aiškina panaudodamas paprastesnius pavyzdžius, kurie yra orientuoti į techninį racionalumą arba priežastinį priemonių veiksmingumą apibrėžtam tikslui pasiekti.[47] Analitiškai kur kas įdomesnis yra ekonominis veiksmo racionalumo aspektas, kurį Weberis visuomet aiškiai įsisąmonina, bet ne visuomet pakankamai aiškiai formuluoja. (2) Weberio teiginiai veiksmo racionalumo klausimu ne visuomet yra vie-

[45] Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 131.
[46] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysiche Grundgesetz'". S. 390.
[47] Žr., pvz.: Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 433, 435.

nareikšmiai. Greta atviros arba eksplicitinės griežtai racionalios veiklos sąvokos, sutampančios su ta, kuri Weberio laikais buvo vartojama „abstrakčioje ūkio teorijoje", Weberio tekstuose galima aptikti dar dvi latentines „objektyviai" tiksliškai racionalios veiklos sąvokas.

6.2.1 „Šansas" kaip pamatinė Weberio veiklos teorijos sąvoka

Su viena iš šių latentinių tiksliškai racionalaus veiksmo sąvokų susiduriame Weberio „tvarkos teorijos" svarstymuose.[48] Čia krinta į akis, kaip nuosekliai Weberis savo socialinės veiklos sąvoką sieja su tikimybių teorijos sąvokomis. Kaip žinoma, socialinės tvarkos būsena Weberiui reiškia tik „šansą", „kad pagal savo prasmę tam tikru būdu vienas kito atžvilgiu orientuoti veiksmai vyko, vyksta ar vyks".[49] Beveik visas pagrindines savo suprantančiosios sociologijos sąvokas, kurių objektas yra socialinės santvarkos, socialinių santykių ir socialinio susisluoksniavimo formos, Weberis apibrėžia naudodamas „šanso" sąvoką.

Tokie yra ir jo garsiausieji apibrėžimai: „*Galia* reiškia kiekvieną *šansą* (kursyvas mano – Z. N.) socialiniame santykyje įgyvendinti savo valią net ir įveikiant pasipriešinimą, kad ir kuo šis šansas būtų pagrįstas"[50]; „'*klasine padėtimi*' reikia vadinti tipiškus 1) apsirūpinimo gėrybėmis, 2) gyvenimo išorinės padėties, 3) gyvenimo vidinio likimo *šansus* <...>"[51] (kursyvas mano – Z. N.); „*Valdžia (Herrschaft)* reikia vadinti tam tikrų apibrėžtų asmenų paklusimo apibrėžto turinio įsakymui *šansą*"[52] (kursyvas mano – Z. N.)

[48] Kitą iš šių sąvokų neseniai identifikavo Michaelis Baurmannas parodydamas, kad Weberio vakarietiškojo kapitalizmo savitumo samprata implikuoja racionalaus veikėjo, kaip „dispozicinio maksimizuotojo" (su etinėmis dorybėmis), koncepciją, kuri nesutampa su ribinės naudos teorijos „situacinio maksimizuotojo" koncepcija (žr.: Baurmann M. *Der Markt der Tugend. Recht und Moral in der liberalen Gesellschaft. Eine soziologische Untersuchung.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1996. S. 283-310). Su šia „stora" Weberio tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoka mes dar susidursime penktoje knygos dalyje (15.3). Šią, o taip pat Baurmanno identifikuotą tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoką apibūdindamas kaip „latentinę", aš noriu pasakyti, kad Weberis šią sąvoką vartoja intuityviame mąstymo lygmenyje, formaliai analitiškai jos neeksplikuodamas arba negalėdamas savo meto „kultūrinėje aplinkoje" aptikti tokios apibrėžtos formalios šios sąvokos eksplikacijos, kaip tai yra ribinės naudos teorijos atveju.

[49] WuG. S.13.

[50] Ibidem. S. 28.

[51] Ibidem. S. 177.

[52] Ibidem. S. 28.

ir t.t. Ši latentinė „tikrai racionaliai" į šansus orientuotos veiklos sąvoka Weberiui taip pat yra tas intuityvus fonas, kurį jis naudoja skirstydamas kapitalistinio ūkio formas į racionalias ir iracionalias (žr. toliau, 6.2.3).

Kaip greitai įsitikina Weberio tekstų vertėjas į kitą kalbą, šis Weberio terminas negali būti tiksliai perteiktas kaip *probability*, *„tikimybė"* ir pan., nes jis čia praranda dalį savo reikšmės. Weberio vartosenoje šis žodis reiškia ir „tikimybę", ir „progą" bei „galimybę" (angl. *opportunity*)"[53] : „šansai" yra kažkas, ko galima siekti, dėl ko galima kovoti, ką galima užvaldyti, monopolizuoti ir t.t. Pastaroji konotacija skamba jau pateiktoje klasinės padėties definicijoje; dar stipresnė ji yra, pavyzdžiui, Weberio „uždaro socialinio santykio" apibūdinime: „Uždaras socialinis santykis gali garantuoti dalyvaujantiesiems monopolizuotą šansą a) *laisvą* arba b) apimtimi ir pobūdžiu *reguliuojamą* arba racionuotą arba c) atskiriems asmenims arba jų grupėms nuolat ir reliatyviai arba visiškai *aproprijuotą* (uždarymas *iš vidaus*). Aproprijuoti šansai turi vadintis 'teisėmis'."[54]

Šie pastebėjimai perša išvadą, kad Weberio mėgiamas „šanso" terminas yra dvireikšmis ir slepia savyje dvi skirtingas sąvokas. Tačiau ši išvada nėra neišvengiama, nes yra galima tokia pagrindinių sociologijos sąvokų sistema, kurioje abi šio žodžio reikšmės sistemiškai sujungiamos. Įdomų tokio sujungimo mėginimą galima rasti Hartmuto Esserio veikale „Sociologija. Specialieji pagrindai", kur taip sujungiama pasitelkiant elementarias „išteklių" ir „kontrolės" sąvokas.[55] Šiomis sąvokomis pasiūloma konceptuali infrastruktūra, leidžianti analitiškai artikuliuoti Weberio požiūrį, kad žmonės savo socialinėje veikloje siekia panaudoti ir padidinti savo išteklius, kuriais jie tik išimtiniais atvejais gali disponuoti absoliučiai garantuotai.

Aišku, kad veikėjų galimybių erdvė priklauso nuo išteklių, kuriuos jie kontroliuoja, kokybės ir kiekybės. Esseris pabrėžia, kad išteklius (priemones), kuriuos veikėjas gali pasitelkti, jis ne visuomet vienodai gali kontroliuoti. „Iš apskritai kontroliuojamų resursų vis dėlto ne visi yra vienodai tobulai kontroliuojami. Esama kontrolės laipsnio skirtumų: ar aš gausiu kreditą iš banko, kad pradėčiau verslą? Ar aš laiku gausiu knygą iš tarpbibliotekinio abonemento, kad pasirengčiau egzaminui? Ar autostrada vėl neužsi-

[53] Įdomų mėginimą išanalizuoti ir sistemiškai vartoti Weberio „šanso" sąvoką galima rasti: Dahrendorf R. *Lebenschancen. Anläufe zur sozialen und politischen Theorie.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1979.

[54] Weber M. WuG. S. 23.

[55] Žr.: Esser H. *Soziologie. Spezielle Grundlagen.* Bd. 1. *Situationslogik und Handeln.* Frankfurt a. M.: Campus, 1999. S. 37-46, 125-145.

kimš, kai man reikės nuvykti svarbiam terminui?“[56] Kontrolės laipsnio skirtumai egzistuoja ne tik ištekliams, kuriuos reikia priskirti ekonominiam arba socialiniam veikėjo kapitalui, bet ir potencialiems vadinamojo žmogiškojo ir kultūrinio kapitalo komponentams: jau išmokti dalykai kartais užmirštami greičiau, negu išmokstami kokie nors nauji. Taigi, jeigu veikėjas negali tobulai kontroliuoti išteklių (priemonių), tai jam jo paties veiklos galimybių erdvė egzistuoja ne kaip tikrų pasirinkimų aibė, o kaip šansų aibė.

Nors Weberis paradigminiu griežtai racionalios veiklos atveju laikė veiklą tikrumo situacijoje, tačiau jis nemanė, kad tikrai racionali (*richtigkeitsrationales*) veikla yra galima tik tikrumo situacijoje. Jo požiūriu, griežtai racionalus veiksmas galimas ir ten, kur veikėjai turi reikalą tik su šansais (o ne tikrais pasirinkimais), tačiau sugeba savo veiksmus objektyviai racionaliai orientuoti į šiuos šansus. Tokio orientavimo esama visur, kur subjektyviai vertinami šansai atitinka objektyvius šansus.

Visur, kur suprantančioji sociologija siekia interpretuodama suprasti ir paaiškinti socialinę veiklą veikėjų, kurių veiksmai gali būti orientuoti tik į sėkmės šansus, ji turi pradėti nuo nulinės hipotezės, kad veikėjai teisingai įvertino objektyvius šansus: „sudarydama universalias sąvokas, sociologija taria, kad vidutinis supratimo ‘sugebėjimų’, būtinų aniems esamiems (objektyviems – Z. N.) šansams įvertinti, laipsnis subjektyviai būdingas ir veiklos dalyviams. Tai reiškia, kad sociologija visada remiasi ideal-tipine prielaida, jog į objektyviai egzistuojančius vidutinius šansus subjektyviai apytikriai atsižvelgia ir tiksliškai racionalūs veikėjai. Taigi ir mums empirinis esamos tvarkos ‘galiojimas’ turi reikšti objektyvų anų vidutinių lūkesčių pagrįstumą (‘objektyvios galimybės’ kategorija). Specialesne prasme galima sakyti, kad vidutiniškai teisingo faktų apskaičiavimo atžvilgiu savo prasme *vidutiniškai* į tuos šansus subjektyviai orientuota veikla mums yra ‘adekvačiai priežastingai sąlygota’. Tokiu būdu šiuo atveju objektyviai įvertinami galimų lūkesčių šansai yra pakankamas ir suprantamas pagrindas *sužinoti* tikimybę, kad veikėjai tikriausiai turi tuos lūkesčius. Viena ir kita čia beveik neišvengiamai yra išreiškiama tais pačiais žodžiais, bet tai neturėtų nutrinti didžiulio loginio jų skirtumo.“[57]

Tiksliškai racionalioms konstrukcijoms, kurios, aiškinant veikėjų socialinius veiksmus rizikos situacijoje, gali atlikti nulinės hipotezės vaidmenį, konceptualios Weberiui taip gerai žinomos ribinės naudos teorijos priemonės jau

[56] Ibidem. S. 41.

[57] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie“. S. 444.

nėra pakankamos. Tokias priemones siūlo tikėtinos naudos (*expected utility*) teorija, kuri sistemiškai eksplikuoja ikianalitines intuicijas ir pateikia optimalaus sprendimo, kaip paskirstyti išteklius, sąvoką, kurios objektas yra veikėjas, turintis reikalą ne su tikrais pasirinkimais, o su į loterijas panašiais šansais. Tačiau tokia teorija atsirado tik po Weberio.[58] Taigi galima nustatyti dar vieną priežastį, kodėl egzistuoja tas neatitikimas tarp Weberio mokslinės programos ir tyrimo pragmatikos, apie kurį taip dažnai kalbama. Tiksliai vadovaujantis Weberio moksline programa, nulines hipotezes reikėtų naudoti ne tik latentiškai, bet ir eksplicitiškai jas formuluoti. Tačiau tam būtų reikalinga teorinė technika, kurios Weberio laikais tiesiog dar nebuvo.

Kadangi Weberis, naudodamas savo į šansus orientuotą sociologinę terminologiją, į savo tiksliškai racionalios veiklos sampratą sistemingai įtraukia probabilistinį mąstymo būdą, tai šią sampratą galima laikyti ribinės naudos teorijos apibendrinimo į tikėtinos naudos teoriją anticipacija. Kita vertus, vėlesnius sprendimų teorijos raidos rezultatus galima panaudoti kaip idealiuosius tipus, kurie išryškina Weberio veiklos teorijos idėjų „nukrypimus" bei jų laiko sąlygotus ribotumus. Jeigu mes „kazuistines" Weberio klasifikacijas, kuriose jis tam tikras socialinės veiklos formas vadina „racionaliomis", o kitas – „neracionaliomis", perskaitysime vėlesnės sprendimų teorijos raidos šviesoje, tai galėsime identifikuoti ir tam tikrus specifinius Weberio veiklos racionalumo sampratos bruožus, ir tam tikrus jos ribotumus.

Toms idėjoms, kurios atsirado tik po Weberio, greta tikėtinos naudos teorijos, priklauso lošimų teorija su jos veiksmo strateginio racionalumo sąvoka. Prieš mesdami tokį žvilgsnį iš šiuolaikinės racionalaus sprendimo teorijos perspektyvos į kai kuriuos Weberio veiklos kazuistikos suskirstymus, turime išdėstyti pagrindines tikėtinos naudos teorijos sąvokas, kurios sistemiškai eksplikuoja intuicijas apie veiksmą, orientuotą į „šansus".

[58] Svarbiausias indėlis šioje srityje priklauso Frankui P. Ramsey'ui, Johnui von Neumannui ir Oscarui Morgensternui, taip pat Leonardui Savage'ui. Žr.: Ramsey F. P. *The Foundations of Mathematics and Other Logical Esays.* N.Y.: Harcourt Brace, 1931. Chap. 7; Neumann von J., Morgenstern O. *Theory of Games and Economic Behavior.* Princeton: Princeton UP, 1944; Savage L. J. *The Foundations of Statistics.* N.Y.: Wiley; L.: Chapman and Hall, 1954. Taip pat žr.: Engelkamp P. *Entscheidungsverhalten unter Risikobedingungen: Die Erwartungsnutzentheorie.* Freiburg i. Br.: Rudolf Haufe Verlag, 1980; Spohn W. *Grundlagen der Entscheidungstheorie.* Kronberg/Ts: Scriptor Verlag, 1978; Schmidt Th. *Rationale Entscheidungstheorie und reale Personen. Eine kritische Einführung in die formale Theorie individueller Entscheidungen.* Marburg: Metropolis-Verlag, 1995 ir kt. Kaip įvadas, lig šiol nepralenkiamas yra: Luce R. D., Raiffa H. *Games and Decisions. Introduction and Critical Survey.* N.Y.: John Wiley and Sons; L.: Chapman and Hall, 1957.

6.2.2 *Tikėtinos naudos teorija kaip sprendimų teorijos šaka*

Žiūrint iš probabilistinės naudos teorijos taško, optimizavimo tikrumo situacijoje teorija, kuri Weberiui buvo griežtai racionalaus veiksmo paradigma, turi reikalą tik su tam tikru apibrėžtu (kraštutiniu) bendresnės problemos – optimizavimo rizikos situacijoje – atveju.[59] Veikėjas, veikiantis rizikos sąlygomis, jau negali rinktis tarp veiksmų pagal jų padarinių vertę, kaip tai būna priimant sprendimus tikrumo situacijoje. Jeigu esama rizikos, tai jau tiksliai nežinomos aplinkybės, nuo kurių kauzaliai priklauso pasirenkamų veiksmų padariniai. Šioms aplinkybėms galima priskirti tik tokią ar kitokią tikimybę. Taigi veikėjas jau negali su kiekvienu veiksmu sieti vieną apibrėžtą jo padarinį, o tik visą aibę tokių padarinių, kurie skiriasi vienas nuo kito savo verte ir savo pasirodymo tikimybe. Sprendimų teorijos terminologijoje ši aibė vadinama veiksmo „prospektu". Tam tikro padarinio x_{ij} vertė u_{ij}, pasverta jo pasirodymo tikimybe, vadinama jo tikėtina verte: $eu(x_{ij}) = p_{ij} \times u_{ij}$. Viso veiksmo prospekto y_i tikėtina nauda yra lygi visų padarinių, priklausančių prospektui y_i, tikėtinų naudų sumai: $eu(y_i) = (u_{i1} \times p_{i1}) + \ldots + (u_{in} \times p_{in})$.

Sprendimo rizikos situacijoje pavyzdys yra rinkimasis tarp skirtingų loterijų. Kiekviena loterija yra prospektas, kuris susideda iš tam tikro skaičiaus nevienodos vertės „nelaimingų" ir „laimingų" variantų, taigi galima aiškintis, kokio dydžio yra kiekvieno loterijai priklausančio rezultato ir loterijos apskritai tikėtina vertė. Sprendimas yra racionalus, jeigu pasirenkamas veiksmas, kurio prospektas (loterija) turi didžiausią tikėtiną naudą. Taigi racionalus elgesys probabilistinėje naudos teorijoje apibrėžiamas kaip tikėtinos naudos funkcijos eu(y) maksimizavimas. Šią racionalaus sprendimo sampratą išreiškia vadinamoji Bayeso sprendimo taisyklė, reikalaujanti rinktis tą veiksmą, kurio tikėtina nauda yra didžiausia.

Tikėtinos naudos teorija nusako, kokioms sąlygoms esant probabilistinė naudos funkcija yra apibrėžta. Kalbama apie tam tikras nuoseklumo sąlygas, kurias turi patenkinti veikėjo norai arba lūkesčiai, kad jo veiksmų rezultatams ir prospektams būtų galima priskirti tikėtinos naudos indeksus, kurie yra kardinaliniai dydžiai. Jiems priklauso jau paaiškintos sąlygos (aksiomos): (1) ref-

[59] Šis santykio tarp „klasikinės" sprendimų teorijos tikrumo situacijoje ir tikėtinos naudos teorijos paaiškinimas gali būti ginčijamas. Paulius J. H. Schoemakeris atstovauja nuomonei, kad šios teorijos yra veikiau nepalyginamos (*incommensurabel*), nes jos naudos sąvoką apibrėžia gana skirtingai. Žr.: Schoemaker P. J. H. „The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations". P. 533-535. Tačiau tikėtinos vertės teorija šiuo atveju – ir tai yra trivialu – gali būti panaudojama kaip bendresnė teorija, nes jos sąvokos tinka ir „klasikinės" ribinio naudingumo teorijos optimizavimo uždavinių sprendimui, bet ne atvirkščiai.

leksyvumo, (2) išsamumo, (3) tranzityvumo, modifikuota (4) kontinualumo (tolydumo) sąlyga; prie jų prisideda dvi papildomos sąlygos, kurios atkrinta renkantis tikrumo situacijoje: (5) monotonijos aksioma ir (6) substitucijos aksioma, kuri literatūroje vadinama ir nepriklausomumo aksioma.

Probabilistiškai modifikuota kontinualumo aksioma sako, kad kiekvienam padariniui x_{ij}, kuris priklauso prospektui y_i, egzistuoja lygiavertė jam loterija, kurią sudaro mažiausiai ir labiausiai vertinamas padarinys iš to prospekto. Monotonijos aksioma sako, kad veikėjas iš dviejų prospektų y_i ir y_k, kuriuos sudaro vienodi padariniai, pasirenka tą prospektą, kuriame geresnio padarinio tikimybė yra didesnė. Pagal nepriklausomumo aksiomą prospekte y_i kiekvienas padarinys gali būti pakeistas šiam padariniui lygiaverčiu prospektu (loterija) taip, kad prospekto y_i vertė išliktų nepakitusi.

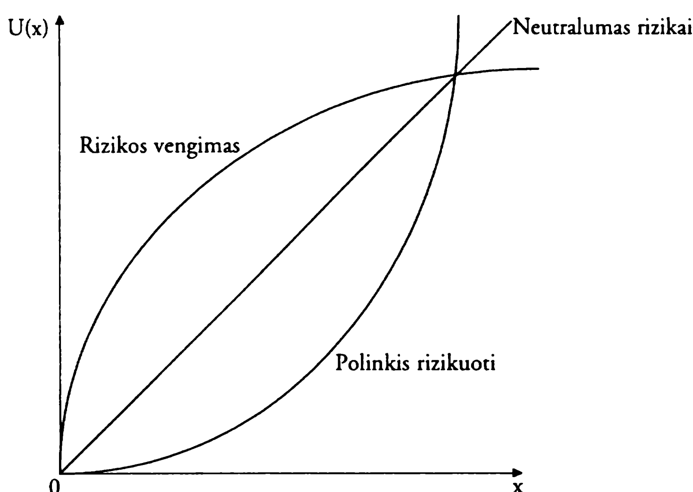
Kaip ir („klasikinės") naudos funkcijos tikrumo situacijoje atveju, tikėtinos naudos funkcijos grafikas primena grafiką funkcijos, vaizduojančios judėjimą didėjančiu arba mažėjančiu greičiu. Tik tikėtinos naudos atveju šį greitėjantį arba lėtėjantį funkcijos grafiko pavidalą lemia du veiksniai: didėjanti arba mažėjanti ribinė nauda (pirmenybės intensyvumas) ir nuostata rizikos atžvilgiu – polinkis rizikuoti arba rizikos vengimas. Ir šiuo atveju, rekonstruojant naudos funkcijos pavidalą iš veikėjo pasirinkimų stebėjimų, beveik neįmanoma vieną nuo kito atskirti abiejų veiksnių įtaką.[60] „Šiaip ar taip, egzistuoja paprotys įgaubtą naudos funkcijos trajektoriją laikyti rizikos vengimo išraiška; kitaip tariant, apie naudos funkcijos *rizikos vengimą* galima kalbėti tada, jeigu loterijos nauda yra mažesnė už naudą tikėtinos vertės dydžių arba jų sumos, kuriuos *loterija* siūlo."[61]

Jeigu mes laikysimės šio „papročio", tai rizikos vengiančio, rizikai neutralaus ir linkusio rizikuoti veikėjo naudos funkcijos trajektorijos būdingus skirtumus galėsime pavaizduoti tokia schema (3 pav.):[62]

[60] Tatai kaip tik yra svarbiausias pagrindas, kuriuo remiasi P. J. H. Schoemakeris, kai jis teigia, kad „klasikinė" naudos sąvoka ir naudos sąvoka tikėtinos naudos teorijoje yra nepalyginamos. Žr.: Schoemaker P. J. H. „The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations". Ibidem. P. 533.

[61] Arni J. -L. „Handlungserklärung – Handlungsrationalität" // Nida-Rümelin J. (Hrsg.) *Grundlagenprobleme und ethische Anwendungen des rational choice-Paradigmas*. New York and Berlin: Walter de Gruyter, 1994. S. 71.

[62] Kintamasis „x" gali, pavyzdžiui, reikšti pinigų sumą, iš kurios lažinamasi. Jeigu veikėjas nemėgsta rizikuoti, tai jis, didėjant pinigų sumai, yra vis mažiau linkęs dalyvauti lažybose. Jeigu jis mėgsta rizikuoti, tai statant vis didesnes pinigų sumas, auga ir jo ryžtas lažyboms. Jeigu veikėjas yra rizikai neutralus, tai jo pasirengimas lažintis nepriklauso nuo užstatytų pinigų sumos dydžio.

3 paveikslas

Jeigu mes šio „papročio" nesilaikysime, o atsižvelgsime ir į tą įtaką, kurią probabilistinės naudos funkcijos tėkmei turi didėjantis, mažėjantis arba pastovus ribinis naudingumas, tai galimas sąlygų konsteliacijas ir iš jų kylančias šios funkcijos trajektorijas galėsime reziumuoti taip (4 pav.):[63]

Ribinė nauda	Nuostata rizikos atžvilgiu		
	Polinkis rizikuoti	Neutralumas rizikai	Rizikos vengimas
Didėjanti ribinė nauda	iškila kreivė	iškila kreivė	neapibrėžta
Pastovi ribinė nauda	Iškila kreivė	tiesė	įgaubta kreivė
Mažėjanti ribinė nauda	neapibrėžta	įgaubta kreivė	įgauba kreivė

4 paveikslas

Esama dviejų probabilistinės naudos teorijos versijų – objektyvistinės ir subjektyvistinės. Abi jos priima tas pačias aksiomas (1–6), tačiau skiriasi tikimybių, kuriomis remiasi veikėjai, rinkdamiesi prospektus, samprata. Objektyvistine gali būti laikoma ta versija, kurią išdėsto garsioji J. von Neumanno

[63] Žr.: Engelkamp P. *Entscheidungsverhalten unter Risikobedingungen: Die Erwartungsnutzentheorie.* S. 114.

ir O. Morgensterno knyga „Theory of Games and Economic Behavior". Tikimybes, kurias veikėjai šioje teorijoje priskiria tikėtiniems pasirenkamų veiksmų padariniams, reikia suprasti vadinamosios empirinės tikimybės interpretacijos prasme – būtent kaip ribines santykinių dažnių vertes, kai eksperimentų ar stebėjimų skaičius didėja iki begalybės. Kaip pavyzdžiai gali būti tam tikrų nelaimingų atsitikimų didelėse populiacijose santykiniai dažniai, kuriais remiasi draudimo kompanijos, apskaičiuodamos reikalaujamų draudimo įnašų ir siūlomų išmokų dydį.

Tačiau populiariausia tarp socialinių mokslininkų šiandien yra subjektyvistinė versija, kuri kitaip vadinama subjektyvios tikėtinos naudos (*subjective expected utility*) teorija. Jos pradininkai yra Frankas P. Ramsey'us ir Bruno de Finetti, o sistemingai ją išplėtojo Leonardas Savage. Čia laukiamų padarinių tikimybė suprantama vadinamosios subjektyvistinės (arba personalistinės) tikimybės interpretacijos prasme: kaip veikėjų tikėjimo laipsnis, kad jų pasirinkimai turės tam tikrų padarinių. Tokias tikimybes veikėjas gali priskirti ir padariniams, kurių santykinio dažnio jis nežino arba negali nustatyti. Subjektyvistinėje tikimybės interpretacijoje nedaroma prielaida, kad subjektyvi tikimybė arba veikėjo įsitikinimo, jog įvyks tam tikras įvykis, laipsnis atitinka objektyvią (empirinę) šio padarinio tikimybę. Net ir tie veiksmai, kuriuos veikėjas daro vadovaudamasis klaidingais įsitikinimais, iš subjektyvios tikėtinos naudos teorijos taško gali būti laikomi racionaliais, jeigu veikėjo tikėjimai (propozicinės nuostatos) yra sinchroniškai (arba statiškai) ir diachroniškai (arba dinamiškai) nuoseklūs.

Jie yra sinchroniškai nuoseklūs, jeigu subjektyvios tikimybės, kurios kiekybiškai išreiškia veikėjo tikėjimo laipsnį tam tikru laiko momentu, nepažeidžia tikimybių skaičiavimo aksiomų. Įsitikinimai yra diachroniškai nuoseklūs, jeigu veikėjas mokosi iš naujo patyrimo, keisdamas savo tikėjimo tam tikrų teiginių teisingumu laipsnį ir keisdamas būtent taip, kaip tai nurodo daryti Bayeso kondicionalizavimo taisyklė (arba Bayeso teorema).[64] Ši taisyklė išreiškia idėją, kad racionalus tikėjimo pasikeitimas turi vykti per kondicionalizavimą: jeigu veikėjas sužino, kad teiginys E yra teisingas, tai naujas tikėjimo teiginiu

[64] Žr., pvz.: Morton A. *A Guide Through the Theory of Knowledge*. 2nd ed. Oxford. Blakkwell, 1997. P. 178-211 (elementarus įvadas); Howson C., Urbach P. *Scientific Reasoning: The Bayesian Approach*. La Salle, Illinois: Open Court, 1989 (techniškas išdėstymas); Eells E. *Rational Decision and Causality*. Cambridge: Cambridge UP, 1982. P. 11-23 (vidutinis sudėtingumo laipsnis). Čia tekste pateikiama tik paprastesnė Bayeso kondicionalizavimo taisyklės „pirmoji forma". Žr.: Howson C., Urbach P. *Scientific Reasoning: The Bayesian Approach*. P. 26-27.

H laipsnis (subjektyvi tikimybė) yra lygus senajam tikėjimo laipsniui, kondicionalizuotam E: $P_n(H) = P_o(H/E) = P_o(H\&E)/P_o(E)$. Čia P_o reiškia senąjį H subjektyvios tikimybės dydį, o P_n reiškią naują jos dydį – tą, kurį P įgyja, kai racionalus veikėjas sužino, kad E yra teisingas teiginys.

Priklausomai nuo to, kuriai probabilistinės naudos teorijos versijai teikiama pirmenybė, skirtingu būdu traktuojama racionalaus sprendimo vadinamojoje netikrumo situacijoje problema. Turimos galvoje situacijos, kuriose veikėjas apskritai negali priskirti jokių tikimybių toms aplinkybėms, nuo kurių kauzaliai priklauso jo pasirinkimo padariniai. Jeigu remiamasi objektyvistine versija, tai ši problema yra svarbi ir įdomi, nes ši versija sprendimo netikrumo situacijomis laiko visas tas situacijas, kuriose veikėjas, vertindamas savo riziką, remiasi ne santykiniu dažniu, kurio jis paprastai nežino arba kurio iš viso neįmanoma nustatyti. Tokiu atveju į racionalaus pasirinkimo taisyklės vaidmenį pretenduoja minimakso (arba maksimino), maksimakso, Savage'o apgailestavimo minimakso ir pan. taisyklės.

Minimakso taisyklė išreiškia ultrapesimistinę nuostatą, iš visų galimų veiksmų reikalaudama pasirinkti tą, kuris nepalankiausiu atveju žada geresnį rezultatą negu tie, kuriuos nepalankiausiu atveju gali duoti alternatyvūs veiksmai. Kitas kraštutinumas yra ultraoptimistinė maksimakso taisyklė, kuri siūlo rinktis tą veiksmą, kuris palankiausiu atveju duos geresnį rezultatą negu tie, kuriuos palankiausiu atveju žada kiti veiksmai. Kitos taisyklės formuluoja tokius racionalaus sprendimo kriterijus, kurie telpa tarp šių abiejų kraštutinumų. Tačiau žiūrint iš tikėtinos naudos teorijos subjektyvistinės versijos taško, tokių kriterijų paieška teturi mažą empirinę svarbą (jeigu apskritai ją turi): jeigu veikėjai turi propozicines nuostatas, tai joms visuomet yra būdingas tam tikras intensyvumas (tikėjimo laipsnis), kurį galima išmatuoti ir išreikšti subjektyvios tikimybės dydžiu. Taigi veikėjai visuomet (su sąlyga, kad nuoseklumo sąlygos yra įvykdytos) gali rinktis pagal Bayeso sprendimo taisyklę.

Jeigu mes Weberio teiginius apie veikėjų, kuriems jų galimybės egzistuoja tik kaip šansai, veiklą dabar retrospektyviai perskaitysime iš šiuolaikinės sprendimų teorijos retrospektyvos, tai galėsime konstatuoti du būdingus bruožus, kuriais išsiskiria jo latentinė griežtai racionalios veiklos rizikos situacijoje sąvoka. (1) Weberio griežtai racionalios veiklos rizikos situacijoje samprata gali būti siejama su objektyvistine probabilistinės naudos teorijos versija. Weberis sutinka objektyviai racionaliais laikyti tik tuos veiksmus, kuriuos galima „išvesti" iš lūkesčių, įgyjamų iš „galiojančių patyrimų (objektyviai tikras racionalumas (*Rich-*

tigkeitsrationalität)) ir tik iš jų".[65] Kai objektyvistinė versija sprendimo racionalumą padaro priklausomą nuo to, ar veikėjas, vertindamas savo veiksmų padarinius, remiasi dažniais, gautais iš „galiojančio patyrimo", tai ji tą pačią intuiciją padaro savosios racionalaus veiksmo sąvokos eksplikacijos pagrindu. O subjektyvistinė tikėtinos naudos teorijos versija gali būti traktuojama kaip viena iš galimų probleminės Weberio „subjektyviai tiksliškai racionalaus veiksmo" sąvokos eksplikacijų, kuri bus analizuojama septintame knygos skyriuje.

(2) Atrodo, tarsi Weberis savo tikrai racionalaus (*richtigkeitsrational*) veiksmo rizikos situacijoje sampratoje veikėjo pirmenybių neutralumą rizikos atžvilgiu traktuoja kaip sudedamąją griežto racionalumo sąvokos dalį.[66]

6.2.3 Kodėl Weberis „politinį" ir „spekuliacinį" kapitalizmą laiko iracionaliu?

Abiejų šių požiūrių simptomus galima rasti pirmiausia žinomoje Weberio kapitalistinės ūkinės veiklos, kuri jam yra svarbiausias tiksliškai racionalios veiklos pavyzdys, formų klasifikacijoje. Rūšiniu kapitalistinės veiklos požymiu Weberis laiko kapitalo apskaitą. „*Kapitalo apskaita* yra pelno šansų bei rezultatų įvertinimas ir kontrolė lyginant, viena vertus, visą pradinę (natūralaus arba piniginio) pasipelnymo veiklai skirto turto pinigais įvertintą sumą ir, antra vertus, galutinį (dar esamą ir naujai sukurtą) pasipelnymui skirtą turtą po atskiros verslo operacijos, o esant pastoviai veikiančiai pasipelnymo įmonei – periodiškai apskaičiuojamą pasipelnymui skirtą turtą kaip pradinį ir galutinį *balansą*. *Kapitalu* vadinama balanso tikslui kapitalo apskaitoje nustatyta pinigais įvertinta pasipelnymo tikslams turimų priemonių vertės suma, *pelnu* ar *nuostoliu* – galutiniame balanse nustatyta didesnė ar mažesnė pajamų suma, palyginus ją su pradiniu balansu, *kapitalo rizika* – įvertintas balansinio nuostolio šansas, ūkiniu *verslu* – į kapitalo apskaitą autonomiškai orientuota veikla."[67]

[65] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 432.

[66] Tatai nereiškia, kad racionalus Weberio prasme veikėjas yra potenciali „Bernoulli paradokso", apie kurį žinojo ir Weberis, auka. Žr.: Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysiche Grundgesetz'", S. 385. Šiame paradokse aprašoma loterija, kuri rizikos nevengiančiam veikėjui turėtų atnešti be galo didelę naudą. Šis paradoksas gali būti išspręstas dviem būdais: (1) remiantis prielaida, kad veikėjai vengia rizikos; (2) remiantis mažėjančios pinigų ribinės naudos prielaida. Weberis priėmė antrąjį sprendimą, t.y. panaudojo prielaidą, kuri aprašo tam tikrą „santykinio (personalinio) pinigų sumos vertinimo santykį su absoliučiu jų turėtojo, jų gavėjo ar naudotojo turto dydžiu" (ten pat. S. 385).

[67] Weber M. WuG. S. 48.

Weberis yra pasirengęs pripažinti „kapitalizmo“ buvimą visur, kur esama tokio pobūdžio verslo.[68] Kartu jis nori išskirti tris pagrindines kapitalistinės veiklos formas: tradicinį kapitalizmą,[69] politinį arba spekuliacinį-avantiūristinį kapitalizmą ir specifiškai „racionalų“ kapitalizmą. Pastarąjį tipą jis randa tik Vakaruose nuo naujųjų laikų, o kiti tipai „kiek galima spręsti pagal išlikusius ekonominius dokumentus, <...> egzistavo visuose kultūringuose žemės kraštuose“.[70] Jų netrūksta ir moderniomis sąlygomis, kur jie koegzistuoja su specifiškai racionalia ūkine veikla.

Kur glūdi specifinis modernios kapitalistinės veiklos „racionalumas“, palyginus jį su dviem kitomis universaliomis kapitalistinės veiklos formomis? Vienas svarbus skirtumas yra kapitalo apskaitos tikslumo laipsnis. Weberis labai vertina dvigubos buhalterijos, kaip kalkuliacijos metodo, išradimą, be kurio tiksli kapitalo apskaita būtų tiesiog neįmanoma. Šis požymis pirmiausia yra svarbus skiriant tradicinį kapitalizmą ir ikimoderniąsias spekuliacinio-avantiūristinio (politinio) kapitalizmo formas vienoje pusėje nuo specifiškai racionalaus moderniojo kapitalizmo, o taip pat moderniųjų politinio kapitalizmo formų kitoje pusėje. Weberis pabrėžia, kad galimybė panaudoti tikslią kapitalo apskaitos techniką dar savaime nereiškia jos panaudojimo. „Iki pat mūsų dienų, kol aplinkybės neverčia skaičiuoti tiksliai, visų formų kapitalistiniame versle išsiverčiama be tikrai tikslaus skaičiavimo ir vertinimo: vertinama 'iš akies' arba tiesiog tradiciškai ir konvencionaliai.“[71] Taigi, kur aplinkybės „neverčia“, ir moderniose kapitalistinėse ekonomikose gali atsirasti ir išlikti tradicinio kapitalizmo salos.

Tačiau šias salas galima atpažinti ne tik iš netikslios kapitalo apskaitos, bet ir iš šios apskaitos kitokios orientacijos. Čia siekiama ne maksimalaus, o „pakankamai didelio“, „įprasto“ pelno esant minimaliai rizikai. Tatai yra kapitalo rizikos minimizavimas, kurį Weberis turi galvoje, kai jis rašo, kad „didelių emisijos bankų reikalai netgi *negali* būti tvarkomi kitaip (o tik „tradicionalistiška dvasia“ – Z. N.)“.[72] *Satisficing* Herberto Simono prasme, stiprus rizikos vengimas, kuris kartais nueina taip toli, kad vadovaujamasi minimakso strategija, netiksli kapitalo apskaita – tai yra fiziognominiai bruožai tradicinio kapitalizmo, jeigu Weberio pateiktą jo aprašymą iš dalies iš-

[68] Žr.: Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia* / Vertė Z. Norkus. – V.: Pradai, 1997. P.13.
[69] Žr.: ten pat, p. 55-59.
[70] Ten pat, p. 13.
[71] Ten pat.
[72] Ten pat, p. 55.

versime į šiuolaikinę kalbą. Šie bruožai Weberiui kartu yra pagrindas nevadinti tradicionalistinės kapitalistinės veiklos „racionalia". Kartu čia išryškėja jo griežtai tiksliškai racionalios veiklos rizikos situacijoje sąvokos latentiškas turinys: ši veikla nėra nei *satisficing*, nei rizikos vengianti, taigi nėra pernelyg jautri „įvertintam balansinio nuostolio šansui".

Tačiau kokiomis veiksmo teorijos prielaidomis Weberis vadovavosi, kai jis ne kartą neigė „begėdiškų spekuliantų, ekonomikos avantiūristų"[73] pralobti siekiančios veiklos racionalumą? Tokia veikla, kaip ir „racionali" kapitalistinė veikla, yra orientuota į pelno maksimizavimą. Žinoma, sunku tikėtis, kad tokia veikla vyktų pagal tikslios kapitalistinės apskaitos principus, kai reikalas liečia ikimoderniuosius laikus ir štai tokios rūšies užsiėmimus: „3. Politinių arba politiškai orientuotų korporacijų arba asmenų orientavimasis į pasipelnymo iš *grobio* šansus <...>; (5) orientavimasis į pasipelnymo šansus per kasdienius tiekimus politinėms korporacijoms."[74] Tačiau visai nėra akivaizdu, kodėl Weberis laiko "iracionalia" štai tokią veiklą, vykdomą tais laikais, kai dviguba buhalterija, kaip tvarkymosi su nuosavu ribotu racionalumu metodas, jau buvo visuotinai žinoma technika: „4. Orientavimasis į pastovaus pasipelnymo šansus remiantis prievartiniu, politinės valdžios garantuotu viešpatavimu: a) kolonijiniu (pasipelnymas iš plantacijų su jų prievartiniais tiekimais ir prievartiniu darbu, monopolistine ir prievartine veikla); b) fiskaliniu (pasipelnymas iš nuomos mokesčio ir tarnybų nuomos, nesvarbu ar tėvynėje, ar kolonijose)."[75] Iš mokesčių atpirkimo verslo XVII–XVIII a. Prancūzijoje istorinių tyrinėjimų paaiškėja, kad mokesčių atpirkėjai buhalterinę apskaitą tvarkė tiesiog pavyzdingai.[76]

Kuo tikslesnės kapitalo apskaitos siekimo tikrai netrūksta štai tokiai „begėdiškų spekuliantų, ekonomikos avantiūristų", kurie „daugiausia *saviti*"[77] tik moderniesiems Vakarams, veiklai: „6. Orientavimasis į uždarbio šansus a) iš grynai spekuliacinių transakcijų, kurių objektas yra tipizuotos prekės arba garantuoti vertybiniai popieriai; b) iš viešųjų korporacijų nuolatinio kreditavimo; c) iš bendrovių *steigimo*, parduodant vertybinius popierius reklama prisitrauktiems investuotojams; d) iš spekuliacinio kapitalistinių ver-

[73] Ten pat, p. 58.
[74] Weber M. WuG. S. 95-96.
[75] Ibidem. S. 96.
[76] Žr.: Kiser E. „Markets and Hierarchies in Early Modern Tax Systems: A Principal-Agent Analysis" // *Politics and Society*. 1994. Vol. 22. N. 3. P. 303.
[77] Weber M. WuG. S. 96.

slų ir visokios rūšies ūkinių bendrijų finansavimo, siekiant rentabiliai reguliuoti pelną arba įgyti galios."[78]

Apie tai, kodėl tokie orientuoti į maksimalų pelną užsiėmimai, kuriuose kapitalas yra kruopščiai apskaičiuojamas, vis dėlto apibūdinami kaip iracionalūs, Weberis sako štai ką: „1. Iš pat pradžių aišku, kad anie politiškai orientuoti būdai, siūlantys šias pasipelnymo galimybes, ekonominiu, t.y. orientavimosi į *rinkos* šansus (t.y. namų ūkių vartotojišką paklausą) požiūriu, yra iracionalūs. 2. Taip pat akivaizdu, kad grynai spekuliaciniai pasipelnymo šansai <...> yra iracionalūs, nes juos sąlygoja atsitiktinės nuosavybės arba rinkos šansų konsteliacijos."[79] Šie dalykai Weberiui gali būti „iš pat pradžių aiškūs" arba „akivaizdūs" tik todėl, kad jis rėmėsi prielaida, jog tik veikla tikrumo arba „tikrai racionaliai" (*richtigkeitsrational*) apskaičiuotos rizikos sąlygomis gali būti objektyviai racionalus dalykas.

„Politinis" kapitalistas negali veikti tokiu būdu, nes jo „šansai" priklauso nuo įvykių, kuriems negalima priskirti jokio dažnio, o vien tik subjektyvią tikimybę. Weberis sprendžia tiksliai probabilistinės naudos teorijos objektyvistinės versijos dvasioje, kai jis tokias situacijas priskiria prie tų, kuriose veikiama netikrumo sąlygomis.[80] „Šansas" (*Chance*) ir „atsitiktinumas" (*Zufall*) Weberiui nėra vienas ir pats. „Atsitiktinumai" jam yra šansai, kurie nepasiduoda „racionaliai" kalkuliacijai remiantis statistiniu dažnių stebėjimu. Veiksmus veikėjo, kuris nors ir maksimizuoja bei kalkuliuoja, tačiau savo apskaičiavimuose remiasi tokiais atsitiktinumais, Weberis kartu su tokiomis kalkuliacijomis vadina „spekuliaciniais". „Veiklos kalkuliaciją reikia vadinti 'spekuliacine' tokiu laipsniu, kokiu ji orientuota į šansus, kurių realizavimas vertinamas kaip 'atsitiktinis' ir šia prasme 'neapskaičiuojamas' ir todėl reiškia 'atsitiktinės rizikos' priėmimą."[81] Jeigu egzistuoja tokie veikė-

[78] Ibidem.

[79] Ibidem. S. 96-97.

[80] Panašiai Weberio požiūrį supranta ir Birgeris P. Priddatas. „Viena vertus, Weberis skiria 'racionalią' kalkuliaciją nuo 'spekuliacinės', antra vertus, jis sutinka, kad ir racionali kalkuliacija arba lūkestis 'objektyviai' negali būti garantuoti nuo 'nelauktų atsitiktinumų'. Tai reiškia, kad normali arba (tiksliškai) racionali kalkuliacija yra sprendimas ne tikrumo situacijoje, o rizikos situacijoje, tuo tarpu spekuliacinė veiklos kalkuliacija sprendžia netikrumo situacijoje". Žr.: Priddat B. P. *Zufall, Schicksal, Irrtum. Über Unsicherheit und Risiko in der deutschen ökonomischen Theorie vom 18. bis ins frühe 20. Jahrhundert.* Marburg: Metropolis-Verlag, 1993. S. 123.

[81] Weber M. WuG. S. 92. Tokia pat dvasia skirtumas tarp racionalios ir spekuliacinės veiklos suprantamas ir ankstyvajame jo darbe „Birža". Žr.: Weber M. Die Börse // *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1924. S. 294-295, 318-319.

jai, kurie, nors ir maksimizuoja bei kalkuliuoja, tačiau kartu elgiasi spekuliaciškai, tai šį „nukrypimą“ nuo griežto tikslinio racionalumo galima paaiškinti stipriu polinkiu į riziką, kuris Weberiui yra nesuderinamas su griežtu tiksliniu racionalumu.

Ši implicitinė Weberio veiklos teorijos prielaida iškyla į paviršių ir kituose jo tekstuose, kur jis „racionalų“ kapitalizmą siekia atriboti nuo vyresniųjų jo „brolių“. Ji aptinkama, pavyzdžiui, Weberio „antikritiniuose“ darbuose, kuriuos jis parašė vykstant ginčui dėl jo vadinamosios „protestantizmo etikos tezės“.[82] Vienas iš jo kritikų, Felixas Rachfahlis, tarp kita ko, ginčijo Weberio kapitalizmo „dvasios“ sampratą ir reiškė nuomonę, kad šios dvasios savitumą iš tikrųjų apibrėžia ne asketiškas taupumas, „o spekuliacinis skaičiavimas, greitas ir tikslus esamos verslo konjunktūros suvokimas apskaičiavimo būdu įvertinant naudojamų priemonių santykį su numatomu rezultatu. „Kapitalistinė dvasia“ yra pasipelnymo instinktas, kuris, pasinaudodamas šitokiais spekuliaciniais gabumais, siekia kaupti kapitalą“.[83]

Tačiau Weberis visiškai ignoravo šias Rachfahlio pastabas ir atkakliai laikėsi savo pradinio požiūrio, kad ne į „spekuliaciją linkę“ „ekonominiai avantiūristai“ arba „ekonominiai antžmogiai“ suvaidino lemiamą vaidmenį naujos ekonominės sistemos atsiradimui. O tai buvo „žmonės, išėję sunkią gyvenimo mokyklą, apdairūs ir kartu ryžtingi, pirmiausia *santūrūs* ir *tvirti*, įžvalgūs ir visiškai atsidavę savo verslui, griežtų buržuazinių pažiūrų ir ‘principų’.“[84] Kadangi šie žmonės veikė „rizikuodami“, jie akivaizdžiai skyrėsi nuo rizikos vengiančių „tradicionalistinių“ kapitalistų; o kadangi jie paprastai išlikdavo „santūrūs“, jie skyrėsi nuo „avantiūristinių“ politinių kapitalistų. „Laukinis šokis apie aukso veršį, azartiškas atsitiktinių šansų vaikymasis“,[85] – taip Weberis, remdamasis savo Pirmojo pasaulinio karo laikų patyrimu, apibūdino pastarųjų *habitus*'ą.

Weberio racionalios kapitalistinės veiklos sampratos savitumą išraiškiai apibūdina ir jo pateiktas samdomo valdininko palyginimas su kapitalistiniu verslininku, kur jis pabrėžia verslininko „pranašumą“: „dalykiniu nusimanymu biurokratiją pranoksta tik *privatūs* ūkiniai interesantai ‘ekonomikos’

[82] Karlo Fischerio ir Felixo Rachfahlio kritiką kartu su Weberio atsakymais galima rasti: Weber M. *Die protestantische Ethik.* Th.2. *Kritiken und Antikritiken.* Hrsg. von J. Winckelmann. 6. Aufl. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1981.

[83] Rachfahl F. „Kalvinismus und Kapitalismus“ // Ibidem. S. 81.

[84] Max Weber. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 58.

[85] Weber M. „Wahlrecht und Demokratie in Deutschland“ // *Gesammelte politische Schriften.* S. 254.

srityje. Taip yra todėl, kad jiems tikslus dalykų žinojimas toje srityje yra tiesiog ūkinės egzistencijos klausimas: klaidos tarnybinėje statistikoje kaltiesiems valdininkams neturi jokių tiesioginių ūkinių padarinių, – klaidos kapitalistinės įmonės kalkuliacijoje tai įmonei reiškia nuostolius, galbūt net žlugimą."[86] Šiame palyginime krinta į akis tai, kad Weberis šį pranašumą sieja tik su nuodugnesne ir išsamesne kalkuliacija, kuri savo ruožtu priklauso nuo stipresnių verslininko paskatų įgyti geresnes „dalyko" žinias. Čia Weberio modernaus kapitalistinio verslininko matymas ne visai sutampa su žinoma J. A. Schumpeterio koncepcija,[87] kurioje verslininkui priskiriami ir Weberio „ekonominio antžmogio" bruožai, ypač polinkis rizikuoti. Todėl ir nereikia stebėtis, kad ir „Socialinės ekonomikos apybraižoje" nėra skyriaus, kuriame atskirai būtų nagrinėjama kapitalistinė verslininkystė.[88] Weberio verslininkas yra tiesiog geresnis skaičiuotojas, kurio elgesiui privačiame gyvenime būdingi puritoniškos etikos likutiniai bruožai („asketiškas taupumas"). Tuo tarpu Schumpeterio verslininkui būdingi stipriai išreikšti Weberio „charizmatinio vado" bruožai; jam rūpi sukurti „privačią ūkio imperiją".[89]

Esama autorių, kurie Schumpeterio teoriją traktuoja kaip tiesioginį Weberio charizmos teorijos išplėtojimą ir pritaikymą.[90] Ir iš tikrųjų Weberio charizmos sąvoka Schumpeteriui galėjo būti labai svarbus akstinas. Tačiau jeigu mes analizuojame paties Weberio charizmos sąvokos vartoseną, tai krinta į akis, kad jis ūkinio gyvenimo srityje „charizmatiškais" laiko tik tuos veiksmus, kuriuos jis priskiria „iracionaliam kapitalizmui". „Tačiau ir specifiškai kapitalistinio ūkio srityje esama charizmos ir kasdienybės antagonizmo, tačiau čia vienas prieš kitą stovi ne charizma ir 'namai', o charizma ir 'įmonė'. Kai Henry Villardas, organizuodamas *Northern Pacific Railroad* akcijų užgrobimą biržoje, įsteigė garsųjį *blind pool* (akląjį fondą – Z. N.), nenurodydamas tikslo iš publikos paprašė ir be garantijų, vien remdamasis savo repu-

[86] Ibidem. S. 574.
[87] Žr.: Schumpeter J. A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle.* Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1934.
[88] Į tai atkreipia dėmesį Richardas Swedbergas. Žr.: Swedberg R. *Max Weber and the Idea of Economic Sociology.* Princeton, N.J.: Princeton UP, 1998. P. 156.
[89] Žr.: Schumpeter J. A. *The Theory of Economic Development* P. 93.
[90] Žr.: Langlois R. N. „Personal Capitalism as Charismatic Authority: the Organizational Economics of a Weberian Concept" // *Industrial and Corporate Change.* 1998. Vol. 7. Nr 1. P. 195-213. Žr. taip pat: Carlin E. A. „Schumpeter's Constructed Type – the Entrepreneur" // *Kyklos.* 1956. Vol. 9. P. 27-40.

tacija gavo pasiskolinti 50 milijonų £ kažkokiam aiškiau neapibrėžtam verslo sumanymui, tai šis ir panašūs grandiozinio grobikiško kapitalizmo ir ekonominių grobiko palydovų pasireiškimai visa savo struktūra, savo 'dvasia' iš pagrindų skiriasi nuo racionalaus vadovavimo didelei, nuolat veikiančiai kapitalistinei 'įmonei'. Tačiau jie nesiskiria nuo didžiųjų finansinio ir kolonijinio išnaudojimo verslovių, nuo besikaitaliojančios su plėšikavimu jūroje bei vergų medžiokle 'proginės veiklos', kuri egzistavo nuo pačių seniausių laikų. Dvilypės prigimties to, ką galima pavadinti 'kapitalistine dvasia', supratimas, lygiai kaip ir modernaus, 'profesinio' biurokratinio kasdienio kapitalizmo specifinio savitumo supratimas, tiesiogiai priklauso nuo to, ar išmoksime konceptualiai atskirti šiuos du visuomet susipynusius, bet iš esmės skirtingus struktūrinius elementus."[91]

Priežastis, dėl kurios Weberis siekia sistemiškai vieną nuo kito atskirti charizmą ir savo specifiškai „racionalų" kapitalizmą, yra gana aiški. Weberis nori charizmą sistemiškai susieti su tokiais socialinės veiklos kontekstais, kuriems būdinga netikrumas ir neapskaičiuojami pavojai. Tuo tarpu specifiškai „racionalus" kapitalizmas reiškia rinkos šansų „tikrai racionalios" (*richtigkeitsrational*) kalkuliacijos galimybę. Ten, kur tokia galimybė yra („racionalus vadovavimas didelei, nuolat veikiančiai kapitalistinei 'įmonei'" modernaus, profesionaliai biurokratizuoto kasdienio kapitalizmo sąlygomis), charizma gali sulaukti tik garantuotos „mirties nuo uždusimo".

„Tikrai racionalios" kalkuliacijos galimybės (kaip objektyvios arba realios galimybės) atsiradimas yra susijęs su specifinėmis institucijomis, kurios susiformavo istoriškai. Todėl Weberio „racionalus" kapitalizmas – kitaip negu „vyresnieji" jo broliai – aptinkamas ne „*visuose* kultūringuose žemės kraštuose". Dvi iš šių institucijų detaliai tyrė pats Weberis: prekybines kompanijas[92] ir biržą.[93] Labai reikšminga tai, kad Weberis šias institucijas trak-

[91] Weber M. WuG. S. 659.

[92] Šios Vakarų kapitalizmo savitumui tokios reikšmingos institucijos istorinės kilmės tyrimui buvo skirta Weberio daktaro disertacija (1889). Žr.: Weber M. „Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter" // Weber M. *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.* Tübingen: Verlag J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1924. S. 312-443.

[93] Weberis apdorojo biržos tyrimo komisijos paskutiniajame XIX a. dešimtmetyje organizuoto tyrimo metu surinktus duomenis. Žr.: Weber M. „Die Ergebnisse der deutschen Börsenenquete" // *Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht.* 1895. Bd. 43. S. 83-219; 457-514. 1896. Bd. 44. S. 29-74; Bd. 45. S. 69-156. Svarbiausias išvadas, gautas šio darbo metu, jis apibendrino savo darbuose „Die Börse. I. Zweck und äussere Organisation" (1894) und „Die Börse. II. Der Börsenverkehr" (1896). Jie pakartotinai paskelbti „Biržos" pavadinimu. Žr.: Weber M. „Die Börse" // GASS. S. 256-322.

tuoja pirmiausia kaip socialinius įrengimus, skirtus atsitiktinumo prijaukinimui ar sutramdymui – *taming of chance*. Prekybinės kompanijos institucija suteikė pirkliams galimybę išsklaidyti prekybinę riziką, nes jos suteikė galimybę investuoti kapitalą daugelyje įmonių. Terminuoti sandėriai biržoje suteikė gamintojams galimybę iš dalies apsaugoti save nuo „didelio visų kainų svyravimo, kuris vyktų, jeigu nebūtų spekuliacijos".[94]

Kaip bebūtų paradoksalu, rizikuoti mėgstantis „spekuliacinis avantiūriškas" kapitalizmas šiuo atveju (jo įkalinimo biržoje dėka) yra instrumentalizuojamas rizikos vengiančio „racionalaus" kapitalizmo naudai. Kaip terminuota spekuliacinė prekyba sukuria rėmines sąlygas „solidžiam" (racionaliam) verslo tvarkymui, Weberis paaiškina pavyzdžiu, kuris yra įdomus ir savo stebėtinai aktualia taip pat ir mūsų laikais tema: „Jeigu, pavyzdžiui, kas nors rusiškų popierinių pinigų kurso stipraus svyravimo laikais užsakytų iš Rusijos prekių ir ateityje už jas tenai turėtų atsiskaityti rubliais, arba jeigu kas iš Rusijos gautų užsakymus prekėms, taigi gautų pasižadėjimą ateityje atsilyginti rubliais, tas prisiimtų dažnai visiškai neapskaičiuojamą riziką, jeigu jis dabar turėtų laukti, kokiomis markėmis apskaičiuotomis kainomis jis kažkada turės pirkti arba parduoti šiuos rublius. Bet koks solidus verslas čia turėtų sustoti. Verslininkas galėtų šį absoliutaus netikrumo elementą iš savo apskaičiavimų pašalinti, jeigu jau sutarties su savo rusiškaisiais klientais sudarymo momentu užsitikrintų *dabartinę* rublio kainą savo užsakymo įvykdymo laikui, tinkamam ateities terminui pirkdamas arba parduodamas atitinkamą rublių kiekį – priklausomai nuo to, ar jis tuo ateities momentu turės pats mokėti, ar priimti apmokėjimą rubliais."[95] Čia „solidus" verslininkas, kuriam terminuoti sandėriai yra reikalingi tik „netikrumo elementams iš jo apskaičiavimų" pašalinti, gali juos sudaryti tik todėl, kad egzistuoja „nesolidūs" riziką mėgstantys biržos spekuliantai, kuriems terminuoti sandėriai iš dalies yra „azartinis žaidimas".[96] Beje, Weberis neužmiršta pabrėžti, kad skirtumas tarp „racionalaus" ir „iracionalaus" kapitalizmo yra reliatyvus: „racionalios kalkuliacijos perėjimas į <...> spekuliacinę yra visiškai nepastebimas, nes *joks* į ateitį orientuotas skaičiavimas objektyviai nėra apsaugotas nuo nelauktų 'atsitiktinumų'. Taigi skirtumas tarp jų reiškia tik skirtingus *racionalumo laipsnius*."[97]

[94] Weber M. „Die Börse". S. 318.
[95] Ibidem. S. 308.
[96] Ibidem. S. 296.
[97] Weber M. WuG. S. 92.

Taigi galime prieiti prie išvados: jeigu Weberio pasipelnymo veiklos racionalių ir iracionalių formų „kazuistiką" analizuosime jos sprendimų logikos prielaidų požiūriu, tai galėsime konstatuoti, kad latentinėje Weberio griežtai racionalios veiklos rizikos sąlygomis sąvokoje glūdi „sustorėjimai", kurie šią sąvoką skiria nuo formalios („liesos") veiklos racionalumo sampratos vėlesnėje sprendimų logikoje. Pastaroji samprata yra „neutrali" veikėjų nuostatų rizikos atžvilgiu ir traktuoja šias nuostatas taip pat, kaip ir kitas pirmenybes: kaip išorišką duotybę.[98] Subjektyvistinis probabilistinės naudos teorijos variantas taip pat nereikalauja substancialaus lūkesčių „teisingumo". Taigi šiuolaikinė probabilistinė naudos teorija – skirtingai negu latentinė (intuityvi arba ikianalitinė) Weberio tiksliškai racionalios veiklos rizikos sąvoka, neduoda jokio pagrindo Weberio „politinio" kapitalisto elgesį vadinti „iracionaliu".

6.3 Parametrinis ir strateginis tikslinis racionalumas Weberio veiklos ir tvarkos teorijoje

Jeigu mes dabar klausime, iš kur atsiranda šie weberiniai „sustorėjimai", tai tikriausiai juos galima priskirti *jo* meto „abstrakčios ūkio teorijos" įtakai. Kaip jau buvo sakyta, ribinės naudos teorija, arba klasikinė naudos teorija, yra racionalaus sprendimo tikrumo situacijoje teorija. Ja rėmėsi tas „prekių rinkos procesų *idealus* vaizdas esant mainų ūkio visuomeninei organizacijai, laisvai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai",[99] kurį siūlė Weberio laikų „abstrakti ūkio teorija" ir kurią Weberis suprato kaip idealizuotą modernaus kapitalistinio „nacionalinio ūkio" (*Volkswirtschaft*) arba „pasaulinio ūkio" (*Weltwirtschaft*) atvaizdą. Šis rinkos dalinės arba visuotinės pusiausvyros „vaizdas" rodė, kaip rinkos pusiausvyra atsiranda kaip nenumatytas vartojimo ir investavimo sprendimų, kuriuos priima „tobulai informuoti" savanaudiški veikėjai, padarinys.

„Racionalus" Weberio kapitalistas (verslininkas) gali egzistuoti tik instituciniuose ir kultūriniuose kontekstuose, kuriuose riziką galima „teisingai"

[98] Tokia pozicija jau nėra savaime suprantama, kai sprendimų logika yra taikoma remiantis grynai universalistine RPP samprata. Jeigu rimtai žiūrėsime į „galutinių" pirmenybių pastovumo ir vienalytiškumo tezę, tai „instrumentalių preferencijų" endogenetinio aiškinimo programa turi apimti ir nuostatų rizikos atžvilgiu variacijų aiškinimą. Tačiau, kiek aš žinau, tokių tyrimų (dar) nėra.

[99] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190.

kalkuliuoti; taigi kontekstuose, kuriuose empirinio „abstrakčios ūkio teorijos“ konstrukcijų galiojimo sąlygos bent jau aproksimatyviai yra įvykdytos. Kituose kontekstuose pelną maksimalizuojanti veikla gali būti tiksliškai racionali tik pagal savo intenciją, taigi tik „subjektyviai“, nebūdama kartu ir „objektyviai“ racionali (tikrai racionali; *richtigkeitsrational*). Šiuose kontekstuose reikia būti linkusiam rizikuoti „avantiūristu“, kad apskritai užsiimtum „kapitalistine“ veikla.

6.3.1 Parametrinio ir strateginio racionalumo sąvokos

Weberio (tiksliškai) racionalaus veiksmo sampratos priklausomybė nuo jo meto „abstrakčios ūkio teorijos“ idėjų pasaulio dar labiau išryškėjo kitame šios sampratos savitume, kurį kartu galima apibūdinti kaip laikmečio sąlygotas ribotumas. Į šį ribotumą mūsų dėmesį atkreipia Jonas Elsteris. „Aš manau, kad du svarbiausi racionalumo teoretikai socialiniuose moksluose yra Maxas Weberis ir Johnas von Neumannas. Vienas iš svarbiausių dalykų, kuriuos iš Weberio paveldėjo sociologinė tradicija, yra instrumentinio, arba tikslinio, racionalumo sąvoka. Racionalumas yra geriausios priemonės pasirinkimas užsibrėžtam tikslui, *kai yra duotos pradinės sąlygos.* Kai aš tokį racionalumą vadinu parametriniu, aš turiu galvoje sąlygų duotumą arba parametrinę aplinką.“[100] Taigi Elsteris laikosi nuomonės, kad Weberis neturėjo strateginio arba su lošimų teorija susijusio tikslinio racionalumo sąvokos, vartodamas vien tik „parametrinio racionalumo“ sąvoką.

Parametriškai racionaliu Elsteris laiko „elgesį situacijoje, apie kurią veikėjas (galbūt klaidingai) taria, kad ji susideda: (a) iš priežastiniams dėsniams pavaldžių gamtos objektų ir (b) iš kitų veikėjų, kurių elgesys nėra svarbus arba kuriuos, jei jų elgesys svarbus, jis laiko ne tokiais pat protingais (angl. *sophisticated*) kaip jis pats. Pastaroji sąlyga implikuoja, kad veikėjas save patį mato kaip kintamąjį, o kitus kaip konstantas; arba jeigu jis mano, kad kiti veikėjai prisitaiko prie situacijos, tai jis mano esąs vienintelis, kuris prisitaiko prie kitų prisitaikymo.“[101] Ir „klasikinė“ naudos teorija, ir probabilistinė

[100] Elster J. „Anomalies of Rationality: Some Unresolved Problems in the Theory of Rational Behaviour“ // Levy-Garboua L. *Sociological Economics.* London and Beverly Hills: Sage, 1979. P. 68.
[101] Elster J. *Explaining Technical Change. A Case Study in the Philosophy of Science.* Cambridge: Cambridge UP, 1983. P. 75.

naudos teorija yra parametriškai tiksliškai racionalaus sprendimo teorijos. Jos yra apie tokias situacijas, kuriose veikėjo veiksmų pasirinkimo padariniai priklauso arba nuo gamtinių sąlygų, arba nuo kitų veikėjų veiksmų, kurie gali būti traktuojami kaip gamtinė sąlyga. Klasikinė naudos teorija Weberio laikų „abstrakčiai ūkio teorijai" buvo pakankama, nes ji, konstruodama modelius, rėmėsi tobulos konkurencijos prielaida. Esant tokiai konkurencijai, nė vienas veikėjas negali turėti įtakos kainoms. Jos veikėjų kapitalo apskaičiavimuose tiesiog kaip duotas priimamas parametras, kuris niekuo nesiskiria nuo tokių gamtinių sąlygų, kaip oras.

Tatai netinka, pavyzdžiui, vadinamosios oligopolistinės konkurencijos atveju, kur kainos yra ne duotas parametras, o kintamasis, kuris yra priklausomas nuo savitarpio lūkesčių ir nuo šiais lūkesčiais besivadovaujančių konkurentų veiksmų. Racionalių veikėjų elgesio modeliavimui tokiose „strateginėse" situacijose, kuriose jų lūkesčiai ir sprendimai yra vieni nuo kitų priklausomi, analitinių ribinės naudos ir probabilistinės naudos teorijos išteklių nepakanka. Čia jau reikalinga formali strategiškai tiksliškai racionalaus veiksmo teorija (lošimų teorija), kuri atsirado tik daugiau kaip du dešimtmečiai po Weberio mirties.[102]

Šioje teorijoje standartinės veikėjų naudos funkcijas apibrėžiančios aksiomos yra papildomos dviem tolesnėmis sąlygomis, kurias turi atitikti jo intencionali sistema.[103] Tatai yra: (1) bendro žinojimo apie racionalumą (*common knowledge of rationality*; CKR) sąlyga ir (2) nuoseklaus nuomonių suartėjimo (*common alignment of beliefs*; CKB) sąlyga. Pirmoji sąlyga sako, kad (a) visi strateginėje situacijoje dalyvaujantys veikėjai yra vienodai racionalūs ir kad (b) kiekvienas iš jų žino, kad visi kiti žino (a). Antroji sąlyga sako, kad veikėjai, kurie turi tą pačią informaciją, iš jos daro vienodas išvadas.

Strateginės situacijos modelis, konstruojamas remiantis šiomis prielaidomis, vadinamas lošimu. Lošimą specifikuoja lošėjų, veiksmų, strategijų, turimos informacijos ir išlošių nurodymas. Kai veikėjai savitarpiškai žino strategijas ir išlošius, jie disponuoja visa informacija; priešingu atveju jų informacija yra (simetriškai arba asimetriškai) nevisa. Analizuojant vadinamuosius superlošimus, susidedančius iš vienas paskui kitą sekančių lošimų, įprasta skirti lošimus su tobula ir su netobula informacija. Pirmuoju atveju

[102] Kaip žinia, lošimų teorijos pagrindai buvo padėti garsiajame Johno von Neumanno ir Oscaro Morgensterno veikale: Neumann von J., Morgenstern O. *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton UP, 1944.

kiekvienas lošėjas žino kiekvieno kito lošėjo ankstesnius pasirinkimus; priešingu atveju lošėjas nėra tobulai informuotas.

Kai lošimų teorijoje analizuojami strateginių situacijų modeliai, tos analizės tikslas yra rasti lošimų pusiausvyras ir sprendimus. Lošimo pusiausvyra yra strategijų aibė, kurioje kiekviena atskira strategija yra geriausias atsakas į kitas šios aibės strategijas. Lošimo sprendimas yra veikėjų veiksmų pasirinkimų ir kolektyvinių šių pasirinkimų padarinių numatymas. Jeigu veiklą parametrinėse situacijose traktuosime lošimų teorijos požiūriu, tai ją galime suprasti kaip ribinį strateginės veiklos atvejį, kuriame lošiama prieš „gamtą". „Gamta" lošimų teorijos prasme „yra pseudološėjas, kuris tam tikrose vietose su tam tikromis tikimybėmis imasi atsitiktinių veiksmų."[104]

Kai veikėjas lošia prieš „gamtą", pasirinkdamas savo veiksmus; jis vadovaujasi ne rekonstrukcija priešininko kalkuliacijų, kurių objektas yra jo paties kalkuliacijos (strategine empatija), o tikimybėmis, kurias jis priskiria savo priešininko „ėjimams". Tokiu pseudološėju gali būti ne tik gamta (be kabučių), bet ir žmonės arba jų veiksmų kolektyvinių padarinių dinamika, kuriai jie individualiai negali turėti įtakos. Tokios rūšies pseudološėjų pavyzdžiu gali būti rinkos, kurios bent apytikriai atitinka rinkos su tobula konkurencija apibrėžimą. Tačiau „pseudološėjais" gali būti ir tie veikėjai (žmonės), apie kuriuos jų strategiškai (tiksliškai) racionalūs priešininkai gali tarti, kad jie savo veiksmuose vadovaujasi ne strategine empatija, o įpročiais, afektais, normatyviniais įsipareigojimais ir pasitikėjimu arba (klaidingai) laiko pseudološėjais savo priešininkus – nesvarbu, dėl kokių priežasčių.

6.3.2 Socialinė ir strateginė veikla

Jeigu Weberio teorinius svarstymus apie veiklą ir socialinę tvarką perskaitysime retrospektyvioje šių lošimų teorijos sąvokų šviesoje, tai galėsime įsitikinti, kad Elsterio diagnozė yra teisinga: Weberis yra parametrinio tikslinio racionalumo teoretikas. Ji teisinga, nors tai iš pirmo žvilgsnio ir nėra akivaizdu. Centrinė Weberio sociologijos sąvoka, kaip žinoma, yra socialinio veiksmo sąvoka. „'Socialine' veikla reikia vadinti tokią veiklą, kuri pagal veikiančiojo arba

[103] Pateikiama pagal: Hargreaves Heap S.P., Varoufakis Y. *Game Theory. A Critical Introduction.* L., N.Y.: Routledge, 1995. P. 23-28.
[104] Rasmusen E. *Games and Information. An Introduction to Game Theory.* 2nd ed. Cambridge, Mass. and Oxford: Blackwell, 1989. P. 10.

veikiančiųjų supratimą yra susijusi su *kitų* elgesiu ir į jį yra orientuota savo eiga."[105] Strateginis veiksmas lošimų teorijos prasme gali būti traktuojamas kaip ypatinga socialinio veiksmo, kaip jį Weberis apibrėžia, forma.

Tačiau pats Weberis rodo labai mažai supratimo strategiškai racionalaus socialinio veiksmo savitumui parametriškai racionalaus veiksmo atžvilgiu. Šiuo požiūriu labai išraiškingas yra Weberio mėgiamas pavyzdys,[106] kuriuo jis iliustruoja euristinę griežtai racionalaus veiksmo nulinės hipotezės reikšmę. Šis pavyzdys jau buvo pateiktas: „Konkretus priežastinis atskirų įvykių aiškinimas istoriko tyrime vyksta ne kitaip, kai jis, pvz., tam, kad paaiškintų 1866 m. karinės kampanijos eigą, pradžioje ir apie Moltke, ir apie Benedeką (mintyse) klausia (ir *turi* tai padaryti): kaip kiekvienas jų, puikiai žinodamas savąją ir priešo padėtį, *būtų* elgęsis, būdamas idealiai instrumentiškai racionalus, kad toliau palygintų su faktiniu elgesiu <...>".[107]

Jeigu mes panorėsime – sekdami Weberio nurodymais – eksplicitiškai formuluoti latentinę hipotezę, kuri glūdi 1866 m. karo eigos „konkrečiame priežastiniame aiškinime", tai ši hipotezė turės įgyti pavidalą lošimų teorijos modelio, kuriame strateginė Moltke's ir Benedeko situacija yra pavaizduota kaip nulinės sumos lošimas ir identifikuotos strategijos, kurios yra optimalios pagal minimakso taisyklę.[108] Tačiau nesama jokių ženklų, kad Weberis būtų įsisąmoninęs teorines problemas, kurios iškyla mėginant nustatyti, ką būtent turėtų reikšti Moltke's ir Benedeko „visiškas savosios ir priešo padėties žinojimas": ar šis Moltke's „visiškas žinojimas" turi apimti ir Benedeko „visišką žinojimą" (kaip ir atvirkščiai)? Ir kas tada turėtų būti – esant tokiam „visiškam žinojimui" – tikrai racionalus veiksmas jiems abiem?

Vienintelis simptomas, kad Weberis turėjo kažkokią (kad ir miglotą) nuojautą apie lošimų teorijos problematiką, yra tam tikri prieštaravimai jo teiginiuose, kurie atsako į klausimą, ar individualių veikėjų tiksliškai racionalios socialinės veiklos kolektyvinis padarinys gali būti tam tikros veikėjų

[105] Weber M. WuG. S. 1.

[106] Pirmąkart tą patį pavyzdį (kitokios redakcijos) Weberis pateikia darbe: Weber M. „Diskussionsrede zu dem Vortrag von H. Kantorowicz, ‚Rechtswissenschaft und Soziologie'" // Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. S. 483.

[107] Weber M. WuG. S. 10.

[108] Tokį („weberišką"!) metodą jau pradeda praktikuoti šiuolaikiniai istorikai. Žr., pvz.: Snyder G. H. „'Prisoner's Dilemma' and 'Chicken' Models in International Politics" // *International Sudies Quarterly*. 1971. Vol. 15. Nr. 1. P. 66-103; Greif A. „Theorie des Jeux et Analyse Historique des Institutions. Les Institutions Economiques du Moyen Age" // *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1998. 53e Année. N 3. P. 597-633.

aibės pasikartojančių veiksmų eigų stabilumas. Kaip žinoma, tokias eigas Weberis vadina socialinės veiklos „taisyklingumais“.[109] Tokių „taisyklingumų“ visuma sudaro tai, kas vadinama socialine tvarka. Šiuos „taisyklingumus“ Weberis skirsto į tuos, kurie išplaukia iš fakto, kad veikėjai veikdami orientuojasi į „*legitimiškos tvarkos* egzistavimo *vaizdinį*“[110] (konvencija ir teisė), ir į tuos, kurių buvimą lemia „*vien* tik faktiniai tam tikro žmonių rato įpročiai“[111] (papročiai ir mados).

Antrojo tipo taisyklingumams, be papročių ir madų, priklauso ir tie, kuriems Weberis duoda gana ilgą pavadinimą – „kaip sąlygotus *interesų*“ (*bedingt durch Interessenlage (interessenbedingt)*).[112] Tatai yra taisyklingumai, kurie „yra sąlygoti vien tik pavienių veikėjų veiklos grynai tiksliškai racionalaus orientavimosi į tokius pat kitų *lūkesčius*.“[113] Kaip tokių taisyklingumų pavyzdį jis pateikia „kainodarą esant ‘laisvai’ rinkai.“[114] Weberis, viena vertus, teigia, kad šio tipo taisyklingumai gali būti daug stabilesni negu „legitimiškos tvarkos“ taisyklingumai. „Kadangi kuo *griežčiau* racionaliai jie (rinkos interesantai – Z. N.) veikia, tuo vienodžiau reaguoja į esamą situaciją, tai atsiranda vienodumai, taisyklingumai ir nuostatos bei veiklos tolydumai, kurie labai dažnai yra *daug stabilesni* (kursyvas mano – Z. N.), negu būna tada, kai veiksmai yra orientuoti į normas ir pareigas, kurios kokiam nors žmonių ratui galioja kaip ‘pareiga’.“[115]

Tačiau, antra vertus, Weberis kartoja tai, kas, atrodo, šiems teiginiams tiesiai prieštarauja: „*Tik* iš tiksliškai racionalių motyvų susiklostanti tvarka apskritai yra daug nepastovesnė negu orientavimasis į ją, sąlygotas vien tik papročių, elgesio įpročių <...>.“ [116] „Tačiau visų dalyvių vien tik kiekvieno iš jų į *kitų* elgesio ‘lūkesčius’ orientuotas elgesys būtų tik absoliutus ribinis ‘bendruomeniškos veiklos’ (*Gemeinschaftshandeln*)“[117] atvejis ir reikštų ab-

[109] Weber M. WuG. S. 14-15.
[110] Ibidem. . S.16.
[111] Ibidem. S.15.
[112] Ibidem.
[113] Ibidem.
[114] Ibidem.
[115] Ibidem..
[116] Ibidem. S. 16.
[117] „Kategorijų“ straipsnyje „bendruomeniška veikla“ (*Gemeinschaftshandeln*) reiškia tą patį, ką reiškia „socialinė veikla“ (*soziales Handeln*) „Pagrindinėse sociologijos sąvokose“. Naudingą Weberio veiksmo teorijos terminologijos pokyčių, pereinant nuo pirmos suprantančiosios sociologijos versijos prie antros, analizę pateikė Raineris Prewo. Žr.: Prewo R. *Max Webers Wissenschaftsprogramm. Versuch einer methodischen Neuerschliessung.* S. 374-377.

soliutų ir pačių šių lūkesčių nepastovumą."[118] Galbūt šį prieštaravimą gali išspręsti spėjimas, kad pirmuoju atveju Weberis kalba apie tiksliškai racionalią veiklą tokio pobūdžio parametrinėse situacijose, kokiose yra, pavyzdžiui, pirkėjas ir pardavėjas rinkoje su beveik tobula konkurencija.

Tokio spėjimo naudai liudija ta aplinkybė, kad pirmuoju atveju kalbama apie tuos „taisyklingumus", kuriuos nagrinėjo jo meto nacionalinė ekonomija. „Šis reiškinys, kad orientavimasis vien į gryną savo ir svetimų interesų būklę sukelia padarinius, prilygstančius tiems, kuriuos mėginama – nors labai dažnai ir bergždžiai – išgauti prievartiniu normavimu, susilaukė ypač didelio susidomėjimo ekonomikos srityje: jis tiesiog buvo vienas iš nacionalinės ekonomijos, kaip mokslo, atsiradimo šaltinių."[119] Antruoju atveju, kaip galima spėti, jis turi omenyje tiksliškai racionalius veiksmus tokiose strateginėse situacijose, kuriose veikėjai susiduria su „dvigubo kontingentiškumo" faktu.

Šiuo atveju Weberis pasitenkina bendru nurodymu, kad savitarpyje priklausomi tiksliškai racionalių veikėjų lūkesčiai strateginėse situacijose yra „absoliučiai nepastovūs" ir nededa jokių analitinių pastangų ištirti tokio nepastovumo logiką. Todėl Weberis kaip teoretikas – kartu su ankstyvaisiais neoklasikiniais ekonomistais – šiuolaikinei diskusijai apie veiklos racionalumą yra mažiau įdomus negu klasikinė ekonomika ir ypač Thomo Hobbeso ir Davido Hume'o veikalai, kuriuose gausu strateginio veiksmo logikos įžvalgų.[120] Nors Weberis ir mini strateginį veiksmą kaip socialinio veiksmo formą, tačiau jis nėra jo veiklos ir tvarkos teorinių nagrinėjimų centre. Jį visų pirma domina socialinė veikla, kurioje veikėjai dalyvauja kaip apibrėžtų socialinių santykių nariai – draugai, sutuoktiniai, firmos darbuotojai ir t.t.

6.3.3 Socialiniai santykiai ir tiksliškai racionalus veiksmas

Tokia veikla yra tik viena iš trijų pagrindinių socialinės veiklos formų, kurias galėsime išskirti, jeigu atsižvelgsime ne tik į Weberio teiginius, bet ir į

[118] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 448.
[119] Weber M. WuG. S. 15.
[120] Žr., pvz.: Cudd A. E. „Game Theory And The History Of Ideas About Rationality. An Introductory Survey" // *Economics and Philosophy.* 1993. Vol. 9. P. 116-121. Lahno B. *Versprechen. Überlegungen zu einer künstlichen Tugend.* München: R. Oldenbourg Verlag, 1995; Kliemt H. „Der Homo Oeconomicus in der Klemme. Der Beitrag der Spieltheorie zur Erzeugung und Lösung des Hobbesschen Ordnungsproblems" // Esser H., Troitzsch K.G. (Hrsg) *Modellierung sozialer Prozesse.* S. 179-204.

po Weberio vykusias teorines diskusijas apie socialinį veiksmą.[121] Tatai yra: (1) strateginė veikla, (2) sąveika (interakcija) ir (3) veikla socialiniuose santykiuose. Strateginė veikla yra strateginės empatijos vedama tiksliškai racionali veikla lošimų teorijos prasme. Sąveika, arba interakcija, yra socialinė veikla, kurioje vyksta veiksmo situacijos bendro apibrėžimo suderinimas arba derybos dėl jo. Tai elgesio procesai, kuriuose per kartu veikiančių autorių veiksmų prasminių turinių supratimą atsiranda „savitarpiškos veiklos abipusis *susietumas*."[122] Sąveikos (interakcijos) atmainos yra koorientacija, simbolinė interakcija ir komunikacija. Koorientacija vyksta be aiškinimo arba interpretavimo procesų tarpininkavimo; simbolinė interakcija vyksta per abipusę stebimo elgesio simbolinių aspektų, kurie šiaip jau nėra komunikacinės intencijos objektas, interpretaciją; komunikacijos tarpininkas yra simbolinis kodas.

Sąveiką (interakciją), kaip ir strateginį veiksmą, Weberis savo veiklos ir tvarkos nagrinėjimuose traktuoja tik kaip šalutinį dalyką. Tai Jürgenui Habermasui davė akstiną rašyti apie „*lemtingą* racionalumo sąvokos *susiaurinimą*"[123] Weberio veiklos teorijoje ir teigti, kad Weberis ignoravo visą komunikacinę žmogiškosios veiklos dimensiją.[124] Šis tvirtinimas yra teisingas ta prasme, kad Weberis daugiausia nagrinėjo socialinę veiklą socialiniuose santykiuose. „Socialiniu 'santykiu' turi būti vadinamas savo prasminiu turiniu savitarpiškai nustatytas (*eingestelltes*) ir tokiu būdu orientuotas daugelio žmonių elgesys."[125] Apibrėžiantys veiksmo socialiniuose santykiuose požymiai yra „nuostatos (*Einstellungen*)" ir bendrai mąstomas „prasminis turinys" (*Sinngehalt*), kurį sudaro tam tikri rėmai (freimas) ir tipiška veiklos šiuose rėmuose programa. Kitaip negu interakcijoje, situacijos subjektyviai mąsto-

[121] Šitaip skirstydamas aš remiuosi Hartmutu Esseriu: Esser H. *Soziologie. Spezielle Grundlagen*. Bd. 3, *Soziales Handeln*. Frankfurt a.M.: Campus, 2000, S. 227-303.
[122] Weber M. WuG. S. 14.
[123] Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. S. 306.
[124] Beje, ir pats Habermasas toliau sureliatyvina šį savo teiginį, nes jis greta Weberio oficialiosios veiklos tipologijos atranda ir jo neoficialiąją veiklos tipologiją, kurioje daug stipriau išreikšti komunikaciniai veiklos racionalumo aspektai. Žr.: Habermas J. Ibidem. S. 377-385. Komunikacinio matmens reikšmę Weberio veiksmo racionalumo sampratoje ne kartą pabrėžė Johannas Weißas. Žr., pvz.: Weiß J. „Rationalität als Kommunikabilität. Überlegungen zur Rolle von Rationalitätsunterstellungen in der Soziologie" // Sprondel W. M., Seyfarth C. (Hrsg.) *Max Weber und die Rationalisierung sozialen Handelns*. Stuttgart: Ferdinand Enke, 1981. S. 39-58; to paties: „Max Weber's Distinction Between Means-End Rationality and Value-Rationality – Rationale, Scope, Difficulties" // Seebass G., Tuomela R. (Eds.) *Social Action*. Dordrecht: D. Reidel, 1985. S. 216-221.
[125] Weber M. WuG. S. 13.

mos prasmės atitikimas jos objektyviai prasmei socialiniame santykyje jau nėra problematiškas. Interakcijoje ši objektyvi prasmė turi būti iš pradžių suderėta, suformuluota maksimomis, „*suderinta* savitarpio sutikimu".[126] Socialiniame santykyje interakcija apsiriboja situacijos, kurioje veikėjai yra, tipo identifikacija. Jeigu šis tipas jau identifikuotas, tai veiklą sukelia ir vairuoja automatiškai aktyvuotos nuostatos, kuriose jau yra užfiksuota esamai situacijai tinkamos veiklos „eigos" programa arba scenarijus.

Kitaip negu strateginėje veikloje, veikėjai socialiniuose santykiuose neturi parengti kiekvieną savo sprendimą empatiškai vykstančia strategine kalkuliacija, kurios objektas yra partnerių strateginės kalkuliacijos. Tokią kalkuliaciją jie daugeliu atvejų gali būti tiesiog nepajėgūs atlikti dėl savo riboto racionalumo. Taigi savo veiksmuose jie gali vadovautis ne tokiais strateginiais lūkesčiais, o lūkesčiu, kad kiti veikėjai elgsis kaip „pseudološėjai", o būtent subjektyviu šansų, kad kiti veikėjai laikysis arba nesilaikys esamam socialiniam santykiui galiojančių maksimų, pasižadėjimų ir t.t., vertinimu.

Tokiomis maksimomis, pasižadėjimais ir t.t. strateginės situacijos socialiniuose santykiuose yra parametrizuojamos, t.y. transformuojamos į situacijas, kuriose veikėjai gali numatyti kitų veikėjų veiksmus, vadovaudamiesi tais pačiais principais, kuriuos jie taiko lošimuose prieš gamtą, numatydami jos „ėjimus". Atramos taškas, priskiriant tikimybes gamtos „ėjimams", yra nomologinis gamtos objektų elgesio taisyklingumų žinojimas. Kai socialiniuose santykiuose vertinami šansai, kokie bus žmogiškųjų partnerių, traktuojamų kaip pseudološėjai, tam tikri „ėjimai", išeities tašku tampa žinojimas apie socialinės veiklos legitimišką tvarką ir papročius atitinkamo tipo socialiniuose santykiuose. Taip būna – pagal Weberio aiškinimą – ir tuo atveju, kai ketinama elgtis konformistiškai, ir tuo atveju, kai sumanomi „nukrypstantys" veiksmai, tokie kaip Weberio ne kartą pateikiami „šulerio"[127] arba „vagies"[128] pavyzdžiai. Jeigu veikėjai šiuos šansus teisingai įvertina, tai jie elgiasi tikrai racionaliai (*richtigkeitsrational*).

Tatai aiškiai yra visiškai kitokia griežtai racionalaus socialinio veiksmo samprata negu ta, kurią plėtoja lošimų teorija kaip strateginio tikslinio racionalumo teorija. Ji remiasi prielaida, kad griežtai racionalūs veikėjai strateginėje situacijoje savo tarpusavio lūkesčius atkartoja strateginės empatijos būdu. Weberio požiūriu, griežtai tiksliškai racionalus socialinis veiksmas (jeigu

[126] Ibidem. S. 14.
[127] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 443.
[128] Weber M. WuG. S. 16.

neskaitysime rinkos su tobula konkurencija) yra galimas tik parametrizuotose strateginėse situacijose (socialiniuose santykiuose), kuriose veikėjai turi pagrindą traktuoti vienas kitą kaip pseudološėjus („gamtą").

O jeigu kalbėsime apie tai, kaip griežtai racionalus socialinis veiksmas vyksta neparametrizuotose strateginėse situacijose, tai Weberis prie jau cituotų pastebėjimų tik priduria, kad čia galima tikėtis absoliutaus ir lūkesčių, ir pačios tvarkos nepastovumo. Šį pastebėjimą galima suprasti ir kaip dvejonę, ar tokiose situacijose apskritai galimos stabilios pusiausvyros („taisyklingumai"). Weberis yra aiškiai linkęs tokias situacijas laikyti nekasdieniškais atsitikimais, kuriuose patikima kasdienių rutinų („savaime suprantamų veiksmų") eiga nutrūksta.

6.3.4 Tolesnės neatitikimo tarp Weberio mokslinės programos ir jos realizavimo substancialiuosiuose tyrimuose priežastys

Laiko sąlygotų Weberio tikslinio racionalumo sampratos ribotumų atskleidimas leidžia giliau suprasti santykius tarp šiuolaikinės RPP ir Weberio suprantančiosios sociologijos kaip jos ankstyvosios formos. Ankstesniuose skirsniuose mes jau aptarėme neatitikimą tarp Weberio suprantančiosios sociologijos koncepcijos ir jo tyrimų praktikos (žr. ketvirtą skyrių). Tada nustatėme, kad šią koncepciją Weberis retai paverčia praktiniais tyrimais, o jei tai ir daro, tai tokiu būdu, kuris nėra patenkinamas net ir iš dalies universalistinės RPP sampratos požiūriu. Dabar mes galime konstatuoti, kad neatitikimą tarp Weberio mokslinės programos ir tyrimų pragmatikos sąlygojo ir nepakankama tiksliškai racionalaus veiksmo sąvokos analizė jo laikais.

Praktiniam individualistinio ir racionalistinio situacijos logikos metodo realizavimui reikalinga atitinkama analitinė technika. Ji būtina eksplicitiniam nulinių hipotezių apie griežtai racionalaus socialinio veiksmo eigą formulavimui. Kad būtų galima iškelti ir išgvildenti tuos substancinius klausimus, kurie Weberį labiausiai domino, tokios analitinės technikos jo laikais paprasčiausiai nebuvo. Ankstyvoji neoklasikinė teorija, siekdama loginio griežtumo, turėjo tenkintis matematiniu diferencialinio skaičiavimo aparatu, kurį ji pasiskolino iš elektrodinamikos teorijos ir veikiau mechaniškai pritaikė rinkos dalinės ir bendrosios pusiausvyros sąlygų apibrėžimui.[129]

[129] Žr.: Mirowski Ph. *More Heat than Light.* P. 193-275.

Tatai yra ta matematinė technika, į kurią apeliavo Kantas, kai jis tvirtino, kad „kiekvienoje atskiroje gamtos teorijoje galima rasti tiek *tikrojo* mokslo, kiek joje yra *matematikos*".[130] Tuo Kantas norėjo taip pat pasakyti, kad žmogaus veiksmų „moralinis pasaulis" tokiam matematiniam traktavimui nėra prieinamas. Neoklasikinės ūkio teorijos atsiradimas šią Kanto prielaidą paneigė. Tačiau ankstyvoji neoklasikinė teorija pajėgė analitiškai išnagrinėti tik tuos socialinio gyvenimo procesus, kurie yra maksimaliai „sudaiktinti" ir panašūs į gamtos procesus – rinkos procesus tobulos konkurencijos sąlygomis, taigi tuos, kurie priartėja prie „neoklasikinės utopijos".

Tik atsiradus lošimų teorijai, buvo sukurta analitinė technika, pritaikyta tų socialinio gyvenimo procesų analizei, kuriuos kauzaliai sąlygoja žmogaus elgesio aspektai (refleksyvumas ir gebėjimas naudoti vadinamąsias netiesiogines strategijas), skiriantys šį elgesį nuo gamtos procesų. Jeigu, kaip tai daro Weberis, socialinė tikrovė traktuojama kaip tvarkinga socialinė veikla ir, be to, dar paskelbiama metodologinė nuostata, kad šios veiklos eigos ir padarinių aiškinimas privalo prasidėti nuo griežtai racionalios veiklos nulinės hipotezės, tai tokie eksplicitiškai formuluojami modeliai vargu ar gali būti įsivaizduojami kaip nors kitaip negu lošimų teorijos modeliai. Tokiais modeliais negalėjo operuoti pats Weberis (nes jis gyveno kitu laiku), tačiau tai daro dabartinė RPP, kuri kartais net tiesiog tapatinama su socialiniu mokslu, konstruojančiu modelius lošimų teorijos priemonėmis.

Konstatuoti Weberio nesidomėjimą strateginio racionalumo problematika dar visiškai nereiškia, kad tie fragmentai iš substancialiojo jo palikimo, kuriuose jis remiasi veikėjų parametriškai racionalios socialinės veiklos prielaida, jau vien todėl yra pasenę. Tai pasakytina pirmiausia apie garsųjį biurokratijos modelį, kuris sako, kad veikėjai (valdininkai) veikia tiksliškai racionaliai, tačiau visuomet tik neperžengdami „galiojančių tvarkų" rėmų, taigi pagal tarnybines direktyvas ir reglamentus. Kai kuriais atvejais strateginės problematikos ignoravimas yra abstrakcija *cum fundamentum in re*, – ir taip yra ne tik aiškinant elgesį veikėjų, kurie veikia sąlygomis, panašiomis į „tobulą konkurenciją".

Šiuo požiūriu įdomūs yrą Larso Udehno samprotavimai, kuriais jis kontrkritika gina Weberį nuo Elsterio kritikos. Jis ginčija Elsterio tvirtinimą, kad parametrinio racionalumo prielaida aiškinant intencionalią interakciją (socialinę veiklą) yra nepagrįsta (*unjustified*): „Kodėl nepagrįsta? Būna, kad laisvi

[130] Kant I. „Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft" // Kant I. Werke. Hrsg. von Buchenau A., Cassirer E. Berlin, 1913. Bd. 4. S. 372.

veikėjai kartais veikdami turi reikalą su daugmaž parametrinėmis aplinkybėmis, pavyzdžiui, su biurokratija arba su religiniu ritualu. Tai yra didelė spraga Elsterio darbuose, kad jis savo analitinėje schemoje nesuranda vietos viską persunkiančiam organizacijos fenomenui apskritai, o ypač – biurokratijos fenomenui. Šiuo atžvilgiu jį pranoksta Weberis, kuris parametrinę aplinką laikė būtina racionaliam veiksmui. Dauguma konkrečių veiksmų yra kaip tik neapibrėžtas institucionalių ir intencionalių elementų mišinys. Todėl aplinka yra iš dalies parametrinė, iš dalies strateginė. Šiaip ar taip, yra pagrindo abejoti, ar daug yra, jeigu apskritai yra, lošimų, kur (socialinė) aplinka yra visiškai neparametrinė <...>. Socialinis gyvenimas yra institucionalus."[131]

6.3.5 Weberio metodologinio individualizmo savitumas

Antrą Weberio suprantančiosios sociologijos savitumą, skiriantį ją nuo šiuolaikinės RPP ir susijusį su jo laiko sąlygų apribota veiksmo tikslinio racionalumo samprata, aptinkame aptardami metodologinio individualizmo principą, kuris priklauso Weberio suprantančiosios sociologijos sąvokos branduoliui. Išpažindamas metodologinį individualizmą Weberis yra artimas šiuolaikiniams RPP šalininkams. Apie metodologinio individualizmo principą, kaip reguliatyvią socialinio mokslinio aiškinimo idėją, mes jau kalbėjome (žr. 2.1.3). Šis principas buvo suformuluotas kaip tvirtinimas, kad visi kolektyviniai faktai gali ir turi būti paaiškinti kaip individualių veiksmų padariniai. Šis principas tarnauja kaip mastelis socialiniams moksliniams aiškinimams vertinti ir nurodo kryptį, kuria šie aiškinimai gali ir turi būti patobulinti.

Tačiau reikia skirti du metodologinio individualizmo variantus: griežtąjį ir silpnąjį.[132] Individualistinis „giluminis aiškinimas" yra silpnas, jeigu situ-

[131] Udehn L. *Methodological Individualism. A Critical Appraisal.* N:89.

[132] Skirdamas šias individualizmo formas, aš remiuosi Udehnu L., op. cit. P. 43-48. Panašiu būdu ir Danielius Little nori atskirti metodologinį individualizmą ir socialinio mokslinio aiškinimo mikropagrindimo reikalavimą. Mikropagrindimas (*microfoundation*) nesutampa su metodologiniu individualizmu arba „redukcionizmu", „nes visiškai įmanoma, kad mikropagrindus atskleidžiantis individualaus veiksmo determinantų išdėstymas gali apimti nuorodas į socialinius santykius, struktūras ir t.t. Pastarųjų pagrindas yra faktai apie individus; tačiau į mikropagrindimo tezę neįeina reikalavimas, kad aiškinimas pateiktų visas tokių pagrindų detales.". Žr.: Little D. *Microfoundations, Method and Causation.* New Brunswick: Transaction Publishers, 1998. P. 203. „Mikropagrindimo tezę" Little aiškiai supranta taip pat, kas šioje knygoje vadinama „silpnuoju individualizmu"; metodologinį individualizmą jis tapatina su griežtąja jo forma.

acijos logika aprašoma taip, kad ji jau įtraukia sociologiškai „galiojančių tvarkų“ (institucinio reguliavimo) faktus. Apribojimai, su kuriais veikėjai tokiose situacijose susiduria, apima ir normas bei susitarimus, kurių laikymosi tam tikru šansu jie gali tikėti. Kalbama apie veikėjus, kurie parametrinėse arba parametrizuotose strateginėse situacijose arba strateginėse situacijose veikia tokiu būdu, kuris modeliuojamas vadinamuosiuose kooperaciniuose lošimuose. Be kita ko, taip elgiasi ir tradicinė mikroekonomika, kur „institucinės sąlygos, kurios detalioje mikroskopinėje analizėje vaizduojamos kaip veikėjų susipynimo sudėtingoje ir besitęsiančioje laike strateginėje situacijoje išsisprendimas Nasho pusiausvyros pavidalu, yra traktuojamos tarsi jos būtų elgesio parametras, analogiškas kainoms ir biudžeto apribojimams tobulose rinkose.“[133]

Griežtojo metodologinio individualizmo atstovais gali būti laikomi tie socialiniai teoretikai, kurie mėgina paaiškinti institucinės tvarkos atsiradimą iš hipotetinės „ikisocialinės būsenos“. Šiuo atveju pradinės sąlygos aiškinant individualią veiklą negali apimti jau egzistuojančios ir empiriškai galiojančios normatyvinės tvarkos aprašymų. Tokiu atveju veikiau klausiama, kaip gali atsirasti ir išlikti ši normatyvinė tvarka – kaip viešasis gėris, įgalinantis veikėjų kooperaciją. Tokį klausimą kėlė jau Thomas Hobbesas, kuris klausė, kaip žmonės gali išeiti iš pirmykštės „visų karo su visais“ būsenos.

Tačiau tik moderniosios lošimų teorijos strateginio racionalumo sąvoka šiandien leido naujai iškelti RPP rėmuose ir analitiškai išnagrinėti šią radikaliai individualistinę problemą. Čia kuriami analitiniai modeliai, kurie suprantami ne kaip istoriniai-genetiniai aiškinimai, siekiantys parodyti, „kaip tatai iš tikrųjų buvo“ (Leopoldas von Ranke), o kaip „protosociologinis“ mintinis eksperimentas arba *first principle analysis* (P. Dunleavy), kuriais siekiama parodyti, kaip pasikartojančiose strateginėse situacijose (superlošimuose) gali atsirasti normos, kurios šias situacijas parametrizuoja.[134]

Nors Weberis buvo uolus metodologinio individualizmo gynėjas, tačiau jis nepripažino tokios radikaliai individualistinės klausimo formuluotės. Jo

[133] Voss Th. *Rationale Akteure und soziale Institutionen. Beitrag zu einer endogenen Theorie des sozialen Tauschs.* München: R.Oldenbourg Verlag, 1985. S. 4.

[134] Žr., pvz.: Axelrod R. *The Evolution of Cooperation.* N.Y.: Basic Books, 1984; Kliemt H. *Antagonistische Kooperation. Elementare spieltheoretische Modelle spontaner Ordnungsentstehung.* Freiburg, München: Karl Alber, 1980; Schüssler R. *Kooperation unter Egoisten: Vier Dilemmata.* 2. Aufl. München: R.Oldenbourg, 1997; Taylor M. *The Possibility of Cooperation.* Cambridge: Cambridge UP, 1987; Ullmann-Margalit E. *The Emergence of Norms.* Oxford: At the Clarendon Press, 1977 ir kt.

metodologinis individualizmas buvo „silpnas". Jį domino ne „protosociologinis" klausimas, kaip gali atsirasti ir išlikti institucinės santvarkos ir socialiniai santykiai, o tik istorinis-sociologinis klausimas, kaip ir kodėl atsirado tam tikra institucinių santvarkų konfigūracija (modernusis kapitalizmas) ir kas su šia santvarkų konfigūracija atsitiks ateityje. Kaip pastebi vienas iš Weberio interpretatorių, „joks veiksmas neprasideda (Weberiui – Z. N.) nuo nulinės socialinės būsenos, o visuomet jau yra įpintas į makroduotybes. Todėl „Pagrindinėse sociologinėse sąvokose" galima pakeisti eilės tvarką ir pradėti paragrafais apie socialinius darinius ir santvarkas."[135]

Šiuose „paragrafuose" Weberis pateikia socialinės tvarkos formų (papročių, madų, konvencijų ir t.t.) tipologiją, kuri žvelgiant iš RPP mintinių eksperimentų retrospektyvos yra tipologinė socialinės veiklos pusiausvyrų klasifikacija. „Centrinė nacionalinės ekonomijos idėja yra pusiausvyra; jos paralelė yra Weberio sociologijos tvarkos idėja. <...>Weberis nevartojo pusiausvyros sąvokos, bet pasikliovė tvarkos sąvoka, kurią galima taikyti visoms visuomeninio gyvenimo sritims; taip atsiranda ūkio tvarka, teisės tvarka ir t.t."[136] Tačiau Weberio tvarkos teorijos eskizai nepateikia jokios orientacinės hipotezės, kaip paaiškinti, kodėl kai kurie socialinės veiklos „taisyklingumai" turi papročių, o kiti – konvencijų arba teisės normų statusą; kokiomis sąlygomis paprotys virsta konvencija, konvencija – teisės norma (ir atvirkščiai).[137] Kad būtų galima atsakyti į šiuos klausimus, turi būti tiriamas situacijų, kuriose šie taisyklingumai empiriškai galioja, strateginis potencialas. Šis strateginis potencialas susideda iš veikėjų

[135] Schwinn Th. „Max Webers Konzeption des Mikro-Makro-Problems", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie,* 1993, Jg. 45, H. 2, S. 235. Schwinno straipsnis yra labai naudingas Weberio požiūriui į mikro-makro problemą suprasti. Tačiau jis „makro-mikro sąsają" tapatina apskritai su transformacijos problematika ir neatsižvelgia į tai, kad šioje sąsajoje galima išskirti du žingsnius – perėjimą nuo makro- į mikro- ir perėjimą nuo mikro- į makro-. Žr. taip pat: Schwinn Th. *Jenseits von Subjektivismus und Objektivismus. Max Weber, Alfred Schütz und Talcott Parsons.* Berlin: Duncker & Humblot, 1993. S. 90-99, 130-145.

[136] Shionoya Y. „Max Webers soziologische Sicht der Wirtschaft" // Schefold B., Roth G., Kaufhold K. H., Shionoya Y. *Vademecum zu einem Klassiker der Geschichte ökonomischer Rationalität.* Düsseldorf. Verlag Wirtschaft und Finanzen, 1992. S. 109-110.

[137] Šio trūkumo negali pašalinti ir Veit-Michaelis Baderis, kuris imasi įdomaus mėginimo rekonstruoti implicitinę (ir rudimentinę) Weberio institucijų kaitos teoriją (Žr.: Bader V.-M. „Max Webers Begriff der Legitimität. Versuch einer systematisch-kritischen Rekonstruktion" // Weiß J. (Hrsg.) *Max Weber heute.* S. 296-334). Baderis pradeda konstatuodamas, kad „Weberis apibrėžtų objektyvizuotų prasmės struktūrų empirinės konstitucijos (tai sąvoka, apimanti empirinį atsiradimą, egzistavimą, kitimą, išnykimą) problemų nei analitiš-

struktūrinių savitarpio priklausomybių, kurios išplaukia iš jų kontroliuojamų išteklių pasiskirstymo, iš jų interesų ir iš jų veiklos išorinių poveikių („eksternalitetų"). Strateginio tikslinio racionalumo teorija yra analitinis šių savitarpio priklausomybių tyrimo įrankis, be kurio euristiškai negalima išsiversti ir tais atvejais, kai jos vienos nepakanka atitinkamų taisyklingumų kilmei paaiškinti, nes ji negali paaiškinti, kodėl iš keleto esamoje situacijoje galimų pusiausvyrų viena yra realizuojama kaip „empiriškai galiojanti" socialinė tvarka. Nedisponuodamas tokia teorija, ir Weberis negalėjo realizuoti to episteminio potencialo, kuris glūdėjo jo suprantančiosios sociologijos sąvokoje.

kai, nei dėstydamas neskiria nuo tų problemų, kurios yra susijusios su skirtingomis tipinėmis veikėjų galimybėmis orientuotis pagal aptinkamas arba suponuojamas institucionalizuotas lūkesčių struktūras" (ibidem, S. 302). Kai jis šį skirtumą mėgina parodyti aiškiau negu Weberis, jis prieina prie išvados, kad kiekvieną tvarkos tipą „empiriškai konstituoja" tam tikra veiksmo orientacija: papročius konstituoja tradicinė veikla, teisinę tvarką – vertybiškai racionali veikla, interesų būklę (*Interessenlage*) – tiksliškai racionali veikla. Weberio tvarkos tipologijoje jis suranda spragą, kurią siūlo užpildyti įvedant afektinės veiklos „empiriškai konstituotą" „solidarumo" tvarkos tipą. Kai tam tikras paprotys, tam tikra konvencija ir t.t. jau egzistuoja, jie gali tapti kiekvienos iš keturių veiklos orientacijų objektu. Pavyzdžiui, orientacija į tam tikrą konkretų paprotį gali būti arba tiksliškai racionali, arba vertybiškai racionali, arba tradiciškai racionali, arba afektiškai racionali. Tą patį galima pasakyti apie socialinės veiklos taisyklingumus, kurie priklauso kitiems tvarkos tipams. Tačiau paprotys kaip paprotys egzistuoja tik tol, kol tradicinė veiklos orientacija pasilieka dominuojanti. Tam tikra orientacija dominuoja tol, kol ji būdinga daugumai veikėjų. Kai dominuojančia tampa kita orientacija, keičiasi tvarkos tipas. Pavyzdžiui, „kai dominantu tampa afektinė orientacija, paprotys pereina – bent jau suprantančiajai sociologijai – į solidarumą" (ibidem, S. 311). Tačiau ir Baderio būdu rekonstruotoje Weberio institucinės kaitos teorijoje lieka atviras klausimas, nuo kokių aplinkybių iš tikrųjų priklauso dominuojančios orientacijos (taigi ir atitinkamo taisyklingumo tipologinės „kokybės") pasikeitimas. Ir vis dėlto Baderio rekonstrukcija pranašesnė tuo, kad leidžia atskleisti dar vieną Weberio tvarkos teorijos trūkumą: Weberis iš esmės redukuoja transformacijos logiką sociologiniame aiškinime į paprasčiausią sociologinio aiškinimo formą – į agregavimo logiką. Joje kolektyviniai faktai suvokiami kaip statistiniai individualių veiksmų agregatai, kurių savitumą apibrėžia dominuojantis („vidutinio", medianinio arba ideal-tipinio veikėjo) veiklos motyvas arba orientacija. Šių faktų pokyčiai aiškinami kaip dominuojančių individualių veikėjų orientacijų pasikeitimas. Raymondas Boudonas tokį mikro-makro- perėjimo problemos sprendimą vadina „transpozicija" (žr.: Boudon R. *Theories of Social Change. A Critical Appraisal.* Oxford: Polity Press, 1986. P. 59). Žiūrint iš šiuolaikinės RPP retrospektyvos, turi būti ištirti taip pat ir pokyčiai struktūrinėse priklausomybėse, kurie nulemia atitinkamų orientacijų naudos/kaštų poslinkius ir taip sąlygoja ir dominuojančių orientacijų arba prasmės struktūrų pokyčius. Tokiam tyrimui reikalinga lošimų teorija kaip analitinis įrankis, kurio Weberio laikais dar nebuvo.

7 skyrius

Maxo Weberio subjektyviai (procedūriškai) racionalaus veiksmo sąvoka kaip veiklos teorijos problema

Po to, kai išsiaiškinome šiuos laiko sąlygotus Weberio veiksmo racionalumo sampratos ribotumus, jau turi paaiškėti, kad šioje knygoje visiškai nesiekiama beatodairiškai modernizuoti klasiko palikimą arba rekvizuoti jį RPP naudai. Tačiau Weberio priklausomybė nuo jo meto „abstrakčios ūkio teorijos" būklės ir darbotvarkės nereiškia, kad šiame palikime nesama idėjų, kurios yra svarbios dabartinei fundamentaliai diskusijai apie racionalią veiklą. Ir iš tikrųjų Weberio veikaluose galima rasti dėmesio vertų ikianalitinių intuicijų, suteikiančių šiai diskusijai reikšmingus orientyrus ir atramos taškus. Tai pasakytina pirmiausia apie jo svarbią objektyviai racionalaus ir subjektyviai racionalaus veiksmo perskyrą, o taip pat apie Weberio problemišką vertybiškai racionalaus veiksmo sąvoką. Šiame ir kitame skyriuje siekiama išryškinti tą euristinį potencialą, kuris slypi šiuos dalykus liečiančiuose Weberio teiginiuose.

7.1 Subjektyviai tiksliškai racionali veikla Weberio pavyzdžiuose

Kaip jau išsiaiškinome kalbėdami apie Weberio veiksmą interpretuojančio supratimo euristiką (5.1), jo subjektyviai tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoka yra viena iš galimų priežastinio aiškinimo hipotezių, kurios „priskiria priežastis" faktinės veiklos eigos nukrypimams nuo tos eigos, kurią numato nulinė hipotezė: „Faktinę veiklą mes lyginame su veikla, kuri 'teleologiniu' požiūriu pagal bendrą priežastinį patyrimą yra racionali, kad taip *arba* nurodytume tą racionalų motyvą, kuriuo veikiantysis gali vadovautis ir kurį mes siekiame atskleisti ir nustatyti, laikydami jo faktinius veiksmus tinkama priemone tam tikram tikslui, kurį jis 'galėjo' turėti, – *arba* kad paaiškintume, kodėl tam tikras mums žinomas veikiančiojo

motyvas dėl priemonių pasirinkimo turėjo *kitokius* padarinius, negu veikiantysis subjektyviai tikėjosi".[138]

Subjektyviai racionalaus veiksmo hipotezė yra aktuali pirmiausia antruoju atveju, kai disponuojame duomenimis ar liudijimais, iš kurių išplaukia, kad veikėjas prie tam tikrų sprendimų buvo priėjęs sąmoningai apsvarstęs, ir kartu žinome, kad jis, retrospektyviai konstatavęs savo veiksmo nesėkmę arba krachą, dėl savo sprendimo gailėjosi. Šiuo atveju tyrinėtojas gali konstatuoti, kad anas veiksmas buvo racionalus tik subjektyviai, taigi tik veikėjo turėtų lūkesčių atžvilgiu, tačiau nebuvo tiksliškai racionalus objektyviai, objektyvios veiksmo situacijos atžvilgiu, nes veikėjo lūkesčiuose slypėjo „klaidinga informacija, faktinė klaida",[139] galbūt ir „mąstymo klaida".

Weberis šią hipotezę pirmiausia laiko svarbia, kai reikia aiškinti gerai dokumentuotus vyriausių valstybės vadovų veiksmus, kuriais daugiausia užsiėmė jo laikų istorikai. „Istorikas dabar savo herojų pirmiausia pranoksta tuo, kad jis bet kuriuo atveju *a posteriori žino,* ar 'išoriškai' duotų sąlygų įvertinimas tame žinojime ir lūkesčiuose, kuriuos puoselėjo veikiantysis, atitiko faktinę [tuomet tikrai esamą] dalykų padėtį; apie tai pasako jau pati faktinė veiksmo 'sėkmė'."[140] Weberis šią hipotezę naudoja taip pat ir aiškindamas tuos sociologinius faktus, kurie yra kolektyvinis masinių veiksmų padarinys. Čia susiduriame su sistemingomis, pasikartojančiomis veikėjų svarstymų klaidomis, kurios turi svarbių kolektyvinių padarinių. Tokios klaidos gali atsirasti ir ekonomiškai optimalaus veiksmo pasirinkimo, ir techniškai efektyvaus veiksmo pasirinkimo lygmenyje. Pirmuoju atveju turime reikalą su sistemingomis (neatsitiktinėmis) klaidomis sprendžiant optimalaus resursų paskirstymo uždavinius, antruoju – su klaidomis pasirenkant kauzaliai veiksmingas priemones turėtam tikslui pasiekti.

[138] Weber M. Weber M. „Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie". S. 129.
[139] Weber M. WuG. S. 10.
[140] Weber M. „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik". S. 267. Verta pateikti keletą tokio tipo aiškinimo problemų pavyzdžių: Kodėl prancūzų karalius Liudvikas XIV 1688 m. karine akcija nesukliudė nuversti savo sąjungininką anglų karalių Jokūbą II Stiuartą, kai Nyderlandų štathalteris Vilhelmas Oranietis savo kariuomenę išlaipino Anglijoje ir Olandija liko neapsaugota nuo antpuolio? Kodėl Stalinas 1941 m. ignoravo visus pranešimus apie vokiečių rengimąsi karinei akcijai prieš Sovietų Sąjungą ir Raudonajai armijai leido tapti staigaus puolimo auka? Abu atvejai yra akivaizdūs pavyzdžiai veiksmų, kurie nukrypsta nuo nulinės hipotezės: Liudvikas XIV turėjo pulti Olandiją, Stalinas turėjo įsakyti savo kariuomenei būti kovinės parengties.

Ekonomiškai objektyviai iracionalia, bet kartu subjektyviai tiksliškai racionalia Weberis laiko mūsų jau aptartą „spekuliacinę" ir „politinę" kapitalistinę veiklą. Nors tokia veikla ir vadovaujasi sąmoningomis kalkuliacijomis ir apsvarstymais, tačiau Weberiui ji gali būti tik subjektyviai tiksliškai racionali, nes jos subjektai yra linkę rizikuoti ir vadovaujasi tokiais svarstymais, kurie neturi patikimų atramos taškų. Kartu jis tokiai tik subjektyviai tiksliškai racionaliai veiklai taip pat ir modernaus kapitalizmo sąlygomis teikia didžiulę priežastinę reikšmę. Būtent, Weberis manė, kad cikliškam rinkos konjunktūros svyravimui, be kitų veiksnių, įtakos turi ir masiškai pasikartojantys ūkinių veikėjų spekuliaciniai, taigi tik subjektyviai tiksliškai racionalūs veiksmai. „*Vienas* iš moderniojo mainų ūkio reiškinio, žinomo 'krizių' pavadinimu, šaltinių yra tas poveikis rinkos, visų pirma kapitalo rinkos šansams, o kartu ir į pasipelnymą orientuotų pirkimų orientacijai, kurį daro svetimi nuolatiniam verslui, grynai *spekuliaciniai* interesai."[141]

Taip Weberis išsako idėją, kurią vėliau sistemiškai išplėtojo Johnas Maynardas Keynesas savo konjunktūros teorijoje.[142] Kaip žinoma, Keynesas, aiškindamas rinkos nesėkmes, rėmėsi mintimi, kad rinkos santykių dalyviai daro tam tikras sistemingas kognityvias klaidas arba pasiduoda tam tikroms iliuzijoms, kurias ignoruoja neoklasikinis rinkos pusiausvyros modelis, nes jis remiasi veikėjų kognityvinės tobulybės prielaida. Kitą svarbų tik subjektyviai (bet kartu ir vertybiškai) racionalios, tačiau objektyviai iracionalios veiklos atvejį Weberis įžvelgė socialistinio planinio ūkio vadovų veiksmuose.[143] Jų sprendimai, kuriais gamybos tikslams yra paskirstomi ištekliai, negali būti optimalūs, nes jie negali turėti kokio nors tikro gyventojų poreikių ir išteklių vertės vaizdo: planiniame ūkyje jau daugiau nėra jokių efektyvių rinkos kainų, kurios tokią informaciją akumuliuoja rinkos ekonomikoje.

Tačiau, aiškindamas santykius tarp veiksmo subjektyvaus ir objektyvaus tikslinio racionalumo, Weberis nukreipė pagrindinį dėmesį į tuos atvejus, kuriuose susiduriama su techniniu racionalumu ar iracionalumu. Pagrindinis pavyzdys, kuriuo jis šiuos santykius išryškina, yra magiškais vaizdiniais besivadovaujanti veikla. „Subjektyviai tiksliškai racionaliai orientuotas veiksmas ir į tai, kas objektyviai galioja 'teisingai' orientuota ('tikrai racionali'; *richtigkeitsrationales*) veikla, yra visiškai skirtingi dalykai. Tyrinėtojui veiks-

[141] Weber M. WuG. S. 79.

[142] Žr. taip pat: Wiley N. F. „The Congruence of Weber and Keynes" // *Sociological Theory*. 1983. Vol. 1. S. 30-57.

[143] Žr.: Weber M. WuG. S. 33, 56-61, 119-120.

mas, kurį jis turi paaiškinti, gali pasirodyti aukščiausiu laipsniu tiksliškai racionalus, tačiau jis gali būti orientuotas į jam visiškai negaliojančias veikiančiojo prielaidas. Pavyzdžiui, į magiškus vaizdinius orientuotas veiksmas subjektyviai dažnai gali būti tiksliškai daug racionalesnis negu koks nors nemagiškas 'religinis' elgesys."[144]

Taigi subjektyviai tiksliškai racionaliais, tačiau objektyviai (techniškai) iracionaliais veiksmais Weberis laiko tuos gerai apgalvotus veiksmus, besiremiančius lūkesčiais, kuriuose glūdi klaidingas „ontologinis" arba „nomologinis" „žinojimas".[145] Kaip pavyzdys čia pirmiausia gali būti raganų ir burtininkų (o taip pat ir jų persekiotojų) veiksmai, kurie išplaukia iš klaidingų nomologinių vaizdinių. Tokiems veiksmams taip pat priklauso apgalvoti, bet bevaisiai ir katastrofiški politikų, karvedžių sumanymai, o taip pat nusikaltimai, kuriuos teisėsaugininkai klasifikuoja kaip nepavykusius, bet vis dėlto nusikalstamus „pasikėsinimus" ir pan. Čia paprastai turimi galvoje veiksmai, kurie patiria krachą dėl defektyvaus ontologinio žinojimo.

7.2 Praktinio racionalumo matmenys šiuolaikinėje diskusijoje

Weberio subjektyviai tikslinio racionalumo sąvoka yra sunki ir kartu įdomi. Ji įdomi, nes gali būti susieta su šiuolaikine diskusija apie substantyvų ir procedūrinį, tobulą ir ribotą racionalumą. Nustatyti Weberio problematikos, kurią jis vadina „subjektyviu tiksliniu racionalumu", vietą ir kartu ją racionaliai rekonstruoti gali padėti ta ekonomikoje ir sociologijoje paplitusių racionalios veiklos sampratų klasifikacija, kurią neseniai pasiūlė Johnas H. Goldthorpe'as.[146] Šioje klasifikacijoje jis minėtas sampratas suskirsto pagal tris matmenis: (1) pagal tai, ar tikslinio racionalumo priskyrimo (predikavimo) sąlygos formuluojamos griežtai ar silpnai; (2) pagal tai, ar racionalumas suprantamas situatyviai ar procedūriškai (procesualiai); (3) pagal raciona-

[144] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 433.

[145] Šiomis iš savo meto gamtotyrininko ir mokslo filosofo Johanneso von Krieso darbų perimtomis sąvokomis Weberis apibūdina žinojimą apie „patyrimo taisykles" (nomologinis žinojimas) ir apie savo veiksmo situacijos „faktus" (ontologinis žinojimas), kuriuo disponuoja veikėjas. Žr.: Weber M. „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik". S. 276.

[146] Žr.: Goldthorpe J. H. „Rational Action Theory for Sociology" // *The British Journal of Sociology*. 1998. Vol. 49. Nr. 2. P. 167-192.

lios veiklos teorijos taikymo sąlygų supratimą: ar ji suprantama kaip universali, ar kaip speciali teorija.

Trečiosios rūšies skirtybes mes jau nagrinėjome (5.2.2–5.2.3). Ir priėjome prie išvados, kad esama trijų RPP taikymo sąlygų sampratų: grynai universalistinės, segmentiškai universalistinės ir iš dalies universalistinės. Šias skirtybes aptarėme detaliau ir labiau diferencijuotai negu Goldthorpe'as. Todėl toliau mes užsiimsime tik dviem pirmaisiais matmenimis. Ir čia mes Goldthorpe'o klasifikaciją naudosime tik kaip bendro pobūdžio orientyrus, kurie kai kuriais atvejais turi būti patikslinti arba papildyti.

7.2.1 „Liesasis" ir „storasis" racionalumas

Pirmojo matmens skirtybės susijusios su klausimu, kokias sąlygas turi įvykdyti veiksmai, lūkesčiai, pirmenybės, lūkesčių ir pirmenybių susidarymo procesai, kad šiuos veiksmus, lūkesčius ir pirmenybes būtų galima laikyti racionaliais.

Šias skirtybes reikia skirti nuo tų, su kuriomis susiduriame RPP taikymo sąlygų sampratoje. Pasirinkimas tarp skirtingų predikavimo sąlygų sampratų yra pasirinkimas tarp skirtingų veiksmo racionalumo apibrėžimų. Skirtybės tarp taikymo sąlygų sampratų yra skirtybės tarp „negatyvių" ir „pozityvių" euristikų, kurios sako, kaip racionalaus pasirinkimo teorija turi būti taikoma empirinio aiškinimo ir numatymo tikslui. Nors orientavimasis į silpnąją predikavimo sąlygų sampratą ir palengvina griežtai universalistinio požiūrio laikymąsi (šią kombinaciją galima surasti Ludwigo von Miseso darbuose[147]), bet jis atima iš racionalaus pasirinkimo prieigos aiškinamąją ir prognostinę galią. Tačiau šiais privalumais pasižymi griežtos predikavimo sąlygų sampratos ir griežtai universalistinės pritaikymo sąlygų sampratos kombinacija, su kuria susiduriame G. S. Beckerio darbuose.

Jeigu predikavimo sąlygos, formuluojamos pirmenybėms, apsiriboja anksčiau aptartomis refleksyvumo, išsamumo ir tranzityvumo sąlygomis, tai turime reikalą su veiksmų racionalumo sąvoka, kuri gali būti apibūdinama kaip „liesoji" (*thin*). Jeigu pirmenybės specifikuojamos turinio atžvilgiu (pavyzdžiui, racionalūs yra tik veiksmai, kurie vadovaujasi savu interesu; arba: racionalūs yra tik veiksmai, kurie atitinka šv. Augustino *ordo amoris* aprašymą), tai turime reikalą su daugiau ar mažiau „storąja"

[147] Žr. anksčiau, 5.2.1.

(*thick*) veiksmų racionalumo sąvoka. Ir kuo daugiau prie formalių nuoseklumo sąlygų prisideda tokių turiningų sąlygų, tuo „storesnė" ir reiklesnė tampa racionalumo sąvoka.

Tačiau šios sąvokos „storumas" priklauso ir nuo to, kokius reikalavimus tam tikra konkreti jos versija nustato veikėjo lūkesčiams. Jeigu reikalaujama, kad šie lūkesčiai būtų teisingi ar tikri („*richtig*"), tai turime reikalą su „griežtąja" („*strikt*") veiksmo racionalumo sąvoka. Ši veiksmų racionalumo sąvoka tuo pačiu metu yra ir „stora", nes tiesos sąvoka yra tokia sąvoka, kuri liečia lūkesčių turinį. Šiuo atveju racionaliu gali būti laikomas tik toks veiksmas, kuris yra optimalus arba efektyvus *objektyvios* veiksmo situacijos atžvilgiu. Tokią veiksmo racionalumo sampratą reprezentuoja Weberio eksplicitiška griežtai racionalaus veiksmo sąvoka, kurią eksplikuoja klasikinė naudos teorija (sprendimų teorija tikrumo situacijoje). Šią sampratą reprezentuoja taip pat ir pirmoji Weberio latentiška griežtai racionalaus veiksmo sąvoka, kurios eksplikaciją pateikia objektyvistinė tikėtinos naudos teorijos versija.

Silpnąją tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoką gauname tada, kai veikėjo lūkesčiams nekeliami jokie reikalavimai, adresuoti jų turiniui: čia visai nesvarbu, ar „ontologinis" ir priežastinis veikėjo žinojimas yra tikras, klaidingas, idiosinkraziškas, groteskiškas ir t.t. Šiuo atveju tiksliškai racionaliu gali būti laikomas bet koks veiksmas, kuris veikėjui jo atlikimo metu atrodė „geriausias" arba „tinkamas". Tokiai maksimaliai silpnai racionalumo atribucijos ar predikavimo sąlygų sampratai atstovauja L. Misesas, o taip pat K. R. Popperis, kai dėsto savo situacijos logikos metodą. Popperis, viena vertus, savo „racionalumo principą" formuluoja kiek tik galima neapibrėžtai ir neįpareigojančiai: „Veikėjai visuomet veikia tokiu būdu, kuris atitinka situaciją".[148] Antra vertus, Popperis veiksmo situaciją supranta ne kaip objektyvią, o kaip subjektyviai suvoktą. Veikėjo nuomonės ir norai, jo požiūriu, priklauso situacijai. „Mes turime, aišku, atsižvelgti į tai, kad situacija, kaip aš šią sąvoką suprantu, apima visus reikšmingus joje tikslus ir visą turimą reikšmingą joje žinojimą, ypač apie įvairias galimas priemones, kuriomis šie tikslai įgyvendinami."[149] Ar šie veiksmai yra racionalūs ar iracionalūs, lemia vien tiktai jų tinkamumas ar netinkamumas subjektyviai apibrėžtai situacijai. Ir čia neturi jokios reikšmės, kaip susidarė šis subjektyvus situacijos apibrėžimas ir kaip jis buvo pagrįstas. Poppe-

[148] Popper K. R. „The Myth of the Framework". P. 172.
[149] Popper K. R. „Models, Instruments and Truth. The Status of the Rationality Principle in the Social Sciences" // Popper K. R. *The Myth of the Framework*. P. 169.

ris yra tiktai nuoseklus, kai jis tvirtina, kad ir psichopato („*madman*") veiksmai šia prasme yra racionalūs. „Suprasti jo veiksmus reiškia įžvelgti, kad jie, jo požiūriu – jo beprotiškai klaidingu požiūriu – buvo adekvatus problemos sprendimas."[150]

7.2.2 Situacinis ir procedūrinis racionalumas

Antrąjį matmenį, kuriame išryškėja racionalumo atribucijos (predikavimo) sąlygų sampratų skirtumai, apibrėžia situacinio ir procedūrinio racionalumo opozicija. Jos analizę geriausia pradėti nuo žinomos Herberto Simono „substancialiojo" (*substantive*) ir procedūrinio racionalumo perskyros, nors Goldthorpe'o situacinio (*situative*) ir procedūrinio racionalumo opozicija ne visai tiksliai sutampa su šia Simono perskyra. „Elgesys yra substancialiai racionalus, kai jis tinka pasiekti duotus tikslus esamų sąlygų ir apribojimų nubrėžtose ribose. Reikia turėti galvoje, kad pagal šį apibrėžimą elgesio racionalumas priklauso nuo veikėjo vienu vieninteliu atžvilgiu, būtent jo tikslų atžvilgiu. Kai šie tikslai yra duoti, koks elgesys yra racionalus, visiškai priklauso nuo aplinkos, kurioje jis vyksta, ypatybių."[151]

Jeigu racionalumas apibrėžiamas situatyviai, tai veiksmas laikomas racionaliu arba iracionaliu priklausomai nuo to, ar jis tinka veiksmo situacijai. Pats Simonas veiksmo situaciją supranta tik kaip objektyvią situaciją. Todėl jis sutapatina „situacinį", „substantyvų" ir „objektyvų" racionalumą. „*Racionalumas* pačia plačiausia prasme reiškia stilių elgesio, kuris tinka esamiems tikslams siekti esamų sąlygų ir apribojimų nubrėžtose ribose. <...> Sąlygos ir apribojimai, apie kuriuos kalba bendras apibrėžimas, gali būti organizmo, kuris renkasi, išorinės aplinkos *objektyvios savybės*. Tačiau jos gali būti ir *suvokiamos savybės* arba paties *organizmo savybės*, kurias jis priima kaip fiksuotas ir jo paties nekontroliuojamas. Kai kada brėžiama linija tarp pirmojo ir dviejų kitų atvejų ir skiriamas objektyvus racionalumas nuo *subjektyvaus* arba *riboto racionalumo* (*bounded rationality*)."[152]

Simonas mano, kad subjektyvus racionalumas gali būti nagrinėjamas tik procedūrinės racionalumo sampratos pagrindu. Čia jo intuicijos skiriasi nuo

[150] Ibidem. S. 179.
[151] Simon H. *Models of Bounded Rationality*. Vol. 2. *Behavioral Economics and Business Organization*. Cambridge, Mass. and London, The MIT Press, 1982. P. 425-426.
[152] Ibidem. P. 405.

minėtų Popperio ir Miseso intuicijų. Jie ir subjektyvų racionalumą supranta kaip situacinį, nes jiems veiksmo racionalumas yra jo tinkamumo subjektyviai apibrėžtai situacijai klausimas. Simonas energingai protestuoja prieš tokį platų situacijos sąvokos supratimą, kai ši sąvoka apima taip pat ir intencionalias veikėjo būsenas (jo nuomones ir norus). „Apgaulinga sprendimą aprašyti kaip 'situacijos sąlygotą', jeigu sprendimo priėmėjo sąmonė (*mind*) yra jį sąlygojančios situacijos dalis."[153]

Procedūrinis racionalumo supratimas dėmesį koncentruoja į informacijos apdorojimą intencionalioje veikėjo sistemoje. „Elgesys yra procedūriškai racionalus, jeigu jis yra tinkamo apsvarstymo (*appropriate deliberation*) padarinys. Procedūrinis jo racionalumas yra priklausomas nuo to proceso, kuris jį sukėlė."[154] Jeigu situacinėje racionalumo sampratoje yra svarbus tik klausimas, ar lūkesčiai yra teisingi ar tikri (*richtig*),[155] o sprendimai optimalūs, tai procedūrinėje racionalumo sampratoje keliamas klausimas, kokiu būdu veikėjas suformavo savo lūkesčius ir kaip jis surado arba priėmė savo sprendimus.

Jeigu į veiksmų racionalumą žiūrima procedūriškai, tai racionalumo atribucijos (predikavimo) sąlygos taip pat gali būti formuluojamos nevienodai griežtai. Griežta procedūrine veiksmo racionalumo teorija galima laikyti subjektyvistinę tikėtinos naudos versiją, nes jos integrali dalis yra vadinamoji Bayeso mokymosi teorija. Jos požiūriu, veikėjo sprendimai yra racionalūs, jeigu jis savo tikėtinos naudos funkciją maksimizuoja vadovaudamasis lūkesčiais, kurie yra bayesiškojo mokymosi rezultatas. Taip pat ir klasikinę optimizavimo teoriją galima praplėsti procedūriniu matmeniu, kai optimumas apskaičiuojamas atsižvelgiant į informacijos kaštus.[156] Prieš priimant sprendimą, kuris turimos informacijos šviesoje yra geriausias, reikia nuspręsti, iki kokio momento ir kokiomis sąnaudomis bus ieškoma naujos informacijos. Informacijos ekonomikos matmeniu papildytos klasikinės naudos teorijos požiūriu, klasikinė optimizavimo taisyklė galioja ir tokiems sprendi-

[153] Ibidem. P. 442.
[154] Ibidem. P. 426.
[155] Jeigu mūsų nebaugina „stora" (arba „tanki") racionalumo samprata, tai situacinę (substancinę) racionalumo sampratą galima taikyti taip pat ir pirmenybėms. Šiuo atveju veiksmų racionalumas arba iracionalumas priklauso ir nuo to, ar veikėjų pirmenybės yra „teisingos". Jų teisingumas arba neteisingumas gali būti laikomas priklausomu nuo to, ar pirmenybės atitinka „objektyviai galiojantį" pavyzdį, kuris kažkokiu būdu yra prieinamas „metafiziniam" pažinimui arba yra mąstomas kaip duotas dieviškojo apreiškimo.
[156] Žr., pvz.: Riker W. H., Ordeshook P.C. *An Introduction to Positive Political Theory.* Englewood Cliffs. N. J.: Prentice-Hall, 1973. P. 20-23.

mams: tyrimo veikla turi būti tęsiama tol, kol ribinė informacijos rinkimo nauda ir ribiniai informacijos rinkimo kaštai išsilygina.[157]

Procedūrinio racionalumo samprata gali būti taikoma ne vien sprendimų paieškai bei lūkesčių susidarymui, bet ir pirmenybių darybai. Taigi veiksmo racionalumą ar iracionalumą galima laikyti priklausomu nuo to, kokiu būdu susidaro ir keičiasi veikėjo pirmenybės. Jonas Elsteris mano, kad kaip tik taip galima įgyti tokią veiksmų racionalumo sąvoką, kuri būtų ne visai „liesa", bet ir ne tokia „stora", kokią siūlo šv. Augustinas su savo *ordo amoris*. Šiam tikslui Elsteris pirmenybių pokyčius, kurie vyksta sąmoningai formuojant charakterį, skiria nuo tų, kuriuos sukelia subintencionalūs „mechanizmai" (pvz., „neprinokusios vynuogės" arba „uždraustas vaisius saldus").[158]

Abiejų veiksmo racionalumo sampratų – situacinės ir procedūrinės – skirtumas reiškiasi ir dviejų skirtingų racionalaus pasirinkimo teorijos interpretacijų, kurių viena vadinama eksternalistine, o kita internalistine galimybe.[159] Eksternalistinėje interpretacijoje ji suprantama tik kaip numatanti, bet ne kaip aiškinanti teorija, kuri turi parodyti tikruosius veiksmo determinacijos „psichologinius mechanizmus". Ją galima naudoti numatymui, kai veikėjus jų veiksmų sąlygos apriboja taip, kad jiems lieka vienas vienintelis sprendimas, kuris kartu yra optimalus. Tokiais atvejais jie veikia taip pat kaip ir veikėjai, kurie prie savo sprendimų prieina sąmoningai apgalvoję dalyką, nors iš tikrųjų jie „mechaniškai" vadovaujasi, pavyzdžiui, tam tikromis rutinomis, kurias natūrali atranka atrinko kaip „tinkamas" tokioms situacijoms.

[157] Šis neoklasikinės teorijos papildymas informacijos ekonomikos matmeniu susiduria, žinoma, su neišspręsta problema: kaip iš tikrųjų galima žinoti, kiek laiko ir kitų resursų turi būti eikvojama informacijos rinkimui ir analizei („tyrinėjimui"), kai nežinai, kas bus surasta. Jeigu tarsime, kad veikėjas žino savo tyrinėjimo aktų naudą arba tikėtiną naudą, tai šis veikėjas jau daugiau nebesiskiria nuo tobulai informuoto klasikinės naudos teorijos veikėjo. Tačiau kai kada tokia prielaida yra prasminga: kai kalbama apie tyrinėjimo aktus stereotipinėse situacijose, kur veikėjas, nustatydamas tikėtiną tolesnių tyrinėjimo aktų naudą, gali remtis statistiniais duomenimis apie tokių tyrinėjimo aktų rezultatus. Pavyzdys čia gali būti gydytojas, kai jis turi nuspręsti, ar jo pacientui reikia tolesnių tyrimų, kad būtų pašalinta klaidingos diagnozės galimybė.

[158] Žr.: Elster J. *Sour Grapes*. P. 15-26, 109-133.

[159] Žr.: Satz D., Ferejohn J. „Rational Choice and Social Theory" // *The Journal of Philosophy*. 1994. 1994. Vol. 91. Nr. 2. P. 71-87. Eksternalistinio racionalaus pasirinkimo teorijos taikymo galimybę pirmasis parodė Miltonas Friedmanas garsiajame savo straipsnyje. Žr.: Friedman M. „The Methodology of Positive Economics" // Friedman M. *Essays in Positive Economics*. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press, 1959. P. 3-43.

Kai RPT taikoma eksternalistiškai, elgesio tinkamumas objektyviai situacijai yra pakankamas pagrindas tą elgesį laikyti racionaliu. Taigi veiksmų racionalumas šioje interpretacijoje traktuojamas vien situatyviai (kartu ir „substanciškai" Simono prasme): „svarbu ne tai, *kaip* sprendimai surandami, o tik tai, *kas* nusprendžiama."[160] O jeigu racionalaus veiksmo teoriją norime suprasti ne tik kaip numatančią, bet ir kaip kauzaliai aiškinančią (t.y. internalistiškai), tai negalime visiškai atsisakyti procedūrinio racionalumo matmens. Šiuo atveju veiksmui tikslinis racionalumas gali būti priskirtas tik tada, kai jis ne tiktai atrodo tarsi būtų sąlygotas racionalių pagrindų, bet ir iš tikrųjų kyla iš tokių pagrindų ir, be to, „teisingu būdu".[161]

Simonas yra tos nuomonės, kad subjektyvios tikėtinos naudos teorija, kaip griežta procedūrinė veiksmo racionalumo samprata, nėra adekvati nei kaip aiškinanti, nei kaip numatanti žmogiškojo elgesio teorija. Jis remiasi išgarsėjusiais eksperimentiniais Amoso Tversky'o ir Davido Kahnemano rezultatais, kurie žinomi kaip „racionalaus pasirinkimo anomalijos".[162] Šie rezultatai rodo, kad sprendimams įtakos turi tos pačios informacijos apie tas pačias problemines situacijas kalbinio pateikimo formos skirtumai (vadinamasis „įrėminimo" (angl. *framing*) fenomenas); kad būdas, kuriuo žmonės naują informaciją suderina su senąja, neatitinka tos procedūros, kurią aprašo Bayeso teorema, ir t.t.[163]

Šiuos rezultatus Simonas interpretuoja ta prasme, kad žmonės griežtai racionalias informacijos apdorojimo ir sprendimo paieškos procedūras taiko tik paprastose, permatomose probleminėse situacijose. O ten, kur šios situacijos savo sudėtingumu pranoksta žmonių pažintinius sugebėjimus, jie turi griebtis mažiau griežtų („laisvų") informacijos apdorojimo procedūrų, kurias Simonas vadina euristikomis, arba *rules of thumb*. Kartu žmonės atsisako paieškų tokių sprendimų, kurie būtų „substanciškai" racionalūs Simono nurodyta prasme (optimalūs objektyvios situacijos atžvilgiu). Jie ieško tokių sprendimų, kurie jų aspiracijų lygio atžvilgiu yra „patenkinami" arba „pakankamai geri" (*satisficing*). Tokie sprendimai, kurie yra priežastingai

[160] Simon H. *Models of Bounded Rationality*. Vol. 2. P. 453.

[161] Žr.: Elster J. „Introduction" // Elster J. (Ed.) *Rational Choice*. Oxford: Basil Blackwell, 1986. P. 12-13.

[162] Žr., pvz.: Tversky A., Kahneman D. „Rational Choice and the Framing of Decisions" // Hogarth R. M., Reder M. W. (Eds) *Rational Choice. The Contrast Between Economics and Psychology*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1986. P. 67-94.

[163] Žr.: Simon H. *Models of Bounded Rationality*. Vol. 2. P. 428-430.

sąlygoti negriežtų ir netikslių informacijos apdorojimo bei sprendimų paieškos procedūrų ir kurie vadovaujasi *satisficing* taisykle, Simono požiūriu, turi būti laikomi „ribotai racionaliais" (*boundedly rational*) arba „subjektyviai racionaliais".

Subjektyvaus, arba riboto, racionalumo teorija Simonas laiko kognityviąją psichologiją, prie kurios raidos jis pats ir dalykiškai, ir metodologiškai daug prisidėjo savo darbais apie dirbtinį intelektą. Šie darbai pagrįsti idėja, kad žmogaus subjektyvų racionalumą galima pažinti konstruojant kompiuterines programas, kurios simuliuoja „realią" žmogaus sprendimų priėmimo kompetenciją.[164] Jeigu sukuriama tam tikrą kompetenciją simuliuojanti kompiuterinė programa, kuri išlaiko vadinamąjį Turingo testą,[165] tai ši kompetencija gali būti laikoma pažinta. Tačiau tokios programos gali būti sukurtos ne tik, pavyzdžiui, šachmatininko kompetencijai simuliuoti, bet ir paranojiko (taip pat ir psichoanalitiko)[166] elgesiui simuliuoti. Tokiu būdu galime konstatuoti tendenciją, kuri yra būdinga Simono ir jo inspiruotos kognityviosios psichologijos procedūrinio racionalumo sampratai: racionalumo atribucijos (predikacijos) sąlygos joje formuluojamos vis laisviau ir neapibrėžčiau. Jeigu kompiuterio programa galima imituoti tam tikrą sprendimo paieškos arba informacijos apdorojimo procesą, tai tas procesas gali būti laikomas mažų mažiausiai minimaliai „racionaliu".

Jeigu atsižvelgsime ne tik į „organizmo, kuris renkasi, išorinės aplinkos *objektyvias savybes*", bet ir į „*suvokiamas savybes*" bei „paties *organizmo savybes*, kurias jis priima kaip fiksuotas ir jo paties nekontroliuojamas", o be to, dar į šio organizmo būseną sprendimo paieškų ir priėmimo metu, tai bet koks elgesys galės būti laikomas „subjektyviai racionaliu". Čia Simonas priartėja prie Popperio ir Miseso, o jie visi – prie filosofo Hegelio, apie kurį jie,

[164] Žr.: Simon H. „What is an 'Explanation' of Behavior?" Thagard P. (Ed.) *Mind Readings. Introductory Selections on Cognitive Science.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1998. P. 1-28; žr. taip pat: Thagard P. *Mind. Introduction to Cognitive Science.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1996.

[165] Programa išlaiko šį testą, jeigu žmonės, sąveikaujantys su kompiuteriu, kurį valdo „simuliuojanti" programa, kompiuterio reakcijų negali atskirti nuo žmogiškojo veikėjo, su kuriuo jis bendrauja per kompiuterį, reakcijų.

[166] Tokią programą („PARRY") sukūrė Kennethas Markas Colby ir testavo ją Turingo testu. Ir pasirodė, kad net labiausiai patyrę psichiatrai, užduodantys „diagnostinius" klausimus, spaudydami kompiuterio klaviatūrą, PARRY atsakymų negalėjo atskirti nuo „realių" paranojikų atsakymų. Žr.: Colby K.M. „Modelling a Paranoid Mind" // *The Behavioral and Brain Sciences.* 1984. Vol. 4. P. 515-534.

žinoma, nenori nieko žinoti, tačiau kuris panašiai kaip ir jie mokė, kad visa, kas yra tikra, kartu yra protinga. Silpnosios atribucijos sąlygų sampratos (ir situacinės, ir procedūrinės) racionalumo sąvokoje eliminuoja ikianalitinę konotaciją, kuri yra esminė kasdienei žodžio „racionalumas" vartosenai: „tam tikrą dalyką apibūdinti kaip racionalų – reiškia tam dalykui kažkokiu būdu *pritarti*".[167]

7.3 Weberio veiksmo subjektyvaus racionalumo samprata: mėginimas apibrėžti jos vietą sisteminėje klasifikacijoje

7.3.1 Situacinis ir procedūrinis matmenys Weberio tiksliškai racionalaus veiksmo sampratoje

Kai mes dabar retrospektyviai skaitome Weberio pasisakymus apie subjektyviai (tiksliškai) racionalaus ir „tikrai racionalaus" (*richtigkeitsrational*), formaliai racionalaus ir materialiai racionalaus veiksmo skirtumus, tai galime konstatuoti, kad Weberis tikrai racionalią veiklą vienareikšmiškai konceptualizuoja veiksmo racionalumo substancialiosios sampratos perspektyvoje. Tai pasakytina ir apie jo eksplicitinę griežtai racionalaus veiksmo sąvoką (optimizavimas tikrumo situacijoje), ir apie tokio veiksmo pirmąją latentinę sąvoką (optimizavimas rizikos situacijoje). „Faktiškojo" veikėjo veiklos eiga tada yra „tikrai racionali" (*richtigkeitsrational*), kai ji nesiskiria nuo tokios eigos, kuri būtų padarinys sprendimo, kurį priimtų šio veikėjo situacijoje esantis „fiktyvus" veikėjas, turintis tuos pačius tikslus kaip ir „faktiškasis", tačiau kartu dar ir disponuojantis „tikru" ontologiniu ir kauzaliniu žinojimu.

Kaip jau buvo kalbėta,[168] Weberis čia tikriausiai remiasi prielaida, kad veikėjų tikslų žinojimas yra palyginus neproblemiškas, nes šie tikslai yra nulemti socialinės veikėjų, kaip karvedžių, verslininkų, darbininkų ir t.t., tapatybės. Pranokti savo ontologiniu ir kauzaliniu žinojimu tokius veikėjus gali pretenduoti bent jau istorikas, tyrinėjantis valstybių vadovų veiksmus: „Esant idealiam anų sąlygų žinojimo maksimumui, kurį mes, čia nagrinėdami grynai *loginius* klausimus, *teoriškai* norime ir galime priimti kaip prielaidą, – nors tikrovėje tas maksimumas pasitaiko retai arba galbūt

[167] „To call a thing rational is to endorse it in some way". Žr.: Gibbard A. *Wise Choices, Apt Feelings. A Theory of Normative Judgment.* Oxford: Clarendon press, 1990. P. 6.
[168] Žr. anksčiau, 5.1.1.

visai nepasiekiamas, – jis (istorikas – Z. N.) gali retrospektyviai mintyse atlikti tą patį svarstymą, kurį jo 'herojus' daugiau ar mažiau aiškiai atliko arba 'būtų galėjęs atlikti <...>'."[169]

Tačiau mes taip pat jau esame aptarę, kodėl tiksliškai racionalaus veiksmo „tikrai racionali" (*richtigkeitsrationale*) eiga Weberiui dar nereiškia, kad šis veiksmas iš tikrųjų yra kilęs iš to „mintinio apsvarstymo", kuris glūdi nulinėje tyrinėtojo hipotezėje. Jeigu objektyvi situacija nekinta, o ją sudaro ribotas lengvai apžvelgiamų galimybių skaičius, tai visiškai įmanoma, kad „tradicinio" valstiečio, kuris savo resursus paskirsto vadovaudamasis nusistovėjusiais įpročiais, ūkinė veikla savo rezultatais niekuo nesiskirs nuo tokios veiklos, kurios subjektas vadovaujasi gerai apgalvotais apskaičiavimais. Pats Weberis pateikia pavyzdžių, kuriuose subjektyviai neracionali, tik psichologiškai paaiškinama veikla kartu techniškai yra visiškai „tikrai racionali", tikslinga arba funkcionali. „Jeigu čia mes visiškai atsiribosime nuo tam tikrų vadinamosios psichoanalizės, kuri turi šį pobūdį, dalių, tai pasirodys, kad, pavyzdžiui, ir tokioje konstrukcijoje, kaip Nietzsche's resentimento teorija, pateikiama interpretacija, kuri iš pragmatinės interesų būklės išveda objektyvų išorinio arba vidinio elgesio racionalumą, kuris lieka nevisiškai arba visiškai nepastebėtas, nes veikėjas jo dėl suprantamų priežasčių 'nepripažįsta'."[170]

Weberio subjektyvaus (tikslinio) racionalumo sąvoka išreiškia procedūrinę veiksmo racionalumo sampratą. Subjektyviai racionaliu Weberis nori laikyti tik tokį veiksmą, kuris yra orientuotas „į vienareikšmiškai ir su visa sąmone suvoktus tikslus ir su visiška sąmone pasirinktas kaip 'adekvačias' priemones".[171] Tatai yra veiksmai, kurie įvykdo sąmoningai apgalvotus sprendimus. Šį apgalvojimo procesą Weberis aprašo taip: „veikiantis žmogus <...> pasveria 'išorėje' jo esančias ir, kiek jis žino, tikrovėje duotas jį dominančių ateities procesų 'sąlygas' ir tada mintyse įtraukia į priežastinį sąryšį įvairius savo paties elgesio 'galimus būdus' ir jo *laukiamus* padarinius, kurie susiję su anomis 'išorinėmis' sąlygomis, kad po to pagal tokiu būdu (mintyse) įgytus 'galimus' rezultatus nuspręstų, koks elgesio būdas labiausiai atitinka jo 'tikslą'."[172] Kaip jau buvo sakyta, toks veiksmo subjektyvus tikslinis racionalumas dar nereiškia jo objektyvaus

[169] Weber M. „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik." S. 267.
[170] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 434.
[171] Ibidem.
[172] Weber M. „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik". S. 267.

racionalumo: „politiniai" ir „spekuliaciniai" kapitalistai, kaip ir tikintieji raganomis bei kerėtojais, savo veiksmuose Weberiui yra „iracionalūs", nors subjektyviai, rinkdamiesi savo veiksmus, jie lygiai taip pat viską kruopščiai apgalvoja kaip ir „racionalūs" kapitalistai arba „modernūs" gydytojai, nustatydami diagnozes ir gydymo būdus.

Be to, Weberis neina taip toli kaip Popperis, kuris pasirengęs ir bepročio elgesį vadinti racionaliu. Kad racionaliai paaiškinamo elgesio sritį atribotų nuo „psichopatinės reakcijos taisyklių"[173], „tam tikrus Friedricho Wilhelmo IV 'veiksmus'"[174] Weberis panaudoja kaip pavyzdį.[175] Weberis, kuris ir dėl asmeninių priežasčių buvo nuodugniai susipažinęs su specialiąja psichiatrijos srities literatūra,[176] žinoma, gerai žinojo, kad ir psichopatologinis elgesys subjektyviai gali būti kruopščiai apgalvotas. Kai jis tokį elgesį laiko iracionaliu, tai jis vadovaujasi kasdienės kalbos semantinėmis taisyklėmis, į kurias orientuojasi ir psichiatrija bei teisės mokslas. Jo subjektyvaus tikslinio racionalumo sąvoka iš esmės yra ta pati, kuria operuoja teisės mokslas, kai jis, pavyzdžiui, civilinėje teisėje sutarčių ar testamentų galiojimą sieja su jas sudarančių asmenų „sveiku protu" bei „visa sąmone" arba baudžiamojoje teisėje galimybę bausti sieja su „pakaltinamumu", o bausmės dydį – su tyčiniu ar netyčiniu baudžiamų veiksmų pobūdžiu.

Teisininkams (kitaip negu ekonomistams) yra svarbus pirmiausia subjektyvus arba procedūrinis veiksmų racionalumo aspektas: ar veikėjas numatė (planavo) savo veiksmų padarinius, ar, priešingai, jie atsirado kaip nelauktas

[173] „Roscher und Knies und die logischen Problem der historischen Nationalökonomie", S. 78.

[174] Ibidem.

[175] Weberis remiasi (ibidem, S. 100) Friedricho Meinecke's straipsniu („Friedrich Wilhelm IV. und Deutschland" // *Historische Zeitschrift.* 1902. Bd. 89. S. 17-53), kuriame aptariama F. Rachfahlio knyga (*Deutschland, König Friedrich Wilhelm IV. und die Berliner Märzrevolution.* Halle a.S.: M. Niemeyer, 1902). Jis tikriausiai turi galvoje abiejų istorikų ginčą aiškinant 1848 m. kovo 19 d. įvykius, kai karalius jau aiškios karinės pergalės prieš sukilėlius akivaizdoje įsakė nutraukti ugnį ir išvesti vyriausybės kariuomenę iš Berlyno. Rachfahlis stengėsi „racionalizuoti" karaliaus elgesį, o Meinecke į tai atsakė: „Po to, kai mes sužinojome, kad jau 1842 m. pasirodė jo ligos simptomai, mes neturime atmesti netgi patologinių jo pusiausvyros pažeidimų galimybės". Žr.: Meinecke F. „Friedrich Wilhelm IV. und Deutschland". S. 45.

[176] Weberis, be abejo, žinojo ir tris Karlo Jasperso suformuluotus „chimeriškų idėjų" požymius, kurie ir šiandien psichiatrijoje laikomi klasikiniais: (1) „Beprecedentis (*unvergleichliche*) *subjektyvus tikrumas*"; (2) „*nepaveikumas* patyrimui ir logiškai būtinoms išvadoms"; (3) „*turinio negalimybė*" („die *Unmöglichkeit des Inhalts*"). Žr.: Jaspers K. *Allgemeine Psychopathologie.* S. 45.

šalutinis rezultatas? Ar jis veikė apgalvotai, ar būdamas afekto būsenos?[177] Kiek, turint galvoje tuometinę veikėjo „psichofizinio aparato" būseną, jis apskritai galėjo numatydamas kontroliuoti savo elgesį? Weberio veiksmo racionalumo situacinio matmens sampratai antspaudą uždėjo jo meto „abstrakti ūkio teorija". Tuo tarpu jo procedūrinės dimensijos analizei įtakos turėjo visa jurisprudencijos tradicija su jos pakaltinamumo, sąmoningo ketinimo, neatsargumo sąvokomis, kurios sudarė Weberio apmąstymų foną.[178]

7.3.2 Raymondo Boudono „kognityvistinis modelis" ir Maxo Weberio „veiksmo subjektyvus racionalumas"

Tačiau ar (ir kaip) šią veiksmo subjektyvaus (tikslinio) racionalumo sąvoką galima analitiškai (ir formaliai) eksplikuoti? Atsakant į šį klausimą, neišvengiamas išeities taškas yra gausūs prancūzų sociologo Raymondo Boudono darbai,[179] kuriuose jis siekia išplėtoti veiklos teoriją, jo vadinamą keliais skirtingais pavadinimais – racionalaus pasirinkimo „kognityvistiniu modeliu", „sintetine racionalumo teorija", [180] „kompleksine racionalumo teorija".[181] Šią savo „sintetinę" teoriją jis apibūdina kaip sociologinės ir ekono-

[177] Plg. Weber M. „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik". S. 271.

[178] Socialinio teorinio Weberio mąstymo jurisprudencinis fonas tik iš dalies parodytas įdomioje Stepheno P. Turnerio ir Registo A. Factoro knygoje. Žr.: Turner S. P., Factor R. A. *Max Weber. The Lawyer as Social Thinker.* London and New York: Routledge, 1994. Žr. taip pat: Gephart W. „Juristische Ursprünge in der Begriffswelt Max Webers – oder wie man den juristischen Ausdrücken einen soziologischen Sinn unterschiebt" // *Rechtshistorisches Journal.* 1990. Bd. 9. S. 343-362.

[179] Žr.: Boudon R. „Weber's Notion of Rationality and the Theory of Rationality in Contemporary Social Sciences" // Helle H. J. (Ed.) *Verstehen and Pragmatism. Essays in Interpretative Sociology.* Fr. a. M.: Peter Lang, 1991. P. 33-46; to paties: *The Art of Self-Persuasion. The Social Explanation of False Beliefs.* Oxford: Polity Press, 1994. P. 1-55; to paties: „The 'Cognitivist Model'. A Generalized 'Rational-Choice Model'", *Rationality and Society.* 1996. Vol. 8. N 2. P. 123-150; to paties: *Le juste et le vrai. Etudes sur l'objectivité des valeurs et de la connaissance.* Paris: Fayard, 1995; to pat.: *Ideologie. Geschichte und Kritik eines Begriffs.* Hamburg: Rowohlt, 1988. S. 86-93 ir kt.

[180] Boudon R. „Vers une théorie synthetique de la rationalité" // *Schweizerische Zeitschrift für Soziologie.* 1993. Bd. 19. S. 93-114.

[181] Boudon R. „Reconstructing Complex Systems Needs a Complex Theory of Rationality" // Derlien H-U., Gerhardt U., Scharpf F.W. (Hrsg.) *Systemrationalität und Partialinteresse.* Festschrift für Renate Mayntz. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1994. S. 167-188.

minės veiklos teorijos sintezę ir kartu kaip Weberio veiksmo subjektyvaus racionalumo sąvokos eksplikaciją.

Boudonas skiria siaurąją, plačiąją ir tarpinę veiksmo racionalumo sampratą.[182] Pagal siaurąją sampratą veiksmas yra racionalus, kai jis yra sąlygojamas objektyviai galiojančių pagrindų. Šios sampratos pavyzdys yra Vilfredo Pareto „loginio veiksmo" sąvoka; Weberis pagal savo „Kategorijų" straipsnio terminologiją tokį veiksmą apibūdintų kaip kartu objektyviai ir subjektyviai racionalų veiksmą. Plačiąją sampratą reprezentuoja jau pateikta Popperio nuomonė, kad veiksmas yra racionalus, kai jis apskritai turi kokį nors pagrindą.

Pagal tarpinę sampratą, kurią jis priskiria Weberiui ir su kuria pats sutinka, „elgesys yra racionalus, kai jis gali būti paaiškintas sakiniu, kuris prasideda 'X taip daryti turėjo gerą pagrindą Y, nes...', nerizikuodamas susilaukti prieštaravimo ir pats pajausti, kad sako kažką nederamo."[183] Po žodžio „nes" turi būti aprašomos veikėjo nuomonės, kurios sukėlė jo elgesį. Boudonas savo sampratą iliustruoja pavyzdžiais, kaip antai: „negalima sakyti: 'motina turėjo gerą pagrindą rėžti antausį savo vaikui, nes ji buvo pikta'. Veikiau reikėtų sakyti: 'motina neturėjo jokio pagrindo rėžti antausį savo vaikui, nors ji buvo pikta' <...>. Tačiau, nesulaukiant prieštaravimų, galima teigti: 'puritonai turėjo gerų pagrindų investuoti savo pelnus, nes jie buvo įsitikinę, kad nereikalingo vartojimo vengimas ir sėkmingas verslas yra Dievo malonės ženklas'."[184]

Pagrindai, kurie yra objektyviai tikri ar teisingi (*richtig*), savaime aišku, yra ir „geri". Bet „gerai pagrįstais" Boudonas nori laikyti ir kai kuriuos veiksmus, kuriuos veikėjai pasirenka, bei nuomones, kurioms jie pritaria, tačiau kurie ar kurios negali išlaikyti patikrinimo moksliniais metodais. Boudonas tokių nuomonių ir iš jų kildinamų veiksmų pavyzdžius ima kai kada iš kognityviosios psichologijos, o kai kada iš žinojimo sociologijos. Pirmuoju atveju dalykas liečia kognityviosios psichologijos nustatytas klaidas, kurias sistemingai daro paprasti žmonės (specialių žinių neturintys veikėjai), kai jie susiduria su netrivialiais uždaviniais, kuriuos sprendžiant, tenka operuoti tikimybinėmis sąvokomis. Antrasis atvejis – tai klaidingos

[182] Žr.: Boudon R. „Weber's Notion of Rationality and the Theory of Rationality in Contemporary Social Sciences". P. 34-38.

[183] Boudon R. *The Art of Self-Persuasion*. P. 255.

[184] Boudon R. „Weber's Notion of Rationality and the Theory of Rationality in Contemporary Social Sciences". P. 38.

nuomonės, kurias veikėjai įgyja dėl vadinamųjų „pozicijos efektų". „Pozicijos efektai" – tai sistemingi duomenų aibės, kurios pagrindu veikėjas susidaro savo nuomonę, apribojimai arba iškraipymai, kuriuos sąlygoja veikėjo padėtis socialinių santykių rezginyje. Antai mokytojas, geriausių sumetimų vedinas, gali tikėti, kad jo mokinių žinių lygis metai iš metų menkėja, nors „objektyviai" (pagal metodiškų tyrimų rezultatus) tai visiškai neatitinka tikrovės.[185]

Šiais atvejais susiduriame su klaidingomis nuomonėmis, susidarančiomis vadinamuosiuose „šaltuosiuose" nuomonių formavimosi procesuose, kuriuos kontroliuoja, apskritai paėmus, *„sveiki (sound) metodologiniai principai, sveikos idėjos* arba teorijos ir pagaliau sveikos intelektualios procedūros".[186] Tačiau tie principai ir procedūros atveda prie klaidingų nuomonių, kai jie neatsargiai ir neapdairiai taikomi iškraipytiems duomenims, nepatikrintoms prielaidoms ir pan. Klaidinga nuomonė negali pretenduoti būti „geru pagrindu", taigi ir būti laikoma „racionalia", jeigu ji atsiranda kaip vadinamųjų „karštų" nuomonių formavimosi mechanizmų (pvz., norams pavaldaus mąstymo ar kognityvaus disonanso redukcijos) produktas.

Reikia konstatuoti, kad Boudonas savo „sintetinėje" veiksmo racionalumo teorijoje iš esmės operuoja tomis pačiomis ikianalitinėmis intuicijomis, kurias Weberis reziumuoja išsireiškimu „subjektyvus tikslinis racionalumas" ir kuriomis savo darbe vadovaujasi psichiatrai bei teisininkai. Tačiau jos negalima laikyti nei visaverte analitine teorija, nei tinkama aiškinančiąja teorija. Ji nėra analitinė teorija, nes Boudonas neformuluoja jokių eksplicitinių kriterijų, kaip atpažinti tuos veiksmus, kurie yra atliekami su „gerais pagrindais" ir tas nuomones, kurios yra su „gerais pagrindais" priimamos. Jis pats sutinka su tuo, kad „tarpinis" jo apibrėžimas – tai ne „formalus", o tik „deiktinis" (ostensinis) arba „semantinis" apibrėžimas. Tačiau jis nemano, kad tai yra reikšmingas trūkumas, nes jis taria, kad priskiriant racionalumą veiksmams, galima pasikliauti kalbos jausmu arba sveiku protu – *common sense.* Ir vis dėlto yra daugiau negu abejotina, ar *common sense* visada užtikrina sprendėjų konsensusą. Kaip, pavyzdžiui, reikia vertinti veikėjo pagrindus, kai vieni sprendėjai „jaučia", kad tie pagrindai yra „geri", o kiti, priešingai, – kad jie yra blogi? Tokiais intuicijų konflikto atvejais reikalingas

[185] Žr.: Boudon R. *Subjective Rationality and the Explanation of Social Behavior.* Max-Planck-Insitut für Gesellschaftsforschung. Discussion Paper 89/6. Köln, 1989. P. 29-31.

[186] Boudon R. „Subjective Rationality and the Explanation of Social Behaviour" // Simon H. with Egidi M., Marris R. and Viale R. *Economics, Bounded Rationality and the Cognitive Revolution.* P. 136.

eksplicitiškai suformuluotas kriterijus, kad vienus veiksmus būtų galima laikyti racionaliais, o kitus – neracionaliais.[187]

Boudono „sintetinė", arba „kompleksinė", racionalumo teorija negali efektyviai funkcionuoti ir kaip priimtina aiškinančioji teorija „individualistiniuose" sociologiniuose aiškinimuose, turinčiuose makro-mikro-makro perėjimo struktūrą. Makro-mikro perėjimą užtikrina „tiltinė hipotezė", kuri makrolygmens (sociostruktūrinius) kintamuosius sujungia su mikrolygmens (veiksmo teorijos) kintamaisiais ir taip pavaizduoja veikėjo situacijos logiką.[188] Veiksmo teorija reikalinga ne tik selekcijos logikoje (veiklos eigos aiškinimui), bet ir situacijos logikos analizei. Ji privalo nurodyti mikrokintamuosius, kurie turi įeiti į „tiltines hipotezes".[189]

„Sintetinė" Boudono teorija to nepadaro. Šiuo atžvilgiu ji nusileidžia subjektyvios tikėtinos naudos teorijai. Pastarajai teorijai dauguma empirinės pakraipos tyrinėtojų, kurie orientuojasi į RPP, pirmenybę teikia ir dėl to, kad ji aiškiai nurodo, kokius duomenis apie individualius veikėjus reikia surinkti: būtent, duomenis, įgalinančius nustatyti tikimybių ir naudos įverčius, kuriuos veikėjams suteikia pasirinkimo alternatyvos. Tad galbūt būtent subjektyvios tikėtinos naudos teoriją galima laikyti probleminės Weberio subjektyviai tiksliškai racionalaus veiksmo sąvokos geriausia eksplikacija?

7.3.3 Subjektyvus veiksmo racionalumas subjektyvios tikėtinos naudos teorijoje

Kadangi subjektyvios tikėtinos naudos teorijoje tikimybės suprantamos kaip veikėjo tikėjimo laipsniai, kurie gali visiškai neatitikti laukiamųjų veiksmo padarinių „realių" tikimybių, ši teorija atsižvelgia į Weberio intuiciją, kad „subjektyvus" ir „objektyvus" veiksmo racionalumas nesutampa. Tačiau bayesiškoji mokymosi teorija, priklausanti procedūrinei subjektyvios tikėtinos naudos teorijos daliai, apima teiginį, kad subjektyvūs tikimybių vertinimai mokymosi procese artėja prie jų objektyvių reikšmių, jeigu veikėjas racionaliai (pagal Bayeso kondicionalizavimo taisyklę) keičia savo lūkesčius.

[187] Boudon R. „Weber's Notion of Rationality and the Theory of Rationality in Contemporary Social Sciences". P. 39.
[188] Žr.: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* S. 120, 134-135.
[189] Žr. ibidem. S. 138.

Atrodytų, kad tai diskvalifikuoja magijos veiksmingumu tikinčio veikėjo elgesį kaip „iracionalų" ir kartu aiškiai prieštarauja Weberio požiūriui, kad toks elgesys subjektyviai gali būti visiškai tiksliškai racionalus. „Kaip trinant iš medžio įžiebiama ugnis, lygiai taip ir mago manipuliacijos išgauna iš dangaus lietų. Ir trinant įžiebta ugnis yra lygiai toks pat 'maginis' produktas, kaip ir burtininko manipuliacijų sukeltas lietus. Taigi religinės ar 'maginės' veiklos arba mąstymo neįmanoma atskirti nuo kasdienės tikslingos veiklos, – tuo labiau kad ir jos tikslai yra daugiausia ekonominiai. Tiktai mes, spręsdami mūsų šiandieninės gamtos sampratos požiūriu, atskirtume objektyviai 'teisingus' priežasčių priskyrimus nuo 'neteisingų' ir pastaruosius galėtume laikyti iracionaliais, o atitinkamą veiklą – 'burtais'."[190] Keblumai, kuriuos Bayeso mokymosi teorijai, o kartu ir subjektyvistinei tikėtinos naudos teorijai kelia tikinčiųjų magija elgesys, kyla dėl to, kad atrodo, jog tokie veikėjai nepajėgia mokytis iš patirties.

Tačiau nereikia išleisti iš akių, kad Bayeso racionalaus mokymosi procesas gali atvesti prie „teisingų" lūkesčių tik esant tai sąlygai, kad pradinės teisingų hipotezių tikimybės, jeigu tos hipotezės apskritai jau yra duotos, nėra nulinės. Bayeso mokymosi teorija neaiškina: (1) iš kur ateina pradinės tikimybės; (2) iš kur ateina pačios hipotezės; (3) kodėl veikėjas savo patirtis konceptualizuoja (klasifikuoja) kaip tik šiuo būdu ir netaiko joms kokių nors kitų klasifikavimo sistemų. Jeigu veikėjas naudoja sąvokų sistemą, kurioje reiškinių klasifikacija neatitinka gamtos susiskaidymo į natūralias rūšis – *natural kinds*, – tai jis jau negali prieiti prie „teisingų" lūkesčių. Racionalaus mokymosi procesą taip pat gali blokuoti pradinė prielaida, kuri teisingai hipotezei priskiria nulinę pradinę tikimybę.

Teoretikas filosofas, kuris ieško nepriekaištingos normatyvinės episteminio ir praktinio racionalumo teorijos, minėtus subjektyvios tikėtinos naudos teorijos savitumus, kurie jai yra būdingi kaip tam tikrai subjektyvaus racionalumo teorijai, galėtų traktuoti kaip jos ribas arba trūkumus. Tačiau aiškinančiojo socialinio mokslo, kuris, aiškindamas „sociologinius faktus", bet kuriuos atveju turi priimti kaip pradines sąlygas tam tikrus veikėjų lūkesčius, interesų požiūriu, minėti savitumai yra priimtini. Mums yra daug svarbiau, kad nepaisant šių „ribotumų" arba veikiau jų dėka, subjektyvios tikėtinos naudos teorija tobulai dera su tam tikromis Weberio intuicijomis apie objektyvaus ir subjektyvaus racionalumo santykius.

[190] Weber M. *Religijos sociologija* / Vertė Z. Norkus. – V.: Pradai, 2000. P. 7-8.

Viena iš geriausiai žinomų Weberio idėjų yra garsioji jo tezė apie tą priežastinį vaidmenį, kuris nubrėžiant ilgalaikių socialinių kitimų kryptį priklauso pasaulėvaizdžiams kaip „iešmininkams". „Interesai (materialūs ir idealūs), ne idėjos tiesiogiai valdo žmonių veiklą. Tačiau 'pasaulėvaizdžiai', kuriuos sukūrė 'idėjos', labai dažnai kaip iešmininkai nulemdavo, kuriais bėgiais interesų dinamika stūmė veiklą."[191] Jeigu mes šią Weberio metaforą pamėginsime analitiškai dekoduoti, tai tam reikalui vienas labai tinkamas raktas galėtų būti Bayeso mokymosi teorija. Pasaulėvaizdžio savitumą kaip tik apibrėžia: (1) aibė pagrindinių sąvokų, kuriomis patirtis interpretuojama ir klasifikuojama; (2) tikimybių pradiniai priskyrimai hipotezėms, kurios neperžengiant to pasaulėvaizdžio rėmų apskritai gali būti (mintimis ir žodžiais) formuluojamos. Dėl tokių pradinių priskyrimų taip pat ir moderniame moksliniame pasaulėvaizdyje esama hipotezių, kurios neturi jokio šanso būti „pozityvaus" patyrimo patvirtintos, nes pradinė jų tikimybė yra nulinė. Lūkesčiams formuojantis, pasaulėvaizdžiai atlieka tą patį vaidmenį, kokį veiklai turi socialinės struktūros: jie tą formavimąsi apriboja ir kartu padaro galimą.

Pasaulėvaizdžiai žmogaus mąstymui uždeda apribojimus, kuriuos galima palyginti su tais, kokius žmogaus veiksmams uždeda „biudžeto tiesė" ir institucijos. Socialinės struktūros veiksmams apibrėžia veiksmo situaciją ir sąlygoja galimybių erdvę, kurioje veikėjas gali ieškoti ir rasti savo praktinių problemų sprendimą, o pasaulėvaizdžiai tokį pat vaidmenį atlieka mąstymui. Jie apibrėžia problemines situacijas ir apriboja jų apmąstomų sprendimų erdvę.

Priklausomai nuo to, kokios yra pagrindinės pasaulėvaizdžio konceptualios struktūros ir pradinės tikimybės, tokios problemos gali būti realios arba vien tik pseudoproblemos. Jeigu konceptualus karkasas yra niekam netikęs arba jeigu teisingoms hipotezėms iš pat pradžių priskiriamos nulinės tikimybės, o aukštos tikimybės, priešingai, yra priskiriamos klaidingoms hipotezėms, tai net pačios didžiausios pagal kondicionalizavimo taisyklę funkcionuojančio „subjektyvaus racionalumo" sąnaudos veikėjų lūkesčių nepriartina prie „tikrovės". Jeigu „iešmas" iš pat pradžių nustatytas klaidingai, tai mąstymas vis tolyn juda klaidingais bėgiais.

Šiuo atveju galima „subjektyvi" (formali), bet ne „objektyvi" (materiali arba substanciali) socialinės veiklos ir mąstymo racionalizacija. Šią į bayesiš-

[191] Žr.: Weber M. „Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Vergleichende religionssoziologische Versuche. Einleitung" // GARS I. S. 252.

kąjį požiūrį gerai įsikomponuojančią idėją Weberis išreiškia taip svarstydamas: „Taigi didėjanti subjektyvi veiksmų racionalizacija nebūtinai yra ir objektyvi 'pažanga' racionaliai 'tikros' veiklos kryptimi. Pavyzdžiui, magija buvo taip pat sistemingai 'racionalizuojama' kaip ir fizika. Pirmoji, ketindama užsiimti 'racionalia' terapija, beveik visur atsisakydavo gydyti empirinius simptomus vien empiriškai patikrintomis žolelėmis ir mikstūromis, užsibrėždama sau tikslą pašalinti (tariamai) 'tikrąją' (magišką, demoniškąją) ligos 'priežastį'. Taigi formaliai ši terapija turėjo visiškai tokią pat racionalesnę struktūrą kaip ir kai kurie svarbiausi moderniosios terapijos pasiekimai. Tačiau mes šios magiškos žynių terapijos, lygindami ją su ana empirine terapija, *nelaikysime* 'pažanga' 'teisingos' veiklos kryptimi. <...>Tai, kad subjektyviai pažangėjanti veikla atveda prie objektyviai 'tikslingesnių' veiksmų, yra tik viena iš daugelio galimybių, ir yra procesas, kuris yra vien tikėtinas (ir turi skirtingo dydžio tikimybę)."[192]

7.3.4 Weberio subjektyvaus veiksmų racionalumo sąvoka ir formalios subjektyvaus proto teorijos ribos

Weberio „subjektyvaus (tikslinio) racionalumo" sąvoka, jai artimi ikianalitiniai vulgariosios psichologijos vaizdiniai ir tų vaizdinių protoanalitiniai aiškinimai teisinėje kazuistikoje turi, žinoma, ir tokių konotacijų, į kurias formalizuojanti šios sąvokos eksplikacija subjektyvios tikėtinos naudos teorijoje neatsižvelgia. Šioms konotacijoms priklauso pirmiausia sąmoningas svarstymas (*deliberatio*). Weberis nori subjektyviai tiksliškai racionaliais laikyti tik tokius veiksmus, kurie yra neentimematiško praktinio silogizmo išvados (t.y. jame negali būti nutylėtų prielaidų). Tai yra tokie veiksmai, kurie „atliekami nesant fizinės ir psichinės 'prievartos', aistringų 'afektų' ir 'atsitiktinių' sprendimo aiškumo aptemimų; veiksmai, kurie yra sąmoningi, kuriais mes siekiame aiškiai suvokiamo 'tikslo', tam panaudodami 'priemones', kurios mūsų žiniomis, t.y. pagal turimą patyrimą, yra adekvačiausios."[193] Veikėjas čia turi turėti aiškią ir ryškią visų savo sprendimo premisų sąmonę, su kuria jis „racionaliai *pasveria* ir priemones tiks-

[192] Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und der ökonomischen Wissenschaften". S. 526.
[193] Weber M. „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik" S. 226-227.

lais, ir tikslus šalutiniais padariniais, galiausiai ir skirtingus galimus tikslus vienus kitais".[194] Šitaip sąmoningai apsvarstydamas, jis suformuoja veiksmų planą, pagal kurį veikėjas toliau sąmoningai orientuoja savo veiklos „eigą". Tačiau prieš tai jis dar turi išsiaiškinti, kokios yra jo pirmenybės. Subjektyvios tikėtinos naudos teorija remiasi prielaida, kad veikėjas, pasirinkdamas savo veiksmus, vadovaujasi pirmenybėmis, kurių tvarka jau yra duota. Tačiau pirmenybės sąvoka yra teorinis konstruktas, kurio referentas yra neprieinamas tiesioginiam stebėjimui. Stebimais galima laikyti išoriniam suvokimui atvirus pasirinkimo veiksmus, kurie bihevioristinėje racionalaus pasirinkimo teorijos interpretacijoje (P. A. Samuelsono atskleistosios pirmenybės koncepcijoje [195]) yra traktuojami kaip vienintelė teiginių apie pirmenybes empirinės kontrolės instancija. Jeigu šios interpretacijos atsisakoma, tai antroji kontrolės instancija gali būti introspekcija, kuri tačiau irgi turi reikalą ne tiesiogiai su pirmenybėmis, o su tikslais, norais ir pan. „mentaliniais objektais".

Jeigu atsižvelgsime į šią introspekcinę realybę, tai irgi turėsime neišleisti iš akių, kad veikėjui ne visada yra aiškūs jo norai, tikslai ir prioritetinė jų tvarka. Sąmoningas apsvarstymas, kaip vidinis veikėjo aktyvumas, apima ne tik galimų alternatyvių veiksmų padarinių apskaičiavimą, bet ir savo paties norų apmąstymą, kuriuo veikėjas atranda savo „tikruosius" norus, jų „tikrąją" svarbą sau pačiam ir taip įgyja aiškumą apie save.[196] Žinoma, sąmoningas veiksmų plano formavimas ir savo paties norų apmąstymas *in foro interno* kasdieniame žmogaus gyvenime yra gana retas dalykas. Kadangi Weberis subjektyvaus tikslinio racionalumo atribucijos veiksmui sąlyga laiko šių parengiamųjų mentalinių aktų atlikimą, tai jis ir prieina prie savo jau cituoto tvirtinimo, kad toks veiksmas „tikrovėje" yra gana reta išimtis.

Tačiau subjektyvios tikėtinos naudos teorija nurodo tik tokias tikslinio racionalumo atribucijos ar predikavimo sąlygas, kurios yra neutralios jos aksiomų ir teoremų bihevioristinės ir mentalistinės interpretacijos atžvilgiu. Todėl jos požiūriu, subjektyviai racionaliais gali būti laikomi ir tokie elgesio epizodai, kurie nėra sąmoningo apsvarstymo padarinys. „Bayeso subjektai

[194] Weber M. WuG. S. 13.

[195] Žr. anksčiau, 5.2.1.

[196] Žr.: Baigent N. „Deliberation and Rational Choice" // Hollis M., Vossenkuhl W. (Eds) *Moralische Entscheidung und rationale Wahl.* München: R.Oldenbourg Verlag, 1992. S. 75-84; Žr. taip pat: Baumann P. *Macht und Motivation. Zu einer verdeckten Form sozialer Macht.* Opladen: Leske+Budrich, 1993. S. 21-28, 55-69.

gali būti tik automatai, kurių elgesio pavidalas atitinka sprendimų teorijos aiškinimus. Jie gali būti taip tobulai sukonstruoti, kad racionaliu būdu pakeičia savo tikėjimo laipsnius (*degrees of belief*), kai gauna atitinkamus duomenis, surikiuoja savo norus laipsniais (*degrees of desire*), kai jiems siūlomas koks nors pasirinkimas, ir racionaliai renkasi pagal savo norėjimo stiprumą. Jiems gali niekada neprireikti galvoti apie naujų duomenų svorį, kai jie nustato jų reikšmę, ieškodami pusiausvyros tarp jų ir geriau žinomų faktų. Ir jiems gali niekada neiškilti būtinumas apsvarstyti esamus pasirinkimus, kai jie bando nuspręsti, kuris iš jų yra labiausiai pageidaujamas. Jų sprendimai, ką reikia daryti, ir jų propozicinių nuostatų pokyčiai gali įvykti be kokios nors sąmonės ir priežiūros iš jų pačių pusės."[197] Weberis aiškiai nesutiktų subjektyvų tikslinį racionalumą predikuoti tokiems „bayesiškiesiems automatams".

Kita esminė konotacija, kuri glūdi Weberio subjektyvaus (tikslinio) racionalumo sąvokoje (ir jos giminaičiuose iš jurisprudencijos ir kasdienės kalbos), bet į kurią neatsižvelgia formali bayesiškoji „subjektyvaus proto" teorija, yra „prasmingumas": požymis, kurį, kaip žinome, Weberis naudojo „veiklai" nuo paprasto „elgesio" atriboti. „'Veikla' čia reikia vadinti žmogaus elgesį (nesvarbu, išorinį ar vidinį darymą, susilaikymą ar iškentimą), jeigu ir kadangi veikiantysis ar veikiantieji su juo sieja kokią nors subjektyvią *prasmę*."[198] Turint galvoje probleminius poslinkius ir įžvalgas, kurios praėjus aštuoniasdešimčiai metų po šio sakinio parašymo įsitvirtino kognityviajame moksle (kurio Weberio laikais dar apskritai nebuvo) ir analitinėje filosofijoje, socialiniai mokslininkai jau daugiau nebeturi teisės šį sakinį bemintiškai kartoti, kaip jie yra įpratę. Tas sakinys jau daugiau nėra savaime suprantamas. Ar mes galėtume dirbtinės esybės, kurios elgesys išlaiko Turingo testą, elgesį laikyti „subjektyviai prasmingu", taigi veikla?

Į šį klausimą mes turime atsakyti teigiamai, jeigu sutiksime su ta Weberio „prasmingumo" interpretacija, kurią jau prieš daugelį metų gynė Johannesas Weißas. Jo teigimu, Weberio „prasmingumas" reiškia kalbinį komunikuojamumą ir kartu intersubjektyvumą. „Čia kaip bendriausias pozityvus prasmingos elgesio orientacijos požymis nurodoma tai, kad šis elgesys, arba jį lemiantys pagrindai, iš principo yra sąmoningi, turi kalbinę formą *ir* ko-

[197] Pettit Ph. „Verstehen" // Wade Hands D., Davis J. B., Mäki U. (Eds.) *The Handbook of Economic Methodology*. Cheltenham: Edward Elgar, 1998. P. 532-533.
[198] Weber M. WuG. S. 1.

munikacijos (kuri gali būti ir vidinė komunikacija) dėka nė tik gali būti perduodami, bet ir keičiami. Tuo kartu pasakoma <...>, kad prasmingumas *per definitionem* reiškia bent jau potencialų intersubjektyvumą."[199] Pasak Weißo, „prasmingumas" reiškia kartu minimalų racionalumą: kadangi Weberio „tradiciniai" ir „afektiniai" veiksmai turi kalbiškai objektyvuojamus pagrindus, tai jie Weißo interpretacijoje jau yra minimaliai arba „kokybiškai" racionalūs.[200]

Kaip žinoma, šias intuicijas, kurios paties Weberio nebuvo taip aiškiai artikuliuotos ir liko veikiau periferiškos, Jürgenas Habermasas panaudojo kaip savo komunikacinės veiklos, arba komunikacinio racionalumo, teorijos išeities tašką. Jeigu subjektyvus racionalumas suprantamas kaip komunikuojamumas arba diskursyvumas, tai elgesys, kaip subjektyviai tiksliškai racionalus, gali būti kvalifikuojamas tik tuo atveju, kai jį sąlygoja pagrindai, kurie pretenduoja susilaukti kitų pritarimo ar sutikimo (*Einverständnis*) ir gali jo sulaukti. Kitaip sakant, subjektyvaus racionalumo priskyrimui esminis dalykas yra santykis su „socialine tikrove", kurią veikėjas konstruoja kartu su kitais veikėjais, nesvarbu kaip keistai ir groteskiškai ji atrodytų akyse tų, kurie jos nepriima. Suformulavus paties Weberio terminais: veiksmas yra mažų mažiausiai subjektyviai racionalus, jeigu jo prasminis turinys gali funkcionuoti ir kaip socialinio santykio prasminis turinys. Vadinamoji beprotybė visada yra iškritimas iš socialinių santykių, kuriuos konstituoja bendras prasminis turinys, iškritimas į totalinę ir „neišreiškiamą" vienatvę. Beprotystė, kurią gali suprasti ir priimti kiti asmenys, jau yra ne beprotystė, o naujas (mažas) gyvenamasis pasaulis arba subkultūra.

Subjektyvios tikėtinos naudos teorijoje šios ikianalitinės intuicijos paaukojamos formalizuojančiai abstrakcijai. „Krinta į akis, kad daugeliui racionalių aiškinimų, net tokių stiprių kaip Bayeso, visiškai nereikalinga asmens, kaip pokalbio arba dialogo partnerio, idėja. Šie aiškinimai vaizduoja veikėją kaip racionalų intuityvia ir labai tikslia žodžio prasme, bet jie jo nevaizduoja kaip reflektuojančios (*ratiocinative*) būtybės: jie nevaizduoja jo kaip asmens,

[199] Weiß J. *Max Webers Grundlegung der Soziologie. Eine Einführung*. München: Verlag Dokumentation, 1975. S. 83. Žr. taip pat: to paties: „Rationalität als Kommunikabilität. Überlegungen zur Rolle von Rationalitätsunterstellungen in der Soziologie"; to paties: „Max Weber's Distinction Between Means-End Rationality and Value-Rationality – Rationale, Scope, Difficulties".

[200] Žr.: Weiß J. „Rationalität als Kommunikabilität. Überlegungen zur Rolle von Rationalitätsunterstellungen in der Soziologie". S. 50-51.

kuris supranta argumentus ir gali į juos atsakyti."[201] Bayeso mokymosi teorija informaciją, kurią intencionali sistema įgyja iš kitų sistemų su „asmenų" statusu, traktuoja taip pat, kaip iš „gamtos" gaunamus signalus.

Tokie epizodai, kai kitos intencionalios sistemos, turinčios „asmenų" statusą, priima arba atmeta štai šios konkrečios intencionalios sistemos signalus, bayesiškajame mokymosi proceso vaizde niekuo nesiskiria nuo „nekomunikacinio" elgesio sėkmės arba nesėkmės. „Bayeso automatas" gali funkcionuoti ir solipsistiškai, nedalyvaudamas socialiniuose santykiuose bei kartu su kitais šių santykių dalyviais sukonstruotoje „socialinėje tikrovėje", ir vis dėlto būti ir pasilikti visiškai racionalus.

Tačiau mūsų aptartos subjektyvios tikėtinos naudos teorijos, kaip „subjektyvaus proto" teorijos, dvi „aklosios dėmės", kurios kartu yra jos skirtumai nuo Weberio subjektyvaus tikslinio racionalumo sampratos, gali būti svarbios – tai reikia pakartoti – tik filosofinės diskusijos apie racionalumą kontekste. O jeigu vadovausimės pažintiniais aiškinančiojo socialinio mokslo interesais, tai šios „dėmės" neturi reikšmės. Jas reikia suprasti kaip neišvengiamą kainą, kurią tenka sumokėti ieškant kompromiso – *trade-off* – tarp analitinės galios ir „realizmo" (ištikimybės vulgariosios psichologijos ir jai artimoms tikrenybėms): kaip kainą, kurią daugiau negu kompensuoja subjektyvios tikėtinos naudos teorijos privalumai – ji gali pateikti aiškius nurodymus, kaip konstruoti „tiltines hipotezes" ir formuluoti empiriškai kontroliuojamus numatymus apie veikėjo nuomonių ir elgesio pokyčius.[202]

Šiuo atžvilgiu taip pat ir anomalijos, kurias aptinka subjektyvios tikėtinos naudos teorijos numatymų empirinė kontrolė, veikiau kalba jos, o ne tų racionalumo sampratų, kurios pirmiausia siekia būti realistiškos, naudai. Juk jos liudija, kad subjektyvios tikėtinos naudos teorija turi empirinį turinį, o to dažnai negalima pasakyti apie „realistines" veiklos teorijas. Bendrą visų diskusijų

[201] Pettit Ph. „Verstehen". P. 532. Žr. taip pat: Pettit Ph., Smith M. „Freedom in Belief and Desire" // *The Journal of Philosophy.* 1996. Vol. 93. N 9. P. 429-449. Komunikacines konotacijas Weberio racionalumo sąvokoje pastebėjo ir Boudonas: „Weberis pradeda nuo paprastesnės, natūralios ir labai stiprios prielaidos, kai jis nurodo, kad elgesys yra racionalus, jeigu tą elgesį inspiruoja pagrindai, su kuriais lengvai gali sutikti daugelis toje pačioje situacijoje esančių žmonių". Žr. Boudon R. „Reconstructing Complex Systems Needs a Complex Theory of Rationality". P. 168.

[202] Racionalumo teorijų empirinės kontrolės metodologines ir metodines problemas nagrinėja L. Jonathano Coheno straipsnis kartu su jį pratęsiančiu „Open Peer Commentary", kur yra išdėstytos žymiausių mokslo teorijos ir analitinės filosofijos specialistų pozicijos: Cohen L. J. „Can Human Irrationality Be Experimentally Demonstrated?" // *The Behavioral and Brain Sciences.* 1981. Vol. 4. P. 317-370.

apie Weberio „subjektyvų tikslinį racionalumą" išvadą galima suformuluoti taip: jeigu paklausime, kuri iš šiuolaikinių veiklos teorijų lieka ištikimiausia toms Weberio intuicijoms, kurias jis sieja su „subjektyvaus racionalumo" vardu, tai turėsime pripažinti, kad į tokį vaidmenį gali pretenduoti „kompleksinė" Boudono racionalumo teorija. Tačiau jeigu paklausime apie teoriją, kuri Weberio šitaip pavadintą problemą sprendžia tokiu būdu, kuris labiausiai priartėja prie „pozityvistinių" (aiškinančiųjų ir numatančiųjų) socialinių mokslų pažintinių interesų, tai turėsime atsakyti, kad geriausia analitine „subjektyvaus proto" teorija teisėtai pretenduoja būti subjektyvios tikėtinos naudos teorija. Išdėstytas mintis apie Weberio subjektyvaus ir objektyvaus tikslinio racionalumo sampratos vietą tarp galimų racionalumo sampratų reziumuoja 5 paveikslas:[203]

Stipriosios

Weberio antroji (latentiška) instrumentiškai racionalaus veiksmo sąvoka (Michaelio Baurmanno rekonstrukcija)

„Storosios" praktinio racionalumo sampratos

Ribinio naudingumo teorija ir objektyvistinė tikėtinos naudos teorijos versija; M. Weberio eksplicitinė ir pirmoji latentinė objektyviai racionalios (*richtigkeitsrational*) veiklos sąvoka

Subjektyvistinė tikėtinos naudos teorijos versija

Weberio subjektyvus tikslinis racionalumas (?) Boudono „kognityvistinis modelis"

Popperio situacinis racionalumas

Simono „ribotas racionalumas"

Silpnosios

Situacinės **Procedūrinės**

5 paveikslas

[203] Viršutinėje stačiakampio dalyje sudėtos „storosios" praktinio racionalumo sampratos, racionalumo predikavimą siejančios su tam tikromis substancialiomis arba procedūrinėmis sąlygomis, kurias turi patenkinti veikėjo pirmenybių turinys. Ten priklauso ir antroji latentinė Weberio tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoka, apie kurią bus kalbama kitoje knygos dalyje.

7.4 Subjektyvus ir formalus veiklos racionalumas

Weberio pasisakymai apie subjektyvų tikslinį veiklos racionalumą dar ir todėl negali būti vienintelis „subjektyvaus proto" teorijos kūrimo orientyras, kad jie nei savo terminologija, nei dalykiniu turiniu nebuvo nekintami. „Subjektyvaus tikslinio racionalumo" ir „tikro racionalumo" (*Richtigkeitsrationalität*) opozicijos, kuri sąlygoja Weberio veiksmo racionalumo supratimą „Kategorijų" straipsnyje, jau nebegalima aptikti jo antrąją suprantančiosios sociologijos versiją dokumentuojančioje „Ūkio ir visuomenės" naujojoje dalyje. Akivaizdu, kad „tikro racionalumo" išnykimas iš minėtos naujosios dalies yra susijęs su Weberio prisipažinimu, kad jis „Kategorijų" straipsnyje patenkinamai nenušvietė santykių tarp subjektyvaus ir objektyvaus veiklos racionalumo. Tokį prisipažinimą aptinkame toje „Kategorijų" straipsnio vietoje, kur jis konstatuoja, kad ir subjektyviai neracionalus veiksmas „objektyviai" gali būti racionalus, o toliau kažkaip melancholiškai prideda: „Tokiais atvejais tai, kas yra subjektyviai, nors gal ir nepastebimai racionalu, ir tai, kas yra objektyviai tikrai racionalu (*Richtigkeitsrationale*), sieja ne visuomet visiškai aiškus santykis, kurio mes čia negalime toliau gvildenti."[204]

Jeigu mes pamėginsime rasti geresnę šio santykio analizę kur nors vėlesniuose Weberio veikaluose, tai bus nelengva. Veiklos „subjektyvaus" ir „objektyvaus" racionalumo opoziciją čia išstumia „materialaus" ir „formalaus" racionalumo opozicija. Šia opozicija Weberis pasinaudoja jau senesniojoje „Ūkio ir visuomenės" dalyje. Tačiau čia, ypač teisės sociologijos skyriuje, ji pirmiausia naudojama institucijų analizei. Naujesniojoje dalyje ji atlieka tą pačią funkciją, tačiau kartu įgyja ir naują. „Formaliai racionaliais" Weberis čia nori vadinti tokius veiksmus, kuriuos jis anksčiau vadino „subjektyviai racionaliais". O tuos tiksliškai racionalius veiksmus, kurie anksčiau turėjo „objektyviai racionalių" predikatą, jis dabar priskiria „materialiai racionalių" veiksmų klasei.

Šis tvirtinimas prieštarauja tai weberianos tradicijai, kuri materialų racionalumą tapatina su vertybiniu racionalumu, o formalų – su tiksliniu racionalumu. Tokiu būdu kartu (daugiausia implicitiškai) tvirtinama, kad Weberis savo pagrindinėms sociologijos sąvokoms išreikšti vartoja pernelyg daug tos pačios reikšmės žodžių. Raineris Döbertas pateikia įtikinančių kritinių argumentų, nukreiptų prieš šį tradicinį požiūrį. „Bet kuriuo atveju galima konstatuoti, *kad materialus racionalumas yra tokia pagrindimo dimensija, ku-*

[204] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 434-435.

ri – priešingai negu sugestijuoja esama literatūra – gali būti išskirta visiškai nepriklausomai nuo vertybinio racionalumo. Taigi Weberio terminologija jokiu būdu nėra perteklinė."[205]

Kaip įrodymas, bylojantis standartinės interpretacijos, kurioje „vertybinis racionalumas" ir „materialus racionalumas" sutapatinami, naudai dažniausiai pateikiama ši skyriaus apie ekonominę sociologiją vieta naujesniojoje „Ūkio ir visuomenės" dalyje vieta: „Bet *materialaus* racionalumo sąvoka yra labai daugiareikšmė. Visoms jos reikšmėms bendra tik tai, kad analizė *ne*pasitenkina grynai formalaus, (santykinai) vienareikšmio fakto konstatacija, jog skaičiuojama tiksliškai racionaliai, panaudojant techniškai kuo adekvatesnes priemones, o kelia etinius, politinius, utilitaristinius, hedonistinius, luominius, egalitarinius arba kokius nors kitokius *reikalavimus* ir jais *vertybiškai* racionaliai arba *materialiai* tiksliškai racionaliai matuoja ūkininkavimo rezultatus – koks 'racionalus' tas ūkininkavimas bebūtų formaliu, t.y. apskaitos požiūriu."[206]

Döbertas mano, kad į žodžius sakinio pabaigoje („*materialiai* tiksliškai racionaliai"; „*material* zweckrational") buvo kreipiama nepakankamai dėmesio. Tačiau ką galėtų reikšti ūkininkavimo ar kokios kitokios veiklos *materialus* tikslinis racionalumas ar iracionalumas? Döbertas mano (ir tai yra vienintelis čia suprantamas spėjimas), kad Weberis „materialiai racionaliu" nori vadinti tokį tiksliškai racionalų veiksmą, kuris yra sėkmingas (tinkamas esamoje objektyvioje situacijoje). Weberis „materialaus" tikslinio racionalumo sąvoką naudojąs tam, kad būtų galima atsižvelgti į tokią galimybę: „net ir gerai suplanuotas, gerai apgalvotas veiksmas gali sužlugti, ir tada jis yra materialiai iracionalus".[207] Tačiau toks „materialai iracionalus" (kadangi jis sužlugo) veiksmas kartu gali būti formaliai racionalus (kadangi buvo gerai suplanuotas ir apgalvotas). Taigi „materialiai tiksliškai racionalus" veiksmas sutampa su „Kategorijų" straipsnio „objektyviai racionaliu" veiksmu. „Formaliai tiksliškai racionalus (ši sąvoka turi būti interpoliuojama kaip sąvokos 'materialiai tiksliškai racionalus' priešingybė) yra veiksmas, kuris yra sąmoningai ir planingai pasirinktas remiantis turimu veiklos alternatyvų žinojimu."[208] Tačiau tai yra tas pats, ką Weberis „Kategorijų" straipsnyje vadina „subjektyviai tiksliškai racionalia" veikla.

[205] Döbert R. „Max Webers Handlungstheorie und die Ebenen des Rationalitätskomplexes" // Weiß J (Hrsg.) *Max Weber heute.* S. 233.
[206] Weber M. WuG. S. 45.
[207] Döbert R. „Max Webers Handlungstheorie und die Ebenen des Rationalitätskomplexes". S. 233.
[208] Ibidem.

Jeigu mes klausime apie *veiksmo* „formalaus“ ir „materialaus“ racionalumo išskyrimo prasmę apskritai, tai turėsime atsakyti, kad juo išreiškiamas veiklos formos ir turinio skirtumas arba, kaip jau yra patikslinęs Wolfgangas Schluchteris,[209] veiksmo „kas“ ir „kaip“ aspektas. Klausimas apie „kas“ aspektą yra klausimas apie veiksmo tinkamumą ar netinkamumą tam tikro vertinimo standarto arba objektyvios veiklos situacijos požiūriu. Jeigu kalbama apie veiksmo tinkamumą ar netinkamumą tam tikros vertybės požiūriu, tai turime reikalą su vertybiškai racionalia ar iracionalia veikla.

Kadangi esama daug vienas su kitu nesuderinamų ir istoriškai kintamų vertybinių matų, tai veiksmas, kuris pagal vieną vertybinį matą yra „materialiai racionalus“, pagal kitą matą gali pasirodyti esąs „materialiai iracionalus“. Šią aplinkybę Weberis turi galvoje savo dažnai cituotame pastebėjime: „Šiuo paprastu teiginiu turėtų prasidėti kiekvienas ‘racionalizmo’ tyrimas – mat gyvenimą galima ‘racionalizuoti’ labai įvairiais požiūriais ir labai įvairiomis kryptimis. ‘Racionalizmas’ yra istorinė sąvoka, kurioje glūdi priešybių pasaulis <...>“.[210]

Tačiau, kaip teisingai pastebėjo Döbertas, Weberis tarp daugybės substancialių, materialių arba turinio vertinimo matų išskiria ir šį, kurį taikant, veiksmas yra vertinamas jo tinkamumo arba netinkamumo objektyvios situacijos atžvilgiu. Apie jį liudija tų veiksmų sėkmė arba nesėkmė. Pirmuoju atveju mes turime reikalą su „materialiai tiksliškai racionaliais“ veiksmais, antruoju atveju – su veiksmais, kurie „materialiai“ nėra tiksliškai racionalūs. Taigi vėlyvuosiuose Weberio veikaluose „materialiai tiksliškai racionalus“ veiksmas pakeičia ankstesnį „objektyviai racionalų“ veiksmą. Abiem atvejais tai yra veiksmo racionalumo samprata, kuri suformuota iš to matymo taško, kurį Simonas apibūdino kaip substancialų. Tuo tarpu Weberio formalaus racionalumo sąvokos svorio centras yra procedūrinis veiksmo racionalumo („kaip“) matmuo, kurį jis anksčiau nagrinėdavo subjektyviojo racionalumo pavadinimu.

Pirmasis naujos terminologijos pranašumas yra tas, kad ji neutralizuoja tą konotaciją, kuri visuomet slypi būdvardyje „subjektyvus“ ir kuri nebuvo visiškai pašalinta taip pat ir iš „Kategorijų“ straipsnio. Kaip „subjektyvu“ čia

[209] Žr.: Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus.* S. 130. Savo aiškinimuose Schluchteris remiasi viena sunkia „Ūkio ir visuomenės“ teisės sociologijos skyriaus vieta (S. 396), kurioje skiriamas teisinio sprendimo radimo ir teisės kūrimo formalus (*formal*) ir formalinis (*formell*), materialus (*material*) ir materialinis (*materiell*) racionalumas arba iracionalumas.

[210] Max Weber. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 65.

suprantama tai, kas susieta su subjektu (veikėju), arba tai, kas atliekama jo (mentaliniais) aktais ir tuose aktuose. Tačiau kartu šis būdvardis kasdienėje vartosenoje turi ir tokias konotacijas, kaip „klaidingas", „vienašališkas", „ribotas", „nepagrįstas". O būdvardis „formalus", viena vertus, šios konotacijos neturi; antra vertus, jis daug stipriau akcentuoja procedūrinį arba procesinį racionalumo aspektą. Antrasis naujos terminologijos pranašumas yra tas, kad ji galėjo išreikšti tas dalykines Weberio procedūrinio veiksmų racionalumo sampratos naujoves, prie kurių jis priėjo kelyje į savo sociologiją (arba, tiksliau, pakeliui į antrąją savo suprantančiosios sociologijos versiją). O kadangi jo procedūrinio racionalumo samprata iš pradžių buvo susieta su teisine ir (pato)psichologine perspektyva, tai dabar galima kalbėti apie tam tikrą šios sampratos sociologizavimą.

Savo pastabose apie veiksmo formalų racionalumą, arba formalų racionalizavimą, Weberis pateikia kognityviosios sociologijos pradmenis, kuriuose jis nagrinėja socialinius įvairių semiotinių technikų arba informacijos apdorojimo technologijų poveikius. Čia turimi galvoje padariniai, kuriuos sukėlė masinės komunikacijos priemonių (Weberio laikais tai pirmiausia buvo spauda, kurios plataus užmojo sociologinius tyrimus jis mėgino organizuoti savo aktyvaus dalyvavimo Vokietijos sociologų draugijoje metais[211]), informacijos saugojimo ir apdorojimo priemonių bei technologijų (pavyzdžiui, raštas, ypač fonetinis; sistemingas dokumentų tvarkymas biurokratiniame administravime, buhalterinė apskaita) atsiradimas. Čia turimos galvoje tos semiotinės ir socialinės technologijos, kurios prašoka žmogaus „psichofizinio aparato" galimybių ribas kaip kad kastuvas, ekskavatorius ar kūjis prašoka jo fizinių galimybių ribas.

Weberis vis didesnę reikšmę teikė tai aplinkybei, kad subjektyvaus (procedūrinio) racionalumo laipsnis iš esmės priklauso nuo veiklos institucinės aplinkos, nuo objektyvuoto žinojimo išteklių ir nuo turimų informacijos technologijų. Šiuos dalykus Weberis ir turi galvoje, kai rašo apie didėjantį veiksmų „formalų racionalizavimą". „Iškalbingas bus toks pavyzdys: sąmoningas priemonių apsvarstymas veiklą padaro formaliai tiksliškai racionalią. Dabar mes, aišku, galime dar kartą klausti: kaip organizuotas šis apsvarstymo procesas? Ar jame, kaip tai yra bet kokio natūrinio apskaičiavimo atveju, turi būti apytikriai vertinama, ar gali būti tiksliai apskaičiuojama? Jeigu taip, tai veiklai yra būdingas aukščiausio laipsnio racionalumas, taigi kalkuliacija

[211] Žr.: Käsler D. *Einführung in das Studium Max Webers*. München: Verlag C.H.Beck, 1979. S. 214-215.

(*Rechenhaftigkeit*). O kalkuliacija yra daugiau negu tikslinis racionalumas, ji yra formaliai racionalizuotas tikslinis racionalumas stipriąja prasme."[212]

Veiklos formalaus tikslinio racionalumo didėjimas tam tikromis aplinkybėmis, kurias Weberis laikė duotomis vakarietiškojo racionalizmo atveju, veda prie tos veiklos didėjančio materialaus tikslinio racionalumo. „Tikrovė" artėja prie „neoklasikinės utopijos", nes sprendimų paieškos ir radimo gamybos funkcija darosi vis efektyvesnė. Taip Weberis, ieškodamas atsakymo į klausimą: kaip galimas „abstrakčios ūkio teorijos" „empirinis galiojimas"? – žengė dar vieną žingsnį į priekį, kai jis „subjektyvų" tikslinį racionalumą pakeitė „formaliu" racionalumu. Ir čia jis neužmiršta vėl ir vėl pabrėžti, kad pažanga veiksmo formalaus racionalizavimo kelyje gali prieštarauti vertybinio racionalumo reikalavimams, kurie, be to, dar ir grumiasi amžinoje „dievų kovoje".[213]

[212] Döbert R. „Max Webers Handlungstheorie und die Ebenen des Rationalitätskomplexes". S. 241.
[213] Žr.: Weber M. „Mokslas kaip profesinis pašaukimas". P. 76-77.

8 skyrius

Dvejopas veiksmo racionalumas? Weberio „vertybiškai racionali veikla“ ir analitinė racionalaus pasirinkimo teorija

Vertybiškai racionalaus veiksmo sąvoka iš „Pagrindinių sociologijos sąvokų“ yra antra svarbi naujovė, kuria naujoji Weberio suprantančiosios sociologijos versija skiriasi nuo senosios. Kaip jau konstatavome, šios sąvokos pradmenis galima rasti jau Weberio straipsnyje „R. Stammlerio materialistinės istorijos sampratos 'įveika'“ (1907). Aiškindamas savąjį santykių tarp žmogaus veiklos ir teisės normų supratimą, Weberis teisės normų poveikio veiklai galimybę laiko priklausoma nuo to, „kad empiriniai žmonės paprastai yra 'protingos' būtybės, t.y. (empiriniu požiūriu) sugeba suvokti 'tikslo maksimas' bei jomis vadovautis, o taip pat turėti 'normų reprezentacijas'.“[214] Taip Weberis atskleidžia savo požiūrą, kad žmogaus racionalumas („protas“) pasireiškia ne tik gebėjimu pasirinkti kauzaliai veiksmingas priemones duotam tikslui, ne tik optimaliu nepakankamai gausių priemonių paskirstymu siekiant daugelio tikslų, bet taip pat ir laikymusi taisyklių, kurias jis suvokia kaip „įpareigojančias“.

Verta pažymėti, kad ši veiklos racionalumo „dvilypumo“ idėja nevaidina beveik jokio vaidmens „Kategorijų“ straipsnyje, kuriame vertybiškai orientuotas veiksmas tik vieną kartą paminimas kaip „ribinis atvejis“.[215] Tačiau ji labai plačiai plėtojama vėlyvuosiuose Weberio darbuose – ir „Ūkio ir visuomenės“ „naujojoje dalyje“, ir politiniuose raštuose (ypač „Politikoje kaip profesiniame pašaukime“), kur jis aiškina skirtumą tarp nusistatymo etikos (*gesinnungsethisch*) ir atsakomybės etikos (*verantwortungsethisch*) inspiruojamo veiksmo.[216]

[214] Weber M. „R. Stammlers 'Überwindung' der materialistischen Geschichtsauffassung“. S. 355.

[215] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie“. S. 442.

[216] Žr.: Weber M. „Politika kaip profesinis pašaukimas“ / Vertė T. Grinkevičienė, Z. Norkus // *Politologija*. 1991. T. 2. P. 53-60.

8.1 Nusistatymo etikos ir atsakomybės etikos inspiruotas veiksmas

Nušviesdamas nusistatymo etikos inspiruotą arba grynai vertybiškai racionalų veiksmą, Weberis išreiškia ikianalitines intuicijas, kurias etikos teorijoje sistemingai eksplikuoja deontologinė tradicija. Šioje tradicijoje praktinis racionalumas tapatinamas su moralumu ir suprantamas kaip tokia ypatybė, kurią veiksmas turi nepriklausomai nuo savo padarinių. Kaip žinoma, ši samprata yra nuosekliausiai išplėtota Immanuelio Kanto filosofijoje. Garsusis Kanto kategorinis imperatyvas – „aš visada privalau elgtis tik taip, ***kad galėčiau taip pat norėti, jog mano maksima taptų visuotiniu dėsniu***“[217] – išreiškia racionalaus ir kartu etinio pasirinkimo principą, kuris yra alternatyva konsekvencialistinėms etinėms teorijoms, kurios etinę veiksmų vertę laiko priklausomą nuo jų padarinių.

Ši nekonsekvencialistinė veiklos racionalumo samprata uždėjo stiprų antspaudą XIX a. vokiečių švietimui, ugdymui bei kultūrai (*Bildung*) ir buvo pratęsta neokantizmo filosofinių mokyklų, kurios dominavo vokiečių akademinėje filosofijoje XX a. pradžioje. Taip pat ir Rudolfas Stammleris, kurio įtakinga knyga[218] pastūmėjo Weberį aiškiai suformuluoti savo veiklos ir socialinės tvarkos teorijos idėjas, reprezentavo šį filosofinio mąstymo tipą. Kai Weberis greta savo tiksliškai racionalaus veiksmo sąvokos pastato vertybiškai racionalaus veiksmo sąvoką, jis juda senos ir giliai įsišaknijusios vokiškosios veiklos teorijos ir kartu etinio mąstymo tradicijos nutiestu keliu.

Tačiau pernelyg paskubėtume, sutapatinę Weberio „vertybiškai racionalią veiklą“ su Kanto „protinga“ veikla. Tatai akivaizdžiai rodo garsusis Weberio grynai vertybiškai racionalaus arba nusistatymo etikos inspiruoto veiksmo apibūdinimas. „Grynai vertybiškai racionaliai veikia tas, kuris, nepaisydamas numatomų padarinių, veikia skatinamas įsitikinimo to, ką, kaip jis mano, jam įsako pareiga, orumas, grožis, religinis priesakas, pietetas arba kokio nors ‘dalyko’, nesvarbu kokios rūšies, svarba.“[219] Tokią veiklą lemia „sąmoningas tikėjimas tam tikro elgesio, grynai kaip tokio ir nepriklausomai nuo padarinių, besąlygiška – etine, estetine, religine arba kaip kitaip aiškintina – *sąmoninga* verte“.[220]

[217] Kantas. I. *Dorovės metafizikos pagrindai* / Vertė K. Rickevičiūtė. – V.: Mintis, 1980. P. 27.
[218] Stammler R. *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine sozialphilosophische Untersuchung*. 2. verb. Aufl. Leipzig: Veit & Co, 1906.
[219] Weber M. WuG. S. 12.
[220] Ibidem.

Šie apibūdinimai išreiškia grynai weberišką požiūrį, kad esama keleto viena su kita konfliktuojančių vertybių arba vertybinių sričių, kurios veikėjui kelia savitarpyje nesuderinamus „reikalavimus". Etika („pareiga") yra tik viena iš šių sričių, kuri yra priešinga kitoms sritims su jų vertybėmis. „Pirmiausia <...> reikia atmesti etinių imperatyvų tapatinimą su 'kultūros vertybėmis', net pačiomis aukščiausiomis. Juk yra galimas toks požiūris, kuriam kultūros vertybės yra 'užduotos', nors jos neišvengiamai konfliktuoja ir yra nesuderinamos su bet kokia etika. Ir atvirkščiai, etika, atmetanti visas kultūros vertybes, gali nebūti vidujiškai prieštaringa."[221] Grynai vertybiškai racionaliu veiksmu Weberis apskritai laiko veiksmą, nukreiptą į aukščiausią tam tikros vertybinės srities tikslą, nepaisant nuosavo „materialaus" intereso bei tų padarinių, kuriuos šio tikslo siekimas turi kitų aukščiausių tikslų (vertybių) realizavimui.

Weberis skiria nusistatymo etikos inspiruotą veiksmą nuo atsakomybės etikos inspiruoto veiksmo, kurį jis apibūdina šitaip: „Apsisprendimas tarp konkuruojančių ir susikertančių tikslų ir padarinių gali savo ruožtu būti *vertybiškai* racionaliai orientuotas: tada veiksmas tiksliškai racionalus yra tiktai savo priemonėmis."[222] Šioje Weberio atsakomybės etikos inspiruoto veiksmo, kuris jo paties veiksmų tipologijoje yra vienas iš daugelio mišriųjų tipų, sąvokoje prasimuša ir kitos – konsekvencialistinės – etinio mąstymo tradicijos įtaka. Weberio atsakomybės etikos inspiruoto veiksmo sąvokai yra pati artimiausia ta etiškai teisingo veiksmo samprata, kuriai šioje tradicijoje atstovauja vadinamasis pliuralistinis konsekvencializmas.

Šiai tradicijai priklauso etinės teorijos, tvirtinančios, kad egzistuoja keli skirtingi vertybiniai matai veiksmo padariniams vertinti, kurie negali būti redukuoti į vieną vienintelį. Tokios redukcijos galimybę teigia monistinio konsekvencializmo atstovai, kurių klasikinis atstovas yra Jeremija Benthamas. Jis atstovauja hedonizmui kaip tam monistinės versijos variantui, kuriame tik malonumui priskiriama savaiminė ar vidinė vertė. Tuo tarpu pliuralistinį konsekvencializmą reprezentuoja tokie skirtingi mąstytojai kaip Friedrichas Nietzsche, Franzas Brentano, George'as Edwardas Moore'as, tvirtinantys, kad, be malonumo, savaiminę vertę turi ir kiti dalykai – tokie kaip žinojimas, galia, estetinis išgyvenimas ir t.t.

[221] Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften". S. 112.
[222] Weber M. WuG. S. 13.

Weberio atsakomybės etikos inspiruoto veiksmo sąvoka susisieja su šia tradicija, nes veikėjas, kuris vadovaujasi šia etika, veiksmų pasirinkimui turi ne vieną vienintelį vertybinį matą, bet vienu metu atsižvelgia į daugelį iš jų ir ieško tarp jų kompromiso, arba *trade-off.* Kaip tik taip Weberis pavaizduoja veiksmus atsakomybės etika besivadovaujančio politiko, kuris nėra pasirengęs savo politinio tikslo siekti visomis galimomis priemonėmis, tačiau kuris kartu yra pasirengęs, tam tikroms aplinkybėms esant, prisiimti atsakomybę už panaudojimą priemonių, turinčių šalutinių padarinių, kurie nėra pageidautini moraliniu ar kokiu kitu požiūriu.[223]

Nusistatymo etikos inspiruotos veiklos politikoje atitikmuo grynai tiksliškai racionalios veiklos srityje yra vien tik „techniškai" racionalus veiksmas. Tokiame tik „techniškai" tiksliškai racionaliame veiksme atsižvelgiama tik į *vieną* tikslą ir šiam tikslui pasiekti reikalingų priemonių veiksmingumą, bet neatsižvelgiama į šių priemonių taikymo padarinius kitiems tikslams pasiekti. Grynai vertybiškai racionaliame arba nusistatymo etikos inspiruotame veiksme atsižvelgiama tik į vieną vertybę. „Taigi vertybiškai racionalus veiksmas pasirodo kaip išsigimusi tiksliškai racionalaus veiksmo forma, kai tam tikro dalyko realizavimui tinkamos priemonės panaudojamos be kokio nors svarstymo."[224] Atsakomybės etikos „moralinio ekonominio" veiksmo antrininkas yra „individualus ekonominis" veiksmas, kuris yra orientuotas į optimalų stokojamų išteklių paskirstymą – taip, kad jo subjektas turi apsvarstyti santykinį keleto alternatyvių tikslų svarbumą. Skirtumą tarp jų Weberis įžvelgia tame, kad *grynai* tiksliškai racionalų sprendimą determinuoja tik išgyvenama „subjektyvaus poreikio paskata" „tiesiog kaip duota", o atsakomybės etikos inspiruotą veiksmą determinuoja dar ir tokie tikslai bei taisyklės, kurie suvokiami kaip „įpareigojantys ir siektini".[225]

8.2 Vertybiškai racionalus veiksmas Boudono „kognityvistiniame modelyje"

Kaip ši Weberio teorija apie praktinio racionalumo dvilypumą gali būti vertinama ir panaudojama iš RPP pozicijų? Esama literatūra apie tai pateikia

[223] Žr.: Weber M. „Politika kaip profesinis pašaukimas". P. 55, 58-60.
[224] Keuth H. „Rationalität und Wahrheit" // Gadenne V., Wendel H J. (Hrsg.) *Rationalität und Kritik.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1996. S. 85.
[225] Weber M. WuG. S. 16.

du dėmesio vertus pasiūlymus. Vieną iš jų randame mūsų jau aptartoje R. Boudono sintetinėje arba kompleksinėje praktinio racionalumo teorijoje. Juk jis savo kognityvistinį modelį vadina sintetiniu, arba kompleksiniu ir todėl, kad šis modelis, prancūzų sociologo įsitikinimu, pajėgia aprėpti Weberio tikslinį racionalumą ir vertybinį racionalumą kaip atskirus savo atvejus.[226] „<...> 'Kognityvistinis modelis' gali būti traktuojamas kaip visuotinis modelis, kuris '*rational-choice* modelį' įtraukia kaip atskirą atvejį. '*Rational choice* modelį' galima apibrėžti kaip aibę aiškinimų, turinčių tokią formą: 'jis tai padarė, nes turėjo tam gerą pagrindą, ir jo pagrindas buvo kaštų ir naudos palyginimas'. Kognityvistinis modelis apibendrina '*rational-choice* modelį' atsisakydamas frazės ką tik pacituoto apibrėžimo pabaigoje. Jis gali būti apibrėžiamas kaip aibė aiškinimų, turinčių tokią formą: 'jis tai padarė, nes tam turėjo gerą pagrindą; šis pagrindas kai kuriomis aplinkybėmis galėjo būti kaštų ir naudos palyginimas, bet kai kuriomis kitomis aplinkybėmis galėjo būti kito tipo'. Šie 'kiti tipai' aprėpia pagrindus, kuriuos nurodė Weberis, kai jis apibūdino 'vertybinio racionalumo' sąvoką."[227] Pastaruoju atveju turimi galvoje veiksmai, kurie gali būti aiškinami tokio pavidalo sakiniais: „X turėjo gerą pagrindą daryti Y, nes Y išplaukia iš normatyvaus principo Z; X tiki Z, ir X turi gerą pagrindą šiuo principu tikėti"[228] ir „nerizikuodamas susilaukti prieštaravimo ir pats pajausti, kad sako kažką nederama".[229]

Savojoje Weberio vertybiškai racionalios veiklos teorijos interpretacijoje Boudonas pagrįstai iškelia tą momentą, kurio nepastebi daugelis kitų šios teorijos interpretatorių: Weberio vertybiškai racionalus veiksmas negali būti be išlygų sutapatintas su vaidmenų teorijos *homo sociologicus* veikla, orientuota į vertybes arba normas.[230] Jie nesutampa, nes Weberis ne tik tiksliškai racionalų, bet ir vertybiškai racionalų veiksmą konceptualizuoja „stereoskopiškai" – ir situaciniu, ir procedūriniu požiūriais. Abiejų traktavimo būdų skirtumas pasireiškia dvejopa Weberio terminologija. Juk jis vienais atvejais

[226] Žr. ypač: Boudon R. „The Present Relevance of Max Weber's *Wertrationalität* (Value Rationality)" // Koslowski P. (Ed.) *Methodology of the Social Sciences, Ethics, and Economics in the Newer Historical School. From Max Weber and Rickert to Sombart and Rothacker.* Berlin: Springer, 1997. P. 3-29, to paties: The 'Cognitivist Model'. A Generalized ‚Rational-Choice Model'. P. 146-149.
[227] Boudon R. „The 'Cognitivist Model'. A Generalized 'Rational-Choice Model'" // *Rationality and Society.* 1996. Vol.8. N 2. P. 146-147.
[228] Boudon R. *The Art of Self-Persuasion*, P. 256.
[229] Ibidem. S. 255.
[230] Žr.: Boudon R. „The Present Relevance of Max Weber's Wertrationalität (Value Rationality)". P. 4-6.

rašo apie materialųjį, o kitais – apie vertybinį racionalumą. Pirmuoju atveju yra taikomas tik situacinis požiūris. Jeigu veiksmas nėra tiksliškai racionalus, materialusis veiksmo racionalumas reiškia veiksmo atitikimą tam tikroms normoms. Tačiau konformiškumas normoms Weberiui jo „Pagrindinėse sociologijos sąvokose" nėra tas pats, kas yra vertybinis racionalumas. Kai Weberis veiksmą apibūdina kaip „vertybiškai *racionalų*", jis taiko procedūrinį požiūrį. Šiuo atveju svarbiausias yra klausimas, kokiu būdu veikėjas ateina prie veiksmo, kuris atitinka normą.

Krinta į akis, kad Weberis kruopščiai savo vertybiškai racionalaus veiksmo aprašymuose visuomet pabrėžia, kad orientuotas į vertybes ir normas veiksmas tik tada yra racionalus, kai jo priežastys yra sąmoningi, gerai apsvarstyti veiksmo pagrindai. Tatai pasakytina ypač apie atsakomybės etikos inspiruotą veiksmą, kurio apibrėžiantis požymis yra balanso ar kompromiso – *trade-off* – tarp skirtingų vertybinių sričių paieškos. Vertybiškai racionali veiksmo orientacija skiriasi nuo afektinės sąmoningu galutinių veiksmo orientyrų nustatymu ir nuosekliu planingu veiklos nukreipimu į juos.[231] Jeigu normatyviai ir vertybiškai orientuotame veiksme nėra šito „sąmoningo nustatymo" ir „nuoseklaus planingo nukreipimo", tai tas veiksmas gali būti priskirtas vertybiškai racionalaus-tradicinio arba vertybiškai racionalaus-afektinio veiksmo „mišriesiems tipams".

Weberis tikriausiai nemano, kad vertybiškai racionalus veikėjas prieš kiekvieną apsisprendimą iš pradžių turi Hamleto pavyzdžiu surasti ir suvokti galutines vertybines šio apsisprendimo aksiomas, o taip apmąstyti jų neišsprendžiamą konfliktą su kitomis aksiomomis. Visiškai pagrįstai galima teigti, kad daugelis vertybinių refleksijų ir „galutinių pagrindų" ieškojimų dažnai veikiau liudija apie moralinio nusistatymo nebuvimą – būtent situacijose, kuriose reikia veikti neatidėliojant, ryžtingai ir išgyvenant stiprius jausmus.[232] Weberis tikriausiai turi omenyje štai ką: *racionalaus* veikėjo vertybinės nuostatos ir normatyviniai įsipareigojimai, kuriais vadovaudamasis jis vėliau gali veikti „automatiškai", nesvarstydamas, turi būti rezultatas veikėjo sąmoningo pasirinkimo, kurį jis kažkada padarė, įsisąmoninęs galutines vertybines aksiomas ir jų konfliktus, ir kurio pagrindu jis išsiugdė tam tikrą charakterį.

Nereikia išleisti iš akiračio, kad Weberio samprotavimai apie „galutinių sprendimų" (vertybiškai) racionaliam gyvenimo būdui būtinumą iš principo

[231] Weber M. WuG. S. 12.
[232] Žr., pvz.: Etzioni A. „The Case for a Multiple-Utility Conception" // *Economics and Philosophy*. 1986. Vol. 2. P. 166-167.

niekuo nesiskiria nuo egzistencialistinių filosofų Karlo Jasperso ir Jean-Paulio Sartre'o pažiūrų, kurie tvirtino, kad veikėjas, jeigu jis nori „autentiškai" gyventi, privalo „pasirinkti savo savastį". „Žmogiškajam inertiškumui nepageidautinas, bet neišvengiamas vaisius nuo pažinimo medžio yra štai koks: žinoti anuos prieštaravimus (tarp „vertybinių sričių" – Z. N.), taigi suprasti, kad kiekvienas atskiras svarbus poelgis ir visas gyvenimas kaip visuma, jeigu jis neslysta pirmyn pats savaime kaip gamtos reiškinys, o yra formuojamas sąmoningai – reiškia grandinę galutinių sprendimų, kuriais siela, kaip kalba Platonas, *renkasi* savo likimą, t.y. savo veiksmų ir būties prasmę."[233]

Su egzistencialistais Weberį sieja ir žinoma jo pažiūra, kad šių „galutinių sprendimų" jau nebeįmanoma pagrįsti. Tatai reiškia, kad vertybiškai racionalaus veiksmo atveju Weberis taria esant asimetriją santykiuose tarp veiksmų procedūrinio ir situacinio racionalumo. Ši asimetrija vertybiškai racionalų veiksmą skiria nuo tiksliškai racionalaus. Sprendimo paieškos proceso procedūrinio (formalaus) racionalumo laipsnio padidinimas tam tikromis sąlygomis gali padidinti tikimybę, kad sprendimas bus taip pat ir „objektyviai racionalus". O vertybiškai racionalaus veiksmo atveju veiksmo procedūrinio racionalumo lygio pakėlimas gali padidinti veikėjų veiksmų apskaičiuojamumą, tačiau neveda prie „objektyviai tikro" (*objektiv richtigen*) sprendimo. „Objektyviai tikru" sprendimu Weberis visuomet laikė tik tą sprendimą, kuris renkasi kauzaliai veiksmingas priemones *jau esamam* tikslui arba veda prie optimalaus stokojamų priemonių paskirstymo tarp *jau esamų* tikslų. Weberis nemano, kad esama kokių nors sprendimo paieškos procedūrų, kurios galėtų nustatyti „tikrą" šių tikslų tvarką, kai turime reikalą su „galutiniais tikslais". Jie tiesiog nėra dalis objektyvios situacijos, kurią galima būtų atrasti tais pačiais metodais, kuriais įgyjamas tikras „ontologinis" ir „nomologinis" žinojimas.

Su šiuo Weberio vertybinio racionalumo sampratos punktu Boudonas nenori sutikti. „Pasinaudodamas truputį provokuojančia formuluote, aš galėčiau sakyti, kad moralinės tiesos nustatomos tuo pačiu būdu, kaip ir pozityvios tiesos."[234] Tokia nuomonė atveda jį į labai gerą draugiją: „Taigi tikslesnė analizė rodo, *kad* Weberio *mokslo laisvės nuo vertinimų pozicijoje glūdi gausybė metateorinių ir metaetinių teiginių, kurie iš dalies reikalauja pagrindi-*

[233] Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften" S. 507-508.

[234] „To use a somewhat provocative formulation, I would say that moral truths are established in the same way as positive truths". Žr.: Boudon R. „The Present Relevance of Max Weber's *Wertrationalität* (Value Rationality)". P. 24.

mo, o iš dalies yra labai ginčytini";[235] „Weberis metodologiniu-etiniu požiūriu nepakankamai įvertina racionalios praktinių požiūrių kritikos galimybę <...>".[236] Savaime suprantama, kad šiai gerai draugijai priklauso ir tokie mąstytojai, kaip Jürgenas Habermasas ir Karlas Otto Apelis. Tačiau šios filosofinės diskusijos mes negalime čia toliau nagrinėti, nes aiškinančiojo socialinio mokslo pažintinių interesų požiūriu ji nėra labai svarbi.

Jeigu mes Boudono pateiktą Weberio „dvejopo proto" idėjos transformaciją į sintetinę racionalumo teoriją vertinsime šių interesų požiūriu, tai turėsime konstatuoti, kad tos sintetinės teorijos analitinė struktūra yra pernelyg menkai išplėtota. Kaip jau esame nurodę,[237] Boudonas nespecifikuoja mikrokintamųjų, apie kurių įverčius turi būti surinkti duomenys analizuojant veiklos situaciją. Boudonas taip pat neformuluoja kokios nors pasirinkimo (selekcijos) taisyklės, kurią būtų galima naudoti aiškinant ir tuos elgesio epizodus, kuriuos Weberis apibūdina kaip „tiksliškai racionalius", ir tuos, kuriuos jis vadina „vertybiškai racionaliais". Boudonas tiesiog konstatuoja, kad vienomis aplinkybėmis veikėjų veiksmus lemia normatyviniai pagrindai, o kitomis – tokie pagrindai, kuriuose glūdi naudos ir kaštų skaičiavimas, ir kad abi pagrindų rūšys, atsižvelgiant į „aplinkybes", gali būti vienodai „geros". Tačiau krinta į akis, kad tų „aplinkybių" jis tiksliau nespecifikuoja. Taigi, nors Boudono „kognityvistinis modelis" kaip filosofinio *credo* deklaracija yra patrauklus, tačiau kaip pasiūlymas aiškinančiajam socialiniam mokslui jis yra per daug skurdus.

8.3 Vertybinis racionalumas ir leksikografinės pirmenybės

Kitą dėmesio vertą Weberio vertybiškai racionalaus veiksmo aprašymų interpretaciją iš RPP perspektyvos kaip eskizą pateikė Jonas Elsteris. Kitaip negu Boudonas, jis Weberio teiginiais apie vertybinį racionalumą pasinaudojo ne kaip akstinu ieškoti bendresnės racionalios veiklos teorijos, o suformulavo siūlymą, kaip elgesio epizodai, kuriuos Weberis aprašė kaip „vertybiškai racionalios" veiklos atvejus, gali būti sutalpinti į analitinę standartinės RPT struktūrą. Toks sutalpinimas iš principo įmanomas, nes subjektyvios

[235] Žr.: Stegmüller W. *Rationale Rekonstruktion von Wissenschaft und ihrem Wandel.* Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1979. S. 196.
[236] Schluchter W. *Rationalismus der Weltbeherrschung. Studien zu Max Weber*. S. 71.
[237] Žr. anksčiau, 7.3.2.

tikėtinos naudos teorija yra formali teorija ir todėl nėra priklausoma nuo kokios nors vienos apibrėžtos veikėjų pirmenybių turinio interpretacijos.

Kai Weberis rašo apie tiksliškai racionalų veiksmą, jis paprastai turi galvoje veiksmą, orientuotą į savanaudiškus veikėjo interesus (*eigeninteressierte Handeln*). O būtent, krinta į akis, kad jis tiksliškai racionalų veiksmą paprastai apibūdina ir kaip veiksmą, kuris orientuotas į „interesų būkles" (*Interessenlagen*).[238] „*Vienas* iš esminių veiklos 'racionalizavimo' komponentų yra vidinio įsitraukimo į įprastus papročius pakeitimas planingu prisitaikymu prie interesų būklių."[239] Čia kalbama apie vadinamąsias „materialias" interesų būkles, nes Weberis skiria „materialius" ir „idealius" veikėjo interesus.[240] Materialius interesus realizuoja tiksliškai racionali į savo interesą orientuota veikla, idealūs interesai reiškiasi vertybiškai racionaliai (ko)determinuotoje veikloje. Su šia „idealių" ir „materialių" interesų perskyra galima gretinti kai kurių šiuolaikinių teoretikų pasiūlymą veikėjų pirmenybes skirstyti į vadinamąsias „etines" arba „moralines" ir „neetines" pirmenybes.[241]

Kai Weberis tiksliškai racionalią veiklą asocijuoja su į savo interesą nukreipta, materialių interesų būklės sąlygota veikla, tai jis seka bendra ekonomistų tradicija visiškai formalią tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoką (kuri iš tiesų nereiškia nieko daugiau, o vien tai, kad tai yra veiksmas, kuris yra optimalus esamų pirmenybių ir esamų apribojimų atžvilgiu) „sustorinti" arba papildyti šių pirmenybių turinio arba savitumo specifikavimu. Kuriant ekonominius modelius, šis sustorinimas yra gerai pamatuotas metodiniu požiūriu. Jeigu tariame, kad veikėjai neatsižvelgia į savo pasirinktų veiksmų padarinius kitų žmonių gerovei, tai priklausomybės tarp daugelio veikėjų veiksmų analitinio pavaizdavimo uždavinio sprendimas žymiai supaprastėja

[238] Weber M. WuG. S. 15.

[239] Ten pat.

[240] Žr., pvz.: Weber M. *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Einleitung* // GARS I. S. 248-250, 252; to paties: WuG. S. 528 ir kt. Apie Weberio idealių ir materialių interesų perskyrą žr. taip pat vertingą Wolfgango Schluchterio komentarą // Schluchter W. *Religion und Lebensführung*. Bd. 1. S. 139-140, 205-207 ir kt.

[241] Apie tai žr.: Etzioni A. „The Case for a Multiple-Utility Conception" // *Economics and Philosophy*. 1986. Vol. 2. P. 159-183; Sen A. „Rational Fools. A Critique of Behavioral Foundations of Economic Theory" // *Philosophy and Public Affairs*. 1977. Vol. 6. N 4. P. 317-344; Hirschman A. O. „Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Categories of Economic Discourse" // *American Economic Review*. 1984. Vol. 74. Suppl. Vol. (Papers and Proceedings). P. 89-96. Šių pasiūlymų kritiką galima rasti: Brennan T. J. „A Methodological Assessment of Multiple Utility Frameworks" // *Economics and Philosophy*. 1989. Vol. 5. P. 189-208.

ir yra apeinama sunki naudos tarpasmeninio palyginimo problema. Kartu labai palengvėja empirinė šių modelių kontrolė.

Tačiau jeigu subjektyvios tikėtinos naudos teoriją traktuojame kaip grynai formalią analitinę struktūrą, tai tikėtinos naudos maksimizavimo pagrindan galime dėti bet kokio turinio pirmenybes, jeigu tik šios pirmenybės nepažeidžia anksčiau aptartų (6.1.1 ir 6.2.2) nuoseklumo sąlygų. Subjektyvios tikėtinos naudos teorija, kaip „liesoji" subjektyvaus veiksmo racionalumo teorija, neimplikuoja, kad veikėjai, kurie „interiorizavo" moralines normas, elgiasi iracionaliai. Šiuo atžvilgiu ir vertybiškai racionalų veiksmą galima interpretuoti kaip naudą maksimizuojantį elgesį. Kai, pavyzdžiui, Jonas gatvėje nepraeina pro elgetą, o duoda jam išmaldos (pvz., 1 Lt), tai tuo jis maksimizuoja savo naudos funkciją, kadangi 1 Lt yra mažesnis praradimas negu tie alternatyvieji kaštai, kuriuos jis, neduodamas išmaldos, patirtų kaip sąžinės priekaištus. Jeigu jis nesusigundo „auksine proga" tą tik tarnybiniam naudojimui skirtą informaciją, kuria jis disponuoja kaip firmos tarnautojas, panaudoti asmeniniam praturtėjimui (tarus, kad, kaip tai būna tik esant „auksinei progai", jis nerizikuoja būti sučiuptas ir „išoriškai" sankcionuotas), tai jis elgiasi visiškai racionaliai, nes alternatyvieji kaštai, kurie jam gresia dėl savo paties „vidinių sankcijų", yra didesni negu tikėtina praturtėjimo nauda.

Tačiau Weberio *grynai* vertybiškai racionalaus (nusistatymo etikos inspiruoto) veiksmo sąvokai būdingi kai kurie specifiniai akcentai, kurie nesutelpa į formalią struktūrą, kurią konstituoja anksčiau nurodytos aksiomos. Kaip buvo sakyta, Weberis vadovaujasi tuo vaizdiniu, kad esama keleto nesuderinamų „vertybinių sričių". Jeigu kas nors veikia grynai vertybiškai racionaliai, tai jis ne vien yra imlus ar jautrus vertybių ir normų įpareigojančiai ir pavyzdžio galiai, o tvirtai laikosi vienos vienintelės vertybės, kuriai jis paklūsta nepaisydamas kokių nors kaštų (šalutinių padarinių kitų vertybių realizavimui). „Nusistatymo etiko" elgesį apibūdina specifinis jo rigidiškumas, kuris analitinės veiklos teorijos terminais gali būti aprašytas kaip nesugebėjimas marginaliai adaptuotis. Ar toks elgesys gali būti laikomas tiksliškai racionaliu analitinės (formalios) racionalios veiklos teorijos prasme?

Tatai yra tas klausimas, į kurį Elsteris atsako tvirtindamas, kad Weberio vertybiškai racionalaus veiksmo sąvoka gali būti sutalpinta į RPT rėmus, tokį veiksmą interpretuojant kaip elgesį, kuris išreiškia pirmenybes, turinčias vadinamąją leksikografinę struktūrą, arba yra tokio tipo pirmenybių priežastingai determinuotas.[242] Tokios struktūros pavyzdys, iš kurio kilo jos pavadinimas,

[242] Žr.: Elster J. *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality.* P. 117, 124-127.

yra žodžių išdėstymas žodyne (leksikone): žodžiai, prasidedantys raide „A", visada pateikiami pirmiau negu žodžiai, prasidedantys raide „B", antrąja žodyno raide. Į antrąją žodžio raidę atsižvelgiama tik nustatant ta pačia raide prasidedančių žodžių vietą žodyne ir t.t. Kalbant matematiniais terminais, pirmenybių tvarka vadinama leksikografine, kai ji pažeidžia kontinualumo (tolydumo) aksiomą, kuri jau buvo minėta aiškinant naudos funkcijos sąvoką.[243]

Ši aksioma, kitaip dar vadinama Archimedo aksioma, turi būti įvykdyta, kad pirmenybės galėtų būti pavaizduotos kardinalia naudos funkcija. Jeigu ši aksioma įvykdyta, tai pirmenybių tvarką tarp x_i ir x_j, keičiant vieno iš pirmenybių objektų kiekį ar dydį, galima apversti. Tarkime, mes turime objektų porą (x_1, y_1), kuri yra pranašesnė už kitą porą (x_2, y_2). Pirmenybių tvarka tarp abiejų porų yra kontinuali, jei egzistuoja y, kuris yra „didesnis" arba „daugiau" už y_2 ir jeigu pora (x_2, y) yra pranašesnė už porą (x_1, y_1).[244] „Tatai reiškia, kad tam tikros gėrybės kelių vienetų praradimą gali kompensuoti kelių kitos gėrybės vienetų įgijimas, arba, kitaip sakant, viskas turi savo kainą. Tai gali kelti pagundą apibrėžti ekonomiką kaip mokslą apie tokius dalykus, kurie turi kainą labai bendra prasme."[245] „Nusistatymo etikai" yra veikėjai, kuriems esama gėrybių, už kuriuos jie yra pasirengę sumokėti bet kokią kainą arba dėl kurių jiems nieko negaila.

Kadangi ekonomistams rūpi dalykai, kurie turi kainą, tai natūralu, kad jie taria, jog pirmenybės įvykdo kontinualumo aksiomą. Tai yra prielaida, be kurios negali būti panaudotas galingas matematinės analizės aparatas su lygčių diferencijavimu ir integravimu. Taigi tam, kad būtų galimas matematinis racionalaus pasirinkimo modeliavimas, šios aksiomos įvykdymas yra esminis dalykas. Tačiau jos negalima traktuoti kaip būtinos racionalumo predikavimo veiksmui sąlygos: „Taigi, kontinualumas negali būti racionalumo dalis".[246]

[243] Žr. anksčiau, 6.1.2.

[244] Šį dalyką galime pailiustruoti tokiu pavyzdžiu. Tarkime, kad Jonas objektų porą, kuri susideda iš dviejų butelių alaus ir vieno obuolio, laiko geresne už kitą porą, kuri susideda iš vieno butelio alaus ir dviejų obuolių. Ar čia galima, didinant skaičių obuolių, kurie siūlomi pridėti prie vieno butelio alaus, pasiekti, kad Jonui antra objektų pora taptų geresnė už pirmąją? Jeigu Jonas sutinks priimti vieno butelio alaus ir (pvz.) tūkstančio obuolių pasiūlymą, taigi sutiks už 999 papildomus obuolius atsisakyti vieno butelio alaus, tai jo pirmenybių tvarka patenkina Archimedo aksiomą. Jeigu jis nepriims kad ir kokio obuolių kiekio už alų, tai jo pirmenybė alui bus leksikografinė.

[245] Borch K. The *Economics of Uncertainty. Princeton*, N.J.: Princeton UP, 1968. P. 22. Pateikiama pagal: Elster J. *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality.* P. 126.

[246] „So continuity cannot be part of rationality". Žr.: Elster J. *Sour Grapes. Studies in Subversion of Rationality.* P. 9.

„Liesąjį" racionalumą galima predikuoti ir veikėjui, kurio pirmenybės yra leksikografinės, kadangi ir jos atitinka tranzityvumo aksiomą ir todėl jų sąlygotas ar pavaizduotas elgesys yra nuoseklus. „Jeigu Archimedo kriterijus neįvykdytas, tai mes reikalą turime su tokiomis gėrybėmis ir veiksmais, kurie tam tikra prasme yra nepalyginami ir negali būti traktuojami ekonominiu požiūriu. Tai, žinoma, nereiškia, kad jie neprieinami racionaliai analizei. <...> Yra galimas racionalus neekonominis elgesys."[247] Taigi leksikografiškai nuoseklaus elgesio atvejis patvirtina nuomonę, kad RPP negalima tiesiog sutapatinti su „ekonomine prieiga". Be to, iš pateiktos analizės aiškėja, kad „liesos" (tiksliškai) racionalaus pasirinkimo teorijos analitinė struktūra yra pakankamai elastiška, kad į ją būtų galima įtalpinti Weberio ypatingam „racionalumo tipui" priskirtus elgesio epizodus.

8.4 Empirinis vertybinio racionalumo relevantiškumas

Visiškai kitas klausimas yra grynai vertybiškai racionalaus (leksikografinių pirmenybių nukreipiamo) elgesio empirinis svarbumas ar reikšmingumas. Tatai yra klausimas, ar dažnai pasitaiko toks dėl savo „idealių pagrindų" visiškai nepaveikus santykinių kainų pokyčiams elgesys ir kokie sociologiniai faktai gali būti paaiškinti tokiu elgesiu. „Tačiau tokia kategorinio moralumo koncepcija empiriškai yra labai abejotina, ir ypač tada, kai ja remiantis mėginama pagrįsti globalios socialinės sistemos stabilumą."[248]

Negalima nepastebėti, kad Weberis, kalbėdamas apie modernias visuomenes, negali pateikti jokio įtikinamo grynos empirinio nusistatymo etikos pobūdį turinčios etinės veiklos pavyzdžio. Tiesa, jis kalba apie sindikalistus, kuriems esą rūpi ne jų veiksmų sėkmė, o „įsitikinimų grynumas".[249] Tačiau Stephenas P. Turneris ir Regisas A. Factoras visiškai pagrįstai klausia, ar šis Weberio tapomas sindikalistų paveikslas turi kokį nors panašumą su „realių" sindikalistų savivoka ir tikraisiais motyvais.[250] Negalima atsikratyti įspūdžio, kad Weberis savo pasisakymuose apie mo-

[247] Elster J. *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality.* P. 127.

[248] Voss Th. *Rationale Akteure und soziale Institutionen. Beitrag zu einer endogenen Theorie des sozialen Tausches.* S. 67.

[249] Žr.: Weber M. „Politika kaip profesinis pašaukimas". P. 55.

[250] Turner S. P., Factor R. A. *Max Weber and the Dispute over Reason and Value.* P. 33-34, 234.

dernias visuomenes šią sąvoką naudojo ne empiriškai, o tik kaip poleminį ginklą prieš savo politinius ir ideologinius oponentus, kuriems jis prikiša politinio realizmo ir atsakomybės stoką.

Tačiau kitais atvejais Weberis siūlo tikrai įtikinamą nusistatymo etikos inspiruotos veiklos sąvokos empirinį pritaikymą. O būtent, kai jis šiai sąvokai subsumuoja religinių „virtuozų" elgesį, kuris kai kuriems tradicinių visuomenių socialinio gyvenimo procesams galėjo turėti didelę priežastinę reikšmę. Ši reikšmė yra susijusi su sociologine religinių pasaulėvaizdžių svarba. Jeigu veikėjo mąstymas juda tokių pasaulėvaizdžių nutiestais bėgiais, tai jis procedūriškai arba subjektyviai racionaliai gali pasirinkti leksikografiškai struktūruotas pirmenybes[251] ir save išauklėti „šventuoju" arba asketizmo virtuozu. Net ir tais atvejais, kai procedūrinės racionalumo sąlygos nėra įvykdytos, veikėjai šių pasaulėvaizdžių įtakoje tam tikromis socialinėmis sąlygomis[252] gali priskirti be galo didelę naudą šių pasaulėvaizdžių įtakoje susidariusiems veiklos būdams, kurių nurodo laikytis religinės etikos arba religiniai vadai. Tatai veda prie leksikografinio jų pirmenybių struktūrinimo, kuris reiškia nejautrumą tokios veiklos kaštams ir sugebėjimo marginaliai prisitaikyti praradimą.

Tačiau čia mes turime reikalą nors ir su teoriškai įdomiomis, bet savo socialiniais padariniais ne visuomet svarbiomis socialinės veiklos „anomalijomis",[253] kurios pasitaiko tik visiškai ypatingomis sąlygomis ir šiuo atžvilgiu yra panašios į tokius egzotiškus ir paslaptingus gamtos reiškinius kaip kamuoliniai žaibai ar juodosios skylės. Weberis labai domėjosi šiais socialinio gyvenimo kamuoliniais žaibais ir juodosiomis skylėmis ir labai vertino tą vaidmenį, kurį jos, kaip „iešmininkai", galėjo turėti ilgalaikių socialinio gyvenimo kaitos procesų krypčiai. Tačiau vis dėlto Weberio sociologinės vaizduotės pobūdį nulėmė pamatinė įžvalga, kad nors vertybės bei normos ir gali prisidėti prie pusiausvyrų, atsirandančių iš materialių interesų dinamikos, stabilizavimo, bet jos pačios vienos negali nei motyvuoti žmogaus veiksmų, nei sukurti „socialinę tvarką".

[251] Pagal teologijos terminus tokie konstituciniai sprendimai, kuriais veikėjas renkasi kitą savasties konstituciją, yra aprašomi kaip „atsivertimas" arba „atgimimas".

[252] Tokių sąlygų pavyzdys gali būti vienatikių grupės užsidarymas savyje, atsiribojimas nuo santykių su „išoriniu" socialiniu pasauliu, kaip tai būna formuojantis sektoms. Žr.: Stark R. W., Bainbridge W. S. *A Theory of Religion*. N.Y.: Peter Lang, 1987. P. 179-187, 243-254.

[253] Viena iš tokių anomalijų ir jos socialiniai padariniai, kaip žinome, buvo garsiosios Weberio studijos apie protestantizmo etiką objektas.

Weberis laikėsi pliuralistinės, arba „daugiafaktorinės", pagrindų, sąlygojančių socialinę veiklą, sampratos. Šiuo požiūriu, socialinės veiklos eigą lemia keletas skirtingų „motyvų" arba „mechanizmų". Nors priežastinis jų svoris konkrečiomis aplinkybėmis gali labai skirtis, tačiau „banaliomis" ir kartu „normaliomis" kasdienybės sąlygomis dominuoja materialūs interesai, o idealūs interesai yra svarbūs tik likutinės sociologinių kintamųjų variacijos aiškinimui. Šią fundamentalią Weberio įžvalgą gerai išreiškia chrestomatinis pavyzdys, kuriuo jis iliustruoja savąją priežastinės „tikėjimo legitimiškumu" (*Legitimitätsglauben*) reikšmės sampratą: „Tačiau jeigu valdininkas kasdien tą pačią apibrėžtą valandą pasirodo biure, tai šį dalyką sąlygoja (taip pat, bet ne vien) ne *tik* būklė savų interesų (*eigene Interessenlage*), kuria jis savo nuožiūra galėtų vadovautis arba ne. Tai sąlygoja (paprastai: taip pat ir) tvarkos (tarnybos reglamento) kaip priesako 'galiojimas', kurį pažeidęs jis nukentėtų, ir – paprastai – apie kurio pažeidimą jam vertybiškai racionalu yra baisu ir pagalvoti dėl pareigos jausmo (nors jo veiksmingumas ir labai smarkiai varijuoja)."[254] Taigi Weberiui čia rūpi pabrėžti, kad socialinius veiksmus dažnai „sąlygoja ne *tik* savų interesų būklė". Tačiau akivaizdu, kad šis teiginys yra prasmingas tik tarus, kad vargu ar esama veiksmų, kurie nebūtų sąlygoti (taip pat ir) „savų interesų būklės".

[254] Weber M. WuG. S. 16.

9 skyrius

Sociologinės veiklos teorijos eskizas vėlyvuosiuose Weberio darbuose

Weberis, savo vėlyvuosiuose darbuose analizuodamas socialinės veiklos „tikrosios“ motyvacijos įvairovę, remiasi savo garsiąja veiksmų tipologija. Weberio suprantančiojoje sociologijoje glūdi tam tikros euristinės rekomendacijos, kaip, pradėjus nuo griežtai racionalaus veiksmo nulinės hipotezės, galima artėti prie heterogeniškos socialinės veiklos motyvacijos.[255] Šio tiksliškai racionalios veiklos metodinio prioriteto principo Weberis tvirtai laikėsi abiejose suprantančiosios sociologijos versijose. Tačiau antrojoje suprantančiosios sociologijos versijoje glūdi svarbi naujovė. Tai – garsioji veiksmų tipologija, kurios organiška dalis yra ir mūsų ką tik aptartas vertybiškai racionalaus veiksmo tipas.

Šiai Weberio palikimo daliai interpretatoriai skyrė labai daug dėmesio. Tačiau šios literatūros apžvalga atveda prie išvados, kad esama bent jau trijų neišspręstų problemų, kurias toliau ir pamėginsiu išspręsti. Taigi weberianoje nėra sutarimo ieškant atsakymo į šiuos klausimus: (1) Kokiu sisteminiu principu Weberis naudojasi šioje tipologijoje (jeigu jis apskritai yra)? (2) Ar ši tipologija yra tik klasifikacinė schema, ar tai veiklos teorija, kurią sudaro ne vien tik sąvokų rastras? (3) Nekreipiamas dėmesys į Weberio pastabą, kad jis *Pagrindinėse sociologijos sąvokose* savo veiklos tipologiją išdėstė tik fragmentiškai: „Kaip pamatysime, jis (vertybinis racionalumas – Z. N.) yra pakankamai reikšmingas, kad išskirtume jį kaip ypatingą tipą, nors čia, beje, *nemėginame pateikti bent kiek išsamesnės veiklos tipų klasifikacijos* (kursyvas mano – Z. N.).“[256] Šią teksto vietą galima suprasti tik taip, kad garsieji keturi Weberio veiklos tipai yra tik dalis „išsamios“ klasifikacijos, kurios turinys jam pačiam buvo aiškus.

[255] Žr. anksčiau, 5.1.
[256] Weber M. WuG. S. 13.

9.1 Weberio veiklos tipologija antrinėje dalyko literatūroje

Kelias į šių uždavinių sprendimą turi prasidėti nuo nuomonių pirmuoju klausimu apžvalgos. Tas nuomones reprezentuoja Talcotto Parsonso,[257] Klauso Allerbecko[258] ir Wolfgango Schluchterio[259] darbai.

T. Parsonsas manė, kad Weberio veiklos tipologija nėra pagrįsta kokiu nors vieningu klasifikacijos principu. Taigi ji nėra tikra klasifikacija. Weberio „afektinio veiksmo" sąvoka yra „likutinė sąvoka" (*residual category*), nes jis šią sąvoką apibrėžęs tik negatyviai.[260] Elgesio epizodus, kuriuos Weberis priskiria tradicinio veiksmo sąvokai, Parsonsas nori reklasifikuoti kaip vertybiškai racionalius veiksmus.[261] Tai darydamas, jis tiesiog ignoruoja tas Weberio tekstų vietas, kuriose tradicinė veikla apibrėžiama kaip „įgytų įpročių"[262] determinuotas elgesys, ir akcentuoja tas, kuriose ši veikla susiejama su „to, kas visada būdavo iki šiol, galiojimu (*Geltung des immer Gewesenen*)".[263]

Parsonsas savaip kritikuoja ir Weberio teoriją apie dvejopą praktinį protą. Jis remiasi savo „voliuntaristinės" veiklos teorijos principu, kad normos laikymasis priklauso veiksmo sąvokos definicijai. Negali būti jokio normai nepavaldaus veiksmo, kaip kad negali būti jokio fizinio kūno, kuris nebūtų apibrėžtas laiko, erdvės ir masės atžvilgiu. Visus „analitinius elementus", kurie yra būtini veiksmo sąvokos apibrėžimui ir kurie visi kartu yra pakankami, Parsonsas aptinka Weberio atsakomybės etikos vairuojamo veiksmo sąvokoje. Grynai tiksliškai racionalaus veiksmo ir grynai vertybiškai racionalaus veiksmo sąvokas Parsonsas laiko tik defektyviomis abstrakcijomis, kuriose žmogaus veiklos sąvokai vienodai (kartu) konstitutyvūs „analitiniai elementai" atplėšiami vienas nuo kito.[264]

[257] Parsons T. *The Structure of Social Action.* Vol. 2. P. 640-649.
[258] Allerbeck K. „Zur formalen Struktur einiger Kategorien der verstehenden Soziologie" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie,* 1982, Jg. 34. S. 672-673.
[259] Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus.* S. 191-192.
[260] Žr.: Parsons T. *The Structure of Social Action.* Vol. 2. P. 648.
[261] Ibidem. S. 746-747.
[262] Weber M. WuG. S. 746-747.
[263] Ibidem. S. 19.
[264] Parsonso teiginiai nėra tokie vienareikšmiai, kaip kad čia išdėstyta, nes amerikiečių sociologas siekia „tiksliškai racionalaus" veiksmo ir „atsakomybės etika" besivadovaujančio veiksmo tapatinimą priskirti pačiam Weberiui.

Parsonsas siekia dekonstruoti Weberio veiklos tipologiją ir iš taip įgytų analitinių elementų sukurti savąją „voliuntaristinę" veiksmo sąvoką, o Schluchteris ieško Weberio tipologijos vidinio sisteminio principo. Šį principą jis mano aptikęs idėjoje, kad bet kokioje veikloje galima išskirti keturis aspektus (tikslus, priemones, vertybes, padarinius), kurie gali būti racionalios kontrolės objektas.[265] Kaip tiksliškai racionalų Schluchteris apibrėžia tokį veiksmą, kuriame racionaliai kontroliuojami visi keturi aspektai. Kitus tris veiksmo tipus Schluchteris supranta kaip deficitinius taip apibrėžto tiksliškai racionalaus veiksmo modusus. Iš jų susidaro tam tikra mažėjančio racionalumo skalė. Vertybiškai racionaliame veiksme jau nebeatsižvelgiama į veiklos (šalutinius) padarinius. Afektinės veiklos proveržių metu veikėjas „užmiršta" savo vertybinius įsitikinimus ir normatyvius įpareigojimus. Atliekant tradicinį veiksmą, iš sąmonės lauko išslysta ir tikslai, kuriems esamas veiksmas turi tarnauti kaip priemonė. Šią Weberio veiklos tipologijos rekonstrukciją, kurią savojoje Weberio interpretacijoje priėmė ir Habermasas,[266] reziumuoja 6 paveiksle pateikiama lentelė[267] („+" čia reiškia atitinkamo veiklos aspekto racionalią kontrolę, „–" – tokios kontrolės nebuvimą).

Veiksmo tipas	Racionalios kontrolės objektas			
	priemonė	tikslas	vertybė	padarinys
Tiksliškai racionalus	+	+	+	+
Vertybiškai racionalus	+	+	+	-
Afektinis	+	+	-	-
Tradicinis	+	-	-	-

6 paveikslas

[265] Schluchteris nepaaiškina, ką jam tiksliau reiškia „racionali kontrolė". Jeigu priimsime prielaidą, kad jis seka paties Weberio terminų vartosena, tai „racionalus" turėtų reikšti tą patį, ką ir „sąmoningas".
[266] Žr.: Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns.* 4. Aufl. Bd. 1. S. 380-381.
[267] Žr.: Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus.* S. 192. Čia dar reikia pridurti, kad Habermasas tokiu būdu rekonstruotą veiklos tipologiją laiko dalykiškai neadekvačia ir ją modifikuoja taip, kad keturi Weberio veiksmo tipai redukuojami į tris (tiksliškai racionalų, vertybiškai racionalų ir afektinį), o veiksmo orientacijų analizė struktūriniu požiūriu yra atskiriama nuo jų analizės vystymosi istorijos požiūriu.

Schluchterio interpretaciją, kad ir kokia ji būtų elegantiška, gadina ignoravimas Weberio mūsų jau minėto vienareikšmio nurodymo,[268] kad „grynai“ arba „griežtai“ tiksliškai racionalios veiklos paradigma yra optimizuojanti veikla ribinės naudos teorijos prasme. Jis Weberio „tiksliškai racionalų veiksmą“ tapatina (tikriausiai Parsonso įtakoje) su „atsakomybės etikos veiksmu“ iš „Politikos kaip profesinio pašaukimo“. Iš tikrųjų tai, ką jis savo lentelėje pateikia kaip „tiksliškai racionalų veiksmą“, pats Weberis vadino „atsakomybės etikos veiksmu“, kurį jis suprato kaip vieną iš mišriųjų tipų. Tačiau Schluchterio rekonstukcijoje mišriesiems veiksmo tipams nelieka „loginės vietos“.

Pastaruoju trūkumu Schluchterio rekonstrukcija yra panaši į Allerbecko rekonstrukciją, kuri remiasi kitokiomis dalykinėmis prielaidomis ir kitaip vaizduoja Weberio naudojamą klasifikacijos metodą. Schluchterio pateiktos Weberio veiklos tipologijos rekonstrukcijos fonas yra Parsonso veiklos teorija. O Allerbecko rekonstrukcijoje tokį vaidmenį atlieka Alfredo Schützo socialinės veiklos fenomenologija, kuri buvo sukurta kaip Weberio veiklos ir tvarkos teorijos filosofinis „pagilinimas“ ir pagrindimas.[269]

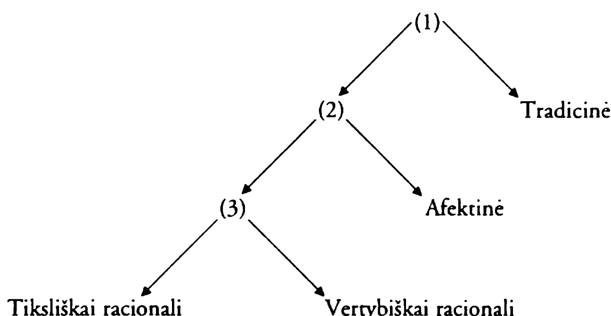
Allerbeckas mano, kad Weberio veiklos tipologija yra sukonstruota veiklos sąvokai tris kartus pritaikant dichotominio padalijimo operaciją. Iš pradžių skiriamas nemotyvuotas (tradicinis) veiksmas ir motyvuotas veiksmas. Po to motyvuotas veiksmas dalijamas į tą, kurį apibrėžia motyvas „nes“ (*Weil-Motive*), ir tą, kurį apibrėžia motyvas „siekiant“ (*Um-zu-Motive*; abu – Alfredo Schützo prasme[270]). Pirmąją veiklos rūšį Allerbeckas tapatina su Weberio afektine veikla. O „siekiant“ motyvo sąlygotą veiklą Allerbeckas dichotomiškai dalija dar kartą, išskirdamas dvi „siekiant“ motyvo rūšis. Pirmosios rūšies motyvuose priemonės aiškiai skiriamos nuo tikslų. Antrosios rūšies motyvuose tokio skyrimo nėra. Pirmuoju atveju mes turime reikalą su tiksliškai racionalia veikla, antruoju – su vertybiškai racionalia veikla. Visa tai reziumuoja 7 pav.:[271]

[268] Žr. pirmiausia: Weber M. WuG. S. 13. Žr. taip pat: Döbert R. „Max Webers Handlungstheorie und die Ebenen des Rationalitätskomplexes“. S. 215.

[269] Žr.: Schütz A. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie.* Wien: Springer, 1932.

[270] Žr. ibidem. S. 93-105.

[271] Žr.: Allerbeck K. „Zur formalen Struktur einiger Kategorien der verstehenden Soziologie“. S. 673.

7 paveikslas

Allerbecko rekonstrukcija savo elegantiškumu nenusileidžia Schluchterio rekonstrukcijai. Tačiau ir ji neišvengia priekaištų. Prie tų priekaištų, kuriuos jai adresuoja R. Döbertas,[272] galiu pridurti dar du. (1) Allerbecko rekonstrukcijoje tradicinis veiksmas tampa likutine, tik negatyviai apibrėžta sąvoka. Tačiau Weberis ją supranta ne taip. (2) Jeigu mes priimtume Allerbecko rekonstrukciją, tai tokiu būdu rekonstruotomis sąvokomis negalėtume suformuluoti tų afektinių ir tradicinių socialinių santykių apibrėžimų, kuriuos aptinkame Weberio „Pagrindinėse sociologijos sąvokose". Kadangi Allerbecko inspiracijos šaltinis ir autoritetas yra Alfredas Schützas, tai jis turėtų priimti ir Schützo pasiūlymus, kaip fenomenologijos priemonėmis naujai apibrėžti šias sąvokas ir taip fenomenologiškai „pagilinti" Weberio apibrėžimus.

Weberis socialinio santykio sąvoką apibrėžia šitaip: „socialiniu 'santykiu' turi būti vadinamas savo prasminiu turiniu savitarpiškai *nustatytas* (*eingestelltes*) ir tokiu būdu orientuotas daugelio žmonių elgesys."[273] Pagal fenomenologiškai „pagilintą" Schützo apibrėžimą, socialinis santykis atsiranda tada, kai vieno veikėjo „siekiant" motyvas funkcionuoja kaip kito veikėjo „nes" motyvas, ir atvirkščiai.[274] Tačiau jeigu priimsime Allerbecko afektinio ir tradicinio veiksmo (re)definicijas, tai turėsime prieiti prie išvados, kad tarp afektiškai ir tradiciškai veikiančių žmonių negalimi jokie socialiniai santykiai. Pavyzdžiui, vienas kitą įsimylėjusių žmonių poros nieku gyvu negalėsime apibūdinti kaip *socialinį* santykį. Juk pagal apibrėžimą afektiškai veikiantys žmonės neturi jokių „siekiant" motyvų, kurie socialiniam santykiui, pasak Schützo, yra būtini.

[272] Žr.: Döbert R. „Max Webers Handlungstheorie und die Ebenen des Rationalitätskomplexes". S. 226-227.
[273] Weber M. WuG. S. 13.
[274] Žr.: Schütz A. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt.* S. 186-192, 229-236.

9.2 Ar tik veiklos tipologija? Racionali vėlyvosios Weberio veiklos teorijos prieigos rekonstrukcija

9.2.1 Išsami Weberio veiklos tipologija

Defektas, kuris būdingas abiem rekonstrukcijoms, yra tas, kad jos nepajėgia aprėpti mišriųjų veiksmo tipų, kuriuos Weberis turi galvoje, kai jis keturis garsiuosius savo veiklos tipus pavadina „*grynaisiais*“ tipais, kurie empirinėje tikrovėje pasitaiko veikiau retai. Jeigu mes norime rekonstruoti Weberio veiksmo tipų „išsamią klasifikaciją“, kurioje yra pakankamai „loginės erdvės“ mišriesiems tipams, tai geriausia remtis A. H. Bartono „savybių erdvės“ sąvoka[275] ir kiekvieną iš keturių Weberio grynųjų veiksmo tipų susieti su tam tikru šios savybių erdvės matmeniu. Ta erdvė apima iš viso keturis matmenis, kurie reprezentuoja veiksmo „eigą“ apibrėžiančius kintamuosius arba faktorius (kintamųjų ryšulėlius). Kiekvienas iš šių kintamųjų gali turėti tik dvi reikšmes priklausomai nuo to, ar atitinkamas mechanizmas arba elgesio determinacijos faktorius yra ar nėra aktyvuotas.

Tačiau jeigu šioje savybių erdvėje norėsime atsižvelgti į kuo daugiau veiklos determinantų, tai joje reikės skaitytis ir su tais kintamaisiais, kurių įvertis niekada nebūna „nulis“ (arba „ne“) . Tam tikrą būtybę tik tada galima vadinti „veikėju“, kai ji yra situacijoje, apibrėžtoje išoriniais apribojimais, kurie apibrėžia veikėjo galimybių, arba šansų, (*opportunity set*) erdvę. Šį visada kartu veikiantį determinacijos faktorių žymėsime raide G. Pirmąjį iš likusių keturių savybių erdvės matmenų reprezentuoja „tikslinio racionalumo“ faktorius, apimantis du kintamuosius – tikslus (T) ir lūkesčius (L). Antrasis matmuo yra veikėjo vertybinis racionalumas arba vertybiniai ir normatyviniai įsipareigojimai (N). Du tolesnius matmenis reprezentuoja įpročiai (I) ir afektai (A).

Weberio „grynieji tipai“ priklauso šiai savybių erdvei kaip du kraštutiniai atvejai, kuriuose veiklos (V) eiga, jeigu neskaitysime išorinių apribojimų, priklauso tik nuo vieno „mechanizmo“, arba faktoriaus. Tatai ir yra grynieji veiksmo tipai – tiksliškai racionalus veiksmas (V = f(G,T,L)), vertybiškai racionalus arba nusistatymo etikos inspiruotas veiksmas (V = f(G,V)), tradicinis veiksmas (V = f(G,I)) ir afektinis veiksmas (V = f(G,A)). Be šių grynųjų tipų, kombinacijos galimybių požiūriu yra galimi dar vienuolika mišriųjų tipų. Weberio veiklos tipologija iš viso apima 14 veiksmo tipų:

[275] Weber M. WuG. S. 13.

(1) V = f (G,L,T)	(tiksliškai racionalus veiksmas)
(2) V = f (G, V)	(vertybiškai racionalus veiksmas)
(3) V = f (G, I)	(tradicinis veiksmas)
(4) V = f (G, A)	(afektinis veiksmas)
(5) V = f (G, L, T, V, I, A)	
(6) V = f (G, L, T, V, I)	
(7) V = f (G, L, T, V, A)	
(8) V = f (G, L, T, V)	(atsakomybės etikos inspiruotas veiksmas)
(9) V = f (G, L, T, I, A)	
(10) V = f (G, L, T, I)	
(11) V = f (G, L, T, A)	
(12) V = f (G, V, I, A)	
(13) V = f (G, V, I)	
(14) V = f (G, V, A)	
(15) V = f (G, I, A)	

Kai kuriuos iš šių mišriųjų tipų eksplicitiškai nurodė ir aptarė pats Weberis: „Apsisprendimas tarp konkuruojančių ir konfliktuojančių tikslų bei padarinių gali savo ruožtu būti *vertybiškai* racionaliai orientuotas: tada veikla yra tiksliškai racionali tik savo priemonėmis.“[276] Aišku, kad čia turimas galvoje mišrusis tipas (8), kurį jis aptaria „atsakomybės etikos inspiruoto veiksmo pavadinimu“. Kai Weberis vėlyvuosiuose savo darbuose rašo apie „racionalų veiksmą“, jis šiai sąvokai pajungia mažiausiai tris veiksmo tipus – (1), (2), (8). „Kai afektiškai sąlygota veikla įgyja sąmoningos iškrovos pavidalą, susiduriame su sublimacija: ji dažniausiai (ne visada) jau yra kelyje į ‘vertybinę racionalizaciją’, į tikslingą veiklą arba jas abi.“[277] Šiame sakinyje Weberis kalba apie mišriuosius tipus – (14), (11) ir (8).

Tačiau Weberio išsamios veiklos tipologijos rekonstrukcija leidžia pastebėti, kad jis yra linkęs „grynųjų“ tipų vardais vadinti ir tuos elgesio epizodus, kurie iš tikrųjų priklauso mišriesiems tipams. Tai ypač pasakytina apie jo „tradicinio veiksmo“ pavadinimo vartojimą. Taip jis vadina ne tik (3) tipo veiksmus, kurie „priklauso sistematikai tik kaip ribinis atvejis“,[278] bet ir (13) tipo veiksmus. Šiais atvejais „galima skirtingu laipsniu ir skirtinga prasme sąmoningai laikytis prisirišus prie to, kas įprasta.“[279] Į šią žodžių vartoseną orientuojasi

[276] Ibidem.
[277] Ibidem. S. 12.
[278] Ibidem.
[279] Ibidem.

Parsonsas, kai jis Weberio „tradicinę veiklą" mėgina asimiliuoti vertybiškai racionalioje veikloje. Tačiau Weberis yra linkęs taip pat ir (6) bei (10) atvejus traktuoti kaip „tradicinį veiksmą". Šiuos atvejus Weberis turi galvoje, kai jis tvirtina: „*reali* veikla didžiojoje daugumoje atvejų vyksta taip, kad jos 'subjektyvi' prasmė yra miglotai pusiau įsisąmoninama arba neįsisąmoninama."[280]

9.2.2 Weberio veiklos teorijos programa

Privalumas, į kurį gali pretenduoti šioje knygoje pasiūlyta Weberio veiklos tipologijos rekonstrukcija, yra jos pajėgumas identifikuoti tą uždavinį, kurį Weberis siekė išspręsti savo teorinėmis inovacijomis antrojoje savo suprantančiosios sociologijos versijoje. Negalima išleisti iš akių, kad Weberio pasisakymuose, skirtuose veiklos teorijai, glūdi programinis sociologinės *aiškinančiosios* veiklos teorijos eskizas. Nors Weberis savo užmojų ir neaprašė tokiais terminais, tačiau pagrindinė jo naujų veiklos teorijos idėjų linkmė tampa aiškiai matoma, kai tik mes prisimename tas svarbiausias sudedamąsias probleminės situacijos dalis, kurios Weberiui reiškė iššūkį keisti savo pradinę suprantančiosios sociologijos sąvoką. Ši problema jau buvo glaustai aptarta (5.1.2): viena vertus, Weberis savo pirmojoje suprantančiosios sociologijos versijoje sąlygas, kurioms esant veiksmas gali būti laikomas tiksliškai racionaliu, formuluoja taip griežtai, kad mažai belieka tokių veiksmų, kuriuos galima būtų pripažinti tiksliškai racionaliais; antra vertus, jis tvirtai laikosi nuomonės, kad suprantančioji sociologija turi būti nepriklausoma nuo psichologijos. Šie principai abu kartu labai apriboja tą sritį, kurioje suprantančiosios sociologijos metodo pritaikymo sąlygos yra įvykdytos.

Jeigu Weberis norėjo savo suprantančiąją sociologiją iš tikrųjų laikyti *aiškinimo* metodu, tai jis turėjo dėti pastangas suprantančiąją sociologiją apginkluoti veiklos teorija, turinčią aiškinamąją galią. Galimų šio uždavinio sprendimų erdvę apibrėžė tam tikri jo paties prisiimti apribojimai, kuriuos būtų galima laikyti ieškomos veiksmo teorijos adekvatumo sąlygomis. Ši teorija privalo:

1) būti nepriklausoma nuo eksperimentinės psichologijos;
2) taikyti tas pačias kategorijas, kuriomis operuoja kasdienis patyrimas arba „vulgarioji psichologija" („*folk psychology*") ir taip išsaugoti konceptualius saitus su ja;

[280] Ibidem. S. 10.

3) realizmu ir apimtimi pranokti, o aiškinamąja galia prilygti analitinei racionalios veiklos teorijai, kuri Weberio laikais egzistavo tik ribinės naudos teorijos pavidalu.

Apie tą reikšmę, kurią Weberis teikė pirmajai sąlygai, tiesiogiai liudija daugelis jo teiginių. Ir ankstesniuose savo tekstuose, ir *Pagrindinėse sociologijos sąvokose* jis nuolatos akcentuoja šią tezę, kuri jam turi principinę reikšmę: „kokia klaidinga yra nuomonė, kad suprantančiosios sociologijos 'galutinis pagrindas' yra kokia nors 'psichologija'. Kas yra 'psichologija', šiandien kiekvienas supranta savaip."[281] Įsipareigojimas konceptualiems saitams su *folk psychology* Weberį vienija su visais tais sociologais, kurie priklauso suprantančiosios sociologijos tradicijai. Tačiau šis įsipareigojimas vienija ne tik tam tikros sociologinės teorijos tradicijos atstovus, bet ir žymiai platesnį teoretikų ratą.

Antrasis punktas nurodo sąlygą, kurią Alfredas Schützas vadino „adekvatumo postulatu": „kiekvienas terminas žmonių veiklos moksliniame modelyje turi būti sukonstruotas taip, kad žmogaus veiksmas gyvenimo pasaulyje, atliktas tuo būdu, kurį nurodo tipiškas konstruktas, būtų suprantamas tiek pačiam veikėjui, tiek jo aplinkiniams kasdienio gyvenimo sveiko proto interpretacijos požiūriu. Šio postulato vykdymas garantuoja visuomenės mokslininko konstruktų atitikimą socialinės tikrovės patyrimo sveiko proto konstruktams."[282] Ne visos eksperimentinės psichologijos kryptys teikia tokią principinę vertę radikaliam atsiribojimui nuo „mentalistinių" *folk psychology* rėmų, kaip kad tai daro biheviorizmas ir dabartinis neuromokslas (*neuroscience*), kuriuos metodologiškai inspiruoja „eliminacinis materializmas". Tačiau, apskritai paėmus, „vulgariosios psichologijos" loginė „sublimacija" formalioje racionalumo teorijoje (sprendimų logikoje) išsaugo glaudesnį ryšį su kasdieniu patyrimu, negu tai jau Weberio laikais buvo būdinga psichologijai: „ji (ribinės naudos teorija – Z. N.) neskaido *vidinių* kasdienio patyrimo išgyvenimų į psichinius arba psichofizinius 'elementus' ('dirginimus', 'pojūčius', 'reakcijas', 'automatizmus', 'jausmus' ir t.t.), o mėgina 'suprasti' tam tikrus žmogaus *išorinio* elgesio 'prisitaikymus' prie tam tikrų visiškai apibrėžtų *išorinių* egzistavimo sąlygų."[283] Tokia pat orientacija į

[281] Weber M. WuG. S. 9.
[282] Schütz A. „Sveikas protas ir žmogaus veiklos mokslinė interpretacija" / Vertė V. Štilius; vertimas pataisytas // *Problemos*. 1988. Nr. 38. P. 116.
[283] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysische Grundgesetz'". S. 393.

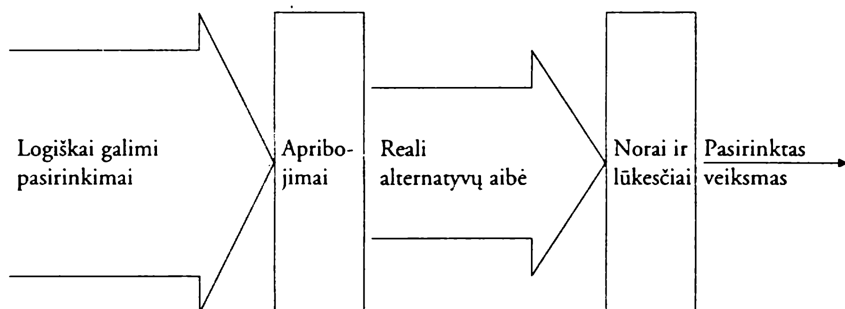
žmogaus 'prisitaikymus' prie išorinių egzistavimo sąlygų būdinga ir vėlyvuosiuose Weberio veikaluose apmestai sociologinei veiklos teorijai, kurioje tiksliškai racionalus veiksmas turėjo būti traktuojamas kaip ypatingas atskiras atvejis.

Weberis suprantančiosios sociologijos uždaviniu laikė ne tik „supratimą", bet ir priežastinį paaiškinimą, tad aišku, kad ši sociologinė veiklos teorija privalėjo turėti ir aiškinamąją galią, kokia ji yra būdinga analitinei racionalios veiklos teorijai. Kartu ji, palyginti su racionalios veiklos teorija, turėjo pasižymėti didesniu realizmu (atsižvelgti į „neracionalius" žmogaus elgesio determinantus) ir didesne aprėptimi (pritaikymo sritimi). Iš Weberio mokslo filosofijos darbų nedviprasmiškai plaukia,[284] kad jam buvo visiškai aiškus tas principinis dalykas, kuris tik žymiai vėliau tapo mokslo filosofijos banalybe: tai, kad priežastinis aiškinimas neįmanomas be „nomologinių žinių". Analitinė racionalios veiklos teorija tokias žinias siūlo naudos maksimizavimo principo pavidalu. Jeigu sociologinė veiklos teorija turi (mažų mažiausiai) neatsilikti nuo jos savo aiškinamąja galia, tai į jos sudėtį turi įeiti bent vienas nomologinis teiginys.

Principinę tokio dėsnio schemą galima surasti Weberio veiklos teorijos eskize: V = f (G, L, T, V, I, A). Jeigu mes norime vaizdžiai paaiškinti pagrindinę šios schemos idėją, tai tam reikalui gerai tinka Jono Elsterio „filtro modelis",[285] kuriuo jis iliustruoja racionalaus pasirinkimo mechanizmą. Šiame modelyje pasirinkimas įsivaizduojamas kaip tam tikro vieno veiklos būdo „išfiltravimas" iš daugelio alternatyvių būdų. Elsterio modelis turi du filtrus. Pirmasis filtras yra tie apribojimai, kurie iš daugybės individo abstrakčių veiklos galimybių išskiria realias veiklos galimybes, arba *opportunity set.* Antrasis filtras yra veikėjo norai ir lūkesčiai, kurie kartu lemia, kokia reali veiklos galimybė pasirenkama. Naudos maksimizavimo principas pasako, kaip funkcionuoja šis antrasis filtras. 8 paveiksle pateikta grafine Elsterio modelio išraiška, kurį pats jo autorius pateikia tik verbalinio aprašymo pavidalu.

[284] Žr.: Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 179. Popperis prie savo klasikinės mokslinio aiškinimo *covering law* schemos pateikia nuorodą į šią Weberio straipsnio vietą ir prideda tokį teiginį: „Jo (Weberio – Z. N.) pastabos <...> yra artimiausia man žinoma šios analizės nuojauta". K. R. Popperis. *Istoricizmo skurdas.* – V.: Mintis, 1992. P. 199.

[285] Žr., pvz.: Elster J. „Introduction" // Elster J (Ed.) *Rational Choice.* P. 22-23; to paties: *Nuts and Bolts for the Social Sciences.* Cambridge: Cambridge UP, 1989. P. 13-18.

8 paveikslas

Weberiškasis (vėlyvasis) modelis privalo turėti iš viso penkis filtrus, kurie aktyvizuojami priklausomai nuo aplinkybių. Jie (veikdami pavieniui arba drauge) sąlygoja veiklos „eigos" kryptį. Tačiau, kad šis modelis galėtų funkcionuoti, į Weberio veiklos teorijos sudėtį ne tik turėtų įeiti sociologinio „veiklos pagrindinio dėsnio" schema, bet ir pati ši schema turėtų būti specifikuota nurodant, kokį pavidalą turi funkcinis santykis tarp visų kintamųjų jos sudėtyje. Pavyzdžiui ir palyginimui: jeigu mes apie traukos jėgą F žinome tik tiek, kad ji priklauso nuo atstumo r ir masių m_1 ir m_2, ($F = f(r, m_1, m_2)$), tai mes dar neturime kūnų traukos dėsnio, kol nepasakyta, koks yra jėgos dydžio priklausomybės nuo kūnų masių ir atstumo tarp jų pobūdis, t.y. kaip tas dydis kinta, keičiantis masėms ir atstumui.

Be tokio dėsnio weberiškasis penkių filtrų modelis negali funkcionuoti, nes, kalbant apie vertybiškai racionalų, tradicinį ir afektinį „filtrą", neatsakyti lieka šie klausimai: „Kokia selekcijos taisyklė tam tikru atveju priimama? Kokį ir kokios krypties poveikį veiklos eigai gali turėti situacijos? Kas lemia, kad veikėjai kai kada veikia santūriai ir tiksliškai racionaliai, o kai kada aistringai ir afektiškai? Ar veiklos modusas turi likti nepaaiškintas? Ir jeigu ne, tai pagal kokią selekcijos taisyklę jis yra pasirenkamas?"[286] Kadangi sociologinėje Weberio veiklos teorijoje nėra jokių iki galo specifikuotų nomologinių teiginių, tai ją galima laikyti „storų aprašymų" kūrimui naudinga klasifikavimo schema, bet ne teorija, kuri turi aiškinamąją galią.

[286] Esser H. *Soziologie: allgemeine Grundlagen.* S. 136

9.3 Tik du pasirinkimai? Weberiškosios veiklos teorijos programos nesėkmės padariniai aiškinančiosios sociologijos pagrindimui veiklos teorija

Jeigu į Weberio veiklos teorijos eskizą žvelgiama iš sociologinės teorijos raidos po Weberio retrospektyvos, tai jo istorinė reikšmė yra aiški: jis yra pradžia tos teorinės tradicijos, kuriai priklauso visi mėginimai sukurti tokią specifiškai sociologinę elgesio teoriją, kad ji skirtųsi ir nuo psichologinių, ir nuo ekonominių (racionalaus) elgesio teorijų. Ši tradicija, kuri prasideda Weberio paskutiniuoju „proveržiu" į sociologiją, tęsiasi iki Jürgeno Habermaso „komunikacinio veiksmo" teorijos ir Hanso Joaso „kreatyvios veiklos" teorijos. Žinoma, ne visi šiai tradicijai priklausantys teoretikai priima visas tris weberiškąsias sociologinės veiklos teorijos adekvatumo sąlygas ir ne visi (pavyzdžiui, „simboliniai interakcionistai" Amerikoje) patyrė Weberio poveikį. Tačiau abu šie dalykai galioja žinomiausiam šios tradicijos mėginimui – Talcotto Parsonso „voliuntaristinei" veiklos teorijai, išdėstytai ankstyvajame jo veikale *The Structure of the Social Action.* Ją tiesiogiai inspiravo vėlyvojo Weberio veiklos teorijos apmatai, ir ji judėjo ta linkme, kuri jau išryškėjo antrojoje Weberio suprantančiosios sociologijos versijoje. Todėl ankstesniame poskyryje (9.2) išdėstyta probleminės situacijos, kurioje Weberis pirmąkart suformulavo specifiškai sociologinės veiklos teorijos idėją, racionali rekonstrukcija gali būti geras atramos taškas apmąstymui („weberiškajai meditacijai") apie RPP recepcijos sociologijoje šiuolaikines problemas, kuri siūloma šiame (9.3) baigiamajame antros dalies poskyryje.

Jau galima konstatuoti, kad visos šios specifiškai sociologinės veiklos teorijos sukūrimo pastangos neatvedė prie esminės pažangos, palyginus su klasikiniu Weberio mėginimu šioje srityje. Kaip ir Weberio veiklos teorijos eskizas, tai yra vien tik klasifikavimo schemos, o ne teorijos, pasižyminčios aiškinamąja galia. Šis permanentinis vėlyvuosiuose Weberio darbuose nubrėžtos veiklos teorijos programos nevaisingumas jau teisėtai kelia abejonių, ar apskritai yra galima tokia veiklos teorija, kuri galėtų įvykdyti visas tris išvardytas adekvatumo sąlygas.

Tad jeigu nenorime atsisakyti aiškinančio socialinio mokslo idėjos, į ką yra linkę poweberinės suprantančiosios sociologijos atstovai, tai atrodo, kad sociologija, kuri suinteresuota savo pagrindimu veiklos teorija, turi tik du pasirinkimus: kvestionuoti arba pirmąją, arba trečiąją socialiniam mokslui

reikalingos elgesio teorijos adekvatumo sąlygą. Jeigu renkamės pirmąją galimybę, tai prisidedame prie to pamatinio metodologinio požiūrio, kuris žinomas psichologizmo vardu. O jeigu atsisakome trečiosios sąlygos, tai socialinių mokslų veiklos teoriją pripažįstame racionalaus pasirinkimo teorija, o kartu ir prisidedame prie RPP.

9.3.1 Psichologistinis pasirinkimas ir jo alternatyvieji kaštai

Jeigu renkamės pirmąją galimybę, tai turime kritiškai pažiūrėti ir į Weberio antipatiją eksperimentinei psichologijai, kaip tatai ir daro Hansas Albertas: „Jeigu kalbėsime apie Weberio nuostatą dėl psichologinių idėjų panaudojimo veiklos aiškinimui, tai ji, atrodo, panašiai kaip ir daugumos ekonomistų nuostatos, plaukia iš to, kad jis manė, jog būtinybė panaudoti tokias idėjas kelia pavojų šios mokslo disciplinos autonomijai."[287] Hansas Albertas Weberio nusistatymą prieš savo meto psichologiją laiko visiškai pateisinamu dalyku. Tačiau, turint galvoje psichologijos, kaip specialaus mokslo, pažangą po Weberio, tokia pozicija jau daugiau nėra priimtina: „be to, svarbų vaidmenį vaidino tas faktas, kad tuometinė psichologija prie veiklos aiškinimo problemos, atrodo, iš tiesų nedaug kuo galėjo prisidėti. Dabar gali būti kitaip. Ypač kognityvioji psichologija šiuo atžvilgiu gali pasiūlyti įdomių rezultatų."[288]

Ekonomikos moksle už principinio neoklasikinės ekonomikos antipsichologizmo išsižadėjimą pasisako vadinamosios *Behavioral Economics*[289] (elgesinės ekonomikos) atstovai. Žymiausias šios teorinės strategijos atstovas sociologijoje nuo penkiasdešimtųjų XX a. metų buvo Carlas G. Homansas.[290] Jis siūlė pagrįsti „elgesinę" sociologiją neobihevioristine Burhuso F. Skinnerio mokymosi teorija. Nuo septyniasdešimtųjų metų „mokslinės psichologijos" titulą iš neobiheviorizmo siekia, ir gana sėkmingai, paveržti kognityvioji psichologija. Tad kognityvioji psichologija dabar yra svarbiausia pasirinkimo galimybė tiems sociologams, ekonomi-

[287] Albert H. „Hermeneutik als Heilmittel? Der ökonomische Ansatz und das Problem des Verstehens" // *Analyse & Kritik.* Jg. 11. 1989. Hf. 2. S. 8.
[288] Ibidem.
[289] Žr.: Earl P. E. (Ed.) *Behavioural Economics.* Vol. 1-2. Aldershot: Edward Elgar, 1988.
[290] Žr.: Homans C. G. *Social Behavior. Its Elementary Forms.* N.Y. etc.: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1961.

kos ir politikos mokslininkams, kurie pasisako už savo mokslo disciplinų psichologizavimą.[291]

Hanso Alberto nuomonei, kad Weberio antipsichologizmą galima pateisinti tik jo meto mokslinės psichologijos būkle ir pripažinti adekvačia metodologine strategija tik laiko atžvilgiu apibrėžtose ribose, – tokiai jo nuomonei pagrįsti galima surasti kai kurių argumentų ir paties Weberio veiklos teorijos eskize. Net ir paviršutiniška pažintis su žymiausių šiuolaikinės kognityviosios individualios ir socialinės psichologijos atstovų darbais parodo, kad jie savuose žmonių elgesio aiškinimuose kartais operuoja iš esmės tais pačiais kintamaisiais ir faktoriais, kuriuos galima rasti ir Weberio veiklos teorijos svarstymuose. Kaip pavyzdį čia galima nurodyti M. Fishbeino ir I. Ajzeno apgalvoto veiksmo teoriją (*Theory Reasoned Action*)[292] ir ją toliau plėtojančią I. Ajzeno suplanuoto elgesio teoriją (*Theory of Planned Behavior*).[293] Šiose teorijose veiksmo intencijų determinantais laikomos ne tik „elgesio nuostatos", bet ir „afektyvios nuostatos", „subjektyvios normos", „įpročiai" ir pan.

Aišku, kad tai yra tie patys elgesio determinantai, kuriuos Weberis savaip konceptualizavo savo veiklos tipologijos eskize. Savaime suprantama, kad čia tarp abiejų konceptualiųjų pasaulių nėra nei priklausomybės santykių, nei produktyvaus dialogo galimybių, nes Weberio pateiktas veiklos teorijos pasiūlymas yra tiesiog pernelyg primityvus. Galima teigti tik tiek: kitaip negu Weberio laikų eksperimentinė psichologija, kurią Weberis taip gerai pažinojo, šiuolaikinė mokslinė psichologija pateikia labai daug teorinių pasiūlymų tiems tyrinėtojams, kurie mato specifiškai sociologinės veiklos teorijos kūrimo pastangų neperspektyvumą ir kartu ieško tokios veiklos teorijos, kuri įvykdytų trečiąją weberinę adekvatumo sąlygą.

Tačiau šių siūlymų priėmimas turi savo „kainą", kuri daugelį socialinių mokslininkų veikiau atbaido. Socialinis mokslininkas, psichologijoje ieškantis veiklos teorijos, kuri realizmu, aprėptimi ir aiškinamąja galia pranoktų racionalios veiklos teoriją, susiduria ne tik su tuo sunkumu, kad vis dar galioja

[291] Žr., pvz.: Kunz V. *Empirische Ökonomik. Handlungstheoretische Grundlagen der Erklärung politischer und sozialer Prozesse.* Marburg: Metropolis-Verlag, 1996; to paties: *Theorie rationalen Handelns. Konzepte und Anwendungsprobleme.* Opladen: Leske+Budrich, 1997.

[292] Žr.: Fishbein M., Ajzen I. *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research.* Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1975; Ajzen I., Fishbein M. *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior.* Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall, 1980.

[293] Ajzen I. „The Theory of Planned Behavior". *Organizational Behavior and Human Decision Processes.* 1991. Vol. 50. P. 179-211.

mūsų jau cituota Weberio pastaba apie psichologiją: „kas yra 'psichologija', šiandien kiekvienas supranta savaip". Pašaliečiui tikrai yra labai sunku kitos specialybės dalykuose identifikuoti geriausią pasiūlymą. Tačiau dar yra ir tokia kaina, kurią tenka mokėti už bet kokios – kad ir geriausios – psichologinės elgesio teorijos panaudojimą.

Įdomu tai, kad ši kaina yra tuo aukštesnė, kuo ši teorija, kaip *psichologinė* teorija, yra geresnė. Epistеminė individualaus elgesio teorijos kokybė yra tuo aukštesnė, kuo tiksliau ji gali aprašyti, paaiškinti ir numatyti individualų elgesį. Tačiau paprastai už šios kokybės padidėjimą tenka sumokėti kainą, kurią sudaro neproporcingas atitinkamos teorijos vidinio sudėtingumo augimas. Tokių sudėtingesnių elgesio teorijų pritaikymo sąlyga yra didelių sąnaudų reikalaujantis vis detalesnių duomenų apie pradines aiškinamų elgesio epizodų sąlygas surinkimas. Tokiais duomenimis galima disponuoti laboratorinio eksperimento sąlygomis. Aiškinant masinį elgesį „natūraliomis" sąlygomis, jie dažnai paprasčiausiai nėra prieinami.

Prie viso to prisideda dar viena tolesnė aplinkybė. Psichologinėse elgesio teorijose ir aiškinamasis (*explanandum*) , ir aiškinantysis (*explanans*) dalykas yra tame pačiame (mikro) lygmenyje. Tačiau individualistiniame socialiniame moksle jie atsiduria skirtinguose lygmenyse: kai socialinis mokslininkas naudojasi individualaus elgesio teorija, tai jis taiko ją tik kaip kolektyvinių makrofaktų aiškinimo ir numatymo priemonę. Siegwartas Lindenbergas[294] šią aplinkybę aprašo išskirdamas analitinį ir teorinį elgesio teorijos primatą. Psichologinėse elgesio teorijose ir analitinis, ir teorinis primatas yra individualaus elgesio lygmenyje. O socialinio mokslo aiškinimuose teorinis ir analitinis veiklos teorijos primatai išsiskiria: teorinis primatas pasilieka individualaus elgesio lygmenyje, o analitinis primatas persistumia į kolektyvinį lygmenį.

Kaip kolektyvinių faktų aiškinimo priemonė analitinė racionalios veiklos teorija turi vieną labai svarbų pranašumą: ji pasiūlo teorinę techniką deduktyviam mikro-makro perėjimų modeliavimui transformacijos logikoje. Jeigu veikėjų, jų kontroliuojamų išteklių ir jų interesų aprašymu yra duota pradinė socialinės sistemos būklė, tai naudojantis racionalaus pasirinkimo teorija galima išvesti galutinę pusiausvyros būklę, į kurią atveda šioje sistemoje vykstančių mainų procesai. Kitokio pobūdžio elgesio teorijos tokios elegantiškos priemonės mikro-makro perėjimų modeliavimui pasiūlyti

[294] Žr.: Lindenberg S. „Die Methode der abnehmenden Abstraktion: Theoriegesteuerte Analyse und empirischer Gehalt". S. 52-55.

negali. O jeigu jos šio uždavinio imasi, tai išvesdamos kolektyvinius individualaus elgesio padarinius, jos turi apsiriboti analitiškai primityvia statistinio agregavimo procedūra. „Realistiškesnės ir atviresnės prielaidos apie veikėjus interpretuojanties sociologams sutrukdė imtis bet kokių mėginimų agreguoti arba dedukuoti kolektyvinius veiklos padarinius."[295] Tas pats pasakytina ir apie tų socialinių mokslininkų darbus, kuriuos traukia sudėtingos psichologinės elgesio teorijos.

9.3.2 RPP kaip antipsichologistinis pasirinkimas ir racionalaus pasirinkimo anomalijų problema

Kad galėtų naudotis mikro-makro perėjimų analitinio modeliavimo privalumais, daugelis socialinių mokslininkų atkakliai gina savo disciplinų autarkiją psichologijos atžvilgiu ir todėl atmeta trečiąją socialiniam mokslui tinkamos individualaus elgesio teorijos adekvatumo sąlygą. Šio pasirinkimo patrauklumas nuo Weberio laikų padidėjo dar ir dėl pažangos, kurią per tą laiką padarė formali racionalios veiklos teorija. Ta pažanga reiškia ne tik racionalumo strateginio matmens atradimą, kuris Weberio reikalavimą socialinės veiklos „eigos" aiškinimą pradėti nuo nulinės hipotezės pirmąkart padarė įvykdomą tyrimo praktikoje. Šią pažangą užtikrino taip pat ir subjektyvios tikėtinos naudos teorijos sukūrimas, nes ji yra daug plačiau pritaikoma negu klasikinė naudos teorija (ribinės naudos teorija).

Tačiau šios teorijos empirinio taikymo „kaina" iš esmės yra likusi ta pati kaip ir Weberio laikais. Racionalaus pasirinkimo teorija gali turėti empirinį turinį tik tada, kai ji papildoma substancialiomis prielaidomis (tokiomis kaip pirmenybių tarplaikinis stabilumas ir tarpasmeninis homogeniškumas, o taip pat elgesio savanaudiškumas). Bet šios prielaidos suteikia tai teorijai svetimumo šiam pasauliui (o kai kada ir hiperrealizmo) atspalvį ir, atrodo, per daug susiaurina jos taikymo sritį. Toje RPP sampratoje, kuri anksčiau (5.2.2) buvo apibūdinta kaip „segmentiškai universalistinė", ši regimybė priimama ne kaip regimybė, o kaip pati tikrovė ir RPP taikymo sritis apribojama tais tikrovės „segmentais", kuriuose pati tikrovė aproksimuoja „nerealistines" prielaidas.

[295] Esser H. „How 'Rational' is the Choice of 'Rational Choice'"? *Rationality and Society*. 1993, Vol. 5. N 3. P. 413.

Šiai sampratai atstovauja ir Weberis, kadangi jis buvo tos nuomonės, kad subjektyviai (procedūriškai) racionalūs veiksmai yra veikiau nekasdieniškas dalykas ir tik esant ypatingoms kultūrinėms ir institucinėms sąlygoms tam tikroms veikėjų kategorijoms (politikams, verslininkams, vadybininkams jų darbo laiku) tampa kasdienybe. Kitais atvejais sąmoningą „priemonių *pasvėrimą* tikslais, tikslų – šalutiniais padariniais, galiausiai ir skirtingų galimų tikslų vienų kitais" pakeičia elgesio valdymo ir kontrolės mechanizmai, kuriuos Weberis nurodo savo vertybiškai racionalios, afektinės ir tradicinės veiklos sąvokomis. Žiūrint iš RPP perspektyvos, šios sąvokos nurodo tam tikras racionalaus veiksmo „anomalijas", o visa vėlyvoji Weberio veiklos tipologija yra savotiška „racionalios veiklos anomalijų" kazuistika.

Jeigu mes norime toliau plėsti racionalaus pasirinkimo teorijos pritaikymo sritį arba ją taikyti griežto universalizmo prasme, tai iškyla klausimas, ar/kaip tos „nukrypstančios", arba „anomalios", veiklos eigos, kurias Weberis klasifikuoja kaip vertybiškai racionalų, tradicinį arba vienam iš mišriųjų tipų priklausantį elgesį, gali būti paaiškintos racionalaus pasirinkimo teorijos rėmuose. Kai kurios šių anomalijų įveikos galimybės analitinės racionalaus veiksmo teorijos rėmuose jau buvo išnagrinėtos. Weberio „gryną" vertybiškai racionalų veiksmą galima paaiškinti remiantis ypatinga (leksikografine) pirmenybių struktūra. O tradicinis elgesys gali būti aiškinamas kaip stipriai rizikos vengiančio veikėjo racionalaus pasirinkimo arba/ir racionalaus pasirinkimo, į kurio naudos ir kaštų kalkuliaciją įeina informacijos kaštai, padarinys.

Į normų poveikį elgesiui galima atsižvelgti jas priskiriant apribojimams (jeigu normos nėra internalizuotos) arba pirmenybėms (jeigu jos yra internalizuotos). Ir grynai tiksliškai racionaliai, ir iš dalies vertybiškai racionaliai (kaip mišrusis tipas) veikiantys žmonės gyvena ir veikia tame pačiame socialiniame pasaulyje, kuriame galioja tos pačios normos ir vertybės. Tačiau grynai tiksliškai racionaliam veikėjui šios normos ir vertybės yra tiesiog sudedamoji objektyvios veiksmo situacijos dalis. Jos yra veiksmo sąlygos ir prireikus priemonės, kurių reikia paisyti dėl gresiančių išorinių sankcijų iš viešosios nuomonės ir įvairių „prievartos štabų" *(Erzwingungsstäbe)*[296] pusės ir kurias kartais galima „ciniškai" instrumentalizuoti savo tikslams. Tokiems veikėjams normos ir vertybės tėra tik ypatinga (viena iš daugelio) jų veiklos erdvės apribojimų bei priemonių rūšis.

[296] Ibidem. P. 18.

Jeigu esama veikėjų, kurie tas pačias vertybes ir „legitimiškas tvarkas" išgyvena kaip įpareigojančias ir sektinas, tatai būna todėl, kad tos vertybės ir „tvarkos" yra internalizuojamos ir pasidaro tų veikėjų „tapatybės" dalimi. Tokiems veikėjams šios vertybės ir tvarkos yra ne tik apribojimai ir priemonės, bet ir jų pirmenybių dalis.[297] Jeigu mes visiems šiems RPP šalininkų konceptualiems manevrams ieškotume bendro vardiklio, tai prisiminę Elsterio „dviejų filtrų modelį", galėtume jį aprašyti taip: RPP šalininkai mano, kad geriau nekomplikuoti šio modelio vis naujais filtrais, bet įtraukti problemiškus „neracionalius" elgesio reguliavimo mechanizmus į vieną iš dviejų jau esamų filtrų.

Taip pat esama ir radikalesnių racionalaus pasirinkimo anomalijų įveikimo galimybių, kurios naudojamos grynai universalistinės RPP sampratos rėmuose. Viena iš šių galimybių yra bihevioristinė racionalaus pasirinkimo teorijos, kaip atskleistosios pirmenybės teorijos, interpretacija, o kita – Beckerio pasiūlymai, kaip internalizuoti „instrumentalias" pirmenybes.[298] Tačiau abiem šiomis galimybėmis pasinaudoti neįmanoma, nepažeidžiant antrosios „weberiškosios" adekvatumo sąlygos, kurią turi įvykdyti socialinių mokslų tikslams tinkama elgesio teorija.

Abiem atvejais racionalaus pasirinkimo teorija tampa universalia elgesio teorija, pritaikoma taip pat ir kitų gyvūnų elgesiui aiškinti bei numatyti, o tai: (a) prieštarauja svarbiausiai vulgariosios psichologijos intuicijai, kuri racionalumą supranta kaip specifiškai *žmogišką* elgesio reguliavimo mechanizmą. Bihevioristiškai interpretuotoje racionalaus pasirinkimo teorijoje nebelieka (b) vietos pagrindinėms vulgariosios psichologijos kategorijoms – *belief* (nuomonė) ir *want* (noras), kurios ir vulgariojoje psichologijoje, ir „internalistiškai" taikomoje racionalaus pasirinkimo teorijoje laikomos racionalaus elgesio priežastimis. Bihevioristiškai interpretuota racionalaus pasirinkimo teorija savęs jau nebelaiko „psichologiškai realių" veiklos eigos priežasčių analize, o tik kalba, kuri tinka formuluoti prognostiškai ekstrapoliuojamus išoriškai stebimų elgesio pavyzdžių ir pavidalų aprašymus.

[297] Tačiau tai reiškia, kad tie veikėjai vadovaujasi „priesakais" ir tada, kai jų neverčia tai daryti jų apribojimai. Tokie veiksmai grynojo tikslinio racionalumo požiūriu atrodo iracionalūs. „Tačiau iš tikslinio racionalumo taško vertybinis racionalumas visada yra *iracionalus*, ir tuo labiau, kuo aukščiau jis tą vertybę, į kurią veikla yra orientuota, pakylėja iki absoliučios vertybės, nes jis tuo mažiau reflektuoja apie veiksmo padarinius, kuo besąlygiškiau jam svarbi vien tik tos vertybės savaiminė *vertė* (grynasis įsitikinimas, grožis, absoliutus gėris, absoliuti pareiga)." Žr.: Weber M. WuG. S. 13.
[298] Žr. anksčiau, 5.2.1.

Ir atskleistos pirmenybės teorijoje, ir Beckerio racionalios veiklos sampratoje nebelieka vietos „prasmei“. Taip atsisakoma dar vienos vulgariosios psichologijos intuicijos, kuriai Weberis buvo iki galo ištikimas savo tiksliškai racionalios veiklos sampratoje, kai (subjektyviai) tiksliškai racionalų veiksmą pakartotinai apibūdindavo kaip tokį elgesį, kuriam yra būdingas aukščiausio laipsnio „prasmingumas“ ir „kokybinis akivaizdumas“.[299] Be to, griežtai universalistinė RPP samprata, atrodo, negali išvengti dar vieno (d) konflikto su vulgariosios psichologijos intuicijoms. Tai, beje, toks konfliktas, į kurį griežtai universalistinė RPP samprata įsiveltų netgi tuo atveju, jeigu išvengtų konflikto su *common sense* (a) punkte. Šioje sampratoje bet koks žmogaus elgesys turėtų būti aiškinamas kaip racionalaus pasirinkimo rezultatas. Tačiau kasdienėje kalboje predikatas „racionalus“ visuomet taikomas apibūdinti tam tikriems veiksmams ir nuomonėms aprašyti, kurie atribojami nuo kitų, „neracionalių“ veiksmų ir nuomonių. Dar kartą pacituokime Alaną Gibbardą: „tam tikrą dalyką apibūdinti kaip racionalų reiškia tam dalykui kažkokiu būdu *pritarti.*“[300]

Ar tikrai universalistinės RPP sampratos rėmuose apskritai įmanoma be *overkill* įveikti racionalaus pasirinkimo anomalijas, t.y. nuosekliai laikytis principo, kad racionalaus pasirinkimo teorija gali paaiškinti bet kokį žmonių elgesį ir kartu išvengti konflikto su pagrindine vulgariosios psichologijos intuicija, kad tik tam tikri *žmogiškojo* elgesio epizodai yra „racionalūs“? Kaip atsakymas į šį klausimą ypač įdomūs yra Hartmuto Esserio pasiūlymai, kaip subjektyvios tikėtinos naudos teoriją panaudoti aiškinant tuos elgesio epizodus, kurie kasdienėje kalbos vartosenoje, o taip pat ir Weberio suprantančiojoje sociologijoje klasifikuojami kaip „(tiksliškai) neracionalūs“.

9.3.3 Weberio veiksmo tipai Hartmuto Esserio situacijos apibrėžimo teorijoje

Jis šiuos siūlymus formuluoja savo „situacijos apibrėžimo teorijoje“, kuri yra integrali „mažėjančios abstrakcijos metodu“[301] besivadovaujančios RPP dalis. Šio metodo, kuris jau buvo trumpai išdėstytas,[302] rėmuose situacijos

[299] Žr., pvz.: Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie“. S. 428, 432; to pat. WuG. S. 2, 4.

[300] Gibbard A. *Wise Choices, Apt Feelings. A Theory of Normative Judgment.* P. 6.

[301] Žr.: Esser H. „Die Definition der Situation“; to paties: *Soziologie. Spezielle Grundlagen.* Bd. 1. S. 161-175.

[302] Žr. anksčiau, 5.2.3.

apibrėžimo teorija funkcionuoja kaip „tiltinė teorija", panaudojama situacijos logikos analizėje, kuri yra sociologinio aiškinimo kaip mikro-makro-mikro perėjimo pirmasis žingsnis.

Situacijos apibrėžimą Esseris supranta kaip vyksmą, kuriame tik ribotai racionalus veikėjas kognityviai susiorientuoja objektyvioje veiksmo situacijoje. Šį vyksmą Esseris aprašo kaip dvigubą pasirinkimą. Veikėjas pirmiausia turi pasirinkti tuos rėmus, pagal kuriuos jis esamoje situacijoje aptinkamas veiklos alternatyvas įvertina naudingumo požiūriu. Šiuos rėmus (*frame*) Esseris apibūdina panaudodamas aukščiausiojo tikslo (*Oberziel*) ir tuose rėmuose galiojančio kodo (*Code*) sąvokomis. Jeigu minėti rėmai yra teisingai pasirinkti, tai subjektyvus situacijos apibrėžimas atitinka objektyvią situaciją, kokią ją visuomeniškai apibrėžia „socialinės gamybos funkcijos". Šia G. S. Beckerio inspiruota metafora Esseris vadina Roberto Mertono „institucines normas",[303] nurodančias visuomeniškai leistinas priemones, kurias veikėjas esamoje situacijoje gali panaudoti savo „naudos gamyboje".

Veikėjui „naudos gamybai" galiausiai reikia (neskaitant laiko) tik dviejų veiksnių („tiesioginių tarpinių gėrybių"; *direkte Zwischengüter*): geros fizinės savijautos (*physisches Wohlbefinden*) ir socialinės pagarbos. Tačiau šie gamybos veiksniai iš pradžių jo turi būti pagaminti pasinaudojant „netiesioginėmis tarpinėmis gėrybėmis" (*indirekte Zwischengüter*). Pastarąsias veikėjas savo kontrolei gali pajungti tik tuo būdu, kad jis savo elgesį nukreipia realizuoti tuos aukščiausius tikslus, kuriuos nurodo Mertono „normos-tikslai", o Esseris vadina ir vertybėmis. Šios vertybės, o kartu ir aukščiausi veiklos tikslai, moderniose funkcionaliai diferencijuotose visuomenėse išsiskaido pagal atskiras tos visuomenės funkcionavimo sritis. Socialinės gamybos funkcijos kiekvienai socialinės veiklos situacijai suteikia tam tikrą objektyvią (socialinę) prasmę, kuri veikėjui reiškia savo naudos gamybai būtinų tarpinių gėrybių įsigijimo „šansus". Veikėjas šiais šansais gali pasinaudoti tik tada, kai jis „teisingai" apibrėžia esamą situaciją ir subjektyvi jo veiklos prasmė atitinka objektyvią situacijos prasmę, kurią apibrėžia socialinės gamybos funkcijų būklė jo gyvenamojoje visuomenėje. Apibrėžimo klaidos atveju (pasirinkus klaidingus rėmus arba klaidingą veiklos „modelį") jis rizikuoja patirti nuostolius, kuriuos galima lyginti su nuostoliais, patiriamais dėl technologinių klaidų atsiradusios broko „gamybos".

[303] Žr.: Merton R. „Socialinė struktūra ir anomija" / Vertė Z. Norkus // *Sociologija.* 1997 (1). P. 67.

Antrasis pasirinkimas, kurį turi padaryti veikėjas, subjektyviai apibrėždamas situaciją, yra susijęs su informacijos apdorojimo būdu. Dalykas liečia euristikų, taigi informacijos apdorojimo būdų ir strategijų, pasirinkimą. Euristikos viena nuo kitos skiriasi problemų sprendimo efektyvumu ir tais „psichiniais kaštais", kurių pareikalauja jų naudojimas. Euristikos efektyvumas gali būti matuojamas tuo, ar ji gali atvesti prie „substancialiai" geriausio iš galimų problemos sprendimo. Efektyvi euristika reikalauja daugiausia sąnaudų, nes ji pareikalauja daug laiko, įtampos, atidumo ir kitų psichinių išteklių.

Rutiniškai pasikartojančiose situacijose yra labai didelė tikimybė, kad veikėjas, panaudodamas „taupias" ir „patogias" euristikas (pvz., rinkis tokius veiksmus, kurie panašioje situacijoje kartą jau buvo sėkmingi!), taip pat turės „laimės" aptikti geriausią iš objektyviai galimų veiklos būdų. Kitokio pobūdžio situacijose ši tikimybė yra maža, tačiau mažai efektyvios euristikos pasirinkimas, turint galvoje mažus klaidingo veiksmo pasirinkimo alternatyviuosius kaštus, situacijos sudėtingumą ir nepakankamus pažintinius veikėjo sugebėjimus, vis dėlto gali būti optimalus.

Savo situacijos apibrėžimo teorijoje Esseris išsamiai nagrinėja žmogaus, kaip veikėjo, riboto racionalumo problemą. Tuo jo RPP variantas skiriasi ne tik nuo neoklasikinės ekonomikos, kuri išsiverčia be realistiškos situacijos logikos analizės, priimdama tobulai informuoto veikėjo prielaidą. Šiuo atžvilgiu ji skiriasi ir nuo kito „sociologizuoto" RPP varianto, kurį J. S. Colemanas išdėstė savo *Socialinės teorijos pagrinduose.* Colemanas tobulai informuotą neoklasikinės teorijos *homo oeconomicus* pakeičia tobulai informuotu *homo juridicus,* į kurį „tikrovėje" tėra panašus tik vienas kitas aukštos kvalifikacijos amerikiečių teisininkas. Pradines socialinių sistemų būsenas Colemano modeliuose sudaro veikėjai, kurie yra suinteresuoti tam tikrais ištekliais ir turi tam tikrų (nebūtinai tų pačių, kuriais jie yra suinteresuoti) išteklių kontrolės teises.

Colemanas visuomet taria, kad veikėjai turi išsamias ir nieko nekainuojančias žinias apie savo pačių ir savo kontrahentų teises. Šiuose modeliuose nėra vietos sandorių kaštams, kurie atsiranda dėl teisinių ginčų, nes „tikrovėje" anaiptol ne visada aišku, kas esamoje situacijoje kokiems ištekliams turi kontrolės teises. Colemano sukonstruotame socialiniame pasaulyje advokatai apskritai neturėtų darbo, nes čia kiekvienas modelio vaizduojamas veikėjas pats sau jau yra tobulas teisininkas: kontrolės teisės visuomet yra aiškiai apibrėžtos, ir kiekvienas veikėjas žino viską apie kiekvieno kito veikėjo interesus ir kontrolės teises.

Esserio situacijos apibrėžimo teorijoje į veikėjo „ribotą racionalumą" jam subjektyviai apibrėžiant situaciją atsižvelgiama dvejopai. (1) Racionalus Esserio veikėjas (RREEMM)[304], kitaip negu tobulai racionalus neoklasikinės ekonomikos veikėjas arba tobulai racionalus Colemano *homo juridicus*, nepajėgia marginaliai prisitaikyti arba globaliai maksimizuoti. Taip yra todėl, kad pasirinkdamas savo veiksmus, jis negali vienu metu atsižvelgti į visus savo tikslus. Todėl jis savo naudą maksimizuoja tik vieno, esamai situacijai galiojančio aukščiausio tikslo (*Oberziel*) atžvilgiu. (2) Jis ne visuomet ieško tokio veiksmo, kuris yra objektyviai geriausias kad ir tik šio vieno tikslo atžvilgiu (t. y. lokaliai optimalus), nes jis negali išsiversti be mažai efektyvių euristikų panaudojimo.

Ir jeigu vis dėlto Esseris tvirtina, kad subjektyvios tikėtinos naudos maksimizavimas yra tikrai universaliai galiojantis žmogiškosios veiklos dėsnis, tai toks tvirtinimas remiasi tuo, kad jis šiuo dėsniu tikisi paaiškinti taip pat ir veikėjo „vidinį aktyvumą" (*innerliches Tun*) subjektyvaus situacijos apibrėžimo metu. Ir rinkdamasis situacijos modelį, ir rinkdamasis informacijos apdorojimo būdą, veikėjas pasirenka alternatyvą, kuri maksimizuoja jo subjektyvią tikėtiną naudą. Prieš bet kokį veiksmo tam tikrame rėme, ar „freime" (Esseris vartoja anglišką žodį *frame*), pasirinkimą – nesvarbu, ar tas pasirinkimas vyksta sąmoningai kalkuliuojant ir maksimizuojant naudą, ar ne – prieš kiekvieną tokį pasirinkimą yra atrenkami patys rėmai (situacijos modelis) ir informacijos apdorojimo modusas. Abu šie pasirinkimai visuomet vyksta pagal subjektyviosios tikėtinos naudos maksimizavimo taisyklę. Todėl ir veiksmai, kurie akivaizdžiai arba *prima facie* (iš pirmo žvilgsnio) atrodo nesą (tiksliškai) racionalūs, latentiškai arba *secunda facie* (iš antro žvilgsnio, t.y. įdėmiau į juos įsižiūrėjus) visuomet yra tiksliškai racionalūs.

Akivaizdžiai ar atvirai (*manifest*) tiksliškai racionalūs veiksmai – ir Esseris čia visiškai sutaria su Weberiu – pasitaiko gana retai: (1) kaip nekasdieniškas reiškinys situacijose, kur „neteisingas" sprendimas yra susijęs su dideliais alternatyviaisiais kaštais, ir todėl veikėjai yra pakankamai motyvuoti naudoti reikalaujančias didelių sąnaudų, bet užtat ir efektyvias sprendimų paieškos euristikas; (2) kaip kasdieniškas reiškinys tose funkcinėse visuome-

[304] Akronimas, sudarytas iš šių angliškų žodžių pirmųjų raidžių: „*resourceful, restricted, expecting, evaluating, maximizing man*", „t.y. turintis išteklių, apribotas, turintis lūkesčius, vertinantis, maksimizuojantis žmogus". Žr.: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* S. 237-239; žr. taip pat: Lindenberg S. „An Assessment of the New Political Economy: Its Potential for the Social Sciences and for Sociology in Particular" // *Sociological Theory.* 1985. Vol. 3. P. 100 ff.

nės srityse, kur tikslinis racionalumas ir kalkuliacija galioja kaip šioms sritims tinkamų rėmų (freimų) priesakas (normatyvinis reikalavimas) arba leitmotyvas; pavyzdžiui, didelių šiuolaikinių kapitalistinių įmonių ofisuose, ypač tada, kai jų vadovai priima svarbius sprendimus.[305] Taip akivaizdusis ar atvirasis (*manifest*) tikslinis racionalumas Esseriui yra, vienas vertus, veiklos norma apibrėžtose visuomenės srityse arba „situacijos įrėminimo kodas", galiojantis tam tikroje „įrėminančių" situacijos modelių klasėje. Kita vertus, jis taip pat yra savybė tų informacijos apdorojimo euristikų, kurios laiduoja „objektyviai teisingą" situacijos suvokimą, bet todėl ir reikalauja didesnių tokių dalykų, kaip atidumas, refleksija, laikas, sąnaudų negu primenantis refleksų reakcijas automatiškas informacijos apdorojimas.

Esserio situacijos apibrėžimo teorija tiesiogiai svarbi mūsų temai yra todėl, kad vokiečių sociologas ją panaudoja vėlyvojo Weberio veiklos tipologijos interpretacijai.[306] Čia jis remiasi ta anksčiau išdėstyta šios tipologijos rekonstrukcija, kurią pasiūlė Schluchteris. Esseris tvirtina, kad Weberis (teisingiau būtų sakyti: Schluchteris) šioje tipologijoje vadovaujasi implicitišku informacijos apdorojimo būdo ir situacijos modelio atskyrimu. Jeigu mes 5 paveiksle pateiktą lentelę skaitome vertikalia kryptimi, tai ji, pasak Esserio, vaizduoja keturis tipinius veiklos modelius, kurie gali būti siūlomi, draudžiami arba leidžiami – priklausomai nuo to, kurioje funkcinėje visuomenės sferoje socialinė veikla vyksta. „Pagrindinė mintis yra ta, kad tokie (keturi arba daugiau) tipai yra ypatingi rėmai (dominuojančių 'leitmotyvų' prasme): tai yra veiklos apskaičiavimas tikslinio racionalumo atveju; pabrėžtinas veiklos savaiminis vertingumas vertybinio racionalumo atveju; emocionalūs, situacijoje dominuojantys – galbūt net 'netyčia' atsirandantys – rėmai afektinės veiklos (pvz., pavydas, pavyduliavimas arba meilė) atveju ir aiškus institucinis 'kodavimas' tradicinėje veikloje."[307] Taip, ekonomikoje tikslinis racionalumas yra privalomas, bet „erotikoje", kurią Weberis kiek idio-

[305] Žinoma, minėtų priesakų galiojimas dar nereiškia, kad jų ir faktiškai visada laikomasi.
[306] Šią interpretaciją Esseris fragmentiškai dėsto daugelyje savo tekstų. Šie fragmentai skiriasi kai kuriomis detalėmis. Toliau Esserio interpretacija dėstoma remiantis pirmiausia Esserio straipsniu „Situacijos apibrėžimas" ir jo veikalo „Sociologija. Specialieji pagrindai" šeštuoju skyriumi (*Soziologie. Spezielle Grundlagen*, Bd. 1; žr. ypač S. 224-230). Taip pat žr.: Esser H. *Alltagshandeln und Verstehen*. S. 72-74, 87-88; to paties: „'Habits', 'Frames' und 'Rational Choice'. Die Reichweite der Theorien der rationalen Wahl (am Beispiel der Erklärung des Befragtenverhaltens)" // *Zeitschrift für Soziologie*, 1990, Jg. 19, Hf. 4. S. 244; to paties: *Soziologie. Allgemeine Grundlagen*. S. 135-136.
[307] Esser H. *Alltagshandeln und Verstehen*. S. 73.

sinkratiškai išskyrė kaip ypatingą „gyvenimo tvarką", jis draudžiamas. Čia privaloma veikti afektiškai, tuo tarpu politikoje yra tinkami ir tikslinis, ir vertybinis racionalumas.

O jeigu mes tą pačią lentelę skaitome horizontaliai, tai ji vaizduoja veiksmo skirtumus pagal informacijos apdorojimo modusus: jeigu mes prieš veiksmą ir veiksmo metu norime sąmoningai kontroliuoti priemones, tikslus (tarpinius tikslus), vertybes (aukščiausius tikslus) ir šalutinius padarinius, tatai pareikalaus daugiau dėmesio, laiko ir įtampos negu tuo atveju, kai sąmoningai svarstomi tik tarpiniai tikslai ir priemonės. Esseris patikslina, kad veiklos tuose rėmuose, kuriuos Weberis aprašė kaip „afektinę, tradicinę veiklą ir – turėdamas omenyje 'vertybių' besąlygiškumą – taip pat ir kaip vertybiškai racionalią veiklą",[308] prielaida yra automatinio informacijos apdorojimo moduso panaudojimas.

Šio moduso panaudojimas pasireiškia tokioms situacijoms būdingu jų apibrėžimo neproblemiškumu: „Taip vyksta tai, kas taip dažnai stebima: nevaržomas emocijų išgyvenimas ir visiškas bet kokio 'proto' užtemimas – jeigu tik situacijos 'modelis' yra pakankamai neginčytinas."[309] Tačiau šių rėmų, o taip pat informacijos apdorojimo euristikų selekcija visuomet paklūsta racionalios veiklos selekcijos taisyklei (subjektyvios tikėtinos naudos maksimizavimo principui).

Savojoje Weberio veiklos teorijos prieigos (re)interpretacijoje Esseris įtikinamai parodė savo „tiltinės" situacijos apibrėžimo teorijos suderinamumą su šiuo klasikiniu sociologinės teorijos tradicijos šedevru ir taip kartu pademonstravo produktyvaus RPP dialogo su šia tradicija galimybę. Tačiau tas būdas, kuriuo jis traktuoja RPP anomalijas,[310] kai kuriais atžvilgiais kelia abejonių.[311] Esseris nuolatos tvirtina, kad elgesio teorija, kurią jis savo situ-

[308] Esser H. „Die Definition der Situation". S. 17.

[309] Ibidem. S. 24.

[310] Čia turima galvoje ne tiek jo pateikta Weberio veiklos tipų interpretacija, kiek bendra idėja faktinės veiklos eigos „nukrypimus" nuo jo „nulinės hipotetinės" eigos aiškinti optimizuojančiais sprendimais („selekcijomis") „vidiniame" aktyvume, kuriais situacija yra subjektyviai apibrėžiama.

[311] Esserio situacijos apibrėžimo teorijos ir kitų „mažėjančios abstrakcijos metodo" inspiruotos RPP versijos (svarbiausi jos atstovai yra Esseris ir Lindenbergas) aspektų kritiką žr.: Lüdemann Ch., Rothgang H. „Der 'eindimensionale' Akteur. Eine Kritik der Framing-Modelle von Siegwart Lindenberg und Hartmut Esser" // *Zeitschrift für Soziologie*. 1996, Jg. 25, Hf. 4, S. 278-288; Egger M., de Campo A. „Was sie schon immer über das Verhalten in sinkenden U-Booten wissen wollten. Eine Replik zu Hartmut Essers Ausatz 'Die Definition der Situation'" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 1997. Jg. 49. Hf. 2. S. 306-317; Kunz V. *Theorie des rationalen Handelns. Konzepte und Anwendungsprobleme*. Opladen: S. 139-159.

acijos apibrėžimo teorijoje naudoja „vidiniam aktyvumui" aiškinti, yra subjektyvios tikėtinos naudos teorija. Tačiau jeigu čia turima galvoje tai, ką statistikai, ekonomistai ir mokslo filosofai vadina subjektyvios tikėtinos naudos teorija, tai toks tvirtinimas yra nepagrįstas. Jis neatsižvelgia į tai, kad ši teorija apima ne tik statines, bet ir dinamines veikėjo intencionalios sistemos nuoseklumo sąlygas, kurias išreiškia Bayeso teorema.[312]

Subjektyvios tikėtinos naudos teorijos turinys neapsiriboja veiksmo su didžiausia tikėtina nauda pasirinkimo taisykle. Jeigu jos turinys apsiribotų šia vadinamąja Bayeso taisykle, tai ji nesiskirtų nuo psichologinių elgesio teorijų, kurios neginčija to trivialaus dalyko, kad „organizmo" arba „asmenybių" tam tikro elgesio būdo tikimybė priklauso ne tik nuo šio elgesio būdo padarinių vertės, bet ir nuo rezultato tikimybės subjektyvaus įvertinimo. Specifinio subjektyvios tikėtinos naudos teorijos tapatumo ir analitinio jos turinio dar neapibrėžia reikalavimas naudą sverti tikimybe. Tuo ji nesiskiria nuo labai daug kitų psichologinių elgesio teorijų.[313] Savo tapatumą ji įgyja tik kaip racionalaus mokymosi arba lūkesčių susidarymo teorija.

Taigi Esseris savo situacijos apibrėžimo teorijoje turi reikalą ne su pilna arba „tikrąja", analitine subjektyvios tikėtinos naudos teorija, o su pusine arba susilpninta jos versija. Nuomonės, kad jo subjektyvaus situacijos apibrėžimo teorija įveikia racionalaus veiksmo anomalijas, jis gali laikytis tik todėl, kad jis prieš tai implicitiškai redefinuoja racionalios veiklos sąvoką ir tas labai griežtas racionalumo predikavimo ar atribucijos sąlygas, kurios formuluojamos „pilnoje" subjektyviosios tikėtinos naudos teorijoje, pakeičia susilpninta jų redakcija, kuri iš esmės jau nesiskiria nuo tos, kuri slypi Popperio „situacinio racionalumo" sąvokoje. Tačiau jeigu prisiminsime Esserio užmirštą subjektyviosios tikėtinos naudos teorijos dalį, tai tenka konstatuoti, kad jo situacijos apibrėžimo teorija yra perteklinė. Tokia teorija glūdi jau pačioje subjektyviosios tikėtinos naudos teorijoje – kaip racionalaus mokymosi teorija.

Tatai konstatavus, dar nieko nepasakoma apie Esserio situacijos apibrėžimo teorijos dalykinį adekvatumą, nes tai jau yra klausimas, į kurį galima atsakyti tik remiantis jos empirinio taikymo ir kontrolės rezultatais.[314] Tei-

[312] Žr. anksčiau, 6.2.2.

[313] Žr., pvz.: Kaufmann-Mall K. *Kognitiv-hedonistische Theorie menschlichen Verhaltens*. Bern: Hans Huber, 1978.

[314] Vieną tokį mėginimą pritaikyti Esserio situacijos apibrėžimo teoriją žr.: Enste D. „Entscheidungsheuristiken, Filterprozesse, Habits und Frames im Alltag. Theoretische und empirische Ergebnisse der Überprüfung eines modifizierten SEU-Modells" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 1998. Jg. 50. Hf. 3. S. 442-470.

giama tik tai, kad Esserio situacijos apibrėžimo teorija netinka subjektyvios tikėtinos naudos teorijos anomalijų įveikai, jeigu subjektyvios tikėtinos naudos teorija vadinsime tą patį idėjų kompleksą, kurį šiuo vardu vadina ekonomistai ir statistikai. Jeigu priimame tik vieną šio komplekso pusę, apribodami tos teorijos turinį reikalavimu renkantis veiksmus jų padarinių naudą sverti tų padarinių tikimybe, tai gauname Bayeso taisyklę kaip universaliai galiojantį „elgesio dėsnį". Tačiau taip prarandame visą tą analitinę struktūrą, kurią subjektyviosios tikėtinos naudos teorijai suteikia Bayeso teorema. O jeigu ši analitinė struktūra išsaugoma, tai racionalaus elgesio universalumas vėl tampa problematiškas, nes Bayeso teorema pasirinkimo racionalumą daro priklausomą nuo to, ar įvykdytos tam tikros griežtos sąlygos, kurias turi patenkinti subjektyvių tikimybių formavimosi procesas.

O jeigu po Weberio specifiškai sociologinės veiklos teorijos projekto nesėkmės nenorima nei eiti socialinių mokslų psichologizavimo keliu, nei laikytis griežtai universalistinės RPP sampratos (to neįmanoma padaryti nenusižengiant antrajai „weberiškajai" adekvatumo sąlygai, arba netrivializuojant pačios racionalios veiklos sąvokos), tai aiškinančiojo socialinio mokslo pagrindimui veiklos teorija atviras lieka dar vienas kelias. Tai yra požiūris, kurį reprezentuoja pirmoji Weberio suprantančiosios sociologijos versija ir kuriam šiuolaikinėje sociologijoje atstovauja tokie tyrinėtojai kaip Jonas Elsteris.

Tatai yra „eklektinė" RPP versija, kuri buvo apibūdinta kaip iš dalies universalistinė. Šiuo požiūriu, RPP priklauso paradigminis prioritetas, tačiau kartu prireikus leidžiama eklektiškai griebtis iš psichologijos pasiskolintų „mechanizmų". Šis požiūris turi savo kaštus, nes ant tokių metodologinių pagrindų nėra galima kumuliatyvi, teoretiškai inspiruota socialinio mokslo pažanga. Tatai iš esmės yra pozicija, artima tam Roberto Mertono požiūriui, kurį jis išreiškė, pasisakydamas už darbą prie „vidutinės aprėpties teorijų".[315] Mertono „vidutinės aprėpties teorijos" ir Elsterio „mechanizmai", kurie turi papildyti racionalų pasirinkimą, kaip paradigmatiškai „pirmagimį" ir specifiškai žmogišką[316] elgesio determinacijos mechanizmą, yra iš esmės tie patys dalykai. Vis dar atviras lieka klausimas, ar šis požiūris gali būti pateisintas tik kaip provizorinis sprendimas prieš išsipildant viltims apie būsimąją „didžiąją teoriją" arba „didžiąją sintezę".

[315] Žr.: Merton R. *Soziologische Theorie und soziale Struktur*. S. 3-8.

[316] Taip pasirinkimo racionalumą supranta Elsteris, kuris nori jį sutapatinti su „globalinio maksimizavimo" ir netiesioginių strategijų naudojimo („žingsnis atgal, du žingsniai pirmyn") sugebėjimu. Tokį sugebėjimą jis įžvelgia tik žmoguje. Žr.: Elster J. *Ulysses and the Sirens: Studies in Rationality and Irrationality*. P. 1-29.

Trečios dalies reziumė

Trečia dalis buvo skirta racionaliai rekonstruojančiai Weberio veiklos racionalumo sampratos analizei, remiantis šiuolaikinių fundamentalių teorinių diskusijų apie racionalios veiklos sąvoką rezultatais. Šių diskusijų retrospektyvoje Weberio „tikrai racionali“ (arba „griežtai racionali“, „objektyviai tiksliškai racionali“, „materialiai tiksliškai racionali“) veikla buvo susieta su „substancialiai“ racionalia veikla Herberto Simono prasme, o Weberio subjektyviai (arba formaliai) racionali veikla buvo sutapatinta su „procedūriškai“ racionalia Simono veikla.

Šeštame skyriuje buvo analizuojama Weberio veiklos teorijos pozicija veiksmo substancialiojo racionalumo klausimu. Po paplitusių klaidingų Weberio tiksliškai racionalaus veiksmo sampratos interpretacijų kritikos (6.1.1) kaip Weberio „objektyviai“ racionalios veiklos „idealaus tipo“ referentas buvo identifikuota analitinė racionalaus veiksmo sąvokos eksplikacija ribinės naudos teorijoje (6.1.2).

Išryškinus tą išliekamąją vertę, kurią turi Weberio klausimas apie formalios racionalios veiklos teorijos, „vulgariosios psichologijos“ (*folk psychology*) ir mokslinės psichologijos santykius (6.1.3), buvo aptikta (6.2.1), kad Weberis latentiškai arba intuityviai vartojo dar vieną „objektyviai“ racionalios veiklos sąvoką, kuriai priklausė svarbus vaidmuo jo socialinės tvarkos teorijos ir ūkio istorijos sąvokų daryboje. O būtent, visas sociologines struktūros sąvokas Weberis apibrėžia vartodamas „šanso“ sąvoką (6.2.1), o kapitalistinės ūkinės veiklos formas diferencijuoja pagal tipiškas nuostatas rizikos atžvilgiu (6.2.3). Čia jis vadovaujasi ikianalitinėmis intuicijomis, kurios sistemingai eksplikuojamos objektyvistinėje probabilistinės naudos teorijos versijoje (6.2.2).

Šitas nepaprastas Weberio jautrumas stochastinei socialinės tikrovės sandarai koegzistuoja su ne mažiau įsidėmėtinu nejautrumu strateginės veiklos ir strateginio racionalumo savitumui, kaip tatai yra nustatęs Jonas Elsteris, kai jis Maxą Weberį pavadino parametrinio racionalumo teoretiku. Toliau (6.3) buvo konkretizuojama ši Elsterio diagnozė ir detalizuojamos jos implikacijos. Iš šios perspektyvos buvo aptikti tolesnės gilaus neatitikimo tarp Weberio suprantančiosios sociologijos programos ir jo substancialiajame palikime realizuotos tyrimų praktikos (6.3.4) priežastys, o taip pat buvo atskleistas jo metodologinio individualizmo savitumas (6.3.5). Kartu buvo parodyti ir laiko sąlygoti Weberio veiklos „objektyvaus“ racionalumo sampratos ribotumai.

Septintas skyrius buvo skirtas Weberio teiginiams apie subjektyvų veiklos racionalumą gvildenti. Dalykiškai jis susijęs su ta veiklos teorijos problematika, kuri šiuolaikinėje diskusijoje svarstoma „procedūrinio racionalumo“ pavadinimu. Po Weberio pasisakymų apie subjektyvų racionalumą apžvalgos (7.1) buvo sukonstruotas (remiantis Johno H. Goldthorpe’o darbais) konceptualusis karkasas, reikalingas Weberio subjektyvaus racionalumo sąvokos dalykiniam ir sisteminiam įvertinimui (7.2). Šių rėmų pagrindas yra dviejų matmenų išskyrimas. O būtent, sąlygos racionalumui predikuoti gali būti: (a) formuluojamos daugiau ar mažiau griežtai; racionalumas gali būti (b) suprantamas arba kaip tokia elgesio savybė, kurią apibrėžia to elgesio santykio su elgesio situacija savitumas, arba kaip savybė, kurią apibrėžia šį elgesį sąlygojančio priežastinio proceso savitumas (7.2.2).

Ištyrus Weberio subjektyviai racionalios veiklos sąvokos ištakas teisinėje ir psichiatrinėje veiklos teorijos tradicijose, kurios racionalumą gvildena procedūriniu požiūriu (7.3.1), toliau buvo nagrinėjamas Raymondo Boudono mėginimas Weberio subjektyvaus racionalumo sąvoką sistemiškai eksplikuoti savo „kognityvistiniame modelyje“ (7.3.2). Buvo konstatuota, kad Boudono modelis, nors jis gana tiksliai atkartoja ikianalitines Weberio intuicijas, negali pakeisti probabilistinės naudos teorijos subjektyvistinės versijos kaip tinkama aiškinančiojo socialinio mokslo reikmėms alternatyvi veiklos teorija. Subjektyvistinė probabilistinės naudos teorijos versija buvo apibūdinta kaip griežta (stipri) procedūrinio (subjektyvaus) racionalumo teorija, nes ji elgesio racionalumą sieja ne su jo tinkamumu ar netinkamumu (objektyviai) situacijai, bet laiko jį priklausomą nuo lūkesčių darybos proceso nuoseklumo („bayesiško mokymosi“) (7.3.3). Kartu buvo konstatuota, kad subjektyvios tikėtinos naudos teorija, pateikdama formalizuojančią subjektyvaus veiksmo racionalumo sąvokos eksplikaciją, abstrahuojasi nuo dviejų ikianalitinių intuicijų, kurios yra labai svarbios neformalioje Weberio subjektyvaus racionalumo sąvokoje: (a) veikla Weberiui racionali yra tik tada, kai ją kaip priežastys sukelia sąmoningai apsvarstyti pagrindai; (b) racionaliu Weberis nori laikyti tik „prasmingą“ elgesį. Remiantis Johannesu Weißu ir Philipu Pettitu, prasmingumas buvo interpretuojamas kaip tokia elgesio savybė, kurią konstituoja komunikacinis santykis su ypatingais objektais, turinčiais „asmenų“ statusą (7.3.4).

Baigiamajame septinto skyriaus poskyryje buvo analizuojami (7.4) Weberio subjektyvaus racionalumo sąvokos pokyčiai antrojoje jo suprantan-

čiosios sociologijos versijoje, kur „objektyviai“ ir „subjektyviai“ racionalios veiklos opoziciją pakeičia „materialiai“ ir „formaliai“ tiksliškai racionalios veiklos opozicija. Šioje analizėje buvo panaudoti Rainerio Döberto rezultatai.

Aštunto skyriaus uždavinys buvo probleminės Weberio vertybinio racionalumo sąvokos analizė. Buvo atskleistos Weberio „nusistatymo etika“ ir „atsakomybės etika“ besivadovaujančios veiklos sąvokos šaknys abiejose didžiosiose – deontologinėje ir konsekvencialistinėje – etinės teorijos tradicijose (8.1). Kritiškai aptarus Boudono mėginimą įtraukti Weberio „vertybinį racionalumą“ į savo „kognityvistinį modelį“, buvo išdėstytas požiūris (8.2), kad formalios racionalios veiklos teorijos analitinė struktūra yra pakankamai lanksti, kad galėtų paaiškinti tuos elgesio epizodus, kuriuos Weberis klasifikavo kaip „vertybiškai racionalius“. Kaip atskiras atvejis buvo išnagrinėta Weberio taip pavadinta Weberio „grynai“ vertybiškai racionali (nusistatymo etikos motyvuota) veikla, kuri gali būti subsumuota analitinei racionalios veiklos teorijai tik atsisakius tolydumo (kontinualumo) aksiomos (8.3). Galiausiai buvo aptartas šio atskiro analitinio atvejo ir vertybinio racionalumo, kaip ypatingo mechanizmo, elgesio determinacijos mechanizmo (kaip jį suprato Weberis) empirinio relevantiškumo klausimas (8.4).

Trečios dalies baigiamasis devintas skyrius skirtas Weberio vėlyvojo veiklos teorijos etiudo rekonstrukcijai (9.1–9.2), kurią pratęsė metateorinis apmąstymas apie aktualias aiškinančiosios sociologijos pagrindimo veiklos teorija problemas. Prieš tai rekonstruota probleminė situacija buvo panaudota kaip atspirties taškas šiam apmąstymui, nes šiuolaikinė sociologija iš esmės turi reikalą su tomis pačiomis teorinėmis alternatyvomis, su kuriomis jau susidūrė Weberis (9.3).

Po kritinės weberianoje aptinkamų Weberio veiklos tipologijos interpretacijų apžvalgos (9.1) buvo rekonstruota visa Weberio veiklos tipologija (9.2.1) ir ja apmestas specifiškai sociologinės aiškinančios veiklos teorijos projektas (9.2.2), kurio kontūrus nulėmė ta probleminė situacija, su kuria Weberis susidūrė po savo „sociologinio“ 1918–1920 m. posūkio.

Individualistinei sociologijai, kuri buvo suprantama kaip ekonomikos alternatyva ir kartu pretendavo į autarkiją psichologijos atžvilgiu, kaip agentūrinis (veiklos teorijos) pagrindas buvo reikalinga tokia veiklos teorija, kuri būtų: (1) nepriklausoma nuo eksperimentinės psichologijos; (2) taikytų tas pačias kategorijas, kuriomis operuoja kasdienis patyrimas arba „vulgarioji psichologija“ (*folk psychology*) ir taip išsaugotų konceptualius

saitus su ja; (3) realizmu ir apimtimi pranoktų, o aiškinamąja galia mažų mažiausiai prilygtų analitinei racionalios veiklos teorijai. Weberiškasis specifiškai sociologinės veiklos teorijos projektas buvo įvardytas kaip išeities taškas toje veiklos teorijos tradicijoje, kurią pratęsė Talcottas Parsonsas ir kurią dabar jau galima vertinti kaip patyrusią nesėkmę.

Baigiamajame šio skyriaus poskyryje (9.3) buvo aptarti tų pagrindimo veiklos teorija strategijų, kuriomis gali pasinaudoti dabartinė aiškinančioji sociologija, santykiniai privalumai ir kaštai: psichologistinė strategija ir RPP strategija, kuri kaip (provizorišką?) tarpinį sprendimą apima ir tą iš dalies universalistinę RPP sampratą, kurią Weberis jau suformulavo savo pirmojoje suprantančiosios sociologijos versijoje.

Ketvirta dalis

Maxo Weberio centrinė tema, „abstrakti ūkio teorija“ ir istorinė nacionalinė ekonomija

Dviejose tolesnėse ir kartu paskutinėse knygos dalyse analizės centras iš Weberio metodologinių ir mokslo programinių idėjų lygmens perkeliamas į jo substancialiojo palikimo lygmenį. Svarbiausias tolesnių svarstymų klausimas bus centrinės Weberio palikimo problematikos realizavimo galimybė RPP rėmuose: ar Weberio klausimai šios prieigos rėmuose yra prasmingi? Jeigu taip, tai kokie darbai taip metodologiškai orientuotame socialiniame moksle gali būti laikomi įnašu į Weberio centrinio klausimo sprendimą? Kaip tokie įnašai gali padėti nustatyti paties Weberio mokslinių rezultatų išliekamąją pažintinę vertę? Į šiuos klausimus atsakysime baigiamojoje, penktoje, knygos dalyje. Tačiau iš pradžių turi būti išdėstyta Weberio centrinio klausimo formuluotė kartu su to klausimo šaknimis jo į dvi nacionalines ekonomijas suskilusioje disciplinoje. Tatai ir yra šios, ketvirtos, dalies uždavinys.

10 skyrius

Weberio centrinės problematikos klausimas weberianoje

Ne visuomet galima iš anksto pasakyti, ar tyrinėtojo darbuose esama centrinio klausimo; dar rečiau pasitaiko, kad tyrinėtojas visą gyvenimą gvildena vieną vienintelę temą. Tačiau tam tikrą temą galima laikyti „centrine“, jeigu tyrinėtojas ja užsiima ilgiau ir intensyviau negu kitomis arba jeigu kitos temos ir kiti klausimai atsiranda iš šios temos kaip jos konkretizavimas ir spe-

cifikavimas. Tyrinėtojo centrinė tema, arba svarbiausias jo klausimas, iš esmės yra ta problema, kurią jis nagrinėja daugiau negu kitas problemas. Šito klausimo nereikia painioti su kitu panašiu, bet iš principo visiškai skirtingu klausimu. Tatai yra mokslininko veikalų „teorinio branduolio“ klausimas, kuris Weberio atžvilgiu jau buvo mūsų išnagrinėtas (žr. anksčiau, 4.1). Tuo atveju kalbama apie tai, ar tyrinėtojo darbuose glūdi kokie nors aiškiai identifikuojami ir galimi apibrėžti principai ir sąvokos, kurias jis naudoja nagrinėdamas tam tikrą temą, tačiau kurios kartu gali tikti ir kitoms temoms nagrinėti. Taigi tas pats teorinis branduolys gali būti naudojamas skirtingiems dalykams aiškinti ir tas pats aiškinamas dalykas gali būti skirtingų, savitarpyje konkuruojančių teorijų pritaikymo objektas.

Weberio palikimo centrinės temos klausimas yra ginčijamas lygiai taip pat kaip ir to palikimo teorinio branduolio klausimas. Šioje diskusijoje Weberio tyrinėtojų požiūriai vienas nuo kito skiriasi pirmiausia atsakymu į klausimą, ar tokios temos šiuo atveju apskritai esama, o jeigu ji yra, tai kaip reikėtų ją apibrėžti. Neigiamą atsakymą į pirmąjį klausimą gina Stephenas Kalbergas.[1] Jis Weberio palikime įžvelgia daugybę „modelių“, kiekvienas iš kurių susijęs su visiškai atskira tema. Weberis užsiima tokiais klausimais kaip Indijos kastų sistemos atsiradimas ar Romos imperijos žlugimas, „vokiečių imperializmo sėkmės sąlygos, pilietinės demokratijos galimybė Rusijoje, amerikietiškosios demokratijos sociologinės sąlygos, parlamentinio valdymo kliūtys Vokietijoje“[2] ir dar daugeliu kitų klausimų. Weberio tyrinėtojams Kalbergas pareiškia tokį priekaištą: „Sukoncentravę savo dėmesį į globalią racionalizavimo ir Vakarų savitumo temą, komentatoriai naujose autoritetingose studijose nukrypsta nuo nagrinėjimo griežtų strategijų ir procedūrų, kuriomis Weberis naudojasi savo lyginamuosiuose istoriniuose tekstuose.“[3]

Tokia savo pozicija Kalbergas weberianoje yra gana vienišas, nes dauguma Weberio tyrinėtojų laikosi nuomonės, kad substancialiajame Weberio palikime vis dėlto esama tam tikros „centrinės temos“. Tokiems tyrinėtojams priklauso ir W. Hennisas su savąja Weberio, kaip „senojo europietiško mąstytojo“, teze, ir įvairios Weberio, kaip sociologijos „klasiko“, standartinės interpretacijos autorių versijos. Kaip jau buvo nurodyta (žr. 1.3), Hen-

[1] Žr.: Kalberg S. *Max Weber's Comparative-Historical Sociology.* Oxford: Polity Press, 1994. P. 15-19.

[2] Ibidem. P. 18.

[3] Ibidem. P. 17-18.

nisas Weberį traktuoja kaip antropologą ir charakterologą, kuris, kaip jau ir Platonas bei – visai prieš Weberį – Friedrichas Nietzsche, irgi yra susirūpinęs gresiančiu žmonių giminės „išsigimimu" ir naujo žmogaus išugdymo perspektyvomis. Kaip centrinę Weberio temą Hennisas pakaitomis nurodo „žmogiškumo vystymąsi"[4] arba „asmenybę ir gyvenimo santvarkas".[5]

Jeigu mėginsime reziumuoti Henniso kritikuotą Weberio, kaip sociologijos klasiko, standartinę interpretaciją nesigilindami į akcentų skirtumus ją dėstančių autorių darbuose,[6] tai Weberio centrinį klausimą galėtume suformuluoti kaip modernių visuomenių savitumo, kilmės ir ateities problemą. „Visuomeninis ir ūkinis Europos ir Amerikos gyvenimas yra ‚racionalizuotas' specifiniu būdu ir specifine prasme. Todėl pagrindinis mūsų mokslo disciplinų uždavinys – paaiškinti šį racionalizavimą ir suformuoti jį atitinkančias sąvokas."[7] Šiuolaikinė sociologinė teorija šį procesą vadina „modernizacija". Žiūrint iš tokios perspektyvos, Weberio centrinio klausimo objektas yra pirmoji (endogeniška) modernizacija.

Vis dėlto negalima sutikti nė su vienu iš šių Weberio centrinės temos apibrėžimų. Kalbergo pastebėjimas, kad Weberiui empiriniuose tyrimuose rūpi visiškai specialūs klausimai, o globalūs yra tik jo „įvadai" arba „baigiamieji žodžiai",[8] yra teisingas, tačiau jo iš šio pastebėjimo daromos išvados yra klaidingos. Kalbergas daro klaidą, kuri tokiose situacijose yra labai paplitusi: jis mato medžius, bet nemato miško. Kalbergas nepastebi, kad didžioji dalis „modelių" arba specialių klausimų, kuriais Weberis užsiima savo substancialiajame palikime, yra įnašai į tam tikrą *vieną* apibrėžtą aiškinimą, kuris turi tam tikrą apibrėžtą *explanandum*'ą. Šis aiškinimas savo forma yra istorinis-genetinis ir susideda iš dalinių aiškinimų, kurie patys savo ruožtu yra istoriniai-genetiniai aiškinimai.[9]

[4] Hennis W. *Max Webers Fragestellung*. S. 8, 35-36.

[5] Ibidem. S. 59, 68.

[6] Žr., pvz.: Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd.2. S. 447-448; Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus*. S. 205-255; Tenbruck F. H. „Das Werk Max Webers" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 1975. Jg. 27. Hf. 4. S. 664-671. Tenbrucko nupieštas „Weberio paveikslas" yra savitas tuo, kad jis „racionalizavimą" supranta ne kaip „modernizavimą", o kaip religinį pasaulio „atkerėjimą", kuris (Vakaruose) pasibaigė (kalvinizme) dar prieš modernizavimą ir jį parengė.

[7] Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften". S. 525.

[8] Žr.: Kalberg S. „Max Webers historisch-vergleichende Untersuchungen und das 'Webersche Bild der Neuzeit': eine Gegenüberstellung" // Weiß J. (Hrsg.) *Max Weber heute*. S. 425-428.

[9] Žr. toliau, 13.1.

O ta Weberio centrinės temos samprata, kuriai atstovauja Hennisas, yra netiksli ir per siaura. Weberio palikime iš tikrųjų galima surasti jo susidomėjimo psichologinėmis ir antropologinėmis problemomis įrodymų. Tačiau tokiomis problemomis jis užsiima ne kaip „senasis europietiškas" antropologas, o veikiau kaip istorinis psichologas, kurio klausimai lygintini su Norberto Eliaso[10] arba net Michelio Foucaulto[11] iškeltais klausimais.[12] Weberis domėjosi socialinių struktūrinių pokyčių psichogenetinėmis prielaidomis ir padariniais, taip pat psichinės savikontrolės (*self-management*) technikomis, kurias veikiantieji žmonės panaudoja, kad susidorotų su pokyčiais tų socialinių technologijų, be kurių jie negali išsiversti realizuodami savo materialius ir idealius interesus. O jeigu mes rimtais laikome balsus tų, kurie tokią pažinimo interesų linkmę traktuoja ne tiesiog kaip modernaus, bet jau ir kaip postmodernaus socialinio mokslo požymį, tai tada neįmanoma suprasti, kodėl Weberis dėl savo susidomėjimo „žmogiškumu" ar žmogiškosiomis savybėmis turėtų būti laikomas ne tokio mokslo skelbėju, o (pagal Hennisą) „senuoju europietišku mąstytoju".[13] Henniso centrinės Weberio temos samprata yra ir per siaura, nes „psichogenezė"[14] Weberiui yra tik platesnio „racionalizavimo" proceso dalis.

[10] Žr.: Elias N. *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen.* Bd.1-2. 3.Aufl. Fr.a.M.: Suhrkamp, 1977; to paties: *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1983. Žr. taip pat: Bogner A. *Zivilisation und Rationalisierung. Die Zivilisationstheorien Max Webers, Norbert Elias und der Frankfurter Schule im Vergleich.* Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989.

[11] Žr.: Foucault M. *Folie et deraison: histoire de la folie à l'age classique.* Paris: Union générale d'editions, 1974; to paties: *Surveiller et punir: naissance de la prison.* Paris: Gallimard, 1997.

[12] Žr. taip pat: Jüttemann G. (Hrsg.) *Wegbereiter der historischen Psychologie.* München: Beltz, 1988.

[13] Weberio ir Foucaulto pažintinių interesų panašumai yra tokie ryškūs, kad jų nagrinėjimą galima laikyti šiuolaikine Weberio tyrimų konjunktūra. Žr.: Neuenhaus-Luciano P. *Max Weber und Michael Foucault: über Macht und Herrschaft in der Moderne.* Pfaffenweiler: Centaurus-Verlag, 1993; Owen D. *Maturity and Modernity. Nietzsche, Weber, Foucault and the Ambivalence of Reason.* London: Routledge, 1994; Szakolczai A. *Max Weber and Michel Foucault. Parallel Life-Works.* Tiesioginės nuorodos į Weberį Eliaso veikaluose yra gana retos, tačiau hermeneutinė jo kūrybos priklausomybė (G. Oakeso nurodyta prasme; žr. anksčiau, 2.3.3) nuo Weberio yra pernelyg akivaizdi: Eliasas savo „civilizuotumo istorijoje" mėgina pateikti tokį „civilizuotų" žmonių „psichogenezės" paaiškinimą, kuris yra sumanytas kaip alternatyva weberiškajam.

[14] Šiuo žodžiu Sombartas vadina „kapitalistinės dvasios" genezę savo veikale *Modernusis kapitalizmas,* kuris inspiravo Weberio darbą *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia* . Žr.: Sombart W. *Der moderne Kapitalismus.* Bd. 1. S. 391.

Tačiau šio „racionalizavimo“ prilyginimas „modernizacijai“ yra sunkiai įmanomas be tokio Weberio darbų interpretavimo, kuriuo į juos pernelyg daug kas įskaitoma. Žinoma, sociologinė modernizacijos teorija, aiškindama Weberio „racionalaus kapitalizmo“ kilmę ir apibūdindama „vakarietiškąjį racionalizmą“, gali rasti daug atramos taškų ir vaisingų inspiracijos šaltinių. Kaip būdingą pavyzdį čia galima nurodyti garsiosios Weberio „protestantiškosios etikos tezės“ panaudojimą modernizacijos teoretikų darbuose.[15] Istorinis priežastinis Weberio tvirtinimas čia apibendrinamas kaip teorema, kad tradicinės visuomenės efektyviai transformacijai į moderniąją visuomenę reikia funkcionalaus „protestantiškosios etikos“ ekvivalento. Kai Weberis transformavo savo suprantančiosios sociologijos sąvoką (žr. 3.3), jis kartu savo centriniame klausime akcentus perstūmė taip, kad tą klausimą pasidarė lengviau apibendrinti tam tikros modernizacijos teorijos pavidalu. Du svarbiausi šio poslinkio liudininkai yra jo „Įvadas“ į religijos sociologijos raštų rinkinį ir diferenciacijos teorijos eskizas garsiajame „Tarpiniame apmąstyme“. Tačiau pats Weberis tokio apibendrinimo vis dėlto neatliko.

Jeigu mes norime kuo tiksliau identifikuoti, kaip pats Weberis formulavo savo centrinį klausimą, tai pirmiausia turime atsižvelgti į jo paties konceptualius rėmus (socialinės ekonomikos sąvoką), kuriuose tas klausimas yra formuluojamas. Tie rėmai kyla iš klasikinės politinės ekonomijos tradicijos ir yra tiesiogiai susiję su istorinės mokyklos nacionalinėje ekonomijoje sąvokų pasauliu. Todėl Weberis toliau yra vaizduojamas ne kaip sociologinis modernizacijos teoretikas, o kaip istorinės mokyklos nacionalinis ekonomistas, nagrinėjantis tam tikrą „socialinę-ekonominę“ problemą, kurią jis formuluoja pasinaudodamas abiejų jo gyvenimo metais susipriešinusių „nacionalinių ekonomijų“ konceptualiais ištekliais.

Ta problema yra „racionalaus kapitalizmo“ kilmės ir ateities klausimas. Ji pasilieka Weberio tema iki pat paskutinių jo gyvenimo metų, kaip apie tai liudija kapitalizmo, kaip „lemtingiausios mūsų modernaus gyvenimo jėgos“[16], apibūdinimas prieš pat jo mirtį parašytame „Įvade“ „Rinktiniams sociologijos raštams“ ir tuo pačiu metu pateikta jo centrinio klausimo formuluotė – „*kodėl tik* Vakaruose atsirado racionalus (rentabilumo) kapitalizmas?“[17] Šis

[15] Žr.: Eisenstadt S. N. (Ed.) *The Protestant Ethic and Modernization. A Comparative View.* N.Y.: Basic Books, 1968.

[16] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 11.

[17] Weber M. Laiškas Robertui Liefmannui, 1919.03.09. Cituojama pagal: Hennis W. *Max Webers Fragestellung.* S. 126.

klausimas yra vedančioji gija abiejuose pagrindiniuose Weberio veikaluose – „Ūkyje ir visuomenėje“[18] bei „Pasaulinių religijų ūkio etikoje“.[19] Jeigu *Ūkis ir visuomenė* yra kažkas daugiau negu enciklopedija, kurioje atskirus straipsnius vieną su kitu sieja tik tie patys knygos viršeliai, tai priežastis yra ta, kad Weberis, nagrinėdamas viešpatavimą, teisę ir religiją, kelia vis tą patį klausimą: kokios viešpatavimo, teisės ir t.t. formos yra palankiausios įvairioms kapitalizmo formoms atsirasti ir egzistuoti? Kokios „ekonomiškai relevantiškų“ reiškinių formos kliudo „racionaliam kapitalizmui“ atsirasti? Vadovaudamasis tais pačiais klausimais, Weberis tyrinėja ir nevakarietiškas civilizacijas, ypač jų religijas. Jis nuolatos klausia apie „racionalaus kapitalizmo“ raidos šansus arba kliūtis, su kuriomis jis tose civilizacijose susidūrė.

[18] *Ūkio ir visuomenės* atžvilgiu šį dalyką aiškiausiai parodė Arthuras L. Stinchcombe. Žr.: Stinchcombe A. L. „Review of Weber M. *Economy and Society*“. Atspaudą žr.: Stinchcombe A. L. *Stratification and Organization. Selected Papers.* Cambridge: Cambridge UP, 1986. P. 282-289.
[19] Žr. anksčiau, 2.5.

11 skyrius

Weberio „racionalaus kapitalizmo“ sąvoka

Tačiau toks Weberio centrinio klausimo apibrėžimas dar nėra pakankamas, nes neaišku, kaip Weberis suprato „racionalų (rentabilumo) kapitalizmą“ arba „racionalų įmoninį kapitalizmą (*Betriebskapitalismus*)“. Weberis nepateikia jokio vienareikšmio ir aiškaus šios sąvokos apibrėžimo. Vietoj tokio apibrėžimo jis pateikia ilgesnį ar trumpesnį sąrašą, kuris vardija „racionalaus kapitalizmo“ atsiradimo „prielaidas“. Antai jo jau po mirties išleistuose „Universalinės ūkio ir visuomenės istorijos bruožuose“, parengtuose pagal Weberio 1919–20 m. m. Müncheno universitete skaityto kurso klausytojų užrašus, randame net tris tokius sąrašus.[20] Viename iš jų sakoma, kad „bendriausioji šio naujųjų laikų kapitalizmo atsiradimo prielaida yra *racionalus kapitalo apskaičiavimas kaip visų didžiųjų verslamonių, užsiimančių kasdienių poreikių tenkinimu, norma.* Jos prielaidos savo ruožtu yra šios: 1. *Visos daiktinės gamybos priemonės* (žemė, mašinos, aparatai, įrankiai ir t.t.) *prisavintos kaip laisva nuosavybė autonomiškoms privačioms pelno verslamonėms* <...>. 2. *Rinkos laisvė*, t.y. rinka, laisva nuo visų iracionalių apyvartos sąvaržų <...>. 3. Racionali, t.y. kuo tiksliausiai apskaičiuojama ir todėl mechanizuota technika ir, būtent, apskaičiuojama ne tik gamyba, bet ir transportas, ne tik prekių pagaminimo, bet ir jų kėlybos kaštai. 4. *Racionali*, t.y. numatoma *teisė*. <...> 5. *Laisvas darbas*, t.y. kada yra žmonių, kurie ne tik teisiškai gali, bet ir ekonomiškai priversti laisvai parduoti rinkoje savo darbo jėgą <...>. 6. Ūkio *komercializacija*; čia turima galvoje visuotinį vartojimą vertybės popierių, žyminčių teisę į verslamonės dalinius arba į turto dalinius. Apskritai išimtinio *poreikių tenkinimo orientavimo į rinkos šansus ir rentabilumą* galimybė.“[21]

Tokius ir panašius sąrašus Stephenas P. Turneris vadina „mįsle“[22] ir čia

[20] Žr.: Weber M. *Ūkio istorija*. P. 221-222, 227-228, 247-248. Šie sąrašai dubliuojasi su tuo, kurį Weberis pateikia antrame *Ūkio ir visuomenės* skyriuje, vardydamas „*įgijimo* įmonių (*Beschaffungs*betriebe) kapitalo apskaičiavimo aukščiausio *formalaus racionalumo* laipsnio“ „prielaidas“. Žr.: Weber M. WuG. S. 94.

[21] Weber M. *Ūkio istorija*. P. 221-222 (vertimas pataisytas).

[22] Turner S. P. *The Search for a Methodology of Social Science*. P. 213.

turi galvoje „mįslę, kokios buvo Weberio intencijos juos sudarant".[23] Nėra aišku, kokiu principu arba teorine nuostata Weberis vadovaujasi, kai jis į šį sąrašą įtraukia kaip tik tokius, o ne kitokius požymius. Ar šie sąrašai gali būti bet kaip trumpinami ar ilginami? Kaip tokį trumpinimą/ilginimą būtų galima argumentuotai ginti ar atmesti? Ar jis čia pateikia tam tikrą „istorinės makrofenomenologijos" variantą, panaudodamas savo stiprią „sprendimo galią" ir pasiūlydamas dar vieną *matrix formulation*,[24] ar, priešingai, už šių sąrašų galima aptikti tokius teorinius rėmus, kuriuos galima būtų lyginti kad ir su marksistinės kapitalizmo sampratos rėmais? Jeigu mes norime surasti atsakymus į šiuos klausimus, tai turime nustatyti Weberio problematikos šaltinius to meto nacionalinės ekonomijos moksle. Ir čia reikia atsižvelgti į abi „nacionalines ekonomijas" (istorinę ir „abstrakčią teorinę"), tarp kurių Weberis mėgino tarpininkauti („pirmajame") ginče dėl metodo.

11.1 Weberio racionalaus kapitalizmo sąvoka, istorinė nacionalinė ekonomija ir „abstrakti ūkio teorija"

Tai, ko beveik visiškai nepastebi Weberio, kaip modernizacijos teoretiko, interpretatoriai, yra jo problematikos šaknys nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos darbotvarkėje. Viena iš svarbiausių istorinės nacionalinės ekonomijos darbo sričių buvo ilgalaikių ūkinio gyvenimo tendencijų tyrimas, kurio produktas buvo įvairūs ūkinės evoliucijos „pakopų modeliai". Kaip pavyzdžius čia galima nurodyti Friedricho Listo modelį (laukinė būsena, piemenų būklė, agrokultūros valstybė, agrarinė-manufaktūros valstybė ir agrarinė-manufaktūros-prekybos valstybė), Bruno Hildebrando modelį (natūralinis ūkis, piniginis ūkis, kreditinis ūkis), Gustavo Schmollerio modelį (namų ūkis, kaimo ūkis, miesto ūkis, teritorinis ūkis ir nacionalinis ūkis) ir pan.[25] Šiais modeliais vis labiau pradedama abejoti amžių sandūroje, kai vis didesnį mokslinį respektabilumą ėmė įgyti tokios pažiūros, kurios evoliucionistiniam visuomenės istorijos aiškinimui ir tikėjimui jos pažanga priešpriešina „ciklinę" istorijos sampratą.

[23] Ibidem. P. 205.
[24] Žr.: A. H., Lazarsfeld P. F. „Some Functions of Qualitative Analysis in Social Research". P. 95-122. Žr. taip pat anksčiau, 2.2.
[25] Jų apžvalgą žr.: Kalveram G. *Die Theorien von den Wirtschaftsstufen*. Leipzig: Hans Buske Verlag, 1933.

Šį orientacijos pasikeitimą žymi 1895 m. ginčas tarp nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos atstovo Karlo Bücherio ir didžiausio senosios istorijos autoriteto Eduardo Meyerio.[26] Karlas Bücheris skyrė namų ūkio (*oikos*), miesto ūkio (*Stadtwirtschaft*) ir nacionalinio ūkio (*Volkswirtschaft*) „pakopas“. Šios pakopos skiriasi darbo pasidalijimo išsiplėtojimu, kuris pasireiškia „kelio, kurį produktas nueina nuo gamintojų iki vartotojų“[27], pailgėjimu. Bücherio triadoje ekonominės raidos kelias nuo tokio ūkio, kai gaminama vien tik savo poreikiams tenkinti, taigi, kai nėra mainų (namų ūkio), veda į lokalines mainų bendrijas, kurioms būdinga gamyba pirkėjams, bet dar esant tiesioginiam ryšiui tarp gamintojų ir vartotojų (miesto ūkis). Nacionalinis, ar liaudies, ūkis (*Volkswirtschaft*) atsiranda išsiplėtojus interlokaliniams mainams ir į anoniminę rinką orientuotai masinei gamybai.

Bücheris namų ūkiui priskyrė antikinę ūkio santvarką, viduramžių ūkinį gyvenimą (nuo XII a.) tapatino su miesto ūkiu, o nacionalinį ūkį apibūdino kaip „modernią“ ūkinę pakopą. Meyeris manė galįs įrodyti, kad antikos ūkinis gyvenimas tam tikrais laikotarpiais turėjo visiškai „modernius kapitalistinius“ bruožus ir kad Vakarų Europos ūkinė raida nuo ankstyvųjų viduramžių reiškėsi kaip savotiška antikinės raidos nuo Homero laikų paralelė. Weberio susidomėjimą šiuo ginču lėmė jau jo paties kaip tyrinėtojo mokslinio brendimo aplinkybės, kadangi jis, kaip teisės istorikas, jau prieš pasukdamas į nacionalinės ekonomijos sritį labai gerai išmanė antikos ir viduramžių teisės ir ūkio istoriją. Kai tuoj po Weberio įsitraukimo į ekonomistų gretas nacionalinės ekonomijos mokslas įsivėlė į Bücherio ir Meyerio ginčą, jam, kaip ginčijamų istorijos laikotarpių žinovui, tai kartu reiškė iššūkį suformuluoti savo paties poziciją ir buvo gera proga naujojoje specialioje srityje pritaikyti savo ankstesnėje disciplinoje įgytas žinias.

Weberio centrinį klausimą galima paaiškinti šio ginčo problematika. Užsiimdamas ja, Weberis mėgino suformuluoti tokį požiūrį, kuris turėjo susie-

[26] Svarbiausių šaltinių perspaudą žr.: Finley M. *The Bücher-Meyer Controversy*. N.Y.: Arno Press, 1979. Taip pat žr.: Schneider H. „Die Bücher-Meyer Kontroverse“ // Calder W.M., Demandt A. (Hrsg.) *Eduard Meyer. Leben und Leistung eines Universalhistorikers*. Leiden, 1990. S. 417-445; Deininger J. Eduard Meyer und Max Weber // Ibidem. S. 132-158. Meyerio darbų įtaką iškelia Tenbruckas. Tačiau jo pateikiama tos įtakos charakteristika yra nepakankama, kadangi jis visų pirma kelia klausimą apie Meyerio „antropologijos“ duotą akstiną Weberio sociologinių sąvokų darybai. Žr.: Tenbruck F. H. „Max Weber und Eduard Meyer“ // Mommsen W. J. und Schwentker W. (Hrsg.) *Max Weber und seine Zeitgenossen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. S. 337-379.

[27] Bücher K. *Die Entstehung der Volkswirtschaft. Sechs Vorträge*. Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1893. S. 14.

ti evoliucionistinę ir ciklinę socialinės ekonominės raidos sampratas. Viena vertus, jis norėjo išryškinti naujųjų laikų ūkinio gyvenimo savitumą, nepajungdamas jo kokiam nors „pakopų dėsniui". Bücherio „pakopas" jis norėjo priimti ir panaudoti tik kaip „idealiuosius tipus". Antra vertus, jis buvo pasirengęs pripažinti kai kurias ciklinės sampratos teises ir panaudoti universalaus istorinio lyginimo privalumus „racionalaus kapitalizmo" ateities perspektyvų nustatymui. „Kultūrinio vystymosi kontinuumas nutolusiuose nuo jūros Europos kraštuose lig šiol nebuvo nei uždari 'ciklai', nei aiškiai orientuota 'tiesialinijinė' raida."[28] Jeigu iš pradžių tik antikos istorija jam buvo palyginamasis ir kontrastinis dydis racionalaus kapitalizmo atsiradimui aiškinti, tai po 1910 m. tokią reikšmę įgijo ir Azijos kraštų istorinė raida.

Tokie plataus užmojo universalūs istoriniai palyginimai Weberio veikaluose nėra kažkoks ypatingas dalykas. Jie buvo būdingi daugelio to meto vokiečių dvasios mokslų atstovų, kurie domėjosi panašiais klausimais, tyrimams.[29] Tačiau tai, kas Weberio centrinio klausimo formuluotę skiria nuo kitų to meto komparatyvistinių tyrimo projektų, buvo „abstrakčios ūkio teorijos" taikymas šiame darbe. Galima kalbėti apie savotišką „kūrybišką nesupratimą", būdingą Weberio „abstrakčios ūkio teorijos", kuri pati pretendavo būti universaliai galiojančia teorija, interpretacijai, Weberio pateiktai siekiant sutaikyti „dvi nacionalines ekonomijas", susigrūmusias „ginče dėl metodo".

O būtent, Weberis ją interpretavo kaip „ekonominę dogmatiką" (*ökonomische Dogmenlehre*), kuri išreiškia universaliai normatyviai galiojančią racionalaus ūkio „idėją" ir kartu „istoriškai duotos modernios visuomenės katalaktinės ar mainų (*verkehrswirtschaftliche*) organizacijos 'idėją'".[30] Beje, tokią ekonominės teorijos sampratą piršo ir pats „teorinio" ūkio mokslo, kaip „*nacionalinio ūkio* teorijos" (*Volkswirtschafts*lehre), pavadinimas, kuris ir šiandien vokiškai kalbančiuose kraštuose yra įprastas. Taigi Weberis „abstrakčioje ūkio teorijoje" mato pirmiausia racionalaus nacionalinio ūkio aiškinimą – „prekių

[28] Weber M. „Agrarverhältnisse im Altertum". S. 278.

[29] Jiems priklauso Maxo Weberio brolis Alfredas, Werneris Sombartas, Franzas Oppenheimeris, Karlas Mannheimas, Norbertas Eliasas, Hansas Freyeris ir kt. Volkeris Kruse jų darbus apibendrinančiai pavadino „Veimaro istorine sociologija". Žr.: Kruse V. „Weimarer historische Soziologie als sozialwissenschaftliches Theoriemodell und seine heutige Bedeutung" // *Geschichte und Gegenwart.* 1993. Hf. 2. S. 77-93. Taip pat žr. to paties: *Soziologie und „Gegenwartskrise". Die Zeitdiagnosen Franz Oppenheimers und Alfred Webers. Ein Beitrag zur historischen Soziologie der Weimarer Republik.* Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag, 1990. S. 56-82, 409-432.

[30] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190-191.

rinkos procesų *idealų* atvaizdą esant mainų ūkio visuomeninei organizacijai, laisvai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai".[31] Šis idealus paveikslas Weberiui vaizduoja racionalų kapitalizmą kaip tam tikrą visos ekonomikos santvarką.[32] „Racionalaus kapitalizmo" atsiradimas ir ūkio racionalizavimas jo dėstyme reiškia tą patį dalyką: tikrovės priartėjimą prie „ekonominėje dogmatikoje" išreikštos „idėjos". Dabartinėje „abstrakčioje ūkio teorijoje" šią „idėją" išreiškia bendros ekonomikos pusiausvyros modeliai. Kaip labai teisingai pastebi Arthuras L. Stinchcombe, Weberis mikroekonominę teoriją supranta kaip „kapitalizmo idealų tipą" (*the ideal typ of capitalism*).[33]

Mėginimas XIX–XX amžių sandūros kapitalizmo diskursą susieti su „abstrakčios ūkio teorijos" sąvokų pasauliu Weberio kapitalizmo sampratoje yra tas savitumas, kuris Weberio kapitalizmo sampratą skiria nuo kitų kapitalizmo koncepcijų. Čia taip pat glūdi Weberio moderniojo kapitalizmo sampratos skirtumas nuo Wernerio Sombarto sampratos, kurio veikalas „Modernusis kapitalizmas" (1902) Weberiui buvo svarbus inspiracijos šaltinis tyrinėjant protestantiškąją etiką. Abu jie savo ūkinės raidos sampratas išplėtojo, kritiškai atsiribodami nuo Bücherio schemos. Sombartas Bücherio triadą pakeitė savo paties triada – „individualus ūkis", „pereinamasis ūkis" ir „visuomeninis ūkis".[34] Kai jis modernųjį kapitalizmą kildina iš ūkio „amatų organizacijos" (*handwerkmäßigen Organisation*), jis tik plėtoja iš Bücherio perimtą viziją, kuri buvo išeities taškas (tačiau atsižvelgiant ir į Sombarto veikalą) taip pat ir Weberiui, kai jis artikuliavo savąją ūkinės raidos sampratą.[35] Tačiau Sombartas, konstruodamas savo moderniojo kapitalizmo sąvoką, Bücherio idėjas modifikavo panaudodamas marksistines sąvokas. Tuo tarpu Weberis atramos taško Bücherio idėjoms vystyti ieškojo „abstrakčioje ūkio teorijoje", kurią jis kartu mėgino suistorinti interpretuodamas ją kaip idealųjį kapitalizmo tipą.

11.2 „Racionalus kapitalizmas" kaip nacionalinio ūkio santvarka

Ar tam tikras konkretus „nacionalinis ūkis" gali būti laikomas „racionaliu kapitalistiniu", priklauso nuo to, kiek jis yra panašus ar nepanašus į šį utopi-

[31] Ibidem. S. 190.
[32] Žr.: Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 11.
[33] Žr.: Stinchcombe A.L. *Creating Efficient Industrial Administrations.* P. 35.
[34] Žr.: Sombart W. *Der moderne Kapitalismus.* Bd. 1. S. 66-67.
[35] Žr. toliau, 13.3.

nį tobulos rinkos ekonomikos „idealų vaizdą". Aišku, kad „tikrovėje" nėra „ūkių", kurie visiškai atitiktų šį idealų vaizdą, nes tobulas rinkos ūkis turėtų būti išbaigta rinkų sistema su tobula konkurencija. „Realūs" rinkos ūkiai nukrypsta nuo šio idealaus vaizdo todėl, kad čia rinkos egzistuoja ne visiems dalykams, daugelis rinkų yra monopolistinės arba oligopolistinės, o valstybės veikla neapsiriboja „naktinio sargo" funkcijomis. Tačiau kuo stipriau tam tikrame nacionaliniame ūkyje yra išplėtota rinkų sistema ir kuo daugiau išteklių yra paskirstoma į rinkos sandorius įtrauktų subjektų sprendimais, tuo „racionaliau kapitalistiškesnis" yra šis nacionalinis ūkis.

Ūkinio gyvenimo tikrovės priartėjimo prie ideal-tipinio vaizdo laipsnis, kuris, Weberio požiūriu, yra jau pakankamas, kad šiai tikrovei būtų galima pritaikyti „racionalaus kapitalizmo" sąvoką, iš esmės priklauso nuo tam tikrų sąlygų įvykdymo. Tokios sąlygos yra:

(1) Masių paklausai skirtų vartojimo reikmenų interlokalinių rinkų ir tokių reikmenų masinės gamybos buvimas. „Visais laikotarpiais randame įvairių formų kapitalizmo, tačiau kasdienės reikmės kapitalistiniu būdu yra tenkinamos tik Vakaruose ir čia tik nuo antrosios XIX šimtmečio pusės."[36] Weberio požiūriu, iki to laiko galima aptikti koegzistuojančias interlokalines rinkas tik prabangos prekėms ir lokalines („miesto ūkio") rinkas masinio vartojimo reikmenims, kurios tarnavo tik dalies kasdieniams poreikiams patenkinti ir tik sporadiškai. Sunku būtų rasti „apsirūpinimo bendrijų", kurių nariams būtų nežinomos pirkimo ir pardavimo transakcijos, tačiau modernus kapitalistinis ūkinis gyvenimas Weberiui yra savitas tuo, kad jame visų pagrindinių kasdienių poreikių tenkinimo tarpininkas yra rinkos mainai.

(2) Žemės ir darbo jėgos, kaip gamybos priemonių („gamybos veiksnių"), rinkų egzistavimas. „Tai yra sąvokos 'kapitalistinis' atribojimo klausimas, – jį, natūralu, galima įvykdyti labai įvairiai. <...> Tačiau *bet kuriuo atveju* reikalingas įmonės 'katalaktinis' (*verkehrswirtschaftliche*) pagrindas. Viena vertus: kad *produktai* (bent iš dalies) *taptų* mainų objektais. Bet antra vertus, ir: kad *gamybos priemonės būtų* mainų objektai. Žinoma, sąvokai *agrarinėje* srityje *ne*priklauso bet koks žemvaldžių vykdomas nuo jų *asmeniškai* teisiškai priklausomų pavaldinių kaip rentos, rinkliavų, mokesčių fondo panaudojimas, kaip buvo ankstyvaisiais viduramžiais, kur valstiečiai turėjo mokėti valdymo, palikimo, apyvartos ir asmeninius mokesčius natūra ir pinigais: kadangi čia nei užimama žemė, nei valdomi žmonės nėra 'kapitalas', nes viešpatavimas ir žemei, ir žmonėms (iš princi-

[36] Weber M. *Ūkio istorija*. P. 221 (vertimas pataisytas).

po) remiasi ne įsigijimu laisvuose mainuose, o *tradiciniu*, daugiausia *abiejų* dalių, pririšimu."[37]

(3) Kapitalo rinkų ir rinkų dar nepagamintoms prekėms (*Zukunftsgüter*) buvimas. Įdomu tai, kad Weberis daug jautriau suvokia rinkų būsimiems gaminiams reikšmę negu kapitalo rinkų reikšmę. Nors jis rašo apie ūkio „komercializavimą" ir „verslovių *steigimų* finansavimą, parduodant vertybinius popierius užverbuotiems investitoriams",[38] bet nerodo didesnio dėmesio tam vaidmeniui, kurį kapitalų rinkose vaidina bankai kaip kreditų siūlytojai moderniame kapitalistiniame „nacionaliniame ūkyje". Užtat Weberio rašiniai apie biržos prigimtį rodo jo gilų išmanymą to vaidmens, kurį atlieka rinkos būsimoms gėrybėms, ir jis čia kai kuriais atžvilgiais toli pralenkia to meto ekonomines teorijas. Kai jis biržos veikimo laisvę gynė nuo tuometinių publicistų, kurie biržas traktavo kaip biržos spekuliantų („žydų") klubus žmonėms išnaudoti, jo svarbiausias argumentas buvo tas, kad terminuoti sandėriai (dabar dažniausiai vadinami prekiavimu „fjučersais" (nuo angl. *future* – ateitis)) dažniausiai vaidina visiškai pozityvų vaidmenį, nes sukuria reikiamas sąlygas ilgalaikei „tikrai racionaliai (*richtigeitsrationale*)" ūkinei veiklai. „Taigi mes matome, kad terminuota prekyba veda prie galingo tų prekių ir vertybinių popierių rinkų, kuriose ji vyksta, *išsiplėtojimo*."[39]

Todėl kainų daryba ilgainiui įgyja bruožus, kuriuos „abstrakti ūkio teorija" priskiria tobulos konkurencijos rinkoms: kainos, kurios jose susiformuoja, yra „parametrinės" ir joms vis mažiau turi įtakos strateginiai atskirų veikėjų veiksmai. Dar svarbesnis Weberiui yra „verslo tikslas", kuriam terminuotus sandėrius gali panaudoti jų dalyviai, apgalvojantys savo gamybos ir investicinius sprendimus. Tas tikslas – „apsidraudimas nuo kainų svyravimo pavojaus tikrai yra labai rimtas ir solidus tikslas, o atsisakymas apsidrausti terminuotais sandėriais būtų toks pat nesolidus, kaip ir atsisakymas apsidrausti nuo gaisro pavojaus."[40]

[37] Weber M. „Agrarverhältnisse im Altertum". S. 13-14.

[38] Weber M. WuG. S. 96.

[39] Weber M. „Börse". S. 213.

[40] Ibidem. S. 309. Sunku nepastebėti, kad intuityvios Weberio terminuotų sandėrių reikšmės nacionaliniame ūkyje įžvalgos yra panašios į daugelį tų analitinių išvadų, kurios „abstrakčioje ūkio teorijoje" buvo įrodytos tik po daugelio dešimtmečių. Pasak Weberio, „griežtai racionali" ūkinė veikla galima tik ten, kur neapskaičiuojami pavojai terminuotais sandėriais yra transformuojami į „objektyviai teisingai" apskaičiuojamas rizikas. Garsioji Arrow-Debreu teorema, vainikuojanti neoklasikinės ekonominės teorijos pastatą, rinkos ūkio efektyvumą laiko priklausomą nuo rinkų visiems *future's* buvimo („griežtai racionalūs" investiciniai sprendimai be tokių rinkų negalimi).

Weberis (kartu su Meyeriu, bet prieš Bücherį) atranda žymų interlokalinių mainų (tačiau tik prabangos dalykais) ir darbo pasidalijimo išsiplėtojimą jau antikos pasaulyje, o taip pat kai kuriose Kinijos ir Indijos istorijos epochose.[41] Taigi ūkinis šių kultūrų gyvenimas turi tam tikrus nacionalinio ūkio ir net „pasaulinio ūkio" bruožus. Tačiau „apsirūpinimo bendrijas", kurioms būdingos visos anksčiau nurodytos savybės, Weberis pirmą kartą aptinka tik naujųjų laikų Europoje. Todėl „racionalų kapitalizmą" jis laiko specifiškai moderniu ir vakarietišku reiškiniu.

11.3 „Racionalus kapitalizmas" kaip ūkinės veiklos tipas

Weberis „racionalaus kapitalizmo" sąvoką panaudojo dviejuose referenciniuose lygmenyse: makrolygmenyje ji žymi laisvosios rinkos ekonomikos pavidalą įgijusį nacionalinį ūkį, o mikrolygmenyje – ypatingą ūkinės veiklos tipą, kurį Weberis kartu traktuoja kaip griežtai racionalios veiklos paradigmą. Tatai yra verslo veikla, kuri yra tiksliškai racionali ne tik subjektyviai (arba formaliai), bet ir objektyviai (substancialiai arba „materialiai", ribinės naudos teorijos arba probabilistinės naudos teorijos objektyvistinės versijos prasme). Weberis įsakmiai pabrėžia, kad ribinės naudos teorijos, kaip analitinės griežtai racionalios veiklos teorijos, provaizdis yra pirmiausia „racionaliai kapitalistinė" ūkinė veikla. „Siekdama apibrėžtų pažintinių tikslų, ribinės naudos teorija žmonių veiklą traktuoja taip, tarsi ji nuo A iki Z vyktų kontroliuojama komercinio apskaičiavimo: tokio apskaičiavimo, kuris yra atliktas žinant visas apskaičiavimui svarbias sąlygas ir atsiželgiant į jas. „Atskirus 'poreikius' ir jų 'patenkinimui' turimus, gaminamus ar mainais įgyjamus dalykus ji traktuoja kaip skaičiais išreiškiamus 'sąskaitas' ir 'punktus' nenutrūkstamoje buhalterinėje apskaitoje, žmones – kaip 'įmonės vadovus', o jų gyvenimą – kaip šios buhalteriškai kontroliuojamos 'įmonės' objektą."[42] Labai svarbu neišleisti iš akių tos labai daug pasakančios ribinės nau-

[41] Žr., pvz.: Weber M. WuG. S. 522-523.

[42] Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysische Grundgesetz'". S. 394.

[43] Į šį ribinės naudos teorijos weberiškosios interpretacijos ypatumą atkreipia dėmesį Ludwigas von Misesas, nors jis ir nesuvokia priežasčių, kodėl Weberis tą teoriją suprato ne kaip vartotojo pasirinkimo teoriją, kaip tatai buvo įprasta jo laikų „abstrakčioje ūkio teorijoje". Žr.: Mises L. *Grundprobleme der Nationalökonomie*. S. 89-91.

dos teorijos interpretacijos, kurią išreiškia šis samprotavimas.[43] Analitinė racionalaus sprendimo teorija Weberio laikais „abstrakčioje ūkio teorijoje" būdavo dėstoma ir pritaikoma arba kaip optimalių vartotojo sprendimų teorija, arba kaip pelną maksimizuojančio įmonininko optimalių sprendimų teorija. Weberis orientuojasi į jos antrąjį pritaikymą ir neatsitiktinai: kaip „racionalią kapitalistinę veiklą" jis supranta pirmiausia pelno siekiančio gamintojo veiklą, aproksimuojančią tą „idealųjį tipą", kurį vaizduoja neoklasikinė firmos teorija.

Weberis buvo pasirengęs ribinės naudos teoriją pripažinti artimą tikrovei taip pat ir jos kitu – namų ūkio (vartotojo) sprendimų teorijos – pavidalu: tuo atveju, kai ji taikoma pinigus skaičiuojančiam ir nuo pelno įmonės atskirtam namų ūkiui.[44] Be šių dviejų prielaidų, natūraliniu būdu šeimininkaujantys veikėjai vargu ar galėtų susidoroti su optimalaus resursų paskirstymo problema. Tokie susiduria su „būtinumu be poreikių neatidėliotinumo skalės dar apsvarstyti: (1) galimybę panaudoti vartojimo reikmenų įgijimo priemones daugeliu būdų, įskaitant ir ligšiolinį darbo sąnaudų kiekį, taigi ir skirtingą (bei kintamą) priklausomai nuo panaudojimo būdo *santykį* tarp poreikių tenkinimo ir *sąnaudų*, taigi (2) kiekį ir pobūdį naujo darbo, kuris būtinas tam, kad šeimininkaujantysis gautų naujų pajamų, ir (3) daiktinių sąnaudų pobūdį *skirtingų* vartojimo reikmenų įgijimo būdų atvejais. Vienas iš svarbiausių ekonominės teorijos uždavinių yra išanalizuoti racionaliai galimus tokių svarstymų *būdus*, o ūkio istorijos – atsekti per įvairias istorijos epochas, kokiu būdu *iš tikrųjų* buvo patenkinami natūralinio namų ūkio poreikiai. Iš esmės galima sakyti: (1) kad formalus racionalumo laipsnis iš tikrųjų (apskritai) *ne*pasiekdavo faktiškai galimo (ir visiškai nepasiekdavo to, kurį galima teoriškai postuluoti) lygio, ir kad natūriniai namų ūkio apskaičiavimai dažniausiais atvejais būdavo priversti likti tradicijos susaistyti <...>".[45]

Kaip griežtai racionalios veiklos pavyzdį anksčiau jau aptarėme Weberio racionalios kapitalistinės veiklos sąvoką.[46] O čia, rekonstruodami Weberio „materialių" tyrimų centrinį klausimą, turime išsiaiškinti, kokį vaidmenį ji atlieka to klausimo rėmuose. Tezė, kurią mes toliau ginsime, yra ta, kad racionalios kapitalistinės veiklos (t.y. pelną maksimizuojančio įmonininko, koks jis pavaizduojamas „abstrakčioje teorinėje" firmos analizėje, veiklos)

[44] Žr.: Weber M. WuG. S. 46.
[45] Ibidem. S. 46-47.
[46] Žr. anksčiau, 6.2.3.

sąvoka yra struktūrinis šio klausimo branduolys. Svarbius orientyrus šios sąvokos vaidmeniui suprasti pateikia Arthuras L. Stinchcombe ir Randallas Collinsas. „Fundamentali Weberio inovacija buvo ta, kad ūkinio gyvenimo racionalumo laipsnį galima suprasti kaip tam tikrą kintamąjį. Jeigu klasikiniai ekonomistai manė, kad žmonės yra racionalūs, o jų kritikai pabrėžė, kad meilė, neapykanta ir nežinojimas yra žmonių egzistavimo sąlygų dalis, tai Weberis pastebėjo, kad žmonės yra racionalesni esant vienoms sąlygoms negu kitoms. Jeigu mes norime suprasti radikalų ūkinio efektyvumo padidėjimą industrinės revoliucijos metu, tai turime tirti socialinius ūkinio racionalumo determinantus.“[47] Ūkinės veiklos racionalume, kurį abstrakti ūkio teorija traktuoja kaip prielaidą, Weberis mato ordinalų kintamąjį. Jeigu šio kintamojo reikšmė priartėja prie tobulo arba griežto racionalumo, tai ši veikla Weberiui yra „racionali kapitalistinė“.

Taip gali būti išspręsta ta problema, kuri kėlė tokį didelį susirūpinimą Stephenui P. Turneriui: ko siekė Weberis savo „sąrašais“, kuriuos jis pateikė vietoj eksplicitinio „racionalaus kapitalizmo“ sąvokos apibrėžimo? Šiuose sąrašuose jis kaip tik ir nurodo tuos kintamuosius, nuo kurių priklauso įmonių veiklos „substancialiojo“ racionalumo laipsnis. Ši veikla gali būti „tikrai racionali“ arba optimali objektyvios situacijos atžvilgiu ne tik atsitiktinai (kaip *nonmoral luck* – nemoralinės sėkmės – dalykas), jeigu veikėjai ieško savo sprendimų (apskaičiuodami kapitalą) subjektyviai arba formaliai (taigi procedūriškai) racionaliai. Tačiau tokių sprendimų suradimo galimybė priklauso nuo daugelio sąlygų, kurias Weberis išvardija savo „sąrašuose“. Kartu jie nurodo tas ribines sąlygas, kurioms esant „abstrakčios ūkio teorijos“ konstrukcijos turi ne tik normatyvią, bet ir empirinę reikšmę.

Vidinį Weberio „sąrašų“ ryšį su abstrakčia ūkio teorija mato ir Randallas Collinsas: „Vaizdas, kurį mums pateikia Weberis, yra vaizdas institucinių rinkos pagrindų neoklasikinės ekonomikos požiūriu.“[48] Tačiau jo formuluotė reikalauja tolesnio patikslinimo, nes ją galima suprasti dviem būdais. Tai gali būti arba (1) „vaizdas *institucinių* rinkos *pagrindų* neoklasikinės ekonomikos požiūriu“, arba „vaizdas *rinkos* neoklasikinės ekonomikos požiūriu institucinių pagrindų“. Pirmuoju atveju Weberis dėstytų, kaip neoklasikinėje ekonomikoje nušviečiami instituciniai tobulai konkurencinių rinkų pagrindai. Antruoju atveju jis nurodytų tas institucines sąlygas, kurios

[47] Stinchcombe A. L. *Creating Efficient Industrial Administrations*. P. 33.

[48] „The picture that Weber gives us, then is of the institutional foundations of the market as viewed by neoclassical economics“. Collins R. *Weberian Sociological Theory*. P. 24.

realias rinkas įgalina veikti daugiau ar mažiau panašiai į mikroekonomikos vadovėliuose vaizduojamas rinkas, kuriose susitinka tobulai racionalūs veikėjai. Iš šių dviejų perskaitymo būdų tik antrasis laikytinas adekvačiu Weberio „sąrašų" paskirties aiškinimu. Taip yra todėl, kad griežtai racionalios veiklos „instituciniai pagrindai" nėra neoklasikinės ekonomikos tema. Nors jie visuomet minimi mikroekonomikos vadovėliuose, tačiau jie atlieka tam tikrą vaidmenį tik teksto retorikos lygmenyje. Institutų reikšmę neoklasikiniame ūkio vaizde galima būtų lyginti su ta reikšme, kurią prancūzų literatūros mokslininkas Rollandas Barthesas istorikų tekstuose priskyrė vadinamosioms *notations.*[49] Kalbama apie suminėjimą įvairių atskirybių ir detalių, kurios yra neesminės konceptualiam teksto informatyvumui, tačiau skaitytojui sukuria *l'effet de réel.* Šiomis „tikroviškomis" smulkmenomis sukuriama realizmo, tikroviško praeities, ***kokia ji iš tikrųjų buvo*** (Ranke), pavaizdavimo iliuzija.

Neoklasikinių modelių aiškinimuose institucijos minimos tik kaip *l'effet de réel* sukuriantys *notations,* jeigu šie modeliai konstruojami remiantis „tikro racionalumo" (tobulo racionalumo ir pilnos informacijos) prielaida. Kai remiamasi šia prielaida, tai institucijos tokiuose modeliuose yra perteklinis dalykas ta prasme, kad jie tuose modeliuose negali turėti jokio „darbo", pritaikymo arba funkcijos. „Pilnos informacijos pasaulyje nereikia jokių institucijų."[50] Tokiame pasaulyje net pats elementariausias iš visų institucinių draudimų – draudimas vogti – jau daugiau neturėtų prasmės, nes vagystė pilnai informuotų veikėjų pasaulyje būtų taip pat neįmanoma, kaip ir „karštas ledas" arba „geležinis medis". Teisėjai, advokatai, policininkai, teisininkai ir t.t. tokiame pasaulyje būtų bedarbiai. Šių veikėjų tarnybinis užsiėmimas – ginti turimas teises, tarpininkauti ginčuose apie disponavimo teises ir priversti laikytis susitarimų. Tačiau jokie ginčai dėl disponavimo teisių negali kilti platoniškame tobulai racionalių rinkos visuomenės veikėjų danguje, nes jos yra iš anksto apibrėžtos visoms situacijoms, kokios tik gali susiklostyti, ir tas teises žino visi veikėjai, nes jie gali numatyti visas galimas situacijas (arba mažų mažiausiai žino jų „objektyvias" tikimybes).

Jeigu visos būsimos situacijos yra iš anksto žinomos ir visi veikėjai vienas kitam yra visiškai permatomi, tai niekada nesudaromi ir tokie susitarimai, kurie nevykdomi. Viskas ir visuomet šiame pasaulyje vyksta pagal veikėjų

[49] Žr.: Barthes R. „L'effet de réel" // *Communications.* 1968. T. 11. P. 84-89; to paties: „Le discours de l'histoire" // *Information sur les sciences sociales.* 1967. T. 26. N. 4. P. 65-78.
[50] North D. C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.* S. 69.

numatymus ir negali būti jokio neatitikimo tarp veikėjų planų ir šių planų reguliuojamų veiksmų tikrųjų padarinių. Todėl šioje dangiškoje visuomenėje nėra jokio skirtumo tarp praeities ir ateities (abi yra vienodai gerai žinomos), jokios istorijos ir tam tikra prasme taip pat ir jokio laiko, nes įvykiai, vykstantys tokioje rinkoje, nėra tokie įvykiai, kuriuose gali atsitikti kas nors nauja (nelaukta ir nenumatyta). Ir apskritai vargu ar įmanoma kalbėti apie kokius nors „įvykius" tokioje rinkos ekonomikoje, nes tobulai informuoti veikėjai visus sandorius gali sudaryti iš karto visai numatomai ateičiai. „*Mikroekonomikoje* 'rinka' apskritai nėra apibrėžiama kaip prieinamas stebėjimui dalykas; *'rinka' čia vadinama įsivaizduojama vieta, kurioje egzistuoja mainų pusiausvyros santykiai.*"[51]

Tačiau Weberis rinkas supranta kaip socialinius santykius arba kompleksus tokių santykių, kuriuos užmezga „realūs" veikėjai. Weberio įsitikinimas, kad jis gali konstatuoti, jog ūkinio gyvenimo „tikrovė" suartėja su „abstrakčios ūkio teorijos" idealu, paskatino jį iškelti tokius klausimus: kaip netobulai racionalūs ūkio veikėjai gali elgtis kaip „matematinės idealios figūros"? Kaip jie gali savo proginiuose ir kaip „įmonė" organizuotuose visuomeniškuose mainuose pasiekti tokių kolektyvinių rezultatų, kurie priartėja prie mainų santykių idealioje rinkos visuomenėje rezultatų?

Weberio nevisiškai vienareikšmio[52] atsakymo į šį klausimą esmė yra ta, kad tai yra galima tada ir todėl, kai realūs veikėjai yra ypatingu būdu „ūkiškai išugdyti" veikėjai arba kai jie jiems kaip žmonėms nepasiekiamam tobulam racionalumui turi tinkamus pakaitalus (taisykles, rutinas, institucijas ir pan.). Kai jie turi šias pagalbines priemones, tai „realių veikėjų" veiksmų eiga supanašėja su fiktyvių „abstrakčios ūkio teorijos" veikėjų veiksmų eiga, ir todėl šios teorijos teiginiai įgyja empirinę galią. Taigi šių substitutų analizė kartu atskleidžia „abstrakčios ūkio teorijos" teiginių empirinio galiojimo sąlygas. Integrali Weberio centrinio klausimo dalis yra jo kvazikantiškas arba kvazitranscendentalinis branduolys: kokiomis sąlygomis griežtai racionali ūkinė veikla apskritai yra įmanoma „empiriniams" arba „realiems" veikėjams? Tą patį klausimą galima formuluoti ir kitaip: kokiomis sąlygomis gali empiriškai galioti modeliai, sukonstruoti remiantis „tobulo racionalumo" prielaida? Nuo kokių kintamųjų priklauso veikėjų sugebėjimo veikti griežtai racionaliai laipsnis?

[51] Schneider D. *Allgemeine Betriebswirtschaftslehre.* 3., neu bearbeitete und erweiterte Aufl. München: R.Oldenbourg, 1987. S. 42.
[52] Žr. toliau, dvyliktą skyrių.

Be šio kvazikantiškojo branduolio (1), Weberio centrinė problematika apima du tolesnius klausimus arba klausimų kompleksus, kurie yra jos (2) istorinė ir (3) prognostinė dalys. Istorinę dalį galima reziumuoti taip: kaip ir kodėl tobulų rinkų sistemos abstrakčios teorinės „utopijos" empirinio galiojimo sąlygos iš pradžių susidarė Vakaruose ir būtent naujųjų laikų Europoje? Weberio žodžiais tariant, „*kodėl tik* Vakaruose atsirado racionalus (rentabilumo) kapitalizmas"?[53] Prognostinėje savo centrinės problemos dalyje Weberis klausia, kokius kaitos procesus patiria „racionalus kapitalizmas" ir kur jie veda? Šį klausimą galima formuluoti ir kitaip: Kiek stabilios yra „abstrakčios ūkio teorijos" konstrukcijų empirinio galiojimo sąlygos? Kaip toli gali nueiti „tikrovės" suartėjimas su neoklasikine „negailestingai efektyvios rinkos"[54] utopija?

Jeigu mes reziumuodami mėginsime nustatyti Weberio vietą istorinėje mokykloje, tai prieisime prie išvados, jog jos savitumas yra tas, kad Weberis neatmetė „abstrakčios ūkio teorijos", pakeisdamas ją istoriniu-deskriptyviu ūkinių institucijų tyrimu arba ūkinės veiklos „istorine psichologija", o tą teoriją (kaip tyrimo klausimų generatorių) „euristiškai" panaudojo tokiam istoriniam-deskriptyviam („psichogenetiniam" ir institucijų istorijos) tyrimui. Ir panaudojo ją tuo būdu, kurį jis, išaiškindamas savo „idealiojo tipo" pažintines funkcijas, aprašo taip: „jis *nėra* 'hipotezė', bet jis nurodo, kokia linkme turi eiti hipotezių sudarymas."[55]

[53] Weber M. Laiškas Robertui Liefmannui, 1919.03.09. Cituojama pagal: Hennis W. *Max Webers Fragestellung*. S. 126.

[54] Faulhaber G. R., Baumol W. „Economists as Innovators: Practical Products of Theoretical Research" // *Journal of Economic Literature*. 1988. Vol. 26, N 2. P. 578.

[55] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis". S. 190.

12 skyrius

Racionalaus kapitalizmo galimybės sąlygų analitika

Weberio pažiūrose, kokiomis sąlygomis empiriškai galioja „abstrakčios ūkio teorijos“ nulinės hipotezės (kitaip sakant, kada egzistuoja „racionalus kapitalizmas“), galima pastebėti tam tikrą dvilypumą. Kai jis specifikuoja kintamuosius, nuo kurių priklauso atstumas tarp ūkinės veiklos nulinės hipotetinės ir faktinės eigos, jis, viena vertus, ieško jų „žmonėse“ arba asmenybės struktūroje, o antra vertus, – socialinėje struktūroje ir kultūroje. Pagal pirmąjį požiūrį „racionalaus kapitalizmo“ atsiradimas ir tolesnė būklė priklauso nuo tam tikro „žmogaus tipo“ išugdymo arba „nuo žmonių sugebėjimo bei polinkio rinktis tam tikros rūšies praktiškai racionalų *gyvenimo būdą* (*Lebensführung*)“[56] išvystymo. Ūkinio veikėjo racionalumas šiuo atveju yra suprantamas kaip tam tikra elgsenos dispozicija arba kompetencija, kuri gali būti vieną kartą daugiau, kitą kartą mažiau išplėtota. Šį požiūrį aš vadinsiu „antropologiniu“, „charakterologiniu“ arba „psichologiniu“. Weberio teiginiuose, išreiškiančiuose šį jo požiūrį, Wilhelmas Hennisas suranda argumentų savo „antropologizuojančios“ Weberio interpretacijos naudai. Ši interpretacija vis dėlto yra klaidinga, nes jis savo „antropologijoje“ ignoruoja Weberiui svarbiausią dalyką – „abstrakčios ūkio teorijos“ konstrukcijų empirinio galiojimo sąlygų jų istoriniame tapsme analizę.

Pagal antrąjį požiūrį ūkinės veiklos racionalumas suprantamas kaip tokia elgsenos ypatybė, kuri priklauso nuo jos kultūrinės ir institucinės aplinkos. Veikėjo sugebėjimas surasti sprendimus, kurie ir procedūriškai, ir situatyviai būtų tiksliškai racionalūs, šiuo atveju priklauso nuo jo kultūrinės amunicijos (nuo jam prieinamo žinojimo Popperio „trečiajame pasaulyje“), o taip pat nuo ypatybių tų institucinių reguliatorių, kurie socialiai struktūrina jo sprendimų situacijas. Šio institucinio-kultūrinio požiūrio rėmuose ūkinės veiklos racionalumas suprantamas kaip tokia ypatybė, kurią padaro galimą ir būtiną kultūrinė ir institucinė aplinka. Institucijas, kurios turi tokį poveikį ūkinei veiklai, Weberis apibūdina kaip racionalias arba formaliai racionalias. Institu-

[56] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 20.

cijų, kurios skatina veiklos formalų (procedūrinį) ir materialų tikslinį racionalumą, atsiradimą bei konsolidaciją Weberis ir vadina jų „racionalizavimu".

Šiame skyriuje abu minėti požiūriai bus kuo aiškiau profiliuojami. Toks uždavinys pareikalaus nemažų analitinių sąnaudų, nes pats Weberis dažnai yra ambivalentiškas abiem šiais požiūriais. Ir vis dėlto galima tvirtai nustatyti vieną apibėžtą tendenciją: vėlesniuose Weberio darbuose psichogenetinį požiūrį vis labiau išstumia kultūrinis-institucinis požiūris.

12.1 Psichogenetinis požiūris

Psichogenetinis požiūris, kuriuo vadovaudamasis Weberis aiškina „abstrakčios ūkio teorijos" konstrukcijų empirinio galiojimo sąlygas, dominuoja ankstyvuosiuose jo veikaluose. Šis požiūris jau yra gerai išdėstytas 1898 m. jo „abstrakčios ūkio teorijos" tyrimo būdo aprašyme: „*Abstrakčios* teorijos išeities taškas yra modernus vakarietiškasis žmogaus tipas ir jo ūkininkavimas. Ji pirmiausia bando nušviesti elementariausius ekonomiškai *visiškai išugdyto* (wirtschaftlich *voll erzogenen*) žmogaus gyvenimo reiškinius.

Šiam tikslui jis remiasi *sukonstruotu* ūkiniu subjektu. *Skirtingai* nuo empirinio žmogaus,

(a) šioje konstrukcijoje yra *ignoruojami* visi *ne* specifiškai *ūkiniai*, t.y. kylantys iš išankstinio rūpinimosi materialiais poreikiais motyvai;
(b) *išgalvojamos* tam tikros savybės, kurių *neturi* arba kurias *nepilnu* mastu turi empirinis žmogus, o būtent:
α) tobulas tam tikros *situacijos suvokimas* – ūkinė visažinystė;
β) neturintis išimčių *geriausiai tinkančių* tam tikram tikslui *priemonių* suradimas – absoliutus 'ūkiškumas';
γ) visų savo jėgų panaudojimas ekonominiam apsirūpinimui gėrybėmis – 'nepažįstantis inercijos pasipelnymo siekis'.

Taigi ji argumentuoja naudodamasi *nerealistišku žmogumi*, analogišku idealiai figūrai matematikoje."[57]

Šiame aprašyme į akis krinta tai, kad Weberis pabrėžia šios „idealios matematinės figūros" nerealumą ir kartu laiko ją abstrakcija *cum fundamento in*

[57] Weber M. *Grundriss zu den Vorlesungen über Allgemeine („theoretische") Nationalökonomie* (1898). S. 29-30.

re, kurią tuo pačiu metu sieja ypatingas santykis su „elementariausiais ekonomiškai *visiškai išugdyto* žmogaus gyvenimo reiškiniais". Toks pat dvilypumas atsikartoja ir vėlesniuose jo pasisakymuose apie tai, kaip ūkinė veikla yra suprantama „abstrakčioje ūkio teorijoje". Viena vertus, jis vėl kalba apie „griežtai ir neklystamai racionalios veiklos utopines konstrukcijas, kurias sukuria 'grynoji' ekonominė teorija",[58] o antra vertus, pabrėžia, kad šios utopijos yra visiškai ypatingi santykiai su ūkine „modernaus" žmogaus veikla.[59] Taigi Weberis susiduria su problema: kaip tie modernūs žmonės įsigudrina veikti taip, lyg jie būtų fiktyvūs „abstrakčios ūkio teorijos" žmonės – taip, tarsi jiems būtų būdingi „ūkinė visažinystė", „absoliutus ūkiškumas", „nepažįstantis inercijos pasipelnymo siekis"?

Šis elgsenos būdas yra keistas ir reikalauja paaiškinimo todėl, kad Weberis kasdienei veiklai priskiria universalią rutiniškumo ir stereotipiškumo tendenciją, kurią pertraukia tik trumpi (bet kai kada didelius padarinius sukeliantys ir lemtingi) afektinio „putojimo" protrūkiai. Šių protrūkių metu gali atsirasti naujos vertybės ir nauji pasaulėvaizdžiai, kurie „perjungia iešmus" ir pakeičia kryptį, kuria „interesų dinamika toliau stumia veiklą".[60] O šiaip Weberis laiko teisingu tokį teiginį: „Netiesa, kad žmogus 'iš prigimties' nori uždirbti kuo daugiau pinigų. Jis nori tiesiog gyventi kaip yra įpratęs ir uždirbti tiek, kiek jam reikia."[61] Taigi Weberis turi tam tikrą „prigimtinio žmogaus" vaizdinį ir jo elgesio būdą aprašo panašiai, kaip tai daro Herbertas Simonas šiuolaikinėje diskusijoje apie socialinio mokslo pagrindimą elgesio teorija, kai jis vadinamąjį *satisficing* – orientuotą į „patenkinamus" rezultatus – elgesį traktuoja kaip normalų atvejį, o naudos maksimizavimą – kaip atskirą, ypatingomis sąlygomis pasitaikantį atvejį.[62]

Weberio centrinio klausimo antropologines-psichologines prielaidas (koks elgsenos būdas „žmogui" yra „natūralus"?) labai įžvalgiai analizuoja Hartmanas Tyrellis.[63] Tyrellis parodo, kad esama tam tikrų šio pobūdžio idėjų,

[58] Weber M. „Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik (1913)" // Baumgarten E. (Hrsg.) *Max Weber. Werk und Person.* S. 136.
[59] Žr., pvz.: Weber M. „Die Grenznutzlehre und das 'psychophysische Grundgesetz'". S. 395.
[60] Weber M. „Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Vergleichende religionssoziologische Versuche. Einleitung" // GARS I. S. 252.
[61] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 50.
[62] Žr., pvz.: Simon H. A. *Models of Man. Social and Rational.* London: John Wiley&Sons, Inc., 1957. P. 204-205. To paties: *Models of Bounded Rationality.* Vol. 2. P. 296-298 ir toliau.
[63] Žr.: Tyrell H. „Worum geht es in der 'Protestantischen Ethik'"?

kurios Weberį sieja su Werneriu Sombartu ir Ernstu Troeltschu, taigi autoriais, su kuriais jis palaikė glaudžius santykius ir kurie jam, kaip ir jis jiems, turėjo įtakos. Visi trys mąstytojai siekia „modernaus ekonominio žmogaus“ elgsenos būdą „sukeistinti“, pavaizduoti jį kaip vidujiškai ir išoriškai mažai tikėtiną, kaip keistą ir dirbtinį. Tyrellis, tarp kita ko, nurodė tokius „keistumus“ ir „neįtikėtinumus“, kurie „pakerėjo“ Weberį ir jo amžininkus: „pirmiausia ‘nuolatinių matematinių operacijų būtinumą kasdieniame bendravime’.[64] <...> Po to aš nurodau tą *nuoseklumą* ir pastovumą, su kuriuo anas ‘economical man’ *kiekvieną* jam tenkantį ūkinį aktą įvertina rentabilumo atžvilgiu ir, vien tik tuo vadovaudamasis, sprendžia,[65] o kartu ir ‘smulkmeniškai’ apskaičiuoja. Kapitalistinės elgsenos sindromo dirbtinumui toliau priklauso, kad čia galima daryti *tik* tai, už ką atlyginama, kaip dabar sakoma, ‘kas apsimoka’; *kitko*, nors tai būtų tik ‘suboptimalu’, ten, kur optimumas yra pasiekiamas, daugiau *nebegalima* daryti ir tenka to atsisakyti (‘voliuntarizmas’)“.[66]

Aišku, kad čia kalbama apie keistumą ir netikrumą tokių veiksmų, kurie atliekami vadovaujantis laukiamosios naudos maksimizavimo principu. Werneris Sombartas nuėjo taip toli, kad tokio elgsenos būdo galimybę apibūdino kaip „stebuklą“: „tam, kad kapitalizmas būtų galimas, pirmiau reikia ne mažesnio stebuklo, koks yra ekonominio racionalizmo įsikūnijimas žmonėse; racionalizmo, kuris turi klasikinės nacionalinės ekonomijos *economical man* pavidalą.“[67] Tyrellis siekia parodyti, kad „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“ gali būti suprasta kaip kai kurių Friedricho Nietzsche's pastebėjimų[68] inspiruota „psichogenetinė“ studija, kurios tema ir yra šitas „stebuklas“.

[64] Simmel G. *Schriften zur Soziologie: Eine Auswahl.* Fr.a.M., 1983. S. 90. („Das Geld in der modernen Kultur“, 1896)

[65] Plg.: Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 11 ir toliau.

[66] Tyrell H. „Worum geht es in der ‘Protestantischer Ethik’?“ S. 146-147.

[67] Sombart W. *Der moderne Kapitalismus.* Bd. 2. S. 208.

[68] Tyrellis Weberio inspiracijos šaltinio ieško Nietzsche's veikale „Apie morales genealogiją“, kuriame Nietzsche aprašo „darbo askezes“ drausminantį poveikį. Tokį poveikį darbo askezė įgyja dėl savo galimybės slopinti žmogaus jautrumą skausmui ir kančiai, kadangi darbas, kaip „mašinali veikla“ („*machinale Tätigkeit*“) išstumia kančią iš „žmogaus sąmonės kameros“: „jinai yra *ankšta*, toji žmogaus sąmonės kamera! Mašinalią veiklą ir viską, kas jai priklauso – tokius dalykus kaip absoliutų reguliarumą, tikslų ir aklą paklusnumą, rutinišką gyvenimo būdą, laiko užėmimą, tam tikrą leidimą, net pratinimą būti ‘neasmeniška’ būtybe, patį save pamiršti, ugdyti *incuria sui* – kaip sumaniai, kaip subtiliai visa tai asketiškasis dvasininkas mokėjo pritaikyti kovai su kančia!“ Žr. Nietzsche F. *Apie moralės genealogiją. Poleminis veikalas* / Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius. – V.: Pradai, 1996. P. 153. (Vertimas kiek pataisytas – A. Tekorius „*machinale Tätigkeit*“ verčia „mechaniška veikla“).

Psichogenetiniu požiūriu racionalaus kapitalizmo (ir kaip ūkininkavimo tvarkos, ir kaip ūkinės veiklos tipo) atsiradimas bei tolesnė jo raida yra priklausomi nuo „išugdymo“ tokio žmogaus tipo su ypatingomis jo savybėmis, kurį Weberis apibūdino kaip „pasaulietinį asketą“, o „natūralų“ tradicionalistinį žmogų (jo *status naturalis*) su jo „*instinktyviu* mėgavimusi gyvenimu“[69] laikė savotiška jo priešingybe.[70] Mes turime suprasti pažodžiui, kai jis rašo, kad „puritonizmas stovėjo prie modernaus 'ekonominio žmogaus' lopšio“,[71] taigi prie „abstrakčios ūkio teorijos“ *homo oeconomicus* lopšio: „Kvakeris buvo lyg vaikščiojantis 'ribinio naudingumo dėsnis'.“[72] Šio naujo „ekonominio žmogaus“ atsiradimą Weberis pavaizduoja taip, tarsi jis kartą atsiradęs žvalus ir energingas zuitų tarp tradicionalistinių apsnūdusių, savimi patenkintų ir nepatikimų tinginių.[73] Naujas žmogus apibūdinamas tokiais jo bruožais kaip savarankiškumas arba autonomija priimant sprendimus („imunitetas“ viešosios nuomonės spaudimui, nusistatymas prieš svetimą savo elgesio kontrolę), stipri motyvacija pasiekti, afektų kontrolė, gyvenimo planavimas ir pan. Laikinė tokio veikėjo atskirų veiksmų seka sudaro tolydžią koherentišką visumą arba sistemą, kurią Weberis vadina „praktiškai racionaliu *gyvenimo būdu*“.[74]

Tačiau Nietzsche's veikalai, kuriuos Tyrellis kartu su daugeliu kitų Weberio interpretatorių nurodo kaip svarbius jo problematikai suprasti, nėra vienintelis šaltinis, kuris stimuliavo Weberio įsitikinimą, kad griežtai racionalus elgesys yra „mažai tikėtinas“, ir kuris davė paskatų tokio elgesio galimybės sąlygų analizei. Prie bendrojo „kultūringo žmogaus“ išsilavinimo elementų Weberio laikais priklausė ir „mąstymo ekonomijos“ idėjos, kurias plėtojo tokie įtakingi to meto „empiriokritinės“ pakraipos filosofai kaip Ernstas Machas[75] (1838–1916) ir Richardas Avenarius[76] (1843–1896). „Mąs-

[69] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 150.

[70] Tatai ir yra tas „antropologinis-charakterologinis“ Weberio tekstų perskaitymo būdas, kuriuo Wilhelmas Hennisas grindė savąją Weberio interpretaciją.

[71] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 156.

[72] Ten pat. P. 324.

[73] Žr. ten pat. P. 56-58.

[74] Ten pat. P. 20.

[75] Žr.: Mach E. *Populär-wissenschaftliche Vorlesungen.* Leipzig: Barth, 1896; to paties: *Die Prinzipien der Wärmelehre. Historisch-kritisch entwickelt.* 3. Aufl. Leipzig: Barth, 1919. S. 391-395; to paties: *Die Mechanik in ihrer Entwicklung.* 7.verb. und verm. Aufl. Leipzig: Barth, 1912. S. 457- 471. Puikią Macho filosofijos analizę ir interpretaciją pateikia M. Sommeris. Žr.: Sommer M. *Evidenz im Augenblick. Eine Phänomenologie der reinen Empfindung.* Fr.a.M.: Suhrkamp, 1987.

[76] Avenarius R. *Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses. Prolegomena zu einer Kritik der reinen Erfahrung.* 2. unv. Aufl. Berlin: J. Guttentag, 1903.

tymo ekonomija" buvo branduolys tų idėjų, dėl kurių psichologizmo ir antipsichologizmo šalininkai ginčijosi to meto logikos ir pažinimo teorijos diskusijose.

Jeigu mes į dabartines diskusijas apie ribotą ar tobulą, procedūrinį ar substancinį racionalumą pažvelgsime ilgalaikėje perspektyvoje, tai turėsime pripažinti, kad jose susiduria tos pačios pozicijos, kurios išryškėjo jau XIX–XX amžių sandūroje vykusiose diskusijoje apie psichologizmą ir kurias Weberis labai gerai žinojo. Psichologistai logiką ir pažinimo teoriją suprato kaip empirines (arba „natūralizuotas") disciplinas, kurios tyrinėja „realius" problemų sprendimo ir nuomonių formavimosi procesus, kaip jie vyksta „empiriniuose subjektuose". Antipsichologistai traktavo jas kaip apriorinius mokslus, formuluojančius objektyviai galiojančias „teisingo" mąstymo ir pažinimo taisykles. Šios normos buvo suprantamos arba kaip santykių tarp abstrakčių („platoniškų") objektų išraiška, arba kaip idealaus („transcendentalinio") subjekto episteminės kompetencijos aprašymas (neokantininkų požiūris). Iš esmės tai buvo tas pats klausimas, kuris mūsų dienomis atskiria neoklasikinę (antipsichologistinę) ekonomiką ir biheivioristinę (psichologistinę) ekonomiką: koks turi būti ūkinės veiklos aiškinimo išeities taškas – idealios matematinės figūros, vadinamojo *homo oeconomicus* „tobulas" racionalumas ar empirinio *homo behavioralis* „*bounded rationality*"?

Herberto Simono atgaivintos psichologistinės tradicijos šaknys siekia ankstyvųjų naujųjų laikų mentalistinę filosofiją, kuri savo atramos tašką mėgino surasti introspektyvioje sąmonės faktų vidinio patyrimo analizėje. Tai, ką Simonas vadina *bounded rationality*, mentalistinėje filosofijoje nuo Johno Locke'o laikų buvo žinoma kaip „sąmonės siaurumas" („*narrowness of the human mind*") arba episteminė stoka. „Yra dvi episteminės stokos formos – temporalinė ir energetinė. Sąmonė yra siaura todėl, kad jos talpos neužtenka pernelyg išsiplėtojusiai reprezentacijų grandinei nuo pradžios iki galo apimti; antai mes, kaip kiekvienas žino, ne visada galime aprėpti dėmesiu per ilgai trunkantį sakinį visame jo tįsume. Tačiau ir sąryšio, kurį mes siekiame pagauti, sudėtingumas gali pasiekti tokį laipsnį, kad teoriniam jo suvokimui net aštriausias įžvalgumas yra per bukas ir judriausias mąstymas per vangus. Čia mūsų sąmonė mus išduoda: ji yra silpna ir bejėgė, nepakankamai energinga. Ko čia reikia – tai palengvinti ir nukrauti."[77]

[77] Sommer M. „Denkökonomie und Empfindungstheorie bei Mach und Husserl – Zum Verhältnis von Positivismus und Phänomenologie" // Haller R. und Stadler F. (Hrsg.). *Ernst Mach – Werk und Wirkung*. Wien: Verlag Hölder-Pichler-Tempsky, 1988. S. 312.

Būtent šiuo „sąmonės siaurumo“ faktu psichologistai norėjo grįsti epsteminio racionalumo analizę. Pažinimo teoriją jie suprato kaip analizę priemonių, kurias „empirinis žmogus“ naudoja, kad susidorotų su problemomis, iškylančiomis dėl „sąmonės siaurumo“. Šios priemonės sukuriamos panaudojant „sąmonės turinius“, kurie yra aktualiai duoti („yra čia“) visada siaurame „sąmonės lauke“, „čia nesančių“ objektų reprezentacijai. „Sąmonės turinys“, reprezentuojantis daugelį (čia nesančių) objektų, yra sąvoka. Perėjimas prie sąvokos yra lemiama „ekonomijos priemonė“ episteminėje ekonomikoje: juslinis suvokimas gali būti nukreiptas (čia ir dabar) tik į vieną objektą, o sąvoka gali apimti be galo daug objektų ir tokiu būdu juos visus reprezentuoti „sąmonės siaurymėje“.

Kitos „mąstymo ekonomijos“ priemonės, padedančios sąmonę nukrauti, yra ženklų vartojimas, ženklų sistemų sudarymas ir jų tobulinimas. Jau pats natūralios kalbos žodžių, kaip sąvokų reprezentantų, vartojimas sukuria galimybę mąstymą pakeisti manipuliavimu ženklais: galima kalbėti nemąstant. Šią galimybę toliau realizuoja dirbtinės kalbos, kurių ženklai funkcionuoja kaip reprezentantų reprezentantai, taigi kaip natūralios kalbos žodžių reprezentantai. Ekonominį dirbtinių kalbų vartojimo efektą užtikrina didesnis jos ženklų apžvelgiamumas. Tačiau dar svarbesnė yra galimybė šių ženklų reikšmę nustatyti aiškiomis taisyklėmis, apibrėžiančiomis leistinas ir neleistinas operacijas. Tokių taisyklių dėka sąvokomis operuojantį mąstymą gali pakeisti grynais ženklais operuojanti kalkuliacija. Ji vyksta grynai mechaniškai pagal tvirtai nustatytą algoritmą ir gali būti atliekama mechaniniais prietaisais.

Tiems patiems uždaviniams spręsti galima taikyti alternatyvias „semiotines technologijas“, kurios duoda tuos pačius rezultatus, tačiau „mąstymo ekonomijos“ požiūriu nėra lygiavertės. Jaunasis Edmundas Husserlis šiuo aspektu analizavo skaičiavimo sistemas, ir, be kita ko, klausė, kodėl visuotinai įsigalėjo dešimtainė (o ne dvejetainė ar kitokia alternatyvi skaičiavimo sistema ir „indiški“ (o ne romėniški) skaitmenys.[78] Kastuvas, ekskavatorius ar kūjis leidžia žmogui įveikti natūralias savo fizinių galimybių ribas. „Semiotinė technika“ tą patį padaro intelektualių jo galimybių atžvilgiu. Psichologistiniu požiūriu, „mąstymo ekonomija“ savo viršūnę pasiekia matematikoje. „Kas užsiima matematika, tą kartais gali apimti nemalonus jausmas tarsi jo mokslas, net jo plunksnakotis pranoksta jį savo

[78] Husserl E. *Philosophie der Arithmetik*. Halle a.S., 1891. Žr. taip pat: Sommer M. *Husserl und der frühe Positivismus*. Fr.a.M.: Vittorio Klostermann, 1985.

gudrumu; įspūdis, kurio, kaip jis pats prisipažino, negalėjo atsikratyti netgi didysis Euleris."[79]

Apie Weberio susipažinimą su „mąstymo ekonomijos" idėjomis galima spręsti iš jo straipsnio „Kultūros „energetinės" teorijos".[80] Jame kritikuojamos Wilhelmo Ostwaldo pažiūros, kurias Weberis apibūdina kaip „dvasiškai giminingas" Macho pažiūroms.[81] Apie šį susipažinimą liudija ir gausios užuominos bei pastabos kituose jo darbuose ir laiškuose (ypač susirašinėjant su Friedrichu Gottliu).[82] Jei suskaičiuotume visus tokius „mąstymo ekonomijos" paminėjimus, tai jų būtų daug daugiau negu apeliacijų į Nietzsche's veikalus. Su „mąstymo ekonomijos" idėjomis jis buvo pažįstamas taip pat ir iš Wilhelmo Wundto veikalų ir ypač Edmundo Husserlio „Loginių tyrinėjimų" (1900–1901), kuriuos Weberis tikrai studijavo.[83] Wundtas mėgino išmatuoti „sąmonės plotį", o Husserlis „Loginiuose tyrinėjimuose" paskelbė antipsichologistinį posūkį ir daug dėmesio susilaukusiame pirmajame šio veikalo tome visą skyrių paskyrė „mąstymo ekonomijos principo" kritikai.[84]

Iš Weberio straipsnio „Kultūros 'energetinės' teorijos" matyti, kad jis atmetė „mąstymo ekonomiją" kaip filosofiją ir pirmenybę teikė neokantizmui. Tačiau Weberio šios filosofijos kritika visiškai suderinama su jos euristiniu taikymu nagrinėjant istorinius-genetinius ir sociologinius klausimus.[85] Taigi galima manyti, kad to meto filosofinė diskusija apie „ribotą racionalumą" arba „mąstymo ekonomiją" paaiškina jo susidomėjimą ta reikšme, kurią socialinės veiklos racionalizavimui turėjo rašto išradimas, skirtumas tarp fonetinio ir hieroglifų rašto, dvigubos buhalterijos išradimas ir pan. Ir jeigu paklausime, kodėl Weberis savo vėlyvuosiuose veikaluose procedūrinio matmens analizės svorio

[79] Mach E. *Popular-wissenschaftliche Vorlesungen.* Cituojama pagal: Sommer M. *Evidenz im Augenblick. Eine Phänomenologie der reinen Empfindung.* S. 193.
[80] Weber M. „'Energetische' Kulturtheorien" // GAW. S. 400-426.
[81] Ibidem. S. 400.
[82] Žr., pvz.: Weber M. Laiškas Friedrichui Gottliui, 1906.03.29 // MWG II/5. S. 65; Weber M. Laiškas Friedrichui Gottliui, 1906.04.18 // Ibidem. S. 79.
[83] Žr.: Muse K. „Edmund Husserl's Impact on Max Weber" // *Sociological Inquiry.* 1981. Vol. 51. P. 99-104. Weberis iš Husserlio veikalo perėmė „kategorialinio akivaizdumo" sąvoką, kurią jis savo „geometrinėje analogijoje" vartojo „griežtai racionalaus" veiksmo supratimo savitumui aprašyti (žr. anksčiau, 2.3.3; 94 išnaša).
[84] Žr.: Husserl E. *Logische Untersuchungen.* Bd.1. *Prolegomena zur reinen Logik.* 4. Aufl. Halle a.S.: Max Niemeyer, 1928. S. 192-210.
[85] Dėmesio verta tai, kad ir griežčiausias psichologizmo kritikas Edmundas Husserlis buvo tos nuomonės, jog be „realios logikos", kuri užsiima „galiojimo klausimais", dar yra būtina „praktinė logika" („logika kaip mąstymo meno teorija"), kuri atsižvelgia į psichologinius pažinimo aspektus.

centrą perkėlė iš subjektyviojo į formalųjį racionalumą,[86] tai galime spėti, kad tai įvyko ne be to meto diskusijos apie „mąstymo ekonomiją“ įtakos.

Jeigu į Weberio „abstrakčios ūkio teorijos“ teiginių empirinio galiojimo galimybės sąlygų analitiką žiūrėsime iš minėtos diskusijos perspektyvos, tai galima sakyti, kad Weberis nagrinėja klausimą, kaip „sąmonės siaurymėje“ įkalinti „realūs“ verslininkai įgijo sugebėjimą priimti tokius pat sprendimus, kokie „abstrakčioje ūkio teorijoje“ priskiriami fiktyviems jų atitikmenims su jų „neribotais sąmonės laukais“. Orientuodamasis į „mąstymo ekonomijai“ būdingą problemų formulavimo būdą, Weberis tų kintamųjų, nuo kurių priklauso verslininkų elgsenos racionalumo laipsnis, vis įdėmiau ieškojo jų veiklos kultūriniuose instrumentuose ir institucinėje aplinkoje.

12.2 Kultūrinis-institucionalistinis požiūris

Weberio polinkis „psichogenetiškai“ traktuoti savo naginėjamus klausimus ryškiausiai pasireiškia tuose jo straipsniuose, kuriuos jis parašė polemizuodamas su Felixu Rachfahliu ir Karlu H. Fischeriu apie savo „protestantiškosios etikos tezę“. Jis čia paskelbia, kad jam svarbi „žmogaus kokybė“ kaip tokia: „juk ne kapitalizmo plėtros skatinimas buvo tai, kas mane labiausiai domino, o raida *žmogaus*, kurį sukūrė religiškai ir ekonomiškai sąlygotų komponentų sąveika.“[87] Tatai yra „raida to *habitus*, kurį aš (*ad hoc* ir vien tik savo tikslams) pakrikštijau ‚kapitalizmo dvasia‘.“[88]

Toks psichogenezės arba antropologijos akcentavimas yra labai ryškus ir tuo pačiu metu parašytuose Weberio straipsniuose apie industrinio darbo „psichofiziką“. Jeigu „kapitalizmo dvasią“ interpretuosime psichogenetiškai, tai šiuos Weberio straipsnius galima suprasti kaip jo darbų apie protestantizmo etiką tęsinį. Pastaruosiuose darbuose Weberis klausė, kokios yra tos kapitalistinių verslininkų „žmogiškosios savybės“, kurių dėka jie gali racionaliai veikti, o savo „psichofizikos“ rašiniuose jis dėmesį sutelkia į tas darbininkų savybes, kurios daro juos „prisitaikiusius“ arba „neprisitaikusius“ prie techninių ir ekonominių kapitalistinės industrinės gamybos santykių.[89]

[86] Žr. anksčiau, 7.4.
[87] Weber M. „Antikritisches Schlusswort zum Geist des Kapitalismus“ // PE II. S. 303.
[88] Weber M. „Antikritisches zum 'Geist' des Kapitalismus“ // PE II. S. 178.
[89] Žr. ypač: Weber M. „Methodologische Einleitung für die Erhebungen des Vereins für Sozialpolitik über Auslese und Anpassung (Berufswahlen und Berufsschicksal) der Arbeiterschaft der geschlossenen Großindustrie“. S. 25-41.

Tačiau garsiąją Weberio tezę galime suprasti ir alternatyviai – kultūrinio institucionalistinio požiūrio prasme. Jos dvilypumą Weberis užprogramavo jau pasirinkdamas savo aiškinamajam dalykui (eksplanandumui) pavadinti „kapitalizmo dvasios“ terminą.[90] „Kapitalizmo dvasia“ pats Weberis vadina, viena vertus, ypatingą „žmogaus tipą“ arba *habitus*, o antra vertus, – ypatingą „ūkio etiką“, kurią jis apibūdina ir kaip „profesinės pareigos etiką“.[91] Kultūrinė-institucionalistinė „kapitalizmo dvasia“, interpretuojama kultūrine-institucionalistine prasme, yra tam tikras kompleksas neformalių taisyklių, kurios apima apibrėžtus normatyvius nurodymus, koks turi būti žmogaus santykis su profesiniu darbu, turtu ir nuosavybe, kaip jis turi elgtis užmegzdamas prekybos, kredito santykius, samdydamas ir parsisamdydamas, kokių nuostatų jis turi laikytis vargšų, novatorių ir t.t. atžvilgiu.[92] Tatai yra normos, kurios rinkos konkurencijos primetamą savo naudą maksimizuojantį elgesį transformuoja taip pat ir į etiškai prideramus veiksmus, o kartu ir juos legitimuoja, gindamos juos nuo tos kritikos, kurios šaltinis yra religinė „brolybės etika“.[93] Jeigu tokios ūkinės etikos („kapitalizmo dvasios“) nėra, tai faktinė ūkinės veiklos eiga ir jos kolektyviniai padariniai sistemingai nukrypsta nuo „nulinės hipotezės“ apibrėžto jų pavidalo.

Maždaug nuo 1910 m. tuose Weberio darbuose, kuriuose jis analizuoja racionalios kapitalistinės ūkinės veiklos galimybės arba „abstrakčios ūkio teorijos“ empirinio galiojimo sąlygas, kultūrinis-institucionalistinis požiūris jau ima viršų. Įdomu tai, kad vėlesniuose Weberio „sąrašuose“, kuriuose šios sąlygos aprašomos, psichologinių kintamųjų jau apskritai nėra. Kitas šio pokyčio simptomas yra mūsų jau anksčiau aptartas santykių tarp procedūrinio veiklos racionalumo matmens ir situacinio jo matmens analizės perorientavimas į formalaus ir materialaus racionalumo priešpriešą, kuri išstumia ankstesnę subjektyvaus ir objektyvaus veiklos racionalumo opoziciją.[94] Šis perorientavimas ypač ryškus naujoje „Ūkio ir visuomenės“ dalyje. Ta-

[90] G. Marshallas kalba apie „Weberio besikeičiantį *explanandum*'ą“ – „*Weber's changing explanandum*“. Žr.: Marshall G. *In Search of the Spirit of Capitalism. An Essay on Max Weber's Protestant Ethic Thesis.* London etc.: Hutchinson, 1982. P. 55-58.

[91] Antruoju būdu „kapitalizmo dvasią“ supranta ir visi RPP šalininkai, kurie gvildena Weberio tezę. Žr. knygos priedą.

[92] Plg. Swedberg R. *Max Weber and the Idea of Economic Sociology.* P. 134-137.

[93] Kaip patogiu tokių neformalių normų katalogu Weberis naudojasi Benjamino Franklino „Advices to Young Tradesman“.

[94] Žr. anksčiau, 7.4.

čiau perėjimas prie kultūrinio-institucionalistinio požiūrio yra matomas jau ir ankstesnėje (prieškarinėje) teksto dalyje.

Ši transformacija yra Weberio darbo prie vienos apibrėžtos problemos arba paradokso padarinys. Tą paradoksą galima pavadinti „modernaus žmogaus pranašesnio nežinojimo paradoksu". Pirmą kartą jis formuluojamas „Kategorijų" straipsnyje.[95] Weberiui jis yra toks svarbus, kad jis padaro jį savo garsiosios kalbos „Mokslas kaip profesinis pašaukimas" išeities tašku: „Taigi didėjanti intelektualizacija ir racionalizacija *nereiškia* didesnių žinių apie sąlygas, kuriomis gyvename."[96] „'Laukinis' žmogus apie ekonomines ir socialines savo egzistavimo sąlygas žinojo daug daugiau negu 'civilizuotas', įprasta žodžio reikšme, žmogus. Ir anaiptol ne visada 'civilizuoto' žmogaus veiksmai subjektyviai yra tiksliškai racionalesni. Veikiau tatai būna skirtingai įvairiose veiklos srityse, ir tai jau atskira problema."[97] Tad kaip galima kalbėti apie „didėjančią" veiklos racionalizaciją, jeigu nebūtinai būna taip, kad „modernus" žmogus, prieš priimdamas sprendimą, daugiau jį apgalvoja[98] ir jeigu jis net mažiau už „laukinį" žmogų žino? Ir jeigu vis dėlto „civilizuoto" žmogaus veiksmai yra kažkaip racionalesni negu „laukinio" žmogaus veiksmai, tai šis dalykas negali būti grindžiamas jų „psichogenetiniu" arba „antropologiniu" skirtumu. Todėl ir pats „psichogenetinis" požiūris aiškinant racionalią veiklą Weberiui tampa abejotinas.

Atrodo, kad Weberio pastebėjimas, jog „modernus" žmogus žino mažiau už „laukinį", buvo paskatintas Georgo Simmelio svarstymų apie modernios kultūros „tragediją", kuriuose jis remiasi objektyviosios ir subjektyviosios kultūros skyrimu.[99] „Tragediją" Simmelis įžvelgia tame, kad didėjant objektyviajai kultūrai, mažėja ta jos dalis, kurią atskiras veikėjas gali paversti savo subjektyviąja kultūra. Weberis mąsto visai taip pat kaip Simmelis, kai jis „Moksle kaip profesiniame pašaukime" „tradicinį valstietį" priešpriešina „civilizuotam žmogui". Jis konstatuoja, kad „civilizuotas žmogus" turi mirti nepasisotinęs gyvenimu, nes jis visos tos objektyvios kultūros, kurioje jis

[95] Žr.: Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 473-474.

[96] Weber M. „Mokslas kaip profesinis pašaukimas". P. 90.

[97] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 473. Žr. taip pat to paties: „Mokslas kaip profesinis pašaukimas". P. 90.

[98] Beje, Weberis netvirtina, kad veiklos racionalizacija vyksta visiškai be subjektyvaus racionalumo didėjimo („veikiau tai būna skirtingai įvairiose veiklos srityse").

[99] Žr.: Simmel G. „Der Begriff und die Tragödie der Kultur" // To paties: *Das individuelle Gesetz. Philosophische Exkurse.* Hrsg. Landmann M. Fr.a.M., 1968. S. 116-147.

gyvena, negali paversti savo subjektyviąja kultūra.[100] Tuo tarpu senųjų laikų valstietis, kad išgyventų, galėjo ir turėjo įvaldyti visą savo tautos ar genties objektyviąją kultūrą.

Jeigu dabar „civilizuoto žmogaus" veikla, nepaisant jo „nežinojimo", vis dėlto yra racionalesnė, tatai pirmiausia reiškia, kad jis didesniu laipsniu gali veikti „objektyviai" tiksliškai racionaliai (efektyviai) negu kad gali „laukiniai". Esant vienodai stipriai motyvacijai pasiekti tam tikrą rezultatą ir protiniam koncentruotumui, „civilizuotas žmogus" gali dažniau negu „laukinis" sėkmingai veikti, tai yra surasti tokius sprendimus, kurie yra „teisingi" objektyvios situacijos atžvilgiu. Kintamasis, nuo kurio priklauso šie sprendimų paieškos efektyvumo arba veiklos objektyvaus racionalumo skirtumai, yra „objektyviosios kultūros" kokybė – galimybė disponuoti tinkamomis informacijos apdorojimo rutinomis (pvz., aritmetikos taisyklėmis arba buhalterijos menu) ir sprendimų suradimo (kalkuliacijos) rutinomis (pvz., linijinio programavimo technika). Jeigu veikėjai įvaldo tokias rutinas, tai jų objektyviai racionali veiksmų eiga gali subjektyviai vykti tradiciškai arba iš įpročio (be protinės įtampos).

Taigi „tikrovės" priartėjimas prie tobulai racionalios veiklos „utopijos" nebūtinai reiškia sąmoningai apsvarstytų veiksmų dalies padidėjimą bendroje elgsenos masėje. Jeigu nėra tinkamų rutinų („kultūrinės amunicijos"), tai net ir pati stipriausia motyvacija pasiekti tam tikrą rezultatą ir protinė koncentracija negali atvesti prie objektyviai teisingo problemos sprendimo (pvz., teisingos ligos diagnozės, teisingo investavimo sprendimo ir pan.). O jeigu ūkiniai veikėjai disponuoja „teisingomis" institucionalizuotomis informacijos rinkimo, apdorojimo ir analizės rutinomis, tai stipri motyvacija, koncentracija ir sąmoningas apsvarstymas suveikia kaip multiplikatorius, kuris taip stipriai padidina „objektyviai racionalių" sprendimų suradimo tikimybę, kad žmogus gali veikti kaip tobulai racionalus *homo oeconomicus.*

Weberio raštuose galima rasti įžvalgią analogiją, kuria jis paaiškina savąją sampratą tų kultūrinių sąlygų, kurioms esant, į „realias" jų sąmonės laukų siaurymes įsprausti veikėjai gali sėkmingai simuliuoti fiktyvių tobulai racionalių veikėjų elgesį. Ši samprata yra įpinta į jo garsųjį teisės normų priežastinio ir istorinio vaidmens aiškinimą, kurį jis pateikia savo straipsnyje „R. Stammlerio

[100] Žr.: Weber M. „Mokslas kaip profesinis pašaukimas". P. 70-71. Weberio mintims išreikšti aš naudoju Georgo Simmelio sąvokas, nes šiame klausime apie modernaus kultūrinio gyvenimo prasmę (arba beprasmiškumą) Weberio priklausomybė nuo Simmelio yra akivaizdi.

materialistinės istorijos sampratos 'įveika'. Šiame aiškinime, kuriame Weberis teisines normas lygina su skato lošimo taisyklėmis, galima rasti, be kitų dalykų, tokį samprotavimą: „Ir visai panašiai būna, kai mes norime suformuluoti *bendrus* teiginius apie tam tikros apibrėžtos lošimo eigos 'šansus', kai kortos tam tikru būdu jau yra išdalytos. Tada mes turime 'prielaidą': 1) kad faktiškai laikomasi idealių lošimo taisyklių ('skato teisės') ir 2) kad lošiama griežtai racionaliai, t.y. teleologiškai 'tikslingai' – kaip kad yra suponuojama biuleteniuose publikuojamuose 'skato uždaviniuose' (arba šachmatų lošimo atveju – šachmatų uždaviniuose), – ir, kadangi patirtis rodo, jog siekiama 'priartėti' prie šito 'idealiojo tipo' ir tai pavyksta, tai galime tą 'prielaidą' panaudoti pagrįsti teiginiui, kad egzistuoja didesnė ar mažesnė tikimybė, jog žaidimų su šiuo duotu būdu padalytomis kortomis eiga atitiks aną mus dominantį jos eigos tipą".[101] Taigi Weberis tvirtina, kad kiekvienam kortų padalijimui iš dviejų nurodytų „prielaidų" galima išvesti „*bendrą* teiginį", aprašantį laimėjimo šansus maksimizuojančią lošimo strategiją. Pats Weberis šiuos teiginius lygina su ekonomikos „dėsniais": „'loginiu' požiūriu jie atitinka teorinės nacionalinės ekonomijos 'dėsnius'."[102] „Kortų padalijimo" atitikmuo tada yra reprezentatyvios firmos gamybos funkcijos ir „rinkos būklės" (ar tai tobula konkurencija, oligopolija, ar monopolija) aprašymas, o „idealias lošimo taisykles" atitinka teisės normos. Prielaida (2), kuri sako, kad veikėjai veikia griežtai racionaliai, abiem atvejais yra vienoda. Iš tokių prielaidų galima išvesti, kiek prekių reprezentatyvi firma gamins ir kokia kaina siūlys jas rinkoje.

Šie skato, arba rinkos lošimo, „dėsniai" išreiškia „nulinę hipotezę", kurią faktinė lošimo eiga arba atitinka, arba neatitinka. Šių neatitikimų dydis, aišku, priklauso nuo to, ar lošėjai turi motyvaciją ir galimybę panaudoti profesionalias ekspertų žinias, panaudoti matematinę techniką probleminių situacijų analizei, o taip pat pritaikyti skato, arba rinkos lošimo, „dėsnius", kokie yra publikuojami „biuleteniuose". Nuo to, ar egzistuoja tokios skato, arba rinkos lošimą, „formaliai racionalizuojančios" sąlygos, priklauso, mažai ar daug to lošimo „tikrovė" nukrypsta nuo jo ideal-tipinio vaizdo, kurį piešia nulinė hipotezė.

Tačiau „teisingo" žinojimo prisotinta kultūra arba „trečiasis pasaulis" yra tik viena klasė kintamųjų, nuo kurių priklauso „objektyviai" arba „substancialiai" racionalių sprendimų suradimo tikimybė. Jeigu „civilizuotas žmogus", nepaisant to, kad jis žino mažesnę jam prieinamos „objektyviosios kul-

[101] Weber M. „R. Stammlers 'Überwindung' der materialistischen Geschichtsauffasung". S. 342.
[102] Ibidem. S. 342.

tūros" dalį, šiuo atžvilgiu vis dėlto pranoksta „visažinį" laukinį, tatai priklauso ne tik nuo to, kad „kultūriniame mūsų sąmonės turinyje"[103] glūdi pranašesnis empirinis žinojimas, bet ir nuo socialinės to turinio organizacijos. Ši organizacija – tai darbo ir žinojimo pasidalijimo organizacija. Darbo ir žinojimo pasidalijimą padaro galimą institucinė tvarka, kuri nustato tame pasidalijime dalyvaujančių veikėjų kooperavimosi taisykles. Pasak Weberio, racionalus kapitalizmas yra kooperavimosi tvarka, kurioje veikėjai koordinuoja savo ūkinius veiksmus su rinkų pagalba. Galimybė surasti „objektyviai teisingus" sprendimus esant tokiai kooperavimosi tvarkai čia iš esmės priklauso nuo galimybės iš anksto apskaičiuoti kitų veikėjų elgesį.

Kitaip negu operuojant „abstrakčios ūkio teorijos" idealiomis matematinėmis figūromis, rinka realiems ūkiniams veikėjams yra ne *„įsivaizduojama vieta, kurioje egzistuoja mainų pusiausvyros santykiai"* (Schneideris), o „sudalykintų " (taip, kad kiekvienas jų dalyvis yra orientuotas į savo naudą) socialinių santykių tinklas, kuris juos trumpesniam ar ilgesniam laikui susieja kaip pirkėjus ir pardavėjus, samdančiuosius ir samdomuosius, kreditorius ir skolininkus ir pan. Prasminis turinys, kuris tokius „socialinius santykius *patvariai* (*perennierend*) konstituoja",[104] turi sutarčių (kontraktų) formą. Kontrakto sudarymas reiškia, „kad jo dalyviai būsimajam savo elgesiui prisiima (ar vienas kito, ar kitų asmenų atžvilgiu) įsipareigojimus."[105] Ar veikėjai gali iš anksto apskaičiuoti kitų veikėjų elgseną, iš esmės priklauso nuo to, ar jie disponuoja tokia kalba, kuria jie aiškiai ir vienareikšmiškai gali artikuliuoti savitarpio įsipareigojimus ir ar jie gali būti tikri, kad šie pažadai ir iš tikrųjų bus įvykdyti.

Kalba, kurią veikėjai vartoja savitarpio įsipareigojimams apibrėžti, yra teisės kalba. Jeigu teisė yra pakankamai diferencijuota rinkos santykiams išreikšti, tai tokią teisę Weberis laiko „racionalia". Racionaliojoje teisėje negali nebūti viešosios teisės („administravimo tvarkos") ir privačiosios teisės („reguliavimo tvarkos") sričių atribojimo; joje turi būti juridinio asmens ir fizinio asmens perskyra, o taip pat detaliai išplėtota korporacijos („tikslinio susivienijimo"; vok. *Zweckverein*), kaip juridinio asmens, sąvoka. „Kategorijų" straipsnyje Weberis eina taip toli, kad jis racionalios socialinės veiklos galimybę laiko priklausoma nuo to, ar egzistuoja teisės taisyklės, įgalinančios kurti tokius „tikslinius susivienijimus. „Tuo tarpu racionalus asocijavimosi (*Vergesellschaftung*) idea-

[103] Weber M. „Diskussionsrede zum Vortrag von F. Oppenheimer über 'Die rassentheoretische Geschichtsphilosophie'" // GASS. S. 490.
[104] Weber M. WuG. S. 14.
[105] Ibidem.

lusis tipas mums yra '*tikslinis susivienijimas*': asocijuota veikla su ta jos turinio ir priemonių tvarka, dėl kurios tiksliškai racionaliai *sutaria visi* dalyviai."[106] Jeigu veikėjai nedisponuoja korporatyvinio veikėjo „juridine fikcija", tai socialinė veikla galima tik kaip ikiracionali „vienodo supratimo veikla" („*Einverständnishandeln*") ir „subendrėjimas" („*Vergemeinschaftung*").

Interlokalinių mainų sąlygomis išspręsti konfliktus dėl tikslaus sutarčių „sutarto prasminio turinio" ir priversti jų laikytis yra pajėgi tik tokia instancija, kuri sėkmingai pretenduoja į prievartos legitimiško taikymo apibrėžtoje teritorijoje monopolį. Tai – valstybė. Prievartos monopolio dėka galia pranokdama kitus rinkos sandorių dalyvius, valstybė gali šių dalyvių lūkesčiams daryti ir destabilizuojantį poveikį (kelti netikrumą). To galima išvengti tik tuo atveju, kai valstybės valdymo aparatas funkcionuoja pagal kodifikuotas ir iš anksto žinomas taisykles, kurių visuma sudaro „valdymo tvarką".[107] Tokią valstybę su jos valdymo štabais, kurių veikimo būdą apibrėžia ir programuoja kodifikuota viešoji teisė (administravimo tvarka), Weberis, kaip žinia, vadina „racionalia valstybe"; „teisinės valstybės" teminas galbūt čia tiktų dar geriau.

Jeigu mes dabar reziumuodami mėginsime klausti, kas sieja visus šiuos kultūrinius ir institucinius dalykinius turinius, kuriuose Weberis mato „racionalaus kapitalizmo" prielaidas, tai galėsime tokiu bendrumu laikyti tą vaidmenį, kurį jie atlieka kaip „abstrakčios ūkio teorijos" *homo oeconomicus* stokojamo tobulo racionalumo pakaitalai arba kompensatoriai. Weberio atsakymas į klausimą, kaip tikrovė gali „suartėti" su abstrakčiai teorine nacionalinio ūkio utopija, yra tas, kad tai galima tada, kai veikėjai disponuoja tam tikro pobūdžio „kultūriniais turiniais" ir institucijomis.

Tatai yra tokie artefaktai, kurie, viena vertus, išplečia natūralias ūkinių veikėjų psichofizinių pajėgumų ribas, o antra vertus, supaprastina ir parametrizuoja socialinę jų veiklos aplinką. Ši supaprastinta ir parametrizuota socialinė aplinka ūkiniams veikėjams yra viešoji gėrybė, kurios jie negali pavieniui sukurti, nors ji yra būtina darbo gilesnio pasidalijimo ir kooperacijos ūkiniams privalumams realizuoti. Bet jeigu ūkiniai žmonių veiksmai yra įpinti į tinklą iš institucinių taisyklių, kurios garantuoja didžiausią įmanomą jų apskaičiuojamumą, tai ir „realūs", savo sąmonės laukų siaurymėse uždaryti veikėjai gali taip pat sėkmingai simuliuoti fiktyvaus tobulai racionalaus *homo oeconomicus* elgesį, kaip tai jų pačių kai kurių elgesio formų atžvilgiu gali daryti kompiuteris. Turingo testas abiem atvejais yra įvykdytas.

[106] Weber M. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie". S. 447.
[107] Žr.: Weber M. WuG. S. 28.

13 skyrius

Weberio istoriniai-genetiniai racionalaus kapitalizmo atsiradimo aiškinimai

Weberiškosios sąlygų arba kintamųjų, nuo kurių priklauso ūkinės veiklos racionalumo laipsnis, sampratos išdėstymą šiame skyriuje pratęsia jo „centrinės problemos" istorinio aspekto analizė. Šis aspektas apima Weberio aiškinimus, kaip ir kodėl tos abstrakčios teorinės tobulų rinkų sistemos empirinio galiojimo kultūrinės, institucinės ir (galbūt) psichogenetinės sąlygos, kurios buvo nušviestos analitinėje dalyje, iš pradžių atsirado Vakaruose, naujųjų laikų Europoje. Žinoma, šioje knygoje neįmanoma tuos aiškinimus išsamiai išdėstyti ir aptarti. Todėl šio skyriaus uždavinių ratą apribosime: (1) bendrosios Weberio aiškinimo struktūros analize, (2) centrinės Weberio problemos analitinio ir istorinio aspektų santykio analize ir (3) rekonstrukcija tos Weberio aiškinimo dalies, kuriai buvo skirta nepakankamai dėmesio weberianoje.

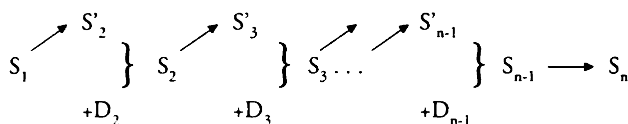
13.1 Loginis Weberio racionalaus kapitalizmo atsiradimo aiškinimo savitumas

Į klausimą, kaip ir kodėl ūkinio gyvenimo „tikrovė" su abstrakčia teorine „utopija" pirmąkart suartėjo Vakaruose – ir kaip tik nuo XIX a., – Weberis atsako pasitelkdamas istorinių-genetinių aiškinimų kompleksą. Jis susideda iš daugelio atskirų aiškinimų, kiekvieno iš kurių objektas yra vienos iš anksčiau aptartų „griežtai racionalios" ūkinės veiklos psichogenetinių, kultūrinių arba institucinių sąlygų: naujo žmogaus ir naujos ūkio etikos, racionalios valstybės ir racionalios teisės, interlokalinių rinkų – susidarymas. Kiekvienas iš šių aiškinimų yra istorinis-genetinis, kaip ta sąvoka apibrėžiama analitinėje mokslo filosofijoje.[108]

[108] Žr.: Hempel C.G. *Aspects of Scientific Explanation.* N.Y.: Free Press, 1965. P. 447-453; Stegmüller W. *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie.* 2. Aufl. Bd.1. Berlin: Springer, 1983. S. 406-414. Iš daugelio kitų autorių, gvildenančių istorinio aiškinimo logikos problemą, istorinio-genetinio aiškinimo logiką išsamiausiai analizuoja Claytonas Robertas. Žr.: Roberts C. *The Logic of Historical Explanation.* University Park: The Pennsylvania State University Press, 1996.

Tatai yra kompleksinis, arba sudėtinis, aiškinimas, kuris yra iš daugelio „narių“ arba „žingsnių“ susidedanti grandinė, ir kiekviena atskira grandis čia savo ruožtu yra aiškinimas.

Atskiri žingsniai šioje grandinėje yra ankstesnių žingsnių parengti ta prasme, kad pradines dabartinio žingsnio sąlygas iš dalies paaiškina prieš tai buvęs žingsnis. Jeigu atskiras žingsnis nėra paskutinis visoje grandinėje (S_n), jo *explanandum* yra dalis po jo einančio artimiausio žingsnio *explanans*'o. Visa grandinė yra *istorinis*-genetinis aiškinimas, nes kiekvienas žingsnis grandinėje $S_1, \ldots, S_{n-1}$ kito tolesnio žingsnio pradines sąlygas paaiškina tik *iš dalies.* Šios pradinės sąlygos susideda iš faktų, kuriuos paaiškina ankstesni žingsniai ($S'_{n-1}, \ldots, S'_3, S'_2$), ir kitų faktų, kurie įtraukiami tiesiog kaip „faktiškai esantys“ ($+D_{n-1}, +D_3, +D_2$) neaiškinant, kodėl jie yra kaip tik tokie, o ne kitokie. Tuo šis aiškinimas skiriasi nuo genetinio aiškinimo, kuriame kiekvieno artimiausio žingsnio kraštutinės sąlygos sutampa su ankstesnio žingsnio *explanandum.* Bendroji istorinio-genetinio aiškinimo struktūra pateikta 9 paveiksle.

9 paveikslas

Genetinis-istorinis aiškinimas yra loginė infrastruktūra istoriniame pasakojime, kurio objektas yra tam tikro reiškinio „istorinė kilmė“. Savo kalbine forma tas vaizdavimas paprastai yra ne silogistinių argumentų grandinė, o tam tikras pasakojimas.[109] Tačiau pažintinė tokio pasakojimo vertė paremta jo pagrinde glūdinčiu istoriniu-genetiniu aiškinimu. Pats Weberis šį istorinio-genetinio aiškinimo vaidmenį naratyviame vaizdavime aprašo taip: „Ir jeigu istorikas dėstydamas praneštų skaitytojui loginį savo istorinių kauzalių sprendimų rezultatą nepateikdamas jo pažintinio pagrindimo, jeigu jis skaitytojui ‘sugestijuotų’ įvykių eigą vietoj to, kad pedantiškai apie juos ‘samprotautų’, tai jo pavaizdavimas būtų istorinis romanas, o ne mokslinis tyrinėjimas, nes už meniškai apipavidalinto fasado nebūtų tvirto priežastinio skeleto. O vien tiktai šitas skeletas svarbus sausam loginiam požiūriui, nes ir istorinis vaizdavi-

[109] Carlas G. Hempelis kaip istorinio-genetinio aiškinimų pavyzdį pateikia indulgencijų prekybos kilmės aiškinimus // Böhmer H. *Luther and the Reformation.* N.Y.: The Dial Press, 1930; Schwiebert E. G. *Luther and His Times.* St.Louis: Concordia Publishing House, 1950.

mas pretenduoja 'galioti' kaip 'tiesa', o tokį 'galiojimą' tas svarbiausias jo darbo aspektas, kurį mes lig šiol nagrinėjome – priežastinis regresas, – įgyja tik tada, jeigu jis ginčytinais atvejais atlaiko išmėginimą atskirų priežastinių komponentų izoliacija ir generalizacija, taikant jiems objektyvios galimybės kategoriją ir tokiu būdu įgalinta atribucine sinteze (*zurechnnender Synthese*)."[110]

Tai, ką Weberis čia vadina aiškinimo skeletu, išreiškiančiu apibrėžtą „priežastinį regresą", yra ne kas kita kaip istorinis-genetinis aiškinimas šiuolaikinės analitinės mokslo filosofijos prasme. Kiekvienas toks istorinis-genetinis aiškinimas pretenduoja rekonstruoti tam tikrą priežastinį procesą, kuris užsibaigė tam tikru apibrėžtu rezultatu. Centrinėje Weberio problemoje šie rezultatai yra sąlygos, kurios padaro galimą griežtai racionalią veiklą ir kartu priverčia racionaliai elgtis.

Kad suprastume Weberio pasiektus rezultatus jo istoriniuose-genetiniuose aiškinimuose, kurių objektas yra tų sąlygų „kilmė", turime neišleisti iš akių keleto momentų.

(1) Weberio indėliai į šiuos aiškinimus yra išbarstyti po įvairius jo darbus. Ypač veikale „Ūkis ir visuomenė" jis suformuluoja daugelį savo aiškinančių argumentų, kurie, likdami tarpusavyje nesusieti ir nesuderinti, gali būti laikomi jo istorinių-genetinių aiškinimų moduliais.

(2) Šie argumentai nėra vienodai detaliai išrutulioti. Individualistinis ir racionalistinis socialinio mokslinio aiškinimo idealas, išreiškiantis Weberio suprantančiosios sociologijos sąvoką, tik gana retai (pvz., aiškinant „kapitalizmo dvasios" kilmę) yra įgyvendinamas konstruojant atskirus jo istorinio-genetinio aiškinimo modulius. Šiuose istoriniuose-genetiniuose aiškinimuose Weberis ir kaip galutinius, ir kaip tarpinius *explanandum*'us dažnai nagrinėja didžiulio masto ir ne visada vienareikšmiškai specifikuotus kolektyvinius faktus. Jo idealą atitinkantys aiškinimai tokiais atvejais privalėtų turėti daugelio lygių modelių pavidalą[111] ir susidėti iš daugelio „sukibusių" mezomodelių ir mikromodelių. Tačiau tam reikalui Weberis tiesiog neturėjo tinkamos analitinės technikos. Todėl jis savo „individualistinį" aiškinimo idealą įkūnijančius mikromodelius geriausiu atveju galėjo pateikti tik eskizų pavidalo. Dažniausiai jis operuoja makropalyginimų lygmenyje, kur jis savo priežastinius teiginius apie apibrėžtų makrokintamųjų santykius gali (jei apskritai gali) pagrįsti tik makroskopiniais palyginimais.

[110] Weber M. „Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik" // GAW. S. 278-279.

[111] Apie daugelio lygių modelio sąvoką žr.: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* S. 112-118.

(3)·Taip lygindamas Weberis konstruoja naujus istorinius-genetinius aiškinimus, kurie tampa savarankiški jo centrinės temos atžvilgiu, kaip tai yra jo studijose „Konfucianizmas ir daoizmas“ bei „Budizmas ir induizmas“. Šios studijos buvo sumanytos tam tikrų priežastinių komponentų, įeinančių į racionalaus kapitalizmo tapsmo „priežastinio regreso“ pagrindinę liniją, kontrolei. Tačiau įgyvendinant šį projektą, kinų ir indų civilizacijų jų tapsme savitumo tyrinėjimas palaipsniui virto savaiminiu tikslu.

(4) Savo atskirus genetinius-istorinius aiškinimus, priklausančius bendrajam racionalaus kapitalizmo atsiradimo aiškinimui, Weberis nevienodai toli pratęsia atgal į praeitį. Labiausiai nutolusią praeitį siekia religijos raidos istorijos, pagimdžiusios „kapitalizmo dvasią“, „priežastinis regresas“. Ši aplinkybė kai kuriems Weberio interpretatoriams įpiršo nuomonę, kad Weberis siūlo „monokauzalų“ aiškinimą, kuriame senovės žydų pranašų atliktas „iešmo perjungimas“ (kovos iššūkis magijai ir monoteistinio pasaulio vaizdo apmatai) iškyla kaip galutinė ypatingos Vakarų raidos priežastis.[112] Tačiau iš tikrųjų šis istorinis makroepizodas Weberio dėstyme „galutinės“ priežasties vaidmenį vaidina tik kaip ta iš daugelio savarankiškų priežasčių, kuri laiko atžvilgiu yra tolimiausia praeityje.

(5) Priežastiniai procesai, kuriuos vaizduoja atskiri Weberio istoriniai-genetiniai aiškinimai, nėra nepriklausomi vienas nuo kito. Faktai, kurie kaip priežastys yra svarbūs „racionalios teisės“ istorijai, gali būti reikšmingi ir, pavyzdžiui, „kapitalistinės dvasios“ atsiradimui aiškinti. Tačiau Weberis neturėjo nei analitinių priemonių, nei tikslo visus juos susintetinti į vieną koherentišką istorinį-genetinį aiškinimą kaip į vieno vienintelio „didelio pasakojimo“ loginį skeletą, nors, matyt, tokios sintezės svajonę jis turėjo: „Mina Tobler rengia Maxą ir Marianne šventiškam spektakliui Bayreuthe: 'Tristanas'. Maxas Weberis pas ją pirmą kartą pamato didžiąsias partitūras. Jis, labai susijaudinęs, sako: 'aš turėčiau disponuoti tokia rašto technika, tada aš pagaliau galėčiau, kaip turėjau tai padaryti, daugelį atskirų dalykų pasakyti atskirai ir greta kits kito, tačiau tuo pačiu metu'."[113] Taigi jis indėliuose į savo centrinės problemos istorinės dalies sprendimą nepateikia jokio „didžiojo pasakojimo“ apie racionalizavimą, o tik keletą atskirų, iš dalies lygiagrečių, iš dalies susikertančių raidos istorijų, kurios turi tą patį sueigos tašką: „prekių rinkos procesų *idealų* atvaizdą esant mainų ūkio visuomeninei organizacijai, laisvai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai."[114]

[112] Žr. ypač: Tenbruck F. H. „Das Werk Max Webers“. S. 682-691, 693-694.
[113] Baumgarten E. (Hrsg.) *Max Weber. Werk und Person.* S. 482-483.
[114] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“. S. 190.

13.2 Racionalaus kapitalizmo galimybės sąlygų analitika ir jų istorija

Pateiktas Weberio centrinės problemos loginės infrastruktūros vaizdas yra ne jo dėstymo referatas, o tam tikra racionali rekonstrukcija. Tatai yra performulavimas, kuris leidžia įveikti tam tikrus šio dėstymo keblumus ir nenuoseklumus. Tokios rekonstrukcijos būtinumas plaukia iš daugelio autorių konstatuoto Weberio polinkio (žr. anksčiau, 2.2) neskirti sociologinių idealiųjų tipų nuo istorinių (Wolfgangas J. Mommsenas), grynųjų idealiųjų tipų nuo reliatyviai istorinių sąvokų (Alexanderis Scheltingas), racionalių schemų nuo idealiųjų tipų (Georgas Weippertas). Visi šie autoriai ragina skirti „nelaikiškas“ sąvokas, kurios yra grynai kokybiniai predikatai arba yra jais apibrėžtos, nuo sąvokų, kurių apibrėžimuose glūdi kokios nors laiko ir vietos nuorodos, taigi kurios yra „pozicinės“ arba „mišriosios“ sąvokos.[115] Ši kritika svarbi ir geresniam Weberio centrinės problematikos supratimui.

Formuluodamas savo istorinio aiškinimo problemą, Weberis kapitalizmui kaip sinonimus taiko įvairius pažyminius – „racionalus“, „modernus“, „Vakarų“. Ši sąvokų, kurios turi skirtingą prasmę, sinoniminė vartosena turi absurdiškų implikacijų: juk nedaug prasmės yra klausti, kodėl „Vakarų kapitalizmas“ pirmąkart atsirado Vakaruose, o ne kur nors Kinijoje ar Indijoje; arba kodėl „modernus (t.y. „naujųjų laikų“) kapitalizmas“ atsirado tik naujųjų laikų, o ne jau antikos laikų Europoje. Norint tokių keblumų išvengti, „racionalų kapitalizmą“ reikia suprasti kaip „nelaikišką“ sąvoką arba kaip gryną idealųjį tipą – abstraktaus teorinio „tobulos rinkos visuomenės“ modelio pavyzdžiu. Šiuo atveju institucinės, kultūrinės ir (eventualiai) psichogenetinės griežtai racionalios ūkinės veiklos galimybės sąlygos aprašomos su tam tikru laiku ir vieta nesusietais (grynai kokybiniais) predikatais. Kaip tik taip jos buvo traktuojamos ankstesniame skyriuje.

Tatai reiškia, kad šios sąlygos „analitikos“ lygmenyje turi būti aprašomos abstraktesnėmis sąvokomis negu tos, kuriomis Weberis operuoja savo istoriniuose-genetiniuose aiškinimuose. Taip, pavyzdžiui, galima sutikti su pamatiniu Weberio teiginiu, kad „griežtai racionali“ ūkinė veikla ribotai racionaliems „realiems“ ūkiniams veikėjams neįmanoma be apskaičiuojamos teisės ir apskaičiuojamo valdymo. Tačiau apskaičiuojamas valdymas arba apskai-

[115] Apie „kokybinių“, „pozicinių“ ir „mišriųjų“ predikatų sąvokas žr.: Carnap R. „On the Application of the Inductive Logic“ // *Philosophy and Phenomenological Research*. 1947. Vol. 8, N. 1. P. 133-148.

čiuojama teisėtvarka, kaip viešoji gėrybė, kuri yra vienas iš tobulo racionalumo substitutų, „technologiškai" gali būti sukurti skirtingais būdais. Tačiau Weberis yra linkęs į „griežtai racionalios veiklos" galimybės sąlygų aprašymus įtraukti ir tam tikrus laikiškus bruožus arba šių sąlygų sukūrimo „technologijas". Kaip būtinas „racionalaus kapitalizmo" sąlygas jis pavaizduoja ir tokias, kurios yra tik jo pakankama sąlyga arba yra tokios pakankamos sąlygos dalys, bet pačios nėra būtinos. Palyginimui, kad tam tikra gyva būtybė galėtų būti priskirta žinduoliams, pakanka, kad ji būtų šuo, bet jos priklausomybė šunų rūšiai nėra būtina priklausomybės žinduoliams sąlyga, nes katė arba kiaulė taip pat yra žinduoliai.

Kadangi Weberis būtinų racionalaus kapitalizmo sąlygų neskyrė nuo istoriškai konkrečių jų įsikūnijimų, kurios yra pakankamos, bet ne būtinos racionalaus kapitalizmo sąlygos, jis susiduria su garsiąja „Anglijos problema",[116] prie kurios galima pridėti ir ne lengvesnę „Amerikos problemą". Į „racionalios teisės" aprašymą jis įtraukia kontinentinės teisės bruožus, į „racionalaus valdymo" apibūdinimą – kontinentinių valstybių, tokių kaip Prancūzija ir ypač XIX a. Prūsija, valdymo organizacijos bruožus. Todėl, viena vertus, jis daro jau daugkart organizacijų teorijoje kritikuotą klaidą – tam tikrai (centralizuotai monokratinei) organizacijos formai *ex definitione* priskiria kitas formas pranokstantį efektyvumą.[117] Antra vertus, jis nebegali susidoroti su tuo faktu, kad britų *Common Law* neturi tų bruožų, kuriuos jis priskiria racionaliai teisei kaip tokiai, ir kad anglosaksiškųjų kraštų, kurių „racionalią kapitalistinę" raidą jis laikė pavyzdine, teisinė tvarka ir civilinė administracija buvo organizuotos ne pagal Weberio garsiojo biurokratinio valdymo „idealiojo tipo" principus.

Aš nesu visiškai tikras, ar Weberis panašios klaidos kartais nepadarė, įtraukdamas į savo „sąrašus" tam tikras kitas institucijas. Tam tikrą dingstį abejonei, ar, pavyzdžiui, tokia Weberio nurodyta sąlyga – „*visos daiktinės gamybos priemonės* (žemė, mašinos, aparatai, įrankiai ir t.t.) *prisavintos kaip laisva nuosavybė autonomiškoms privačioms pelno verslamonėms*"[118] – iš tikrųjų tei-

[116] Žr.: Trubek D. „Max Weber on Law and the Rise of Capitalism" // *Wisconsin Law Review*. 1972. Vol. 3. P. 720-753; Turner B. S. *For Weber. Essays on the Sociology of Fate*. London: Routledge, 1981. P. 318-351; Swedberg R. *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*. P. 105-107.
[117] Žr., pvz.: Blau P. M. *The Dynamics of Bureaucracy*. Rev. ed. Chicago: The University of Chicago Press, 1963. P. 250-252; Udy S. „Bürokratische und rationale Elemente in Webers Bürokratiekonzeption" // Mayntz R. (Hrsg.) *Bürokratische Organisation*. Köln, Berlin, 1968. S. 62-68.; Schluchter W. *Aspekte bürokratischer Herrschaft. Studien zur Interpretation der fortschreitenden Industriegesellschaft*. München: List Verlag, 1972. S. 120-140.
[118] Weber M. *Ūkio istorija*. P. 221.

sėtai priklauso griežtai racionalios ūkinės veiklos galimybės sąlygų sąrašui, duoda jau po Weberio vykusi diskusija apie „rinkos socialistinio nacionalinio ūkio“ galimybę. Weberis, kaip žinoma, „socialistinį nacionalinį ūkį“ tapatino su natūriniu apskaičiavimu pagrįstu centralizuotu planiniu ūkiu ir įtikinamai argumentavo, kad toks ūkis negali būti efektyvus.[119] Tačiau po Weberio mirties diskusijoje apie efektyvaus socialistinio ūkio galimybę įvyko svarbūs pokyčiai.[120] Įtakingi neoklasikinės pakraipos ekonomistai priėjo prie nuomonės, kad „neoklasikinę utopiją“ galima realizuoti ir „socialistinio rinkos ūkio“ forma, kur ištekliai iš dalies yra paskirstomi per rinkas, bet likutines pajamas pasisavina ne privatūs savininkai, o „visuomenė“. Tiesa, kadangi ši idėja galų gale pasiliko tik teoriškai diskutuotina galimybė, ji nėra pakankamas pagrindas, kuris verstų suabejoti Weberio efektyvaus ūkio „neoklasikinės utopijos“ tapatinimu su privačiasavininkiška laisvosios rinkos ekonomika.[121]

Aiškesnė perskyra tarp analitinės problemos, kokiomis sąlygomis ribotai racionalūs veikėjai gali sėkmingai simuliuoti tobulai racionalių fiktyvių „ekonominių žmonių“ elgesį, ir istorinio klausimo, kokie priežastiniai procesai pirmąkart pagimdė kompleksą sąlygų, kurios visos kartu buvo pakankamos „prekių rinkos procesų, esant visuomeninei mainų ūkio organizacijai, laisvai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai, *idealaus* vaizdo“ aproksimatyviam „empiriniam galiojimui“, – tokia perskyra taip pat padeda susidoroti su sunkumais, su kuriais Weberis susidūrė savo pačiose garsiausiuose „kauzalinėse atribucijose (priskyrimuose)“.

Pavyzdžiui, į akis krinta sunkumai, su kuriais Weberis susiduria, mėgindamas tiksliai apibrėžti savo garsiosios „protestantiškosios etikos tezės“ reikšmę. Toks reikalas jam iškilo polemikoje su Fischeriu ir Rachfahliu. Šioje polemikoje Weberis labai energingai ginasi nuo jam priskiriamos minties, kad jis atskirai paimtą „protestantiškąją etiką“ traktavęs kaip „racionalaus kapitalizmo“ arba kad ir vien tik „kapitalizmo dvasios“ atsiradimo pakanka-

[119] Žr.: Weber M. WuG. S. 56-58, 60-61.

[120] Po garsiosios ketvirtame XX a. dešimtmetyje vykusios Oskaro Lange's ir Friedricho Hayeko diskusijos. Žr.: Hayek F. A. (Ed.) *Collectivist Economic Planning.* London: Routledge, 1938.

[121] Josephas E. Stiglizas pateikia retrospektyvią šių debatų analizę, kurioje jis iš dabartinės „abstrakčios ūkio teorijos“ požiūrio taško kritiškai nagrinėja tuos pagrindus, kuriais remdamiesi kai kurie ankstyvieji neoklasikiniai ekonomistai gynė tezę, kad privačiasavininkiškas ir socialistinis rinkos ūkis vienodai sėkmingai gali susidoroti su efektyvaus išteklių paskirstymo problema. Žr.: Stiglitz J.E. *Whither Socialism?* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1994.

mą sąlygą. „Vargu ar galima priskirti man nuomonę, kad *vien* konfesinės priklausomybės faktas gali taip paveikti ekonomikos raidą, kad baptistai sibiriečiai neišvengiamai taptų stambiais pirkliais, o kalvinizmą išpažįstantys Sacharos gyventojai – fabrikantais."[122] „Kad šie abu kultūriniai komponentai ir tada nebuvo vienas su kitu susiję 'dėsningos' priklausomybės ryšiu, susiję taip, kad ten, kur yra x (asketiškas protestantizmas), tiesiog ir be išimčių atsiranda ir y (kapitalistinė 'dvasia'), – tatai, kalbant apie istoriškai sudėtingų reiškinių vienas su kitu priežastinio sąryšio pobūdį, yra aišku *a priori.*"[123] Tačiau asketiniam protestantizmui jis nebuvo pasirengęs priskirti ir tik būtinos sąlygos statusą: „O jeigu pagaliau kas nors dar iš manęs norėtų sužinoti, koks būtų buvęs hipotetinis kapitalistinės raidos (kaip ekonominės *sistemos*) likimas, jeigu *nebūtų* susiformavę specifiškai modernūs kapitalistinės 'dvasios' elementai <...>, – tai apskritai į tą klausimą sąžiningai galime atsakyti tik taip: mes to nežinome."[124]

Taigi Weberis nei laikosi nuomonės, kad vien asketinis protestantizmas pats savaime galėjo sukurti „racionalų kapitalizmą" (taigi buvo pakankama jo atsiradimo sąlyga), nei ryžtasi tvirtinti, kad jis buvo ta priežastinė sąlyga, be kurios „racionalus kapitalizmas" negalėjo atsirasti (buvo būtina jo atsiradimo sąlyga). Tada apie kokį dar „priežastinį santykį" tarp jų abiejų galima kalbėti? Pats Weberis asketinio protestantizmo priežastiniam vaidmeniui apibūdinti pavartojo „adekvačios priežasties" terminą: jeigu „atsisakome" asketinio protestantizmo, tai racionalaus nacionalinio ūkio atsiradimo tikimybė labai sumažėja, nors nėra jokios galimybės šią tikimybę įvertinti „skaičiais".[125]

Weberio „adekvačios priežasties" sąvoka mokslo filosofijos požiūriu yra labai įdomi, nes ji anticipuoja kai kuriuos šiuolaikinius darbus, orientuotus į mokslinio aiškinimo probabilistinius modelius.[126] Tačiau kyla abejonių, ar ši sąvoka gali labai pagelbėti makrosociologinių priežastinių teiginių, to-

[122] Weber M. „Kritische Bemerkungen zu den vorstehenden 'Kritischen Beiträgen'" // PE II. S. 30.
[123] Ibidem. S. 29-30.
[124] Weber M. „Antikritisches Schlußwort zum 'Geist des Kapitalismus'" // PE II. S. 323.
[125] Plg. ibidem. S. 325.
[126] Tatai pirmiausia yra Wesley C. Salmono mokslinio aiškinimo modelis, kuris yra žinomas „statistinio relevantiškumo" modelio pavadinimu. Žr.: Salmon W. C. with contributions by Jeffrey R. C. and Greeno J. G. *Statistical Explanation and Statistical Relevance.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1971. P. 3-17, 29-87. Į Weberio ir Salmono aiškinimo ir priežastingumo sampratų sąlyčio taškus atkreipia dėmesį Fritzas Ringeris. Žr.: Ringer F. *Max Weber's Methodology. The Unification of the Cultural and Social Sciences.* Cambridge (Mass.): Harvard UP, 1997. P. 86-91.

kių kaip Weberio tezė, logikos analizei. Tam, kad ši sąvoka galėtų būti pritaikyta, turi būti įvykdytos griežtos statistinės išvados galiojimo sąlygos, o tai, turint reikalą su makrosociologiniais priežastiniais teiginiais, retai pasitaiko (turime per mažai atvejų). Tad empirinei tokių teiginių kontrolei gali būti pritaikytas tik lyginimas ir J. S. Millio išanalizuoti eliminacinės indukcijos metodai. Tačiau jų pritaikymui reikia tokios priežastinio ryšio sąvokos, kuri būtų apibrėžta būtinų ir pakankamų sąlygų terminais.

Laimei, šiuolaikinėje mokslo filosofijoje galima rasti sąvoką, kuri labai gerai tinka eksplikuoti Weberio intuicijoms apie protestantiškosios etikos ir kitų ankstyvųjų naujųjų laikų „kultūrinių komponentų" priežastinį įnašą į kapitalizmo genezę. Tatai yra „priežasties" kaip INUS sąlygos sąvoka, kurią „atrado" Johnas Mackie.[127] Britų analitikas šią sąvoką apibrėžia taip: A yra INUS sąlyga atsirasti B, jeigu A yra nepakankama (*insufficient*; I), bet ir nepertekline (*nonredundand*; N) nebūtinos (*unnecessary*; U), bet pakankamos (*sufficient*; S) sąlygos B atsirasti dalis. INUS sąlygos yra tos dalinės priežastys, kurios yra dalys pakankamos (sudėtinės) tam tikro įvykio sąlygos, kurį tačiau gali sukelti ir kitokios (alternatyvios) pakankamos sąlygos.

Antai miško gaisrą gali sukelti įvairūs dalykai – žaibo iškrova, numesta cigaretės nuorūka, neužgesintas stovyklautojų laužas ir t.t. Tačiau kiekvienas toks atsitikimas gali tapti gaisro priežastimi tik kartu su tam tikromis kitomis sąlygomis: numesta cigaretės nuorūka turi užkristi ant sausos žolės, tuo metu neturi lyti ir t.t. Žaibo iškrova ir minimali papildomų sąlygų aibė yra pakankama miško gaisro sąlyga, kuri tačiau nėra būtina, nes, pavyzdžiui, ir numesta cigaretės nuorūka kartu su papildomomis savo sąlygomis gali sukelti tokį pat padarinį. Padarinio (miško gaisro) atžvilgiu visi minėti atsitikimai ir jiems įvykti būtinos papildomos sąlygos yra INUS sąlygos.

Tokį pat statusą galima priskirti galutiniams *explanandum*'ams Weberio istoriniuose-genetiniuose aiškinimuose. Kiekvienas toks *explanandum* aprašo tam tikrą faktą, kuris yra „racionalaus kapitalizmo" atsiradimo ir egzistavimo INUS sąlyga. Šių sąlygų visuma buvo pakankama tikrovės „priartėjimo" prie „neoklasikinės utopijos" sąlyga. Atskiri istoriniai reiškiniai iš šios konsteliacijos yra nepakankamos, bet ir nepertekliněs jos dalys. Tačiau pati ši visuminė konsteliacija, arba aibė, nėra būtina „racionalaus kapitalizmo" sąlyga, nes „mainų ūkį", priartėjantį prie „neoklasikinės utopijos", gali „sukurti" ir kitokia sąlygų konsteliacija. Jeigu ši sąlygų konsteliacija būtų buvu-

[127] Žr.: Mackie J. L. *The Cement of the Universe: A Study in Causation*. Oxford: Clarendon Press, 1974, ypač P. 29-87.

si ne tik pakankama, bet ir būtina, tai „racionalus kapitalizmas" būtinai būtų buvęs ir „Vakarų kapitalizmas". Tačiau akivaizdu, kad tai jau būtų per stiprus tvirtinimas: kokiu būdu galėtų būti įmanoma pagrįsti tezę, kad „racionalus kapitalizmas" galėjo atsirasti tik Vakaruose ir tik tam tikru laiku (o ne, pavyzdžiui, kokiu šimtmečiu vėliau)?

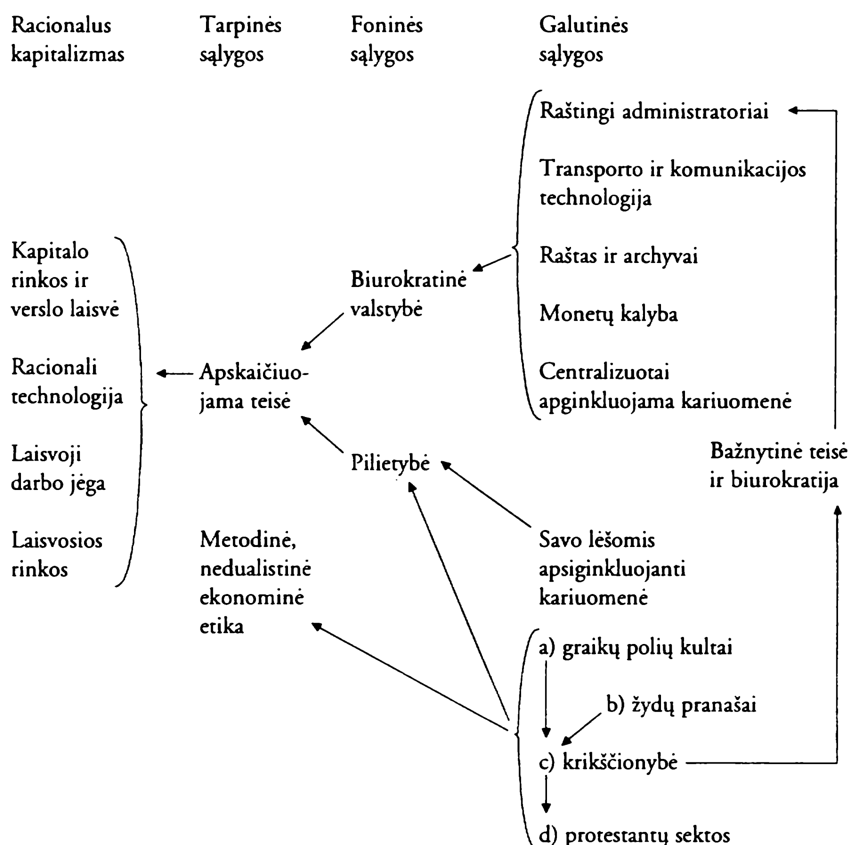
Ūkinio gyvenimo „tikrovę" šiuolaikinėje Rytų Europoje, Pietų Amerikoje ar Rytų Azijoje prie „neoklasikinės utopijos" stūmė ir stumia iš visai kitokių priežastinių procesų sudarytos visuminės konsteliacijos. Procesų, kurie ir čia kuria apskaičiuojamą teisę, valdymą, „naują ūkinę etiką" ir (galbūt) net „naują žmogų". Tatai yra kūrimas stokojamo „tobulo racionalumo" substitutų, kurie reikalingi realiems žmonėms, kad jie galėtų simuliuoti tobulus *homines oeconomici* ir kolektyvinius jų sąveikos padarinius. Akivaizdu, kad Weberį domino tie priežastiniai procesai, kurie pirmą kartą žmonijos istorijoje sukūrė šiuos substitutus. Šioje priežastinių procesų konsteliacijoje asketinis protestantizmas su savo „etika" buvo nepakankama, bet ir neperteklinė dalis visuminės konsteliacijos, kuri pati buvo pakankama, bet nebūtina sąlyga racionaliam kapitalizmui atsirasti.

13.3 Weberio rinkų raidos istorija

Šiame poskyryje turi būti išdėstytas vienas iš istorinių-genetinių Weberio aiškinimų, priklausantis istorinei jo centrinės problematikos daliai. Taigi čia nekeliamas tikslas išnagrinėti visus šios dalies Weberio istorinius-genetinius aiškinimus, nes: (1) kai kurios jo „raidos istorijos" weberianoje jau yra puikiai (atsižvelgiant į poweberinio istorijos mokslo ir istorinės sociologijos pasiekimus) kritiškai bei rekonstruktyviai išnagrinėtos;[128] (2) autorius tokiam tikslui realizuoti neturi pakankamų specialių istorinių žinių; (3) knygos apimtis tokiu atveju padvigubėtų.

Naudingą apibendrinančią istorinių Weberio tyrimų, kurių mastas kiek primena Wagnerio operas, bendrosios partitūros apžvalgą pateikia Randallas Collinsas, kuris Weberio idėjas reziumuoja 10 paveiksle schema.[129]

[128] Weberio valdžios sociologija išnagrinėta puikioje Stefano Breuerio knygoje: Breuer S. *Max Webers Herrschaftssoziologie.* Frankfurt a.M.: Campus Verlag, 1991; teisės sociologija: Kronman A. T. *Max Weber.* London: Edward Arnold, 1983; Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus.* S. 122-203.
[129] Žr.: Collins R. *Weberian Sociological Theory.* P. 28.

10 paveikslas

Šia schema Collinsas tikisi pavaizdavęs Weberio „racionalaus kapitalizmo" atsiradimo „priežastinį modelį". Ir jeigu sąlygas, kurias turi įvykdyti konceptuali struktūra, kad ji galėtų būti vadinama „priežastiniu modeliu", suformuluosime pakankamai atlaidžiai, tai su jo samprata galėsime sutikti. Šiaip ar taip, Collinso schema yra vaizdus svarbiausių Weberio istorijos tyrimuose ištirtų vystymosi kelių ir jų sankirtų išdėstymas. Kiekvieną iš šių raidos linijų vaizduoja vienas iš Weberio istorinių-genetinių aiškinimų, tačiau jie visi kartu vargu ar pateikia tokį koherentišką vaizdą („priežastinį modelį"), kokį jį išdėsto Collinsas.

Collinso schemoje pasigendame tos vystymosi istorijos, kuri tarp visų Weberio ištirtų racionalaus kapitalizmo atsiradimo istorijų atlieka leitmotyvo vaidmenį. O būtent, joje nėra „racionalaus kapitalizmo" tapsmo grynai

ekonominio komponento, kuris apima darbo pasidalijimo gilėjimą, rinkos mainų plėtrą, pasiūlos ir paklausos diversifikaciją, ūkinio produktyvumo augimą ir pan. Weberio, kaip ūkio istoriko, rezultatų ignoravimas Collinsą vienija su absoliučia dauguma jo interpretatorių,[130] kurie kaip sociologijos specialistai laiko jį vienu iš sociologijos, kaip atskiros disciplinos, tėvų. Tačiau jeigu mes į Weberio atliktus tyrimus pažvelgsime iš jo amžininkų perspektyvos, kuri buvo ir jo paties perspektyva, tai turėsime juos laikyti įnašu į ūkio istoriją, kaip ją suprato ir kaip praktikavo jo istorinės nacionalinės ekonomijos disciplinos kolegos. Tatai pasakytina ir apie garsiausiąjį Weberio veikalą – „Protestantiškąją etiką ir kapitalizmo dvasią".

Jeigu mes Weberio veikalus lyginsime su kitų istorinės mokyklos atstovų darbais, tai jie jų fone išsiskiria kaip ypač „*social*ekonomiški" ir „istoriškai sociologiški", nes Weberis „ūkinius" reiškinius beveik visada traktuoja tik kartu su kitomis „visuomeninėmis tvarkomis ir galiomis". Tačiau kai tyrinėtojai, ieškodami centrinės Weberio temos, pastebi tik šių „tvarkų ir galių" vystymosi istorijos pavaizdavimus ir palieka šešėlyje jo tikrąją centrinę – ūkio – vystymosi istoriją, tatai yra tam tikra deformacija, kurią šiame poskyryje mes turime ištaisyti. Toks ištaisymas, be kita ko, reiškia tokį jo požiūrio į Vakarų ūkinę raidą išdėstymą, kuriame parodomi jo santykiai su populiariais Weberio laikais „pakopiniais" ūkinės raidos modeliais, iš kurių vieni Weberiui turėjo įtakos, o kiti – buvo jo kritikos objektas.

Prie pirmųjų modelių pirmiausia galima priskirti Karlo Bücherio ūkio raidos pakopų modelį; prie antrųjų – marksistinį kapitalistinio gamybos būdo atsiradimo aiškinimą. Weberio pažiūrų į ūkio istoriją išdėstymas kartu turi sukurti prielaidas lyginimui, kuriuo mes užsiimsime baigiamojoje knygos dalyje. Tai bus Weberio „senojo institucionalistinio" požiūrio į ūkio istoriją lyginimas su požiūriu Douglasso C. Northo, kuris yra reikšmingiausias RPP metodologiškai įsipareigojusios „naujosios institucionalistinės ūkio istorijos" atstovas.

[130] Įsidėmėtina išimtis yra Johno Love's ir Richardo Swedbergo veikalai. Žr.: Love J. *Max Weber and the Sociological Foundations of Roman Civilization.* L.: Routledge, 1991; Swedberg R. *Max Weber and the Idea of Economic Sociology.* Žr. taip pat: Schluchter W. *Rationalismus der Weltbeherrschung.* S. 134-169. Weberio „mokslinį identitetą" tiksliai apibrėžia didysis amerikiečių istorikas Alfredas Chandleris, apibūdindamas jį kaip „ūkio istoriką, kuris tapo moderniosios sociologijos pradininku". Žr.: Chandler A. „Business History as Institutional History" // McCraw Th. K. (Ed.) *The Essential Alfred Chandler. Essays Toward a Historical Theory of Big Business.* Boston: Harvard Business School Press, 1988. P. 304.

13.3.1 Racionalaus kapitalistinio ekonominio vystymosi neįtikėtinumas

Vakarų ūkio istorijos vaizdą Weberis detaliausiai išdėstė savo „Universalinės ūkio ir visuomenės istorijos bruožuose".[131] Tai buvo jo paskaitos, kurias jis 1919–20 m. m. žiemos semestre skaitė Miuncheno universitete. Tačiau šio vaizdo apmatus ir kartu Weberio centrinės problematikos pradmenis jau galima rasti tokiuose jo ankstyvuosiuose tekstuose kaip „Socialinės antikos pasaulio žlugimo priežastys" (1896), „Birža" (1894) ir pirmojoje „Agrarinių santykių senovėje" redakcijoje. Šių idėjų dokumentas yra ir jo „Bendrosios ('teorinės') nacionalinės ekonomijos paskaitų apmatai" (1898). Kitas vertingas tokio pobūdžio dokumentas yra ir jo paskaitų Mannheime ciklas „Ūkinio vystymosi eiga" (1897), kurių turinį, deja, žinome tik iš išdėstymo laikraštyje.[132] Brandžią formą šis išdėstymas įgyja jau galutinėje „Agrarinių santykių senovėje" redakcijoje (1909). Šiuose darbuose Weberis operuoja daugiausia tuometinės istorinės nacionalinės ekonomijos pakopų teorijos sąvokomis, interpretuojamomis (po 1903–1905 m.) kaip idealieji tipai. Ypač stiprų poveikį jo, kaip ūkio istoriko, mąstymui turėjo Bücherio triada – „namų ūkis", „miesto ūkis" ir „nacionalinis ūkis".[133]

Tatai yra toks ūkio istorijos vaizdas, kurio svarbiausias turinys yra darbo pasidalijimo gilėjimas, rinkų atsiradimas ir plėtimasis arba (tuometinės vokiečių nacionalinės ekonomijos terminologija) „mainų ūkio" („*Verkehrswirtschaft*") vystymasis.[134] Šio vystymosi pabaigos taškas, reikalaujantis paaiškinimo, yra modernus „nacionalinis ūkis". O šios vystymosi istorijos išeities tašku Weberio pateikiamame vaizde yra laikomi didesni ar mažesni „namų ūkiai". Tatai buvo tokie ūkiniai vienetai, kurie kartu buvo vartojimo ir tokios ekonominės veiklos, kurią daugiausia sudarė gamyba savo poreikiams, vieta. Kelias nuo namų ūkio į modernų mainų ūkį ėjo per „tūkstantmečius trukusią istorinę raidą, kuri išardė senąsias bendruomenes. Ji atskirą ūkį supynė vienoje mainų bendrijoje su nuolat didėjančiu kitų ūkių ratu, kuris moderniaisiais laikais turi tendenciją aprėpti visas kultūringas tautas."[135]

[131] Pagal klausytojų paskaitų užrašus paskelbta kaip Weber M. *Ūkio istorija.*
[132] Weber M. „Der Gang der wirtschaftlichen Entwicklung" // MWG I/4, 2. S. 846- 852.
[133] Šia schema yra pagristos ir ką tik minėtos Mannheime skaitytos paskaitos.
[134] Žr.: Weber M. *Grundriss zu den Vorlesungen über Allgemeine („theoretische") Nationalökonomie* (1898). S. 41-43.
[135] Weber M. „Börse". S. 258.

Weberis tvirtai laikosi tos nuomonės, kad socialiniai rinkos ryšiai iš pradžių randasi kaip skirtingos kilmės genčių interlokalinė ir „internacionalinė" tolimo nuotolio prekyba. „'Internacionalumas' stovėjo prie prekybinio kapitalo lopšio. Gentainių bendrijoje ir tarp pačių bendrijų prekyba buvo tiek pat menkai žinoma, kaip ir palūkanų ėmimas."[136] Tolimo nuotolio išorinė prekyba buvo orientuota į privilegijuotųjų „turto klasių" („*Besitzklassen*"), arba luomų, poreikius, o jos objektas buvo prabangos reikmenys, kurie kartu buvo prestižinės gėrybės, kurių turėjimas arba vartojimas socialiai apibrėžė „aukštuomenišką" gyvenimo būdą. „Taigi galima, gal kiek per daug dalyką supaprastinant, sakyti: 'klasės' išsiskiria pagal savo santykius su gamyba ir su gėrybių įgijimu, 'luomai' – pagal savo gėrybių vartojimo principus specifinių 'gyvenimo būdų' pavidalu."[137] Tačiau kasdieniai plačiųjų gyventojų sluoksnių poreikiai su mažomis išimtimis dar ir prieš pat „racionalaus kapitalizmo" atsiradimą būdavo patenkinami padedant natūraliniam ūkiui.

Svarbiu tarpiniu etapu rinkų raidos istorijoje Weberis laiko miestų atsiradimą. Jis „reiškė grynai verslininkiškų mainų įžengimą į senąsias bendrijas, pirmąjį jų išardymo žingsnį. Greta internacionalinių rinkų, kuriose būdavo pardavinėjami užsienio prabangos reikmenys, iškilo pastovios miestų rinkos, kuriose susitikdavo kaimiškieji maisto produktų gamintojai ir miesto gamintojai su savo amatų produktais ir keitėsi prekėmis. <...> Tačiau ta atskiro gamintojo pagamintų gaminių dalis, kuri patekdavo į rinką, vis dar buvo maža: miesto amatininkas kartu dažniausiai būdavo ir ūkininkas (žemdirbys), o valstietis pats suvartodavo didesniąją savo produkto dalį, ir tik perteklius buvo skirtas rinkai."[138]

Kadangi absoliučiai persverianti kasdienių masinių poreikių dalis buvo tenkinama netarpininkaujant rinkos mainams, tai rinkos apyvarta galėjo būti plėtojama ne intensyviai, o tik ekstensyviai, kaip „antstatas" ant natūralinio ūkio „bazės".[139] „Šitie mainai yra retas tinklas virš natūralinio ūkio pagrindo."[140] Tačiau tokia ekstensyvi raida buvo pakankama piniginiam ūkiui atsirasti ir sudarė pakankamai erdvės, kurioje galėjo tarpti avantiūristinis ir politinis kapitalizmas. Išorinė prekyba dažnai galėdavo atsirasti veikiau tik avantiūristinio kapitalizmo forma, nes prekyba anais laikais, kai tie patys

[136] Ibidem. S. 258-259.
[137] Weber M. WuG. S. 538.
[138] Weber M. „Börse". S. 259.
[139] Žr.: Weber M. „Die sozialen Gründe des Untergangs der antiken Kultur" // GASW. S. 308.
[140] Weber M. „Agrarverhältnisse im Altertum", S. 273.

veikėjai priklausomai nuo aplinkybių tai prekiaudavo, tai plėšikaudavo[141], buvo susijusi su neapskaičiuojama rizika.

Tatai buvo būdinga ir „politiniam kapitalizmui", kuris surado pakankamai veikimo erdvės visur ten, kur pinigų stokojantys politiniai viešpatavimo junginiai vieni su kitais nepaliaujamai kariavo. Kol vyko išorinė ekspansija ir vidinė grupuočių kova dėl valdžios, esamuose viešpatavimo junginiuose likdavo pakankamai vietos tokioms „politiškai kapitalistinėms" veikloms kaip „karo arba revoliucijos finansavimas".[142] Kai politinių (išorinių ir vidinių) ir religinių žygių proveržiai pasibaigdavo, socialinis gyvenimas sustingdavo luomiškai konvencinio „suakmenėjimo" būsenoje, kurios pavyzdžiais Weberis laikė socialinę santvarką tokių „pacifikuotų" ir biurokratiškai organizuotų didžiųjų valstybių („imperijų") kaip naujoji Egipto ir vėlyvoji Romos valstybė arba Kinija savo stabilumo laikotarpiais.

Aprašyti tokių stabilizuotų tradicinių viešpatavimo darinių ūkinio gyvenimo savitumui Weberis vartojo *oikos'*o sąvoką, kurią jis pasiskolino iš vokiečių nacionalinės ekonomijos atstovo Johanno Karlo Rodbertuso-Jagetzowo (1805 – 1875).[143] Kaip *oikos'*ą Weberis supranta tokią ūkio santvarką, kuri buvo pirmykščio „namų ūkio" vystymosi produktas. „Vystymesi į *oikos'*ą"[144] jis matė alternatyvą rinkos ryšių intensyvėjimui. „Priešingybė vidiniam namų valdžios (*Hausgewalt*) ir namų bendrijos irimui dėl – plačiausia prasme – 'išorinių mainų' ir jų padarinių iki pat kapitalistinės 'įmonės' gimimo buvo alternatyvus tam iširimui vystymosi būdas: namų bendrijos *vidinis skaidymasis*, jos transformacija į *oikos'*ą."[145] *Oikos* Weberiui yra „autoritariškai valdomas didelis kunigaikščio, valdovo, patricijaus namų ūkis, kurio galutinis leitmotyvas yra ne kapitalistinis *piniginis pasipelnymas*, o organizuotas natūrinis *pono poreikių tenkinimas*."[146]

Kai valstybės ūkis yra organizuojamas pagal *oikos'*o principą, susidaro „liturginė lažinė valstybė", kuri savo poreikius tenkina valdinių darbu ir rinkliavomis. Jeigu vystymasis nueina šia linkme, tai didėja ir tikimybė, kad

[141] Weber M. Ūkio istorija. P. 167.
[142] Žr.: Weber M. WuG. S. 95.
[143] Skvarbią „ankstyvojo" Weberio sąvokinio instrumentarijaus kilmės analizę pateikė M. Riesebrodtas. Žr.: Riesebrodt M. „Vom Patriarchalismus zum Kapitalismus. Max Webers Analyse der Transformation der ostelbischen Agrarverhältnisse im Kontext zeitgenössischer Theorien" // *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 1985. Jg. 37. S. 546-567.
[144] Žr.: Weber M. WuG. S. 230-233.
[145] Ibidem. S. 230.
[146] Ibidem.

prasidės autodinaminis procesas su pozityviu grįžtamuoju ryšiu, kuris sunaikina didelę teritoriją užimančio politinio valdžios junginio ūkinį egzistavimo pagrindą.

Tokie junginiai gali išsilaikyti tik tol, kol jų valdomose teritorijose egzistuoja piniginis ūkis arba rinkos sektorius, kuris duoda pinigines mokestines įplaukas, pakankamas išlaikyti „valdymo štabui" (pirmiausia kariuomenei), kurio padedamas „patrimonialinis valdovas" valdo atitinkamas sritis. Tik tuo atveju, kai valdovo „agentų" darbas valdymo štabe yra jų vienintelis, pinigais atlyginamas užsiėmimas, galima išvengti, kad šie agentai pasisavins valdovo valdžios galias ir pavirs autokratiškais „žemvaldžiais". Kai piniginių mokesčių įplaukų funkcionierių išlaikymui nebeužtenka, valdovas valstybės ūkį būna priverstas pertvarkyti pagal *oikos*'o principą. Šiuo atveju valdovo agentams už tarnybą atlyginama suteikiant jiems teises gauti rentas natūrinių rinkliavų ir liturgijų forma.

Tačiau tai, viena vertus, silpnina valdovų kontrolę šiems agentams, skatina luomų formavimąsi (agentai siekia šias teises pasisavinti kaip paveldimas ir neleisti „pašaliniams" gauti tarnybas „valdymo štabe") bei susidarymą autonominių lokalinių valdymo centrų aplink savarankiškėjančius agentus, kurie savo ruožtu kuria nuosavus *oikos*'us. Antra vertus, *oikos*'o tipo ūkio plėtra veda prie piniginio ūkio ir rinkos sektoriaus siaurėjimo,[147] o tai sukelia dar toliau einantį valstybės poreikių tenkinimo „oikišką" reorganizaciją su jo dezintregraciniais šalutiniais padariniais politinio junginio vienybei. Tačiau kai ši vienybė labai susilpnėja, esamas politinis junginys jau daugiau negali priešintis išoriniam, pavyzdžiui, klajoklių tautų, spaudimui. Po užkariavimo visas ciklas gali pasikartoti, kaip tai ir vykdavo Azijos pasaulyje iki pat naujųjų laikų slenksčio.

Šį „patrimonialinį ciklą"[148] mažų mažiausiai vieną kartą išgyveno ir ta Europos kontinento dalis, kuri buvo pajungta Romos imperijai. Taigi Weberis buvo visiškai linkęs sutikti su vokiečių senovės istoriko Eduardo Meyerio pastebėjimais, kuriuos jis išdėstė Bücherio ūkinės raidos teorijos kritikoje.[149]

[147] Jeigu valdovas ir susavarankiškėję jo agentai vis didesnę savo poreikių dalį tenkina su savos gamybos *oikos*'e pagalba, tai mažėja rinkos paklausa atitinkamiems gaminiams ir rinkos apyvartos „retas tinklas" darosi dar retesnis.

[148] Šį terminą siūlo Stefanas Breueris. Žr.: Breuer S. *Max Webers Herrschaftssoziologie.* S. 104-123.

[149] Žr.: Meyer E. „Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums" // To paties: *Kleine Schriften zur Geschichtstheorie und zur wirtschaftlichen und politischen Geschichte des Altertums.* Halle a.S.: Max Niemeyer, 1910. S. 79-168.

Tai buvo ankstyvųjų viduramžių visuomenių socialinės sandaros panašumų su Homero laikų senovės Graikija pastebėjimas.[150] Pripažinęs šiuos panašumus, Weberis kelia klausimą apie tas priežastis, kurios viduramžių Europą išplėšė iš patrimonialinio ciklo ir nustūmė „neoklasikinės utopijos“ linkme. Šį „nukrypstantį“ ir universalaus istorinio patyrimo požiūriu neįtikėtiną vystymąsi jis pirmiausia priežastiniu ryšiu susieja su viduramžių „kontinentinio amatų miesto“ socialinės ekonominės sandaros savitumu. Weberio požiūriu, būtent šio tipo miestas kultūriniam Vakarų savitumui padarė lygiai tokį pat lemiamą poveikį, kokį konfucianistinė biurokratija turėjo senovės Kinijoje ir kastos – senovės Indijoje.

13.3.2 Viduramžių „kontinentinis amatų miestas“ ir racionalaus kapitalizmo atsiradimas

Svarbiausias poveikis, kurį viduramžių kontinentinis amatų miestas turėjo parengiant „racionalaus kapitalizmo“ atsiradimą, buvo tas, kad jis intensyvino rinkos santykius taip, kad vis didesnė plačiųjų gyventojų sluoksnių kasdienių poreikių dalis buvo tenkinama per rinkos mainus. Kadangi šis dalykas liečia centrinį – ir weberianoje dažniausiai ignoruojamą – Weberio „racionalaus kapitalizmo“genealogijos priežastinį epizodą, tai atitinkamus jo teiginius verta kuo išsamiau pacituoti.

Weberis formuluoja du „lemiamus klausimus“, kuriuos reikia kelti nagrinėjant „vėlyvųjų viduramžių bei naujųjų laikų ūkio sandaros, o galiausiai ir *modernaus* kapitalizmo *savitumo*“ [151] problemą: „lemiami klausimai susiję, viena vertus, su *rinkos* raida: kaip viduramžiais išsivystė pirkėjų sluoksnis *gamybai*, kuri vėliau buvo organizuota kapitalistiškai? – antra vertus, su *gamybos* tvarkos kryptimi: kaip siekis panaudoti kapitalą pasuko *tokios* ‘laisvo’ darbo organizacijos formos link, kuri senovėje *nebuvo* žinoma?“[152]

Į pirmąjį klausimą Weberis atsako šitaip: „Baigiantis viduramžiams, *dvarų* valstietis, (paprastai!) apkrautas iš esmės tik *tradicinėmis* rinkliavomis, yra tipiškas žemdirbys, šalia esantis miestas – jo normali rinka, jis pats, kadangi miestas, kiek tik gali, monopolizavo sau amatus, kiek tik pajėgė, sutriuškino ‘trukdytojus’ ir kaimo amatininkus, yra normalus, bet patikimas miesto ama-

[150] Žr.: Weber M. „Agrarverhältnisse im Altertum“. S. 2-4.
[151] Ibidem. S. 263.
[152] Ibidem.

tų gaminių masės pirkėjas. <...> Štai *tokia* yra ta būsena, kurioje modernus *kapitalizmas* įsikiša ir į amatus, ir į žemės ūkį. Žinoma, jis pamažu tą būseną *suardė*. *Tačiau* neturi būti neįvertintas šių tūkstančiais būdų vienas su kitu sukibusių teisių, privilegijų, asociacijų, prievartinių, sandėliavimo, draudimo, rinkos teisių ir kitų daugiausia tradiciniu arba primestiniu (*oktroyierten*) *kainų* reguliavimu sukurtų mainų pagrindų buvimas kapitalizmo raidai. Jie yra jam *kliūtis* siekti pelno, tačiau kartu ir *ramstis apskaitai*, kuri negalėjo būti pastatyta ant rytietiškųjų turgaus derybų absoliučiai lakaus smėlio. Juk, šiaip ar taip, tūkstančiais gijų susaistyta viduramžių gaminių mainų organizacija, kokia ji galėjo išsirutulioti teokratiškai feodaliniame tuometinio pasaulio kiaute, yra vienas iš apskaičiuojamos prekių *rinkos* komponentų, kaip kad ir su ana susijęs *laisvų*, valstietiškų-smulkiaburžuazinių individų sluoksnis sudarė tą platų, *santykinai* stabilų *pirkėjų* ratą, kurio moderniajam kapitalizmui reikėjo savo prekėms realizuoti."[153] Intensyviai išvystytos lokalinės rinkos kapitalistiniams verslininkams suteikė ne tik prekių realizavimo rinkas, bet ir sukūrė platų piniginį ūkį, kuriame pinigai yra rinkos mainų tarpininkas, o piniginės kainos kapitalo apskaitai suteikia tinkamus orientyrus. Taip ūkinė raida ateina prie to taško, kurį Karlas Marxas apibūdina kaip „paprastąją prekinę gamybą".

Šioje vietoje gali būti vaisingai iškeltas ir atsakytas klausimas, koks yra Weberio racionalaus kapitalizmo atsiradimo aiškinimo santykis su Marxo „kapitalistinio gamybos būdo" genezės aiškinimu. Juk antrasis Weberio „lemiamas klausimas" – „kaip siekis panaudoti kapitalą pasuko *tokios* 'laisvo' darbo organizacijos formos link, kuri senovėje *nebuvo* žinoma?" – yra polemiškai susijęs su garsiuoju kapitalistinio gamybos būdo atsiradimo nušvietimu Karlo Marxo „Kapitalo" I tomo dvidešimt ketvirtame skirsnyje.[154] Marxas tą atsiradimą vaizduoja kaip kapitalo „pradinio kaupimo" proceso padarinį. Svarbiausiomis šio proceso dalimis Marxas laikė smulkiųjų gamintojų ekspropriaciją, nuosavybės neturinčios darbininkų klasės susidarymą ir piniginių kapitalų sukaupimą.

Tiesą sakant, tai yra tik viena iš dviejų kapitalistinio gamybos būdo atsiradimo teorijų, kurias galima surasti Marxo raštuose. Pirmąją („egzoterinę versiją") dokumentuoja pirmiausia jo garsioji „Pratarmė" veikalui „Dėl politinės ekonomijos kritikos" (1859)[155], kurioje kapitalizmo atsiradimas trak-

[153] Ibidem. S. 266.

[154] Marxas K. *Kapitalas. Politinės ekonomijos kritika.* – Vilnius, 1957. T. I. P. 638-678.

[155] Marxas K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos. Pratarmė" // Marxas K., Engelsas F. *Rinktiniai raštai.* – Vilnius, 1949. T. I. P. 303-305.

tuojamas kaip „gamybinių jėgų“ ir „gamybinių santykių“ atitikimo „dėsnio“ atskiras atvejis: kapitalistinis gamybos būdas pakeičia feodalinį gamybos būdą, kai gamybinių jėgų vystymasis sutrauko feodalinių gamybinių santykių „pančius“.

Weberis polemizuoja su antrąja („ezoterine“) kapitalizmo atsiradimo aiškinimo versija, kuri išdėstyta pagrindiniame Marxo veikale „Kapitalas“. Pradiniu kapitalizmo genezės tašku čia laikomas ne „feodalinis gamybos būdas“, o „paprastoji prekinė gamyba“. Marxas čia operuoja kitokia istorine ūkio tipologija, kuri visiškai skiriasi nuo ano liūdnai pagarsėjusio egzoterinės versijos penkių gamybos būdų sąrašo, kartu būdama labai panaši į „istorinės mokyklos“ ūkio tipologijas. Bent jau taip – kaip tam tikrą istorinei mokyklai įprastos pakopų teorijos variantą – ją suvokė ir Weberis. Marxas šioje ezoterinėje tipologijoje skiria tris pagrindinius evoliucinius ūkio tipus:[156] (1) ūkius, kuriuose gamybos tikslas yra „vartojamoji vertė“; (2) tuos, kuriuose gamybos tikslas yra „mainomoji vertė“; (3) tuos, kuriuose gamybos tikslas yra „pridedamoji vertė“. Antrąjį tipą, arba „paprastąją prekinę gamybą“, Marxas traktuoja kaip vidujiškai nestabilų: smulkiųjų gamintojų konkurencija išskaido juos į efektyvius savų konkurentų ekspropriatorius, kurie iškyla į kapitalistus, ir neefektyvius eksproprijuotuosius, kurie nusmunka į samdomuosius darbininkus.

Weberis Marxo „paprastąją prekinę gamybą“, kaip tiesioginę racionalaus kapitalizmo pirmtakę, mato realizuotą ūkiniame viduramžių kontinentinio amatų miesto gyvenime. Tačiau iškeldamas savo antrąjį „lemiamą klausimą“, jis suabejoja Marxo teigiamu perėjimo iš „paprastosios prekinės gamybos“ į „kapitalistinę prekinę gamybą“ automatizmu. Tai, ko Marxas, Weberio nuomone, nepastebėjo arba ką jis ignoravo, yra: (1) stabilizuojantys mechanizmai, kurie stabdė Marxo teigtą „paprastosios prekinės gamybos“ vidinio irimo tendenciją. Lokalinė miesto ūkio rinka nėra laisva rinka, o dėl „maisto politikos“ uždaras „į išorę“ ir dėl cechų uždaras „į vidų“ socialinis darinys su „tūkstančiais būdų vienas su kitu sukibusių teisių, privilegijų“ ir „tradiciniu arba primestiniu (*oktroyierten*) *kainų* reguliavimu“. Ūkinę veiklą pajamoms įgyti tokioje rinkoje reguliuoja religiškai įtvirtintos tradicionalistinės ūkio etikos normos, kurios pelną mak-

[156] Jeigu atsižvelgsime į dar du „pereinamuosius tipus“, tai iš viso turėsime penkis ūkio tipus. Apie tokiu būdu papildytą ezoterinę tipologiją žr.: Elster J. *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. P. 310-317.

simizuojančią ūkinę veiklą smerkia kaip „gobšumą“. Kadangi miesto ūkio rinkos nėra jokie didelio masto, sunkiai apžvelgiami anoniminiai socialiniai dariniai, tai nusižengimai tradicionalistinės etikos normoms gali būti veiksmingai sankcionuojami.

(2) Marxas neatsižvelgia į tą aplinkybę, kad paprastosios prekinės gamybos virtimas kapitalistine gali būti sėkmingas tik tuo atveju, kai sėkmingai besiverčiantys smulkieji gamintojai arba pirkliai, kurie sukaupė kapitalus iš prekybos su tolimais kraštais, šiuos kapitalus investuoja arba reinvestuoja gamybos plėtimui. „Racionalaus kapitalizmo“ sąlygomis, kokias jas vaizduoja rinkų su tobula konkurencija neoklasikiniai modeliai ir kurias prielaidauja taip pat ir Marxas savo kapitalistinio gamybos proceso teoriniame paveiksle, reinvestuoti pelną įmonininkus verčia konkurencijos logika. Tačiau kalbant apie miesto ūkio rinkas su jų monopoliais ir monopolinėmis rentomis, toks elgesys visiškai nėra savaime suprantamas dalykas. Kaip kontrastas sėkmingai kapitalizmo raidai Šiaurės vakarų Europoje Weberiui buvo svarbūs tokiuose viduramžių Italijos miestuose kaip Florencija vykę procesai, kur sėkmingai besiverčiantys miestiečiai galų gale investuodavo kapitalą į žemės nuosavybę ir pasitraukdavo iš verslo tapdami nobilituotais verslininkais.

Weberis su dideliu nerimu stebėjo ir aprašė panašias tendencijas net ir išsivysčiusio kapitalizmo sąlygomis – to meto Vokietijoje.[157] Stebėdamas tokius reiškinius, Weberis manė, kad paaiškinimo reikalauja, kaip verslo orientacija į pelną maksimizuojantį kapitalo panaudojimą Šiaurės vakarų Europos kraštuose galėjo įveikti istoriškai kur kas plačiau išplitusią piniginio kapitalo investavimo į rentinį turtą tendenciją. Vietoj atsakymo į šį klausimą Marxo veikale galima aptikti kapitalistinės prekinės gamybos formulės (pinigai – prekė – pinigai) „dialektinę dedukciją“ iš paprastosios prekinės gamybos formulės (prekė – pinigai – prekė).[158] „Marxas čia mėgina sąvokiniu triuku išspręsti tą uždavinį, kuriam Maxas Weberis paskyrė plačią empirinę studiją: kaip paaiškinti reinvestavimo motyvo kilmę.“[159]

[157] Žr.: Weber M. „Agrarstatistische und sozialpolitische Betrachtungen zur Fideikomißfrage in Preußen“ // GASS. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1924. S. 330-332, 366-367, 371-377, 386-393.
[158] Žr.: Marxas K. *Kapitalas. Politinės ekonomijos kritika.* T. 1. 98-116.
[159] Elster J. *Making Sense of Marx.* P. 39.

13.3.3 Protestantiškoji etika, politinio viešpatavimo junginių konkurencija ir racionalaus kapitalizmo atsiradimas

Weberis mano, kad į abu „lemiamus klausimus", kurie turi būti keliami tiriant „racionalaus kapitalizmo" kilmę, negalima atsakyti vien „grynai ekonomiškai", t.y. neatsižvelgiant į neekonomines, bet ūkiškai svarbias viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Europos raidos ypatybes. „Grynai ekonominiais aiškinimais" Weberis laiko, pavyzdžiui, tokius, kuriuose „racionalaus kapitalizmo" atsiradimas susiejamas su gyventojų skaičiaus augimu,[160] tauriųjų metalų antplūdžiu, „kainų revoliucijomis" ir užjūrio rinkų įsisavinimu,[161] kuris prasidėjo po XV–XVI a. didžiųjų geografinių atradimų.

Weberis pabrėžia, kad šie procesai ūkinio gyvenimo tikrovę tik todėl galėjo priartinti prie „abstrakčiai teorinės" laisvųjų rinkų sistemos utopijos, kad jie vyko tam tikroje savitoje kultūrinėje ir institucinėje aplinkoje, kurios sudėtinės dalys buvo gana autonomiškų viena kitos atžvilgiu „vystymosi istorijų" produktai. Šios „vystymosi istorijos" detaliau analizuojamos tuose Weberio raštuose, kurie klasifikuojami kaip viešpatavimo (*Herrschaft*) sociologija, teisės sociologija ir religijos sociologija. Kad ir kokia gausi būtų šiuose tekstuose pateikiama medžiaga, Weberis ir čia nepameta savo centrinio klausimo gijos, nes jis nuolatos klausia: kokios viešpatavimo, teisės ir religijos formos buvo palankios (arba trukdė) rinkos mainų išplitimui, intensyvėjimui bei „racionalaus kapitalizmo" vystymuisi ir kodėl?

Iš visos šitos medžiagos gausos čia atkreipsime dėmesį tik į tuos Weberio teiginius, kurių objektas yra ūkinių, religinių ir politinių „vystymosi istorijų" sąveika vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje. Weberis į ūkio istoriografiją pateko pirmiausia kaip autorius, iškėlęs garsiąją „protestantiškosios etikos tezę". Tačiau tai, ko pasigendame jau beveik nebeaprėpiamoje literatūroje apie šią garsiąją tezę, yra atsakymas į klausimą, kaip Weberis tiksliai traktavo „protestantiškosios etikos", kaip vienos iš INUS sąlygų, vaidmenį kitų INUS sąlygų visumoje.[162] Dalyko nesupratimas čia

[160] Žr.: Weber M. *Ūkio istorija.* P. 274-275..

[161] Žr.: Weber M. WuG. S. 63; to paties: *Ūkio istorija.* P. 275.

[162] Nei šiame skirsnyje, nei baigiamajame „Priede", kuriame gvildenama Weberio tezės recepcija RPP, nenagrinėjamas klausimas, kiek ši tezė yra empiriškai pagrįsta. Aš apsiriboju („Priede") „Weberio tezės", kaip tam tikro aiškinančiojo argumento, loginio savitumo analize ir (šioje teksto atkarpoje) to argumento vietos apibrėžimu bendrajame Weberio ūkinio „Vakarų iškilimo" aiškinime.

nueina taip toli, kad Weberiui net priskiriamas požiūris, jog „protestantiškoji etika“ buvo vienintelė „racionalaus kapitalizmo“ atsiradimo priežastis (taigi būtina ir pakankama sąlyga).

O iš tikrųjų Weberiui ši tezė yra svarbi tik atsakant į antrąjį „lemiamą klausimą“: „kaip siekis panaudoti kapitalą pasuko *tokios* ‘laisvojo’ darbo organizacijos formos link, kuri senovėje *nebuvo* žinoma?“ Dėl jau nurodyto Weberio „kapitalizmo dvasios“ dviprasmiškumo taip pat ir jo pateikiamas „asketinio protestantizmo“ priežastinio vaidmens nusakymas nėra visiškai vienareikšmis. Jeigu „kapitalizmo dvasią“ suprasime kaip ypatingą psichologinį *habitus* arba „žmogaus tipą“, tai „asketinio protestantizmo“ priežastinis įnašas į griežtai racionalios ūkinės veiklos sąlygų susidarymą apsiribos tuo, kad jis sukūrė „naujus žmones“ su labai stipria pasiekimo motyvacija, taigi žmones, kurie, viena vertus, jau nebenorėjo paklusti tradicionalistinės ūkio etikos priesakams, o antra vertus, turėjo pakankamai dvasios tvirtumo, kad pakeltų „senųjų žmonių“ sankcijas už jų agresyviai konkuruojantį elgesį miestų bendrijose.[163]

Tačiau jeigu vadovausimės „kapitalizmo dvasios“, kaip ypatingos „ūkio etikos“, supratimu, tai asketinio protestantizmo poveikį „racionalaus kapitalizmo“ atsiradimui turėsime pirmiausia sieti su senosios „tradicionalistinės“ ūkio etikos pašalinimu. Senąsias „nerašytas“ ūkinio elgesio normas šis protestantizmas pakeitė naujomis normomis, kurios konkurencijos laisvojoje rinkoje primetamą kapitalistinio verslininko elgesio modelį (asketinis taupumas, pelno reinvestavimas ir „garbingas“ elgesys *visų* rinkos partnerių atžvilgiu) etiškai sankcionavo dar *iki* tokių rinkų atsiradimo ir religiškai palaimino kaip išrinktumo išganymui pasitikrinimą profesionaliame darbe.

Vien „naujo žmogaus“ pasirodymas miesto ūkio rinkose pats savaime negalėjo lokalinių, kasdienių masinių poreikių tenkinimui skirtų rinkų transformuoti į interlokalines rinkas, kuriose „naujų ekonominių žmonių“ organizuotos įmonės galėtų surasti pakankamai pirkėjų savo masinei produkcijai. „Lemiamas posūkis į kapitalizmą galėjo įvykti tik masinės realizacijos atsiradimo dėka <...>“.[164] Miestų ekonominė politika buvo monopolistinė, ją diktavo cechai, kurie siekė pasisavinti savo lokalinę klientūrą ir išvengti išorinės konkurencijos. Namudinės pramonės, kurioje Weberis įžvelgė

[163] Taip galima suprasti Weberio veikale *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia* papasakotą atvejį, kuriame jis vaizduoja „naujo ekonominio žmogaus“ pasirodymo „tradicionalistinių“ verslininkų populiacijoje padarinius. Žr.: Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 56-60.

[164] Weber M. *Ūkio istorija.* P. 246.

pradinę racionalios kapitalistinės „laisvojo" darbo organizacijos formą, įsitvirtinimo vieta ir iš tikrųjų buvo už miestų ribų.

Jeigu masinę gamybą organizuojantys naujieji verslininkai galėjo konkurenciniu kainų numušinėjimu prasiveržti pro visas tradicionalistines užtvaras, tatai įvyko todėl, kad viešųjų gėrybių, kurių nebuvo galima sukurti be prievartos panaudojimo arba grasinimo ją panaudoti, pasiūlą tuo metu jau buvo monopolizavę didelių teritorinių valstybių valdovai. Jau maždaug nuo XV a. ėmė rastis agentūros, kurios galėjo keisti „ekonomiškai relevantiškas" institucines taisykles. Jau daugiau nebe miesto piliečių bendrijos, o tik suverenios teritorinės valstybės galėjo vykdyti savarankišką ūkio politiką. Kalbame apie dar vieną INUS sąlygą, kuri bendrojoje priežastinių veiksnių konsteliacijoje, stūmusioje ankstyvųjų naujųjų laikų ūkinio gyvenimo tikrovę prie „neoklasikinės utopijos", šiam pokyčiui nebuvo pakankama, bet nebuvo ir perteklinė. Ši sąlyga buvo padarinys kito gana autonomiško istorinio priežastinio proceso, viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje įgijusio tam tikrus savitus bruožus, kuriems Weberis „racionalaus kapitalizmo" atsiradime teikė priežastinę reikšmę.

Weberis gerai žinojo, kad centralizuotos valstybės pirmąkart atsirado ne vėlyvųjų viduramžių arba ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje. „Visose didžiosiose aukštosiose kultūrose, nuo senovės Rytų, Indijos ir Kinijos iki antikinio ir islamiškojo pasaulio, vykdavo reguliarus procesas, kuriame iš stratifikuotoms visuomenėms tipiškos konkurencijos dėl valdymo, karybos, gamybos, išganymo priemonių išaugdavo 'monopolio mechanizmas' (Norbertas Eliasas), kuris sužlugdavo, nugalėjus vienam patrimonialiniam centrui ir atsiradus pasaulinei imperijai."[165] (Politinis) kapitalizmas galėdavo sutarpti šio „monopolio mechanizmo" atsiradimo fazėje; „pasaulinėje imperijoje" ir po to jai smunkant jis vėl „uždusdavo".[166] Verslininkui, kuris surizikuoja investuoti į masinės gamybos įmonės „pastovųjį kapitalą", apskaičiuojamas valdymas ir teisėtvarka yra būtini. Nei pasaulinės imperijos valdovas, nei viešpatavimo priemones jos smukimo laikais privatizuojantys jo lokaliniai agentai nesiūlė tokio valdymo ir teisėtvarkos. Weberis ir klausia, kokiu būdu „racionalus kapitalizmas" naujųjų laikų pradžios Europoje netapo „patrimonialinio ciklo" auka, kaip prieš tai jau ne kartą atsitiko jo „vyresniajam broliui" – „politiniam kapitalizmui".

[165] Breuer S. *Bürokratie und Charisma. Zur politischen Soziologie Max Webers*. S. 34.
[166] Žr.: Weber M. „Agrarverhältnisse im Altertum". S. 273-277; to paties „Konfuzianismus und Taoismus" // GARS I. S. 348-349, 394.

Weberio atsakymas yra nuoroda į dvi lemtingas dalykų padėtis, kurios pažymėjo savo antspaudu santykius tarp ūkinės ir politinės raidos viduramžių pabaigos ir naujųjų laikų pradžios Europoje. Viena vertus, piniginis ūkis dėl intensyvesnių lokalinių rinkos mainų Europoje išsivystė daug stipriau negu kitur panašiais atvejais. Todėl valstybės ūkio poreikiai (pirmiausia – gauti pajamų valstybės „valdymo štabų" išlaikymui) iš esmės buvo tenkinami piniginių mokesčių įplaukomis, taigi šis ūkis netapo *oikos*'u ir buvo išvengta jo natūralizavimosi procesų, o valdovo agentai nepasidarė savarankiškais galios subjektais. Antra vertus, politinės viduramžių Europos istorijos kulminacija buvo ne „pasaulinės imperijos" atsiradimas, o garsiojo „Europos pusiausvyros" mechanizmo susidarymas, kokį jį pirmiausia aprašė Leopoldas Ranke.

„<...>Faktiškai ir naujaisiais laikais miestams taip pat buvo išplėšta laisvė, kaip ir antikoje romėnų įsiviešpatavimo metu. Bet, palyginus su anais laikais, čia buvo tas skirtumas, kad dabar miestai pateko valdžion konkuruojančių tautinių valstybių, kurios nuolat ir karo, ir taikos priemonėmis kovojo dėl galios. Šita konkurencinė kova vakarietiškajam naujųjų laikų kapitalizmui teikė didžiausius šansus. Atskiros valstybės viena per kitą turėjo gaudyti laisvąjį kapitalą, diktavusį valstybei savo sąlygas, kuriomis jis sutinka padėti jai įgyti galią. Iš šios neišvengiamos valstybės sąjungos su kapitalu ir išaugo tautinis piliečių luomas, buržuazija moderniąja žodžio reikšme."[167] Šioje konkurencinėje kovoje sėkmės galėjo tikėtis tik tie politiniai junginiai, kurių valdovai, racionalizuodami valstybės ūkį ir ūkio politiką, atsižvelgė į kapitalistinius interesus. Tai pirmiausia buvo suinteresuotumas apskaičiuojama teisėtvarka ir valdymu, o taip pat patikimomis garantijomis prieš konfiskacinį apmokestinimą.

Ten, kur į tuos interesus būdavo atsižvelgiama (pavyzdžiui, Anglijoje), vyriausybės savo didžiavalstybinei politikai finansuoti kreditų rinkose galėdavo gauti paskolas geresnėmis sąlygomis negu tos vyriausybės, kurios dėl savivaliaujančio valdymo turėjo nepatikimo skolininko reputaciją. Nuo tų laikų iki šiol *„esamos valstybinės valdžios kreditinis patikimumas"*[168] tapo lemiamu kintamuoju, kuris lėmė valstybės galią tarptautinėje kovoje dėl galios. Šis kreditinis patikimumas galėdavo būti esmingai padidintas ten, kur mokesčių mokėtojai per parlamentinį atstovavimą dalyvaudavo įstatymų leidyboje ir valdymo štabų kontrolėje. Tačiau tuo būdu tradici-

[167] Weber M. *Ūkio istorija*. P. 264.

[168] Weber M. „Wahlrecht und Demokratie in Deutschland" // GPS. S. 250

niai valdovai būdavo vis labiau eksproprijuojami: valdymo aparatai, kuriuos jie iš pradžių laikė savo patrimonialine (tėvonine) nuosavybe, virto „piliečių“ per savo atstovus (agentus) kontroliuojamomis „įmonėmis“ jiems reikalingoms viešosioms gėrybėms gaminti. Tą faktą, kad „antiautoritarinis charizmos reinterpretavimas“[169] ir parlamentinės demokratijos įsitvirtinimas anksčiausiai įvyko „asketinio protestantizmo“ kraštuose, Weberis irgi siekė priežastiniu ryšiu susieti su šio protestantizmo pasaulėžiūros ypatybėmis ir religine etika.[170]

[169] Weber M. WuG. S. 157.

[170] Šiuo klausimu Weberis sutaria su savo Heidelbergo kolega Georgu Jellineku. Žr.: Jellinek G. *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte.* 4. Aufl. München und Leipzig: Duncker & Humblot, 1927 (pirmoji laida – 1895). Žr. taip pat: Roth G. „Introduction“ // Lehmann H., Roth G. (Eds) *Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence, Contexts.* Cambridge: Cambridge UP, 1993. P. 20-22. Ši Jellineko-Weberio tezė, teigianti priežastinį ryšį tarp protestantiškosios etikos ir Europos šiaurės vakarų kraštų bei Šiaurės Amerikos politinės kultūros savitumų, literatūroje ginčijama ne mažiau negu „klasikinė“ Weberio tezė apie priežastinę šios etikos svarbą ūkinei tų kraštų raidai. Žr.: Walzer M. *The Revolution of the Saints. A Study in the Origins of Radical Politics.* Cambridge (Mass.): Harvard UP, 1965, ypač P. 13-21, 300-320. Walzeris puritonus lygina su Rusijos bolševikais.

14 skyrius

Weberio racionalaus kapitalizmo ateities prognostika

Weberio racionalaus kapitalizmo, jo santykių su ekonomiškai relevantiškomis ir ekonomiškai sąlygotomis „socialinėmis santvarkomis ir galiomis" tyrimai siekia ne tik tolimą praeitį, bet kartu yra nukreipti ir į jo ateitį. Aišku, kad ši prognostinė tyrimų dalis yra įdomi todėl, kad Weberio numatymai buvo jo sumanyti kaip mūsų dabarties aprašymai. Todėl nagrinėdami šią jo palikimo dalį mes užsiimame klausimu, kiek tas palikimas vis dar yra svarbus dabarties socialinei tikrovei suprasti.

Jeigu kalbėsime apie priežastis, dėl kurių Weberis tapo visuotinai pripažintu socialinio mokslo „klasiku", tai ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino jo ilgalaikės socialinio ir ekonominio gyvenimo biurokratėjimo prognozės įtikinamumas: esą rinką, kaip socialinės veiklos koordinavimo mechanizmą, vis labiau išstums hierarchinė organizacija (biurokratija). Šia prognoze daugiausia ir yra pagrįsta šlovė, kurią Weberis įgijo kaip socialinis teoretikas, geriau negu Karlas Marxas perpratęs nuo XIX a. vykusios globalinės visuomeninės raidos ilgalaikes tendencijas. Dauguma ir Vakarų, ir Rytų Europos mokslininkų bei intelektualų dar neseniai buvo įsitikinę, kad taiklūs Weberio posakiai apie „valdininkų diktatūrą"[171] arba „tvirtą kaip plienas kiautą"[172] ar „geležinį narvą" (*iron cage*; taip pagal nusistovėjusią tradiciją šis posakis yra verčiamas į anglų kalbą) geriausiai numatė ir apibendrino svarbiausius esamos ir būsimos socialinio gyvenimo tikrovės bruožus.

Po devintajame dešimtmetyje įvykusių „neoliberalaus posūkio" ir „realaus socializmo" žlugimo tokie laikai jau yra praėję. Vis dažniau pasigirsta balsų, tvirtinančių, kad dabartinė postmodernioji socialinė ekonominė ir kultūrinė realybė galutinai pasendino makrodiagnostines ir makroprognostines Weberio ir kitų socialinės teorijos „klasikų" idėjas. Tokios nuomonės laikosi ne tik tie tyrinėtojai, kurie siekia sukurti naujas „dideles

[171] Weber M. „Der Sozialismus" // GASS. S. 508.

[172] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 163.

teorijas",[173] bet ir tie, kurie Weberį kur kas adekvačiau supranta kaip ūkio sociologą, kurio tyrimų projektas papildė „abstrakčiąją ūkio teoriją". Antai Michaelis J. Piore konstatuoja, kad Weberį su Marxu, bet taip pat ir su Schumpeteriu, sieja bendra pažiūra, „kad industrinė organizacija vystysis didelių, hierarchiškų ir biurokratinių verslovių linkme. Mažų įmonių ir verslų atgimimas, galios ir atsakomybės decentralizacija didelėse organizacijose bei šiuolaikinis tinklinių organizacijų akcentavimas vienodai griauna visų jų istorinę viziją."[174]

Kad galėtume atsakyti į klausimą (septynioliktame knygos skyriuje), ar Weberio numatymuose vis dėlto esama tokių minčių, kurios ir mūsų laikais tebėra diagnostiškai ir (galbūt) prognostiškai svarbios, šiame baigiamajame ketvirtos dalies skyriuje turime rekonstruoti episteminius Weberio prognostikos pagrindus. Šie pagrindai weberianoje vis dar tebėra nepakankamai suprasti, nes tyrinėtojai nepastebi kai kurių Weberio prognostinio mąstymo premisų, kurios ano meto nacionalinėje ekonomijoje turėjo banalių tiesų statusą. Šių premisų rekonstrukcija padės geriau suprasti ir tą jo politinių pažiūrų aspektą, kuris, retrospektyviai žiūrint, yra ypač opus. Tai yra jo nacionalizmas.

14.1 Episteminiai biurokratėjimo prognozės pagrindai

Jeigu mes iškelsime klausimą, kokiomis žiniomis Weberis pagrindė savo garsiąją ateities prognozę, tai galėsime nurodyti trejopus pagrindus, kurie nukreipė Weberio sprendimo galią: (1) tam tikros klasikinės politinės ekonomijos teoremos, kurias Weberis kartu su daugeliu kitų istorinės mokyklos atstovų perėmė nepaisant viso savo kritinio nusistatymo jos atžvilgiu; (2) tam tikrų to meto ūkinės ir politinės raidos tendencijų stebėjimai, kuriuos Weberis ekstrapoliavo į ateitį; (3) išvados pagal analogiją, kurios buvo pagrįstos tas tendencijas lyginant su kitais laikais ir kituose regionuose vykstančiais procesais.

[173] Žr., pvz.: Giddens A. *The Consequences of Modernity.* Oxford: Polity Press, 1990. Žr. taip pat: Ray L. J., Reed M. „Max Weber and the Dilemmas of Modernity" // Ray L. J., Reed M. (Eds) *Organizing Modernity. New Weberian Perspectives on Work, Organization and Society.* L.: Routledge, 1994. P. 158-195.

[174] Piore M. J. „Review of *The Handbook of Economic Sociology*". Ed. by Smelser N. J. and Swedberg R. Princeton, 1994 // *Journal of Economic Literature.* 1996. Vol. 34. P. 746.

14.1.1 *Klasikinė politinė ekonomija ir Weberio ateities numatymai*

Weberio ateities prognostika, kaip ir istorinė jo centrinės problematikos dalis, remiasi ta mąstymo patirtimi, kurią jis, kaip nacionalinės ekonomijos specialistas, įgijo paskutiniajame XIX a. dešimtmetyje pradiniu savo mokslinės karjeros laikotarpiu. Jo ateities lūkesčius vis labiau veikė įsitikinimas, kad esama tam tikrų neperžengiamų ribų, kurių „tikrovė", artėdama prie „abstrakčiosios ūkio teorijos" utopijos, nebegali peržengti.

Viename iš pirmųjų straipsnių, kurį Weberis paskelbė 1894 m. jau būdamas nacionalinės ekonomijos profesorius, nepaisant viso skepticizmo, jis vis dar neatmeta tokio vystymosi galimybės, kuris atves į pasaulinį ūkį, funkcionuojantį pagal laisvosios rinkos dėsnius. „Visiškai nuosekliai mąstant, pasaulinis rinkos ūkis, apie kurį kalba laisvosios prekybos teorija, yra utopija be pasaulinės valstybės ir visiško žmonijos kultūrinio lygio vienodumo; kelias į jį yra tolimas. Kol mes stovime tokio vystymosi pradžioje, kaip dar yra ir dabar, mes veikiame kartu ir tokio tolesnio vystymosi naudai, jeigu mes senus medžių kamienus (istoriškai duotus nacionalinius ūkio vienetus), iš kurių galbūt būsimosios kartos galės sukurti žmonijos ūkinį ir kultūrinį bendrumą, pernelyg skubotai neiškertame, mėgindami juos panaudoti ateities statiniams, o juos išsaugome ir puoselėjame, kad jie natūraliai augtų."[175] Tačiau greitai jis priėjo prie nepajudinamo įsitikinimo, kad ūkinio gyvenimo „tikrovė" tik tiek gali „priartėti" prie „abstrakčiosios ūkinės" utopijos, kiek tai leidžia į nacionalinės valstybės rėmus įvilkto „nacionalinio ūkio" erdvė. Kas ieško tokio įsitikinimo pagrindų, tas kiek netikėtai atranda, kad svarbiausi jo pagrindai kyla iš klasikinės politinės ekonomijos idėjų pasaulio, iš kurio nacionalinės ekonomijos istorinė mokykla, nepaisant visų savo atsiribojimo nuo jo pastangų, daug ką buvo paveldėjusi.

Kitaip negu marginalistinė (neoklasikinė) ekonomika, kuri Weberio laikais apsiribojo ūkinės „statikos" problemomis, klasikinei politinei ekonomijai jos problematikos svorio centras buvo ilgalaikiai ekonominiai pokyčiai. Klasikinės politinės ekonomijos atstovai tikėjo,[176] kad jie tokių pokyčių tendencijas gali išvesti iš tam tikrų universalių ekonominių dėsnių ir iš api-

[175] Weber M. „Argentinische Kolonistenwirthschaften" // MWG I/4,1. S. 303.

[176] Aš remiuosi J. A. Schumpeterio pateikiamu klasikinės politinės ekonomijos vaizdinio apie ilgalaikę ūkio dinamiką išdėstymu. Žr.: Schumpeter J.A. *Geschichte der ökonomischen Analyse*. Teilband 1. S. 677-701.

brėžtų „natūralių“ žmonių ūkinės veiklos sąlygų. Svarbiausias čia buvo gamybos veiksnių mažėjančio produktyvumo dėsnis, o taip pat garsusis Thomaso Roberto Malthuso gyventojų skaičiaus augimo dėsnis, pagal kurį nekontroliuojama populiacijos dauginimosi galia pranoksta jos išmaitinimui būtinos produkcijos augimo galimybes.

Pačios gamtos duotas ir neginčytinas svarbiausias žmonių ūkinio gyvenimo faktas yra vieno iš gamybos veiksnių – žemės – pasiūlos ribotumas ir kokybinis nevienalytiškumas. Todėl žemės savininkai yra natūralūs monopolistai. Minėtu faktu klasikai grindė buvimą žemės rentos, atitenkančios geresnių žemių turėtojams. Kadangi gyventojų skaičiaus augimas verčia įdirbti vis blogesnės kokybės žemes, auga geresnių žemių savininkų pajamos ir kartu renta kaip jiems tenkanti dalis bendrosiose pajamose, kurių likusi dalis pasiskirsto tarp pelno ir darbo užmokesčio. Iš šios bendros konsteliacijos klasikiniai ekonomistai išvedė ilgalaikių ūkinių pokyčių tendenciją, kuri reiškia ekonomikos judėjimą į vadinamąją stacionarią būklę. Šioje būklėje pelnas mažėja iki nulio, darbo užmokestis smunka iki biologinio egzistavimo minimumo, o visas pridėtinis produktas atitenka rentininkams. Iš tokios būklės ūkį gali išvesti tik vadinamosios „malthusiškosios katastrofos“, kurios tam tikram laikui sumažina gyventojų skaičiaus spaudimą ribotiems ištekliams.

Weberio socialinėje teorijoje esama daugybės šitokių klasikinei politinei ekonomijai būdingos mąstysenos reminiscencijų. Joms priklauso ir jo sociologinio mąstymo šedevras – socialinio susisluoksniavimo teorijos apmatai, kuriuose jis skiria klases ir luomines grupes.[177] Kai Weberis kapitalistinius verslininkus, kaip ūkinio dinamizmo atstovus, priešpriešina rentininkams, kaip stagnacijos ir luominio surambėjimo agentams,[178] jis atkartoja tų klasikinių politinių ekonomistų mąstymo figūras, kurie „produktyvias“ kapitalistų (tapatinamų su verslininkais) ir darbininkų klases priešpriešino „neproduktyviems“ rentininkams. Iš klasikinės politinės ekonomijos atėjo ir jo „stacionaraus“ ūkio sąvoka, kurį jis aprašo kaip tokį ūkį, kuris atsiranda, kai vis didesnės kapitalo masės yra paverčiamos rentą duodančiu turtu ir vis gilėja privačios verslininkystės nuosmukis.[179]

177 Žr.: Weber M. WuG. S. 177-178, 531-540.

178 Žr.: Ibidem. S. 180, 532, 539.

179 Weber M. „Deutschlands äussere und Preussens innere Politik“ // GPS. S. 189; to paties: „Wahlrecht und Demokratie in Deutschland“ // Ten pat. S. 250-254; to paties: „Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland“ // Ibidem. S. 396.

Weberis sutinka ir su Malthuso gyventojų skaičiaus augimo dėsniu. „Tačiau: jau pats tamsus gyventojų skaičiaus augimo problemos rimtumas kliudo mums būti eudemonistais, spėlioti, kad ateities gelmėse slypi taika bei žmonių laimė, ir tikėti, kad gyvybinė erdvė žemiškojoje egzistencijoje gali būti įgyjama kitaip negu kietoje žmogaus kovoje su žmogumi."[180] Gyventojų skaičiaus augimo problemą Weberis laiko „seniausia ir rimčiausia visos socialinės istorijos problema – ir kas šitokį jos rangą ginčija, su tuo nėra ko norėti moksliškai diskutuoti."[181] Malthuso gyventojų skaičiaus dėsnio įtaka jaučiama ir probėgšmais išsakytose Weberio pastabose, kuriose jis „šiuolaikinio ūkio, kurio sąranga susijusi su techninėmis ir ekonominėmis mechaninės-mašininės gamybos prielaidomis, kosmoso",[182] industrinės visuomenės gyvenimo trukmę laiko priklausomą nuo disponavimo tam tikrais visiškai konkrečiais gamtiniais ištekliais. Šiuo požiūriu, greta „degiųjų iškasenų",[183] ypač svarbus yra „cheminių ir energetinių geležies atsargų, elektros gamybai tokių svarbių vario ir cinko atsargų išeikvojimas".[184] Jam artima net ta mintis, kad šiuo pagrindu galima net gana tiksliai apskaičiuoti dar likusią industrinės civilizacijos egzistavimo trukmę: „toliau didėjant dabartiniam eksploatavimo tempui – vargu ar ilgiau kaip tūkstantmetį."[185]

Nors Weberis ir labai aukštai vertino tą technologinio pritaikymo potencialą, kurį turi modernusis mokslas, jis nemanė, kad technologinėmis inovacijomis, kurių dėka galima pakeisti sumažėjusius arba išeikvotus resursus, yra įmanoma įveikti malthusiškąsias gyventojų skaičiaus augimo ribas. Tikėjimą „neribota techninės pažangos ateitimi" jis laikė nepamatuotu: „šiam tikėjimui mes irgi nepritariame. Kai dabartinė technikos evoliucijos epocha priartės prie savo pabaigos, žmonija vėl atsidurs tokioje padėtyje, kai ji sau nustatys ilgam laikui apskaičiuotą ūkinę organizaciją. <...> Tačiau gyventojų skaičiaus problema neišnyks, ji pasiliks kaip kad buvo visada."[186] Dabartinės „technikos evoliucijos epochos", kurią atvėrė naujųjų laikų mokslas, savitumą Weberis įžvelgia ne malthusiškųjų augimo ribų įveikoje, kai eks-

[180] Weber M. „Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik" // Ibidem. S. 12.

[181] Weber M. „Rezension von: *Was heißt Christlich-Sozial? Gesammelte Aufsätze von Friedrich Naumann*" // MWG I/4,1. S. 359.

[182] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 162.

[183] Ten pat. P. 163.

[184] Weber M. „'Energetische' Kulturtheorien". S. 408.

[185] Ibidem. S. 409.

[186] Weber M. „Rezension von: *Was heißt Christlich-Sozial? Gesammelte Aufsätze von Friedrich Naumann.*" S. 360.

tensyvų augimą pakeičia intensyvus, o sukūrime „mechaninės“ technikos, kuri leidžia atlikti tikslesnius „apskaičiavimus natūra“, negu tai įmanoma tradicinės technikos atveju, kai apskaičiavimo tikslumas negalėjo prašokti „*tų ribų, kuriose jį noromis nenoromis laikė suvaržiusi organinė medžiaga*“.[187]

Weberio „technopesimizmą“ skatina ir įsitikinimas, kad techninė pažanga nėra nepriklausomas kintamasis. Weberis nusiskundžia, kad štai šitoks „pamatinis žinojimas“ nėra „tapęs bendruoju labu: kad tai buvo ir yra tam tikros *istoriškai* duotos ir istoriškai kintamos *visuomeninės* sąlygos, t.y. tam tikros *interesų* konsteliacijos, kurios *techninių* ‘išradimų’ panaudojimą apskritai padarė galimą, daro galimą ir darys galimą (arba negalimą), – taigi, kad nuo vien šių interesų konsteliacijos raidos, o jokiu būdu ne vien nuo grynai techninių ‘galimybių’ priklauso ir tai, kokią formą ateityje įgis techninė raida <...>“.[188]

Turėdamas galvoje tik ribotas galimybes, kurias gamybos našumą kelianti technikos pažanga suteikia gyventojų skaičiaus augimo problemos sprendimui, Weberis manė, kad tikrovės judėjimas „abstrakčiosios ūkio teorijos“ piešiamos laisvosios rinkos utopijos linkme gali tęstis tol, kol dar yra „kapitalistinių interesantų“ neįsisavintų realizavimo rinkų, europietiškai agrarinei kolonizacijai tinkamų žemės sklypų ir kitų „laisvų“ gamtinių išteklių. Tokioms sąlygoms esant, sėkmingai vystėsi XIX a. „racionalus kapitalizmas“. Weberis manė, kad šis laikas, kuris buvo „tarpinis išoriškai taikios konkurencijos periodas“,[189] jau pasibaigė. „Jau šiandien mes pastebime ženklus tų ūkinių permainų, kurios panaikins laisvosios konkurencijos dominavimą. Laisvoji konkurencija yra tiktai pereinamoji stadija kelyje į monopolistinę epochą. Čia netgi nėra reikalo prisiminti įvykių naftos rinkoje, o galima tik pažvelgti į visai kitus reiškinius. Kai realizacijos rinka toliau nebegali plėstis, laisvąją rinką pakeičia susitarimai sindikatų, ringų, kartelių ir t.t. pavidalu, – taigi, savotiškos gildijos, kurios tik vienu lygiu aukštesnės už viduramžių cechus, kurie taip pat likvidavo laisvąją konkurenciją <...>. *Mes su bauginančiu greičiu artėjame prie to laiko, kai užsibaigs azijietiškų pusiau kultūringų tautų aprūpinimo plėtra. Po to užsienio rinkų kontrolė priklausys vien nuo galios, vien nuo nuogos prievartos. Tuo abejoti gali tik filisteriai.*“[190]

[187] Žr.: Weber M. *Ūkio istorija*. S. 242 (vertimas pataisytas).
[188] Weber M. „‘Energetische’ Kulturtheorien“. S. 425-426.
[189] Weber M. [Stellungnahme zu der von der Allgemeinen Zeitung im Dezember 1897 veranstalteten Flottenumfrage] // MWG I/4,2. S. 671
[190] Weber M. „Der Gang der wirthschaftlichen Entwicklung“. S. 851.

Šiuos pagrindinius ūkinius faktus Weberis aiškina ta prasme, kad Vakarų raidos „anomalija" jau yra beveik pasiekusi savo pabaigą. „<...> Visur naujos priklausomybės narvas jau yra gatavas, beliko tik laukti, kad techninės bei ekonominės 'pažangos' tempo sulėtėjimas ir 'rentos' pergalė prieš 'pelną' kartu su dar 'laisvos' žemės ir dar 'laisvų' rinkų išsekimu mases padarys 'klusnias', kad jame galutinai įsikurtų."[191]

14.1.2 Istorinės analogijos Weberio ateities numatymuose

Kai Weberis mėgina tiksliau apibrėžti, ką reiškia ši „nauja priklausomybė", jis į pagalbą savo vaizduotės galiai pasitelkia istorines analogijas, kuriose būsimosios socialinės ekonominės būklės yra lyginamos su pasaulinių imperijų būklėmis baigiamosiose jų „patrimonialinių ciklų" fazėse. Intensyvėjančius kartelių kūrimo ir valstybinio reguliavimo procesus jis prilygina raidos į *oikos*'o ūkį procesams, kuriuos jis gerai žinojo iš savo istorinių socialinių-ekonominių tyrimų. „Biurokratijos vykdomas privačios ekonominės iniciatyvos suvaržymas nėra specifinis antikos požymis. <...> Įsivaizduokime, kad akmens anglį, geležį ir visus kalnakasybos produktus, visą metalurgijos industriją, toliau spiritą, cukrų, tabaką, degtukus ir apskritai visus įmanomus šiandien jau stipriai kartelizuotus masinius gaminius perėmė valstybės arba *de facto* valstybės kontroliuojamos įmonės <...> ir kad visose šiose įmonėse yra įvesta biurokratinė 'tvarka'; įsivaizduokime valstybės 'kontroliuojamus' sindikatus, įsivaizduokime, visa kita kaip kokie cechai ar gildijos yra reguliuojama nesuskaičiuojamais akademiniais ir kitokiais kompetencijos liudijimais, įsivaizduokime, kad 'rentier paisible' (romus rentininkas – Z. N.) pavirto visuotiniu tipu, – tada, egzistuojant kariniam-dinastiniam režimui, būtų pasiekta vėlyvosios Romos imperijos laikų būklė, tik ant techniškai tobulesnio pamato."[192]

Taip Weberis ateina prie savo garsiojo būsimosios „naujųjų felachų" visuomenės paveikslo, kuriame Ptolemajų laikų Egipto ir vėlyvosios Romos imperijos būklė panaudojama kaip ateities biurokratiškai reguliuojamo „sta-

[191] Weber M. „Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Rußland" // Weber M. *Gesamtausgabe.* Abt. 1. Bd. 10. *Zur russischen Revolution von 1905. Schriften und Reden 1905-1912.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1989. S. 269.

[192] Weber M. „Agrarverhältnisse im Altertum". S. 277-278. Weberio antikines paraleles konceptualizuojant ir aiškinant istorinius jo meto procesus aptaria Wofgangas Schluchteris. Žr.: Schluchter W. *Rationalismus der Weltbeherschung.* S. 134-169.

cionaraus ūkio" prototipas. Palyginti su šiais istoriniais precedentais, ta Vakarų ateities socialinė ekonominė santvarka, kuri pakeis „racionalų kapitalizmą", turi būti daug stabilesnė ir neišvengiamesnė. Tokios visuomenės, koks buvo Ptolemajų laikų Egiptas, praeityje galėdavo išlikti tol, kol besiplečiantis *oikos*'o ūkis nesunaikindavo biurokratiniam valdymui būtinos piniginės apyvartos. Būsimojoje „naujųjų felachų" valstybėje valdys „racionali biurokratija", kuri daugeliu atžvilgių skiriasi nuo savo istorinių „protėvių".[193]

Tatai bus valdymas, pagrįstas specialiomis mokslinėmis žiniomis, kuriomis disponuoja ekspertai. Pasak Weberio, ir biurokratinės organizacijos, kaip korporaciniai veikėjai, esant tam tikroms sąlygoms, gali veikti ir formaliai (procedūriškai), ir materialiai (substancialiai arba situatyviai) tiksliškai racionaliai. Tačiau individualūs žmonės čia taip veikti gali tik biurokratinių organizacijų funkcionierių vaidmenyje – surasdami geriausias priemones tikslams, kurie kaip ir kitos jų sprendimų premisos yra nustatomi kitų, iš išorės gautais sprendimais. Tai, ko Weberis būsimosios „naujųjų felachų" visuomenės santvarkoje pasigenda, yra „individuali judėjimo laisvė", kokią ją Weberiui konkrečiai reprezentuoja savo atsakomybe ir autonomiškai veikiančio „racionalaus kapitalistinio" verslininko (o ne kokio nors universitetinio profesoriaus) gyvenimo ir veiklos būdas.

Kaip jau buvo sakyta, Weberis pastebi, kad toks privatus verslininkas, kaip sprendimus priimantis asmuo, yra pranašesnis už „valdininką" (pastariesiems priskiriami ir samdyti privačių firmų vadybininkai).[194] Ir jeigu jis, nepaisant šio pranašumo, raidą „naujųjų felachų" visuomenės link laikė neišvengiama, tatai jis grindė tuo kitu pranašumu, kurį, jo supratimu, didelės biurokratiškai valdomos korporacijos turi prieš pavienius kapitalistinės verslininkystės herojus: didesne galia rinkoje.[195] Čia kalbama apie atskirą atvejį „veikimo prieš nuosavą valią paradokso", kuris tiesiog prikaustė Weberio dėmesį. Geriausiai žinomas šio paradokso atvejis yra tas, kurį Weberis analizuoja savo raštuose apie protestantiškąją etiką: „asketinio protestantizmo" herojai savo lobio ieškojo danguje, bet surado jį žemėje, dėl savo religiškai motyvuotos veiklos (netyčia) tapdami turtingi ir pasiturintys. Kitą šio paradokso atvejį reprezentuoja likimas tų, kurie politikoje, be kitų tikslų, siekia palaužti biurokratijos viešpatavimą ir nori jį pakeisti „socialine", „tiesiogine" arba „neformalia" demokratija. Jie gali „nugalėti" tik tada, kai organiza-

[193] Žr.: Weber M. „Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland". S. 330-333.
[194] Žr. anksčiau, 6.2.3.
[195] Žr.: Weber M. WuG. S. 542-543.

ciją naudoja kaip ginklą, taigi kai patys biurokratiškai organizuojasi ir kaip savo ginklą sukuria kontrabiurokratiją.[196]

Tas pats dalykas *mutatis mutandis* galioja ir ūkio sričiai: jeigu „klasikiniam" individualiam verslininkui pasiseka laimėti prieš rinkoje jau įsitvirtinusias korporacijas, tai jis savo sėkmę gali konsoliduoti tik kurdamas plečiamos privačios „ūkio imperijos" valdymui nuosavą „privačią biurokratiją". Taip Weberis prieina prie nuomonės, kad neįmanomas joks efektyvus priešinimasis universaliai biurokratizavimo tendencijai, nes ir pačios „pergalės" šiame priešinimesi savo tolesniais padariniais prisideda prie šio proceso ir net jį paspartina. Tik tokių padarinių Weberis tikėjosi ir iš galimų „socialistinių revoliucijų" „išsivysčiusiuose" Vakarų kraštuose politinės pergalės, o tuo tarpu daugelis jo amžininkų su ja siejo ne tik politinio, bet ir ūkinio gyvenimo (įvedant „tarybų sistemą") nuoseklaus demokratizavimo viltis.

14.2 Weberio ateities prognostika ir jo nacionalizmas

Čia išdėstyta ilgalaikė ateities prognostika buvo tie rėmai, kurie apibrėžė Weberio garsųjį, bet kartu ir liūdnai pagarsėjusį politinį pasirinkimą – nacionalizmą kaip „galutinį" komunitaristinį vertybinį apsisprendimą, kuris solidarumo pareigų galiojimo sritį apriboja „savos" nacijos žmonėmis. Nacionalizmas – kuris Weberiui buvo vokiečių nacionalizmas – jo prognostikos šviesoje jam atrodė esanti vienintelė „realistinė" pozicija, galinti suvienyti įvairių politinių jėgų atstovus, kad ir kokie skirtingi būtų jų „galutiniai vertybiniai apsisprendimai". Šiuo požiūriu labai daug pasako jo argumentai, kuriais jis siekė sužadinti vokiečių darbininkų „tautinę sąmonę": „vokiečių darbininkija šiandien dar turi pasirinkimą ieškoti darbo tėvynėje ar svetur. Tačiau ne per toli tas laikas, kai jie tokio pasirinkimo neturės – nesvarbu, nori to darbininkai ar nenori. Tada darbininkas bus apribotas išimtinai ta pragyvenimo erdve, kurią jam gali sukurti jo tėvynės kapitalas ir galia. Nežinia, kada tai galutinai įvyks, bet tikra, kad ši raida vyksta; tikra yra tai, kad kyla įnirtinga kova dėl galios, kuri užima tariamai taikios pažangos vietą. Ir šitoje prievartinėje kovoje nugalės stipriausieji."[197]

[196] Detaliai šį paradoksą analizuoja Robertas Michelsas, kuris savo garsiąją knygą rašė intensyviai intelektualiai bendraudamas su Maxu Weberiu. Žr.: Michels R. *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchung über die oligarchische Tendenzen des Gruppenlebens.* Leipzig: Kröner, 1911.

[197] Weber M. „Der Gang der wirthschaftlichen Entwicklung". S. 851.

Weberis neapeliuoja į darbininkų „tautinius jausmus" ir nepasakoja jiems apie vokiečių kalba sukurtų kultūros gėrybių privalumus. Jis pripažįsta, kad nacionalizmas negali būti patraukus pasirinkimas darbininkui, kol tarptautinėje darbo jėgos rinkoje egzistuoja „judėjimo laisvė" ir jis gali vykti ten, kur jo darbo jėga turi didžiausią paklausą. Tačiau ši judėjimo laisvė baigiasi, kai daugiau jau nėra „laisvų" žemių. Kai kapitalizmo išorinės ekspansijos galimybės jau yra išsemtos, gyventojai, darbo pasidalijimo suvienyti į nacionalinius ūkius, funkcionuojančius nacionalinėse valstybėse, virsta uždaromis interesų grupėmis, kurios kaip kolektyvai yra įvelti į veiklą, kuri naujojoje politinėje ekonomijoje yra vadinama *rent-seeking* – rentos siekimu ar paieškomis.[198] Tatai yra kova dėl realizavimo rinkų, žaliavų šaltinių, dėl kolonizavimui tinkamų teritorijų monopolistinės kontrolės. Kai ši kova sekasi, tai tokių uždarų interesų grupių („klubų") nariai pasisavina tam tikras rentas. Šios rentos yra pajamų perviršis virš tų (tik hipotetiškai arba kontrafaktiškai nustatomų) pajamų, kurias jos galėtų įgyti konkurencijos sąlygomis laisvojoje pasaulinėje rinkoje.

Tokia sėkmė dar palieka atvirą klausimą, kaip šios rentos bus padalytos tokių grupių viduje. Tačiau interesų bendrumas prieš kitas nacionalinių valstybių pavidalu organizuotas *rent-seeking* grupes suvienija tarpusavyje kiekvienos tokios grupės narius. Kai darbininkai nebeturi jokios galimybės pasirinkti savo narystės jiems patraukliausioje iš tokių grupių (emigruojant), jie su jų darbą įmonėse organizuojančiais verslininkais varge ir džiaugsme priklauso tai pačiai bendrų interesų grupei. Čia jau nieko negalėtų pakeisti ir „privataus ūkio tvarkos"[199] likvidavimas: „be to, visiškai neaišku, kodėl stipriausios valstybinio socializmo bendrijos turėtų atsisakyti išspausti, kur tik jos galėtų, duokles iš silpnesnių bendrijų savųjų narių naudai, kaip tai būdavo ir tolimoje praeityje."[200] Taigi dėl malthusiškųjų gyventojų skaičiaus augimo ribų sąlygoto rinkos laisvės nykimo pasaulinėje rinkoje reiškiasi tendencija, kurios rezultatai nesiskiria nuo tų, kokius sukelia laisvės nykimas vidaus rinkose: atsiranda ir įsitvirtina nacijos-rentininkės, kokiomis tampa tos nacijos, kurias lydi sėkmė globalinėje kovoje už senkančius išteklius.

Kai kurių liberalių mąstytojų propaguojama pasaulinė valstybė, kuri turėtų garantuoti „judėjimo laisvę" pasaulinėje rinkoje, Weberio manymu, negali tos

[198] Apie *rent seeking* sąvoką, kuria Weberis intuityviai operuoja, kai aprašo (žr. ypač: WuG. S. 23-25) socialinių santykių (tarp jų ir tautinių valstybių) „užsidarymą" ir „atsivėrimą", žr., pvz.: Rowley Ch. K., Tollison R. D., Tullock G. (Eds) *The Political Economy of Rent-Seeking*. Boston: Kluwer, 1988.

[199] Weber M. „Sozialismus". S. 500.

[200] Weber M. WuG. S. 526.

laisvės apginti, o priešingai – dar labiau stato ją pavojun. Tokios valstybės atsiradimą jis galėjo įsivaizduoti tik kaip vienos iš pasaulinėje politikoje dalyvaujančių didžiųjų valstybių galutinės pergalės padarinį. Tačiau Weberis nuogąstavo, kad tokioje pasaulinėje valstybėje pasikartos situacija, būdinga senovinėms imperijoms, kuriose visuotinė pacifikacija sunaikindavo kapitalistinio verslo veikimo erdves. „Taigi atskira tautinė valstybė laiduoja kapitalizmui išsilaikyti šansus, ir kol ji neužleis vietos pasaulinei valstybei, tol tvers ir kapitalizmas“[201] Kol tęsiasi didžiųjų valstybių kova, vis dar bus prieš „luominį“ sąstingį nukreiptų ūkinės ir techninės dinamikos akstinų net ir vis labiau biurokratėjančiuose nacionaliniuose ūkiuose, kur, viena vertus, auga gyventojų skaičius, o antra vertus, vis labiau artėja diena, kada bus sudegintas „paskutinis degiųjų iškasenų centneris“.

Šiame pasaulyje didžiosioms industrinėms teritorinėms valstybėms, tokioms kaip Vokietija, Weberis nematė jokios realistiškos alternatyvos šiai imperialistinei pasaulinių didvalstybių politikai. Antai jau savo pagarsėjusioje inauguracinėje kalboje „Nacionalinė valstybė ir nacionalinio ūkio politika“ (1895) Freiburge jis kaip aukščiausią tautos ekonominės politikos vertybinį orientyrą ryžtingai nurodo būtinybę iškovoti kuo didesnę gyvybinę erdvę būsimosioms vokiečių kartoms. „Mūsų palikuonys laikys mus atsakingus istorijai ne už ekonominę santvarką, kurią jie iš mūsų paveldės, bet už mastą tos gyvybinės erdvės (*das Maß Ellenbogenraumes*), kurią mes jiems pasaulyje iškovosime ir paliksime.“[202] Taigi Weberis apie savo auditoriją suponuoja, kad ją sudaro vokiečiai, kuriems ne vien rūpi jų pačių dabartinė „laimė“, tačiau kurie taip pat nori padėkos ir jiems kaip „protėviams“ reiškiamos pagarbos“ iš savo „ainių“ už išankstinį rūpinimąsi jų interesais. „Mes savo darbu ir savo esme norime būti ateities kartų protėviai.“[203]

Žinoma, Weberis pripažįsta, kad niekam negalima „įrodyti“, jog jis arba ji privalo turėti poreikį, kad jam ar jai būtų dėkingi ir reikštų pagarbą „ainiai“.[204] Tatai yra tas taškas, kuris yra „galutinio vertybinio apsisprendimo“ vieta. Tas apsisprendimas yra daromas pasirenkant pirmenybes arba jas priimant. Žmonėms, kurie turi tokį poreikį, – taigi „tautiškai“ susipratusiems XIX a. paskutiniojo dešimtmečio vokiečiams, kuriems nesvetima „mūsų at-

[201] Weber M. *Ūkio istorija.* P. 264.

[202] Weber M. „Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik“ // GPS. S. 14

[203] Ibidem. S. 13.

[204] Tatai pasakytina daugiau apie Weberį po jo 1897–1902 m. išgyventos „katastrofos“ negu apie Weberį, koks jis buvo iki jos. Tuo metu jis dar neturėjo to filosofinio pasirengimo, kuris vėliau įgalino jį nuosekliai skirti faktų ir vertinimo sprendinius. Todėl Hennisas yra teisus, šį „jaunąjį Weberį“ priskirdamas „praktinės filosofijos“ tradicijai.

sakomybės *prieš istoriją* sąmonė",[205] – Weberis tikisi galįs, pasiremdamas savo mokslo disciplinos – nacionalinės ekonomijos – žiniomis, nurodyti geriausią priemonę užsitarnauti savo dar negimusių anūkų pagarbą ir dėkingumą. Ši priemonė yra galios politika, ypač „užjūryje".[206]

Weberio patarimai savo vokiškiesiems amžininkams, kaip jie geriausiai gali pelnyti savo ainių dėkingumą ir pagarbą, nepasirodė esą geri patarimai. Bet jeigu mes nenorime apsiriboti vien šiuo konstatavimu, tai turime aiškintis, kas tose specialiosiose socialinėse ekonominėse Weberio žiniose, kuriomis jis grindė savo siūlymus, buvo klaidinga. Tatai ir yra vienas iš tolesnės, baigiamosios, dalies uždavinių.

Ketvirtos dalies reziumė

Ketvirtoje knygos dalyje buvo rekonstruota centrinė Weberio problematika (arba „klausimas") jos santykiuose su ilgalaikių ūkinių pokyčių tyrimo tradicija vokiečių istorinėje nacionalinės ekonomijos mokykloje ir su weberiškąja neoklasikinės ekonominės teorijos samprata.

Po kritinės weberianoje randamų nuomonių, kas tai yra Weberio substancialiojo palikimo „centrinė tema", apžvalgos (dešimtas skyrius) ši tema buvo apibrėžta kaip „racionalaus kapitalizmo" savitumas, jo atsiradimo Vakaruose priežastys ir jo ateitis.

Vienuoliktas skyrius buvo skirtas Weberio „racionalaus kapitalizmo" sąvokos analizei. Pirmame poskyryje (11.1) buvo išdėstytas požiūris, kad Weberis siekia tarpininkauti tarp tipologizuojančių istorinės mokyklos „pakopų modelių" ir „abstrakčios ūkio teorijos", interpretuodamas pastarąją kartu kaip normatyviai galiojančią viršlaikišką „ekonominę dogmatiką" ir kaip moderniojo ūkio „idealųjį tipą". Iš šių tarpininkavimo pastangų kyla dvejopa jo „racionalaus kapitalizmo" sąvoka – kaip laisvosios rinkos pavidalu organizuoto nacionalinio ūkio, kuris aproksimuoja visuotinės pusiausvyros tobulų rinkų sistemoje „idealų vaizdą" (11.2) ir kaip procedūriškai (formaliai arba subjektyviai) ir substancialiai (situatyviai) tiksliškai racionalios verslininkiškos veiklos, kuri aproksimuoja pelną maksimizuojančio verslininko sprendimo „idealų vaizdą" neoklasikinėje firmos teorijoje (11.3). Dėl to, kad jis tapatina „racionalų kapitalistinį ūkį" ir „racionalų ūkį", „racionalią" kapitalistinę ūkinę

[205] Weber M. „Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik". S. 24.
[206] Ibidem. S. 21.

veiklą ir „racionalią verslininkišką veiklą“, jo klausimas apie „racionalaus“ kapitalizmo kilmę kartu yra klausimas apie kintamuosius, nuo kurių priklauso formalus (procedūrinis) ir substancialus ūkinės veiklos racionalumas ir jo kolektyvinių rezultatų efektyvumas. Šis klausimas gali būti ekvivalentiškai formuluojamas ir kaip klausimas apie sąlygas, kurioms esant „abstrakčios ūkio teorijos“ konstrukcijos įgyja empirinį galiojimą.

Dvyliktame skyriuje buvo išskirti du požiūriai, kuriuos Weberis taiko, specifikuodamas minėtus kintamuosius arba sąlygas. Vadovaudamasis psichogenetiniu požiūriu (12.1), Weberis griežtai racionalios verslininkiškos veiklos „nulinės hipotezės“ empirinį galiojimą laiko priklausomu nuo ypatingo „žmogaus tipo“ išugdymo. Vadovaudamasis kultūriniu-institucionalistiniu požiūriu (12.1), jis tos hipotezės empirinį galiojimą laiko priklausomu nuo ūkinės veiklos kultūrinės aplinkos prisotinimo lengvai prieinamu empiriškai galiojančiu žinojimu ir nuo „apskaičiuojamos“ teisės ir valstybės, kurias jis kartu su „ūkio etika“ laiko svarbiausiomis ekonominės veiklos institucinės terpės sudedamosiomis dalimis.

Tryliktame skyriuje analizuojamas Weberio įnašas į istorinę jo gvildenamo centrinio klausimo dalį: kodėl „racionalus kapitalizmas“ atsirado Vakaruose. Weberis į šį klausimą atsako istoriniais-genetiniais aiškinimais, kiekvienas iš kurių aiškina griežtai racionalios ūkinės veiklos galimybės tam tikros sąlygos atsiradimą (13.1). Galutiniai *explanandum*'ai šiuose aiškinimuose yra istoriškai atsitiktinės griežtai racionalios veiklos INUS sąlygos, kurios turi būti skiriamos nuo analitiškai nustatomų jos būtinųjų sąlygų (13.2). Iš daugelio Weberio tyrinėtų griežtai racionalios ūkinės veiklos atskirų sąlygų kilmės istorijų šioje knygoje kiek detaliau yra nagrinėjama tik rinkų plėtros istorija (13.3), kurioje Weberis kaip išeities tašką panaudoja Karlo Bücherio „pakopų modelį“. Weberio pateiktas kapitalistinio nacionalinio ūkio atsiradimo iš viduramžių miesto ūkio „kultūrinis-institucinis“ aiškinimas interpretuojamas kaip alternatyva „dialektiniam“ Karlo Marxo aiškinimui, kuriame „kapitalistinė prekinė gamyba“ kildinama iš „paprastosios prekinės gamybos“.

Paskutiniame, keturioliktame, skyriuje analizuojama prognostinė centrinės Weberio problematikos dalis, kur jis numatė, kad rinką, kaip ūkinės veiklos koordinacijos mechanizmą, ateityje vis labiau išstums biurokratinės hierarchijos. Šioje analizėje atskleidžiama toli siekianti Weberio ateities prognostikos priklausomybė nuo malthusiškųjų klasikinės politinės ekonomijos teoremų, nustatančių augimo ribas (14.1.1). Šios teoremos kartu su tam tikromis istorinėmis analogijomis (14.1.2) nulėmė Weberio turėtą ateities vaizdą, kuris turėjo lemiamą įtaką jo nacionalistinei politinei programai (14.2).

Penkta dalis

Maxo Weberio centrinis klausimas ir racionalaus pasirinkimo prieiga

Išnagrinėję centrinę Maxo Weberio problematiką jos sklaidoje, dabar turime atsakyti į klausimą, ar Weberio keliami klausimai yra prasmingi taip pat ir racionalaus pasirinkimo prieigos požiūriu ir ar pastarosios tyrimų rezultatai gali padėti nustatyti pažintinę Weberio atsakymų vertę. Svarstant šį klausimą, bus aptarti visi trys Weberio „centrinio klausimo" aspektai („racionalaus kapitalizmo" analitika, istorija ir prognostika).

Penkioliktame skyriuje nagrinėjama Weberio griežtai racionalios ūkinės veiklos galimybės sąlygų analitika. Keliamas klausimas, ar ir kaip Weberio tikslinis racionalumas gali būti priklausomu kintamuoju ir RPP rėmuose. Šį nagrinėjimą pratęsia (šešioliktame skyriuje) Weberio „racionalaus kapitalizmo" atsiradimo Vakaruose aiškinimo lyginimas su tyrimo rezultatais Douglasso C. Northo, savo „naujojoje institucinėje ūkio istorijoje" užsiimančio klausimu, kuris savo mastu yra visiškai palyginamas su tuo, kurį formuluoja Weberis istorinėje savo „centrinės problematikos" dalyje: kodėl ūkinė raida Vakaruose buvo sėkmingesnė negu kitose kultūrinėse ir ekonominėse erdvėse? Baigiamajame, septynioliktame, skyriuje RPP perspektyva pasinaudojama identifikuojant Weberio biurokratėjimo prognozės pagrindimo klaidas. Galiausiai išryškinamas tas išliekamasis tiesos branduolys, kurį Weberio prognozė socialinei „išsivysčiusių" visuomenių tikrovei išsaugo ir ant XXI amžiaus slenksčio.

15 skyrius

Kaip veiksmo tikslinis racionalumas gali būti priklausomas kintamasis racionalaus pasirinkimo prieigoje?

15.1 Weberio kultūrinė-institucionalistinė veiklos racionalizavimo analitika ir RPP

Nuomonė, kad iš RPP pozicijų vykdomi tyrimai gali duoti rezultatų, kurie galėtų būti lemiami nustatant Weberio darbų, skirtų jo „centrinei problematikai", pažintinę vertę, anaiptol nėra akivaizdi. Kai kas net galėtų manyti, kad centrinis Weberio klausimas ir RPP tyrimų programa apskritai yra nepalyginami, nebendramačiai dalykai. Kaip jau buvo sakyta (žr. anksčiau, dvyliktą skyrių), tikslinį veiksmo racionalumą Weberis traktuoja kaip tokią savybę, kuri vienais atvejais priklauso nuo veikėjo psichologinio *habitus* arba „charakterio", o kitais – nuo tam tikrų kultūrinės ir institucinės aplinkos parametrų. Tuo tarpu racionalaus pasirinkimo prieigoje veiksmo tikslinis racionalumas yra ne aiškinimo objektas, o tokia prielaida, kurią kai kurie tyrinėtojai naudoja net gyvūnų elgsenai aiškinti.

Taip pat esama svaraus skirtumo tarp Weberio „abstrakčios ūkio teorijos" supratimo ir jos pačios savęs supratimo. Kaip jau sakyta, Weberis ją suprato kaip „ekonominę dogmatiką". Jis jai pripažįsta universalų normatyvinį galiojimą, tačiau kaip deskriptyvinę teoriją ją panaudoja tik aiškinti procesams, vykstantiems moderniuose nacionaliniuose ūkiuose (*Volkswirtschaft*), kuriuose įvykdytos Weberio „sąrašuose" nurodytos „*įgijimo* įmonių (*Beschaffungs*betrieben) kapitalo apskaitos maksimalaus formalaus racionalumo"[1] sąlygos. Šiuo klausimu Weberis laikėsi požiūrio, priimto vokiečių nacionalinės ekonomijos istorinėje mokykloje. Apie jį vokiškai kalbančiuose kraštuose dar ir šiandien primena ten tebevartojamas teorinės ekonomikos pavadinimas – ji vadinama *Volkswirschafts*lehre. Pažodžiui verčiant, tas žodis reiškia „tautos", „nacionalinio" ar „liaudies ūkio teoriją". Tačiau patys šiuolaikiniai ekonomistai anaiptol nėra tos nuomonės, kad neoklasikinę teoriją su modernaus kapitalizmo „tikrove" sieja koks nors ypatingas ryšys. Jie

supranta ją veikiau kaip „įrankių dėžę“, kurioje galima rasti analizės priemones, naudotinas žmonių veiklai visose „ūkio pakopose“ ir net gyvūnų elgsenai aiškinti.

Tačiau vis dėlto šie skirtumai nėra tokie svarūs, kad jie padarytų negalimą Weberio problematikos nagrinėjimą iš RPP pozicijų. Tarp neoklasikinės „abstrakčios ūkio teorijos“ savęs supratimo (ji yra bet kuriam laikui galiojanti teorija apie optimalaus resursų panaudojimo sąlygas) ir jos „istorinio“ sureliatyvinimo istorinėje nacionalinėje ekonomijoje (ji pritaikoma, tik kai ūkinė evoliucija pasiekia „nacionalinio ūkio“ pakopą) galima surasti tam tikrą kompromisą, jeigu „abstrakčios ūkio teorijos“ „kietąjį branduolį“ skirsime nuo tų teorinių modelių, kuriuose pritaikomi šio branduolio principai (žr. anksčiau, 2.3.1). Nei „abstrakčios ūkio teorijos“ šalininkai, nei jos kritikai nacionalinės ekonomijos „ginčo dėl metodo“ laikais šių dalykų neskyrė. Rezultatas buvo tas, kad Weberis ir jo to meto kolegos „abstrakčią ūkio teoriją“ tapatino su konkrečiais modeliais, kuriuos plėtojo tuometinė „abstrakti ūkio teorija“. Tatai buvo modeliai, kurie aiškino kainodarą atskirose izoliuotose rinkose (vadinamieji „dalinės pusiausvyros“ modeliai) arba savitarpyje susijusių rinkų sistemoje („visuotinės pusiausvyros“ modeliai), tarus esant rinkos veikėjų tobulą konkurenciją ir jų tobulą racionalumą.

Tačiau pretenduoti į „antlaikinį“ galiojimą ir universalų pritaikomumą gali tik teoriniai „branduolio principai“, o ne patys modeliai. Antai ir šiuolaikinėje „abstrakčioje ūkio teorijoje“ vis dar ginčijamasi, ar „tvirtos“ (angl. *robust*) yra Arrow ir Debreu visuotinės pusiausvyros modelio išvados, tą „tvirtumą“ suprantant kaip šių išvadų tiesos vertės nepriklausomumą nuo tame modelyje prielaidaujamo rinkų būsimoms prekėms (angl. *futures*) egzistavimo. Moderniuose „nacionaliniuose ūkiuose“ esama tokių rinkų, tačiau ne visoms prekėms; be to, realios rinkos būsimoms prekėms turi gana trumpą laiko horizontą, o tuo tarpu Arrowo-Debreu teoremos prielaida yra rinkos būsimoms prekėms su be galo tolimu laiko horizontu. Jeigu šios išvados yra tvirtos, tai reiškia, kad ir „realus rinkos ūkis“ gali būti efektyvus, kaip apie tai teigė Adamas Smithas savo garsiuoju „nematomos rankos“ palyginimu.[2] O jeigu jos netvirtos, tai efektyvus rinkos ūkis egzistuoja platoniškajame matematinių modelių danguje, bet ne tikrovėje.[3] Šiaip ar taip, šis modelis į

[1] Weber M. WuG. S. 94.

[2] Arrow-Debreu teorema yra analitinė šio palyginimo interpretacija.

[3] Žr., pvz.: Stiglitz J.E. *Whither Socialism?* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1994. P. 5, 27-44.

empirinę reikšmę gali pretenduoti (jeigu apskritai gali) tik gana nedaugelio ekonomikos būklių atžvilgiu, kurias istorinė nacionalinė ekonomija priskiria „nacionalinio ūkio“ tipui.

Kaip tezė ne apie „abstrakčią ūkio teoriją“ apskritai, bet apie tam tikrą jos pagrindu sukonstruotą modelį, Weberio pateikta „abstrakčios ūkio teorijos“, kaip idealizuojančio ir apytikslio „nacionalinio ūkio“ vaizdo interpretacija yra visiškai diskutuotina. Tačiau tokia „abstrakčios ūkio teorijos“ apskritai charakteristika, kai ji apibūdinama kaip „prekių rinkos procesų *idealus* atvaizdas esant mainų ūkio visuomeninei organizacijai, laisvajai konkurencijai ir griežtai racionaliai veiklai“,[4] yra nepriimtina, nes remiantis tais pačiais teoriniais principais ir kitomis ribinėmis sąlygomis galima sukonstruoti daugelį kitų modelių, sėkmingai pretenduojančių aiškinti socialinius procesus tokiose „epochose“, kuriose nėra jokios „laisvosios“ ar „tobulos“ konkurencijos arba kuriose verslininkai turi visai kitokius tikslus negu gamyba realizacijai rinkoje.

Ar tokie modeliai gali atsižvelgti ir į Weberio klausimą apie kintamuosius, kurie sąlygoja individualaus pasirinkimo racionalumo laipsnį? Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, ar „griežtas“ veiklos racionalumas laikomas viena iš „abstrakčios ūkio teorijos“ esminių principų (branduolio) dalimi, ar laikomas viena iš ribinių sąlygų, kurią galima pakeisti kitomis. Šioje knygoje aš orientuojuosi į tokią RPP sampratą, kuri RPP skiria nuo ankstyvosios neoklasikinės ekonomikos su jos tobulo racionalumo prielaida. Taigi čia tariama, kad RPP, kaip tam tikros tyrimo programos, „kietojo branduolio“ dalimi gali būti laikomas naudos maksimizavimas, o ne tobulas racionalumas.[5]

Jeigu tarsime, kad RPP esminio postulato statusas gali būti pripažintas ne „griežtam“ arba „tobulam“ racionalumui, o kuriai nors mažiau įpareigojančiai veiklos racionalumo sąvokos versijai, tai atsiveria loginė erdvė, kurioje bent jau iš dalies galima internalizuoti arba endogenizuoti Weberio problematiką. Visuminė šios erdvės struktūra jau buvo analizuota trečioje knygos dalyje, o 5 paveiksle buvo pateiktas tos analizės apibendrinimas. Šioje erdvėje Weberio, o taip pat tuometinės „abstrakčios ūkio teorijos“ griežtai racionalios veiklos sampratą išreiškia tam tikra tikslinio racionalumo „stora“ sąvoka, kuri yra tik vienas iš daugelio narių tokių sąvokų šeimoje. Skirtingas

[4] Weber M. „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“. S. 190.

[5] Plg. anksčiau, 5.2.3.

racionalumo sąvokų „storumas" priklauso nuo griežtumo atribucijos ar predikavimo sąlygų, kurias privalo įvykdyti veikėjų pirmenybės bei lūkesčiai, kad veikėjo elgesį būtų galima apibūdinti kaip racionalų. Weberis racionalumo atribucijos sąlygas formuluoja ypač griežtai: „griežtai racionaliu" jis laiko tik tokį elgesį, kuris yra optimalus objektyvios situacijos atžvilgiu ir kuris yra sąmoningai apsvarstyto pasirinkimo (taip yra pirmojoje jo suprantančiosios sociologijos versijoje) arba geriausių esamų apskaičiavimo metodų panaudojimo (taip yra antrojoje tos sociologijos versijoje) padarinys. Mažiau griežtos veiksmo racionalaus veiksmo sąvokos, kuri atsižvelgtų į žmogiškųjų veikėjų racionalumo ribotumą, reikia ieškoti kažkur 5 paveiksle pavaizduoto stačiakampio apatinėje dalyje.

Jeigu Weberio formuluojamas atribucijos sąlygas pakeisime mažiau griežtomis, tai bus visiškai įmanoma griežtai racionalią veiklą traktuoti kaip tam tikrą kraštutinį atvejį, kurį galima paaiškinti tam tikromis ribinėmis sąlygomis, pasitelkiant „sušvelnintą" tikslinio racionalumo sąvoką. Kaip ribinės sąlygos čia turi būti nurodyti tie kintamieji, kurie lemia, kada veikėjai imasi sąmoningai svarstomos sprendimų paieškos ir kada juos, be to, dar ir sistemingai lydi sėkmė (jie sugeba surasti „objektyviai" geriausius sprendimus). Tatai yra sąlygos, kurioms esant ribotai, netobulai arba vien „subjektyviai" racionalūs veikėjai elgiasi kaip tobulai racionalūs veikėjai.

Trečioje knygos dalyje vienas toks mėginimas endogenizuoti griežtai racionalų veiksmą jau buvo aptartas (9.3.3). Tatai yra Hartmuto Esserio situacijos apibrėžimo modelis, kuriame Weberio „griežtai racionalus" veiksmas aprašomas kaip veiksmas, kuris vyksta freime „tikslinis racionalumas" ir kurio eigą lemia reikalaujančios didelių sąnaudų, bet užtat ir efektyvios informacijos apdorojimo „euristikos". Ar veikiama „tiksliškai racionaliai" Weberio prasme, Esserio požiūriu, priklauso nuo šešėlinio sprendimo „vidiniame aktyvume" („*innerliches Tun*"), vykstančio pagal tą patį laukiamosios naudos maksimizavimo principą, kurį šiuo atveju atitinka ir „išorinio aktyvumo" eiga. Jeigu maksimizuojant naudą „vidiniame aktyvume" atsisakoma jos maksimizavimo „išoriniame aktyvume", tai „išorinis" elgesys vyksta kaip „tradicinė", „afektinė" ar „vertybiškai racionali" veikla.

Panašiai griežtai racionalų veiksmą endogenizuoja ir labiau žinomi informaciniai ekonominiai modeliai, kurie buvo pasiūlyti kaip neoklasikinė alternatyva Simono „procedūrinio" racionalumo teorijai (žr. anksčiau, 7.2.2). Čia taip pat kiekvieną sprendimą, sąlygojantį išorinio elgesio eigą, lydi ir parengia šešėlinis sprendimas, kurio objektas yra veikėjo pažintinis aktyvumas. Šis šešėlinis sprendimas atsako į tokį klausimą: ar jau laikas rinktis

geriausią alternatyvą iš jau rastų, o gal dar reikia toliau rinkti ir analizuoti informaciją tol, kol atsiras tikrumas, kad „objektyviai" geriausia veikimo alternatyva neliko nepastebėta?[6]

Svarbiausiais kintamaisiais, nuo kurių priklauso veikėjo sprendimo paieškos būdas ir „objektyviai" geriausio sprendimo suradimo tikimybė, abiem atvejais laikomi: (1) alternatyvieji „klaidingo sprendimo" kaštai, (2) sprendžiamos problemos sudėtingumas ir (3) sprendimo priėmėjo kompetencija.[7] Du pastaruosius kintamuosius apibendrintai galima išreikšti informacijos kaštų sąvoka: kuo sudėtingesnė yra problema ir kuo menkesnė sprendėjo kompetencija, tuo didesnių reikia informacijos kaštų, kad būtų surastas „objektyviai teisingas" sprendimas.

Griežtai racionalus veiksmas Weberio prasme yra lauktinas ten, kur alternatyvieji suboptimalaus sprendimo kaštai yra dideli, o informacijos kaštai – maži. Visi pokyčiai tipinėse veiklos situacijose, kurie didina alternatyviuosius klaidingo sprendimo kaštus ir mažina informacijos kaštus, prisideda prie veiklos racionalizavimo, padidindami tikimybę, kad bus naudojamos efektyvios informacijos apdorojimo euristikos ir kad priimami sprendimai bus „tikrai racionalūs" („*richtigkeitsrational*"). Taip ir būtų galima RPP sąvokų kalba aprašyti abstrakčių teorinių modelių, sukonstruotų prielaidaujant tobulą racionalumą, empirinio galiojimo sąlygas: šie modeliai pateikia empiriškai galiojančius „realių" („ribotai racionalių") veikėjų elgesio aiškinimus ir numatymus, kai šie veikėjai veikia esant dideliems alternatyviesiems „klaidingų" sprendimų kaštams ir mažiems informacijos kaštams.

Jeigu apsiribojama ūkine („sektoriaus" prasme) veikla, tai alternatyvieji verslininko klaidingo sprendimo kaštai yra tuo didesni, kuo labiau rinkos konkurencija priartėja prie „tobulos konkurencijos" idealo. Verslininkai, kurie nesuranda „objektyviai racionalių" (pelną maksimizuojančių „objektyvios" situacijos atžvilgiu) sprendimų, nedelsiant eliminuojami konkurencijos, kuri tik čia yra „negailestingai efektyvi".[8] Kaip dažnai tokia eliminacija įvyksta faktiškai, priklauso nuo: (1) sprendimo situacijų, į ku-

[6] Šis neoklasikinės teorijos praplėtimas informacijos ekonomikos dimensija susiduria su jau minėta principine problema, kurios patenkinamas sprendimas iki šiol nėra surastas. Žr. anksčiau 7.2.2, 157 pastaba.

[7] Plg. Heiner R. „The Origin of Predictable Behavior" // *The American Economic Review*. 1983. Vol. 73. Nr. 4. P. 560-595.

[8] Faulhaber G. R., Baumol W. J. „Economists as Innovators: Practical Products of Theoretical Research". P. 578.

rias verslininkai turi įsigilinti, pažintinio sudėtingumo ir (2) nuo jų sprendimo kompetencijos, kuri savo ruožtu priklauso nuo patyrimo, ekonomikos ir vadybos žinių ir nuo tų informacijos surinkimo, apdorojimo ir analizės technologijų, kurias jie gali ir moka naudoti. „Kišeninis elektroninis kalkuliatorius leidžia matematiniams analfabetams atlikti tokius apskaičiavimus, kokius ankstesniais laikais galėjo lengvai atlikti tik labai gerai ištreniruoti žmonės.“[9] Reikiamos sprendimo kompetencijos tikimybė yra tuo didesnė, kuo daugiau kultūrinė aplinka (išsireiškiant K. R. Popperio terminais – ūkinės veiklos „trečiasis pasaulis“) yra prisotinta empiriškai galiojančių (taip pat ir socialinio mokslo!) žinių ir kuo lengviau tos žinios yra prieinamas potencialiems vartotojams.

Didėjant sprendimus priimančiosios veiklos „kapitalo kraičiui“, kurį sudaro į sprendimų paiešką įtrauktas „žmogiškasis kapitalas“ (*human capital*) vadybinių ir pan. gebėjimų pavidalu ir tam reikalui naudojama skaičiavimo technika, auga tikrai racionalių ūkinių sprendimų suradimo šansai, o tai gali būti aprašoma ir kaip tikrovės „priartėjimas“ prie neoklasikinės utopijos. „Antai imkime rinką visiems būsimiems produktams, kurią visuotinės pusiausvyros teorija laiko būtina pusiausvyros užtikrinimo sąlyga. Tikrovėje tokios rinkos nesama, ir mes labai gerai žinome, kodėl taip yra. Dėl informacinių apribojimų ir netikrumų nėra nė vieno žmogaus, kuriam atrodytų protinga prekiauti tokioje rinkoje kad ir vien tik jau dabar žinomų rūšių būsimaisiais produktais – nekalbant jau apie tokius produktus, apie kuriuos niekas dar net nesapnavo. Tačiau daugeliui būsimųjų produktų rinkos egzistuoja; be to, ir tokios rinkos visai neseniai eksponentiškai išaugo. Aiškinimas akivaizdus: kompiuteris taip stipriai nusmukdė informacijos suradimo ir panaudojimo kaštus, kad rinkos daugeliui būsimųjų produktų ėmė apsimokėti. Mes galime tikėtis, kad kompiuteris panašias funkcijas atliks ir kitų ūkinių apskaičiavimų atžvilgiu, kai tik jo panaudojimo kaštai nusmuks.“[10]

Situacijose, kuriose verslininkai turi priimti sprendimus, dažniausiai jie sprendžia daugelio veikėjų veiksmų koordinacijos uždavinius. Informacijos kaštai, kuriuos jie tokiose situacijose patiria, yra derybų ir sutarčių sudarymo kaštai, o taip pat susitarimų vykdymo ir įgyvendinimo priežiūros ir jų kaštai. Dabartinėje ekonominėje teorijoje tapo įprasta šio pobūdžio infor-

[9] Sowell Th. *Knowledge and Decisions*. N.Y.: Basic Books, 1980. P. 10.

[10] Rosenberg A. „The Explanatory Role of Existence Proofs“ // *Ethics*. 1986. Vol. 97. Nr. 1. P. 185.

macijos kaštus vadinti sandorių kaštais (angl. *transaction costs*).[11] Sandorių kaštų dydis iš esmės priklauso nuo ūkinės veiklos institucinės aplinkos pobūdžio. Kuo didesni yra šansai, kad kiti veikėjai vykdys savo sutartinius įsipareigojimus arba kad tuos įsipareigojimus vykdyti juos privers valstybiniai „valdymo štabai", kuo skaidriau šie įsipareigojimai yra artikuliuoti veikėjų disponuojama teisės kalba, tuo mažesni yra su tais dalykais susiję sandorių kaštai. Tada kartu didėja efektyvios sprendimų paieškos ir „objektyviai teisingo" jų suradimo tikimybė. Taigi kuo mažesni yra sandorių kaštai, tuo mažesnė tikimybė, kad „realaus" veiksmo eiga nukryps nuo tos, kurią nubrėžia nulinė hipotezė. Reziumuojant visa tai, galima teigti, kad modeliai, sukonstruoti remiantis „tobulo" racionalumo prielaida, gali pretenduoti į empirinį galiojimą visur ten, kur alternatyvieji „klaidingo" sprendimo kaštai artėja prie begalybės, o informaciniai kaštai (įskaitant ir sandorių kaštus) – prie nulio.

Kartu parodėme, kad weberiškasis klausimas apie veiklos racionalumą, kaip priklausomą kintamąjį, yra prasmingas ir gali būti nagrinėjamas taip pat ir (modifikuotos) RPP rėmuose. Be to, išvertus Weberio klausimą į RPP sąvokų kalbą, įgyjame galimybę eksplicitiškai formuluoti principą, kuriuo Weberis vadovaujasi implicitiškai, kai jis sudaro savuosius „griežtai racionalios" ūkinės veiklos galimybės sąlygų sąrašus. Jeigu mes šiuos sąrašus peržvelgiame vadovaudamiesi ką tik suformuluotais teiginiais, aprašančiais „griežtai racionalaus" veiksmo tikimybės priklausomybę nuo alternatyviųjų „klaidingo" sprendimo kaštų ir nuo informacijos kaštų, tai galime konstatuoti, kad Weberis į šiuos sąrašus įtraukia kultūrinius ir institucinius veiksnius, kurie didina maksimizuojančio elgesio (pvz., privačiasavininkiška ūkio santvarka, laisvosios rinkos) paskatas ir mažina informacijos ir sandorių kaštus (pvz., dviguba buhalterija, galimi apskaičiuoti teisė ir valdymas).

Tačiau tuo dar nepasakyta, kad Weberio sąrašai aprašo vienintelę įmanomą kultūrinių ir institucinių veiksnių konsteliaciją, kuriai esant galima maksimizuoti optimalių ūkinių sprendimų paieškos paskatas ir minimizuo-

[11] Traktuodamas sandorių kaštus kaip atskirą informacijos kaštų atvejį, aš remiuosi Thrainnu Eggertssonu: „Sandorių kaštai yra vienu ar kitu būdu susiję su informacijos, reikalingos mainams, įgijimo kaštais. Tačiau informacijos kaštų ir sandorių kaštų sąvokos nėra tapačios. Vienišas asmuo saloje savo „naminėje gamyboje" susidurs su informacijos kaštais, tačiau izoliuotas individas gaminių nemaino, todėl jis nepatirs jokių sandorių kaštų. Jeigu informacijos neįmanoma gauti be kaštų, tai dėl visokiausių veiksmų, kuriais apsikeičiama disponavimo teisėmis, yra patiriami sandorių kaštai." Eggertsson T. *Economic Behavior and Institutions*. Cambridge: Cambridge UP, 1990. P. 15.

ti informacijos kaštus. Aprioriškai neatmestina galimybė, kad tokius pat padarinius gali sukelti ir kitaip sudaryta sąlygų konsteliacija. Todėl kai kuriuos šių sąrašų punktus reikia vertinti ne kaip būtinas griežtai racionalios ūkinės veiklos sąlygas, o tik kaip jos INUS sąlygas.

Tai, kas čia pasakyta, nereikia suprasti taip, kad Weberis, klausdamas apie kultūrines ir institucines sąlygas, nuo kurių priklauso ūkinės veiklos racionalumo laipsnis, užsiima problema, kuri šiuolaikinėje „abstrakčioje ūkio teorijoje" arba racionalaus pasirinkimo prieigoje jau yra išspręsta. Veikiau Weberio šių sąlygų analizėje galima rasti impulsų, kurie gali būti naudingi taip pat ir diskutuojant apie tokias teorines problemas, kurios priklauso prie sunkiausių ir kartu įdomiausių fundamentaliųjų taip pat ir šiuolaikinės „abstrakčios ūkio teorijos" klausimų. Kaip jau buvo sakyta (žr. anksčiau, 2.3.3), Weberis „abstrakčią ūkio teoriją" nori suprasti kaip racionalios ūkinės veiklos „dogmatiką", kurios santykis su „realia" veikla lygintinas su tuo santykiu, koks yra tarp teisės, o taip pat logikos ar aritmetikos, „dogmų" ir „realios" veiklos ar mąstymo.

Šis palyginimas perša klausimą: kaip sprendžiančiojo veikėjo sprendimo galią ir kartu „abstrakčios ūkio teorijos" galiojimo sritį paveikia žinios, įgyjamos studijuojant iš „ūkio teorijos dogmatikos" (mikroekonomikos) vadovėlių? Ką neoklasikinių modelių „empiriniam galiojimui" reiškia tas faktas, kad ūkio „tikrovę" vis labiau formuoja tokie veikėjai, kurie savo veiksmus sąmoningai orientuoja pagal tokius modelius? Šie klausimai, kuriuos sugestijuoja Weberio „abstrakčios ūkio teorijos" samprata, nėra beprasmiai taip pat ir tai šiuolaikinėje „abstrakčioje ūkio teorijoje" tebevykstančiai diskusijai, kurią sukėlė neoklasikinės ekonomikos interpretacija vadinamojoje racionalių lūkesčių teorijoje.[12] Ši teorija taria, kad verslininkai rinkos procesų atžvilgiu iš esmės turi „teisingus" lūkesčius. Jų lūkesčiai daugmaž yra tokie pat, kokius įgyja arba galėtų įgyti ekonomistai ekspertai, naudodamiesi geriausiais teoriniais modeliais ir ekonometrine technika.

Ši ekonomikos specialistų žinių ir „praktikų" žinių principinio tapatumo prielaida praranda savo pradinį neįtikėtinumą, jeigu atsižvelgiame į tai, kad tie sprendimai, kurie moderniose visuomenėse lemia ne tik ūkinio, bet ir politinio gyvenimo eigą, vis didesniu mastu yra priimami ekspertų (vadybininkų), nuodugniai studijavusių ekonomiką ir vadybą. Tarp kitko, šiuolaikinės Vokietijos ekonominio elito tyrimai rodo, kad ekonominį išsilavinimą turinčių vadybininkų Vokietijos ūkio vadovaujančiuosiuose postuose

[12] Žr.: Shefrin S. M. *Rational Expectations*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge UP, 1996.

dalis pastaraisiais dešimtmečiais žymiai padidėjo juristų, inžinierių ir gamtos mokslų atstovų sąskaita.[13] Tokių ekspertų sprendimų priėmimo kompetencijai esminę įtaką daro specialios žinios, kurių pamatas yra maksimizuojančios veiklos teorija. Vis dar galima ginčytis, ar firmų veikla yra *satisficing* ar *maximizing*, tačiau nebus neprotinga spėti, kad korporacijos, kurioms vadovauja sprendimų logikoje įgudę vadovai, dažniau negu kitos mažų mažiausiai turi daugiau intencijų maksimizuoti.

Priešingu atveju mes turėtume sutikti su tuo, kad vadinamojo „sociologinio" neoinstitucionalizmo organizacijų teorijoje atstovai (žr. ir toliau, 17.1) yra teisūs tvirtindami, kad šios specialiosios žinios reikalingos daugiau sprendimų praktikai pateisinti, negu iš tikrųjų tiems sprendimams turi įtakos. „Ekonometrinės analizės, nors niekas jų neskaito, nesupranta arba negali jomis tikėti, padeda pateisinti organizacijos planus investuotojų, klientų (pvz., iš gynybos ministerijos) ir vidinių dalyvių akyse. Nesėkmės atvejais tokios analizės gali pasiūlyti racionalius paaiškinimus: vadybininkai, kurių planai sužlugo, gali parodyti investuotojams, akcininkams ir viršininkams, kad jie elgėsi apdairiai ir kad sprendimai buvo priimti racionaliomis priemonėmis."[14] Tačiau ši nuomonė įtikina mažiau negu hipotezė, kad sprendimų logikos žinios turi įtakos veiksmų eigai ir taip kuria savo „empirinio galiojimo" sąlygas. „Ekonominės inovacijos (*economic innovations*; ekonomikos mokslo atradimais pagrįsti pokyčiai ūkio valdyme – Z. N.) gali pagerinti inertiškų rinkų reakciją tas inovacijas priimančiųjų ir visos ekonomikos naudai. Sumažindami tikslių sprendimų ribinius kaštus, jie optimaliai netobulą sprendimą šiek tiek priartina prie idealo."[15]

15.2 Weberio psichogenetinė veiklos racionalizavimo analitika ir RPP

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad šiuolaikinė RPP yra pajėgi sekti paskui Weberio minties eigą analitinėje (arba „kvazitranscendentalinėje") jo centrinės problematikos dalyje ir pratęsti jos trajektoriją toliau. Tačiau jau esame parodę

[13] Hartmann M. *Top-Manager. Die Rekrutierung einer Elite.* Frankfurt a.M., New York: Campus, 1996. S. 63-64.

[14] Meyer J. W., Rowan B. „Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth an Ceremony". *American Journal of Sociology*, 1977. Vol. 83. Nr. 2. P. 350.

[15] Faulhaber G. R., Baumol W. J. „Economists as Innovators: Practical Products of Theoretical Research". P. 579.

(žr. anksčiau, dvyliktą skyrių), kad Weberio veikaluose galime aptikti dvi „griežtai racionalaus“ veiksmo galimybės sąlygų analizės prieigas, kurias galima apibūdinti kaip psichogenetinę (arba antropologinę-charakterologinę) ir kaip kultūrinę-institucinę. Prieš tai buvusio poskyrio (15.1) svarstymai buvo orientuoti į kultūrinę-institucionalistinę prieigą. Parodėme, kaip galima iš dalies pagrįsti, o iš dalies ir reliatyvizuoti Weberio griežtai racionalios ūkinės veiklos kultūrinių ir institucinių galimybės sąlygų sąrašus. O dabar reikia aiškintis, ar ir kaip RPP rėmuose galima interpretuoti alternatyvų – psichogenetinį – tų sąlygų apibrėžimo būdą.

15.2.1 Pasaulietinio asketizmo raidos istorija

Psichogenetinio požiūrio rėmuose Weberis „abstrakčios ūkio teorijos“ konstrukcijų empirinį galiojimą, arba, kitaip sakant „racionalaus kapitalizmo“ atsiradimą ir išlikimą laiko priklausomu nuo „žmogaus“ su ypatinga sielos struktūra arba pirmenybėmis išugdymo bei reprodukcijos. Tatai yra žmogus, kurio gyvenimo būdas yra „sistemingas“ bei „racionalus“ ir kurį Weberis vadina „profesinio pašaukimo žmogumi“, „profesionalu“ (*Berufsmensch*) arba „pasaulietiniu asketu“.

Kaip žinia, Weberis tvirtina, kad šitoks racionalus gyvenimo būdas iš pradžių atsirado iš religinio arba religiškai motyvuoto gyvenimo būdo. Todėl racionalaus gyvenimo būdo raidos istoriją jis nuodugniausiai nagrinėja savo religijos sociologijos raštuose, genetiškai ją susiedamas su savęs tobulinimu kaip „išganymo keliu“.[16] Kaip vaizduoja Weberis, į šį sistemingą gyvenimo būdą linkę veikėjai atsiranda tarp išpažinėjų tų pasaulinių religijų, kurios „išganymą“ laiko priklausomu nuo veikėjo „visos etinės asmenybės“[17], kuriai būdingas „vieningas *metodiškai* orientuotas gyvenimo būdas“.[18] Ši „vieninga metodiška“ gyvenimo būdo orientacija reiškia pastovumą ir nuoseklumą, kylantį iš išganymo kaip aukščiausiojo gyvenimo tikslo siekimo.

Tokio „vieningo metodiško“ gyvenimo būdo alternatyva yra nenuoseklus, nedisciplinuotas arba „instinktyvus“, betarpiškas, nereflektuotas, (*unbefangene*) gyvenimo būdas. Pastarąjį gyvenimo būdą Weberis laiko „natūraliu“ (*status naturalis*) arba labiau tikėtinu, palyginus su jo priešingybe.

[16] Žr.: Weber M. *Religijos sociologija*. P. 187-205.
[17] Ten pat. P. 181.
[18] Ten pat. P. 182.

Formuluodamas savo centrinį klausimą, Weberis remiasi jau nurodyta[19] antropologine prielaida, kad žmonės „iš prigimties" yra silpnavaliai ir trumparegiai, nes jie savo ilgalaikius tikslus linkę aukoti momento pagundoms. O sugebėjimas veikti „vientisai metodiškai" yra mažai tikėtinas, todėl jis turi būti aiškinamas. Taigi veiklos racionalizavimas psichogenetinio požiūrio rėmuose reiškia vis tvirtesnę „'budrią' metodišką savo gyvenimo kontrolę",[20] „prigimtinių troškimų susistemintam gyvenimo būdui"[21] pajungimą ir „nevaržomo instinktyvaus mėgavimosi gyvenimu"[22] sunaikinimą „*sisteminga* savi*kontrole*".[23]

Kai Weberis lygina pasaulines religijas, jo taikomas kriterijus yra jų įnašas į „išugdymą" veikėjų, kurie yra pajėgūs „nenatūraliai", „vieningai metodiškai" gyventi. Kaip žinia, jis tvirtino, kad toks susistemintas arba nuoseklus gyvenimo būdas pirmiausia pasitaiko tarp religinių virtuozų. Tatai yra veikėjai, kurių pirmenybės turi leksikografinę struktūrą, nes anapusis išganymas visose veikimo situacijose jiems yra dominuojantis kriterijus pasirenkamų veiksmų padariniams įvertinti. [24] Labiausiai į akis krintantis šio įsitikinimų etika pagrįsto gyvenimo būdo požymis yra rigidiškas laikymasis tam tikrų religinių elgesio normų, nepaisant tų normų liepiamų veiksmų įvykdymo alternatyviųjų kaštų pokyčių. Savitumą normų, kurių turi laikytis išganymu suinteresuotas veikėjas, Weberis aiškina atitinkamos religijos pasaulėvaizdžio ypatybėmis. Šių normų apibrėžta „sanktifikacijos technologija", arba „sanktifikacijos metodika" „praktiškai visada reiškia tam tikrų religiškai nepaveiktos, pirmykštės žmogaus prigimties troškimų arba afektų įveikimą. Atskiras konkretus atvejis lemia, su kuo labiausiai kovojama: ar su bailumu, ar su brutalumo ir egoizmo afektais, ar su seksualiniu juslumu, ar dar su kuo nors. Tai, kas konkrečiu atveju laikoma didžiausia kliūtimi charizmatiniam *habitus*, priklauso nuo svarbiausių atskiros religijos turinio charakteristikų."[25]

Savo „nenatūralaus" žmogaus genealogijoje arba psichogenetikoje Weberis pirmiausia domisi sanktifikacijos metodika, kurią jis vadina „asketizmu" ir priešpriešina misticizmui. „Tarpinė gėrybė"[26], kurią sukuria misti-

[19] Žr. anksčiau, 12.1.
[20] Weber M. *Religijos sociologija*. P.194.
[21] Ten pat. P. 191.
[22] Ten pat. P. 105-106.
[23] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. P.101.
[24] Žr. anksčiau, 8.3.
[25] Weber M. *Religijos sociologija*. P. 189-190.
[26] Plg. anksčiau, 5.2.3.

nės sanktifikacijos technologijos panaudojimas, yra mistinis nušvitimas arba „dievybės indo" savijauta, kuri įgyjama kontempliacijos būdu. Tatai savo ruožtu reikalauja „minimizuoti" veiklą.[27] Kad kontempliacija „pasiektų savo tikslą, visi kasdieniai interesai turi būti neutralizuoti."[28] Ir mistinei sanktifikacijos technologijai „reikia tam tikru mastu sistemingai racionalizuoto gyvenimo būdo. Be jo neįmanomas tas susitelkimas, kuris būtinas sakralinei gėrybei pasiekti. Tačiau toks gyvenimo būdas čia nėra priemonė kontempliacijos tikslui pasiekti: racionalizacija yra iš esmės negatyvi ir reiškia vien *gynybą* nuo gamtos ir socialinio pasaulio trukdžių."[29]

Kita sanktifikacijos metodika yra asketizmas, kurį Weberis laiko Artimųjų Rytų ir Vakarų monoteistinių religijų požymiu. Monoteistinis pasaulio vaizdas ir asketinė sanktifikacijos technologija gerai dera vienas su kitu, nes šis pasaulio vaizdas atitinka „religinių veikėjų" savęs kaip „Dievo įrankių" supratimą. Toks savęs supratimas pagrindžia asketine sanktifikacijos technologija kuriamą tarpinę gėrybę. Priemonė pasiekti „Dievo įrankio" savijautą yra rezultatų arba sėkmingos veiklos maksimizavimas. „Tačiau jo (asketo – Z. N.) tas jautimas yra, taip sakant, 'motorinio tipo'. Asketas jaučia Dievą, kai jis suvokia, kad sėkmingai veikia kaip Dievo įrankis, o santykis su Dievu teikia vienybę jo racionaliai etiškai veiklai."[30]

Asketinė sakralinių gėrybių kūrimo sanktifikacijos metodika, kaip ir visos technologijos, gali būti išvystyta arba patobulinta naujovėmis, kurios padidina jų efektyvumą. Šią psichotechnologinę pažangą Weberis laiko pirmiausia išganymo religijų vienuolių nuopelnu. „Todėl vienuolių sanktifikacijos metodika buvo plėtojama vis racionaliau, Indijoje tai darė senasis budizmas, o Vakaruose – jėzuitai, istoriškai reikšmingiausias vienuolių ordinas. <...> Racionali vienuolių sanktifikacijos metodika vis labiau virto fizinės ir psichinės higienos derinimu su tokiu pat metodišku viso mąstymo ir visos veiklos (ir būdo, ir turinio) reguliavimu. Jo tikslas yra visiškas *budrus*, valingas, instinktų netoleruojantis kūno ir sielos procesų *valdymas* bei sisteminga gyvenimo reglamentacija, pajungta religiniam tikslui."[31]

Tą asketinės sanktifikacijos metodikos tobulinimo inovaciją, kuri turėjo didžiausių socialinių-ekonominių pasekmių, Weberis priskiria viduramžių vienuolių ordinams. Dalykas lietė darbo (pirmiausia fizinio), kaip svarbiau-

[27] Weber M. *Religijos sociologija.* P.196.
[28] Ten pat. P. 195.
[29] Ten pat. P. 196-197.
[30] Ten pat. P. 197.
[31] Ten pat. P. 188.

sios priemonės pasijusti Dievo įrankiu, panaudojimą. Jau viduramžiais ši inovacija turėjo svarbių nenumatytų socialinių-ekonominių padarinių, ir tai buvo ūkinis vienuolynų suklestėjimas. Weberis akcentuoja šių padarinių panašumą į tuos, kurių ši sanktifikacijos metodika vėliau turėjo reformacijos laikmečiu. Viduramžių vienuolynuose išplėtotą sanktifikacijos per darbinę askezę metodiką reformacijos laikais perėmė kalvinistai bei protestantų sektos ir padarė ją svarbiausia visuotinai įpareigojančios „profesinės pareigos etikos“ sudedamąja dalimi. „Krikščioniška askezė, kuri iš pradžių bėgo nuo pasaulio į vienatvę, jau iš vienuolyno valdė pasaulį kaip Bažnyčia, nors ir buvo jo išsižadėjusi. Bet apskritai pasaulietinis kasdienis gyvenimas neprarado dėl jos savo natūralaus ir betarpiško pobūdžio. Dabar ji įžengė į gyvenimo rinką, užtrenkė vienuolyno duris ir pradėjo diegti savo metodiką pasaulietiniame *kasdieniame* gyvenime <...>.“[32]

Šitas krikščioniškos askezės įsibrovimas į pasaulį reiškė ir jos vidinį pasikeitimą: nepasaulietinė arba nuo pasaulio bėganti askezė virto pasaulietine askeze. Tačiau šis pasikeitimas iškėlė naujas problemas, nes pats bėgimas nuo pasaulio gali būti traktuojamas kaip sudedamoji asketinės savitvardos technikos dalis. Bėgdamas nuo pasaulio, „religinis virtuozas“ palengvina sau „vieningo metodiško“ gyvenimo būdo uždavinį, nes jis pats tokiu būdu atriboja save nuo daugelio nuodėmingo elgesio pagundų ir galimybių. Įsitraukdamas į to paties išganymo tikslo siekiančių „religinių virtuozų“ vienuolyno bendriją, jis dar labiau palengvina sau savitvardos uždavinį, nes savo veiksmų kontrolę gali perduoti savo viršininkams. Taigi, kai „virtuozas“ minimizuoja savo kontaktus su pasauliu, jis tik labai retai pakliūva į tokias socialinės veiklos situacijas, kuriose susiduriama su sunkiais pasirinkimais – *hard choices*. Taip jis apsaugo save nuo „ribinių situacijų“, kuriose veikla tokiame freime ar referenciniame karkase, kuriame „išganymas“ yra „aukščiausias tikslas“,[33] be pernelyg didelių alternatyviųjų kaštų yra neįmanoma.

Taigi šis religinių asketų sugrįžimas į pasaulį nėra galimas be tam tikro tolesnio asketinės sanktifikacijos metodikos tobulinimo. Tatai yra savitvardos asketinės technologijos, pagrįstos savanorišku būsimųjų pasirinkimo galimybių erdvės apribojimu, perorientavimas į savitvardą, pagrįstą sąmoningu charakterio formavimu arba savęs ugdymu. „<...> puritoniška askezė, kaip ir kiekviena „racionali“ askezė, ugdė žmogaus sugebėjimą vadovautis *'pastoviais motyvais', ypač tais, kuriuos ji pati jam 'diegė'* (kursyvas mano – Z. N.), o ne 'afektais'.

[32] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. P. 137.
[33] Plg. anksčiau, 9.3.3.

Vadinasi, ji ugdė asmenybę *šia* formalia – psichologine žodžio prasme."[34] Šiuo atžvilgiu yra labai iškalbingas Weberio susidomėjimas tokiais savikontrolės būdais, kaip dienoraščio rašymas, jėzuitų – to katalikų ordino, kurio nariai gyveno ir veikė „pasaulyje" – ištobulintoms meditacijos technikoms, Benjamino Franklino propaguota „moraline buhalterija" ir pan. dalykais. Visa tai yra tos „savasties technikos", kurios gali būti panaudotos suaugusio žmogaus[35] charakterio ugdymui arba tobulinimui.

15.2.2 Racionalus gyvenimo būdas kaip egonomikos problema

„Asmenybės *šia* formalia – psichologine žodžio prasme" išugdymą Weberis supranta kaip išliekantį asketinio protestantizmo paveldą, kurio antspaudu lieka paženklinta taip pat ir sekuliarizuota modernioji „profesinė kultūra". Aš nenagrinėsiu klausimo, ar ir kaip Weberio hipotezę, kad pats pirmasis pasaulio istorijoje racionalaus kapitalizmo atsiradimas buvo sąlygotas taip pat ir „naujo žmogaus" atsiradimo, galima empiriškai patikrinti taip, kad to tikrinimo rezultatai nebekeltų didesnių abejonių.[36] Talcottas Parsonsas savo garsiojoje knygoje *The Structure of the Social Action* tvirtino, kad teoretikų, besiremiančių visiškai skirtingomis filosofinėmis ir metodologinėmis prielaidomis, idėjų konvergenciją galima laikyti įrodymu, kad konvergencijos taške tikėtinai glūdi kažkas teisinga. Jeigu šiuo kriterijumi mes pamatuotume psichogenetiškai interpretuotą Weberio tezę, tai turėtume į ją žiūrėti labai rimtai. Tezei, kad modernybės pradžia reiškė ir tokį dalyką, kaip „naujojo žmogaus" atsiradimas, atstovauja ir tokie įtakingi mąstytojai kaip Norbertas Eliasas savo žmogaus „civilizavimo" istorijoje ir Michelis Foucaultas savo žmogaus „disciplinavimo" istorijoje.

Dėl šios konvergencijos tuo įdomesnis yra klausimas, ar racionalaus pasirinkimo prieigoje esama konceptualių resursų susidoroti su šia psichogenetine problematika. Ieškant tokių resursų, patartina iš pradžių atkreipti į 5 paveiksle pavaizduoto stačiakampio viršutinę dalį, kuri nuo likusios dalies atribota horizontalia

[34] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 105.

[35] Krinta į akis ir tai, kaip rimtai Weberis žiūrėjo į asketinio protestantizmo sektų doktrinas, kurios teigė, kad yra galimas staigus ir dramatiškas „nusidėjėlio" „vidinis atgimimas" (žr., pvz.: Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 129-131). Weberis aiškiai nebuvo tos nuomonės, kad ankstyvosios socializacijos patirtys taip suformuoja žmogaus charakterį, kad jo darosi nebeįmanoma pakeisti.

[36] Kai kurias pastabas šiuo klausimu pateiksiu knygos „Priede".

linija. Ten įdėtos „storosios“ veiklos racionalumo sąvokos, kurios racionalumo atribuciją laiko priklausoma nuo tam tikrų daugiau ar mažiau griežtų sąlygų, kurias turi įvykdyti veikėjo pirmenybės. Weberis tokios „storosios“ veiklos racionalumo sampratos griebiasi tada, kai jis veiksmo racionalumą laiko priklausomu nuo to, ar šis veiksmas yra sąlygotas „pastovių motyvų“, ar šie pastovūs motyvai veikėjo buvo įgyti kaip tam tikrų gerai apsvarstytų „galutinių sprendimų“[37] rezultatas ir ar visas gyvenimo būdas yra „vieningas metodiškas“.

Tik įvedus šias papildomas sąlygas, analitinė racionalaus veiksmo teorija gali atsižvelgti į tam tikras ikianalitines intuicijas, kurios yra susijusios su predikato „x yra racionalus“ vartojimu kasdienėje kalboje. Prie šių intuicijų priklauso veiksmo, kurį lemia vien tik veikėjo „norai“, skyrimas nuo veiksmo, kurį priežastingai sąlygoja jo „interesai“. Tik pastarasis veiksmas šnekamojoje kalboje vadinamas „racionaliu“. Šis skyrimas neimplikuoja jokių teiginių apie tai, koks turi būti pirmenybių turinys, kad veikėjas galėtų būti kvalifikuotas kaip toks veikėjas, kuris elgiasi pagal savo interesus. Minėtą skirtumą galima analitiškai pagauti, pvz., arba vienu, arba kitu toliau formuluojamu reikšmės postulatu. Taip, galime teigti, kad „interesai“ yra tokie veikėjo norai, kurie (a) išreiškia jo elgesio dispozicijas, kurios yra jam pačiam priimtinos, kurias jis sąmoningai pasirinko ir kurias jis pats sau išsiugdė; arba (b) kad veikėjo elgesį sąlygoja jo interesai, jeigu tas elgesys yra transtemporaliai nuoseklus. Veikėjas, kurio norai arba elgesys atitinka pateiktas sąlygas, gali būti laikomas autonomiškai veikiančiu veikėju.[38]

Jeigu dabar Weberio griežtai racionalios ūkinės veiklos galimybės sąlygų psichogenetinę sampratą pamėginsime išreikšti šių sąvokų kalba, tai gausime dvi tezes, kurias kartu galime laikyti ir garsiosios „Weberio tezės“, suformuluotos jo veikale *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*, psichogenetinės interpretacijos eksplikacija:

(1) „griežtai racionaliai“ veikti gali tik autonomiški veikėjai (analitinė arba „kvazitranscendentalinė“ tezė);
(2) autonomiškų veikėjų didelių populiacijų atsiradimą priežastingai sąlygojo „protestantiškoji etika“ (istorinė tezė).

[37] Plg. Weber M. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften“. S. 507-508.

[38] Apie skirtingas individualaus veikėjo autonomijos sampratas žr.: Christman J. (Hrsg.) *The Inner Citadel. Essays on Individual Autonomy.* N.Y.: Oxford UP, 1989. Apie „autonomijos“ sąvokos istoriją žr.: Schneewind J. B. *The Invention of Autonomy. A History of Modern Moral Philosophy.* Cambridge UP, 1998. Apie predikato „x yra racionalus“ taikymo norams problematiką žr.: Küsser A. *Dimensionen der Kritik von Wünschen.* Fr.a.M.: Athenäum, 1989.

Taigi tai, ką siūlo Weberis ir kai kurie kiti „psichogenetikai", yra autonomiškų veikėjų istorinė „genealogija".

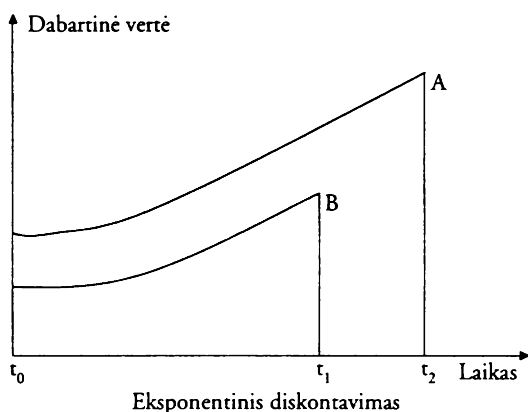
Toliau dėstydamas aš remiuosi antrąja (b) veikėjo „autonomijos" samprata, kuri autonomiją tapatina su transtemporaliai nuosekliu gyvenimo būdu. Dėl dviejų priežasčių: (1) ši samprata turinio požiūriu yra kažkiek artimesnė Weberio „racionalaus gyvenimo būdo", kaip „vieningo metodiško" būdo, sampratai negu autonomija pirmąja (a) prasme; (2) veikėjų autonomiją antrąja (b) prasme prielaidauja tie analitinės teorijos pritaikymai „abstrakčioje ūkio teorijoje", kuriuos Weberis suvokia kaip moderniųjų „nacionalinių ūkių" būklių idealius atvaizdus.

O būtent, šią autonomijos sampratą suponuoja neoklasikinė ekonomika – ir gamintojų, vartotojų elgesio teorijoje. Juk neoklasikiniai vartotojai maksimizuoja naudos funkcijas, kurios yra apibrėžtos ne tik dabartinėms, bet ir visoms būsimoms gėrybėms. Neoklasikinė vartotojo elgesio teorija visai nebūtinai prielaidauja, kad „griežtai racionalus" veikėjas būsimąsias ir dabartines vertybes vertina vienodai. Dvidešimtmečiui Jonui visiškai nėra iracionalu šiandieniniams 100 litų teikti pirmenybę prieš 120 litų po 40 metų, nes pasvėrę 120 litų tikimybe būti gyvam ir po 40 metų, veikiausiai gautume tikėtiną vertę, kuri yra mažesnė už 100 šiandieninių litų tikėtiną vertę. Būsimųjų gėrybių dabartinės vertės mažėjimas priklausomai nuo jų nuotolio ateityje gali būti analitiškai aprašytas vadinamąja diskontavimo funkcija. Jeigu dabartinė būsimųjų gėrybių vertė yra eksponentiškai diskontuojama, tai veikėjo pirmenybės yra transtemporaliai nuoseklios. Tokiu atveju yra įvykdyta minimali sąlyga, kad veikėjo gyvenimo būdą būtų galima laikyti „racionaliu" arba „vieningu metodišku".

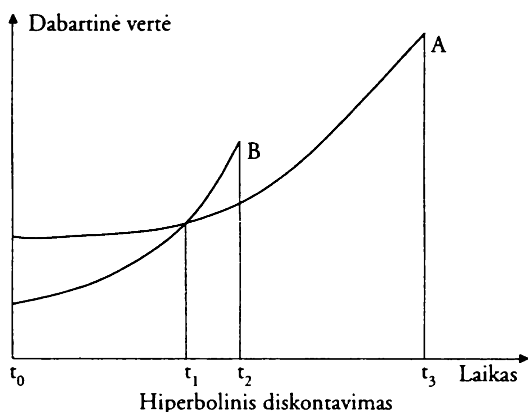
Tobulas arba „griežtas" fiktyvių „abstrakčios ūkio teorijos" veikėjų racionalumas kartu reiškia, kad nesama jokio skirtumo tarp jų norų ir interesų ir kad jiems neiškyla jokių problemų veikti pagal savo interesus, įveikiant savo dabartinius norus. Taigi jiems nėra žinomas tas fenomenas, kurį iš savo patyrimo gerai pažįsta kiekvienas „realus" veikėjas, – valios silpnumas arba „trumparegystė" (angl. *myopia*).[39] Valios silpnumo auka tampa veikėjas, kuris laiko momentu t_0 būsimajai gėrybei A laiko momentu t_3 teikia pirmenybę prieš būsimąją gėrybę B laiko momentu t_2; tačiau kai ateina tam tikras laiko

[39] Apie „valios silpnumą" esama tiek daug filosofinės literatūros, kad jos čia neįmanoma apžvelgti. Žemiau pateikta „sudėtinio subjekto" yra tik viena iš daugelio galimybių aprašyti ir aiškinti šį reiškinį, kurias galima aptikti šios srities literatūroje. Įvairių požiūrių apžvalgą žr.: Walker A. F. „The Problem of Weakness of Will" // *Nous*. 1989. Vol. 23. N. 4. P. 653-676.

momentas t_1, jis keičia savo pirmenybę, ir tada jis nuo laiko momento t_1 iki laiko momento t_2 teikia pirmenybę B prieš A. Ne kiekvieną pirmenybių pasikeitimą galima laikyti valios silpnumo išraiška. Apie valios silpnumą galima kalbėti, jeigu veikėjas po gėrybės B suvartojimo laiko taške t_2 gailisi dėl gėrybės B pasirinkimo laiko momentu t_1. Apie veikėją, kuriam atsitinka tokie pirmenybių pokyčiai, analitinėje racionalaus pasirinkimo teorijoje sakoma, kad jis hiperboliškai diskontuoja būsimųjų gėrybių vertę. Hiperboliškai diskontuojančio veikėjo elgesys yra transtemporaliai nenuoseklus. Skirtumą tarp eksponentinio ir hiperbolinio diskontavimo iliustruoja 11 paveikslas (ordinačių ašis žymi dabartinę būsimųjų gėrybių vertę, kuri yra tuo mažesnė, kuo tolimesnėje ateityje tos gėrybės yra).

Eksponentinis diskontavimas

Hiperbolinis diskontavimas

11 paveikslas

Tatai nėra toks egzotiškas fenomenas kaip kad kamuolinis žaibas ar grynai vertybiškai racionalus veiksmas: „atrodo, kad laikinas pirmenybės teikimas prastesnei alternatyvai tuo momentu, kai ji yra betarpiškai pasiekiama, yra universali savybė, būdinga mūsiškajam uždelsimo suvokimui."[40] Savo „melioristinio elgesio" teorijoje, kuri yra viena iš svarbiausių elgesio teorijos alternatyvų racionalaus pasirinkimo teorijai,[41] Richardas Herrnsteinas tvirtina, kad elgesio „natūralusis dėsnis" yra ne eksponentinis, o hiperbolinis diskontavimas.[42] Šią tezę jis pagrindžia eksperimentinio gyvūnų elgsenos tyrimo rezultatais. Jeigu sutinkame su šia pažiūra, tai transtemporaliai nuoseklų elgesį turime laikyti ribiniu atveju, kuris reikalauja paaiškinimo. Tatai iš esmės yra ta pati pamatinė įžvalga, kuria Weberis remiasi, kai jis susistemintą arba transtemporaliai nuoseklų gyvenimo būdą traktuoja ne kaip savaime suprantamą, o kaip istoriškai atsiradusį fenomeną.

Ar yra įmanoma remiantis racionalaus pasirinkimo teorija paaiškinti ir silpnavališką, ir transtemporaliai nuoseklų elgesį? Mėginant tai daryti, reikia grįžti prie apatinės stačiakampio dalies (žr. 5 pav.), atsisakant „storos" racionalumo sąvokos kaip prielaidos, kurioje pirmenybių pastovumas laike jau yra numatytas. Po šio manevro kaip prielaida bus vartojama tik kuri nors „liesoji" veiklos racionalumo sąvoka, kuri suteikia nomologinę bazę tam tikromis ribinėmis sąlygomis paaiškinti ir silpnavališką, ir transtemporaliai nuoseklų elgesį.

Šis manevras atveria tyrimo sritį, kuriai Georgas Ainslie siūlė „pikoekonomikos" (angl. *picoeconomics*),[43] o Thomas Schellingas[44] – „egonomikos" (*egonomics*) pavadinimą. Tai iš esmės yra mėginimas pateikti tam tikros „ekonominės psichologijos" apmatus, racionalaus pasirinkimo teoriją panaudojant aiškinti procesus, kurie standartiniuose racionalaus pasirinkimo teorijos pritaikymuose yra traktuojami kaip „subintencionalaus lygmens" procesai. Šioje standartinėje sampratoje individualus veikėjas su savo pirmenybėmis ir nuomonėmis laikomas monolitiniu subjektu, kuris kartu yra galutinis ir

[40] Ainslie G. „Beyond Microeconomics. Conflict among Interests in a Multiple Self as a Determinant of Value" // Elster J. *The Multiple Self.* Cambridge: Cambridge UP, 1985. P. 143.

[41] Žr.: Herrnstein R. J. „Rational Choice Theory. Necessary but not Sufficient" // *American Psychologist.* 1990. Vol. 45. Nr. 3. P. 356-367.

[42] Žr.: Herrnstein R. J., Prelec D. „Melioration" // Loewenstein G., Elster J. (Eds.) *Choice over Time.* N.Y.: Russell Sage Foundation, 1992. P. 235-264

[43] Ainslie G. *Picoeconomics. The Strategic Interaction of Successive Motivational States within the Person.* Cambridge: Cambridge UP, 1992.

[44] Schelling Th. *Choice and Consequence.* Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1984. P. 63.

tvirtas kaip uola (angl. *rock bottom*) pamatas kolektyvinių faktų aiškinimams. Pikoekonomikoje veikėjo veiksmai laikomi jo dalių, kurioms priskiriamos veikėjų savybės, sąveikos „kolektyviniais padariniais". Taip subjektas ištirpsta sąveikaujančių homunkulų arba „subsubjektų" aibėje. „Panašiai kaip klasikinė ekonomika aprašo sandorius dėl ribotų resursų tarp institucijų ir panašiai kaip mikroekonomika aprašo tokius sandorius tarp individų, pikoekonomika aprašo sąveikas, kurios yra panašios į sandorius tarp dalių, kurias galima aptikti individo viduje ir kurių objektas yra individo elgesio riboto pajėgumo kontrolė."[45]

Tokią pat strategiją galima aptikti taip pat ir kitose tyrimo srityse, kuriose gvildenama racionalumo problema. Taip yra, pavyzdžiui, kognityviuosiuose psichologiniuose informacijos apdorojimo žmogaus „intelekte" modeliuose, kuriuose intelektas vaizduojamas kaip hierarchija homunkulų, kurie nuo vieno hierarchijos lygmens prie kito darosi vis bukaprotiškesni, nes jų funkcijos tampa vis paprastesnės.[46] Iš esmės ta pati „sudėtinio subjekto" (*multiple self*) schema, kuri dirbtinio intelekto tyrimuose taikoma problemų sprendimui modeliuoti, egonomikoje panaudojama pirmenybių kitimui arba jų stabilizacijai aiškinti. „Pagrindinė egonominio mąstymo strategija buvo interpersonalinės ekonominės teorijos taikymas asmens vidinio konflikto ir kooperacijos problemoms. Teorijos, kurios ypač gerai tinka tokiems taikymams, yra derybų teorija, kolektyvinio veiksmo teorija, socialinio pasirinkimo teorija, lošimų teorija ir paskirstomojo teisingumo teorija."[47]

Esama, beje, kelių racionalaus veiksmo teorijos „egonominio praplėtimo" versijų.[48] Pateiksiu tik tą, kurią pasiūlė Jonas Elsteris.[49] Joje „aš" yra vaizduojamas kaip aibė jo dalių, kurios yra laikinės arba biografinės „aš" fazės. Pagal šį požiūrį Jonas Petraitis susideda iš „Jono-Petraičio-1995", „Jono-Petraičio-1996" ir t.t. Tam tikriems santykių tarp įvairių laikinių „aš" fazių aspektams modeliuoti galima taikyti garsųjį kalinio dilemos lošimo modelį. Tas modelis vaizduoja problemą, su kuria veikėjai susiduria, kai jie

[45] Ainslie G. Picoeconomics. P. XIII.
[46] Žr.: Dennett D. C. *Brainstorms. Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Brighton, Sussex: The Harvester Press, 1981. P. 80-81, 122-124.
[47] Elster J. „Weakness of Will and the Free Rider Problem" // *Economics and Philosophy*. 1985. Vol. 1. P. 231-265.
[48] Žr. reprezentatyvius tokių tekstų rinkinius: Elster J (Ed.) *Multiple Self*. Cambridge: Cambridge UP, 1986; Loewenstein G., Elster J. (Ed.) *Choice over Time*. N.Y.: Russell Sage, 1992. Žr. taip pat: Schelling Th. *Choice and Consequence*
[49] Žr.: Elster J. „Weakness of Will and the Free Rider Problem".

svarsto, ar jie kooperuosis, kad sukurtų tam tikrą kolektyvinę gėrybę. Kiekvienam atskirai paimtam veikėjui būtų geriausia, jei jis galėtų „važiuoti zuikiu" savo kooperacinio partnerio sąskaita. Antras pagal gerumą ir kartu kolektyviai optimalus sprendimas jam būtų kooperatyvus abiejų lošėjų elgesys. Tačiau jeigu kiekvienas veikėjas siekia savo naudos ir permato visą situaciją, tai galima tik laukti, kad nė vienas iš jų nesikooperuos. Tokiu būdu bent jau galima išvengti likimo tapti nekooperatyviai besielgiančių partnerių išnaudojimo auka.

Tačiau šią problemą galima aptikti jau intrapersonaliniame lygmenyje – kaip ankstesnių „aš" fazių kooperatyvaus elgesio vėlesnių jo fazių atžvilgiu problemą. Jaunasis „Jonas-Petraitis-1995" elgiasi „Jono-Petraičio-2021" arba „Jono-Petraičio-2022" atžvilgiu kooperatyviai, jeigu jis rūpinasi jų gerove ir atsisako kai kurių dabartinių savo norų patenkinimo geresnės savo partnerių būklės labui. Iškilus klausimui, kokiu būdu įmanoma maksimizuoti kolektyvinę visų „subpetraičių" gerovę, visiems jiems galima patarti kooperuotis realizuojant Johno Rawlso vadinamąjį „racionalų gyvenimo planą".[50] Pagal šį planą ankstesniųjų „subsubjektų" norai yra aukojami vėlesniųjų „subsubjektų" naudai, jeigu tuo transtemporaliai maksimizuojama visos „vidinės visuomenės" visuminė nauda.

Problema, kuri kyla realizuojant šį planą, yra iš esmės ta pati, kaip ir tuo atveju, kai realizuojamas kolektyvinio veikimo planas, kurį suderino veikėjai, įvelti į kalinio dilemos tipo situaciją. „Jonas-Petraitis-2005" yra suinteresuotas, kad visi ankstesnieji Petraičiai tiksliai laikytųsi bendrojo gyvenimo plano. Tačiau jo paties geriausias pasirinkimas yra ne laikytis gyvenimo plano direktyvų ir taip įvykdyti savo įsipareigojimus vėlesnės „aš" dalies atžvilgiu, o vien tik gyventi „sau". Juk tas, kas netiki „amžinuoju sugrįžimu", negali tikėtis, kad 2005 metai ateis dar kartą.

Kaip galima išvengti nekooperatyvaus dalinio aš elgesio arba, kitaip sakant, transtemporaliai nenuoseklaus gyvenimo būdo? Strategijos, kurios gali būti panaudotos šiam tikslui, „egonominėje" literatūroje vadinamos „savitvardos (*self-management*) technikomis".[51] Tokios strategijos būna dviejų tipų – ekstrapsichinės ir intrapsichinės.[52] Pirmuoju atveju veikėjas išvengia transtemporaliai nenuoseklaus elgesio, jau dabar numatydamas savo būsi-

[50] Žr.: Rawls J. *A Theory of Justice.* Oxford: Clarendon Press, 1972. P. 407-424.
[51] Žr., pvz..: Schelling Th. *Choice and Consequence.* S. 63; Elster J. *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality.* Cambridge: Cambridge UP, 1983. P. 53.
[52] Žr.: Elster J. *Ulysses and the Sirens.* P. 103-111.

mąjį valios silpnumą ir taip jau dabar pakeisdamas savo būsimąją galimybių aibę – *opportunity set*, kad silpnavališkas elgesys nebebūtų galimas pagundai priartėjus. Garsus literatūrinis tokios strategijos pavyzdys yra Homero pasakojimas, kaip Odisėjas prisirišo prie savo laivo stiebo, kai jis turėjo praplaukti pro sirenų nusėstas uolas.

Tuo atveju, kai taikomos intrapsichinės strategijos, pasinaudojama Weberio vadinamuoju „vidiniu aktyvumu", kuriuo veikėjas mėgina paveikti savo nusistatymus ir savo „širdį". Čionai priklauso dėmesio ir emocijų kontrolė. Svarbiausia ir kartu teoriškai įdomiausia iš tokių strategijų yra nusistatymas sau elgesio asmeninių taisyklių, kurių visuma yra savotiška vidinė „aš" konstitucija, kuri lygiai taip pat gina nuo silpnumo ir lengvabūdiškumo nuodėmių, kaip kad politikus, o taip pat ir piliečius nuo jų apsaugo valstybės konstitucija. Kai tokia taisyklė tam tikro tipo situacijoms yra nusistatyta, tai tokiai situacijai pasikartojus, situacinis naudos ir kaštų apskaičiavimas nėra taikomas. Neklausiama, koks sprendimas šioje situacijoje čia ir dabar yra geriausias, o pasikliaujama nusistatyta taisykle, kuri nurodo, ką reikia daryti tokio tipo situacijose. Kai šitas savęs suvaržymas taisykle „iš vidaus" yra efektyvus, individualaus elgesio eigoje galima pastebėti tam tikrus taisyklingumus ar reguliarumus, kuriuos liaudies psichologija – *folk psychology* – klasifikuoja kaip veikėjo tam tikrų dispozicijų, įpročių ar charakterio savybių pasireiškimus.

15.2.3 Religija ir „racionalus gyvenimo būdas"

Čia nėra galimybės toliau nagrinėti RPP pikoekonominio gilinimo ir plėtojimo empirinių ir teorinių problemų. Užtenka tik konstatuoti, kad šis išplėtojimas racionalaus pasirinkimo prieigai suteikia organus, kurie gali padaryti ją imlesnę Weberio užmojams jam nagrinėjant klausimą apie religijos reikšmę gyvenimo būdo racionalizavimui. Šiuo atžvilgiu yra įdomi ne tik jo asketizmo tipologija, kurioje asketinės praktikos priklausomai nuo to, ar jose dominuoja ekstrapsichinės ar intrapsichinės technikos, yra priskiriamos nepasaulietinio arba pasaulietinio asketizmo tipams. Man rūpi nustatyti, kokią pažintinę vertę turi pats Weberio keliamas klausimas apie psichogenetinę religijos reikšmę.

Jeigu mes atsižvelgiame į pikoekonominių tyrimų rezultatus, tai pasidaro kiek labiau įtikinama Weberio hipotezė, kad „ikimoderniosiose" visuomenėse religija turėjo nepaprastai didelę priežastinę reikšmę, kasdienę žmo-

nių veiklą transformuodama į transtemporaliai nuoseklius gyvenimo būdus. „Modernizavimo procesas yra perėjimas nuo *atsitiktiniu būdu tarpusavyje susijusių gyvenimo įvykių* prie *galimos numatyti gyvenimo eigos.* Mirtis ikimoderniųjų visuomenių gyventojams buvo toks įvykis, kuris galėjo ištikti bet kada. Net ir tie žmonės, kurie išgyvendavo pirmuosius gyvenimo metus su jų ypatingai aukštu mirtingumu, neįgydavo jokių patikimų perspektyvų kokio nors apibrėžto ilgumo gyvenimo tarpsniui. Tatai galiojo net ir „normaliais“ laikotarpiais, nekalbant jau apie dažnus katastrofų proveržius, tokius kaip karai, epidemijos ir badas.“[53]

Moderniosiose industrinėse visuomenėse mirtis taikos metais yra toks įvykis, kuris pirmiausia paliečia ribotą senų ir pagyvenusių žmonių ratą. Dauguma šių visuomenių narių turi pakankamai „šiapusių“ paskatų kurti „racionalius gyvenimo planus“ ir savo gyvenimo būde išvengti transtemporalaus nenuoseklumo. Gyvenimas malthusiškajame neapskaičiuojamų pavojų ir visur esančios mirties pasaulyje davė mažai šiapusių paskatų ilgalaikiam gyvenimo planavimui ir tų planų įgyvendinimui. Weberio formuluojamai problemai tai reiškė, kad tokiose visuomenėse turėjo būti labai stipriai (taip pat ir hiperboliškai) diskontuojama būsimųjų gėrybių vertė. Taip pat ir garsusis „ateities šešėlis“, kuriam daugelis tyrinėtojų racionalaus pasirinkimo prieigoje teikia lemiamą reikšmę aiškinant abipusę kooperaciją kalinio dilemos situacijose,[54] žmonėms, kurie nėra labai tikri, kad jie ateinančiais metais dar gyvens, gali būti tik daug trumpesnis negu tiems žmonėms, kurie yra ganėtinai tikri, kad jie dar atgaus savo įmokas pensijų fondams.

Esant šioms ribinėms sąlygoms, tokios fundamentalios išganymo religijų pasaulio vaizdo idėjos kaip sielos nemirtingumas, gyvenimo tąsa anapus su ten įgyvendinamu kompensuojamuoju teisingumu visiškai galėjo stimuliuoti transtemporaliai nuoseklų elgesį. Jeigu žmonės dažnai nežmoniškomis aplinkybėmis vis dėlto gyveno ir veikė ne kaip „trumparegiai“ gyvūnai, tai prie to prisidėjo ir religinės paskatos, kurios tiekė „kompensatorius“[55] kaip pakaitalus trūkstamoms šiapusėms „metodiško gyvenimo būdo“ paskatoms. Jeigu veikėjas mano, kad jis gyvena kosminiame panoptikume, kuriame visus jo veiksmus ir mintis žino nematomas prižiūrėtojas, ir jeigu jis tiki anapusiu

[53] Kohli M. „Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente“ // Friedrichs J., Mayer K. U., Schluchter W. (Hrsg.) *Soziologische Theorie und Empirie.* Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997. S. 287-288.
[54] Žr.: Axelrod R. *The Evolution of Cooperation.* N.Y.: Basic Books, 1984.
[55] Plg. Stark R. W., Bainbridge W.S. *A Theory of Religion.* N.Y.: Peter Lang, 1987. P. 35-38.

atpildu, tatai negali neturėti įtakos jo atsparumui pagundoms ir jo paklusnumui normoms, įpareigojančioms kooperuotis. George Ainslie, „asmeninės taisyklės“ veiksmingumą aiškinantis kaip rezultatą „privačių lažybų“, kurias veikėjas sukerta pats su savimi, kai jis dabartinį savo elgesį pagundos atžvilgiu traktuoja kaip savo būsimojo elgesio precedentą, galiojantį visoms panašaus pobūdžio situacijoms, apibūdina tokį tikėjimą kaip „antgamtišką įprastų viešų lažybų versiją“.[56] Kai veikėjas eina įprastų viešų lažybų, tai jis, paviešindamas savo pasiryžimą pakeisti gyvenimo būdą, šiek tiek apsisaugo nuo nepageidaujamo elgesio „recidyvų“. Jeigu jis savo gyvenimo pakeitimo pažado neįvykdo, tai jis rizikuoja prarasti pasitikėjimą kitų veikėjų akyse. Religingo veikėjo elgesio atveju bukmekerio vaidmenį veikėjo lažybose prisiima Dievas.

Taigi religijų, kaip veiksnio, nuo kurio priklauso gyvenimo būdo racionalumas jo transtemporalaus nuoseklumo prasme, vaidmenį galima apibrėžti taip: religijos savo anapusės palaimos pažadais ir anapusių bausmių grasinimais sukuria tam tikrą minėto racionalumo perteklių. Tatai yra perteklius palyginti su tuo gyvenimo būdo intertemporalaus nuoseklumo laipsniu, kurio galima būtų tikėtis, atsižvelgiant vien tik į „objektyvias“ šio gyvenimo būdo sąlygas.

Šio perviršio dydį Weberis norėjo susieti su atitinkamos konfesijos religinės etikos ir dogmatikos savitumu. „Eilinis viduramžių katalikas pasaulietis etiniu požiūriu gyveno ‘šia diena’. <...> Bažnyčia visai realistiškai atsižvelgė į tai, kad žmogus *nėra* absoliučiai ir vienareikšmiai determinuotas ir jo neįmanoma vienareikšmiai įvertinti. Ji atsižvelgė į tai, kad žmogaus dorovinį gyvenimą paprastai sudaro labai prieštaringi poelgiai, kuriems įtaką daro priešingi motyvai.“[57] Tokį supratimą atitiko katalikų Bažnyčios teikiama sakramentų malonė, kuri esmingai susilpnino jos pasekėjų religines paskatas transtemporaliai nuosekliai gyventi. Kalvinizmas, pasak Weberio, galėjo kur kas stipriau priešintis „natūraliam polinkiui“ hiperboliškai diskontuoti būsimųjų gėrybių vertę, nes kalvinistas negalėjo „tikėtis išpirkti silpnybės ir lengvabūdiškumo valandas geros valios koncentracija kitomis valandomis“.[58] Todėl kalvinizmas galėjo išugdyti dideles mases veikėjų, kurie gyveno ir veikė transtemporaliai nuosekliai dar anksčiau, negu susiklostė tokia ūkio tvarka, kuri tokį gyvenimo būdą galėjo sukurti vien tik šiapusėmis paskatomis.

[56] Ainslie G. *Picoeconomics*. P. 212. Taip pat žr. ibidem. P. 203, kur Ainslie iš esmės pripažįsta, kad weberiškasis tikėjimo predestinacija poveikio kalvinistų elgesiui aiškinimas yra teisingas.

[57] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. P. 102.

[58] Ten pat. P. 103.

15.3 Antroji latentinė Weberio tiksliškai racionalios veiklos sąvoka

Ankstesniame poskyryje aš orientavausi į „antropologinę-charakterologinę“ Weberio savo pozicijos interpretaciją, išryškėjusią diskusijoje dėl jo garsiosios „protestantiškosios etikos tezės“, kurioje jis pats dalyvavo. Tačiau jau esame nustatę, kad pati ši tezė yra ambivalentiška, nes pats Weberis „kapitalizmo dvasią“ vienu atveju supranta kaip ypatingą žmogaus tipą, kuriam būdingas transtemporaliai nuoseklus gyvenimo būdas ir vidinė autonomija, o kitu atveju – kaip ypatingą ūkio etiką.[59]

Jeigu mes remiamės šia antrąja kapitalizmo dvasios interpretacija, tai asketinio protestantizmo įnašas į „racionalaus kapitalizmo“ atsiradimą yra ne tokio kapitalizmo poreikiams tinkančio „naujo žmogaus“ išugdymas, o toks pasikeitimas religinės etikos normų, kuris anticipavo laisvosios rinkos ūkio poreikius. Weberis konstatuoja universalią išganymo religijų etinių doktrinų tendenciją reglamentuoti ūkinius jos išpažinėjų santykius „broliško“ arba „kaimyniško“ solidarumo normomis. Todėl jos reguliariai veikia prieš „ekonomikos sudalykinimą rinkos mainų pagrindu“[60] kaip kliūtis, nors ji ir nėra neįveikiama, nes „religijos galia <...> nėra neribota“.[61] Jeigu protestantizmo etika galėjo suvaidinti savo paprastai išganymo religijų etikoms nebūdingą „ekonomikos sudalykinimo rinkos mainų pagrindu“ katalizatoriaus vaidmenį, tatai plaukė iš to, kad ji „atsisakė meilės universalizmo, racionaliai sudalykino bet kokį veikimą pasaulyje kaip tarnavimą Dievo valiai – galutine savo prasme visiškai nesuprantamai, bet vis dėlto aiškiai pažįstamai; racionaliai sudalykino taip pat ir malonės būklės įgijimą ir taip priėmė ekonominio kosmoso, kuris buvo nuvertintas kaip tvariniškas ir sugadintas, sudalykinimą – kaip Dievo pageidaujamą ir kaip jo duotą medžiagą pareigos vykdymui.“[62]

Tatai reiškia, kad asketinis protestantizmas dar iki racionalaus kapitalizmo triumfo pasiūlė iš esmės tą pačią ūkio etiką, kurią ūkiniams veikėjams primetė laisvosios rinkos dalykiniai suvaržymai. Tai buvo ūkio etika, kuri ištirpdė išorinės moralės ir vidinės moralės dualizmą. Tradicionalisti-

[59] Žr. anksčiau, 12 sk.
[60] Weber M. *Religijos sociologija*. P. 246.
[61] Ten pat. P. 237.
[62] Weber M. „Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Zwischenbetrachtung: Theorie der Stufen und Richtungen der religiösen Weltablehnung“. S 545-546.

nė ūkio etika reikalavo solidarumo su savo giminės, miesto, konfesijos ir t.t. nariais ir nesmerkė oportunistinio elgesio „svetimųjų" atžvilgiu, o naujoji etika iš visų reikalauja „laikytis to, kas pasižadėta",[63] ir su šia išlyga, leido visų atžvilgiu siekti savo naudos. Taip ankstesnę gentinę brolybę (*tribal brotherhood*) pakeitė formalus legalistinis universalus svetimumas (*universal otherhood*).[64]

15.3.1 Pasaulietinės kapitalistinės ūkio etikos sisteminio klasifikavimo problema

Weberis asketiškų protestantinių „racionalaus kapitalizmo" pionierių verslo veiklą klasifikavo kaip inspiruotą įsitikinimų etikos arba vertybiškai racionalią, nes jų įsipareigojimas naujos ūkio etikos normoms buvo motyvuotas religiškai (paklusnumo Dievo valiai), galutinis tos veiklos tikslas buvo ne pelnas ar kitokios šiapusės gėrybės, o įgijimas įrodymų savo išrinktumui „amžinajam gyvenimui". Šis klasifikavimas jau akivaizdžiai nebetiko „racionaliai kapitalistinei" verslo veiklai po to, kai „kapitalizmo dvasia" prarado savo religinį pagrindą.[65] Šiaip ar taip, „racionaliai kapitalistinė" verslo veikla yra griežtai tiksliško racionalaus veiksmo paradigma, kuri yra analitiškai pavaizduota ribinės naudos teorijoje.

Kartu Weberis konstatuoja, kad ūkio etika yra ne fantomas, o svarbus gyvybinis „racionalaus kapitalizmo" elementas. Weberiui visam gyvenimui išliko įspūdis, kurį jam paskutiniajame XIX a. dešimtmetyje paliko darbas su biržos anketomis, kai jis nustebęs konstatavo, kad biržos žmonės milžiniško dydžio sandorius atlieka pasitikėdami vien „pažado nepažeidžiamumu": „rinkos metraščiuose yra beveik negirdėta, kad sunkiausiai kontroliuojami ir įrodomi, ženklais sudaryti susitarimai būtų sulaužomi."[66] Todėl jis dabar susidūrė su problema, kaip būtų galima sistemiškai klasifikuoti į šios etikos normas orientuotą ūkinę veiklą.

Jo teiginiai šiuo klausimu yra ambivalentiški. Viena vertus, Weberis tvirtina, kad šios etikos normos „šiandieninio" kapitalizmo sąlygomis yra dar viena

[63] Weber M. WuG. S. 383.
[64] Plg. Nelson B. *The Idea of Usury. From Tribal Brotherhood to Universal Otherhood.* 2nd ed., enlarged. Chicago: University of Chicago Press 1969.
[65] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 162-163.
[66] Weber M. WuG. S. 383.

aibė išorinių ūkinės veiklos apribojimų, kurių veikėjai turi paisyti (nepriklausomai nuo jų „vidinių“ nuostatų šių normų atžvilgiu) dėl jiems priešingu atveju gresiančio ūkinio žlugimo. „Ir, žinoma, dar mažiau mes linkę teigti, jog tolesnio *šiandienos* kapitalizmo egzistavimo sąlyga yra ta, kad pavieniai kapitalistinio ūkio dalyviai, pvz., verslininkai ar modernios kapitalistinės įmonės darbininkai, subjektyviai įsisąmonintų šias etines maksimas. Šių dienų kapitalizmo ekonominė santvarka yra gigantiškas kosmosas, kuriame individas atsiduria gimdamas. Šis kosmosas jam, bent jau kaip individui, iškyla kaip faktiškai nepakeičiamas kiautas, kuriame jis turi gyventi. Individas, kiek jis įtrauktas į rinkos santykius, priverstas paklusti šio kosmoso primetamoms ekonominės veiklos normoms. Fabrikantas, ilgą laiką nepaisantis šių normų, bus neišvengiamai eliminuotas lygiai kaip neišvengiamai bus išmestas į gatvę tas darbininkas, kuris negali ar nenori prie jų prisitaikyti.“[67] Jeigu fabrikantas arba biržos spekuliantas nepaiso normos vykdyti „tai, kas pasižadėta“, tai kiti verslo žmonės vengs jo kaip nepatikimo partnerio; jeigu darbininkas pažeidinės profesinės etikos priesakus, tai jis bus pirmasis kandidatas į atleidžiamųjų sąrašus.

Jeigu vadovausimės šiuo Weberio aiškinimu, tai veikėjo, kuris vykdo kapitalistinės ūkio etikos normas, veiksmus turėsime vadinti „tiksliškai racionaliais“. Tokia prasme Weberis komentuoja Benjamino Franklino sudarytą šios etikos normų „kodeksą“, kai jis Franklino pateiktą šių normų pagrindimą apibūdina kaip „utilitaristinį“: anot Franklino, verslo žmogus privalo šių normų laikytis, jeigu jis nori likti „vertas gauti kreditą“ ir taip siekti tikrai jį dominančio tikslo – savo verslo sėkmės.[68] Verta pažymėti, kad Weberis čia žodį „utilitaristinis“ vartoja aiškiai ne šiandienine, konsekvencialistinės etikos, prasme, kur etinė veiksmo arba taisyklės vertė traktuojama kaip priklausoma nuo jų padarinių bendrai gerovei, o kaip į savo interesą orientuoto veiksmo sinonimą.

Tačiau Weberis nėra pasirengęs besąlygiškai sutikti su tuo, kad „utilitaristinis“ kapitalistinės ūkio etikos pagrindimas yra priimtinas kaip šiai „etikai“ lojalių verslo žmonių motyvų aprašymas. Jis nori „realią“ dorybę skirti nuo „dorybės *regimybės*“.[69] Jeigu „etinį“ ūkininkavimą lemia tik utilitaristiniai arba savo naudos siekimo motyvai, tai tokią veiklą Weberis aprašo tik kaip „tariamai“ etišką. Kad tokią veiklą būtų galima vertinti kaip tikrai etišką, ją kartu turi lemti taip pat ir kokie nors „idealūs“ motyvai.

[67] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 44-45.
[68] Ten pat. P. 42.
[69] Ten pat. P. 43.

Weberio problema kyla dėl (1) tam tikro „prietaro" (Georgo Gadamerio prasme), kuris yra giliai įsišaknijęs vokiečių „idealistinėje" kultūros istorijos tradicijoje. Kadangi Weberis lieka įsipareigojęs šiai tradicijai, tai jis „etišku" gali laikyti tik tokį veiksmą, kurį lemia kokie nors „idealūs pagrindai" (pvz., tiesos arba tėvynės meilė, pietetas žmogaus teisėms ir pan.). Kaip „etišką" veiksmą jis gali įsivaizduoti tik „idealių pagrindų" sąlygotą veiksmą, kuris neturi nieko bendra su savanaudiškais interesais. Antra vertus, (2) jo tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoka iš esmės yra orientuota į ribinės naudos teoriją, pateikiančią paveikslą tokio veikėjo, kuris, siekdamas savo paties naudos, sugeba idealiai prisitaikyti prie santykinių kainų pokyčių.[70]

Jeigu Weberis, priėmęs tokias prielaidas, toliau būtų nuosekliai laikęsis požiūrio, kad kiekvienas ūkinės etikos normas atitinkantis veiksmas, nulemtas „utilitaristinių" motyvų, yra konformistiškas, tai jis būtų turėjęs prieiti prie išvados, kad šiandieniniame „kapitalistiniame kosmose" gali egzistuoti tik apsimestos dorybės arba tik dorumo regimybė. Būdingų kultūringiems ir „dvasingiems" vokiečių biurgeriams antiamerikietiškų jausmų paveiktas Weberis kai kada nevengė tatai laikyti priimtina situacijos JAV diagnoze.[71] Tačiau vis dėlto Weberis nenorėjo priimti tokios diagnozės bendro pavidalo, nes jam vargu ar galima priskirti nuomonę, kad visi „racionalūs kapitalistai" po kapitalizmo „herojiškojo laikmečio" yra sukčiai ir cinikai, kurių nusistatymas ūkio etikos priesakų atžvilgiu yra grynai strategiškas. Tokia nuomonė problemiška yra jau ir dėl grynai konceptualių priežasčių, nes akivaizdu, kad apsimestinė dorybė yra veiksminga tik tol, kol yra pakankamai naivių žmonių, kuriuos tokia dorybės regimybe galima apgaudinėti ir išnaudoti.

Kita galimybė būtų verslininkų, kurie yra nuoširdžiai įsipareigoję ūkio etikos normoms, veiksmus traktuoti kaip bent jau iš dalies „vertybiškai racionaliai" motyvuotus. Tas pat galiotų ir specialiųjų sričių „profesines etikas" nuoširdžiai priimančių „profesionalų" veiksmams. Šiais atvejais mes

[70] Kaip jau esame nustatę (žr. 8.3), ribinės naudos teorija, kaip ir kitos racionalaus veiksmo formalios arba analitinės teorijos versijos, palieka veikėjų tikslų arba pirmenybių turinį neapibrėžtą. Taigi RPT gali būti taikoma ir veiksmams tokių veikėjų, kurių naudos funkcija kaip savo argumentus įtraukia ir jų elgesio padarinius kitų veikėjų gerovei. Tačiau Weberis savajame tiksliškai racionalaus veiksmo supratime kartu su kitais jo laikų nacionaliniais ekonomistais „ploną" formalią racionalaus veiksmo definiciją „pastorina" papildoma turininga prielaida, apibrėždamas „tiksliškai racionalų" veiksmą kaip savanaudišką maksimizuojantį veiksmą.

[71] Žr.: Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 41-42.

turėtume reikalą su mišriaisiais veiksmo tipais, kurie iš dalies yra nulemti „idealių priežasčių". Tačiau ši klasifikacija susiduria ne tik su ta problema, kad Weberis nespecifikuoja jokio įvairių motyvacijų sąveikos mechanizmo.[72] Weberis negali pateikti aiškaus aprašymo tų „idealių pagrindų", kurie „nuoširdų etinį" verslininką galėtų (ko)motyvuoti neoportunistiškai laikytis ūkinės etikos normų.

Mokslininkui pasiaukojantis tiesos siekimas gali būti jo veiklos „vertybiškai racionalus" pagrindas arba „idealus interesas", kuris kartu su jo „materialiu interesu", susijusiu su jo atlyginimu, reputacija ir svajone apie Nobelio premiją motyvuoja jo kaip tyrinėtojo darbą. Weberis politikus, kurie tik gyvena „iš politikos", skiria nuo politikų, kurie ir (arba tik) „politikai" gyvena. Tokiems politikams priklauso tas, kuris į politiką eina ne vien (arba apskritai ne) dėl piniginių beneficijų ir šlovės, o siekdamas realizuoti „idėjas" arba „idealus".[73]

Šį skirtumą Weberis nori nubrėžti taip pat ir ūkio srityje. Ir čia jis skiria verslininkus, kurie tik gyvena „iš verslo", nuo tų verslininkų, kurie gyvena „verslui". Jis turi galvoje tuos jo susižavėjimą keliančius verslo atstovus, kuriems piniginio pelno maksimizavimas yra tokiu mastu tapęs savitiksliu, kad jie net neleidžia sau malonumo „suvalgyti kelias austres".[74] Klausimas, į kurį Weberis negali atsakyti šiuo pelno savitikslio maksimizavimo kaip „idealaus" verslo veiklos motyvo vaizdavimu, yra štai koks: kodėl pelno maksimizavimas kaip tikslas sau tiems, kurie daugiau jau nėra religiniai „ūkio virtuozai", turi būti „nuoširdaus" ūkio etikos normų laikymosi „idealus pagrindas", o ne motyvas tas normas ciniškai ir oportunistiškai instrumentalizuoti – tais atvejais, kai jie tokiu būdu gali tikėtis gauti dar didesnį pelną?

15.3.2 Weberio „istorinė" Hobbeso problemos versija ir latentinis jos sprendimas

Grumdamasis su sunkumais, kurie iškyla, mėginant nustatyti tokio „griežtai racionalaus" veiksmo, kuris kartu yra orientuotas į ūkio etikos normas, sisteminę vietą, Weberis susiduria su ypatinga forma garsios teorinės problemos, kuri yra žinoma kaip „Hobbeso problema". Bendru ir radikaliu

[72] Plg. anksčiau, 9.2.2.
[73] Žr.: Weber M. „Politika kaip proesinis pašaukimas". P. 31-41, 51-52.
[74] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 323.

savo pavidalu ji formuluojama kaip abstraktus, „neistorinis" klausimas: kaip gali spontaniškai atsirasti normatyvinė tvarka iš „ikisocialinės būklės", jeigu tariama, kad visi tos būklės veikėjai yra tiksliškai racionalūs ir veikia pagal savo interesą. Šio klausimo formulavimo prielaida yra „griežta" metodologinio individualizmo principo interpretacija (žr. anksčiau, 6.3.5). Tokia radikalia forma ši Hobbeso problema diskutuojama ir racionalaus pasirinkimo prieigoje.[75]

Kaip jau buvo sakyta, Weberiui ši „radikali" formuluotė nerūpėjo, kadangi jis orientavosi į „silpnąją" metodologinio individualizmo sampratą. Jo veikėjai visada jau sugeba veikti vertybiškai racionaliai ir gali pasikliauti jau esamomis institucinėmis taisyklėmis. Tačiau Weberis susiduria su Hobbeso problema jos, taip sakant, suistorintu pavidalu, kai jis turi apibrėžti savo poziciją svarstydamas klausimą, kaip rinkos ekonomikoje gali toliau egzistuoti spontaniška institucinė tvarka, kuri vadinama „ūkine etika", po to, kai jos religinės šaknys jau yra išnykusios.

Tardamas, kad visuomenėse su laisvųjų rinkų pavidalu organizuotomis ekonomikomis tikslinis racionalumas yra tapęs dominuojančia veikimo orientacija taip pat ir už ekonomikos, kaip visuomenės sektoriaus, ribų, Weberis susiduria su tokiu bendru klausimu: kaip neformalios institucijos („konvencijos") gali toliau egzistuoti racionalizuotose gyvenimo tvarkose po to, kai privataus intereso tiksliškai racionalaus realizavimo energija buvo išlaisvinta nuo tradicinių suvaržymų? Šis klausimas yra istorinis Hobbeso problemos ekvivalentas. Hobbesas ir dabartiniai „abstraktieji" teoretikai klausia, kaip gali *atsirasti* institucijos, kai galioja prielaida, kad žmonės yra savanaudiški ir tiksliškai racionalūs veikėjai. Weberis turi atsakyti į klausimą, kaip gali *toliau egzistuoti* normatyvinė tvarka, jeigu jo pateikta socialinės veiklos racionalizavimo diagnozė yra teisinga.

Tatai yra Michaelio Baurmanno nuopelnas, kad jis atkreipė dėmesį į šią paralelę tarp Weberio svarstymų, skirtų jo gyvenamojo laikmečio sociologinei diagnostikai, ir šiuolaikinių tvarkos teorijos diskusijų racionalaus pasirinkimo prieigoje.[76] Baurmannas taip pat parodė, kad Weberio veiklos teorijoje glūdi latentiniai konceptualūs resursai, kurių ne tik pakanka išspręsti Weberio istoriškai sureliatyvintai tvarkos problemai, tačiau kurie taip pat gali būti panaudoti ir šiuolaikinėje „abstrakčioje" teorinėje diskusijoje dėl

[75] Žr. anksčiau, 6.3.5.
[76] Žr.: Baurmann M. *Der Markt der Tugend. Recht und Moral in der liberalen Gesellschaft. Eine soziologische Untersuchung.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1996. S. 303-305.

tvarkos prigimties.[77] Baurmannas išryškina šiuos konceptualius resursus, substrukcijos metodu papildydamas Weberio dichotominę (tiksliškai racionalaus ir vertybiškai racionalaus veiksmo) tipologiją.

Baurmannas parodo, kad Weberis savo tipologijoje implicitiškai taiko du klasifikavimo kriterijus. Pirmiausia (1) jį domina veiksmo pagrindų arba motyvų modalumas. Veiksmo pagrindas gali būti vienu atveju (1a) subjektyvios naudos pasiekimas, taigi savo intereso realizavimas. Kitu atveju (1b) veiksmo pagrindas gali būti „idealių" vertybių įgyvendinimas. Antras (2) kriterijus yra pasirinkimo taisyklė, kuria naudojasi veikėjas. Veikėjas gali pasirinkti arba remdamasis „individualizuojančia atskiro atvejo analize"[78] (2α), arba vadovaudamasis norma, kuri nurodo, ka reikia daryti tam tikro tipo situacijose (2β). Jeigu jis renkasi pirmuoju budu (pagal padarinius), tai jis kiekvienu atskiru atveju atsižvelgia į visas galimas veikimo alternatyvas ir renkasi tą, kurios visuminiai padariniai yra geriausi. Jeigu jis renkasi vadovaudamasis norma, tai jis klausia, kokią veikimo alternatyvą nurodo pasirinkti normos. Abiejų klasifikavimo kriterijų kombinacija duoda iš viso keturis racionalaus veiksmo tipus, iš kurių pats Weberis eksplicitiškai aptarė tik tris (žr. 12 pav.).

		(2) Pasirinkimo taisyklė	
		Situacinė pasekmių vertės kalkuliacija (α)	Norma (β)
(1) Veiksmo pagrindai	Asmeninė nauda (a)	(1a; 2α) Homo oeconomicus (poelgio egoistas)	(1a; 2β) Homo sapiens (taisyklės egoistas)
	Idealios vertybės (b)	(1b; 2α) Homo politicus (poelgio utilitaristas)	(1b; 2β) Homo sociologicus (kantininkas)

12 paveikslas

Kaip jau buvo sakyta,[79] Weberis savo eksplicitinę tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoką (1a; 2α) perėmė iš to meto ribinės naudos teorijos. Taigi čia turimas galvoje veiksmas, kuris būdingas „abstrakčios ūkio teorijos" *homo oeconomicus.* Iš papildytos racionalaus veiksmo tipologijos aišku, kad šis

[77] Ibidem. S. 283-301, 306-310.
[78] Ibidem. S. 302.
[79] Žr. anksčiau, 6.1.

homunculus turi „brolį“ (1a; 2β), kuris irgi veikia pagal savo interesą, bet pasirinkdamos vadovaujasi normomis. Žinoma, normų gali laikytis ir *homo oeconomicus.* Tačiau jo normų laikymasis visuomet yra situacinis: jis laikosi normų, jeigu tai esamoje situacijoje maksimizuoja jo naudą, ir jas ignoruoja, jeigu tai jam yra naudinga. Antai jis laikosi normos vykdyti pažadus tik tuo atveju, jeigu pažado įvykdymas duotu laiko momentu yra situaciškai geriausias pasirinkimas. Kaip „situacinis naudos maksimizuotojas“ jis visuomet yra nepatikimas oportunistas, „žmogus be savybių“, kurio elgesį lemia tik situaciją atitinkantis kaštų ir naudos apskaičiavimas.

Kitaip negu „situacinis naudos maksimizuotojas“, renkasi jo „brolis“, kuriam pats Weberis nesuteikė jokio vardo. Jis sprendžia ne pagal kiekvieno atskiro atvejo naudos apskaičiavimo rezultatus, o pagal taisyklę, numatančią apibrėžtą veikimo būdą tam tikro tipo atvejams. Tačiau tatai reiškia, kad jis dažnai susiduria su pasirinkimais, kurie esamoje situacijoje nėra optimalūs jo paties intereso požiūriu. Ir jeigu jis vis dėlto atsisako situacinio savo naudos maksimizavimo, tatai jis daro (kitaip negu jo „giminaičiai“ žemesnėse lentelės eilutėse) ne iš „idealių“ paskatų, o todėl, kad ištikimybė normai ilgalaikiškai jam duoda daugiau naudos negu „trumparegis“ oportunizmas. Jo veiksmą irgi inspiruoja naudos ir kaštų apskaičiavimas, bet tik kaip galutinė instancija. Šis apskaičiavimas remiasi ne atskirų veikimo būdų padarinių nauda, o turimos normos paisymo visų padarinių naudos lyginimu ją su situaciškai apskaičiuojamų pasirinkimų visumine nauda.

Skirtumas tarp „situacinio maksimizuotojo“ ir savo naudos „taisyklės maksimizuotojo“ yra visiškai panašus į tą, kurį etikos teorija nustato tarp „poelgio utilitarizmo“ ir „taisyklės utilitarizmo“.[80] Utilitaristinė etika dorovinę veiksmų vertę traktuoja kaip priklausomą nuo tų veiksmų padarinių bendrai gerovei. Poelgio utilitarizme veiksmams tiesiai taikomas šis kriterijus, o taisyklės utilitarizme jis taikomas tik taisyklėms arba taisyklių kodeksams. Kai surandama taisyklė, kurios laikymasis ilgalaikiškai maksimizuoja bendrą gerovę, tai siūloma jos laikytis ir tais atskirais atvejais, kai jos laikymasis bendrai gerovei yra žalingas. Todėl „taisyklės maksimizuotojas“ susitaiko su tais nuostoliais savo gerovei, kuriuos jis patiria atsisakydamas oportunistiškai naudotis susidarančiomis „auksinėmis aplinkybėmis“, jeigu ištikimybė normai jam gali žadėti didesnę ilgalaikę naudą.

[80] Žr., pvz.: Brandt R. B. „Problems of Contemporary Utilitarianism: Real and Alleged“ // Bowie N.E. (Ed.) *Ethical Theory in the Last Quarter of the Twentieth Century.* Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Company, 1983. P. 81-105.

Tokios naudos jis pirmiausia gali tikėtis iš reputacijos, kurią turi žmogus „su charakteriu“ ir kuri įgyjama ištikimybe normai, pademonstruota situacijose, kuriose toks elgesys daug kainuoja. Jeigu apie veikėją žinoma, kad jis visuomet ligi šiol vykdydavo savo pažadus, tai jis tampa pageidautinu kooperacijos partneriu ir gali kartu su kitais jos partneriais gauti tą naudą, kurią per ilgesnį laiką sukuria savitarpiškai kooperuotas elgesys. Šansai įgyti dorovingo asmens reputaciją visada yra didesni tada, kai dorybė yra tikra, taigi kai veikiama „nuoširdžiai“ laikantis normos, negu tais atvejais, kai dorybė tik simuliuojama. Šis pagrindas laikytis normų yra panašus į tą, dėl kurio veikėjas, suinteresuotas transtemporaliai nuosekliu gyvenimo būdu, ne tik turi nusistatyti sau asmenines taisykles, kurių jis, nepaisydamas visokių pagundų, norėtų laikytis, bet ir turi išsiugdyti atitinkamus būdo bruožus, kad tokiomis taisyklėmis taip pat ir faktiškai pajėgtų vadovautis.

Veikėjas, kuris moralines dorybes tik simuliuoja, bet neturi jų iš tikrųjų, neatsilaiko prieš oportunistinio elgesio pagundas taip pat, kaip kad pagundoms nepajėgia atsispirti silpnavalis žmogus, kuris tik demonstruoja turįs „privačias“ tvarkingo gyvenimo dorybes, bet iš tikrųjų jų neturi. Taigi, kai „rafinuotas niekšas“ pasiduoda pagundai pasinaudoti „auksine proga“, jis rizikuoja būti demaskuotas kaip toks. Be to, jis dar turi gyventi jo tik ribotą racionalumą pranokstančioje dviguboje įtampoje, kai jis turi laikytis jo „esmei“ prieštaraujančios normos ir kartu svarstyti, ar artimiausia gyvenimo situacija jam negalėtų pasiūlyti kokią nors „auksinę progą“. Taigi „rafinuotas niekšas“ negali pasinaudoti tuo kitu vidinio prisirišimo prie dorybės stiebo (Odisėjo pavyzdžiu) privalumu, kurį atneša „nuoširdus“ dispozicinis naudos maksimizavimas: jis negali taupyti savo jėgas pasirinkimo kaštų sąskaita.[81]

Nepaisant tam tikro skirtumo, savo valios silpnumo įveikimo (asmeninės vidinės „kooperacijos“) problema ir tarpasmeninės kooperacijos problema turi iš esmės tą pačią struktūrą. Ir sprendimas abiem atvejais yra tas pats: *dispozicinis* susivaržymas taisykle, išsiugdant atpažįstamą „etinį“ arba „moralinį“ charakterį. Tokia reputacija suinteresuotas veikėjas etines ir moralines dorybes įsigyja „iš tikrųjų“, jis „nuoširdžiai“ susisaisto ūkio etikos normomis, nes šis kelias jį tikriau veda prie „moralinį charakterį“ turinčio asmens reputacijos negu vien simuliuojami etiniai poelgiai.

Taigi taisyklės maksimizuotojas kalinio dilemos tipo situacijose elgiasi taip pat kaip ir jo „idealiųjų vertybių“ motyvuoti giminaičiai – kooperaty-

[81] Žr.: Baurmann M. *Der Markt der Tugend.* S. 409-470.

viai. Tačiau esama svarbaus skirtumo yra tarp jo elgesio ir elgesio „įsitikinimų etiko“ (1b; 2β), kokį jį aprašo Weberis. Viena vertus, jo pasirengimas kooperuotis yra pasirinktinis: jis stengiasi sužinoti, ar jis turi reikalą su oportunistu, ar su tvirtų charakterio bruožų žmogumi. Antra vertus, jo angažavimasis tam tikroms normoms nėra neatšaukiamas.[82] Jeigu po kurio laiko paaiškėja, kad tam tikros normos laikymasis jau daugiau nėra naudingas, jis gali savo įsipareigojimo normai atsisakyti. Tačiau tai yra ne koks nors momentinis aktas, o dažnai gana skausmingo mokymosi proceso rezultatas; proceso, kuriame palaipsniui atsikratoma dorybės, kuri pasidarė žalinga.

Baurmannas parodė, kokiu būdu Weberio problema – kaip tiksliškai racionali veiklos orientacija rinkos ūkio tvarkos sąlygomis gali būti suderinama su nuoširdžiu angažavimusi ūkio etikai? – gali būti išspręsta jo paties veiklos teorijos rėmuose. O būtent, tematizuojant tolesnę (antrą) latentinę tiksliškai racionalaus veiksmo sąvoką (1a; 2β), kurią Weberio veikale aptinkame tik užuomazgos pavidalo. Jeigu pasinaudojame šia galimybe, tai atkrinta bet koks pagrindas „profesinės pareigos etikos“ motyvuotus kapitalistinio verslininko (kaip ir „profesijos žmonių“ kitose gyvenimo srityse) veiksmus laikyti kokia nors prasme „iracionaliais“, kaip kad Weberis tai kai kada daro.[83]

Taip galima geriau suprasti ir bendrąją Weberio modernybės diagnostiką. Krinta į akis, kad Weberis, viena vertus, konstatuoja nepaliaujamą pasaulio „atkerėjimą“ bei nuoseklų veiklos racionalizavimą, o po to pareiškia, kad naujas vertybes sėkmingai skelbiančių pranašų metas jau visiems laikams yra praėjęs;[84] tačiau, antra vertus, jis neįžvelgia jokio „anomijos“, „legitimacijos krizės“ ir pan. pavojaus, kuris galėtų grėsti labai sudėtingų modernių visuomenių egzistavimui. Komunitaristinio aliarmizmo, moralinės panikos dvasia arba „moralinio ginklavimosi“ prieš gresiančią „vertybių eroziją“ patosas jam buvo visiškai svetimi.

Baurmannas parodo, kaip Weberis galėjo nuosekliai atstovauti abiem šioms pozicijoms. Savo diagnostiniuose nagrinėjimuose Weberis implicitiškai vadovavosi tam tikru savo suistorintos Hobbeso problemos sprendimu: moderniosios pasaulietiškos visuomenės susideda daugiausia iš savanaudžių taisyklės maksimizuotojų („profesionalų“). Todėl normatyvinė tvarka šiose visuomenėse gali gyvuoti ir be religinės, metafizinės arba ideologinės trans-

[82] Žr. ibidem. S. 331-336.
[83] Žr., pvz.: Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 44-45.
[84] Žr.: Weber M. „Wissenschaft als Beruf“. S. 612-613.

cendencijos. Dėl savo „prietaro“, kad apspręstumas „idealiais pagrindais“ priklauso etinio veiksmo definicijai, Weberis, žinoma, negalėjo aiškiai ir suprantamai artikuliuoti savo požiūrio. Tačiau jeigu šiam tikslui pasinaudosime latentiniais konceptualiais jo paties veiklos teorijos resursais, tatai nors ir nebus paties Weberio koncepcija, bet ir nebus jam svetima.

Žinoma, tiksliškai racionalios veiklos teorijos praplėtimą skiriant „situacinį maksimizavimą“ ir „taisyklės maksimizavimą“ racionalaus pasirinkimo prieigoje galima panaudoti ne tik Weberio egzegezės problemoms spręsti. Daugelis žymių RPP teoretikų iš šio praplėtimo tikisi Hobbeso problemos jos „abstrakčia teorine“ arba radikalia forma, sprendimo: kooperacija tarp racionalių egoistų yra galima, nes racionalūs egoistai yra ne poelgio, o taisyklės maksimizuotojai.[85] Ši problema nesutampa su centrine analitine Weberio problema. Weberis neklausė, kaip tarp racionalių egoistų gali atsirasti normatyvinė tvarka. Jis klausė, kokiomis sąlygomis yra galima griežtai racionali veikla ir nuo kokių kintamųjų priklauso jos racionalumo laipsnis. Jis susidūrė su Hobbeso problema tik savo diagnozės, kad socialinė veikla jau yra labai suracionalėjusi, implikacijų pavidalu.

Tačiau nereikia išleisti iš akių, kad šis praplėtimas teikia ir dar vieną konceptualią galimybę racionalaus pasirinkimo prieigoje „suistorinti“ arba „kontekstualizuoti“ veiklos racionalumą. O būtent, veiklos racionalumą priklausomu kintamuoju galima padaryti ir iškeliant klausimą apie istoriškai kintamas ribines sąlygas, kurioms esant iš veikėjų galima laukti veikiau „taisyklės maksimizavimo“ negu „situacinio maksimizavimo“ (arba atvirkščiai). Kartu tokiu atveju veiklos racionalumas išlaiko savo principinį prielaidos statusą, nes ir dorybės įgijimas, ir praradimas „galutinėje instancijoje“ yra paaiškinamas kaip savanaudiško pasirinkimo rezultatas. To pasirinkimo objektas yra „savasties konstitucija“, o jis pats vyksta „konstitucinio pasirinkimo“ metalygmenyje.

[85] Žr.: Rowe N. *Rules and Institutions.* New York: Philip Allan, 1989; Vanberg V. *Rules and Choice in Economics.* London: Routledge, 1994. P. 25-59. Panašias idėjas reiškia ir Davidas Gauthier. Žr.: Gauthier D. *Morals by Agreement.* Oxford: Oxford UP, 1987.

16 skyrius

Maxo Weberio Vakarų iškilimo aiškinimas ir naujoji institucionalistinė ūkio istorija

Tos aiškinimo problemos, kuriomis užsiima RPP atstovai, paprastai nėra tokia globalios, kaip Weberio „centrinis klausimas". Ir jeigu reikalas liečia ne grynai analitinių problemų sprendimą, o empirines problemas, tai šių problemų formuluotės yra veikiau palyginamos su atskiroms grandimis arba moduliais Weberio istorinių-genetinių aiškinimų grandinėje. Dėl šios priežasties žymiausias vadinamojo „teisės ir ekonomikos" – *Law and Economics* – sąjūdžio atstovas Richardas Posneris yra toks skeptiškas Weberio palikimo atžvilgiu: „Nepaisant svarbaus vaidmens, kurį „idealieji tipai" vaidina jo metodologijoje, Weberio žaidžiamas žaidimas nėra mėginimas kontroliuoti arba numatyti socialinį arba gamtinį aplinkos pasaulį, izoliuojant priežastinius ryšius. Ekonomistas, kuris, apeliuodamas į supaprastintą „ekonominių žmonių" psichologiją, numato, kad cigarečių mokesčių pakėlimas sumažins jų gamybą, mėgina nustatyti priežastinį ryšį, kuriuo galima manipuliuoti turint tikslą pakeisti mūsų socialinę aplinką, pvz., siekiant sumažinti rūkymą. Weberis siekia kitokio tikslo. Jis siekia identifikuoti ir aprašyti didžiąsias istorijos temas – tokias, kaip didėjantis pasaulio atkerėjimas dėl vis platesnio iracionalių metodų ir siekių pakeitimo racionaliais. Jo idealieji tipai yra didžiąsias temas formuojančių praktikų, institucijų ir mąstymo būdų stilizuotos versijos."[86]

Tačiau tarp RPP atstovų netrūksta ir tokių tyrinėtojų, kurie užsiima ilgalaikių pokyčių problematika arba nagrinėja bendrus „diagnostinius" visuomeninio gyvenimo klausimus. Tatai pirmiausia pasakytina apie ūkio istoriko Douglasso C. Northo ir sociologo Jameso S. Colemano darbus. Northo klausimai apie ūkinės raidos įvairiuose pasaulio regionuose skirtumų priežastis[87] savo apimtimi yra lygintini su Weberio klausimu „kodėl racionalus (rentabilumo) kapitalizmas atsirado *tik* Vakaruose"?[88] Tiesiogiai remdamasis Webe-

[86] Posner R. „The Sociology of the Sociology of Law: A View from Economics" // *European Journal of Law and Economics.* 1995. Vol. 2. P. 267-268.
[87] Žr. toliau, 16.2.
[88] Weber M. Laiškas Robertui Liefmannui, 1919.03.09. Cituojama pagal: Hennis W. *Max Webers Fragestellung.* S. 126.

rio biurokratėjimo diagnoze, J. S. Colemanas suformulavo „asimetriškos visuomenės“ koncepciją, kuri šiuo metu yra reikšmingiausias RPP įnašas į tradicinę (makro)sociologijos tyrimų sritį – šiuolaikinių „išsivysčiusių“ visuomenių savitumo analizę.[89] Šie įnašai yra tinkami išeities taškai įvertinti Weberio pasiekimus tuose jo darbuose, kurie yra skirti istorinei ir prognostinei jo centrinio klausimo daliai. Šis vertinimas prasideda nuo weberiškojo Vakarų iškilimo aiškinimo palyginimo su amerikiečių ekonomisto Northo to klausimo nušvietimu. Northas yra reikšmingiausias atstovas vadinamosios naujosios institucionalistinės ūkio istorijos (NIŪI), kuri savo ruožtu yra viena iš svarbiausių naujosios institucijų ekonomikos (NIE) atšakų.

16.1 Naujoji, senoji institucijų ekonomika ir Maxo Weberio palikimas

NIE ištakos siekia garsųjį Ronaldo H. Coase'o klausimą:[90] kodėl apskritai egzistuoja hierarchiškai organizuotos įmonės (firmos)? Juk įmonininkas, gaminantis, pavyzdžiui, šaldytuvus, gali visas atskiras sudėtines jo dalis pirkti rinkoje ir iš jų surinkti galutinį gaminį. Tačiau iš tikrųjų įmonės didžiąją tarpinių gaminių dalį gamina pačios. Kodėl? Svarbiausios sąvokos, kurias siūlo NIE, kad būtų galima atsakyti į šį klausimą, yra ribotas racionalumas ir sandorių kaštai, kurie iš esmės yra informacijos kaštai.[91] NIE atmeta tobulo racionalumo prielaidą, kuria rėmėsi ankstyvoji neoklasikinė ekonomika, konstatuodama, kad „realūs“ ūkiniai veikėjai negali be tam tikrų kaštų surasti kooperacijos partnerius (pirkėjus, pardavėjus, darbininkus), nustatyti jų siūlomų „paslaugų“ (*Nutzleistungen*) kokybę,[92] sudaryti sutartis, kontroliuoti jų vykdymą ir pan.

Tada institucijos nustoja buvusios vien tik *l'effet de réel* kuriančiomis *notations.*[93] Tatai paaiškėja iš jų savybės didinti arba mažinti ūkinės veiklos sandorių kaštus. Kaip jau buvo parodyta Weberio institucinių griežtai racionalios veiklos galimybės sąlygų analizės atveju, šią jų savybę matė ir „senoji“ institucionalistinė ekonomika. Tai, ką atsineša naujo „naujoji“ institucijų ekonomi-

[89] Žr. toliau, 17.2.
[90] Coase R. H. „The Nature of the Firm“ // *Economica.* 1937. Vol. 4. P. 386-405. Atspaudas: Boulding K., Stigler G. (Eds.) *Readings in Price Theory.* London: George Allen, 1953. P. 331-351.
[91] Žr. anksčiau, 15.1.
[92] Weber M. WuG. S. 31.
[93] Žr. anksčiau, 12.2.

ka, yra mėginimas ūkinės veiklos institucinės organizacijos skirtumus ir jos kaitą aiškinti kaip ūkinių veikėjų naudą maksimizuojančios veiklos padarinį.

Tokio aiškinimo pavyzdys yra jau minėtas novatoriškas Coase'o darbas. Čia teigiama, kad hierarchiškai organizuotos firmos egzistuoja todėl, kad įmonininkai siekia sumažinti sandorių kaštus ir kad sandorių kaštų internalizacija hierarchijose juos padaro mažesnius, palyginus su tais, kurie būdingi alternatyviesiems sandorių kaštams rinkoje. Tokiu pat būdu galima mėginti paaiškinti ūkinės veiklos institucinės organizacijos variacijas skirtingose nacionalinio ūkio šakose. Tatai reiškia žymų „abstrakčios ūkinės" analizės taikymo srities išplėtimą. Institucijas, kurias ankstyvoji neoklasikinė ekonomika traktavo kaip tokias egzogenines duotybes, kurios su tikruoju ekonomikos objektu yra susijusios ne kitaip, kaip kokie nors metereologiniai ar botanikos faktai, NIE endogenizuoja, t.y. aiškina vadovaudamasi tuo pačiu naudos maksimizavimo principu, kuriuo ekonomikos mokslas jau gerokai anksčiau aiškino, pavyzdžiui, rinkos kainodarą.

Nuo savo pirmųjų žingsnių NIE jau yra tapusi sunkiai apžvelgiamu tyrimų lauku.[94] Naujosios institucijų ekonomikos vietai racionalaus pasirinkimo prieigoje apibrėžti galima pasinaudoti J. S. Colemano formuluote: „naujoji institucijų ekonomika (kuriai atstovauja Oliverio Williamsono darbai arba *Journal of Institutional and Theoretical Economics*) užima savo nišą plačiame sociologinės racionalaus pasirinkimo teorijos lauke."[95] Geriau orientuotis naujosios institucijų ekonomikos problematikos vidinėje struktūroje padeda „institucinės aplinkos" (*institutional environment*) ir „institucinių formų" (*institutional arrangement*) perskyra, kurią siūlo D. C. Northas ir L. E. Davisas: „(1) Institucinė aplinka yra daugybė fundamentalių politinių, socialinių ir teisinių

[94] Apibendrinantį šių tyrimų pasiekimų ir problemų išdėstymą Žr.: Eggertsson T. *Economic Behavior and Institutions*. Cambridge: Cambridge UP, 1990; Richter R., Furubotn E. *Neue Institutionenökonomik. Eine Einführung und kritische Würdigung*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1996. Žr. taip pat: Hodgson G. M. *Economics and Institutions. A Manifesto for a Modern Institutional Economics*. Oxford: Polity Press, 1988.

[95] Coleman J. S. „A Rational Choice Perspective on Economic Sociology" // Smelser N. J., Swedberg R. (Eds) *The Handbook of Economic Sociology*. 1994. Šioje knygoje nėra galimybės detaliau pasigilinti į naujosios institucijų ekonomikos šalininkų ir jos oponentų sampratų skirtumus apie šios ekonomikos ribas ir santykius su neoklasikine teorija, *behavioral economics*, ūkio sociologija, RPP ir t.t. Žr., pvz.: North D. C. „The New Institutional Economics" // *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1986. Vol. 142. P. 230-237; Williamson O. E. „Reflections on the New Institutional Economics" // *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1985. Vol. 141. S. 187-195; Posner R. „The New Institutional Economics Meets Law and Economics" // *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1993. Vol. 149. P. 73-95.

taisyklių, kurios sukuria bazę gamybai, mainams ir skirstymui. Pamatinių taisyklių, sudarančių ūkio aplinką, pavyzdžiai yra rinkimų taisyklės, nuosavybės ir sutarčių teisė. <...> Institucinė forma yra ūkinių vienetų susiderinimas, apibrėžiantis būdus, kuriais šie vienetai gali kooperuotis ir/arba konkuruoti. Forma gali būti formali arba neformali, trumpalaikė arba ilgalaikė. Šiaip ar taip, ji turi būti tokia, kad galėtų pasiekti bent vieną iš šių tikslų: suteikti struktūrą, kurioje galėtų kooperuotis jos nariai, kad gautų tam tikras papildomas pajamas, kurių neįmanoma gauti be šios struktūros; arba duotų mechanizmą, kuris galėtų taip pakeisti įstatymus arba disponavimo teises, kad atsivertų leistini keliai, kuriuose individai (arba grupės) galėtų teisėtai konkuruoti. Korporaciją legalizuojančius įstatymus galima laikyti pavyzdžiu institucinės formos, kuri skirta abiem tikslams realizuoti."[96]

Jeigu laikomės šios perskyros, tai naujojoje institucijų ekonomikoje vykdomus tyrimo projektus galime skirti pagal tai, ar jie savo klausimus kelia mikroskopiniame ir mezoskopiniame institucinių formų lygmenyje, ar makroskopiniame institucinės aplinkos lygmenyje. Vieno iš reikšmingiausių NIE atstovų, Oliverio Williamsono, darbai reprezentuoja pirmojo pobūdžio tyrimus.[97] Neoinstitucionalistinei makrotyrimo paradigmai galima priskirti paties Northo darbus.[98]

Įdomus šalutinis NIE raidos rezultatas yra dalinis reabilitavimas senosios institucijų ekonomikos, ypač tos, kuriai atstovauja Gustavas Schmolleris, dabar jau nebelaikomas „negyvu šunimi".[99] Geresnio supratimo sulaukia ta

[96] Davis L. E., North D.C. *Institutional Change and American Economic Growth.* P. 6-7.
[97] Žr.: Williamson O. E. *Markets and Hierarchies*; to pat. *The Economic Institutions of Capitalism.*
[98] Taip skirstydamas aš remiuosi: Richter R. „Bridging Old and New Institutional Economics. Gustav Schmoller, the Leader of the Younger German Historical School, Seen With Neoinstitutionalists' Eyes" // *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* 1996. Vol. 152. Nr. 4. P. 573.
[99] Šios dalinės reabilitacijos išraiška yra antplūdis literatūros, kurioje senoji institucijų ekonomika traktuojama naujosios požiūriu: Richter R. (Ed.) Symposium „Views and Comments on Gustav Schmoller" // *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* 1988. Vol. 144. P. 524-529; Backhaus J. (Hrsg.) *Gustav von Schmoller und die Probleme von heute.* Berlin, Duncker&Humblot, 1993; Koslowski P. (Ed.) „The Theory of Ethical Economy in the Historical School. Wilhelm Roscher, Lorenz von Stein, Gustav Schmoller, Wilhelm Dilthey and Contemporary Theory". Berlin etc.: Springer-Verlag, 1995; Koslowski P. (Ed.) Methodology of the Social Sciences, Ethics, and Economics in the Newer Historical School. From Max Weber and *Rickert to Sombart and Rothacker.* Berlin: Springer, 1997; Rutherford M. *Institutions in Economics. The Old and the New Institutionalism.* Cambridge: Cambridge UP, 1994; Schiera P., Tenbruck F. (Hrsg.) *Gustav Schmoller in seiner Zeit – die Entstehung der Sozialwissenschaften in Deutschland und Italien.* Berlin: Duncker&Humblot, 1988.

jo pozicija, kuri išryškėjo jo ginče su neoklasikine ortodoksija, kuri jo požiūrį interpretavo paprasčiausiai kaip nesugebėjimą teoriškai mąstyti. „Schmollerio pozicija, iš šių dienų pozicijų žiūrint, atrodo gana subalansuota ir pateikia kai kuriuos dėmesio vertus nurodymus: ankstyvą įspėjimą, nukreiptą prieš modelių platonizmą, kuris būdingas šiandieninei neoklasikinei ekonomikai ir kai kuriems dabartinės matematinės sociologijos bei lošimų teorijos darbams, kurie jau seniai pametė savo objektą."[100] Todėl literatūroje vis dažniau iškyla klausimas, ar/kaip yra galima nutiesti tiltus tarp senosios ir naujosios institucijų ekonomikos.[101]

Tačiau jeigu ieškosime vietos, kur tokie tiltai galėtų būti nutiesti, tai pasirodys, kad Weberio darbai šiam reikalui tinka daug geriau negu Schmollerio darbai. Ir ne tik todėl, kad Weberis buvo vienintelis vokiečių istorinės mokyklos nacionalinėje ekonomijoje narys, kurio palikimas buvo recipuotas pasauliniu mastu. Šiuo požiūriu Weberį galima laikyti tiesiog visos istorinės mokyklos palikimo gelbėtoju.[102] Dar svarbesnė ši aplinkybė yra dėl to, kad Weberio substancialųjį palikimą sieja ypatingas santykis su „abstrakčia ūkio teorija": Weberis „abstrakčios ūkio teorijos" griežtai racionalios veiklos sąvoką ir jos nupieštą „racionalaus ūkio" paveikslą panaudojo kaip sueigos tašką savo socialinės veiklos racionalizavimo istorijai. Galima sakyti, kad Weberio centrinio klausimo formuluotė ir naujosios institucijų ekonomikos ekspansija į naujas savo taikymo sritis yra priešpriešiniai procesai.

Weberis norėjo suprasti, kokie institucinės ir kultūrinės kaitos procesai ūkinio gyvenimo tikrovę stūmė tobulos rinkos ekonomikos neoklasikinio „*idealaus* vaizdo" link. Šiuolaikinė NIE, siekdama didesnio realizmo ir empirinio relevantiškumo, mėgina patį šį „idealų vaizdą" priartinti prie tikrovės. Kiek tai pavyksta, tie institucinės kaitos procesai, kuriuos jau senoji

[100] Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* S. 545.

[101] Žr.: Richter R. „Bridging Old and New Institutional Economics: Gustav Schmoller, the Leader of the Younger German Historical School, Seen with Neoinstitutionalists' Eyes" // *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* 1996. Vol. 152. Nr. 4. P. 567-592; Küssner M. *Gustav Schmollers Institutionenlehre im Lichte der Northschen Theorie des institutionellen Wandels. Ansätze zu einer allgemeinen Theorie des institutionellen Wandels.* Inaug.-Diss. Universität Köln, 1995; Priddat B. P. *Die andere Ökonomie. Eine neue Einschätzung von Gustav Schmollers Versuch einer „ethisch-historischen" Nationalökonomie im 19. Jahrhundert.* Marburg: Metropolis-Verlag, 1995.

[102] Tai, kad šis palikimas buvo išsaugotas kitoje žinojimo srityje, nepakeičia tos aplinkybės, kad istorinė mokykla nacionalinėje ekonomijoje be Weberio būtų likusi tik akligatviu socialinio mokslo istorijoje, kaip ji iš tikrųjų ir pateikiama ekonomikos mokslo istorijos vadovėliuose.

institucijų ekonomika traktavo kaip vieną iš lemiamų ūkinės raidos priežasčių, yra paaiškinami to tikrovei artimesnio „*idealaus* vaizdo“ požiūriu, kurį siūlo NIE. Senosios ir naujosios institucijų ekonomikos idėjinių pasaulių dialogas arba tiltų tiesimas tarp jų šiomis sąlygomis gali reikšti du dalykus. Viena vertus, istoriniai stebėjimai ir „storieji aprašymai“, su kuriais susiduriame senojoje institucijų ekonomikoje, gali padidinti NIE jautrumą išliekantiems skirtumams ir neatitikimams tarp vis dar pernelyg abstraktaus „idealaus vaizdo“ ir ūkinio gyvenimo „tikrovės“. Antra vertus, NIE teikia konceptualias priemones sistemingai eksplikuoti ir patikrinti *ad hoc* kauzalines intuicijas arba „priskyrimus“, su kuriais susiduriame senosios institucijų ekonomikos veikaluose.

Istorinėms ir prognostinėms Weberio analizėms įvertinti svarbūs yra ir Williamsono „mezoskopinės“ institucijų ekonomikos, ir Northo makroskopinės ilgalaikių ūkinių pokyčių istorijos rezultatai. Pirmieji bus panaudoti tikrinant episteminius pagrindus, kuriais Weberis pagrindžia nesulaikomo biurokratėjimo prognozę. (žr. toliau, 17 skyrių). Northas Weberiui yra geriausias pokalbio partneris aiškinantis Vakarų „ūkinio stebuklo“ klausimą.

16.2 Maxas Weberis ir Douglassas C. Northas

Palyginimui su Weberio genetiniais-istoriniais „racionalaus kapitalizmo“ Vakaruose atsiradimo aiškinimais geriausiai tinka daugelis Northo darbų, pradedant jo kartu su Robertu Pauliu Thomasu parašyta knyga „The Rise of the Western World.“[103] Čia Northas nagrinėja klausimą, kuris yra visiškai lygintinas su tuo, kurį kėlė Weberis. Laikinė ir erdvinė jo kitos knygos „Structure and Change in Economic History“ aprėptis siekia dar toliau: nuo ikineolitinių laikų iki dabarties. Kai Northas dar po dešimtmečio pamėgino suformuluoti savo paties centrinį klausimą, jis nuskambėjo tikrai weberiš-

[103] North D. C., Thomas R. P. *The Rise of the Western World. A New Economic History.* Cambridge: At the University Press, 1973; to pat. *Structure and Change in Economic History.* New York: W.W.Norton, 1981 (vertimas į vokiečių kalbą: North D.C. *Theorie des institutionellen Wandels. Eine neue Sicht der Wirtschaftsgeschichte.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1988); to paties: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance.* Cambridge: Cambridge UP, 1990 (vertimas į vokiečių kalbą: *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.* Tübingen: J.C.B. Mohr, 1992). Žr. taip pat: Löchel H. *Institutionen, Transaktionskosten und wirtschaftliche Entwicklung. Ein Beitrag zur Neuen Institutionenökonomik und zur Theorie von Douglass C.North.* Berlin: Duncker & Humblot, 1995.

kai: „Kertinė žmonijos istorijos problema yra įvairiomis kryptimis plačiai besišakojančių kelių, kuriais vyko istoriniai pokyčiai, aiškinimas. Kaip vystėsi, viena nuo kitos nutoldamos, įvairios visuomenės? Kas paaiškina jų labai skirtingus pasiekimus? Juk galiausiai visi mes esame kilę iš primityvių medžiotojų ir rinkėjų ordų.“[104]

16.2.1 Northo institucinė ūkio augimo teorija

Žinoma, tarp abiejų ūkio istorikų centrinių klausimų nėra tikslaus atitikimo. Northas, kaip ir kiti šiuolaikiniai ūkio istorikai, paaiškinimo reikalaujančią mįslę mato istorinių precedentų neturinčiame Vakarų pasaulio ūkio augime pastaruosius du tris šimtmečius. Weberis neklausia tiesiai apie šio augimo priežastis, bet ieško priežasčių, kodėl čia atsirado laisvąja rinka pagrįsti nacionaliniai ūkiai. Weberiui savaime suprantama, kad tokios nacionalinės ekonomikos yra ir „augimo mašinos“. Tačiau į augimą jis žiūrėjo tik kaip į laikiną tendenciją, kuri pasibaigs dar iki biurokratiškai organizuotame „stacionariame ūkyje“ sudeginant paskutinį degiųjų iškasenų centnerį. Bet kol „malthusiškųjų augimo ribų“ nustatytos augimo galimybės dar neišsemtos, taip pat ir Weberiui precedento neturintis ūkio augimas yra skiriamasis Vakarų raidos požymis.

Northas mato situaciją kur kas optimistiškesnę. Jo ekonominės istorijos koncepcijos pagrindas yra dviejų ūkinių revoliucijų išskyrimas. Tai „neolitinė“ („prieš maždaug 10 000 metų“[105]) ir „mokslinė“ (nuo antrosios XIX a. pusės). „Pirmoji ūkinė revoliucija sukūrė žemės ūkį ir ‘civilizaciją’; antroji ūkinė revoliucija sukūrė elastišką naujų žinių pasiūlos kreivę, kas ūkio augimą įmontavo į sistemą.“[106] Northas, kitaip negu dauguma ūkio istorikų, antrąjį posūkio tašką ūkio istorijoje tapatino ne su jau XVIII a. pabaigoje Anglijoje prasidėjusia „industrine revoliucija“, o su kiek vėliau įvykusiu „panašiu į santuoką gamtos mokslo ir technikos susisaistymu“[107], kuris reiškė ekonominio augimo „malthusiškųjų ribų“ įveikimą.

Ši schema duoda Northui tuos rėmus, kurie leidžia jam sureliatyvinti neoklasikinės augimo teorijos empirinio galiojimo sritį. Šioje teorijoje, kuri

[104] North D. C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.* S. 7.
[105] North D.C. *Theorie des institutionellen Wandels.* S. 76.
[106] Ibidem. S. 176.
[107] Ibidem.

buvo sukurta jau po Weberio mirties,[108] „neįveikiamų" augimo ribų vaizdinys buvo atmestas. Ši teorija rėmėsi pažiūra, kad senkantys gamtiniai resursai gali būti pakeisti substitutais. Mokslo ir technologijos pažanga reiškia vis naujų pakeitimo galimybių atradimą. Ji taip pat lemia gamybos funkcijų kaitą vis didesnio gamybos faktorių kombinavimo produktyvumo linkme. Kartu neoklasikinė ekonominio augimo teorija technologijos ir mokslo pažangą laiko tuo svarbiausiu kintamuoju, nuo kurio priklauso ūkio augimas.

Northas nori šio požiūrio galiojimą apriboti ta situacija, kuri susiklostė po antrosios ūkinės revoliucijos. Tai kiek primena nacionalinės ekonomijos istorinės mokyklos pastangas „abstrakčios ūkio teorijos" empirinį galiojimą apriboti tais santykiais, kurie susiklosto, ūkio evoliucijai pasiekus „nacionalinio ūkio" (*Volkswirtschaft*) pakopą. Northas nenori pripažinti visuotinį neoklasikinės ūkio augimo sampratos galiojimą ir kaip platesnę, o kartu – ir realistiškesnę alternatyvą siūlo savo „institucinę" augimo teoriją, kuri plėtoja Adamo Smitho idėją, kad vis daugiapusiškesnis darbo pasidalijimas ir specializacija yra lemiamas ūkinio augimo veiksnys. Northas priekaištauja neoklasikinei standartinei ūkio augimo sampratai, kad ji atsižvelgia tik į transformacinius kaštus, kurie yra žaliavų pavertimo galutiniais produktais kaštai. Technologinė pažanga mažina šiuos kaštus. Tačiau technologinės pažangos atveriamą augimo potencialą gali realizuoti tik darbo pasidalijimas ir specializacija. Kadangi dalykas liečia „ribotai racionalių" ūkinių veikėjų darbo pasidalijimą ir specializaciją, tai šio pasidalijimo ir specializacijos gilinimas yra neįmanomas be augančių sandorių kaštų. Taip darbo pasidalijimas pagimdo veiksnį, kuris limituoja tolesnį jo plėtojimą.

Northas nustato ilgalaikę tendenciją, kuri sako, kad sandorių kaštų dalis bendruose gamybos kaštuose vis labiau auga. Vadovaudamasis šia idėja, jis savo dviejų revoliucijų schemą papildo dar vienu „pakopiniu" modeliu. Šiame modelyje Northas skiria tris ideal-tipines mainų formas: (a) „asmeninius mainus menko masto gamybos ir lokalios prekybos rėmuose";[109] (b) „neasmeninius mainus, kuriuose partnerius sieja giminystės ryšiai, laidavimas, įkaitų davimas arba sandorių papročiai";[110] (c) „neasmeninius mainus su trečiosios pusės prievartos galimybe".[111] Ūkyje su

[108] Weberio gyvenimo laikų „abstrakti ūkio teorija" apsiribojo „statiniu" klausimų formulavimu.

[109] North D.C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.* S. 41.

[110] Ibidem.

[111] Ibidem.

asmeniniais mainais visuminiuose gamybos kaštuose absoliučiai dominuoja transformacijos kaštai. Antrojo tipo ūkyje sandorių kaštų dalis yra jau didesnė. Ypač dramatiškai ši dalis auga tuose ūkiuose, kuriems būdingi „neasmeniniai mainai su trečiosios pusės vykdomos prievartos galimybe". Northas remiasi empirinio tyrimo, kurį jis atliko kartu su Johnu Josephu Wallisu, rezultatais.[112] Šis tyrimas rodo, kad sandorių kaštų dalis visuminiuose gamybos kaštuose JAV nacionaliniame ūkyje nuo 1870 m. iki 1970 m. padidėjo nuo 26,1 proc. iki 54 proc.

Ir jeigu vis dėlto, nepaisant šios tendencijos, ūkio augimas nesustoja, tatai galima paaiškinti ta aplinkybe, kad dėl technologinės pažangos transformacijos kaštai mažėja stipriau, negu kad didėja atsirandantys papildomi sandorių kaštai. „Natūrali Northo teiginio interpretacija yra inovacijos iškrypimas (Hickso prasme) gamybos kaštų taupymo linkme: mūsų mokėjimas elgtis su daiktais patobulėjo kur kas labiau, negu mūsų mokėjimas elgtis su žmonėmis."[113] Tačiau taip būna ne visur ir ne visada. Rakto spręsti problemą, kodėl varijuoja ūkio produktyvumas ir ūkinės raidos rezultatai, Northas ieško ūkinės veiklos institucinės aplinkos savitumo analizėje.

16.2.2 Weberis ir Northas apie institucijų „ekonominį relevantiškumą" ir institucinės kaitos priklausomybę nuo kelio

Šiuo atžvilgiu Northo ir Weberio pateikiami aiškinimai gana dideliu mastu sutampa. Kai Weberis ieško „racionalaus kapitalizmo" atsiradimo Vakaruose priežasčių, tai jis, lygindamas valdžios organizacijos, teisinės formos ir religinių „ūkio etikų" skirtumus, klausia apie jų ekonominį relevantiškumą: ar jos yra skatinantis, ar trukdantis „griežtai racionalaus" ūkinių reikalų tvarkymo veiksnys? Sandorių kaštų sąvoka yra analitinė priemonė apibrėžti tikslią „ekonominio relevantiškumo"[114] prasmę, kurią Weberis tik nujautė. Pasak jo, institucijos ir kiti „neekonominiai reiškiniai" yra „ekonomiškai relevantiški" tada, kai jie didina arba mažina sandorių kaštus.

[112] Wallis J. J., North D.C. „Measuring the Transaction Sector in American Economy: 1870-1970" // Engerman S. L., Gallman R. E. (Eds) *Long-Term Factors in American Economic Growth.* Chicago, London, 1986. P. 95-148.
[113] Matthews R. O. C. „The Economics of Institutions and the Sources of Growth" // *Economic Journal.* 1986. Vol. 96. P. 903.
[114] Žr. anksčiau, 2.5.

„Kapitalistinės dvasios" arba „profesinės pareigos etikos" stoka verslo žmonių, darbininkijos arba valdininkijos aplinkoje yra „ekonomiškai relevantiška", nes ji reiškia papildomus sandorių kaštus. Šie kaštai atsiranda dėl būtinumo tikrinti numatomų verslo partnerių patikimumą plačiai naudojantis brangiais privačiais detektyvais, kontroliuoti „nesąžiningų" darbininkų darbą ir jo našumą panaudojant daugiau priežiūros personalo, duoti kyšius korumpuotiems valdininkams ir t.t. Šias išlaidas būtų galima sutaupyti, jeigu tėvai, kunigai ir mokytojai reikiamu metu į šių veikėjų „širdis" būtų sugebėję įdiegti „vidinius kontrolierius". „Verslininko dorovė yra lemiamas rinkos ūkio nematerialus aktyvas (angl. *instangible asset*). Šio aktyvo stoka labai pakelia sandorių kaštus."[115]

Northas mano, kad „ūkio etikos", kurias jis vadina neformaliomis institucijomis, ikimoderniaisiais laikais vaidino lemiamą vaidmenį reguliuojant darbo pasidalijimu pagrįstus ūkinius santykius. Esant pirmosioms dviem (a ir b) mainų formoms, mainų kontraktų vykdymą daugiausia kontroliavo šios institucijos. „Žinoma, to meto sąlygomis valstybei geriausiu atveju priklausė ambivalentiškas vaidmuo, nes valstybė vienodai dažnai buvo ir didėjančio netikrumo bei aukštų sandorių kaštų priežastis, ir nuosavybės teisių gynėjas bei garantas."[116] Suasmenintų (a) tipo mainų atveju akivaizdžiai susiduriame su Weberio aprašomais „natūraliais socialinio etinio elgesio principais, kurie iškilo 'kaimynų sąjungose' – kaimo žmonių, giminaičių, cechų, jūrininkų, medžiotojų, karo žygių dalyvių bendrijose. Čia galiojo du elementarūs principai: 1) vidinės ir išorinės moralės dualizmas ir 2) vidinės moralės atžvilgiu – paprastas apvertimas: 'kaip tu man, taip aš tau'."[117]

Kaip ir Weberis, Northas pastebi sferos, kurioje galioja vidinės moralės priesakai, išsiplėtimo ekonominį relevantiškumą. Tą išsiplėtimą sąlygojo pasaulinių religijų, kuriančių tarpetnines tikinčiųjų bendruomenes, plitimas. Štai kaip Northas aprašo to plitimo vaidmenį (b) tipo mainų visuomenėse: „Dažnai mainai susaistomi sudėtingu ritualu ir/arba pajungiami religiniams priesakams, kad būtų apriboti partneriai. Prekyba su tolimais kraštais arba tarp skirting'' kultūrų, o taip pat ir viduramžių Europos mugės rėmėsi šitokio pobūdžio instituciniu pagrindu. Jis leido išsiplėsti rinkai ir pasinaudoti pranašumais sudėtingesnės gamybos ir mainų, kurie prašoko mažų geografinių vienetų ribas."[118]

[115] Žr.: Denzau A. T., North D. C. „Shared Mental Models: Ideologies and Institutions" // *Kyklos*. 1994. Vol. 47. Fasc. 1. P. 20.
[116] North D. C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung*. S. 41.
[117] Weber M. „Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Zwischenbetrachtung: Theorie der Stufen und Richtungen der religiösen Weltablehnung". S. 542.
[118] North D. C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung*. S. 41.

Vidinės ir išorinės moralės dualizmo įveikimas, kurį Weberis laikė protestantizmo įnašu į neasmeninių mainų laidavimą, Northo analizėje nevaidina jokio vaidmens. Northo nuomone, tolesnis mainų intensyvėjimas ir plėtimasis (c) tipo link yra neįmanomas be formalių institucijų arba apribojimų ir be kontraktų vykdymo valstybinės priežiūros. Tatai yra mainų bendrija, egzistuojanti rinka pagrįstų nacionalinių ūkių viduje.[119] Šių institucijų savitumą ir valstybės laikyseną Northas laiko kintamuoju, kuris turi lemiamą įtaką sandorių kaštų lygiui tam tikrame konkrečiame nacionaliniame ūkyje ir to ūkio pasiekimams. Jeigu sandorių kaštų, kurie susiję su technologine pažanga, darbo pasidalijimu ir specializacija, kilimo neapriboja instituciniai pokyčiai, tatai gali neigiamai atsiliepti gamybos produktyvumui ir sustabdyti ekonomikos augimą.

Šiuo klausimu Northo pateikiama institucinės aplinkos ypatybių, nuo kurių priklauso ūkio augimas neasmeninių mainų sąlygomis, analizė ir Weberio „formalaus racionalumo", kaip institucinės ir kultūrinės aplinkos ypatybės, kurios reikia „racionalaus kapitalizmo" sėkmei, aprašymai gali vieni kitus labai naudingai papildyti. Abiem atvejais aptariamos tos institucinės sąlygos, kurios yra būtinos masinės gamybos ir interlokalių mainų potencialiems pranašumams realizuoti: reikalas liečia „sudarymą institucinių rėmų iš formalių taisyklių, neformalių apribojimų ir įvykdymo garantijų, kurie visi kartu leidžia, kad sandoriai vyktų mažais kaštais."[120] Kai Weberis apie tokius institucinius rėmus sako, kad jie yra „formaliai racionalūs", tai jis savo „socialekonomine" kalba iš esmės aprašo tuos pačius dalykus, apie kuriuos kalba Northas, kai klausia, kokios institucijos padaro galimus ūkinius sandorius laike ir erdvėje toli išsiplėtusiuose mainuose (su „svetimais" ir „nepažįstamais"), kurie vyktų su minimaliomis „frikcijomis" arba maksimaliai „išvengiant trinties"[121], taigi su mažais sandorių kaštais.

Galima kalbėti net apie ekstensionalų jų aprašymų ekvivalentiškumą, kuris egzistuoja nepaisant intensionalių skirtumų. Jeigu Weberio „formaliai racionalios" institucijos sąvoką išversime į naujosios institucijų ekonomikos kalbą, tai ją galėsime aprašyti kaip efektyvią instituciją, kuri minimizuoja (palyginti

[119] Beje, Northas pabrėžia, kad formalios institucijos neanuliuoja neformalių institucijų arba „ūkio etikų". Formalios institucijos gali turėti įtakos sandorių kaštų sumažinimui tik tuo atveju, kai jos dera su neformaliomis institucijomis. Kaip argumentą jis pateikia Lotynų Amerikos ir kai kurių Rytų Europos kraštų pavyzdį, kur, nepaisant ten priimtų formalių rinkos ūkio „žaidimo taisyklių", sandorių kaštai lieka dideli.

[120] North D.C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.* S. 69

[121] Weber M. WuG. S. 562.

su kitomis esamomis alternatyvomis) socialinės veiklos „trintis". Antra vertus, vieno iš pagrindinių šiuolaikinės neoinstitucionalistinės ekonomikos atstovų darbuose galima rasti tokį jos fundamentalios sąvokos (sandorių kaštų) paaiškinimą, kuris atrodo daugmaž kaip definicija iš Weberio „Pagrindinių sociologijos sąvokų": „Individai laukia žemų sandorių kaštų, kai jie laiko mažais šansus, kad kas nors eksproprijuos jų resursus, ir turi tokius lūkesčius be didelių privačių investicijų į apsaugą ir vykdymą (*enforcement*)."[122]

Jeigu institucinė ūkinės veiklos aplinka yra „formaliai racionali", tai ūkiniai veikėjai gali sėkmingai simuliuoti tobulai racionalius „abstrakčios ūkio teorijos" veikėjus, o ūkinės veiklos „tikrovė „ vis labiau tampa netobulu neoklasikinės utopijos atvaizdu. Taip pat ir šią neoklasikinės teorijos konstrukcijų empirinio galiojimo sąlygų Weberio sampratą galime aptikti Northo aiškinimuose. „Ir šiuolaikiniame Vakarų pasaulyje gausu pavyzdžių tokių rinkų, kurios dirba ir netgi aproksimuoja neoklasikinį idealą."[123] Northas irgi yra tos nuomonės, kad tobulo racionalumo ir tobulos rinkos postulatai tada yra artimos tikrovei idealizacijos, kai rinkos yra įkomponuotos į sandorius minimizuojančių institucinių taisyklių kompleksus. „Minėtas postulatas buvo pirmiausia iškeltas nagrinėjant labai išvystytas, efektyvias Vakarų pasaulio rinkas; šioje srityje jis pasirodė kaip naudingas analizės instrumentas. Tačiau šios rinkos pasižymi išskirtine savybe: sandorių kaštais, kurie yra maži arba gali būti ignoruojami."[124]

Weberis savo pasiūlymą, kaip spręsti Northo ir jo paties „kertinę žmonijos istorijos problemą" – paaiškinti „platų kelių, kuriais vyko istoriniai pokyčiai, išsišakojimą įvairiomis kryptimis" – reziumuoja „Pasaulinių religijų ūkinės etikos" įvade. Kaip žinia, idėjos čia lyginamos su iešmininkais, kurie „nulemdavo, kuriais bėgiais interesų interesų dinamika stūmė veiklą."[125] Naujesniuose Northo darbuose galima rasti įdomų konceptualų pasiūlymą, kurio galia eksplikuoti garsiąją Weberio iešmininko metaforą nenusileidžia sandorių kaštų sąvokos galiai tą patį padaryti su Weberio samprotavimais apie institucijų ekonominį relevantiškumą.

Kalbama apie vadinamąjį „priklausomybės nuo kelio" modelį, kurį pirmasis suformulavo amerikiečių ekonomikos istorikas Paulas Davidas, patei-

[122] Eggertsson Th. „Neoinstitutional Economics" // Newman P. (Ed.) *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law*. Vol. 2. L: Macmillan, 1998. P. 666

[123] North D. C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung*. S. 130.

[124] Ibidem. S. 128.

[125] Weber M. „Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Einleitung". S. 252.

kęs dabar jau išgarsėjusį šio efekto pavyzdį.[126] „Priklausomybė nuo kelio“ yra veikėjų dabartinių pasirinkimo galimybių priklausomybės nuo jų ankstesnių pasirinkimų kolektyvinių padarinių atskiras atvejis: vieną kartą padarytas pasirinkimas tolesnę raidą uždaro tam tikroje veikimo erdvėje, kai tik jis tampa kolektyviniu faktu. Nors šioje veikimo erdvėje yra galima tolesnė pažanga, tačiau jos rezultatai lieka chroniškai suboptimalūs, palyginus su tais rezultatais, kuriuos buvo galima pasiekti einant kitu keliu. Laiko momentas, kuriame įvyko „iešmus nustatantis“ pasirinkimas, iškyla kaip lemtingas istorinis atsitiktinumas, kuris negrįžtamai predeterminavo tolesnę raidą. „Priklausomybė nuo kelio reiškia, kad istorija yra svarbus dalykas.“[127]

Minėtame darbe Davidas analizuoja „istoriškai atsitiktines“ raidžių konfigūracijos QWERTY atsiradimo priežastis rašomųjų mašinėlių klaviatūrose ir tos konfigūracijos išlikimo priežastis nepaisant esamų efektyvesnių alternatyvų. Kaip kintamuosius, lemiančius suboptimalios technologijos konservavimą, jis traktuoja „didėjančią masto grąžą“, kuri yra stimulas daryti tolesnius patobulinimus einant kartą pasirinktu keliu, o taip pat labai didelius sandorių kaštus, kuriuos tektų patirti, pamėginus pakeisti aną lemtingą pasirinkimą. Northas mano, kad ši „priklausomybė nuo kelio“ yra reikšminga ne tik technologinei, bet ir institucinei kaitai. Ji pasireiškia ten, kur lemtingose situacijoje padaryti „konstituciniai pasirinkimai“ jau daugiau nebegali būti pakeisti, nors šių pasirinkimų suformuota institucinė aplinka sukuria daugiau stimulų produkto perdalijimo negu gamybos veiksmams ir todėl stabdo ūkio augimą. „Priklausomybė nuo kelio yra raktas analitiškai suprasti ilgalaikius ūkio pokyčius.“[128]

[126] Žr.: David P. „Clio and the Economics of QWERTY“ // *American Economic Review.* 1985. Vol.75. P. 332-337; to paties: „Heros, Herds and Hysteresis in Technological History: 'The Battle of the Systems' Reconsidered“ // *Industrial and Corporate Change.* 1992. Vol. 1. P. 129-180.

[127] North D. C. „Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung“. S. 119. Esama mažiausiai dviejų tipų analitinių „priklausomybės nuo kelio“ fenomeno modelių, kuriuos čia tik neformaliai aprašysime: (1) modeliai, kurie yra pagrįsti „didėjančios masto grąžos“ sąvoka; (2) modeliai, kurie „priklausomybę nuo kelio“ vaizduoja kaip atskirą situacijų su daugeliu pusiausvyrų atvejį. Antrosios rūšies modeliuose „iešmus nustatančio“ pasirinkimo situacija interpretuojama kaip nestabilios pusiausvyros situacija, iš kurios mažos arba atsitiktinės priežastys nelinijiniu būdu gali vesti prie alternatyvių „didelių padarinių“ (stabilių pusiausvyrų, kurios yra nevienodai efektyvios). Detalesnė analizė gali išskirti ir keletą „priklausomybės nuo kelio“ formų, priklausančių vienam ar kitam iš šių tipų. Žr.: Margolis S. E., Liebowitz S. J. Path Dependence // Newman P. (Ed.) *The New Palgrave Dictionary of Economics and Law.* Vol. 3. L.: Macmillan, 1998. P. 17-23.

[128] North D. C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.* S. 133.

Tai, ką Weberis pateikia savo istoriniuose-genetiniuose racionalaus kapitalizmo atsiradimo aiškinimuose, yra tam tikrų nuo kelio priklausomų tarpusavyje sąveikaujančių raidos procesų (ūkio, dominavimo, teisės, religijos) vaizdai. Šie aiškinimai susideda ne iš visaverčių analitinių modelių, o daugiausia iš aiškinimo eskizų[129] ir kauzalinių sprendinių.[130] To, kas buvo išdėstyta šiame skirsnyje, turėjo pakakti parodymui, kad NIE gali suteikti analitines priemones Weberio aiškinimus pagrįsti kauzaliniais mechanizmais, o prireikus – ir kritiškai papildyti.

Autoriai, kurie Weberio „Vakarų iškilimo" aiškinimo neredukuoja į jo protestantiškosios etikos tezę,[131] o suvokia tos tezės priklausomybę platesniam aiškinančiajam argumentui, jau nurodė tam tikrus sąlyčio taškus tarp Weberio racionalaus kapitalizmo atsiradimo Vakaruose aiškinimo ir Northo Europos proveržio į ilgalaikį ūkio augimą priežasčių analizės.[132] Peteris Bernholzas, Manfredas E. Streitas ir Rolandas Vaubelis rašo apie „Kanto-Gibbono-Weberio-Northo hipotezę".[133] Visi šie mąstytojai, aiškindami europietiškojo raidos kelio savitumą, pabrėžė nuolatinio politinių junginių rungtyniavimo faktą, kuris jų valdiniams suteikė palankesnę derybinę poziciją santykiuose su savo valdovais, negu tatai buvo „pacifikuotose" pasaulinėse imperijose. Ši nuolatinė konkurencija sudarė palankias sąlygas tam, kad atsirastų formaliai racionalios arba galimos apskaičiuoti institucinės aplinkos su socialiai produktyviai apibrėžtomis disponavimo teisėmis, kad atsirastų ilgalaikes investicijas skatinanti sandorių atmosfera ir įtikinamais įsipareigojimais susisaisčiusi valstybė.

[129] Carlo G. Hempelio prasme. Žr.: Hempel C.G. *Aspects of Scientific Explanation.* P. 236-238, 423-424.

[130] Mortono White'o prasme. Žr.: White M. *Foundations of Historical Knowledge.* N.Y., L.: Harper & Row, 1967. P. 56-61. Pagal White'o analizę, teiginys „A yra viena iš B priežasčių" reiškia: „Egzistuoja teisingas aiškinantis argumentas, kuriame B yra *explanandum,* o A – viena iš ribinių sąlygų *explananse*". Kauzalinis sprendinys yra teisingas, jeigu toks argumentas ir faktiškai egzistuoja. Tyrinėtojas gali išsakyti teisingą kauzalinį sprendinį, bet nepajėgti suformuluoti atitinkamą aiškinantį argumentą.

[131] Prie „redukcionistų", deja, priklauso ir pats Northas (plg. jo paties: „The Rise of the Western World" // Bernholz P., Streit M., Vaubel R. (Eds) Polical Competition, Innovation and Growth. A Historical Analysis. Berlin: Springer, 1998, P. 19-20), nors jo Weberio tekstų žinojimas neapsiriboja Weberio darbais apie protestantiškąją etiką. Savo *Institucinės kaitos teorijoje* Northas kaip šaltiniu naudojasi ir Weberio *Agrariniais santykiais senovėje.*

[132] Žr.: Bernholz P., Streit M., Vaubel R. „Introduction and Overview" // Bernholz P., Streit M., Vaubel R. (Eds.) *Political Competition, Innovation and Growth. A Historical Analysis.* Berlin: Springer, 1998. P. 4-11.

[133] Ibidem. S. 5.

16.2.3 Northo institucinės kaitos teorijos ribos

Jeigu Northas, nepaisant viso šio klausimų ir rezultatų persipynimo ir gausių sąlyčio taškų su weberiškaisiais klausimais ir rezultatais, vis dėlto yra ne „senasis“, o „naujasis“ institucionalistas, tai to pagrindas yra dvejopas jo užsibrėžtas tikslas. Savo institucinėje ūkinio augimo teorijoje jis analizuoja institucijų „ekonominio relevantiškumo“ mechanizmą. Tačiau kartu jis nori pasiūlyti „ekonominę“ institucinės kaitos teoriją, kurioje ūkinės veiklos „institucinės aplinkos“ kaita turi būti aiškinama remiantis savanaudiško tiksliškai racionalaus elgesio prielaida. „Senasis“ intitucionalizmas (taip pat Weberis) šio antrojo tikslo nekėlė. Abu tikslus Northas kombinuoja vadovaudamasis idėja, kurią iškėlė Alfredas Marshallas: žiūrint iš trumpalaikės perspektyvos, ūkinę veiklą determinuoja institucijos kaip jau duoti apribojimai; žiūrint iš ilgalaikės perspektyos, jos pačios turi būti aiškinamos kaip (ankstesnės) tiksliškai racionalios veiklos padariniai.[134]

Taip pateikiamas dar vienas pasiūlymas, kaip veiklos racionalumas kartu gali būti ir prielaida, ir nepriklausomu kintamuoju (plg. dvyliktą skyrių). Žiūrint iš trumpalaikės perspektyvos, „griežtas“ veiklos racionalumas gali būti laikomas tokia veiklos savybe, kurią veikla įgyja „formaliai racionalių“ institucinių taisyklių dėka: šios taisyklės mažina sandorių kaštus ir taip ribotai racionaliems savanaudiškiems veikėjams suteikia galimybę sėkmingai simuliuoti tobulai racionalius neoklasikos veikėjus. Tačiau šių institucinių taisyklių atsiradimą galima mėginti aiškinti kaip racionalios veiklos (dažniausiai nenumatytą) padarinį. Tai yra veikla tokių veikėjų, kurie nors subjektyviai (pagal intenciją) rinkosi tiksliškai racionaliai, tačiau dar nedisponavo ta institucine aplinka ir „žmogiškaisiais kapitalais“, kurie yra būtini veiklos „materialiajam“ arba „substancialiajam“ tiksliniam racionalumui.

Jeigu jau egzistuoja tokios teorinės priemonės, kurių (prielaidaujant ribotai racionalią savanaudišką veiklą) pakanka institucinei kaitai paaiškinti, tai tos priemonės gali būti naudojamos ir aiškinti atskirą atvejį – „formaliai racionalių“ institucijų atsiradimą, kuris yra Weberio centrinio klausimo objektas. Jeigu institucinės kaitos, tarus esant ribotai racionalią veiklą, aiškinimas pavyksta, tatai reiškia institucijų (taip pat ir „formaliai racionalių“) endogenizavimą RPP rėmuose, o kartu ir savotišką tiksliškai

[134] Apie Northo santykį su Marshallu žr.: Mirowski Ph. *Against Mechanism*. P. 69-72.

racionalios veiklos savęs paaiškinimą iš savęs pačios. Tuo remiantis, Northo tyrimų programa gali būti vertinama ir kaip Weberio centrinės problematikos endogenizavimas.

Dar savo „Institucinės kaitos teorijoje" Northas nurodė dvi teorines priemones, kurios yra reikalingos institucinės aplinkos kaitos endogeniškam aiškinimui: valstybės teoriją ir ideologijos teoriją. Valstybės teorijos apmatus Northas galėjo rasti toje tyrimų srityje, kuri yra žinoma viešojo pasirinkimo teorijos – *public choice* – pavadinimu. Šiuos apmatus jis papildė „neoklasikine valstybės teorija".[135] Šios teorijos pamatas yra idėja implicitinės sutarties, kuri egzistuoja tarp „valdovo" (valstybės) ir gyventojų toje teritorijoje, kurioje valstybė pretenduoja į teisėto prievartos naudojimo monopolį. Ši sutartis reguliuoja mainų santykį, kuriame valdovas už mokestines įplaukas pateikia tokią viešąją gėrybę, kaip formalios institucijos („tvarka") ir kitokias paslaugas.

Šiuose mainuose valdovas turi tikslą maksimizuoti mokestines pajamas. Tačiau jį „riboja jo valdinių alternatyvieji kaštai, nes jis visuomet turi galimus varžovus, kurie galėtų teikti tokias pat paslaugas. Šie varžovai yra kitos valstybės, o taip pat tie asmenys esamame politiniame-ekonominiame vienete, kurie norėtų save išmėginti valdovų vaidmenyje. Taigi valdovo monopolinės valdžios mastas priklauso nuo to, kiek lengvai skirtingoms valstybės pavaldinių grupėms yra prieinami tos valdžios pakaitalai (substitutai)."[136] Apskritai nėra pagrindo laukti, kad šis mainų santykis nusistovės valdinių naudai ir kad valdovai pateiks valdiniams efektyvias („formaliai racionalias") institucines taisykles. „Fiskaliniai vyriausybių poreikiai gali paskatinti jas saugoti tokias disponavimo teises, kurios veikiau trukdo, nei skatina augimą; todėl mes neturime jokios garantijos, kad atsiras produktyvios institucinės formos."[137]

Neoklasikinė valstybės teorija Northui suteikė analitinius rėmus, kuriuose jis galėjo eksplikuoti ir sistemingai artikuliuoti tas kauzalines intuicijas, kuriomis vadovavosi Gibbonas, Kantas ir Weberis, kai jie ūkinį „Europos stebuklą" priežastiniu ryšiu susiejo su „Europos pusiausvyra". Tačiau Northas nemano, kad neoklasikinės valstybės teorijos analitinių resursų pakanka paaiškinti institucinės kaitos kelių ir ekonominių pasiekimų skirtumus. „Vienus klasikinių laikų pokyčius galima paaiškinti santykinių kainų pasikeiti-

[135] Žr.: North D. C. *Theorie des institutionellen Wandels*. S. 20-34.
[136] Ibidem. S. 23-24.
[137] North D. C., Thomas R. P. *The Rise of the Western World*. P. 8.

mais, o kitų neįmanoma suprasti neatsižvelgiant į ideologinius svarstymus. Ypač didelius pokyčius sukėlė didieji religiniai sąjūdžiai – nuo žydų pasipriešinimo iki didžiųjų schizmų krikščionybėje; tiems pokyčiams paaiškinti reikia ideologijos teorijos."[138]

Ideologiją Northas supranta kaip „bendrus mentalinių modelių rėmus (*shared framework of mental models*), kuriuos turi individų grupės ir kurie jiems ne tik pateikia aplinkos interpretaciją, bet ir duoda nurodymus, kaip ši aplinka turėtų būti sustruktūrinama."[139] Žmonių elgesiui ideologijos turi dvejopą įtaką. (1) Jos pateikia rėmus, kurie formuoja individualų ir kolektyvinį mokymosi procesą. Šie rėmai lemia, kaip žmonės interpretuoja savo patirtį, ką jie laiko savo padėties, savo pasiekimų ir nesėkmių priežastimis. (2) Jos veikia žmonių elgesį situacijose, kuriose jos yra savotiškas žinojimo substitutas (pakaitalas). Jeigu veikėjų turimų duomenų arba analitinės kompetencijos nepakanka racionaliai susiorientuoti pasirinkimo situacijoje, tai jie tai kognityviajai orientacijai panaudoja bendrus „pasaulėžiūrinius" principus. „Ideologija nėra tas pats kas moralė, nes į ideologijos sudėtį įeina viską aprėpiantis pasaulėvaizdis; ji taip pat veikia ir kuo didesnės įmanomos informacijos kaštų ekonomijos linkme; vis dėlto ideologijoje glūdi sprendimas apie institucijų, o ypač mainų santykių, teisingumą arba teisėtumą."[140]

Northas nešykšti žodžių pabrėžti priežastinę ideologijų reikšmę institucinės kaitos procesams. Tačiau jis prieina prie išvados, kad RPP rėmuose neįmanoma išplėtoti ideologijos teoriją. „Taip jau yra, kad dinaminė institucinės kaitos teorija, kuri griežtai neoklasikiniu būdu apsiriboja išimtinai individualia, tikslinga veikla, niekada mums neleistų paaiškinti didžiosios ilgalaikių pokyčių dalies – nuo žydų atkaklių kovų bibliniais laikais iki JAV 1935 m. socialinės apsaugos įstatymo priėmimo. Ilgalaikiai ūkiniai pokyčiai įvyko ne tik dėl santykinių kainų pasikeitimų, kuriuos akcentuoja neoklasikiniai modeliai, bet ir keičiantis pasaulėžiūrinėms pozicijoms, kurios atskirus asmenis arba ištisas grupes paskatino susidaryti priešingas pažiūras apie jų esamos padėties teisingumą ir veikti pagal šias pažiūras."[141]

Šių „pasaulėžiūrinių pozicijų" skirtumus ir pokyčius RPP principais paremtas institucinės kaitos aiškinimas turi priimti kaip tokias pat egzogeni-

[138] North D. C. *Theorie des institutionellen Wandels*. S. 67.
[139] Denzau A. T., North D. C. „Shared Mental Models: Ideologies and Institutions". P. 4.
[140] North D. C. *Theorie des institutionellen Wandels*. S. 211.
[141] Ibidem. S. 60.

nes duotybes, kokios, pavyzdžiui, yra klimato skirtumai ir pokyčiai. Standartiniuose neoklasikiniuose aiškinimuose tokių egzogeninių duotybių statusą turi institucijos. Northas endogenizuoja institucijas, bet ideologijos išlaiko egzogeninių duotybių statusą.[142] Čia institucijų endogeninio aiškinimo projektas pasiekia savo ribas. Tačiau tai, kad Northas pripažįsta šias ribas, gali būti interpretuojama ir kaip priartėjimas prie štai šios Weberio įžvalgos ar net pritarimas jai: ilgiausiai trunkantys ir lemtingiausi skirtumai bei pokyčiai žmonijos istorijoje yra pasaulėvaizdžių pokyčiai ir skirtumai. Būtent šiame lygmenyje atsiranda tos „priklausomybės nuo kelio", kurių įveikimas reikalauja didžiausių kaštų.[143]

[142] Plg. Boland L. „A. Knowledge and the Role of Institutions in Economic Theory" // *Journal of Economic Issues*. 1979. Vol. 13. Nr. 4. P. 957-972.

[143] Savo naujesniuosiuose darbuose Northas reiškia viltį, kad patikimos ideologijos teorijos išvystymą gali užtikrinti kognityviosios psichologijos pažanga. Žr. ypač: Denzau A. T., North D. C. „Shared Mental Models: Ideologies and Institutions". Kai kuriuos savikritiškus „vėlyvojo" Northo teiginius galima suprasti ir kaip RPP išsižadėjimą bei perėjimą į „elgesinės ekonomikos" (*behavioral economics*), pagrįstos kognityviąja psichologija, šalininkų stovyklą. Žr., pvz.: North D. C. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung*. S. 24-27.

Septynioliktas skyrius

Rinkos, hierarchijos ir asimetriška visuomenė: Weberio prognostika racionalaus pasirinkimo prieigos retrospektyvoje

Prabėgus daugiau kaip aštuoneriems dešimtmečiams po Weberio mirties, jo „nesulaikomo biurokratėjimo“[144] ateities prognozė, atrodo, daugiau jau negali būti laikoma mūsų laikų socialinę-ekonominę ir bendrą visuomeninę būklę iš esmės teisingai anticipuojančia diagnoze. Turint galvoje tą milžinišką įtaką, kurią Weberio artėjančio radikalaus socialinio gyvenimo subiurokratėjimo prognozė padarė ateities lūkesčiams Vakarų kraštuose (ir ne tik socialinių mokslų srityje), neužtenka vien tik nurodyti šios prognozės ir faktinės dalykų padėties neatitikimą. Tiek, kiek Weberio teiginiai apie „racionalaus kapitalizmo“ ateitį buvo ne kokios nors pranašystės, o racionalios prognozės, tai jos turėjo tam tikrus pagrindus. Tad būtina aiškintis, kur šie pagrindai buvo klaidingi arba nepakankami.

Nagrinėjant istorinę Weberio centrinės problematikos klausimo dalį, buvo vadovaujamasi ta interpretavimo hipoteze, kad Weberis buvo vokiečių (senojo) institucionalizmo nacionalinėje ekonomijoje atstovas, kuris tęsė ilgalaikės ūkio kaitos tyrimo tradiciją istorinėje mokykloje ir kurį tuo pačiu metu siejo ypatingi santykiai su „abstrakčia ūkio teorija“. Šiuo pagrindu neoinstitucionalistinė ūkio istorija buvo identifikuota kaip tas pašnekovas, kuris geriausiai tinka būti partneriu dialoge su Weberiu apie „Vakarų iškilimo“ problemą. Tačiau šitokia Weberio interpretacijos koncepcija liktų iki galo neįgyvendinta, jeigu naujosios institucijų ekonomikos teorinė pasiūla nebūtų panaudota taip pat ir klaidoms nustatyti Weberio prognozių pagrindimuose. To ir siekiama pirmame šio skyriaus poskyryje (17.1), po kurio aptariama Weberio biurokratėjimo tezės recepcija Jameso S. Colemano darbuose su jų „asimetriškos visuomenės“ sąvoka (17.2). Ši sąvoka asimiliuoja ir tą Weberio prognostikos dalį, kurią galima laikyti pasitvirtinusia.

[144] Weber M. „Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland“. S. 333.

17.1 Biurokratėjimo ribos naujosios institucijų ekonomikos požiūriu

Jeigu mes iš šių pozicijų kalbame apie Weberio ilgalaikių prognozių pagrindimo klaidas, tai jos yra dvejopos. Pirmiausia Weberis nepakankamai įvertino savitumą to ryšio tarp mokslo ir technologijos, kuris juos susiejo po Northo „antrosios ūkinės revoliucijos" (nuo antrosios XIX a. pusės). Ši revoliucija „įgalino paversti tikrove neoklasikinės ekonomijos implicitinę prielaidą. Ši optimistiškai prielaidavo, kad naujas žinojimas įgyjamas pastoviais kaštais ir kad pakeitimas visose srityse daro galimą nuolatinį ir ilgai trunkantį augimą."[145] Neelastišką naujo žinojimo pasiūlos kreivę, kuri vaizdavo „malthusiškojo pasaulio" realijas, pakeitė elastiška pasiūlos kreivė. Tuo malthusiškosios „augimo ribos" buvo iš esmės pralaužtos. Vis labiau aiškėjo, kad klasikinės politinės ekonomijos prielaidos, kurios nulėmė jos pateiktą ūkinės kaitos ilgalaikės dinamikos vaizdą, galioja tik ekonomikoms praeities pasaulyje su jo ikimoksline technika, o ne racionalaus kapitalizmo realijoms. Taigi tai reiškė klaidingumą tų prielaidų, kuriomis rėmėsi Weberio įsitikinimas, kad neišvengiamai paaštrės kova dėl „gyvybinės erdvės" tarp ūkinių bendruomenių, turinčių nacionalinių valstybių pavidalą.

Žinoma, vis naujo ir naujo žinojimo gamyba matematinėje gamtotyroje neautomatiškai priveda prie ūkio augimo. Taip būna tik esant tam tikrai disponavimo teisių struktūrai, kuri sukuria stimulus šio žinojimo technologiniam pritaikymui ir inovacijoms. Vis gilėjantis nuosavybės teisių (arba teisės pasisavinti likutines pajamas) atsiskyrimas nuo įmonės valdymo funkcijų, kuris ėjo ranka rankon su Weberio stebėtu „didėjančiu ūkinių įmonių biurokratizavimu"[146], nesusilpnino šių stimulų tol, kol valstybė nemonopolizavo nuosavybės teisių, kaip tai atsitiko „valstybinėse socialistinėse" ekonomikose „realaus socializmo" šalyse. „Dalyvavimo nuosavybėje ir įmonės kontrolės atskyrimą galima laikyti efektyvia ekonominės organizacijos forma, o kapitalistiniame ūkyje esama mechanizmų, kurie neleidžia agentams išnaudoti principalų."[147] Nors ilgalaikiai koncentracijos procesai rinka pa-

[145] North D. C. *Theorie des institutionellen Wandels.* S. 176.

[146] „Visa moderniosios valstybės raidos istorija sutampa su modernios valdininkijos ir biurokratinės įmonės istorija taip pat, kaip kad moderniojo išvystyto kapitalizmo (*modernen Hochkapitalismus*) raida sutampa su didėjančiu ūkinės įmonės biurokratizavimu. Visur didėja biurokratinių dominavimo formų lyginamoji dalis." Žr.: Weber M. *Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft* // GAW. S. 477.

[147] Richter R., Furubotn E. *Neue Institutionenökonomik. Eine Einführung und kritische Würdigung.* S. 443-444.

grįstuose nacionaliniuose ūkiuose atvedė prie žymių „tikrovės“ nukrypimų nuo neoklasikinės tobulos konkurencijos utopijos monopolistinių ir oligopolistinių rinkų linkme, tačiau šie nukrypimai nebuvo tokie dideli, viską apimantys ir pastovūs, kad jie galėtų baigtis klasinės visuomenės transformacija į (naują) luominę visuomenę, dėl kurios Weberis taip nuogąstavo.

Weberio išvada, kad jo kartu su daugeliu jo meto ekonomistų stebėti gamybos koncentracijos ir monopolijų kūrimosi procesai vis labiau lėtins techninę bei ekonominę pažangą ir atves prie „egiptietiškojo“ ir „kiniškojo“ sąstingio, pasirodė klaidinga, kadangi jis, viena vertus, neskyrė tų (dažniausiai trumpalaikių) monopolių, kuriuos sukuria inovatyvūs verslininkai, nuo „politinių“ ir „luominių“ monopolių, kuriuos sukuria sėkminga rentos siekėjų veikla (angl. *rent-seeking*). Daug geriau šių specifinių moderniojo kapitalizmo monopolistinių ir oligopolistinių darinių savitumą suvokė Weberio amžininkas Schumpeteris, kuris tyrinėjo priežastis, dėl kurių tokie dariniai galėjo būti ne tik technologinių inovacijų kliūtis, bet ir jų radimosi vieta.[148]

Antra vertus, Weberis nematė, kad rinka pagrįsto nacionalinio ūkio sąlygomis esama veiksnių, kurie trukdo biurokratinės organizacijos vykdomam rinkos spontaninės tvarkos išstūmimui. Paradoksalu, bet tai yra tie patys veiksniai, kurie veda ir prie „didėjančio ūkio įmonių biurokratėjimo“. Šie veiksniai sistemiškai analizuojami „mezoskopinėje“ arba „trumpalaikėje“[149] naujojoje institucijų ekonomikoje, kuriai atstovauja Oliverio Williamsono darbai.

Pagrindinę biurokratinių hierarchijų, kaip žmonių veiklos koordinavimo formos, išsiplėtojimo priežastį Weberis įžvelgė jų efektyvume. „Lemiamas biurokratinės organizacijos iškilimo pagrindas nuo seno buvo jos grynai *techninis* pranašumas prieš bet kurią kitą formą. Visiškai išsiplėtojęs biurokratinis mechanizmas santykiauja su jomis tiksliai taip, kaip mašina su nemechaninėmis gamybos priemonėmis. Tikslumas, vieningumas, griežtas pavaldumas, trinčių, dalykinių ir asmeninių kaštų ekonomija esant grynai

[148] Schumpeter J. A. *Capitalism, Socialism and Democracy*. 3d ed. N.Y.: Harper & Brothers, 1950. P. 87-106.

[149] Williamsono (kaip ir ankstyvuosiuose paties Northo) darbuose institucinių formų skirtumai ir pokyčiai yra aiškinami, prielaidaujant stabilią institucinę aplinką arba pastovias pagrindines „žaidimo taisykles“. Šių prielaidų pagrindu institucinių formų pokyčiai aiškinami kaip ribotai racionalių veikėjų maksimizuojančios veiklos kolektyviniai padariniai. Northas mėgina paaiškinti ir pagrindinių „žaidimo taisyklių“ skirtumus bei pasikeitimus. Tačiau pastarieji pasikeitimai trunka ilgiau negu institucinių formų pasikeitimai. Todėl aiškinant institucinių formų susidarymą, gali būti prielaidaujama, kad institucinė aplinka yra nekintama.

biurokratiniam, konkrečiau, monokratiniam atskirų išlavintų valdininkų valdymui, palyginus su visomis kolegialiomis arba visuomeninėmis bei nevaldininkiškomis formomis, tampa optimalus."[150] Naujoji institucijų ekonomika pateikia bendrą vardiklį šitam ganėtinai impresionistiškam bei heterogeniškam biurokratinio valdymo pranašumų sąrašui. Tai yra sandorių kaštų minimizavimas. Kai kalbama specialiai apie privačių ekonominių hierarchijų plėtojimosi priežastis, tai naujojoje institucijų ekonomikoje šis išsiplėtojimas aiškinamas kombinuotu didėjančios masto grąžos ir mažesnių sandorių kaštų efektu didžiosiose įmonėse.[151]

Rinkos sandorius pakeičia vidiniai įmonės autoriteto ir hierarchiniai santykiai, jeigu šis pakeitimas leidžia sutaupyti mažesnių trinčių sąskaita, t.y. sumažinti paieškos ir informacijos kaštus, derybų kaštus, sutartinių įsipareigojimų kontrolės ir realizavimo kaštus. Tatai ir yra atsakymas į jau minėtą „Coase'o klausimą": kodėl apskritai egzistuoja firmos (hierarchiškai organizuotos įmonės)?

Tačiau šis atsakymas savo ruožtu pagimdo vadinamąją „Williamsono mįslę": „kodėl viena didelė įmonė negali gaminti visko, ką gali gaminti mažų įmonių grupė, ir dar daugiau?"[152] Šios mįslės įminimas iš esmės yra tas, kad daugelio veikėjų, besispecializuojančių tam tikroje darbo pasidalijimo srityje, veiklos integracija įmonės viduje savo ruožtu neįmanoma be sandorių kaštų. Mažėjant rinkos sandorių kaštams, susiduriama su augančiais įmonės vidiniais sandorių kaštais. Jiems priklauso organizacinės struktūros sukūrimo, išlaikymo arba keitimo kaštai; potvarkių įvykdymo kontrolės kaštai; darbo jėgos produktyvumo matavimo kaštai; reikalų tvarkymo ir informacijos apdorojimo kaštai ir t.t. Įmonei didėjant, jos unifikuotos priežiūros ir valdymo sistemos ribinis produktyvumas mažėja. Todėl iš darbo pasidalijimo įmonės viduje kylanti rinkos sandorių kaštų ekonomija nėra beribė.

Tačiau tai reiškia, kad didelių įmonių augimas turi imanentines ribas. „<...> Įmonė turi tendenciją didėti tol, kol papildomo sandorio įmonės viduje organizavimo kaštai susilygina su to paties sandorio, sudaromo atviros rinkos mainuose, kaštais <...>."[153] Kur tiksliai yra optimalaus kompro-

[150] Weber M. WuG. S. 561-562.
[151] Žr.: Richter R., Furubotn E. *Neue Institutionenökonomik. Eine Einführung und kritische Würdigung.* S. 358-366.
[152] Ibidem. S. 366.
[153] Coase R. H. „The Nature of the Firm" // *Economica.* 1937. Vol. 4. P. 395. Cituojama pagal: Richter R., Furubotn E. *Neue Institutionenökonomik. Eine Einführung und kritische Würdigung.* S. 358.

miso – *trade off* – tarp rinkos sandorių kaštų mažėjimo ir įmonės vidinių sandorių kaštų didėjimo taškas, priklauso nuo rinkų ir gamybos procesų įmonėje savitumo, kuris naujojoje institucijų ekonomikoje aprašomas gamybos veiksnių specifiškumo, netikrumo ir dažnumo sąvokomis. Kai Weberis būgštavo, kad „visas modernaus aukštojo kapitalizmo (*Hochkapitalismus*) vystymasis" su „didėjančiu ūkio įmonių biurokratėjimu" gali atvesti prie rinkos konkurencijos panaikinimo ir korporacinių arba valstybinių socialistinių nacionalinių ūkių susikūrimo, jis neatsižvelgė į šalutinius įmonių augimo efektus – mažėjantį centralizuoto įmonės valdymo ribinį produktyvumą ir į kontrolės praradimą. Tatai yra tie efektai, kurie optimalų dydį peržengusias įmones daro pažeidžiamas rinkos konkurencinėje kovoje. Todėl kapitalo ir gamybos koncentracija pati savaime neatveda prie rinkos konkurencijos išnykimo. Taigi naujoji institucijų ekonomika pateikia analitines priemones, įgalinančias paaiškinti dabartinį „mažų firmų ir verslų atgimimą, valdžios ir atsakomybės decentralizavimą didelėse organizacijose", t.y. reiškinius, kuriuos M. Piore laiko galutiniu klasikinės ūkio sociologijos paneigimu.[154]

Kai Weberis rašė apie didesnį biurokratinio valdymo efektyvumą, jis turėjo galvoje labai specifišką „valdymo štabų" organizacinę formą, kurią jis aprašė dar vienoje savo „sąrašų" serijoje.[155] Taip pat ir šiuo atveju jis daro klaidą, būtinas efektyvaus valdymo sąlygas supainiodamas su INUS sąlygomis. Jo aprašyta organizacijos forma, kuri geriausiai atitinka karinio vadovavimo struktūras, gali pretenduoti į pranašesnį efektyvumą tik sprendžiant specifinius uždavinius specifinėmis aplinkybėmis. Šį dalyką (kritikuodamas Weberį) vadybos mokslas (*Management Science*) išsiaiškino dar septintajame XX a. dešimtmetyje. Ši įžvalga tapo „kontingentiškumo teorijos" atramos tašku, kuri teigia, kad organizacijos struktūra priklauso nuo jos aplinkos ir jos uždavinių.[156]

Tačiau ši (teisinga) Weberio kritika už tai, kad jis apibrėžimu „racionalumą" arba „efektyvumą" sutapatino su tam tikra organizacijos forma, daugeliu atvejų naujesniąsias teorines prieigas vadybos ir organizacijos moksle privedė prie to, kad jos iš principo atsisakė organizacijų struktūros ir jų kaitos aiškinimo jų efektyvumo skirtumais. Kaip pavyzdį čia galima nurodyti

[154] Piore M. J. „Review of *The Handbook of Economic Sociology*" // *Journal of Economic Literature*. 1996. Vol. 34. P. 746.
[155] Žr.: Weber M. WuG. S. 125-127, 551-556.
[156] Žr.: Donaldson L. (Ed.) *Contingency Theory*. Aldershot: Dartmouth, 1995.

Paulo DiMaggio, Johno W. Meyerio, Walterio W. Powello ir kt. vadinamąjį „sociologinį" naująjį institucionalizmą.[157] „Racionalumą" ir „efektyvumą" jie laiko specifiškai „moderniais mitais", kurie atlieka legitimacijos funkcijas, tačiau negali paaiškinti žmonių veiklos organizacijose realių procesų, kurie veikiau turėtų būti aprašomi tokiomis sąvokomis kaip „ritualas" ir „ceremonija". Jeigu klausiame, kuriam iš abiejų „naujųjų institucionalizmų" – ekonominiam ar sociologiniam – Weberio „senasis" institucionalizmas yra artimesnis, tai aiškinimas efektyvumu, kuris yra bendras Weberiui ir naujajai institucijų ekonomikai, atsakymą daro gana vienareikšmį: į Weberio palikimą veikiau gali pretenduoti naujasis „ekonominis" negu naujasis „sociologinis" institucionalizmas.

17.2 Maxas Weberis ir Jamesas S. Colemanas

Tačiau tokias pretenzijas tik labai retai galima aptikti darbuose tų organizacijų tyrinėtojų, kurie yra RPP šalininkai. Išimtis yra Jamesas Samuelis Colemanas, kurio „Socialinės teorijos pagrindai" yra iki šiol reikšmingiausias mėginimas „sulydyti" tradicines teorines prieigas: sociologinę ir neoklasikinę.[158] Jis panaudoja Weberio biurokratinės organizacijos teoriją kaip vieną iš savo svarbiausių šaltinių, kurdamas savo „korporatyvių veikėjų", arba „korporacijų", teoriją ir analizuodamas moderniųjų visuomenių socialinės struktūros savitumą. Šią Colemano analizę užbaigia jo „asimetriškos visuomenės" koncepcija.

[157] Žr.: DiMaggio P., Powell W. W. „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields" // *American Sociological Review,* 1983. Vol. 48. P. 147-160; Meyer J. W., Rowan B. „Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth an Ceremony" // *American Journal of Sociology,* 1977, Vol. 83, N ? P. 340-363; Meyer J.W., Scott R. W. (Eds) *Organizational Environments: Ritual and Rationality.* Newbury Park: Sage, 1983; Powell W. W., DiMaggio P. (Eds.) *The New Institutionalism in Organizational Analysis.* Chicago: Chicago UP, 1991. Mėginimą užmegzti dialogą tarp gausėjančių „naujųjų institucionalizmų" žr.: „Views and Comments on the 'New Institutionalism' in Sociology, Political Science, and Anthropology" // *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* 1998. Vol. 154. N 4. P. 694-789.

[158] Plg.: Frank R. H. „Melding Sociology and Economics: James Coleman's 'Foundations of Social Theory'" // *Journal of Economic Literature.* 1992. Vol. 30. P. 147-170. Platesnį Colemano, kaip socialinio teoretiko, įvertinimą žr.: Clark J. (Ed.) *James S. Coleman.* London: Falmer Press, 1996 ir 1992 m. Hf. 2 žurnale *Analyse und Kritik,* kurį sudaro straipsniai, skirti Colemano *Foundations of Social Theory.*

Tačiau Colemanas drauge su daugybe kitų Weberio biurokratinės organizacijos teorijos kritikų daro klaidą, kuri yra giliai įsišaknijusi ir kuri ypač atsiliepia Weberio teorijos suvokimui naujojoje institucijų ekonomikoje ir viešojo pasirinkimo teorijoje (*public choice*). Weberio pamėgta mašinos metafora, kurią jis naudojo biurokratinio valdymo aparatui aprašyti[159], daugelį autorių pastūmėjo priskirti jam pažiūrą, kad veikėjai biurokratinių organizacijų žemesniuosiuose lygmenyse funkcionuoja tarsi „biurokratijai tarnaujantys robotai"[160], kurie arba „aklai" vykdo savo viršininkų įsakymus, arba „automatiškai" vadovaujasi tarnybinėmis instrukcijomis.[161] Šis priskyrimas RPP atstovams davė pagrindą priekaištauti Weberiui, kad jis esąs aklas „agento ir principalo" problemai.[162] Tatai yra problema, kaip galima motyvuoti agentą jam principalo patikėtus išteklius ir disponavimo jais teises panaudoti ne savo paties, o principalo naudos maksimizavimui. Šios problemos ignoravimą Colemanas net vadina „weberiškąja klaida" – *Weberian flaw* – organizacijų teorijoje. „Fundamentali klaida šioje teorijoje yra ta, kad tik šis centrinis autoritetas yra traktuojamas kaip į tikslą orientuotas veikėjas. Čia neatsižvelgiama į faktą, kad asmenys, užimantys įvairias pozicijas organizacijoje, taip pat yra į tikslą orientuoti veikėjai."[163]

Tačiau jeigu Weberio biurokratinės organizacijos bruožų sąrašus perkaitysime atidžiau, tai prieisime prie išvados, kad Weberis labai aiškiai įsisąmonino agento-principalo problemą.[164] Žymi dalis tų apibūdinimų, kuriuos Weberis įtraukia į savo ideal-tipizuojančią biurokratijos charakteristiką, aprašo kaip tik šiai organizacijos formai būdingą agento-principalo problemos sprendimą. Šis sprendimas biurokratiją skiria nuo tradicinio ir charizmatinio viešpatavimo organizacinių formų ir kartu su kitais būdingais biuro-

[159] Žr., pvz.: Weber M. „Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland". S. 322, 332.

[160] Coleman J. S. *Grundlagen der Sozialtheorie.* Bd.1. *Handlungen und Handlungssystemen.* München: R. Oldenbourg. S. 254.

[161] Žr., pvz.: Garston N. „The Study of Bureaucracy" // Garston N. (Ed.) *Bureaucracy: Three Paradigms.* Boston: Kluwer Academic Publishers, 1993. P. 5.

[162] Antai taip daro Colemanas (žr. toliau). Žr. taip pat: Rowley Ch. K. „Foreword" // Niskanen W. A. Jr. *Bureaucracy and Public Economics.* Aldershot: Edward Elgar, 1994. P. VII. Rowley prikiša Weberiui, kad jis valstybės valdininkus vaizduoja kaip „belyčius eunuchus" – *neutered eunuchs.*

[163] Coleman J. S. *Grundlagen der Sozialtheorie.* Bd.2. *Körperschaften und die moderne Gesellschaft.* München: R. Oldenbourg Verlag, 1992. S. 129.

[164] Taip pat mano ir Arthuras L. Stinchcombe. Žr.: Stinchcombe A. L. *Creating Efficient Industrial Administrations.* P. 35-37.

kratinio valdymo bruožais laiduoja už jos palyginti didesnį stabilumą ir apskaičiuojamumą. Tai tokie jos bruožai kaip valdininko „visiškas atskyrimas" nuo valdymo priemonių, tarnybos, kaip vienintelės profesijos, traktavimas ir – kas yra svarbiausia – tarnybinių santykių tarp principalo ir agento sutvarkymas taip, kad tarnyba organizacijoje įgyja „karjeros" pavidalą, kuri reiškia „'kilimą' tarnyboje priklausomai nuo ištarnauto laiko arba pasiekimų arba nuo abiejų šių dalykų – priklausomai nuo viršininko sprendimo".[165]

Taip biurokratinėje hierarchijoje yra instaliuojama „vidinė darbo rinka" ir kartu sukuriamos (Weberio nuomone) pakankamos paskatos, kad agentai būtų lojalūs principalui. Tas, kas įsitraukia į tokius tarnybinius santykius, tas kartu apsisprendžia dėl tam tikro ilgalaikio savo gyvenimo plano. Tokio gyvenimo plano realizavimo sėkmė priklauso nuo to, kiek agentas yra pasirengęs savo pasirinkimų premisomis laikyti ne savo paties, o principalo tikslus. Jeigu jis elgtųsi kitaip, tai jis pralaimėtų toje konkurencinėje kovoje, kuri vyksta „vidinėje darbo rinkoje". Palyginus su tomis lojalaus elgesio paskatomis, kurias sukuria karjeros ir konkurencijos vidinėje darbo rinkoje perspektyva, „tarnybinės pareigos sąmonė" arba įsipareigojimas „korporacijos kultūrai"[166], į kurios kultivavimą, beje, paprastai irgi daug investuojama, – vaidina svarbų, bet vis dėlto antraeilį vaidmenį disciplinuojant agentus biurokratiniuose valdymo aparatuose.

Šis disciplinavimas reiškia ne agentų pavertimą iniciatyvos neturinčiais svetimos valios įrankiais, kurie tik vykdo viršininkų įsakymus,[167] o sėkmingą agentų motyvavimą naudotis viršininko nurodymais kaip premisomis savo pareigybiniams, kuo tiksliau apgalvotiems (toks apgalvojimas yra tarnybinė pareiga!) sprendimams, kuriais maksimizuojama principalo naudos funkcija. Tatai yra sprendimai tam tikroje kompetencijos srityje, kurią kartu su kitais dalykais specifikuoja minėtos premisos. Kompetencijos sričių pasidalijimas yra dar vienas struktūrinis principas, kuris įgalina pasiekti maksimalų procedūrinį, o taip pat substancinį veiklos racionalumą. „Valdymo štabų" narių sprendžiami uždaviniai pasidalijant kompetencijos sritis taip supaprastinami, kad pasidaro galimas jų maksimizuojantis sprendimas kiek-

[165] Weber M. WuG. S. 127.

[166] Plg.: Kreps D. M. „Corporate Culture and Economic Theory" // Alt J. E., Shepsle K. (Eds.) *Perspectives on Positive Political Economy.* Cambridge: Cambridge UP, 1990. P. 90-143.

[167] Tam tikrą pagrindą tokiai nuomonei duoda Weberio polinkis biurokratinę discipliną ir agentų disciplinavimą aprašyti palyginimais su viršininkų ir pavaldinių santykiais kariuomenėje.

vienoje atskiroje kompetencijos srityje. Atsakingas už tam tikrą kompetencijos sritį agentas turi atsižvelgti tik į vieną tikslą ir tik į ribotą skaičių aplinkybių, kurios yra reikšmingos sprendimui. Jeigu jis turi tokių specialių uždavinių sprendimui tinkamą „profesinę ir dalykinę kvalifikaciją", tai jis gali visiškai sėkmingai spręsti tokius „lokalius" optimizavimo uždavinius.

Todėl biurokratiškai nuosekliai organizuotą įmonę Weberis traktuoja kaip tikslinio racionalumo „salą" arba „oazę": kaip tik ji yra ta vieta, kurioje su didžiausia tikimybe galima tikėtis tikrai racionalių (*richtigkeitsrationalen*) sprendimų.[168] Čia, žinoma, turimas galvoje „griežtas" tikslinis racionalumas tik sprendžiant dalinius uždavinius viduriniajame ir žemesniajame lygmenyse – ieškant ir surandant geriausią priemonę iš anksto duotam tikslui, kuris pats gali būti priemonė kitam tikslui. Šiuo atveju optimizuojantis elgesys yra galimas, nes kiekvieno atskiro veikėjo sprendimų aplinka yra „dirbtinai" supaprastinta ir parametrizuota kompetencijos sričių pasidalijimu ir hierarchine organizacija. Tačiau dalinių arba tarpinių tikslų realizavimo „tikrasis racionalumas" (*Richtigkeitsrationalität*) gali koegzistuoti su organizacijos, kaip visumos, suboptimalia ir neefektyvia veikla. Taip atsitinka tuo atveju, jeigu tarpinius tikslus realizuojančių veikėjų veiksmai nėra tarpusavyje koordinuoti arba jeigu patys šie tarpiniai tikslai nėra optimalios priemonės „galutiniams" organizacijos tikslams (pvz., pelno maksimizavimui) realizuoti.

Kas Weberio „racionalios organizacijos" teorijoje yra kritikuotina, – tai agento ir principalo problemos efektyvaus sprendimo alternatyvių galimybių ignoravimas. Tarnautojų ir darbininkų ekspropríjavimas nuo gamybos ir valdymo priemonių ir ilgalaikis jų pririšimas prie įmonės įkuriant „vidinę darbo rinką" nėra vienintelis būdas sukurti paskatas agentams veikti principalo interesais, priimant viršininkų nurodymus kaip savo paties pasirinkimų premisas. Colemanas nurodo kai kurias tokias alternatyvias galimybes. Joms, be atlyginimų už atliktą darbą (čionai priklauso atlyginimo formos „pradedant gamybos stimulais žemiausiajame vykdytojų lygmenyje ir baigiant premijų sistemomis bei teisėmis tapti įmonės akcininku aukštesniajame valdymo lygmenyje"[169]), priklauso korporacijos tradicinės piramidės formos struktūros pakeitimas išskaidyta M formos struktūra, klasikinės „į priekį nukreiptos" kokybės kontrolės sistemos pakeitimas „atgal atgręžta" sistema,

[168] Šį dalyką pabrėžia Raineris Prewo savo knygoje, kuri weberianoje nesusilaukė pakankamo dėmesio. Žr.: Prewo R. *Max Webers Wissenschaftsprogramm. Versuch einer methodischen Neuerschließung*. Žr. ypač: S. 340-355, 473-524.

[169] Coleman J.S. *Grundlagen der Sozialtheorie*. Bd.2. S. 131.

eksperimentai su teisių dalyvauti įmonės valdyme suteikimu darbininkams Vokietijos pramonėje ir pan.[170]

Kai Weberis „efektyvumą", kaip apibrėžiantį požymį, priskyrė tam tikrai organizacijos formai ir tam tikram agento-principalo problemos sprendimui, jis suabsoliutino ir ekstrapoliavo į ateitį savo laikiškai sąlygotą ir laikiškai ribotą patirtį. Ir Colemanas pasirengęs pripažinti, kad šis sprendimas, esant tam tikroms sąlygoms, gali būti visiškai efektyvus. „Aš jau minėjau, jog galima pasiekti, kad asmenys, esant tam tikroms aplinkybėms, išsižadėtų savo pačių darbo kontrolės. Prasidėjus industrializacijai ir nuo tų laikų beveik iki dabarties kaip tik tokios sąlygos egzistavo. Paprasčiausiai buvo taip, kad asmenys turėjo mažai materialinių išteklių, ir tos materialios darbo paskatos, kurios jiems buvo siūlomos mainais už savo darbo kontrolės atsisakymą, reiškė didelį jų materialios gerovės pagerinimą."[171] Colemanas tvirtina, kad šios sąlygos vis labiau nyksta. Reikalingos alternatyvios organizacinės formos, kurios agentams suteiktų pakankamai paskatų veikti principalo interesais. „Daugelyje visuomenių materiali gerovė pasiekė tokį aukštą lygį, kad ir nedirbantys asmenys gauna valstybės paramą – ir turi aukštesnį gyvenimo standartą, negu kad anksčiau pasiekdavo sunkiu darbu. Taigi išsivysčiusiose visuomenėse išnyksta sąlygos, kurioms esant, asmenys atsisako kontrolės savo darbui ir paklūsta kitų asmenų valiai."[172]

Nepaisant visų nesusipratimų, būtent Colemanas yra tas autorius, kuris iš visų garsių RPP atstovų yra pajėgiausias niūrioje ir apskritai klaidingoje Weberio ateities prognostikoje identifikuoti jos pasitvirtinusią dalį. O būtent, jo „Socialinės teorijos pagrinduose" mes randame dviejų socialinės struktūros tipų perskyrą. Tuos tipus Colemanas skiria pagal tai, ar socialinės struktūros susideda iš „natūralių asmenų", ar iš „pozicijų". Ikimoderniosios socialinės struktūros susideda iš natūralių asmenų ir „natūralių" korporacijų, kurių elementai yra natūralūs asmenys. Paradigminiu tokiu korporacijų atveju Colemanas laiko šeimą, kuri kartu yra „pamatinis statybinis šios socialinės struktūros akmuo".[173] Socialinės struktūros modernizavimą Colemanas sieja su „naujųjų" arba „dirbtinių" korporacijų atsiradimu. Naujųjų korporacijų atsiradimą išreiškia juridinio asmens išradimas vėlyvųjų viduramžių teisėje, kurio istoriją Colemanas apžvelgia remdamasis teisės istorikų O. von Gierke's,[174]

[170] Žr. ibidem. S. 140-141, 148-155.

[171] Ibidem. S. 132.

[172] Ibidem.

[173] Coleman J. S. *Die asymmetrische Gesellschaft. Vom Aufwachsen mit unpersönlichen Systemen.* Weinheim: Beltz Verlag, 1986. S. 173.

[174] Žr.: Gierke O. *Das deutsche Genossenschaftsrecht.* Berlin: Weidman, 4 Bde. 1868-1913

F. Pollocko ir F. W. Maitlando[175] tyrimais. Colemanas nešykšti žodžių, pabrėždamas šio išradimo reikšmę moderniųjų visuomenių tapsmui. Ypač svarbus atskiras tokių *personae fictae* atvejis buvo prekybos bendrovės institucija, kurios kilmę viduramžių teisėje tyrė jau Maxas Weberis savo disertacijoje.[176]

Naujųjų, arba moderniųjų, korporacijų savitumą Colemanas aprašo šitaip: „Šios korporacijos susideda ne iš asmenų, o iš pozicijų, kas vieną ir tą patį natūralų asmenį įgalina tuo pačiu metu užimti *daugelį* pozicijų."[177] Naujasis socialinės struktūros tipas, viena vertus, daro galimą visų jai priklausančių (išskyrus vaikus) asmeninę laisvę. Tas, kas turėjo valdžią „natūraliojoje" korporacijoje, viešpatavo asmenims kaip šios korporacijos elementams. Tas, kas užima valdovo poziciją „naujojoje" korporacijoje, savo valdžią vykdo tik tam tikrų apibrėžtų jam pavaldaus asmens aktyvumo apraiškų atžvilgiu. Šiaip ar taip, asmenys „naujosiose" korporacijose reiškiasi ne kaip jos dalys, o tik kaip tikrųjų jos elementų – pozicijų – turėtojai arba užėmėjai (angl. *occupants*). Taigi asmeninė laisvė naujojoje socialinėje struktūroje turi savo išvirkščiąją pusę – asmenų nereikšmingumą (*irrelevance*). „Nors asmuo yra laisvas, bet jis taip pat yra tam tikra pamatine prasme bereikšmis. Asmuo tik užima tam tikrą poziciją socialinėje struktūroje ir bet kuriuo laiko momentu gali būti pakeistas."[178]

Nors pirmosios „dirbtinės" korporacijos atsirado jau vėlyvuosiuose viduramžiuose, jų plačios ekspansijos laikas buvo paskutinis šimtmetis.[179] Ūkio srityje ta ekspansija pasireiškė įsigalėjimu korporacinių įmonių formų, kurios dideliu mastu išstūmė individualų ir šeimos verslą. Savarankiškai uždarbiaujantys natūralūs asmenys tapo mažuma palyginti su dauguma tų, kurie savo pajamas įgyja kaip agentai korporacinėse įmonėse. Šiuos pasikeitimus Colemanas reziumuoja kaip fundamentalų struktūrinį socialinį pokytį, kurio padarinys buvo vadinamosios „asimetriškos visuomenės" atsiradimas.

Tatai yra visuomenė, kurios skiriamasis bruožas yra galios tarp „naujųjų" korporacinių veikėjų ir natūralių asmenų asimetrija. Ši asimetrija pasireiškia dviem formomis. (1) Pirmoji asimetrijos forma – tai išteklių, kuriuos

[175] Pollock F., Maitland F. W. *History of English Law.* Cambridge: Cambridge UP, 1968 (1898).

[176] Richardas Swedbergas, kuris palygino Colemano ir Weberio pateiktus moderniosios korporacijos išradimo aiškinimus, priėjo prie išvados, kad Colemanas šio Weberio darbo nežinojo arba nepanaudojo. Žr.: Swedberg R. „Analyzing the Economy: On the Contribution of James S. Coleman" // Clark J. *James S. Coleman.* P. 315-317.

[177] Coleman J. S. *Grundlagen der Sozialtheorie.* Bd.2. S. 278.

[178] Coleman J.S. *Die asymmetrische Gesellschaft.* S. 40.

[179] Žr. ibidem. S. 24.

kontroliuoja natūralūs asmenys ir korporaciniai veikėjai, asimetrija. Tik nedaugelis natūralių asmenų disponuoja tokiais dideliais resursais, kokiais disponuoja korporaciniai veikėjai. (2) Antroji forma yra ta, kad korporaciniai veikėjai iškyla kaip monopolistai arba oligopolistai natūralių veikėjų atžvilgiu: pastarieji neturi jokių arba tik labai mažai alternatyvų pakeisti korporacinius veikėjus kaip sandorių partnerius. „Abi šios asimetrijos dėl paties santykių pobūdžio, turi toli siekiančių padarinių. Vienas iš šių padarinių yra tas, kad korporacinis veikėjas beveik visais atvejais gali kontroliuoti daugumą tų rėminių sąlygų, su kuriomis yra susijęs tam tikras santykis tarp jų. Pirmiausia, korporacinis veikėjas kontroliuoja didžiąją dalį sandoriui svarbios informacijos – ir kontroliuoja dažniausiai štai tokiomis priemonėmis: agitacija ir propaganda, rinkos ir nuomonių tyrimu, klientų kreditinio patikimumo įvertinimu, o taip pat įvairiausios informacijos rinkimu ir kaupimu."[180] Ši galios asimetrija tą asmeninę laisvę, kurią „natūraliems asmenims" suteikia naujoji socialinė struktūra, vėl gerokai ištuština.

Jeigu iš Weberio ilgalaikės prognostikos pašalintume joje esančias klaidas ir pamėgintume jos pasitvirtinusiąją dalį išreikšti viena sąvoka, tai tą pasitvirtinusiąją dalį sudarytų tie patys faktai, kurie įeina į Colemano asimetriškos visuomenės sąvokos turinį. Pats Colemanas savo ilgalaikių struktūrinių pokyčių, kurių padarinys yra asimetriška visuomenė, analizę supranta kaip naują Weberio racionalizavimo tezės redakciją. „Ši tezė, kad natūralią aplinką pamažu pakeičia sąmoningai konstruojama aplinka, yra panaši į Weberio tezę apie progresuojantį visuomenės racionalizavimą. <...> Tezėje, kurią aš ginu, natūralios aplinkos pakeitimas sukonstruotąja yra vaizduojamas kaip kokybinis lūžis, kadangi pasikeičia pati socialinės organizacijos forma."[181]

Žinoma, nėra jokio tikslaus atitikimo tarp to, kaip Colemanas vaizduoja asimetrišką visuomenę, ir tos visuomenės anticipacijos Weberio darbuose. Mat Weberio ateities vaizdą daugiausia lėmė istorinės analogijos su tradicinių arba natūralistinių visuomenių patrimonialinių ciklų galutinėmis fazėmis. Kadangi malthusiškosios augimo ribos „asimetriškose visuomenėje" yra įveiktos, tai Weberio nuojautos apie būsimąjį luominės tvarkos atsikūrimą ir nuolatinius karus dėl gyvybinės erdvės „asimetriškų visuomenių" realybėje nebeturi jokio pagrindo. Tačiau dėl sunkiai pajudinamų galios asimetrijų šiose visuomenėse Weberio perspėjimai apie „valdininkų diktatūros" pavojų tebėra aktualūs.

[180] Ibidem. S. 34.
[181] Coleman J. S. *Grundlagen der Sozialtheorie*. Bd. 2. S. 298.

Penktos dalies reziumė

Penktoje, baigiamojoje, dalyje gvildenamas klausimas, ar centrinė Weberio ūkinės veiklos racionalizavimo problematika yra prasminga RPP rėmuose. Šis klausimas kyla dėl to statuso, kurį tikslinis racionalumas turi RPP rėmuose. Būtent, jis čia yra „aistoriškai" galiojanti prielaida. Į šį klausimą atsižvelgiant į veiklos racionalumo sąvokos polimorfizmą atsakoma pozityviai: „storai" racionalus veiksmas kaip elgesys, kuris yra optimalus „objektyvios" veikimo situacijos atžvilgiu, gali būti paaiškintas kaip ribinis „liesai" racionalios veiklos atvejis.

Racionali centrinės Weberio problematikos rekonstrukcija RPP rėmuose pirmiausia reiškia aptikimą tų ribinių sąlygų, nuo kurių priklauso sąmoningai apsvarstyto ir „tikrai racionalaus" („*richtigkeitsrational*") sprendimo suradimas. Šiam uždaviniui skirtas penkioliktas skyrius, kuris nagrinėja centrinės Weberio problematikos analitinę dalį. Pirmame poskyryje (15.1) buvo parodyta, kaip Weberio orientuojančios hipotezės jo kultūrinėje-institucionalistinėje prieigoje gali būti išverstos į analitinę RPP sąvokų kalbą. Šis vertimas kaip svarbiausius kintamuosius, nuo kurių priklauso subjektyviai ir objektyviai racionalaus sprendimo suradimo tikimybė, nurodo alternatyviuosius „klaidingo" sprendimo kaštus ir informacijos kaštus. Šis vertimas iš esmės patvirtina Weberio griežtai racionalios ūkinės veiklos kultūrinių ir institucinių sąlygų analizę, o taip pat leidžia rasti papildomų pagrindų ankstesnėje knygos dalyje jau suformuluotos jo analitikos didžiausio defekto diagnozės naudai: Weberis painioja griežtai racionalios veiklos INUS sąlygas su jos būtinomis sąlygomis. Tolesniame poskyryje (15.2) keliamas klausimas apie Weberio charakterologinio-psichogenetinio požiūrio išverčiamumą į egonomikos sąvokų kalbą. Buvo parodyti sutapimai tarp Weberio klausimo apie religijos įtaką „sistemingo gyvenimo būdo" atsiradimui ir egonominės problemos, kokios yra sąlygos ir technika to transtemporaliai nuoseklaus elgesio, kuriame įveikiamas valios silpnumas ir trumparegystė (angl. *myopia*). Baigiamajame šio skyriaus poskyryje (15.3) gvildenama koncepcijos vidinio koherentiškumo problema, su kuria Weberis susiduria derindamas abu požiūrius. Ši problema pasiekia savo kulminaciją tuose sunkumuose, kurie Weberiui iškyla ieškant savo koncepcijoje vietos tai griežtai racionaliai ūkinei veiklai, kuri kartu yra orientuota į ūkinės etikos normas. Remiantis Michaeliu Baurmannu, nagrinėjami tie latentiniai konceptualūs resursai, kuriuos paties Weberio veiklos teorijos prieiga gali pasiūlyti šios problemos sprendimui, nors pats Weberis dėl savo tam laikui būdingų antiutilitaristi-

nių prietarų (Gadamerio prasme) juos nevisiškai (tik savo gyvenamojo laikmečio sociologinėje diagnostikoje) panaudojo.

Dviejuose tolesniuose skyriuose RPP tyrimų rezultatai panaudojami Weberio rezultatams, kuriuos jis gavo, gvildendamas istorinę ir prognostinę savo centrinės problematikos dalį, patikrinti. Iš pradžių (16.1) naujoji institucijų ekonomika identifikuojama kaip geriausias RPP atstovas dialoge su Weberiu racionalaus kapitalizmo istorijos ir ateities klausimais, o Weberio palikimas savo ruožtu apibūdinamas kaip ta vieta, kuri geriausiai tinka mėginimams nutiesti tiltą tarp „senojo" ir „naujojo" institucionalizmo ekonomikos moksle. Likusioje šešiolikto skyriaus dalyje (16.2) Weberio ekonominio Vakarų iškilimo aiškinimai lyginami su Douglasso C. Northo atsakymais į šį klausimą. Lyginimas leido nustatyti toli siekiantį abiejų tyrinėtojų pozicijų sutapimą jų kauzaliuose sprendiniuose apie tam tikrų institucijų „ekonominį relevantiškumą". Tačiau Northas šiuos sprendinius analitiškai išveda iš savo institucinės kaitos teorijos, tuo tarpu Weberis juos pateikia *ad hoc* būdu. Buvo konstatuota, kad Northas savo darbuose ilgainiui artėjo prie Weberio pozicijos, prieidamas prie išvados, kad ilgiausiai trunkantys vystymosi kelių skirtumai priklauso nuo „pasaulėvaizdžių", arba „ideologijų", skirtumų.

Septynioliktas skyrius prasideda Weberio „nesulaikomo biurokratėjimo" prognozės pagrindimo kritika, kurioje panaudojami Northo ir Williamsono tyrimų rezultatai. Jie parodo, kad „klasikinė" Weberio „malthusiškųjų augimo ribų" prielaida yra pasenusi ir kad egzistuoja imanentinės ribos hierarchijų augimui, vykstančiam ūkinės veiklos koordinacijos per rinkas sąskaita (17.1). Weberio prognostikos pasiteisinusios dalies eksplikacijai panaudojama Colemano „asimetriškos visuomenės" sąvoka, kurią Colemanas sukūrė kritiškai remdamasis Weberio biurokratijos teorija (17.2).

Priedas

Weberio „protestantiškosios etikos tezė“: recepcija, kritika ir racionali rekonstrukcija racionalaus pasirinkimo prieigoje

Diskusijos apie Weberio „protestantiškosios etikos (arba „protestantizmo-kapitalizmo“) tezę“ pabaigos nematyti.[1] Turint galvoje didžiulį šios tezės išgarsėjimą, vargu ar reikia stebėtis, kad neaprėpiamoje literatūroje apie ją aptinkame ir RPP atstovų bei jiems artimų tyrinėtojų indėlį. Šio, baigiamojo, knygos skyriaus tikslas ir yra parodyti šio indėlio į diskusiją apie Weberio tezę savitumą ir išryškinti tą euristinį potencialą, kurį į šią diskusiją gali įnešti RPP. Būtinumą atskirai aptarti RPP tyrinėtojų įnašą į diskusiją dėl „protestantiškosios etikos tezės“ lemia dar ir ta aplinkybė, kad ši tezė yra ta Weberio palikimo dalis, kuriai RPP atstovai skyrė daugiausia dėmesio. Analizuodamas santykius tarp Weberio mokslinės programos ir jo tyrimų praktikos, antroje knygos dalyje aš tvirtinau, kad, nepaisant gana žymaus neatitikimo tarp šių abiejų Weberio mokslinio palikimo aspektų, jame vis dėlto netrūksta darbų, kuriuose Weberis praktiniais tyrimais mėgina realizuoti savo suprantančiosios sociologijos sampratą. Pirmiausia tai pasakytina kaip tik apie tuos jo raštus, kuriuose pagrindžiama jo „protestantizmo-kapitalizmo tezė“. Aptariant šių raštų recepciją racionalaus pasirinkimo prieigoje, dabar ir reikia parodyti, kad taip iš tikrųjų yra.

[1] Svarbiausi įvairių šios diskusijos etapų dokumentai paskelbti šiuose tekstų rinkiniuose: Weber M. PE II; Green R.W. (Ed.) *Protestantism and Capitalism – the Weber Thesis and its Critics.* Boston: D.C.Heath 1959; Besnard P. (Ed.) *Protestantisme et capitalisme. Le controverse post-weberienne.* Paris: Armand Colin, 1970; Seyfarth C., Sprondel W. M. (Hersg.) *Seminar: Religion und gesellschaftliche Entwicklung. Studien zur Protestantismus-Kapitalismus-These Webers.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1973; Symposium (Richard van Dülmen, Guy Oakes, Paul Piccone) on Weber's The Protestant Ethic // *Telos.* Winter 1988-89. Nr. 78. S. 71-108. Lehmann H., Roth G. (Eds) *Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence, Contexts.* Cambridge: Cambridge UP, 1993. Žr. taip pat: Helmer Hans-Josef, *Die Genese des Kapitalismus. Studien im Anschluß an Max Weber.* Th. 1-2. Fr.a.M.: Peter Lang, 1993.

Būdinga šios diskusijos pastaraisiais dviem dešimtmečiais ypatybė buvo dėmesio sukoncentravimas į klausimą, kokia yra Weberio pateikiamos šiai tezei pagrįsti medžiagos (duomenų) įrodomoji galia. Anksčiau, septintajame ir aštuntajame XX a. dešimtmetyje, daugelis „Weberio teze" susidomėjusių sociologinių tyrinėtojų jos empirinį galiojimą paprastai priimdavo kaip savaime suprantamą dalyką ir siekė ją apibendrinti sociologinės modernizacijos teorijos rėmuose, ieškodami protestantiškosios etikos funkcinių ekvivalentų kaip vienos iš būtinų modernizacijos sėkmės sąlygų.[2] O tą klausimo kėlimo būdą, kuris dominuoja šiuolaikinėje diskusijoje, reprezentuoja Malcolmo H. MacKinnono,[3] Gordono Marshallo[4] ir Kasparo von Greyerzo[5] darbai, kuriuose klausiama, ar „Weberio tezė" nenusižengia istorinių šaltinių veto teisei.

Tai, ką jie sako, galima reziumuoti taip: jeigu Weberio duomenis vertiname remdamiesi šiuolaikiniame empiriniame socialiniame tyrime priimtais metodiniais standartais, tai paaiškėja, kad „Weberio tezė" nėra įrodyta *jo paties* pateikta medžiaga. Jo statistiniai duomenys yra labai skurdūs ir, be to, juose aptinkame aritmetinę klaidą;[6] kiti jo duomenys daugiausia yra tokio pobūdžio, kokie šiandieniniame empiriniame socialiniame tyrime vadinami „anekdotiniais". O jeigu empirinei „Weberio tezės" kontrolei mėginama pasitelkti geresnius duomenis, tai tokia kontrolė duoda gana ambivalentiškus rezultatus.

Naujausią ir išsamiausią šių rezultatų apžvalgą pateikė Richardas F. Hamiltonas.[7] Weberio tezę jis išdėsto kaip tokį argumentą, kurį sudaro 12 „žingsnių", arba teiginių, kuriems reikia empirinių įrodymų. Po detalios naujesnių tyrimų apžvalgos, jis prieina prie išvados, kad „Weberio tezė" gali būti vertina-

[2] Žr.: Eisenstadt S. N. (Ed.) *The Protestant Ethic and Modenization. A Comparative View.* N.Y.: Basic Books, 1968.

[3] MacKinnon M. H. Part I: „Calvinism and the Infallible Assurance of Grace: the Weber Thesis Reconsidered" // *The British Journal of Sociology.* 1988. Vol. 39. Nr. 2. P. 143-177; to paties: „Part II: Weber's Exploration of Calvinism: the Undiscovered Provenance of Capitalism" // Ten pat. 1988. Vol. 39. Nr. 2. P. 178-210.

[4] Marshall G. *Presbyteries and Profits. Calvinism and the Development of Capitalism in Scotland,* 1560-1707. Oxford: Clarendon Press, 1980; to pat. *In Search of the Spirit of Capitalism. An Essay on Max Weber's Protestant Ethic Thesis.* N.Y.: Columbia UP, 1982.

[5] Greyerz K. *Vorsehungsglaube und Kosmologie. Studien zu englischen Selbstezeugnissen des 17. Jahrhunderts.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.

[6] Weberio statistinėje lentelėje, kurioje pateikiami duomenys apie ryšį tarp konfesijos ir mokyklos pasirinkimo Badene, bendra protestantų, katalikų ir žydų procentinių dalių suma antroje eilutėje yra 109 %! Į šią klaidą dėmesį atkreipė Kurtas Samuelssonas: Samuelsson K. *Religion and Economic Action.* Stockholm: Svenska Bokförlaget, 1961. P. 138-140.

[7] Žr.: Hamilton R. F. *The Social Misconstruction of Reality. Validity and Verification in the Scholarty Community.* New Haven and L.: Yale UP, 1996. P. 32-106.

ma kaip „neįrodyta“. „Neįrodyta nėra tas pats, kas klaidinga. Dauguma pozicijų Weberio argumente iš principo yra empiriškai kontroliuojamos. Tačiau daugelio pozicijų, ypač tų, kurios susijusios su teiginiais apie psichologines reakcijas, empirinio patikrinimo galimybės jau seniai išnyko.“[8]

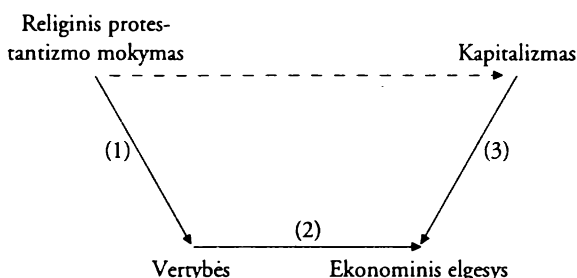
Jeigu šios naujausios diskusijos apie Weberio tezę problematiką lyginame su RPP atstovų arba jiems artimų autorių pasisakymais, tai galime konstatuoti, kad juose svorio centras yra kiek kitur. Klausimas, kurį jie kelia apie „Weberio tezę“, yra ne apie jos empirinį arba „išorinį“ validumą ar galiojimą, o apie Weberio argumentacijos loginę struktūrą ir vidinį validumą (nuoseklumą). Ši tezė juos pirmiausia domina kaip individualistiškai „gilaus“ sociologinio aiškinimo mėginimas, kuriuo galima pasinaudoti kaip „klasikiniu“ precedentu įteisinant racionalaus pasirinkimo prieigą sociologijoje. Tai, ką RPP atstovai pateikia diskusijai apie Weberio tezę, yra ne kokie nors pozityvūs (ją patvirtinantys) ar negatyvūs (ją paneigiantys) duomenys, o (1) Weberio aiškinančiojo argumento loginės struktūros išryškinimas; (2) analitinių modelių, kuriuos Weberis (daugiausia implicitiškai) panaudojo kaip šio visuminio argumento dalis, savitumo analizė; (3) narių, kurių šioje argumentacijoje trūksta arba kurie joje yra nepakankamai artikuliuoti, nustatymas. Svarų tokio pobūdžio indėlį įnešė Jamesas S. Colemanas, Gudmundas Hernesas, Raymondas Boudonas ir Richardas Swedbergas.[9]

1. Transformacijos logikos problema „Weberio tezėje“

Kaip jau buvo minėta,[10] klasikine tapusią grafinę vonios formos schemą, kurią dabar įprasta naudoti sociologinio aiškinimo kaip makro-mikro-makro perėjimo pavaizdavimui, pirmas pasiūlė D. C. McClellandas, panaudodamas ją Weberio protestantizmo tezės logikai rekonstruoti.[11] J. S. Colemanas šią schemą adaptavo[12] sociologinio aiškinimo racionalaus pasirinkimo prieigoje loginei struktūrai pavaizduoti, o kartu ir parodyti, kad Weberio

[8] Ibidem. P. 88.
[9] Žr. bibliografiją ir nuorodas toliau tekste.
[10] Žr. anksčiau, 3.2.2.
[11] McClelland D. C. *Die Leistungsgesellschaft. Psycchologische Analyse der Voraussetzungen der wirtschftlichen Entwicklung.* S. 91. D. McClellando pateiktos „protestantizmo tezės“ argumento rekonstrukcijos komentarą iš RPP pozicijų žr.: Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* S. 98-100.
[12] Coleman J. S. „Social Theory, Social Research, and a Theory of Action“. P. 1320-1323.

„Protestantiškojoje etikoje ir kapitalizmo dvasioje" dėstoma argumentacija yra tokios struktūros aiškinimo pavyzdys.[13] Taigi Colemanas parodė, kad Weberio protestantiškosios etikos tezė yra pavyzdys „individualistinio aiškinimo", kurį sudaro trys žingsniai – (1) situacijos logika, (2) selekcijos logika ir (3) transformacijos logika (žr. 13 pav.):[14]

13 paveikslas

Colemanas visuminiame Weberio argumente pasigenda transformacijos logikos, kuri parodytų, kaip naujoviškas ekonominis elgesys sukūrė kapitalizmą kaip ūkio organizaciją. „Bet kurios socialinės organizacijos, ar tai būtų kapitalistiškai orientuota ūkio organizacija ar kuri nors kita, atsiradimui ar buvimui paaiškinti būtina atsakyti į klausimus, kaip atsiranda pozicijų struktūra, iš kurios organizacija susidaro, kokiu būdu asmenys, kurie organizacijoje turi skirtingas pozicijas, tam buvo paskatinti jas užimti ir kaip ši nepriklausoma paskatų sistema gali išsilaikyti. <...> Marxo kapitalizmo atsiradimo iš feodalizmo analizė <...> šį reikalavimą įvykdė vis dėlto geriau negu Weberio analizė 'Protestantiškojoje etikoje'."[15]

Šioje kritikoje Colemanas yra neteisingas Weberio atžvilgiu. Viena vertus, Weberio „tezė" yra dalis platesnio argumento, kuris visiškai išlaiko palyginimą su Marxo kapitalizmo atsiradimo iš feodalizmo analize. Antra vertus, Weberis nori paaiškinti tik atsiradimą „kapitalizmo dvasios", kurią galima tapatinti su tam tikra „ūkio etika" arba su tam tikru „charakterologiniu tipu". Beje, Colemanas šios savo kritikos atsisako išnašoje ir čia Weberio *explanandum*'ą tiksliau apibrėžia vien kaip „kapitalizmo dvasią".[16] Tačiau ir

[13] Coleman J.S. *Grundlagen der Sozialtheorie*. Bd.1. S. 7-12.
[14] Žr. ibidem. S. 10.
[15] Ibidem. S. 11-12.
[16] Ibidem. S. 11.

šioje siauresnėje *explanandum*'o sampratoje jis pasigenda transformacijos logikos. „Jeigu 'kapitalizmo dvasia', antra vertus, turi būti traktuojama ne tik kaip individų savybė, bet ir kaip visuomenės savybė, t.y. laikoma visų pripažįstama norma, tada Weberis užmiršo parodyti tuos procesus, kuriais iš individo įsitikinimų atsiranda socialinė norma (ir jis užmiršo parodyti, kiek tokia norma yra reikšminga praktiniam kapitalizmo įgyvendinimui).“[17]

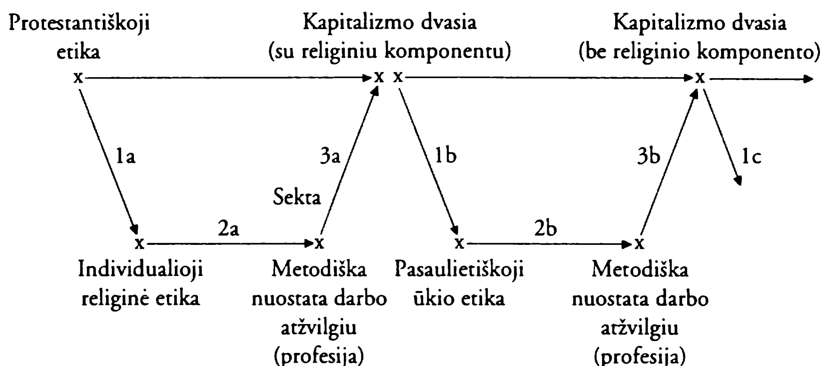
Skandinavų sociologai Gudmundas Hernesas[18] ir Richardas Swedbergas[19] gina Weberį nuo šio priekaišto. Savo puikiame straipsnyje Hernesas taip nušviečia transformacijos logiką Weberio aiškinančiajame argumente.[20] Pasak jo, kai darbštūs, taupūs ir sumanūs kalvinistai verslininkai įsiskverbė į rinką, kurioje tradicionalistinės ūkio etikos normos reguliavo veikėjų aspiracijų lygį, darbo pastangas ir santykius, jie visiems rinkos sandorių dalyviams sukūrė situaciją, kurios struktūrą vaizduoja „kalinio dilemos“ lošimas. Tradicionalistiškai nusistatę veikėjai kolektyviai optimaliu sprendimu laikė bendrą ūkinės veiklos tradicinių papročių ir įpročių laikymąsi. O pernelyg uolūs verslininkai kalvinistai veikė kaip išsisukinėtojai, kurie kitus veikėjus vertė rinktis: arba atkakliai laikytis senųjų papročių bei įpročių ir dėl konkurencijos ekonomiškai pralaimėti šiems naujiesiems verslininkams, arba sekti jų pavyzdžiu.

Po to tarp Colemano ir Herneso vykusios diskusijos fokusu tapo hermeneutinis klausimas, ar šios Herneso mintys papildo Weberio argumentaciją, ar gali būti aptiktos jau paties Weberio tekstuose.[21] Tačiau atrodo, kad nei vienas iš abiejų autorių nepastebėjo, jog Herneso pasiūlymas, nors jis ir yra pakankamas paaiškinti *senosios* ūkio etikos žlugimą, negali paaiškinti *naujosios* ūkio etikos atsiradimo. Abiem tikslams Herneso argumentacija būtų pakankama vien tiktai tarus, kad „naujojoje etikoje“ („kapitalizmo dvasioje“) neglūdėjo nieko daugiau, išskyrus leidimą tvarkyti verslo reikalus taip, kad būtų maksimizuojamas pelnas. Tačiau taip nėra, kaip jau kalbėjome, šioje etikoje slypėjo ir kiti priesakai: kartą duoto pažado nepažeidžiamumo,

[17] Ibidem.
[18] Hernes G. „The Logic of *The Protestant Ethic*“ // *Rationality and Society.* 1989. Vol. 1. P. 123-162.
[19] Žr.: Swedberg R. „Analyzing Economy: on the Contribution of James S. Coleman“ // Clark J. (Ed.) *James S. Coleman.* P. 319-323.
[20] Žr.: Hernes G. „The Logic of *The Protestant Ethic*“. P. 148-153.
[21] Žr.: Coleman J. S. „Weber and the Protestant Ethic. A Comment on Hernes“ // *Rationality and Society.* 1989, Vol. 1, No. 2, P. 291-294; Hernes G. „Response to Coleman“ // *Rationality and Society.* 1989, Vol. 1, No. 2, P. 295-300.

tvirtų kainų visiems ir pan. Hernesas neatskleidžia tranformacijos mechanizmų, kaip tie verslininkai kalvinistai, kurie laikėsi šių (iš pradžių religiškai pagrįstų) normų, ekonomiškai galėjo veikti sėkmingiau už oportunistiškus kapitalistus-grobuonis ir kaip šios normos galėjo įsigalėti kaip pasaulietinis (jau be religinio pagrindimo) beveik visuotinai priimtas elgesio standartas. Kadangi Weberio tekstuose į šiuos klausimus nėra tinkamai atsakyta, tai Colemano pastaba apie „Weberio tezėje“ trūkstamą transformacijos logikos analizę yra teisinga.

Taip pat ir Swedbergo mėginimas Weberio apmatų pagrindu pateikti detalizuotą transformacijos logiką jo tezei yra geriausiu atveju tik iš dalies sėkmingas. Swedbergas tikisi galįs pridurti trūkstamą transformacijos logiką Weberio tezei tuo būdu, kad jis į Weberio argumentą apie kalvinistinio tikėjimo predestinacijos dogma pasekmes įterpia mintis iš Weberio paralelinio argumento (žr. toliau, antrą skirsnį), kuriame jis analizuoja elgesio kontrolės asketinėse protestantų sektose (kalvinizmas buvo bažnyčia) savitumą. Swedbergas transformacijos logiką bendrajame Weberio argumente tapatina su sektų, kaip grupių su bendru gyvenimo būdu, sukūrimu. Religiškai nuspalvintą kapitalizmo dvasią Swedbergas vaizduoja kaip asketinio protestantizmo sektų gyvenimo būdą.[22] Tokiu būdu Swedbergas Colemano „vonią“ papildo antrąja „vonia“, kuri vaizduoja antrąjį visuminio aiškinimo modulį.[23] Šiame modulyje turi būti paaiškinta iš pradžių tik religiškosios kapitalizmo dvasios sekuliarizacija (žr. 14 pav.).

14 paveikslas

[22] Žr.: Swedberg R. „Analyzing Economy: on the Contribution of James S. Coleman“. P. 322.
[23] Žr. ibidem. P. 323.

Tačiau Swedbergo pasiūlymų negalima laikyti sėkmingu Weberio apgynimu nuo Colemano kritikos, kadangi jie daugiau klausimų palieka atvirų negu atsakytų. (1) Neaišku, ar galima „protestantiškąją etiką" atskirti nuo „kapitalizmo dvasios su religiniu komponentu" nenusižengiant garsiajai „Ockhamo skustuvo" taisyklei. (2) Swedbergas išsprendžia transformacijos problemą pirmajame modulyje, tik perkeldamas ją į antrąjį modulį. Jis šiame modulyje nepateikia jokios situacijos logikos (1b) analizės ir jis nepasako, kaip čia funkcionuoja transformacijos mechanizmas (3b). (3) Jo pateikiamas Weberio argumento papildymas turinio atžvilgiu žymiai nukrypsta nuo paties Weberio dalyko dėstymo. Swedbergo schema gali būti suprasta tik taip, kad kalvinizmas prisidėjo prie „kapitalizmo dvasios" atsiradimo tik per nuo kalvinistų bažnyčios atskilusias sektas. Tačiau akivaizdu, kad tai nėra paties Weberio pozicija.

2. „Weberio tezė": viena ar dvi?

Colemano „Weberio tezės" recepcijoje į akis krinta tai, kad jis nagrinėja vien tik problemišką transformacijos logiką ir visiškai ignoruoja du ankstesnius „žingsnius". Tai atitinka jo bendrą tendenciją supaprastinti makro-mikro perėjimą, remiantis visos informacijos prielaida. Todėl neatsakyti lieka svarbūs klausimai, kurie iškyla skaitant Weberio tekstus apie protestantiškąją etiką: (1) kaip „Weberio tezėje" yra sukonstruotas makro-mikro- perėjimas? (2) kokia veiklos teorija savo tezėje Weberis naudojasi pasirinkimo logikos lygmenyje? Kitaip sakant: ar Weberio kalvinistai renkasi racionaliai, kai jie ryžtasi gyventi kaip „pasaulietiški asketai"?

Svarbius nurodymus, galinčius padėti atsakyti į abu šiuos klausimus, galime rasti Raymondo Boudono darbuose.[24] Boudonas aiškiai mato tą dalyką, kuris labai dažnai lieka nepastebėtas „Weberio tezės" kritikoje. Būtent, Weberio raštuose, kuriuose nagrinėjami protestantizmo ir racionalaus kapitalizmo santykiai, esama ne vienos, bet bent jau dviejų „tezių".[25] Tai, kas paprastai vadinama „Weberio teze", yra jo aiškinantysis argumentas veikale „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia", kuriame Weberis „kapitaliz-

[24] Žr.: Boudon R. „The Individualistic Tradition in Sociology". P. 46-49; to paties: *Theories of Social Change. A Critical Appraisal.* P. 145-150, 192-194.
[25] Žr.: Oakes G. „The Thing that Would Not Die: Notes on Refutation" // Lehmann H., Roth G. (Eds) *Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence, Contexts.* P. 285-294.

mo dvasią" priežastiniu ryšiu mėgina susieti su specifiniais kalvinistų tikėjimo vaizdiniais (predestinacijos dogma).

Tačiau Weberio požiūriu kalvinizmas yra tik viena „asketinio protestantizmo" atmaina. Ši sąvoka Weberiui apima ne tik kalvinistų bažnyčią, bet ir tas protestantų sektas, kurios nepriėmė predestinacijos dogmos. Jau ir „Protestantiškojoje etikoje ir kapitalizmo dvasioje" yra apmestas antras aiškinantysis argumentas, kuriame Weberis protestantų sektoms priklausančių žmonių pasaulietiškai asketinį gyvenimo būdą priežastiniu ryšiu susieja su griežta išorine elgesio kontrole, kuriai buvo pajungti šių tikėjimo bendruomenių nariai.

Šį antrą aiškinantįjį argumentą Weberis panaudoja savo mažesniajame straipsnyje „Protestantų sektos ir kapitalizmo dvasia"[26], aiškindamas didesnį religijos gajumą Šiaurės Amerikoje, palyginus su Prancūzija ir Vokietija. Boudonas siūlo įžvalgią šio antro argumento „loginio skeleto" analizę ir laiko jį pavyzdiniu sociologiniu aiškinimu, visais punktais atitinkančiu metodologinius RPP reikalavimus.[27] Situacijos logikos analizei šiame argumente priklauso pirmiausia sąlygų Amerikoje skirtumų nuo sąlygų Europoje aprašymas: didesnis socialinis ir geografinis mobilumas; didesnis etninis heterogeniškumas; mažiau griežta socialinio susisluoksniavimo sistema ir mažesnis statuso simbolikos regimumas.

Iš šių socialinės struktūros skirtumų išplaukia tipiški skirtumai situacijoje tų verslininkų, kurie ieškojo verslo partnerių ir kuriems reikėjo informacijos apie jų patikimumą. Mažesnėse ir mažiau mobiliose europietiškosiose visuomenėse tokio žinojimo paklausa galėjo būti patenkinama tradiciniais statuso simboliais. Kadangi JAV tokios tradicinės simbolikos nebuvo, paklausą jai patenkina protestantiškosios sektos: pats priklausymas tam tikroms tikėjimo bendruomenėms, kurios garsėja savo griežtais papročiais, darė jų narius patikimais skolininkais, kuriems nesibaiminant galima suteikti kreditą. Kadangi narystė tokiose tikėjimo bendruomenėse buvo labai trokštama, jų nariams buvo galima užkrauti aukštus priėmimo ir narystės kaštus, kurie sunkiai palyginami su tais, kuriuos teko mokėti tradicinių bažnyčių Europoje nariams. Konkurencijos tarp sektų dėl „šventųjų" sąjungos reputacijos ir konkurencijos tarp aktyvių versle veikėjų dėl „garbės" būti tokios sąjungos nariais kolektyvinis (nenumatytas) padarinys buvo toks religinis gyvenimas, kuris savo intensyvumu toli pralenkė šį gyvenimą europietiškuosiuose kraštuose.

[26] Weber M. „Die protestantische Sekten und der Geist des Kapitalismus". S. 207-236.
[27] Boudon R. „The Individualistic Tradition in Sociology". P. 46-49.

Boudonas parodo, kad šiame aiškinime Weberis naudoja aiškiai suformuluotą tiksliškai racionalaus veikėjo modelį. Darbe „Protestantų sektos ir kapitalizmo dvasia“ nėra beveik nieko, kas galėtų sukliudyti įtraukti šį straipsnį į įsivaizduojamą į RPP orientuotos religijos sociologijos tekstų antologiją. Tačiau Boudono „antrosios“ Weberio tezės analizėje glūdi dar dvi tolesnės, diskusijai dėl šios tezės svarbios implikacijos, kurių pats Boudonas nepastebi. (1) Jeigu būsimieji empiriniai tikrinimai dar labiau sumažintų pirmosios tezės tikėtinumą, tai toli gražu dar nereikštų viso „Weberio reikalo“ žlugimo. Reikėtų atskirai patikrinti dar ir antrąją tezę. Tačiau ji implikuoja (2), kad asketiškų protestantų sektos Weberio nurodomus socialinius-ekonominius padarinius sukėlė tik esant labai specifiškoms socialinėms struktūrinėms (ankstyvojo amerikietiškojo, bet ne senosios Europos tipo) sąlygoms. Šitaip apribojus „Weberio tezės“ empirinio galiojimo pretenzijas, ji pasiliktų rimta empirinė hipotezė, tačiau būtų pritaikoma tik Amerikos istorijai.

3. Situacijos logikos analizės Weberio „pirmojoje“ tezėje savitumas

Krinta į akis, kad straipsnyje *Protestantų sektos ir kapitalizmo dvasia* Weberis nė kiek nesigilina į religines doktrinas ir ypatingus veikėjų religinius poreikius. Jeigu čia išplėtotą „antrąją“ Weberio tezę lyginame su „pirmąja“, tai pastarojoje turime reikalą su priešinga situacija. Struktūrinių faktų, kurie apibrėžė Weberio kalvinistinių „tikėjimo riterių“ veikimo erdvę, analizė ten yra be galo skurdi. Iš Weberio dėstymo galima sužinoti tik tiek, kad socialinis kalvinistinio tikėjimo „nešėjas“ buvo miestų „vidurinysis sluoksnis“ su savo religiniu masiniu arba plebėjiškuoju intelektualizmu.[28] Tačiau Weberio darbuose veltui ieškosime atsakymo į klausimą, kodėl šis sluoksnis reformacijos laikais atsivertė kaip tik į kalvinizmą su jo predestinacijos dogma. Kodėl kalvinizmas jam buvo toks patrauklus? Ar atsivertimą į kalvinizmą lėmė tik teologinių Kalvino argumentų įtikinamoji galia?

Trūkstamus Weberio atsakymus į šiuos klausimus Boudonas supranta kaip spragą jo visuminio argumento situacijos logikos dalyje.[29] Jis mėgina

[28] Beje, šią informaciją apie socialinę struktūrinę kalvinistų veiklos aplinką ne *Protestantiškojoje etikoje ir kapitalizmo dvasioje*, o kituose Weberio tekstuose. Žr.: Weber M. WuG. S. 292-293, 312-313.

[29] Žr.: Boudon R. *Theories of Social Change*. P. 145-150, 192-194.

šią spragą užpildyti pasinaudodamas anglų istoriko Hugho Trevor-Roperio[30] tyrimais. Tai tyrimai, kuriuose Trevor-Roperis analizuoja atsivertusiųjų į kalvinizmą kultūrinio kapitalo savitumą ir nagrinėja, kokį papildomą socialinį kapitalą priklausomybė tarptautiniu mastu plačiai išsišakojusioms kalvinistų bendruomenėms galėdavo suteikti verslininkams socialiai nesaugiame XVI ir XVII a. pasaulyje. Pasak anglų istoriko, plačiausią rekrutavimo bazę kalvinizmas turėjo humanistiniuose verslo elituose, kurie iš pradžių išpažino reformistinę Erazmo pakraipos katalikybę. Į Lutherio pradėtą reformaciją jie iš pradžių žiūrėjo su didele antipatija – kaip į pernelyg radikalų plebėjišką masių judėjimą. Prie kalvinizmo juos pastūmėjo kontrreformacija, kai jiems teko pasirinkti: arba atsisakyti Erazmo mokymo, arba prisidėti prie kokios nors reformacinio sąjūdžio atšakos. Tiems, kurie nebuvo pasirengę išsižadėti savo įsitikinimų, kalvinizmas atrodė esąs patraukliausias pasirinkimas, nes Kalvino mokymas buvo artimesnis Erazmo mokymui, o be to, atsivertimas į kalvinizmą reiškė įstojimą į „kalvinistinį internacionalą". Priklausymas šiam internacionalui mažino emigracijos iš tų sričių, kuriose viešpatavo katalikai, kaštus, nes juos kompensavo naujas įgyjamas socialinis kapitalas ir naujų verslo veiklos galimybių atsivėrimas.

Tačiau Boudonui nevisiškai pasiseka šis mėginimas patobulinti Weberio („pirmąją") tezę. Viena vertus, jo autoritetas Trevor-Roperis pateikia kalvinizmo „socialinio nešėjo" sampratą, kuri nukrypsta nuo tos, kurią išdėstė Weberis. Tokiu „nešėju" jis laiko veikiau miestų patriciato atstovus (taip pat ir tokius, kuriuos Weberis vadino „politiniais kapitalistais"), o Weberis jį aptinka viduriniajame amatininkų sluoksnyje. Antra vertus, Boudonas (kartu su Trevor-Roperiu) Weberio tezėje pakeičia ir patį aiškinimo objektą (*explanandum*'ą). Jam jau rūpi ne „naujo žmogaus" psichogenezė ar naujos ūkio etikos atsiradimas, o paaiškinti faktą, kodėl XVII a. Europos verslo elite kalvinistų dalis pranoko kitų konfesijų atstovų dalį.[31] Toks pakeitimas turi tą privalumą, kad jis leidžia išvengti sunkios transformacijos problemos, su kuria susiduria Weberio tezė, kuri yra teiginys apie naujos ūkio etikos kilmę. Tačiau tokiu būdu pradinis Weberio klausimas pakeičiamas kitu.

Boudono pasiūlytas Weberio („pirmosios") tezės situacinės-loginės dalies patobulinimas turi dar ir tą tolesnį trūkumą, kad jis eliminuoja arba ignoruoja tą sudedamąją dalį, kuri paties Weberio pateiktoje situacijos logikos analizėje

[30] Žr.: Trevor-Roper H. R. *Religion, The Reformation and Other Essays*. L.: Macmillan, 1967, ypač P. 1-45.
[31] Žr.: Boudon R. *Theories of Social Change*. P. 147, 196-197.

yra tos analizės branduolys – predestinacijos dogmą ir jos poveikį žmonių elgesiui. Aš spėju, kad Weberis savo „pirmosios“ tezės situacijos logikos analizėje visai neatsitiktinai ignoravo socialinės struktūros faktus. Priešingai, tai sudaro jo situacijos logikos modelio „pirmojoje“ tezėje savitumą.

Šiame modelyje Weberis konstruoja mechanizmą, kuris rodo, kaip idėjos gali turėti tiesioginį poveikį žmonių elgesiui. Šios idėjos yra situacijos logikos dalis, tačiau jos priklauso ypatingai „objektyvaus prasminio sąryšio“ realybei, kurią Karlas Raimundas Popperis po daugelio metų pavadino „trečiuoju pasauliu“.[32] Savo konstrukcija Weberio ankstyvųjų naujųjų laikų kalvinistų elgesio modelis yra panašus į tą situacijos logikos metodo pritaikymą, kurį rekomendavo Popperis mokslo istorijai, vadindamas jį „racionalia rekonstrukcija“.[33]

Kai šis metodas taikomas mokslo istorijoje, iš pradžių rekonstruojama „probleminė situacija“, kuri yra ta idėjų konsteliacija, iš kurios kyla tam tikra apibrėžta teorinė problema. Mintys arba idėjos konstituoja situaciją, kuria galima paaiškinti problemą sprendžiančių mokslininkų elgesį. Šis aiškinimas abstrahuojasi nuo mokslininkų įsivėlimo į „pirmojo“ arba „antrojo“ pasaulio būsenas. Šioje abstrakcijoje ir glūdi Popperio „racionalios rekonstrukcijos“ metodo savitumas, kuris jį ir atskiria nuo psichologiškai arba sociologiškai („išoriškai“) orientuotos mokslo istorijos.

Taip darant remiamasi prielaida, kuri iš esmės nesiskiria nuo tos, kuri priimama „abstrakčioje ūkio teorijoje“, ją pagrindžiant tobulai racionaliu *homo oeconomicus*. Tariama, kad mokslininkai vadovaujasi vien tik pažinimo interesu (t.y. yra suinteresuoti tik tiesa) ir kad jų veiksmus sąlygoja vien tik „neprievartinis geresnio argumento spaudimas“ (Jürgenas Habermasas). Jeigu mokslininkas yra pasirengęs siekti šio tikslo, nepaisydamas visų kaštų, kuriuos jis dėl to patiria „pirmajame“ ir „antrajame“ pasaulyje (t.y. „pasiaukodamas“), tai jis veikia dar ir vadovaudamasis įsitikinimų etika (laimei, šiuolaikinius mokslininkus nuo tokių kaštų gerokai apgina institucionalizuota mokslo autonomija). Prielaidaujama, kad mokslininkai tobulai perpranta probleminę situaciją ir visuomet priima arba siūlo tokį jos sprendimą, kuris yra geriausias „realiai galimų“ sprendimų rėmuose. Šiuos rėmus

[32] Žr.: Popper K. R. *Objective Knowledge*. Oxford: Clarendon Press, 1972. P. 106-190.
[33] Žr. ibidem. P. 170-190. Žr. taip pat: Lakatos I. „History of Science and its Rational Reconstruction“ // Buck R. C., Cohen R. S. (Eds) *Boston Studies in the Philosophy of Science*. Vol. 8. Dordrecht: Reidel, 1971. P. 91-136. Popperis nusako šį metodą ir kaip „objektyvaus istorinio supratimo“ (*objective historical understanding*) metodą.

F. Pollocko ir F. W. Maitlando[175] tyrimais. Colemanas nešykšti žodžių, pabrėždamas šio išradimo reikšmę moderniųjų visuomenių tapsmui. Ypač svarbus atskiras tokių *personae fictae* atvejis buvo prekybos bendrovės institucija, kurios kilmę viduramžių teisėje tyrė jau Maxas Weberis savo disertacijoje.[176]

Naujųjų, arba moderniųjų, korporacijų savitumą Colemanas aprašo šitaip: „Šios korporacijos susideda ne iš asmenų, o iš pozicijų, kas vieną ir tą patį natūralų asmenį įgalina tuo pačiu metu užimti *daugelį* pozicijų.“[177] Naujasis socialinės struktūros tipas, viena vertus, daro galimą visų jai priklausančių (išskyrus vaikus) asmeninę laisvę. Tas, kas turėjo valdžią „natūraliojoje“ korporacijoje, viešpatavo asmenims kaip šios korporacijos elementams. Tas, kas užima valdovo poziciją „naujojoje“ korporacijoje, savo valdžią vykdo tik tam tikrų apibrėžtų jam pavaldaus asmens aktyvumo apraiškų atžvilgiu. Šiaip ar taip, asmenys „naujosiose“ korporacijose reiškiasi ne kaip jos dalys, o tik kaip tikrųjų jos elementų – pozicijų – turėtojai arba užėmėjai (angl. *occupants*). Taigi asmeninė laisvė naujojoje socialinėje struktūroje turi savo išvirkščiąją pusę – asmenų nereikšmingumą (*irrelevance*). „Nors asmuo yra laisvas, bet jis taip pat yra tam tikra pamatine prasme bereikšmis. Asmuo tik užima tam tikrą poziciją socialinėje struktūroje ir bet kuriuo laiko momentu gali būti pakeistas.“[178]

Nors pirmosios „dirbtinės“ korporacijos atsirado jau vėlyvuosiuose viduramžiuose, jų plačios ekspansijos laikas buvo paskutinis šimtmetis.[179] Ūkio srityje ta ekspansija pasireiškė įsigalėjimu korporacinių įmonių formų, kurios dideliu mastu išstūmė individualų ir šeimos verslą. Savarankiškai uždarbiaujantys natūralūs asmenys tapo mažuma palyginti su dauguma tų, kurie savo pajamas įgyja kaip agentai korporacinėse įmonėse. Šiuos pasikeitimus Colemanas reziumuoja kaip fundamentalų struktūrinį socialinį pokytį, kurio padarinys buvo vadinamosios „asimetriškos visuomenės“ atsiradimas.

Tatai yra visuomenė, kurios skiriamasis bruožas yra galios tarp „naujųjų“ korporacinių veikėjų ir natūralių asmenų asimetrija. Ši asimetrija pasireiškia dviem formomis. (1) Pirmoji asimetrijos forma – tai išteklių, kuriuos

[175] Pollock F., Maitland F. W. *History of English Law.* Cambridge: Cambridge UP, 1968 (1898).

[176] Richardas Swedbergas, kuris palygino Colemano ir Weberio pateiktus moderniosios korporacijos išradimo aiškinimus, priėjo prie išvados, kad Colemanas šio Weberio darbo nežinojo arba nepanaudojo. Žr.: Swedberg R. „Analyzing the Economy: On the Contribution of James S. Coleman“ // Clark J. *James S. Coleman.* P. 315-317.

[177] Coleman J. S. *Grundlagen der Sozialtheorie.* Bd.2. S. 278.

[178] Coleman J.S. *Die asymmetrische Gesellschaft.* S. 40.

[179] Žr. ibidem. S. 24.

kontroliuoja natūralūs asmenys ir korporaciniai veikėjai, asimetrija. Tik nedaugelis natūralių asmenų disponuoja tokiais dideliais resursais, kokiais disponuoja korporaciniai veikėjai. (2) Antroji forma yra ta, kad korporaciniai veikėjai iškyla kaip monopolistai arba oligopolistai natūralių veikėjų atžvilgiu: pastarieji neturi jokių arba tik labai mažai alternatyvų pakeisti korporacinius veikėjus kaip sandorių partnerius. „Abi šios asimetrijos dėl paties santykių pobūdžio, turi toli siekiančių padarinių. Vienas iš šių padarinių yra tas, kad korporacinis veikėjas beveik visais atvejais gali kontroliuoti daugumą tų rėminių sąlygų, su kuriomis yra susijęs tam tikras santykis tarp jų. Pirmiausia, korporacinis veikėjas kontroliuoja didžiąją dalį sandoriui svarbios informacijos – ir kontroliuoja dažniausiai štai tokiomis priemonėmis: agitacija ir propaganda, rinkos ir nuomonių tyrimu, klientų kreditinio patikimumo įvertinimu, o taip pat įvairiausios informacijos rinkimu ir kaupimu.“[180] Ši galios asimetrija tą asmeninę laisvę, kurią „natūraliems asmenims“ suteikia naujoji socialinė struktūra, vėl gerokai ištuština.

Jeigu iš Weberio ilgalaikės prognostikos pašalintume joje esančias klaidas ir pamėgintume jos pasitvirtinusiąją dalį išreikšti viena sąvoka, tai tą pasitvirtinusiąją dalį sudarytų tie patys faktai, kurie įeina į Colemano asimetriškos visuomenės sąvokos turinį. Pats Colemanas savo ilgalaikių struktūrinių pokyčių, kurių padarinys yra asimetriška visuomenė, analizę supranta kaip naują Weberio racionalizavimo tezės redakciją. „Ši tezė, kad natūralią aplinką pamažu pakeičia sąmoningai konstruojama aplinka, yra panaši į Weberio tezę apie progresuojantį visuomenės racionalizavimą. <...> Tezėje, kurią aš ginu, natūralios aplinkos pakeitimas sukonstruotąja yra vaizduojamas kaip kokybinis lūžis, kadangi pasikeičia pati socialinės organizacijos forma.“[181]

Žinoma, nėra jokio tikslaus atitikimo tarp to, kaip Colemanas vaizduoja asimetrišką visuomenę, ir tos visuomenės anticipacijos Weberio darbuose. Mat Weberio ateities vaizdą daugiausia lėmė istorinės analogijos su tradicinių arba natūralistinių visuomenių patrimonialinių ciklų galutinėmis fazėmis. Kadangi malthusiškosios augimo ribos „asimetriškose visuomenėje“ yra įveiktos, tai Weberio nuojautos apie būsimąjį luominės tvarkos atsikūrimą ir nuolatinius karus dėl gyvybinės erdvės „asimetriškų visuomenių“ realybėje nebeturi jokio pagrindo. Tačiau dėl sunkiai pajudinamų galios asimetrijų šiose visuomenėse Weberio perspėjimai apie „valdininkų diktatūros“ pavojų tebėra aktualūs.

[180] Ibidem. S. 34.
[181] Coleman J. S. *Grundlagen der Sozialtheorie.* Bd. 2. S. 298.

sitaikymo prie santykinių kainų pokyčių atvejams. Šiais atvejais turime reikalą su pasirinkimu naujų gyvenimo projektų, naujų savasties konstitucijų. Tokie pasirinkimai teologinėje literatūroje aprašomi kaip „atsivertimas", „atgimimas" ir pan. Aišku, kad tokių egzistencinių pasirinkimo aktų turinio savitumas (ar renkamasi „pabėgimą nuo pasaulio", ar „pasaulietinį asketizmą") priklauso nuo turimo religinio pasaulėvaizdžio savitumo. Reformacijos laikmetis, o ypač XVII amžius su jo nepaprastu religinių kovų paaštrėjimu iš tikrųjų buvo labai stiprių apokaliptinių pasaulio pabaigos nuotaikų laikotarpis.[43] Mikromodelis „pirmojoje" Weberio tezėje siekia pavaizduoti tik racionalius pasirinkimus tokio pobūdžio situacijose („anormaliomis sąlygomis") ir tokių pasirinkimų padarinius.

Kaip pradžioje jau sakėme, empirinė kontrolė „Weberio tezės" nepatvirtino, bet ir nepaneigė. Tai pasakytina pirmiausia apie Weberio teiginius, aprašančius tikėjimo predestinacija poveikį veikėjų elgesiui. Empirinė jų kontrolė yra sunkiausiai realizuojama. Keblumai, kuriuos kelia „Weberio tezė", primena keblumus dėl neoklasikinių modelių. Abiem atvejais mes turime reikalą su konstrukcijomis, kurios turi analitiškai įdomią loginę struktūrą. Tačiau dėl nerealistinių prielaidų jų empirinis relevantiškumas gali kelti abejonių.

4. „Weberio tezė" ir Newcombo problema

Šis Weberio tezės palyginimas su mikroekonominiais modeliais atrodys kur kas įtikinamesnis, jeigu atsižvelgsime į tuos tolesnius bruožus, kuriais Weberio aiškinantysis argumentas yra įdomus jau kaip grynai analitinė struktūra. Šiuo atveju kalbama apie pasirinkimo logikos lygmenį šiame modelyje ir paliečiamas klausimas, kuris kol kas nebuvo nagrinėtas: kuo savita ta veiklos teorija, kurią Weberis panaudoja savo aiškinančiajame modelyje. Šio klausimo nenagrinėjo ir tie RPP atstovai, kurie „Weberio tezėje" mato individualistiškai orientuoto socialinio mokslinio aiškinimo pavyzdį.

Sistemingo gyvenimo būdo pasirinkimą, kuriam Weberio ideal-tipinis kalvinistas ryžtasi priartėjusios pasaulio pabaigos akivaizdoje, kad įgytų savo priklausomumo „išrinktiesiems" įrodymų, mes ką tik apibūdinome kaip labai ypatingą („ribinį") racionalaus pasirinkimo atvejį. Tatai, atrodytų, prieštarauja paties Weberio dažnai kartojamiems teiginiams, kad kalvinistinio „ekonominio" žmogaus motyvacija buvo „iracionali". Weberis tvirtina, kad „meto-

[43] Žr, pvz.: Greyerz K. *Vorsehungsglaube und Kosmologie.* S. 136-142; Koselleck R. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1973. S. 19-28.

diško gyvenimo būdo“ pasirinkimas kaip išvada praktinio silogizmo, kurio premisoms priklauso tikėjimas predestinacijos dogma, jokiu būdu nėra logiškas. „Žinoma, iš predestinacijos idėjos *logiškai* kiltų fatalizmas“[44], kuris neįpareigoja keisti įsitikinimus ar gyvenimo būdą. Todėl Weberis kalvinistų elgesį nusako kaip „iracionalų“ arba kaip paaiškinamą tik „psichologiškai“[45], nors ir negali nurodyti, kokią būtent psichologinę teoriją jis čia taiko.

Analitinės racionalaus pasirinkimo teorijos pastarųjų dešimtmečių rezultatai įgalino geriau suprasti Weberiui iškilusius sunkumus. Kalbame apie tuos rezultatus, prie kurių buvo prieita diskusijose apie vadinamąją Newcombo problemą. Į šią problemą racionalaus pasirinkimo teoretikų dėmesį atkreipė amerikiečių filosofo Roberto Nozicko darbai, kuris pats šios problemos formuluotę priskiria fizikui Williamui Newcombui.[46] Šią problemą galime paaiškinti pasiremdami štai tokio pasirinkimo uždavinio pavyzdžiu.

Veikėjas stovi priešais dvi dėžes. Pirmoji dėžė yra stiklinė ir permatoma. Antroji dėžė yra medinė ir nepermatoma. Pirmojoje dėžėje veikėjas mato 1 000 Lt. Apie antrąją dėžę veikėjas žino, kad joje arba yra 1 000 000 Lt arba ji yra tuščia. Jis turi pasirinkti vieną iš dviejų veiksmų: (1) pasiimti tik nepermatomą dėžę arba (2) pasiimti abi dėžes. Tačiau jis žino, kad esybė, kuri savo numatymuose beveik niekad neklysta, jau patvarkė antrosios dėžės turinį vadovaudamasi tokia taisykle: jeigu ji numatė, kad veikėjas paims tik medinę dėžę, tai ji į ją padėjo 1 000 000 Lt. Jeigu ji numatė, kad veikėjas ims abi dėžes, ji medinę dėžę paliko tuščią. Ką turi rinktis racionalus veikėjas?

Keblumai, su kuriais susiduriame, mėgindami pateikti nekeliantį prieštaravimų atsakymą į šį klausimą, kyla dėl konflikto tarp dviejų pamatinių analitinės racionalaus pasirinkimo teorijos principų: dominavimo principo ir tikėtinos naudos maksimizavimo principo. Pirmasis principas esminį vaidmenį vaidina lošimų teorijoje, kurios daugelis rezultatų pagrįsti būtent dominuojančios strategijos sąvoka. Jeigu veikėjas negali turėti priežastinės įtakos kito veikėjo pasirinkimui, tai jis turi rinktis tą veiksmą, kuris žada jam geresnį rezultatą nepriklausomai nuo to, ką daro kitas veikėjas. Jeigu vadovaujamės šiuo principu, tai veikėjui turime rekomenduoti pasiimti abi dė-

[44] Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 247.
[45] Žr. ten pat. P. 247-248. Žr. taip pat: Weber M. *Religijos sociologija.* P. 142-170.
[46] Žr.: Nozick R. „Newcomb's problem and Two Principles of Choice“ // Rescher N. (Ed) *Essays in Honor of Carl G.Hempel.* Dordrecht: Reidel, 1969. P. 114-146. Atspaudas: Campbell R., Sowden L. (Eds) *Paradoxes of Rationality and Cooperation. Prisoner's Dilemma and Newcomb's Problem.* Vancouver: The University of British Columbia Press, 1985. P. 107-133.

Priedas

Weberio „protestantiškosios etikos tezė“: recepcija, kritika ir racionali rekonstrukcija racionalaus pasirinkimo prieigoje

Diskusijos apie Weberio „protestantiškosios etikos (arba „protestantizmo-kapitalizmo“) tezę“ pabaigos nematyti.[1] Turint galvoje didžiulį šios tezės išgarsėjimą, vargu ar reikia stebėtis, kad neaprėpiamoje literatūroje apie ją aptinkame ir RPP atstovų bei jiems artimų tyrinėtojų indėlį. Šio, baigiamojo, knygos skyriaus tikslas ir yra parodyti šio indėlio į diskusiją apie Weberio tezę savitumą ir išryškinti tą euristinį potencialą, kurį į šią diskusiją gali įnešti RPP. Būtinumą atskirai aptarti RPP tyrinėtojų įnašą į diskusiją dėl „protestantiškosios etikos tezės“ lemia dar ir ta aplinkybė, kad ši tezė yra ta Weberio palikimo dalis, kuriai RPP atstovai skyrė daugiausia dėmesio. Analizuodamas santykius tarp Weberio mokslinės programos ir jo tyrimų praktikos, antroje knygos dalyje aš tvirtinau, kad, nepaisant gana žymaus neatitikimo tarp šių abiejų Weberio mokslinio palikimo aspektų, jame vis dėlto netrūksta darbų, kuriuose Weberis praktiniais tyrimais mėgina realizuoti savo suprantančiosios sociologijos sampratą. Pirmiausia tai pasakytina kaip tik apie tuos jo raštus, kuriuose pagrindžiama jo „protestantizmo-kapitalizmo tezė“. Aptariant šių raštų recepciją racionalaus pasirinkimo prieigoje, dabar ir reikia parodyti, kad taip iš tikrųjų yra.

[1] Svarbiausi įvairių šios diskusijos etapų dokumentai paskelbti šiuose tekstų rinkiniuose: Weber M. PE II; Green R.W. (Ed.) *Protestantism and Capitalism – the Weber Thesis and its Critics.* Boston: D.C.Heath 1959; Besnard P. (Ed.) *Protestantisme et capitalisme. Le controverse post-weberienne.* Paris: Armand Colin, 1970; Seyfarth C., Sprondel W. M. (Hersg.) *Seminar: Religion und gesellschaftliche Entwicklung. Studien zur Protestantismus-Kapitalismus-These Webers.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1973; Symposium (Richard van Dülmen, Guy Oakes, Paul Piccone) on Weber's The Protestant Ethic // *Telos.* Winter 1988-89. Nr. 78. S. 71-108. Lehmann H., Roth G. (Eds) *Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence, Contexts.* Cambridge: Cambridge UP, 1993. Žr. taip pat: Helmer Hans-Josef, *Die Genese des Kapitalismus. Studien im Anschluß an Max Weber.* Th. 1-2. Fr.a.M.: Peter Lang, 1993.

būdą. Čia, žinoma, reikia atsižvelgti ir į tikrus vertės praradimus (–d), kurie neatsiejami nuo asketiško gyvenimo būdo dėl palaido gyvenimo būdo džiaugsmų išsižadėjimo.[48] Tačiau pasirinkus palaidą gyvenimo būdą, to būdo džiaugsmai negali būti traktuojami kaip „įgijimai“, nes šis apsisprendimas reiškia tik tai, kad veikėjas pasilieka prie jam įprasto ir patogaus gyvenimo būdo.[49]

Asketiško gyvenimo būdo tikėtiną naudą EU(a) sudaro rezultatų B ir D tikėtinų verčių ir garantuoto praradimo dėl asketiško gyvenimo būdo pasirinkimo vertės – d suma: EU(a) = (EU(B) + EU(D) – d. Palaido gyvenimo būdo tikėtina vertė EU(b) yra lygi rezultatų A ir C tikėtinų verčių sumai: EU(b) = EU(A) + EU(C). Įstatę į šias formules simbolius, reiškiančius pozityvią rojaus palaimos vertę (+m) ir negatyvią pragaro kančių vertę (–m), o taip pat tikimybės simbolius, gauname tokias tikėtinas vertes kiekvienam iš abiejų gyvenimo būdų:

$$EU(a) = p \times m + (1-p) \times (-m) - d$$
$$EU(b) = 0 \times m + 1 \times (-m) = (-m).$$

Taigi pasaulietiškai asketiškas gyvenimo būdas net ir savavališko Dievo valdomame pasaulyje, kuriame ir kai kurie „šventieji“ būtų predestinuoti pragarui, yra racionalus visada, kai

$$p \times m + (1-p) \times (-m) > (-m).$$

Ši formulė rodo, kad tik tas predestinacijos dogmą priimantis veikėjas neturi jokio pakankamo pagrindo apsispręsti asketiško gyvenimo būdo naudai, (1) kuris turi išsižadėti labai didelių žemiškosios laimės gėrybių, (2) kuris labai stipriai diskontuoja būsimųjų gėrybių aname pasaulyje vertę ir (3) ku-

[48] Neatsižvelgiama į tą komplikaciją, kad pasaulietiškai asketiškas gyvenimo būdas reiškia ne vien šiapusių laimės gėrybių išsižadėjimą, bet gali reikšti ir jų įgijimą. Nesunku atpažinti tik menkai slepiamo asmeninio pavydo gaidą, kai Weberis savo puritoniškųjų asketų gyvenimo būdą aprašo kaip „aktyvų, sąmoningą, šviesų gyvenimą“ (Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia.* P. 105). Šie įgijimai jau nusistovėjusiame „racionalaus kapitalizmo“ pasaulyje yra pakankamai dideli, kad tokį gyvenimo būdą būtų galima rinktis ir nesitikint premijų aname pasaulyje. Tačiau tarkime, kad kur kas pavojingesniame gyventi XVII a. socialiniame pasaulyje su jo šiapusių gyvenimo lūkesčių netikrumu asketiškas gyvenimo būdas reiškė veikiau „auką“ ir „išsižadėjimą“ negu tiesiog protingą gyvenseną.
[49] Lygiai taip pat Wolfgangas Stegmülleris savo „Pascalio lažybų“ rekonstrukcijoje traktuoja šiapusio gyvenimo džiaugsmų vertę ateistams. Žr.: Stegmüller W. *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie.* Bd. 1. S. 442-443.

ris yra įsitikinęs, kad Dievas savo predestinacijos sprendimuose elgiasi visiškai savivališkai. Tačiau jeigu veikėjas priklauso socialiniam sluoksniui, kurio nariams ir šiaip jau yra mažai prieinamos šiapusio pasaulio „laimės gėrybės“, jeigu jis gyvena visiškai nesaugiame pasaulyje, kuriame jis jau netolimoje ateityje turi skaitytis su išsiskyrimo su juo galimybe, tai jo apsisprendimas pasaulietiško asketizmo naudai yra racionalus pasirinkimas. Visą svarstymą reziumuoja 16 pav. pasirinkimo matrica.

		Dievas	
		Malonė	Prakeikimas
Žmogus	Asketiška gyvensena (a)	EU(B)=p×(+m)+(–d)	EU(D)=(1–p)×(–m)
	Palaida gyvensena(b)	EU(A)=0×(+m)	EU(C)=1×(–m)

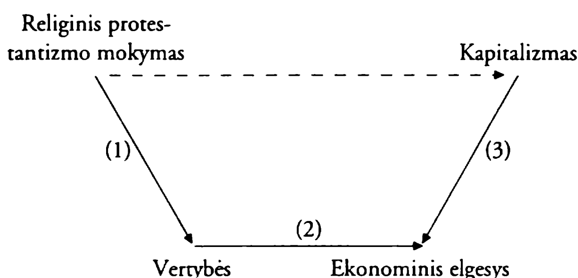
16 paveikslas

Kuriam iš dviejų racionalaus pasirinkimo principų: dominavimo ar tikėtinos naudos maksimizavimo – priklauso prioritetas situacijose, kuriose jie atveda prie skirtingų rekomendacijų, – tai yra centrinis klausimas teorinėse diskusijose dėl Newcombo problemos. Šių diskusijų išdava buvo dviejų racionalaus pasirinkimo teorijos versijų, kurios literatūroje vadinamos racionalaus pasirinkimo „kauzalistine“ ir „evidencialistine“ teorijomis, atsiskyrimas.[50] Dauguma diskusijos dalyvių gina kauzalistinę versiją, kurią jau šios diskusijos pradžioje priėmė Robertas Nozickas: racionalus veikėjas turįs pasiimti abi dėžes, taigi vadovautis dominavimo principu.[51] Weberio tvirtinimas, kad kalvinistinių „šventųjų“ elgesys negali būti paaiškintas kaip „logiškas“ tikėjimo predestinacijos dogma padarinys, rodo, kad ir jis savo

[50] Šias dvi tikėtinos naudos teorijos versijas pirmi atskyrė: Gibbard A. und Harper W. L. „Counterfactuals and Two Kinds of Expected Utility“, in Hooker C. A., Leach J. J., McClennen E. F. (Eds) *Foundations and Applications of Decision Theory*, Vol. 1, Dordrecht: Reidel,1978, P. 125-162. Šis straipsnis pakartotinai skelbiamas: Campbell R., Sowden L. (Eds) *Paradoxes of Rationality and Cooperation*. P. 133-158.

[51] Žr.: Gibbard A. und Harper W. L. Ten pat; Lewis D. K. „Prisoner's Dilemma is a Newcomb Problem“ // *Philosophy and Public Affairs*, 1979, Vol. 8. P. 235-240. Atspaudas: Campbell R., Sowden L. (Eds) *Paradoxes of Rationality and Cooperation*. P. 251-255. Eells E. *Rational Decision and Causality*. Cambridge UP, 1982.

„Protestantiškojoje etikoje ir kapitalizmo dvasioje“ dėstoma argumentacija yra tokios struktūros aiškinimo pavyzdys.[13] Taigi Colemanas parodė, kad Weberio protestantiškosios etikos tezė yra pavyzdys „individualistinio aiškinimo“, kurį sudaro trys žingsniai – (1) situacijos logika, (2) selekcijos logika ir (3) transformacijos logika (žr. 13 pav.):[14]

13 paveikslas

Colemanas visuminiame Weberio argumente pasigenda transformacijos logikos, kuri parodytų, kaip naujoviškas ekonominis elgesys sukūrė kapitalizmą kaip ūkio organizaciją. „Bet kurios socialinės organizacijos, ar tai būtų kapitalistiškai orientuota ūkio organizacija ar kuri nors kita, atsiradimui ar buvimui paaiškinti būtina atsakyti į klausimus, kaip atsiranda pozicijų struktūra, iš kurios organizacija susidaro, kokiu būdu asmenys, kurie organizacijoje turi skirtingas pozicijas, tam buvo paskatinti jas užimti ir kaip ši nepriklausoma paskatų sistema gali išsilaikyti. <...> Marxo kapitalizmo atsiradimo iš feodalizmo analizė <...> šį reikalavimą įvykdė vis dėlto geriau negu Weberio analizė ‘Protestantiškojoje etikoje’.“[15]

Šioje kritikoje Colemanas yra neteisingas Weberio atžvilgiu. Viena vertus, Weberio „tezė“ yra dalis platesnio argumento, kuris visiškai išlaiko palyginimą su Marxo kapitalizmo atsiradimo iš feodalizmo analize. Antra vertus, Weberis nori paaiškinti tik atsiradimą „kapitalizmo dvasios“, kurią galima tapatinti su tam tikra „ūkio etika“ arba su tam tikru „charakterologiniu tipu“. Beje, Colemanas šios savo kritikos atsisako išnašoje ir čia Weberio *explanandum*'ą tiksliau apibrėžia vien kaip „kapitalizmo dvasią“.[16] Tačiau ir

[13] Coleman J.S. *Grundlagen der Sozialtheorie*. Bd.1. S. 7-12.
[14] Žr. ibidem. S. 10.
[15] Ibidem. S. 11-12.
[16] Ibidem. S. 11.

šioje siauresnėje *explanandum*'o sampratoje jis pasigenda transformacijos logikos. „Jeigu ‘kapitalizmo dvasia’, antra vertus, turi būti traktuojama ne tik kaip individų savybė, bet ir kaip visuomenės savybė, t.y. laikoma visų pripažįstama norma, tada Weberis užmiršo parodyti tuos procesus, kuriais iš individo įsitikinimų atsiranda socialinė norma (ir jis užmiršo parodyti, kiek tokia norma yra reikšminga praktiniam kapitalizmo įgyvendinimui).“[17]

Skandinavų sociologai Gudmundas Hernesas[18] ir Richardas Swedbergas[19] gina Weberį nuo šio priekaišto. Savo puikiame straipsnyje Hernesas taip nušviečia transformacijos logiką Weberio aiškinančiajame argumente.[20] Pasak jo, kai darbštūs, taupūs ir sumanūs kalvinistai verslininkai įsiskverbė į rinką, kurioje tradicionalistinės ūkio etikos normos reguliavo veikėjų aspiracijų lygį, darbo pastangas ir santykius, jie visiems rinkos sandorių dalyviams sukūrė situaciją, kurios struktūrą vaizduoja „kalinio dilemos“ lošimas. Tradicionalistiškai nusistatę veikėjai kolektyviai optimaliu sprendimu laikė bendrą ūkinės veiklos tradicinių papročių ir įpročių laikymąsi. O pernelyg uolūs verslininkai kalvinistai veikė kaip išsisukinėtojai, kurie kitus veikėjus vertė rinktis: arba atkakliai laikytis senųjų papročių bei įpročių ir dėl konkurencijos ekonomiškai pralaimėti šiems naujiesiems verslininkams, arba sekti jų pavyzdžiu.

Po to tarp Colemano ir Herneso vykusios diskusijos fokusu tapo hermeneutinis klausimas, ar šios Herneso mintys papildo Weberio argumentaciją, ar gali būti aptiktos jau paties Weberio tekstuose.[21] Tačiau atrodo, kad nei vienas iš abiejų autorių nepastebėjo, jog Herneso pasiūlymas, nors jis ir yra pakankamas paaiškinti *senosios* ūkio etikos žlugimą, negali paaiškinti *naujosios* ūkio etikos atsiradimo. Abiem tikslams Herneso argumentacija būtų pakankama vien tiktai tarus, kad „naujojoje etikoje“ („kapitalizmo dvasioje“) neglūdėjo nieko daugiau, išskyrus leidimą tvarkyti verslo reikalus taip, kad būtų maksimizuojamas pelnas. Tačiau taip nėra, kaip jau kalbėjome, šioje etikoje slypėjo ir kiti priesakai: kartą duoto pažado nepažeidžiamumo,

[17] Ibidem.

[18] Hernes G. „The Logic of *The Protestant Ethic*“ // *Rationality and Society.* 1989. Vol. 1. P. 123-162.

[19] Žr.: Swedberg R. „Analyzing Economy: on the Contribution of James S. Coleman“ // Clark J. (Ed.) *James S. Coleman.* P. 319-323.

[20] Žr.: Hernes G. „The Logic of *The Protestant Ethic*“. P. 148-153.

[21] Žr.: Coleman J. S. „Weber and the Protestant Ethic. A Comment on Hernes“ // *Rationality and Society.* 1989, Vol. 1, No. 2, P. 291-294; Hernes G. „Response to Coleman“ // *Rationality and Society.* 1989, Vol. 1, No. 2, P. 295-300.

Literatūros sąrašas

Weberio kūriniai

Santrumpos

GARS I	*Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie.* 7. Aufl. Bd.1. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1978.
GARS II	*Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie.* 7. Aufl. Bd.2. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1978.
GARS III	*Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie.* 7. Aufl. Bd.3. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1978.
GASS	*Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik.* Hrsg. Marianne Weber. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1924.
GASW	*Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.* Hrsg. Marianne Weber. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1924.
GAW	*Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre.* 5. erneut durchges. Aufl. hrsg. von Johannes Winckelmann. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1982.
GPS	*Gesammelte politische Schriften.* Mit einem Geleitwort von Theodor Heuss. Hrsg. von Johannes Winckelmann. 4. Aufl. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1980.
MWG I/4,1	*Max Weber Gesamtausgabe.* Abteilung I, Bd.4. *Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik. Schriften und Reden 1892-1899.* Hrsg. von Mommsen W.J. in Zusammenarbeit mit Rita Aldenhoff. Hlbd. 1. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1993.
MWG I/4,2	*Max Weber Gesamtausgabe.* Abteilung I, Bd.4. *Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik. Schriften und Reden 1892-1899.* Hrsg. von Mommsen W.J. in Zusammenarbeit mit Rita Aldenhoff. Hlbd. 2. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1993.
MWG II/5	*Max Weber Gesamtausgabe.* Abt.II. Bd. 5. *Briefe 1906-1908.* Hrsg. von M. Rainer Lepsius und Wolfgang J.Mommsen in Zusammenarbeit mit Birgit Rudhard und Manfred Schön. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1990.

MWG II/6 *Max Weber Gesamtausgabe.* Abt.II. Bd. 6. *Briefe 1909-1910.* Hrsg. von M. Rainer Lepsius und Wolfgang J.Mommsen in Zusammenarbeit mit Birgit Rudhard und Manfred Schön. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1994

MWG II/7,1 *Max Weber Gesamtausgabe.* Abt.II. Bd. 7. *Briefe 1911-1912.* Hrsg. von M. Rainer Lepsius und Wolfgang J.Mommsen in Zusammenarbeit mit Birgit Rudhard und Manfred Schön. Hlbd. 1. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1998.

MWG II/7,2 *Max Weber Gesamtausgabe.* Abt.II. Bd. 7. *Briefe 1911-1912.* Hrsg. von M. Rainer Lepsius und Wolfgang J.Mommsen in Zusammenarbeit mit Birgit Rudhard und Manfred Schön. Hlbd. 2. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1998.

PE II *Die protestantische Ethik II. Kritiken und Antikritiken.* Hrsg. von Johannes Winckelmann. 4. erneut durchges. Aufl. Gütersloh: Gerd Mohn, 1978.

WuG *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie.* 5. rev. Aufl. besorgt von J.Winckelmann. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1976.

Laiškai

Laiškas Friedrichui Gottliui, 1906.03.29. In: MWG II/5. S.64-67.

Laiškas Friedrichui Gottliui, 1906.04.18. In: MWG II/5. S. 78-79.

Laiškas Willy Hellpachui, 1906.04.18. In: MWG II/5. S. 80-81.

Laiškas Elsei Jaffé, 1907.09.13. In: MWG II/5. S. S.393-403.

Laiškas Lujo Brentano, 1908.05.29. In: MWG II/5. S. 578-579.

Laiškas Lujo Brentano, 1908. 06.03. In: MWG II/5. S. 580-582.

Laiškas Lujo Brentano, 1908.10.30. In: MWG II/5. S. 688-689.

Laiškas Lujo Brentano, 1909.04.13. In. MWG II/6. S. 93-96.

Laiškas Pauliui Siebeck, po1909.04.20. In: MWG II/6. S. 103-106.

Laiškas Lujo Brentano, 1909 m. antroji balandžio pusė. In: MWG II/6. S. 107-108.

Laiškas Pauliui Siebeckui, 1909.08.20. In: MWG II/6. S. 229-230.

Laiškas Hermannui Beckui, 1910.07.10. In: MWG II/6. S. 583-584.

Laiškas Hermannui Beckui, 1910.09.25. In: MWG II/6. S. 622-625.

Laiškas Hermannui Beckui, 1910.10.04. In: MWG II/6. S. 634-635.

Laiškas Oskarui Siebeckui, 1910.10.11. In: MWG II/6. S. 642-643.

mo dvasią" priežastiniu ryšiu mėgina susieti su specifiniais kalvinistų tikėjimo vaizdiniais (predestinacijos dogma).

Tačiau Weberio požiūriu kalvinizmas yra tik viena „asketinio protestantizmo" atmaina. Ši sąvoka Weberiui apima ne tik kalvinistų bažnyčią, bet ir tas protestantų sektas, kurios nepriėmė predestinacijos dogmos. Jau ir „Protestantiškojoje etikoje ir kapitalizmo dvasioje" yra apmestas antras aiškinantysis argumentas, kuriame Weberis protestantų sektoms priklausančių žmonių pasaulietiškai asketinį gyvenimo būdą priežastiniu ryšiu susieja su griežta išorine elgesio kontrole, kuriai buvo pajungti šių tikėjimo bendruomenių nariai.

Šį antrą aiškinantįjį argumentą Weberis panaudoja savo mažesniajame straipsnyje „Protestantų sektos ir kapitalizmo dvasia"[26], aiškindamas didesnį religijos gajumą Šiaurės Amerikoje, palyginus su Prancūzija ir Vokietija. Boudonas siūlo įžvalgią šio antro argumento „loginio skeleto" analizę ir laiko jį pavyzdiniu sociologiniu aiškinimu, visais punktais atitinkančiu metodologinius RPP reikalavimus.[27] Situacijos logikos analizei šiame argumente priklauso pirmiausia sąlygų Amerikoje skirtumų nuo sąlygų Europoje aprašymas: didesnis socialinis ir geografinis mobilumas; didesnis etninis heterogeniškumas; mažiau griežta socialinio susisluoksniavimo sistema ir mažesnis statuso simbolikos regimumas.

Iš šių socialinės struktūros skirtumų išplaukia tipiški skirtumai situacijoje tų verslininkų, kurie ieškojo verslo partnerių ir kuriems reikėjo informacijos apie jų patikimumą. Mažesnėse ir mažiau mobiliose europietiškosiose visuomenėse tokio žinojimo paklausa galėjo būti patenkinama tradiciniais statuso simboliais. Kadangi JAV tokios tradicinės simbolikos nebuvo, paklausą jai patenkina protestantiškosios sektos: pats priklausymas tam tikroms tikėjimo bendruomenėms, kurios garsėja savo griežtais papročiais, darė jų narius patikimais skolininkais, kuriems nesibaiminant galima suteikti kreditą. Kadangi narystė tokiose tikėjimo bendruomenėse buvo labai trokštama, jų nariams buvo galima užkrauti aukštus priėmimo ir narystės kaštus, kurie sunkiai palyginami su tais, kuriuos teko mokėti tradicinių bažnyčių Europoje nariams. Konkurencijos tarp sektų dėl „šventųjų" sąjungos reputacijos ir konkurencijos tarp aktyvių versle veikėjų dėl „garbės" būti tokios sąjungos nariais kolektyvinis (nenumatytas) padarinys buvo toks religinis gyvenimas, kuris savo intensyvumu toli pralenkė šį gyvenimą europietiškuosiuose kraštuose.

[26] Weber M. „Die protestantische Sekten und der Geist des Kapitalismus". S. 207-236.
[27] Boudon R. „The Individualistic Tradition in Sociology". P. 46-49.

Boudonas parodo, kad šiame aiškinime Weberis naudoja aiškiai suformuluotą tiksliškai racionalaus veikėjo modelį. Darbe „Protestantų sektos ir kapitalizmo dvasia“ nėra beveik nieko, kas galėtų sukliudyti įtraukti šį straipsnį į įsivaizduojamą į RPP orientuotos religijos sociologijos tekstų antologiją. Tačiau Boudono „antrosios“ Weberio tezės analizėje glūdi dar dvi tolesnės, diskusijai dėl šios tezės svarbios implikacijos, kurių pats Boudonas nepastebi. (1) Jeigu būsimieji empiriniai tikrinimai dar labiau sumažintų pirmosios tezės tikėtinumą, tai toli gražu dar nereikštų viso „Weberio reikalo“ žlugimo. Reikėtų atskirai patikrinti dar ir antrąją tezę. Tačiau ji implikuoja (2), kad asketiškų protestantų sektos Weberio nurodomus socialinius-ekonominius padarinius sukėlė tik esant labai specifiškoms socialinėms struktūrinėms (ankstyvojo amerikietiškojo, bet ne senosios Europos tipo) sąlygoms. Šitaip apribojus „Weberio tezės“ empirinio galiojimo pretenzijas, ji pasiliktų rimta empirinė hipotezė, tačiau būtų pritaikoma tik Amerikos istorijai.

3. Situacijos logikos analizės Weberio „pirmojoje“ tezėje savitumas

Krinta į akis, kad straipsnyje *Protestantų sektos ir kapitalizmo dvasia* Weberis nė kiek nesigilina į religines doktrinas ir ypatingus veikėjų religinius poreikius. Jeigu čia išplėtotą „antrąją“ Weberio tezę lyginame su „pirmąja“, tai pastarojoje turime reikalą su priešinga situacija. Struktūrinių faktų, kurie apibrėžė Weberio kalvinistinių „tikėjimo riterių“ veikimo erdvę, analizė ten yra be galo skurdi. Iš Weberio dėstymo galima sužinoti tik tiek, kad socialinis kalvinistinio tikėjimo „nešėjas“ buvo miestų „viduriniysis sluoksnis“ su savo religiniu masiniu arba plebėjiškuoju intelektualizmu.[28] Tačiau Weberio darbuose veltui ieškosime atsakymo į klausimą, kodėl šis sluoksnis reformacijos laikais atsivertė kaip tik į kalvinizmą su jo predestinacijos dogma. Kodėl kalvinizmas jam buvo toks patrauklus? Ar atsivertimą į kalvinizmą lėmė tik teologinių Kalvino argumentų įtikinamoji galia?

Trūkstamus Weberio atsakymus į šiuos klausimus Boudonas supranta kaip spragą jo visuminio argumento situacijos logikos dalyje.[29] Jis mėgina

[28] Beje, šią informaciją apie socialinę struktūrinę kalvinistų veiklos aplinką ne *Protestantiškojoje etikoje ir kapitalizmo dvasioje*, o kituose Weberio tekstuose. Žr.: Weber M. WuG. S. 292-293, 312-313.
[29] Žr.: Boudon R. *Theories of Social Change*. P. 145-150, 192-194.

1913b. Diskussionsrede zum Vortrag von F.Oppenheimer über „Die rassentheoretische Geschichtphilosophie". In: GASS. S. 488-492.

(1913c) 1964. Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik. In: Baumgarten E. (Hrsg.) *Max Weber. Werk und Person.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck). S. 102-139.

1916a. *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Vergleichende religionssoziologische Versuche. Einleitung.* In: GARS I. S. 237-255.

1916b. *Konfuzianismus und Taoismus.* In: GARS I. S. 276-536.

1916c. *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Zwischenbetrachtung: Theorie der Stufen und Richtungen der religiösen Weltablehnung.* In: GARS I. S. 536-573.

1916d. *Hinduismus und Buddhismus.* In: GARS II.

1817a. „Deutschlands äussere und Preussens innere Politik". In: GPS. S. 178-191.

1917b. „Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften. In: GAW. S. 489-540.

1917c. „Wahlrecht und Demokratie in Deutschland". In: GPS. S. 245-291.

1917-18. *Das antike Judentum.* In: GARS III.

(1917-19)1990. „Mokslas kaip profesinis pašaukimas" / Iš vok. vertė Z. Norkus // *Problemos.* Nr. 42. P. 69-82 (sutrumpintas vertimas).

1918a. „Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland". In: GPS. S. 306-443.

1918b. *Sozialismus.* In: GASS. S. 492-518.

(1919) 1991. „Politika kaip profesinis pašaukimas" / Iš vok. vertė T. Grinkevičienė ir Z. Norkus // *Politologija.* 1991. P. 27-61.

1920. „Vorbemerkung". In: GARS I. S. 1-16.

1921. *Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik.* Mit einer Einl. von. Th.Kroyer. München: Drei-Masken-Verlag.

(1922a) 1976. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie.* 5. rev. Aufl. besorgt von J.Winckelmann. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1976.

1922b. „Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft". In: GAW. S. 475-488.

(1922c) 2000. *Religijos sociologija.* – Vilnius: ALK, Pradai.

(1923) 1929. *Ūkio istorija. Universalinės ūkio ir visuomenės istorijos bruožai* / Iš vok. k. vertė dr. J. Pajaujis. – Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių fakultetas.

Antrinė literatūra

Abell, Peter. 1996. „Sociological Theory and Rational Choice Theory". In: Turner B. S. (Ed.) The *Blackwell Companion to Social Theory*. Oxford: Blackwell. P. 252-273.

Ainslie, George. 1985. „Beyond Microeconomics. Conflict among Intersts in a Multiple Self as a Determinant of Value". In: Elster, Jon (Ed.) *The Multiple Self.* Cambridge: Cambridge UP. Pp.133-175.

Ainslie, George. 1992. *Picoeconomics. The Strategic Interaction of Successive Motivational States within the Person.* Cambridge: Cambridge UP.

Ajzen, Icek. 1991. „The Theory of Planned Behavior". *Organizational Behavior and Human Decision Processes.* Vol. 50. P. 179-211

Ajzen, Icek and Fishbein, Martin. 1980. *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior.* Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall.

Albert, Hans. (1956) 1966. „Das Werturteilsproblem im Lichte der logischen Analyse". In: Gäfgen G. (Hrsg.) *Grundlagen der Wirtschaftspolitik.* Köln und Berlin: Kiepenheuer & Witsch. S. 25-52.

Albert, Hans. 1989. „Hermeneutik als Heilmittel? Der ökonomische Ansatz und das Problem des Verstehens". *Analyse & Kritik.* Jg. 11. Hf. 2. S. 1-22.

Albert, Hans. 1971. *Plädoyer für kritischen Rationalismus.* 2. Aufl. München: Piper & Co.

Albert, Hans. 1967. *Marktsoziologie und Entscheidungslogik. Ökonomische Probleme in soziologischer Perspektive.* Neuwied: Luchterhand.

Alexander, Jeffrey C. 1983. *Theoretical Logic in Sociology.* Vol. 3. *The Classical Attempt at Theoretical Synthesis: Max Weber.* London: Routledge.

Alexander, Jeffrey C.; Giesen, Bernhard; Münch, Richard, Smelser, Neil J. (Eds) 1987. *The Micro-Macro Link.* Berkeley: University of California Press.

Allerbeck, Klaus. 1982. Zur formalen Struktur einiger Kategorien der verstehenden Soziologie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie,* 1982, Jg. 34. S. 665-676.

Alt, James E. and Shepsle, Kenneth A. (Eds.) 1990. *Perspectives on Positive Political Economy.* Cambridge: Cambridge UP.

Andreski, Stanislav. 1964. „Method and Substantive Theory in Max Weber". *British Journal of Sociology.* Vol. 15, Nr.1. P. 1-18.

Arni. Jean-Louis. 1994. „Handlungserklärung - Handlungsrationalität". In: Nida-Rümelin J. (Hrsg.) *Grundlagenprobleme und ethische Anwendungen des rational choice-Paradigmas.* New York and Berlin: Walter de Gruyter. S. 31 - 107.

Avenarius, Richard. 1903. *Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses. Prolegomena zu einer Kritik der reinen Erfahrung.* 2.unv. Aufl. Berlin: J.Guttentag.

Axelrod, Robert. 1984. *The Evolution of Cooperation.* N.Y.: Basic Books.

Backhaus, Jürgen (Hrsg.) 1993. *Gustav von Schmoller und die Probleme von heute.* Berlin, Duncker&Humblot.

Bader, Veit-Michael. 1989. „Max Webers Begriff der Legitimität. Versuch einer systematisch-kritischen Rekonstruktion." In: Weiß J. (Hrsg.) *Max Weber heute. Erträge und Probleme der Forschung.* Fr.a.M.: Suhrkamp. S.296-334

Bader, Veit-Michael; Berger, Johannes; Ganßman, Heiner; Knesebeck, Jost v. d 1976. *Einführung in die Gesellschaftstheorie. Gesellschaft, Wirtschaft und Staat bei Marx und Weber.* Bd. 1-2. Frankfurt a.M. und N.Y.: Campus.

Baigent, Nick. (1992). „Deliberation and Rational Choice". In: Hollis M., Vossenkuhl W. (Eds.) *Moralische Entscheidung und rationale Wahl.* München: R.Oldenbourg. S. 75-84.

Barry, Brian and Hardin, Russell (Eds). 1982. *Rational Man and Irrational Society? An Introduction and Sourcebook.* Beverly Hills: Sage.

Barthes, Roland. 1967. „Le discours de l'histoire" *Information sur les sciences sociales.* T.26. N 4. P. 65-78.

Barthes, Roland. 1968. „L'effet de reel". *Communications.* T.11. P. 84-89

Barton, Allen H. 1955. „The Concept of Property-Space in Social Research." In: Lazarsfeld P.F., Rosenberg M. (Eds.) *The Language of Social Research. A. Reader in the Methodology of Social Research.* Glencoe: Free Press. P. 40-53

Barton Allen H. and Lazarsfeld, Paul F. 1961. „Some Functions of Qualitative Analysis in Social Reserch" In: Lipset S., Smelser N. (Eds) *Sociology: The Progress of a Decade.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall. P. 95-122

Battalio Ray C.; Kagel, John H.; Rachlin, Howard et al. 1981. „Commodity-Choice Behavior with Pigeons as Subjects". *Journal of Political Economy.* Vol.89. N 1. P.67-91

Baumann, Peter. 1993. *Macht und Motivation. Zu einer verdeckten Form sozialer Macht.* Opladen: Leske+Budrich.

Baumgarten, Eduard. (Hrsg.) 1964. *Max Weber. Werk und Person.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Baurmann, Michael. 1996. *Der Markt der Tugend. Recht und Moral in der liberalen Gesellschaft. Eine soziologische Untersuchung.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Becker, Gary S. (1976) 1982. *Der ökonomische Ansatz zur Erklärung menschlichen Verhaltens.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

Becker, Howard S. 1950. *Through Values to Social Interpretation.* Durham, N.C.: Duke University Press.

Bendix, Reinhard. 1960. *Max Weber. An Intellectual Portrait.* Garden City, N.Y.: Doubleday & Co.

Bendix, Reinhard and Roth, Günther. 1971. *Scholarship and Partisanship. Essays on Max Weber.* Berkeley: University of California Press.

Berkemann J. 1989. „Handlung in der Rechtswissenschaft". In: Lenk H. (Hrsg.) Handlungstheorien - interdisziplinär. Bd.3. Verhaltenswissenschaftliche und psychologische Handlungstheorie. Hlbd.2. München: W.Fink. S. 806-847.

Bernholz, Peter; Streit, Manfred; Vaubel, Roland. (Eds.) 1998. *Political Competition, Innovation and Growth. A Historical Analysis.* Berlin: Springer.

Bernholz, Peter; Streit, Manfred; Vaubel, Roland. (1998). „Introduction and Overview". In: Bernholz P., Streit M., Vaubel R. (Eds.) *Political Competition, Innovation and Growth. A Historical Analysis.* Berlin: Springer. P. 3-11.

Besnard. P. (Ed.) 1970. *Protestantisme et capitalisme. Le controverse post-weberienne.* Paris: Armand Colin.

Blau, Peter M. (1955) 1963 *The Dynamics of Bureaucracy. A Study of Interpersonal Relations in Two Government Agencies.* rev.ed. Chicago: Chicago UP.

Blossfeld, Hans-Peter and Prein, Gerald. (Eds) 1998. *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis.* Boulder: Westview Press.

Blossfeld, Hans-Peter. 1998. „A Dynamic Integration of Micro- and Macro-Perspectives Using Longitudinal Data and Event History Models". In: Blossfeld H.P., Prein G. (Eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis.* Boulder: Westview Press. P. 233-246.

Bogner, Artur. 1989. *Zivilisation und Rationalisierung. Die Zivilisationstheorien Max Webers, Norbert Elias und der Frankfurter Schule im Vergleich.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Böhmer H. 1930. *Luther and the Reformation.* N.Y.: The Dial Press.

Boland, Lawrence A. 1979. „Knowledge and the Role of Institutions in Economic Theory". *Journal of Economic Issues.* Vol. 13. N 4. P. 957-972.

Borch K. 1968. The *Economics of Uncertainty. Princeton,* N.J.: Princeton UP.

Boudon, Raymond. (1986) 1988. *Ideologie. Geschichte und Kritik eines Begriffs.* Hamburg: Rowohlt.

Boudon, Raymond. 1987. „The Individualistic Tradition in Sociology". In: Alexander J.C., Giesen B., Münch R., Smelser N.J. (Eds) *The Micro-Macro Link.* Berkeley: University of California Press, 1987. P. 45-70.

Boudon, Raymond, *Le juste et le vrai. Etudes sur l'objectivité des valeurs et de la connaissance.* Paris: Fayard, 1995.

Boudon, Raymond. 1989. *Subjective Rationality and the Explanation of Social Behavior.* Max-Planck-Insitut für Gesellschaftsforschung. Discussion Paper 89/6. Köln.

Boudon, Raymond. 1991. „Weber's Notion of Rationality and the Theory of Rationality in Contemporary Social Sciences". In: Helle H. J. (Ed.) Verstehen and Pragmatism. Essays in Interpretative Sociology. Fr. a. M.: Peter Lang. P. 33-46.

Boudon, Raymond. 1992. „Subjective Rationality and the Explanation of Social Behaviour". In: Simon H. with Egidi M., Marris R. and Viale R. *Economics, Bounded Rationality and the Cognitive Revolution.* Aldershot: Edward Elgar. P. 123-147.

Boudon, Raymond. 1993. „Vers une théorie synthetique de la rationalité". *Schweizerische Zeitschrift für Soziologie.* Bd. 19. S. 93-114.

Boudon, Raymond. 1994a. Reconstructing Complex Systems Needs a Complex Theory of Rationality. In: Derlien H-U., Gerhardt U., Scharpf F.W. (Hrsg.) *Systemrationalität und Partialinteresse.* Festschrift für Renate Mayntz. Baden-Baden: Nomos. S. 167-188.

Boudon, Raymond. 1994b. *Theories of Social Change. A Critical Appraisal.* Oxford: Polity Press.

Boudon, Raymond. 1994c. *The Art of Self-Persuasion. The Social Explanation of False Beliefs.* Oxford: Polity Press.

Boudon, Raymond. 1996. „The 'Cognitivist Model'. A Generalized 'Rational-Choice Model'". *Rationality and Society.* Vol. 8. N 2. P. 123-150.

Boudon, Raymond. 1997. The Present Relevance of Max Weber's Wertrationalität (Value Rationality). In: Koslowski P. (Ed.) *Methodology of the Social Sciences, Ethics, and Economics in the Newer Historical School. From Max Weber and Rickert to and Rothacker.* Berlin: Springer. P. 3-29

Bowie N.E. (Ed.) 1983. *Ethical Theory in the Last Quarter of the Twentieth Century.* Indianapolis: Hackett.

Brandt, Richard B. 1983. „Problems of Contemporary Utilitarianism: Real and Alleged". In: Bowie N.E. (Ed.) *Ethical Theory in the Last Quarter of the Twentieth Century.* Indianapolis : Hackett. P. 81-105

Brennan T. J. 1989. „A Methodological Assessment of Multiple Utility Frameworks". *Economics and Philosophy.* Vol. 5. P. 189-208.

Brentano, Lujo. 1908. Die Entwicklung der Wertlehre. In: *Sitzungsberichte der Königlichen bayrischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philolologischen und historischen Klasse.* Jg. 1908, 3.Abh. 15.02.1908. München: Verlag der königlich Bayerischen Akademie.

Breuer, Stefan. 1991. *Max Webers Herrschaftssoziologie.* Frankfurt a.M.: Campus.

Breuer, Stefan. 1994. *Bürokratie und Charisma. Zur politischen Soziologie Max Webers.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Brocke vom B. 1987. „Werner Sombart 1863-1941. Eine Einführung in Leben, Werk und Wirkung. In: Ders. (Hrsg.) *Sombarts „Moderner Kapitalismus". Materialien zur Kritik und Rezeption.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag. S. 11-66.

Brubaker, Roger. 1984. The Limits of Rationality. An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber. London: Allen & Unwin.

Bruhns, Hinnerk. 1996. „Max Weber, l'economie et l'histoire", *Annales. Histoire, sciences sociales.* 51[e] Annee, N 6. P. 1259-1287.

Brunner, Otto. (1856) 1968. „Das 'ganze Haus' und die alteuropäische 'Ökonomik'". In: ders. *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte.* 2. verm. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Bruun H. H. 1972. *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology.* Copenhagen: Munksgard.

Bücher, Karl. 1893. *Die Entstehung der Volkswirtschaft. Sechs Vorträge.* Tübingen: Verlag der H.Laupp'schen Buchhandlung.

Burger, Thomas. 1976. *Max Weber's Theory of Concept Formation. History, Laws and Ideal Types.* Durham: Duke University Press.

Cahnmann, Werner J. 1969. Max Weber and the Methodological Controversy in the Social Sciences. In: Cahnman W.J., Boskoff A. (Eds.) *Sociology and History: Theory and Research.* N.Y., L.: The Free Press and Collier-Macmillan.

Cahnman, Werner J. and Boskoff, Allen. (Eds.) 1996. *Sociology and History: Theory and Research.* N.Y., L.: The Free Press and Collier-Macmillan.

Calder, William M. and Demandt, Alexander. (Hrsg.) 1990. *Eduard Meyer. Leben und Leistung eines Universalhistorikers.* Leiden.

Caldwell, Bruce J. 1991. „Clarifying Popper". *The Journal of Economic Literature.* Vol.19. N 1. P. 1-33.

Campbell, Richmond and Sowden, Lanning. (Eds.) 1985. *Paradoxes of Rationality and Cooperation. Prisoner's Dilemma and Newcomb's Problem.* Vancouver: The University of British Columbia Press.

Carlin E.A. 1956. „Schumpeter's Constructed Type - the Entrepreneur". *Kyklos.* Vol. 9. P. 27-40.

Carnap, Rudolf. 1947. „On the Application of the Inductive Logic". *Philosophy and Phenomenological Research.* Vol. 8. N. 1. P. 133-148.

Casanova José V. 1984. „Interpretations and Misinterpretations of Max Weber: The Problem of Rationalisation". In: Glassman R.M. and Murvar V. (Eds.) *Max Weber's Political Sociology. A Pessimistic Vision of a Rationalized World.* Westport, Conn. and London: Greenwood Press. P. 141-153.

Chandler, Alfred(1971) 1988. „Business History as Institutional History". In: McCraw Th.K. (Ed.) *The Essential Alfred Chandler. Essays Toward a Historical Theory of Big Business.* Boston: Harvard Business School Press. P. 301-306 (1971).

Christman, John. (Hrsg.) 1989. *The Inner Citadel. Essays on Individual Autonomy.* N.Y.: Oxford UP.

Churchland, Paul, M. 1981. „Eliminative Materialism and Propositional Attitudes". *The Journal of Philosophy.* Vol.78, No.2. P.67-90.

Clark, Jon. (Ed.) 1996. *James S. Coleman.* London: Falmer Press.

Clark, John B. *Essentials of Economic Theories as Applied to Modern Problems of Industry and Public Policy.* The Macmillan Company, 1907

Clark, John B. *The Distribution of Wealth. A Theory of Wages, Interest and Profit.* N.Y.: The Macmillan Company, 1908

Clarke, Simon. (1982) *Marx, Marginalism and Modern Sociology. From Adam Smith to Max Weber.* London: Macmillan.

Coase, Ronald H. 1937. „The Nature of the Firm". In: *Economica.* Vol. 4. P.386-405.

Cohen J., Hazelrigg L., Pope W. 1975. „De-Parsonizing Weber: A Critique of Parsons' Interpretation of Weber's Sociology". *American Sociological Review.* Vol.40. N 2. P. 229-241.

Cohen, L. Jonathan. 1981. „Can Human Irrationality Be Experimentally Demonstrated?" *The Behavioral and Brain Sciences.* Vol. 4. P. 317-370.

Colby, Kenneth M. 1984. „Modelling a Paranoid Mind." *The Behavioral and Brain Sciences.* Vol.4. P.515-534.

Coleman, James S. 1986a. „Social Theory, Social Research, and a Theory of Action". *American Journal of Sociology*. Vol. 91. P. 1309-1335.

Coleman, James S. 1986b. *Die asymmetrische Gesellschaft. Vom Aufwachsen mit unpersönlichen Systemen*. Weinheim: Beltz Verlag.

Coleman, James S. 1989. „Weber and the Protestant Ethic. A Comment on Hernes". *Rationality and Society*. Vol.1. N.2. P. 291-294.

Coleman, James S. (1990) 1991. *Grundlagen der Sozialtheorie*. Bd.1. *Handlungen und Handlungssystemen*. München: R.Oldenbourg.

Coleman, James S. (1990) 1992. *Grundlagen der Sozialtheorie*. Bd.2. *Körperschaften und die moderne Gesellschaft*. München: R. Oldenbourg.

Coleman, James S. 1994.„A Rational Choice Perspective on Economic Sociology." In: Smelser N.J. and Swedberg R. (Eds) *The Handbook of Economic Sociology*. N.Y. & Princeton, Princeton University Press and Russell Sage Foundation. P. 166-180.

Collin, Finn. 1985. *Theory and Understanding. A Critique of Interpretive Social Science*. Oxford: Basil Blackwell.

Collins, Randall. 1986. *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Collison Black, R. D.; Coats, A. W. and Goodwin C. D. W. (Eds.) 1973. *The Marginal Revolution in Economics. Interpretation and Evaluation*. Durham: Duke UP..

Dahrendorf, Ralf. 1979. *Life Chances. Approaches to Social and Political Theory*. Chicago: Chicago UP.

Daniels N. 1979. „Wide Reflective Equilibrium and Theory Acceptance in Ethics". In: *The Journal of Philosophy*. Vol.56. N 5. P. 256-282.

David, Paul. 1985. „Clio and the Economics of QWERTY". *American Economic Review*. Vol.75. P. 332-337.

David, Paul. 1992. „Heros, Herds and Hysteresis in Technological History: 'The Battle of the Systems' Reconsidered". *Industrial and Corporate Change*. Vol.1. P. 129-180.

Davis, John B.; Wade Hands D.; Mäki, Uskali. (Eds) 1998. *The Handbook of Economic Methodology*. Cheltenham: Edward Elgar.

Davis, Lance E., North, Douglass C. 1971. *Institutional Change and American Economic Growth*. Cambridge: Cambridge UP.

Deguchi, Yuzo. 1957. „The Economic Theory as Conceived by Max Weber". *Kyoto University Economic Review*. Vol.27. N 1. P. 1-13.

Deininger, Jürgen. 1990. „Eduard Meyer und Max Weber". In: Calder W.M., Demandt A. (Hrsg.) *Eduard Meyer. Leben und Leistung eines Universalhistorikers*. Leiden. S. 132-158.

Dennett, Daniel C. *Brainstorms. Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Brighton, Sussex: The Harvester Press, 1981.

Dennis, Ken (Ed.) 1998. *Rationality in Economics: Alternative Perspectives*. Boston: Kluwer.

Denzau, Arthur T. and North, Douglass C. 1994. „Shared Mental Models: Ideologies and Institutions." *Kyklos*. Vol.47. Fasc. 1. P. 3-31.

Diemer, Alvin. (Hrsg.) 1968. *Beiträge zur Entwicklung der Wissenschaftstheorie im 19.Jahrhundert.* Meisenheim a.G.: Anton Hain.

Dilthey, Wilhelm. (1883) 1922. *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Geschichte und Gesellschaft.* In: Dilthey W. *Gesammelte Schriften.* Bd.1. Stuttgart: B.G.Teubner.

Dilthey, Wilhelm. (1894) 1924. *Ideen über beschreibende und zergliedernde Psychologie.* In: *Gesammelte Schriften.* Bd.5. Berlin und Leipzig: B.G.Teubner. S. 139-240.

DiMaggio, Paul and Powell, Walter W. 1983. „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationalty in Organizational Fields." *American Sociological Review.* Vol. 48. P. 147-160.

Döbert, Rainer. 1989. „Max Webers Handlungstheorie und die Ebenen des Rationalitätskomplexes". In: Weiß, Johannes. (Hrsg.) *Max Weber heute. Erträge und Probleme der Forschung.* Fr.a.M.: Surkamp.

Döbert, Rainer. 1985. „'Formale Rationalität' als Kern der Weberschen Modernisierungstheorie". In: Lutz, Burkart (Hrsg.), *Soziologie und gesellschaftliche Entwicklung.* Verhandlungen des 22. Deutschen Soziologentages in Dortmund 1984. Fr.a.M.: Campus.

Donaldson, Lex (Ed.). 1995. *Contingency Theory.* Aldershot: Dartmouth.

Druwe, Ulrich und Kunz, Volker. (Hrsg.) 1998. *Anomalien in Handlungs- und Entscheidungstheorien.* Opladen: Leske + Budrich.

Duk-Yung Kim. 1994. *Der Weg zum sozialen Handeln. Eine Studie zur Entwicklungsgeschichte der Soziologie bei Max Weber. Werk- und ideengeschichtlich betrachtet.* Münster, Hamburg: Lit.

Dunleavy, Patrick G. 1992. *Democracy, Bureaucracy, and Public Choice: Economic Explanations in Political Science.* N.Y.: Prentice Hall.

Durtschi, Georges. (1966). *Der Begriff des Kapitalismus bei Max Weber.* Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät I der Universität Zürich.

Earl, Peter E. (Ed.) 1988. *Behavioural Economics.* Vol.1-2. Aldershot:Edward Elgar.

Edwards, Ward. 1954. „The Theory of Decision Making." *Psychological Bulletin.* Vol.51. N 4. P. 380-417.

Eells, Ellery. 1982. *Rational Decision and Causality.* Cambridge: Cambridge UP.

Egger, Marianne und de Campo, Alberto 1997. „Was sie schon immer über das Verhalten in sinkenden U-Booten wissen wollten. Eine Replik zu Hartmut Essers Ausatz 'Die Definition der Situation'". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg. 49. Hf. 2. S. 306-317.

Eggertsson, Thrainn. 1990. *Economic Behavior and Institutions.* Cambridge: Cambridge UP.

Eggertsson, Thrainn. 1998. „Neoinstitutional Economics" In: Newman P. (Ed.) *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law.* Vol. 2. London: Macmillan. P. 665-671.

Eichner, Klaus and Habermehl, Werner. (Hrsg.) 1977. *Probleme der Erklärung sozialen Verhaltens.* Meisenheim a.G.: Verlag Anton Hain.
Eisen, Arnold. 1978. „The Meanings and Confusions of Weberian 'Rationality'". *British Journal of Sociology.* Vol. 29. N 1. P. 57-70.
Eisen, Arnold. 1979. „Called to Order: The Role of the Puritan Berufsmensch in Weberian Sociology". *Sociology.* Vol.13. N 2. P. 213-218.
Eisenstadt, Shmuel N. (Ed.) *The Protestant Ethic and Modernization. A.Comparative View.* N.Y.: Basic Books, 1968
Eisermann, Gottfried. 1993. *Max Weber und die Nationalökonomie.* Marburg: Metropolis Verlag.
Ekelund, Robert B.Jr.; Hebert, Robert T.; Tollison, Robert D.; Anderson, Gary M.; Davidson, Audrey B. 1996. *Sacred Trust: The Medieval Church as an Economic Firm.* N.Y.: Oxford UP.
Elias, Norbert. 1983. *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie.* Fr.a.M.: Suhrkamp.
Elias, Norbert. (1939) 1977. *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen.* 3.Aufl. Bd.1-2. Fr.a.M.: Suhrkamp.
Elster, Jon. 1975. *Leibniz et la formation d l'esprit capitaliste.* Paris: Aubier Montaigne.
Elster, Jon. 1979a. *Ulysses and the Sirens: Studies in Rationality and Irrationality.* Cambridge: Cambridge UP.
Elster, Jon. 1979b. „Anomalies of Rationality: Some Unresolved Problems in the Theory of Rational Behaviour". In: Levy-Garboua L. (Ed.) *Sociological Economics.* London and Beverly Hills: Sage. P.65-85.
Elster, Jon. (1978) 1981. *Logik und Gesellschaft. Widersprüche und mögliche Welten.* Fr.a.M.: Suhrkamp.
Elster, Jon. 1983. *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality.* Cambridge: Cambridge UP.
Elster, Jon. (Ed.) 1985a. *The Multiple Self.* Cambridge: Cambridge UP.
Elster, Jon. 1985b. „Weakness of Will and the Free Rider Problem". *Economics and Philosophy.* Vol.1. P. 231-265.
Elster, Jon. 1985c. *The Cement of Society. A Study of Social Order.* Cambridge: Cambridge UP.
Elster, Jon. 1985d. *Making Sense of Marx.* Cambridge: Cambridge UP.
Elster, Jon. (Ed.) 1986a. *Rational Choice.* Oxford: Blackwell.
Elster, Jon. 1986b. „Introduction". In: Elster, Jon. (Ed.) *Rational Choice.* Oxford: Blackwell. P.1-33.
Elster, Jon. 1989. *Nuts and Bolts for the Social Sciences.* Cambridge: Cambridge UP.
Elster, Jon. 1993. *Political Psychology.* Cambridge: Cambridge UP.
Elster, Jon. 1998. „A Plea for Mechanisms". In: Hedström, Peter and Swedberg, Richard. (Eds) *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory.* Cambridge: Cambridge UP. P.45-73.

Engelkamp, Paul. 1980. *Entscheidungsverhalten unter Risikobedingungen: Die Erwartungsnutzentheorie.* Freiburg i. Br.: Rudolf Haufe.

Enste, Dominik H. 1998. „Entscheidungsheuristiken, Filterprozesse, Habits und Frames im Alltag. Theoretische und empirische Ergebnisse der Überprüfung eines modifizierten SEU-Modells". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg. 50. Hf. 3. S. 442-470.

Esser, Hartmut. 1979. „Methodische Konsequenzen gesellschaftlicher Differenzierung". *Zeitschrift für Soziologie.* Jg. 8. Hf. 1. S. 14-27.

Esser, Hartmut. (1989) 1998. „Ar žlunga 'sociologinis metodas'"? / Vertė Z. Norkus. *Sociologija.* Nr. 2. P. 44-56.

Esser, Hartmut. 1990. „'Habits', 'Frames' und 'Rational Choice'. Die Reichweite der Theorien der rationalen Wahl (am Beispiel der Erklärung des Befragtenverhaltens)". *Zeitschrift für Soziologie,* 1990. Jg. 19. Hf. 4. S. 231-247.

Esser, Hartmut. 1991a. „Rational Choice". *Berliner Journal für Soziologie.* Jg.1. Hf.2. S.231-243.

Esser, Hartmut. 1991b. *Alltagshandeln und Verstehen. Zum Verhältnis von erklärenden und verstehenden Soziologie am Beispiel von Alfred Schütz und „Rational Choice".* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Esser, Hartmut. 1993. „How 'Rational' is the Choice of 'Rational Choice'? *Rationality and Society.* Vol.5. N 3. 408-414.

Esser, Hartmut. (1993) 1996. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* 2. durchges. Aufl. Frankfurt a. M.: Campus.

Esser, Hartmut. 1996. „Die Definition der Situation". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg. 48. Hf. 1. S. 1-34.

Esser, Hartmut. (1999) *Soziologie. Spezielle Grundlagen* . Bd. 1: *Situationslogik und Handeln.* Frankfurt a.M.: Campus.

Esser, Hartmut. *Soziologie. Spezielle Grundlagen in zwei Bänden.* (Ms. im Druck bei Campus Verlag).

Esser, Hartmut und Troitzsch, Klaus G. (Hrsg.) 1991. *Modellierung sozialer Prozesse.* Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften.

Etzioni, Amitai. (1986). „Founding a New Socio-economics". *Challenge.* Vol. 29. N 5. P 13-18.

Etzioni, Amitai. 1986. „The Case for a Multiple-Utility Conception". *Economics and Philosophy.* Vol. 2. P. 159-183.

Etzioni, Amitai. (1988) *The Moral Dimension: Toward a New Economics.* N.Y.: The Free Press.

Faulhaber, Gerald R. and Baumol, William J. 1988. „Economists as Innovators: Practical Products of Theoretical Research". *The Journal of Economic Literature.* Vol. 26. N 2. P.577-600.

Ferejohn, John. 1991. „Rationality and Interpretation: Parliamentary Elections in Early Stuart England". In: Monroe K. R. (Ed.) *The Economic Approach to Politics. A Critical Reassessment of the Theory of Rational Action.* N. Y.: Harper Collins Publishers. P. 279-305.

Fetter F.A. 1907. *The Principles of Economics with Application to Practical Problems.* N.Y.: The Century Co.

Finley, Moses. (Ed.) 1979. *The Bücher-Meyer Controversy.* N.Y.: Arno Press.

Fishbein, Martin and Ajzen, Icek 1975. *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research.* Reading, Mass.: Addison-Wesley.

Foley, Richard. 1987. *The Theory of Epistemic Rationality.* Cambridge, Mass.: Harvard UP.

Foucault, Michel. 1974. *Folie et deraison: histoire de la folie ą l'age classique.* Paris: Union générale d'editions.

Foucault, Michel. 1997. *Surveiller et punir: naissance de la prison.* Paris: Gallimard.

Francis E. 1966. „Kultur und Gesellschaft in der Soziologie Max Webers". In: Engisch K., Pfister B., Winckelmann J. (Hrsg.) *Max Weber. Gedächtnisschrift der Ludwig-Maximilians-Universität München zur 100. Wiederkehr seines Geburtstags.* Berlin: Duncker & Humblot, 1966. S. 89-114.

Frank, Robert H. 1992. „Melding Sociology and Economics: James Coleman's 'Foundations of Social Theory'". *Journal of Economic Literature.* Vol.30. P. 147-170.

Frey, Bruno S. 1990. *Ökonomie ist Sozialwissenschaft. Die Anwendung der Ökonomie auf neue Gebiete.* München: Verlag Franz Vahlen.

Freyer, Hans. 1930. *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. Logische Grundlegung des Systems der Soziologie.* Leipzig: B.G.Teubner.

Friedland, Roger. and Robertson A.F.(Eds.) 1990. *Beyond the Marketplace. Rethinking Economy and Society.* New York: Aldine de Gruyter.

Friedman, Jeffrey. (Ed.) 1996. *The Rational Choice Controversy. Economic Models of Politics Reconsidered.* New Haven: Yale UP.

Friedman, Milton. 1959. „The Methodology of Positive Economics". In: Friedman M. *Essays in Positive Economics.* 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.

Friedrichs, Jürgen; Mayer, Karl-Ulrich; Schluchter, Wolfgang. (Hrsg.) 1997. *Soziologische Theorie und Empirie.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Frommer, Sabine. 1994. „Bezüge zu experimenteller Psychologie, Psychiatrie und Psychopathologie in Max Webers methodologischen Schriften". In: Wagner G., Zipprian H. (Hrsg.) *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp. S. 239-258.

Fullbrock, Mary. 1978. Max Weber's „Interpretive Sociology": a Comparison of Conception and Practice. *British Journal of Sociology.* Vol. 29. Nr.1. P. 71-82

Gadamer, Hans Georg. (1960) 1972. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik.* 3. Aufl. Tübingen: J.C.B.Mohr.

Gadenne, Volker und Wendel, Hans Jürgen (Hrsg.) 1996. *Rationalität und Kritik.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Gäfgen, Gerard. (Hrsg.) 1966. *Grundlagen der Wirtschaftspolitik.* Köln und Berlin: Kiepenheuer & Witsch.

Gäfgen, Gerard. (1963) 1974. *Theorie der wirtschaftlichen Entscheidung. Untersuchungen zur Logik und Bedeutung des rationalen Handelns.* 3. erw. und erg. Aufl.. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck.
Gambetta, Diego. 1998. „Concatenations of Mechanisms". In: Hedström P. and Swedberg R. (Eds) *Social Mechanisms.* Cambridge: Cambridge UP.
Garston, Neil. 1993. „The Study of Bureaucracy". In: Garston N. (Ed.) *Bureaucracy: Three Paradigms.* Boston: Kluwer Academic Publishers.
Gauthier, David. 1987. *Morals by Agreement.* Oxford: Oxford UP.
Gephart, Werner. 1990. „Juristische Ursprünge in der Begriffswelt Max Webers - oder wie man den juristischen Ausdrücken einen soziologischen Sinn unterschiebt." *Rechtshistorisches Journal.* Bd.9. S. 343-362.
Gephart, Werner. 1993. *Gesellschaftstheorie und Recht. Das Recht im soziologischen Diskurs der Moderne.* Fr.a.M.: Suhrkamp.
Gerth Hans, Mills Wright C. 1946. „Introduction: The Man and His Work". In: *From Max Weber.* Ed. by Gerth H., Mills C.W. New York: Oxford UP. P. 3-74.
Gibbard, Allan and Harper, William L. (1978) 1985. „Counterfactuals and Two Kinds of Expected Utility". In: Campbell R., Sowden L. (Eds) *Paradoxes of Rationality and Cooperation.* P. 133-158.
Gibbard, Allan. 1990. *Wise Choices, Apt Feelings. A Theory of Normative Judgment.* Oxford: Clarendon Press.
Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity.* Oxford: Polity Press.
Gierke, Otto. 1868-1913. *Das deutsche Genossenschaftsrecht.* Bd. 1-4. Berlin: Weidman.
Ginsberg, Morris. 1956. *Essays in Sociology and Social Psychology.* Vol.1. *On the Diversity of Morals.* Melbourne: William Heinemann.
Girndt, Helmut. 1967. *Das soziale Handeln als Grundkategorie erfahrungwissenschaftlicher Soziologie.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).
Glassman, Ronald M. and Murvar, Vatro. 1984. *Max Weber's Political Sociology. A Pessimistic Vision of a Rationalized World.* Westport, Conn. and London: Greenwood Press.
Gneuss, Christian und Kocka, Jürgen. 1988. *Max Weber. Ein Symposium.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
Goldthorpe, John H. 1998. „Rational Action Theory for Sociology". In: *The British Journal of Sociology.* Vol. 49. Nr. 2. P. 167-192
Gossen, Hermann. (1854) *Entwickelung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und daraus fliessenden Regeln für menschliches Handeln.* Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn.
Gottl, Friedrich. 1901. *Die Herrschaft des Wortes. Untersuchungen zur Kritik des nationalökonomischen Denkens.* Jena: Gustav Fischer.
Granovetter, Mark. (1985) 1992. „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness". In: Granovetter M., Swedberg R. (Eds) *The Sociology of Economic Life.* P. 53-84.

Granovetter, Mark, and Swedberg, Richard. (Eds) 1992. *The Sociology of Economic Life.* Boulder etc.: Westview Press.
Green, Donald P. and Shapiro, Ian. 1994. *Pathologies of the Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Science.* - New Haven and London: Yale UP.
Green M. 1974. *The von Richthofen Sisters. The Triumphant and the Tragic Modes of Love.* London: Weidenfeld & Nicholson.
Green, Robert W. (Ed.) (1959) 1973. *Protestantism and Capitalism - the Weber Thesis and its Critics.* 2nd ed. Boston: D.C.Heath.
Greif, Avner. 1998. „Theorie des Jeux et Analyse Historique des Institutions. Les Institutions Economiques du Moyen Age". *Annales. Histoire, Sciences Sociales.* 53ᵉ Année. N 3. P. 597-633.
Greyerz, Kaspar. 1990. *Vorsehungsglaube und Kosmologie. Studien zu englischen Selbstzeugnissen des 17. Jahrhunderts.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Habermas, Jürgen. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns.* Bd. 1-2. Fr.a.M.: Suhrkamp.
Haferkamp, Hans. (Ed.) 1989. *Social Structure and Culture.* Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter.
Hamilton, Richard F. 1996. *The Social Misconstruction of Reality. Validity and Verification in the Scholarly Community.* New Haven: Yale UP.
Hansen, Reginald, „Der Methodenstreit in den Sozialwissenschaften zwischen Gustav Schmoller und Karl Menger - seine wissenschaftshistorische und wissenschaftstheoretische Bedeutung". In: Diemer A. (Hrsg.) *Beiträge zur Entwicklung der Wissenschaftstheorie im 19.Jahrhundert.* Meisenheim a.G.: Verlag Anton Hain, 1968. S. 137-173
Hardtwig, Wolfgang. 1974. *Geschichtsschreibung zwischen Alteuropa und moderner Welt. Jacob Burckhardt in seiner Zeit.* Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht.
Hargreaves Heap, Shaun P. and Varoufakis, Yanis. *Game Theory. A Critical Introduction.* L.: Routledge, 1995.
Hartmann M. 1996. *Top-Manager. Die Rekrutierung einer Elite.* Frankfurt a.M., New York: Campus.
Hayek, Friedrich A. (Ed.) 1938. *Collectivist Economic Planning.* London: Routledge.
Hechter, Michael. 1987. *Principles of Group Solidarity.* Berkeley: University of California Press.
Hechter, Michael and Kanazava, Satoshi. 1997. „Sociological Rational Choice Theory". *Annual Review of Sociology.* Vol.23. P. 191-195.
Heckmann, Friedrich. 1979. „Max Weber als empirischer Sozialforscher." *Zeitschrift für Soziologie.* Jg. 8. Hf. 1. S. 50-63.
Hedström, Peter and Swedberg, Richard. (Eds) 1998. *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory.* Cambridge: Cambridge UP.
Hedström, Peter and Swedberg, Richard. 1996. „Rational Choice, Empirical Research, and the Sociological Tradition". *European Sociological Review.* Vol.12, N 2. P. 127-146.

Heiner Ronald. 1983. „The Origin of Predictable Behavior". *The American Economic Review.* Vol. 73. Nr.4. P. 560-595.

Helle, Horst J. (Ed.) 1991. *Verstehen and Pragmatism. Essays in Interpretative Sociology.* Fr.a.M.: Peter Lang.

Helmer Hans-Josef, *Die Genese des Kapitalismus. Studien im Anschluß an Max Weber.* Th. 1-2. Fr-a.M: Peter Lang, 1993

Hempel, Carl G. und Oppenheim Paul. 1936. *Der Typusbegriff im Lichte der neuen Logik. Wissenschaftstheoretische Untersuchungen zur Konstitutionsforschung und Psychologie.* Leiden: A. W. Sijthoff's Uitgeversmatschappij n.v.

Hempel, Carl G. 1965. *Aspects of Scientific Explanation.* N.Y.: Free Press.

Hempel, Carl G. (1952) 1965. „Typologische Methoden in den Sozialwissenschaften". In: Topitsch, Ernst (Hrsg.) *Logik der Sozialwissenschaften.* Köln und Berlin: Kiepenheuer & Witsch, S. 85-103.

Hennis, Wilhelm. 1987. *Max Webers Fragestellung. Studien zur Biographie des Werks.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

Hennis, Wilhelm. 1996. *Max Webers Wissenschaft vom Menschen. Neue Studien zur Biographie des Werks.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

Hernes, Gudmund. 1989a. „The Logic of The Protestant Ethic." *Rationality and Society.* Vol.1. N 1. P. 123-162

Hernes, Gudmund. 1989b. „Response to Coleman." *Rationality and Society.* Vol.1. N 2. P. 295-300

Herrnstein, Richard, J. and Vaughan, William, Jr. 1980. „Melioration and Behavioral Allocation." In: Staddon J.E.R. (Ed.) *Limits to Action. The Allocation of Individual Behavior.* N.Y. etc.: Academic Press. P.143-176.

Herrnstein, Richard, J. 1990. „Rational Choice Theory. Necessary but not Sufficient". *American Psychologist.* Vol.45. N 3. P. 356-367

Herrnstein Richard, J. and Prelec, Drazen. 1992. „Melioration". In: Loewenstein, G. and Elster, J. (Eds) *Choice over Time.* N.Y.: Russell Sage Foundation. P. 235-264

Hicks, John. 1986. „Rational Behavior - Observation or Assumption?" In: Kirzner I. (Ed.) *Subjectivism, Intelligibility & Economic Understanding.* N.Y.: New York University Press, 1986. P. 102-110

Hirschman, Albert O. 1984. „Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Categories of Economic Discourse". *American Economic Review.* Vol. 74. Suppl. Vol. (Papers and Proceedings). P. 89-96.

Hobsbawm, Eric J. 1986. „Weber und Marx. Ein Kommentar". In: Kocka J. (Hrsg.) *Max Weber, der Historiker.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. S.84-89.

Hodgson, Geoffrey, M. 1988. *Economics and Institutions. A Manifesto for a Modern Institutional Erconomics.* Oxford: Polity Press.

Hogarth, Robin M. and Reder, Melvin W. (Eds) 1986. *Rational Choice. The Contrast Between Economics and Psychology.* Chicago and London: the University of Chicago Press.

Hollis, Martin und Vossenkuhl, Wilhelm. (Eds) 1992. *Moralische Entscheidung und rationale Wahl.* München: R.Oldenbourg.

Holton, Robert J. and Turner, Bryan S. 1989. *Max Weber on Economy and Society.* London: Routledge.

Homann, Karl. 1992. „Die ökonomische Dimension von Rationalität". In: Hollis M., Vossenkuhl W. (Hrsg.). *Moralische Entscheidung und rationale Wahl.* München: R.Oldenbourg Verlag. S. 11-24.

Homann, Karl and Suchanek, Andreas. 1989. „Methodologische Überlegungen zum ökonomischen Imperialismus". *Analyse & Kritik.* Jg.11. Hf. 1. 70-93.

Homans George C. 1961. *Social Behavior. Its Elementary Forms.* N.Y.: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

Horgan Terence and Woodward, James. 1985. „Folk Psychology Is Here To Stay". *The Philosophical Review.* Vol.94. N 2. P. 197-226.

Horgan, Terence. (1981) 1985. „Counterfactuals and Newcomb's Problem". Campbell R. and Sowden L. (Eds) *Paradoxes of Rationality and Cooperation.* Vancouver: The University of British Columbia Press. P. 159-182.

Howson, Colin and Urbach, Peter. 1989. *Scientific Reasoning: The Bayesian Approach.* La Salle, Illinois: Open Court.

Husserl, Edmund. (1900) 1928. *Logische Untersuchungen.* Bd.1. *Prolegomena zur reinen Logik.* 4.Aufl. Halle a.S.: Max Niemeyer.

Husserl, Edmund. 1981. *Philosophie der Arithmetik.* Leipzig: Kröner.

Iannaccone, Lawrence. 1998. „Introduction to the Economics of Religion". *Journal of Economic Literature.* Vol. 36. P. 1465-1497.

Ioannides, Stavros. 1992. *The Market, Competition and Democracy. A Critique of Neo-Austrian Economics.* Aldershot: Edward Elgar.

Jaeger, Friedrich. 1994. *Bürgerliche Modernisierungskrise und historische Sinnbildung. Kulturgeschichte bei Droysen, Burckhardt und Max Weber.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Jaffe, Edgar. 1917-18. „Das theoretische System der kapitalistische Wirtschaftsordnung". In: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* 1917-18, Bd.44. S. 1-18

Jaspers, Karl. 1913. *Allgemeine Psychopathologie. Ein Leitfaden für Studierende, Ärzte und Psychologen.* Berlin: Julius Springer.

Jaspers, Karl. (1932) 1968. „Max Weber. Politiker, Forscher, Philosoph". In: Ders. *Aneignung und Polemik. Gesammelte Reden und Aufsätze zur Geschichte der Philosophie.* Hrsg. von H. Saner. München: R. Piper. S. 424-484.

Jaspers, Karl. 1919. *Psychologie der Weltanschauungen.* Berlin: Julius Springer.

Jaspers, Karl. 1932. *Philosophie.* Bd. 1. *Philosophische Weltorientierung.* Bd. 2. *Existenzerhellung.* Bd. 3. *Metaphysik.* Berlin: Julius Springer.

Jellinek, Georg. (1895) 1927. *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrrechte.* 4.Aufl. München und Leipzig: Duncker & Humblot.

Joas, Hans. 1992. *Die Kreativität des Handelns.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Jüttemann, Gerd. (Hrsg.) *Wegbereiter der historischen Psychologie.* München: Beltz, 1988.

Kagel, John H.; Battalio, Raymond, C.; Green, Leonard; Rachlin, Howard. 1980. „Consumer Demand Theory Applied to Choice Behavior of Rats". In: Staddon J.E.R. (Ed.) *Limits to Action. The Allocation of Individual Behavior.* N.Y. etc.: Academic Press. P. 237-267.

Kalberg, Stephen. 1980. „Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History". *American Journal of Sociology.* Vol. 85. N 5. P. 1145-1179.

Kalberg, Stephen. 1989. „Max Webers historisch-vergleichende Untersuchungen und das 'Webersche Bild der Neuzeit': eine Gegenüberstellung". In: Weiß, J. (Hrsg.) Max Weber heute. Erträge und Probleme der Forschung. Fr.a.M.: Suhrkamp. S. 425-444.

Kalberg, Stephen. 1994. *Max Weber's Comparative Historical Sociology.* Oxford: Polity Press.

Kalveram, G. 1933. *Die Theorien von den Wirtschaftsstufen.* Leipzig: Hans Buske Verlag.

Kaneko, Mitsuo. 1991. „The Unrecognized Relationship between Karl Popper and Max Weber: The Logical Equality of Weber's and Popper's Method of Interpretation". In: Helle H.J. (Ed.) *Verstehen and Pragmatism. Essays in Interpretative Sociology.* Fr.a.M. etc.: Peter Lang. P. 47-65.

Kant, Immanuel. (1785) 1980. *Dorovės metafizikos pagrindai.* Iš vok. k. vertė K. Rickevičiūtė. Vilnius, „Mintis".

Kant, Immanuel. (1786) 1913. *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft.* In: Kant I. Werke. Bd. 4. Hrsg. von Buchenau A., Cassirer E. Berlin: Cassirer.

Kaplan, Abraham. 1964. *The Conduct of Inquiry. Methodology for Behavioral Science.* San Francisco: Chandler Publishing Company.

Kaufmann-Mall, Klaus. 1978. *Kognitiv-hedonistische Theorie menschlichen Verhaltens.* Bern: Hans Huber.

Käsler, Dirk. 1979. *Einführung in das Studium Max Webers.* München: Verlag C.H.Beck.

Keuth, Herbert. 1989. *Wissenschaft und Werturteil. Zu Werturteilsdiskussion und Positivismusstreit.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

Keuth, Herbert. 1996. „Rationalität und Wahrheit". In: Gadenne, Volker und Wendel Hans Jürgen (Hrsg.) *Rationalität und Kritik.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck). S.79-97.

Kirzner, Israel, (Ed.). 1986. *Subjectivism, Intelligibility & Economic Understanding.* N.Y.: New York University Press.

Kiser, Edgar. 1994. „Markets and Hierarchies in Early Modern Tax Systems: A Principal-Agent Analysis". *Politics and Society.* Vol. 22. N 3. P.284-315.

Kiser, Edgar and Hechter, Michael. 1998. „The Debate on Historical Sociology: Rational Choice Theory and Its Critics". *American Journal of Sociology.* 1998. Vol. 104. N 3. P. 785-816.

Kliemt, Hartmut. 1991. „Der Homo Oeconomicus in der Klemme. Der Beitrag der Spieltheorie zur Erzeugung und Lösung des Hobbesschen Ordnungsproblems". In: Esser H., Troitzsch K.G. (Hrsg) *Modellierung sozialer Prozesse.* Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften. S.179-204.

Kliemt, Hartmut. 1980. *Antagonistische Kooperation. Elementare spieltheoretische Modelle spontaner Ordnungsentstehung.* Freiburg: Karl Alber.

Knies, Karl (1853) 1930. *Die politische Ökonomie vom geschichtlichen Standpunkte.* Neue, durch abgesonderte Zusätze vermehrte Auflage der „Politischen Ökonomie vom geschichtlichen Standpunkte". Leipzig: Hans Buske..

Kocka, Jürgen. 1966. „Karl Marx und Max Weber". *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.* Bd.122. S.328-357.

Kocka, Jürgen. 1976. „Kontroversen über Max Weber." *Neue politische Literatur.* 1976. Bd. 21. N 3. P. 281-301.

Kocka, Jürgen. (Hrsg.) 1986. *Max Weber, der Historiker.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Kocka, Jürgen. 1986. „Max Webers Bedeutung für die Geschichtswissenschaft". In: Kocka J. (Hrsg.) *Max Weber, der Historiker.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. P. 13-27.

Kocka, Jürgen. 1988. „Otto Hintze und Max Weber. Ansätze zum Vergleich". In: Mommsen W. J., Schwentker W. (Hrsg.) *Max Weber und seine Zeitgenossen.* Göttingen & Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht. S. 403-416.

Kohli, Martin. (1983) 1997. „Die Institutionalisierung des Lebeneslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente". In: Friedrichs J., Mayer K.U., Schluchter W. (Hrsg.) *Soziologische Theorie und Empirie.* Opladen: Westdeutscher Verlag. S. 284-312.

Koselleck, Reinhart. 1973. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Koslowski, Peter. (Ed.) 1995. *The Theory of Ethical Economy in the Historical School. Wilhelm Roscher, Lorenz von Stein, Gustav Schmoller, Wilhelm Dilthey and Contemporary Theory.* Berlin: Springer.

Koslowski, Peter. (Ed.) 1997. *Methodology of the Social Sciences, Ethics, and Economics in the Newer Historical School. From Max Weber and Rickert to Sombart and Rothacker.* Berlin: Springer.

Kreps, David M. 1990. „Corporate Culture and Economic Theory." In: Alt J.E., Shepsle K. (Eds.) *Perspectives on Positive Political Economy.* Cambridge: Cambridge UP.

Kries, Johannes. 1888. „Über den Begriff der objektiven Möglichkeit und einige ihrer Anwendungen", *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie.* Bd.12. S. 179-210, 287-323, 393-428.

Kries, Johannes. 1889. „Über die Begriffe der Wahrscheinlichkeit und der Möglichkeit und ihre Bedeutung im Strafrecht". *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft.* Bd.9. S. 528-537.

Kronman, Alexander T. 1983. *Max Weber.* London: Edward Arnold.

Kruse, Volker. 1990. *Soziologie und „Gegenwartskrise". Die Zeitdiagnosen Franz O Oppenheimers und Alfred Webers. Ein Beitrag zur historischen Soziologie der Weimarer Republik.* Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag.

Kruse, Volker. 1993. „Weimarer historische Soziologie als sozialwissenschaftliches Theoriemodell und seine heutige Bedeutung". *Geschichte und Gegenwart.* Hf. 2. S. 77-93

Kuninski, Milovit. 1980. *Myslenie modelowe w socjologii Maxa Webera.* (Polska Akademia Nauk. Oddzial w Krakowie. Prace komisji socjologicznej. N 46). Wroclaw.

Kunz, Volker. 1996. *Empirische Ökonomik. Handlungstheoretische Grundlagen der Erklärung politischer und sozialer Prozesse.* Marburg: Metropolis-Verlag.

Kunz, Volker. 1997. *Theorie des rationalen Handelns. Konzepte und Anwendungsprobleme.* Opladen: Leske+Budrich.

Kusser, Anna. 1989. *Dimensionen der Kritik von Wünschen.* Fr.a.M.: Athenäum.

Küssner, Martin. 1995. *Gustav Schmollers Institutionenlehre im Lichte der Northschen Theorie des institutionellen Wandels. Ansätze zu einer allgemeinen Theorie des institutionellen Wandels.* Inaug.- Diss. Universität Köln.

Lachmann, Ludwig. (1970) 1973. *Drei Essays über Max Webers geistiges Vermächtnis.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Lahno, Bernd. 1995. *Versprechen. Überlegungen zu einer künstlichen Tugend.* München: R.Oldenbourg.

Lakatos, Imre. 1971. „History of Science and its Rational Reconstruction". In: Buck R. C., Cohen R. S. (Eds) *Boston Studies in the Philosophy of Science.* Vol. 8. Dordrecht: Reidel. P. 91-136.

Langlois, Richard N. 1998. „Personal Capitalism as Charismatic Authority: the Organizational Economics of a Weberian Concept". *Industrial and Corporate Change.* Vol. 7. N 1. P. 195-213.

Langlois, Richard N. 1998. „Rule-Following, Expertise, and Rationality: a New Behavioral Economics?" In: Dennis K. (Ed.) *Rationality in Economics: Alternative Perspectives.* Boston: Kluwer. P. 55-78.

Lehmann, Hartmut and Roth, Günther. (Eds) 1993. *Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence, Contexts.* Cambridge: Cambridge UP.

Levi, Margaret. 1988. *Of Rule and Revenue.* Berkeley: University of California Press.

Levy-Garboua, Louis (Ed.) 1979. *Sociological Economics.* London: Sage.

Lewis, David. (1979) 1985. „Prisoner's Dilemma is a Newcomb Problem." In: Campbell R. and Sowden L. (Eds) *Paradoxes of Rationality and Cooperation.* Vancouver: The University of British Columbia Press. P. 251-255.

Liefmann, Robert. 1917/19. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre.* Bd.1-2. Stuttgart und Berlin.

Lindenberg, Siegwart. 1975. „Three Psychologal Theories of a Classical Sociologist". *Mens en Maatschappij.* Vol.50. P. 133-153.

Lindenberg, Siegwart. 1977. „Individuelle Effekte, kollektive Phänomene und das Problem der Transformation". In: Eichner K., Habermehl W. (Hrsg.) *Probleme der Erklärung sozialen Verhaltens.* Meisenheim a.G.: Verlag Anton Hain. P. 46-84.

Lindenberg, Siegwart. 1983. „Zur Kritik an Durkheims Programm für die Soziologie". *Zeitschrift für Soziologie.* Vol.12. S.139-151.

Lindenberg, Siegwart. 1985a. „An Assessment of the New Political Economy: Its Potential for the Social Sciences and for Sociology in Particular". *Sociological Theory.* Vol.3. P.99-114.

Lindenberg, Siegwart. 1985b. „Rational Choice and Sociological Theory: New Pressures on Economics as a Social Science". *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* Vol.141. P. 244-255.

Lindenberg, Siegwart. 1989 „Choice and Culture: The Behavioral Basis of Cultural Impact on Transactions". In: Haferkamp H. (Ed.) *Social Structure and Culture.* Berlin: Walter de Gruyter. P. 175-200.

Lindenberg, Siegwart. 1990. „Homo Socio-oeconomicus: The Emergence of a General Model of Man in the Social Sciences". *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* Vol.146. N 4. P. 727-748.

Lindenberg, Siegwart. 1991. „Die Methode der abnehmenden Abstraktion: Theoriegesteuerte Analyse und empirischer Gehalt." In: Esser H. und Troitzsch K.G. (Hrsg.) *Modellierung sozialer Prozesse.* Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften. S. 29-78

Lindner, Clausjohann. 1986. „Max Weber als Handlungstheoretiker". *Zeitschrift für Soziologie.* Jg. 15. Hf. 3. S. 151-166.

Lipset, Seymour and Smelser, Neil J. (Eds.) 1961. *Sociology: The Progress of a Decade.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.

Little, Daniel. 1998. *Microfoundations, Method and Causation.* New Brunswick: Transaction Publishers.

Löchel, Horst. 1995. *Institutionen, Transaktionskosten und wirtschaftliche Entwicklung. Ein Beitrag zur Neuen Institutionenökonomik und zur Theorie von Douglass C.North.* Berlin: Duncker & Humblot.

Loewenstein, George and Elster, Jon. (Eds.) 1992. *Choice over Time.* N.Y.: Russell Sage Foundation.

Love, John R. 1991. *Antiquity and Capitalism. Max Weber and the Sociological Foundations of Roman Civilization.* London: Routledge.

Lübbe, Weyma. 1993. „Die Theorie der adäquaten Verursachung. Zum Verhältnis von philosophischem und juristischem Kausalitätsbegriff". *Zeitschrift für die allgemeine Wissenschaftstheorie.* Bd.24. Hf. 1. S. 87-102.

Luce, Duncan R. and Raiffa, Howard. 1957. *Games and Decisions. Introduction and Critical Survey.* - N.Y.: John Wiley and Sons; L.: Chapman and Hall.

Lüdemann, Christian und Rothgang, Heinz. 1996. „Der 'eindimensionale' Akteur. Eine Kritik der Framing-Modelle von Siegwart Lindenberg und Hartmut Esser". *Zeitschrift für Soziologie.* Jg. 25. Hf. 4. S. 278-288.

Lutz, Burkart (Hrsg.). 1985. *Soziologie und gesellschaftliche Entwicklung.* Verhandlungen des 22. Deutschen Soziologentages in Dortmund 1984. Fr.a.M.: Campus.

Mach, Ernst. 1896. *Populär-wissenschaftliche Vorlesungen.* Leipzig: Barth.

Mach, Ernst. 1919. *Die Prinzipien der Wärmelehre. Historisch-kritisch entwickelt.* 3.Aufl. Leipzig: Barth.

Mach, Ernst. (1883) 1912. *Die Mechanik in ihrer Entwicklung historisch-kritisch dargestellt.* 7.verb. und verm.Aufl. Leipzig: Barth.

Mackie, John L. 1974. *The Cement of the Universe: A Study in Causation.* Oxford: Clarendon Press.

MacKinnon, Malcolm H. 1988. „Part I: Calvinism and the Infallible Assurance of Grace: the Weber Thesis Reconsidered." *The British Journal of Sociology.* Vol. 39. P. 143-177.

MacKinnon, Malcolm H. 1988. „Part II: Weber's Exploration of Calvinism: the Undiscovered Provenance of Capitalism." *The British Journal of Sociology.* Vol.39. P. 178-210.

Maoz, Zeev. 1990. *National Choices and International Processes.* Cambridge. Cambridge UP.

Margolis, Stephen E. and Liebowitz S. J. 1998. „Path Dependence". In: Newman P. (Ed.) *The New Palgrave Dictionary of Economics and Law.* Vol. 3. L.: Macmillan. P. 17-23.

Marris, Robin. 1992. „Implications for Economics". In: Simon H. with M.Egidi, R.Marris and R.Viale. *Economics, Bounded Rationality and the Cognitive Revolution.* Aldershot: Edward Elgar. P. 194-224.

Marshall, Gordon. 1980. *Presbyteries and Profits. Calvinism and the Development of Capitalism in Scotland, 1560-1707.* Oxford: Clarendon Press.

Marshall, Gordon. 1982. *In Search of the Spirit of Capitalism. An Essay on Max Weber's Protestant Ethic Thesis.* New York: Columbia UP.

Marx, Karl. (1859) 1949. „Dėl politinės ekonomijos kritikos. Pratarmė". // Marxas K., Engelsas F. *Rinktiniai raštai.* T.1. – Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla. P. 302-306.

Marx, Karl (1867) 1957. *Kapitalas. Politinės ekonomijos kritika.* T.1. – Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla.

Matthews R. O. C. 1986. „The Economics of Institutions and the Sources of Growth". *Economic Journal.*Vol. 96. P.903-918

Mayer, Tom. 1994. *Analytical Marxism.* Thousand Oaks: Sage.

Mayntz, Renate. (Hrsg.) 1968. *Bürokratische Organisation.* Köln: Kiepenheuer & Witzsch.

McClelland, David C. (1961) 1966. *Die Leistungssgesellschaft. Psychologische Analyse der Vorausetzungen der wirtschaftlichen Entwicklung.* Stuttgart: W.Kohlhammer.

Meinecke, Friedrich. 1902. „Friedrich Wilhelm IV. und Deutschland". *Historische Zeitschrift.* Bd. 89. S. 17-53.

Menger, Carl. 1883. *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere.* Leipzig: Duncker & Humblot.

Merton, Robert. (1949) 1997. „Socialinė struktūra ir anomija". Iš anglų k. vertė Z. Norkus. *Sociologija.* Nr.1. P. 66-87.

Merz, Peter-Ulrich. 1990. *Max Weber und Heinrich Rickert. Die erkenntnistheoretischen Grundlagen der verstehenden Soziologie.* Würzburg: Königshausen & Nauman.

Metz K. H. 1984. „Der Methodenstreit in der deutschen Geschichtswissenschaft (1891-99)." *Storia della Storiografia.* Vol. 6. P. 3-20.

Meyer, Eduard. (1895) 1910. „Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums". In: Meyer E. *Kleine Schriften zur Geschichtstheorie und zur wirtschaftlichen und politischen Geschichte des Altertums.* Halle a.S.: Max Niemeyer, 1910. S. 79-168.

Meyer, John W. and Rowan, Brian. 1977. „Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth an Ceremony." *American Journal of Sociology.* Vol. 83. N 2. P. 340-363.

Meyer, John W. and Scott, Richard W. (Eds.) 1983. *Organizational Environments: Ritual and Rationality.* Newbury Park: Sage.

Michels, Robert. 1911. *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchung über die oligarchische Tendenzen des Gruppenlebens.* Leipzig: Kröner.

Mirowski, Philip. 1991. „The When, the How and the Why of Mathematical Expression in the History of Economic Analysis". *The Journal of Economic Perspectives.* Vol. 5. Nr. 1. P. 145-158.

Mirowski, Philip. 1988. *Against Mechanism. Protecting Economics from Science.* Totowa, N.J.: Rowman & Littlefield.

Mirowski, Philip. 1989. *More Heat than Light. Economics as Social Physics: Physics as Nature's Economics.* Cambridge: Cambridge UP.

Mises, Ludwig. 1933. *Grundprobleme der Nationalökonomie. Untersuchungen über Verfahren, Aufgaben und Inhalt der Wirtschfts- und Gesellschaftslehre.* Jena: Gustav Fischer.

Mises, Ludwig. 1929. „Soziologie und Geschichte. Epilog zum Methodenstreit in der Nationalökonomie". *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* Bd.61. Hf.3. S. 465-512

Mommsen, Wolfgang J. 1974. *Max Weber. Gesellschaft, Politik und Geschichte.* F.a.M.: Suhrkamp.

Mommsen, Wolfgang J. and Schwentker, Wolfgang. (Hrsg.) 1988. *Max Weber und seine Zeitgenossen.* Göttingen & Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht.

Mongin, Philip. 1991. „Rational Choice Theory Considered as Psychology and Moral Philosophy". *Philosophy of the Social Sciences.* Vol. 21. N 1. P.5-37.

Monroe, Kristen R. (Ed.) 1991. *The Economic Approach to Politics. A Critical Reassessment of the Theory of Rational Action.* N.Y.: Harper Collins.

Morton, Adam. (1977) 1997. *A Guide Through the Theory of Knowledge.* 2nd ed. Oxford. Blackwell.

Mueller, Gert H. 1979. „The Notion of Rationality in the Work of Max Weber" *Archives europeenes de sociologie.* Vol.20. P. 149-171

Münch, Richard. 1982. *Theorie des Handelns: zur Rekonstruktion der Beiträge von Talcott Parsons, Emile Durkheim und Max Weber.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Muse, Kenneth. 1981. „Edmund Husserl's Impact on Max Weber". *Sociological Inquiry.* Vol.51. P. 99-104.

Nannestad, Peter. 1989. *Reactive Voting in Danish General Elections 1971-1979. A Revisionist Interpretation.* Aarhus: Aarhus University Press.

Nau, Heino H. (Hrsg.) 1996. *Der Werturteilsstreit. Die Äusserungen zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik (1913).* Marburg: Metropolis-Verlag.

Nau, Heino H. 1997. *Eine „Wissenschaft vom Menschen": Max Weber und die Begründung der Sozialökonomik in der deutschsprachigen Ökonomie 1871 bis 1914.* Berlin: Duncker und Humblot.

Nelson, Benjamin. (1949) 1969. *The Idea of Usury. From Tribal Brotherhood to Universal Otherhood.* 2nd ed., enlarged. Chicago: University of Chicago Press.

Neuenhaus-Luciano, Petra. 1993. *Max Weber und Michael Foucault: über Macht und Herrschaft in der Moderne.* Pfaffenweiler: Centaurus-Verlag.

Neumann, John von and Morgenstern, Oscar. 1944. *Theory of Games and Economic Behavior.* Princeton: Princeton UP.

Neurath, Otto. 1916. „Die Naturalwirtschaft und das Naturalkalkül in ihren Beziehungen zur Kriegswirtschaftslehre". *Weltwirtschaftliches Archiv.* Bd. 8. S. 245-248.

Neurath, Otto. 1918. *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft.* München: Verlag Georg D.Callwey.

Nida-Rümelin, Julian. (Hrsg.) 1994. *Grundlagenprobleme und ethische Anwendungen des rational choice-Paradigmas.* New York: Walter de Gruyter.

Nietzsche, Friedrich. (1887). 1996. *Apie moralės genealogiją. Poleminis veikalas.* Iš vok. k. vertė A. Tekorius. V.: ALK Pradai.

Noppeney, Claus. 1997. „Frank Knight and the Historical School". In: Koslowski P. (Ed.) *Methodology of the Social Sciences, Ethics, and Economics in the Newer Historical School. From Max Weber and Rickert to Sombart and Rothacker.* Berlin: Springer. S.319-339.

North, Douglass, C. (1981) 1988. *Theorie des institutionellen Wandels. Eine neue Sicht der Wirtschaftsgeschichte.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

North, Douglass, C. 1986. „The New Institutional Economics". *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* Vol.142. P. 230-237.

North, Douglass C. (1990) 1992. *Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung.* Tübingen: J.C.B. Mohr.

North, Douglass C. and Thomas, Robert .P. 1973. *The Rise of the Western World. A New Economic History.* Cambridge: Cambridge UP.

Nozick, Robert. 1993. „Decisions of Principle, Principles of Decision." *The Tanner Lectures on Human Values.*" Vol. 14. P. 115-202.

Nozick, Robert. (1969) 1985. „Newcomb's Problem and Two Principles of Choice". In: Campbell R., Sowden L. (Eds) *Paradoxes of Rationality and Cooperation. Prisoner's Dilemma and Newcomb's Problem.* Vancouver: The University of British Columbia Press. P. 107-133.

Nozick, Robert. 1993. *The Nature of Rationality.* Princeton, N.J.: Princeton UP.

Nusser, Karl H. 1986. *Kausale Prozesse und sinnerfassende Vernunft. Max Webers philosophische Fundierung der Soziologie und der Kulturwissenschaften.* Freiburg:Karl Alber.

Oakes, Guy. 1993. „The Thing that Would Not Die: Notes on Refutation." In: Lehmann, Hartmut and Roth, Günther. (Eds) *Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence, Contexts.* Cambridge: Cambridge UP. P. 285-294

Oakes, Guy. 1990. *Die Grenzen der kulturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Heidelberger Max Weber Vorlesungen 1982.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Opp, Karl-Dieter. 1985. „Sociology and Economic Man." *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* Vol. 141. 213-243.

Opp, Karl-Dieter in Collaboration with Peter and Petra Hartmann. 1989. *The Rationality of Political Protest. A Comparative Analysis of Rational Choice Theory.* Boulder: Westview Press.

Opp, Karl-Dieter. 1995. *Methodologie der Sozialwissenschaften. Einführung in Probleme ihrer Theoriebildung und praktischen Anwendung.* 3., völlig neubearbeitete Aufl. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Opp, Karl-Dieter und Friedrichs, Jürgen. 1996. „Brückenannahmen, Produktionsfunktionen und die Messung von Präferenzen." *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg. 48. Hf. 3. S. 546-559.

Orihara, Hiroshi. 1994. „Eine Grundlegung zur Rekonstruktion von Max Webers 'Wirtschaft und Gesellschaft'. Die Authentizität der Verweise im Text des '2. und 3. Teils' der 1. Auflage". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg.46. Hf. S. 103-121.

Owen D. 1994. *Maturity and Modernity. Nietzsche, Weber, Foucault and the Ambivalence of Reason.* London: Routledge.

Papineau, David, 1976. „Ideal Types and Empirical Theories". In: *The British Journal for the Philosophy of Science.* 1976. Vol. 27. P. 137-146.

Parsons, Talcott. 1928-29. „'Capitalism' in Recent German Literature: Sombart and Weber". *Journal of Political Economy.* Vol. 36. P.641-661; Vol. 37. P. 31-51.

Parsons, Talcott. 1947. „Introduction". In: Weber M. *The Theory of Social and Economic Organization.* Ed. by Parsons T. New York and London: The Free Press & Collier Macmillan. P. 3-86.

Parsons, Talcott and Smelser, Neil J. 1956. *Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory.* London: Routledge.

Parsons, Talcott. (1937) 1968. *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers.* Vol.1-2. N.Y.: Free Press.

Pettit, Philip, Smith, Michael. 1996. „Freedom in Belief and Desire". *The Journal of Philosophy*. Vol. 93. N 9. P. 429-449

Pettit, Philip. 1998. „Verstehen". In: Wade Hands D., Davis J.B., Mäki U. (Eds.) *The Handbook of Economic Methodology*. Cheltenham: Edward Elgar. P.531-534.

Piore, Michael J. 1996. „Review of Smelser N., Swedberg R. (Eds.) *The Handbook of Economic Sociology*". Princeton: Priceton UP, 1994. *Journal of Economic Literature*. Vol. 34. P.741-754.

Poggi, Gianfranco. 1983. *Calvinism and the Capitalist Spirit. Max Weber's Protestant Ethic*. London: Macmillan.

Pollock, Frederick and Maitland Frederic W. (1898) 1968 *History of English Law*. Cambridge: Cambridge UP.

Pope W., Cohen J., Hazelrigg L. 1975. „On the Divergence of Weber and Durkheim: A Critique of Parsons' Convergence Thesis". *American Sociological Review*. Vol.40. N 4. P.417-427.

Popper, Karl R. 1980."Die Logik der Sozialwissenschaften". In: Adorno Th.W. u. a. *Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. 8. Aufl. Darmstadt und Neuwied: Luchterhand. S. 103-124

Popper, Karl R. (1967) 1985. „The Rationality Principle". In: Miller D. (Ed.) *Popper Selections*. Princeton: Princeton UP. P. 357-365.

Popper, Karl R. (1976) 1994. „Models, Instruments and Truth. The Status of the Rationality Principle in the Social Sciences". In: Popper K. R. *The Myth of the Framework. In Defence of Science and Rationality*. Ed. by Notturno M.A. London and New York: Routledge. P. 154-184.

Popper, Karl R. 1969. „Prediction and Prophecy in the Social Sciences". In: Popper K. R. *Conjectures and Refutations*. 3rd ed. London: Routledge and Kegan Paul. P.336-346.

Popper, Karl R. (1944-45) 1992. *Istoricizmo skurdas* / Iš anglų k. vertė R. Murmokaitė. – V.: Mintis.

Popper, Karl R. (1945) 1998. *Atviroji visuomenė ir jos priešai* / Iš anglų k. vertė A. Šliogeris. – V.: ALK Pradai.

Popper, Karl R. 1972. *Objective Knowledge*. Oxford: Clarendon Press.

Posner, Richard. 1993. „The New Institutional Economics Meets Law and Economics". *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. Vol.149. P. 73-95.

Posner, Richard. 1995. „The Sociology of the Sociology of Law: A View from Economics". *European Journal of Law and Economics*. 1995. Vol. 2. P. 265-284.

Powell, Walter W. and DiMaggio, Paul. (Eds.) 1991. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: Chicago UP.

Prewo, Rainer. 1979. *Max Webers Wissenschaftsprogramm. Versuch einer methodischen Neuerschliessung*. Fr.a.M.: Suhrkamp.

Priddat, Birger P. 1991. *Der ethische Ton der Allokation. Elemente der Aristotelischen Ethik und Politik in der deutschen Nationalökonomie des 19.Jahrhunderts*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Priddat, Birger P. 1995. *Die andere Ökonomie. Eine neue Einschätzung von Gustav Schmollers Versuch einer „ethisch-historischen„ Nationalökonomie im 19.Jahrhundert.* Marburg: Metropolis-Verlag.

Prospekt der Max Weber Gesamtausgabe. Tübingen. J.C.B.Mohr, 1981.

Rachfahl, Felix. 1902. *Deutschland, König Friedrich Wilhelm IV. und die Berliner Märzrevolution.* Halle a.S.: M.Niemeyer.

Rachlin H., Battalio R.C., Kagel J., Green L. 1981. „Maximization Theory in Behavioral Psychology". *The Behavioral and Brain Sciences.* Vol.4. P.371-388, 405-417.

Radbruch, Gustav. 1902. *Die Lehre von adäquaten Verursachung.* Berlin.

Ramsey, Frank P. 1931. *The Foundations of Mathematics and Other Logical Esays.* N.Y.: Harcourt Brace.

Rasmusen, Eric. 1989. *Games and Information. An Introduction to Game Theory.* 2nd ed. Cambridge, Mass. and Oxford: Blackwell.

Raub, Werner und Voss, Thomas. 1981. *Individuelles Handeln und gesellschaftliche Folgen. Das individualistische Programm in den Sozialwissenschaften.* Darmstadt; Neuwied: Luchterhand.

Rawls, John (1971) *A Theory of Justice.* Cambridge, Mass.: The Belknap Pres of Harvard University Press.

Ray, Larry J. and Reed, Michael. (Eds) 1994. *Organizing Modernity. New Weberian Perspectives on Work, Organization and Society.* L.: Routledge.

Ray, Larry J. and Reed, Michael. 1994. „Max Weber and the Dilemmas of Modernity". In: Ray L.J., Reed M. (Eds.) *Organizing Modernity. New Weberian Perspectives on Work, Organization and Society.* L.: Routledge.

Richter, Rudolf. (Ed.) 1988. Symposium „Views and Comments on Gustav Schmoller". *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* Vol. 144. P. 524-529

Richter, Rudolf. 1996. „Bridging Old and New Institutional Economics: Gustav Schmoller, the Leader of the Younger German Historical School, Seen with Neoinstitutionalists' Eyes". *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* Vol.152. Nr.4. P. 567-592.

Richter, Rudolf. (Hrsg.) 1998. „Views and Comments on the 'New Institutionalism' in Sociology, Political Science, and Anthroplogy." *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* Vol.154. N 4. P. 694-789.

Richter, Rudolf und Furubotn, Eirik. 1996. *Neue Institutionenökonomik. Eine Einführung und kritische Würdigung.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Rickert, Heinrich. 1902. *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften.* Tübingen und Leipzig: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

Riesebrodt, Martin. 1985. „Vom Patriarchalismus zum Kapitalismus. Max Webers Analyse der Transformation der ostelbischen Agrarverhältnisse im Kontext zeitgenössischer Theorien". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg. 37. S. 546-567

Riker, William H. and Ordeshook, Peter C. 1973. *An Introduction to Positive Political Theory.* Englewood Cliffs. N.J.: Prentice-Hall.

Ringer, Fritz. 1997. *Max Weber's Methodology. The Unification of the Cultural and Social Sciences.* Cambridge (Mass.): Harvard UP.

Ritzel G. 1950. *Schmoller versus Menger. Eine Analyse des Methodenstreites im Hinblick auf den Historismus in der Nationalökonomie.* Inaug.-Diss. an der Phil.-hist. Fakultät der Universität Basel. Fr. a. M..

Robbins, Lionel. (1932) 1935. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science.* 2nd ed. London: Macmillan and Co.

Roberts, Clayton (1996). *The Logic of Historical Explanation.* University Park: The Pennsylvania State UP.

Roscher, Wilhelm. 1854. Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschätsmänner und Studierende. Stuttgart und Tübingen: J.G.Cotta'scher Verlag.

Rosenberg, Alexander. 1979. „Can Economic Theory Explain Everything?" *Philosophy of the Social Social Sciences.* Vol.9. N 4. P.509-529.

Rosenberg, Alexander. 1986. The Explanatory Role of Existence Proofs. In: *Ethics.* Vol. 97. N 1. P.177-186.

Rosenberg, Alexander. 1988. *Philosophy of Social Science.* Boulder: Westview Press.

Roth, Günther. Introduction. 1993. In: Lehmann H. and Roth, Günther, Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence, Contexts. Cambridge: Cambridge UP. P. 1-24.

Roth, Günther. 1968. Introduction. In: Weber M. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology.* N.Y.: Bedminster Press, 1968. Vol.1. P.XXVII-CIV.

Roth, Günther and Schluchter, Wolfgang. (1979) 1984. *Max Weber's Vision of History. Ethics and Methods.* Berkeley: University of California Press.

Rowe, Nicholas. 1994. *Rules and Institutions.* New York: Philip Allan, 1989

Rowley Charles K. 1994. „Foreword". In: Niskanen W.A. Jr. *Bureaucracy and Public Economics.* Aldershot: Edward Elgar. P. VII-IX.

Rowley, Charles K.; Tollison, Robert D.; Tullock, Gordon (Eds) 1988. *The Political Economy of Rent-Seeking.* Boston: Kluwer.

Rutherford, Malcolm. 1994. *Institutions in Economics. The Old and the New Institutionalism.* Cambridge: Cambridge UP.

Sadri, Mahmoud. 1982. „Reconstruction of Weber's Notion of Rationality. An Immanent Model". *Social Research.* Vol. 49. N 3. P. 616-633.

Salmon, Wesley C. with Contributions by Jeffrey R. C. and Greeno J. G. 1971. *Statistical Explanation and Statistical Relevance.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Samuelson, Paul A. (1948) „Consumption Theory in Terms of Revealed Preference". *Economica.* Vol. 15. P. 243-253.

Samuelson, Paul A. „Economists and the History of Ideas". In: *American Economic Review.* 1962.Vol.52. N 1. P. 1-18

Samuelsson, Kurt. 1961. *Religion and Economic Action.* Stockholm: Svenska Bokförlaget.

Satz, Debra and Ferejohn, John. 1994. „Rational Choice and Social Theory". *The Journal of Philosophy.* Vol. 91. N 2. P. 71-87

Savage, Leonard J. *The Foundations of Statistics.* N.Y.: Wiley; L.: Chapman and Hall.

Scaff, Lawrence A. 1984. „Weber before Weberian Sociology". *British Journal of Sociology.* Vol. 35. N 2. P. 190-215.

Scaff, Lawrence A. (1989) 1995. *Veržiantis iš geležinio narvo. Max Weber ir moderniosios sociologijos atsiradimas* / Iš anglų k.vertė Z. Norkus. – V.: Pradai.

Schefold B., Roth G., Kaufhold K. H., Shionoya Y. 1992. *Vademecum zu einem Klassiker der Geschichte ökonomischer Rationalität.* Düsseldorf. Verlag Wirtschaft und Finanzen.

Schelling, Thomas. 1960. *The Strategy of Conflict.* Cambridge, Mass.: Harvard UP.

Schelling, Thomas. 1984. *Choice and Consequence.* Cambridge, Mass.: Harvard UP

Schelting, Alexander. 1922. „Die logische Theorie der historischen Kulturwissenschaft von Max Weber und im besonderen sein Begriff des Idealtypus." *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* Bd. 49. S. 623-752.

Schelting, Alexander. 1934. *Max Webers Wissenschaftslehre. Das logische Problem der historischen Kulturerkenntnis. Die Grenzen der Soziologie des Wissens.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Schiera, Pierangelo and Tenbruck, Friedrich. (Hrsg.) 1988. *Gustav Schmoller in seiner Zeit - die Entstehung der Sozialwissenschaften in Deutschland und Italien.* Berlin: Duncker&Humblot.

Schimank, Uwe. 1988. „Gesellschaftliche Teilsysteme als Akteurfiktionen". In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Bd.40. S. 619-639.

Schluchter, Wolfgang. 1972. *Aspekte bürokratischer Herrschaft. Studien zur Interpretation der fortschreitenden Industriegesellschaft.* München: List Verlag.

Schluchter, Wolfgang. 1979. *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Schluchter, Wolfgang. 1980. *Rationalismus der Weltbeherrschung. Studien zu Max Weber.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Schluchter, Wolfgang, (Hrsg.) 1981. *Max Webers Studie über das antike Judentum. Interpretation und Kritik.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Schluchter, Wolfgang. (Hrsg.) 1983. *Max Webers Studie über Konfuzianismus und Taoismus. Interpretation und Kritik.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Schluchter, Wolfgang. (Hrsg.) 1984. *Max Webers Studie über Hinduismus und Buddhismus. Interpretation und Kritik.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Schluchter, Wolfgang. (Hrsg.) 1985. *Max Webers Sicht des antiken Christentums. Interpretation und Kritik.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Schluchter, Wolfgang. (Hrsg. 1987. *Max Webers Sicht des Islams. Interpretation und Kritik.* Fr.a.M.: Suhrkamp.
Schluchter, Wolfgang. 1988. *Religion und Lebensführung.* Bd.1. *Studien zu Max Webers Kultur- und Werttheorie*; Bd. 2. *Studien zu Max Webers Religions- und Herrschaftssoziologie.* Fr.a.M.: Suhrkamp.
Schluchter, Wolfgang. 1996. *Unversöhnte Moderne.* Fr.a.M.: Suhrkamp.
Schluchter, Wolfgang. 1998. „Max Webers Beitrag zum 'Grundriss der Sozialökonomik'. Editionsprobleme und Editionsstrategien". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg.50. Hf.2. S. 327-343.
Schmidt, Thomas. 1995. *Rationale Entscheidungstheorie und reale Personen. Eine kritische Einführung in die formale Theorie individueller Entscheidungen.* Marburg: Metropolis-Verlag.
Schmoller, Gustav. (1911) 1998. „Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode". In: Ders. *Historisch-ethische Nationalökonomie als Kulturwissenschaft. Ausgewählte methodologische Schriften.* Hrsg. Nau H. H. Marburg: Metropolis-Verlag. S. 215-368.
Schmoller, Gustav. (1903) 1911. „Werner Sombart, Der moderne Kapitalismus." In: Brocke vom B. (Hrsg.) *Sombarts „Moderner Kapitalismus". Materialien zur Kritik und Rezeption.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag. S. 135-146.
Schmoller, Gustav. (1884) 1998 „Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften." In: Ders. *Historisch-ethische Nationalökonomie als Kulturwissenschaft. Ausgewählte methodologische Schriften.* Hrsg. Nau H. H. Marburg: Metropolis-Verlag. P. 159-183
Schmoller, Gustav. 1998. *Historisch-ethische Nationalökonomie als Kulturwissenschaft. Ausgewählte methodologische Schriften.* Hrsg. Nau H. H. Marburg: Metropolis-Verlag.
Schneewind, Jerome B. 1998. *The Invention of Autonomy. A History of Modern Moral Philosophy.* Cambridge UP.
Schneider, Dieter. 1987. *Allgemeine Betriebswirtschaftslehre.* 3., neu bearbeitete und erweiterte Aufl. München: R.Oldenbourg.
Schneider, Helmuth. 1990. „Die Bücher-Meyer Kontroverse". In: Calder W.M., Demandt A. (Hrsg.) *Eduard Meyer. Leben und Leistung eines Universalhistorikers* Leiden: Brill. S. 417-445.
Schoemaker, Paul J. H. 1982. „The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations". *Journal of Economic Literature.* Vol. 20. N 2. P. 529-563.
Schön, Manfred. 1988. „Gustav Schmoller und Max Weber". In: Mommsen W.J. und Schwentker W.(Hrsg.) *Max Weber und seine Zeitgenossen.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. S. 84-97.
Schorn-Schütte, Luise. 1984. *Karl Lamprecht. Kulturgeschichte zwischen Wissenschaft und Politik.* Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
Schütz, Alfred, 1932. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie.* Wien: Springer, 1932.

Schütz, Alfred. (1953) 1987-88. „Sveikas protas ir žmogaus veiklos mokslinė interpretacija". Iš anglų k. vertė V. Štilius. *Problemos.* Nr.37. P. 100-117; Nr.38. P. 104-118.

Schulze-Gaevernitz, Gerhart. 1923. „Einführung: Max Weber als Nationalökonom und Politiker". In: Palyi M. (Hrsg.) *Hauptprobleme der Soziologie. Erinnerungsgabe für Max Weber.* Bd.1. München: Duncker & Humblot. S. XI-XXII.

Schumpeter, Joseph A. 1908. *Das Wesen und Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie.* Leipzig: Duncker & Humblot.

Schumpeter, Joseph A. 1926. T*heorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Eine Untersuchung über Unternehmergewinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus.* 2. Aufl. München und Leipzig: Duncker & Humblot.

Schumpeter, Joseph A. (1942) 1950. *Capitalism, Socialism and Democracy.* 3d ed. N.Y.: Harper & Brothers.

Schumpeter, Joseph A. 1926. „Gustav v. Schmoller und die Probleme von heute". *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche.* 1926. Jg.50. S. 1-52, 337-388.

Schumpeter, Joseph A. 1965. *Geschichte der ökonomischen Analyse.* Nach dem Manuskript herausgegeben von Elisabeth B. Schumpeter. 2 Teilbände (1-915, 916-1520) 2 – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Schüssler, Rudolf. 1997. *Kooperation unter Egoisten: Vier Dilemmata.* 2.Aufl. München: R.Oldenbourg.

Schwiebert E. G. 1950. *Luther and His Times.* St.Louis: Concordia Publishing House.

Schwilling W. 1982. „Börsenspekulation". In: *Management Enzyklopädie.* 2.Aufl. München: Moderne Industrie. Bd.2. S. 275-288.

Schwinn, Thomas. 1993. „Max Webers Konzeption des Mikro-Makro-Problems", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg. 45. H. 2. S. 220-237.

Schwinn, Thomas. 1993. *Jenseits von Subjektivismus und Objektivismus. Max Weber, Alfred Schütz und Talcott Parsons.* Berlin: Duncker & Humblot.

Seebass, Gottfried and Tuomela, Raivo (Eds.). 1985. *Social Action.* Dordrecht: D.Reidel.

Segady, Thomas W. 1987. *Values, Neo-Kantainism and the Development of Weberian Methodology.* New York.: Peter Lang.

Sen, Amartya. 1977. „Rational Fools. A Critique of Behavioral Foundations of Economic Theory". *Philosophy and Public Affairs.* Vol. 6. N 4. P. 317-344.

Seyfarth, Constans und Sprondel Walter M.. 1973. (Hrsg.) *Seminar: Religion und gesellschaftliche Entwicklung. Studien zur Protestantismus-Kapitalismus-These Webers.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Shefrin S. M. (1983) 1996. *Rational Expectations.* 2nd ed. Cambridge: Cambridge UP.

Shionoya, Yuichi. 1992. „Max Webers soziologische Sicht der Wirtschaft". In: Schefold B., Roth G., Kaufhold K.H., Shionoya Y. *Vademecum zu einem Klassiker der Geschichte ökonomischer Rationalität.* Düsseldorf. Verlag Wirtschaft und Finanzen. S. 93-119.

Sica, Alan. 1988. *Weber, Irrationality and Social Order.* Berkeley: University of California Press.

Siegenthaler, Hansjörg. 1993. *Regelvertrauen, Prosperität und Krisen. Die Ungleichmässigkeit wirtschaftlicher und sozialer Entwicklung als Ergebnis individuellen Handelns und sozialen Lernens.* Tübingen: J. C. B.Mohr (Paul Siebeck).

Simmel, Georg. 1968. „Der Begriff und die Tragödie der Kultur". In: Ders.: *Das individuelle Gesetz. Philosophische Exkurse.* Hrsg. Landmann M. Fr.a.M.: Suhrkamp. S. 116-147.

Simmel, Georg, *Schriften zur Soziologie: Eine Auswahl.* Fr.a.M.: Suhrkamp. 1983.

Simon, Herbert. 1957. *Models of Man. Social and Rational.* London: John Wiley&Sons, Inc.

Simon, Herbert. 1982. *Models of Bounded Rationality.* Vol.2. *Behavioral Economics and Business Organization.* Cambridge, Mass. and London, The MIT Press.

Simon, Herbert. 1998. „What is an „Explanation" of Behavior?" Thagard P.(Ed.) *Mind Readings. Introductory Selections on Cognitive Science.* Cambridge, Mass.: The MIT Press. P.1-28

Simon, Herbert with Egidi, Massimo; Marris Robin and Viale, Riccardo. 1992. *Economics, Bounded Rationality and the Cognitive Revolution.* Aldershot: Edward Elgar.

Skinner, Burhus, F. 1938. *The Behavior of Organisms.* N.Y.: Appleton-Century.

Smelser Neil J. and Swedberg R. (Eds.) 1994. *The Handbook of Economic Sociology.* Princeton, N.J. and New York.

Snyder, Glenn H. 1971. „'Prisoner's Dilemma' and 'Chicken' Models in International Politics." *International Sudies Quarterly.* Vol. 15. N 1. P. 66-103.

Sombart, Werner. 1902. *Der moderne Kapitalismus.* Bd.1-2. Leipzig: Duncker & Humblot.

Sombart, Werner and Weber, Max. 1917-18. „Erklärung". *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.* Bd.44. S. 348.

Sommer, Manfred. 1988. „Denkökonomie und Empfindungstheorie bei Mach und Husserl - Zum Verhältnis von Positivismus und Phänomenologie". In: Haller R. und Stadler F. (Hrsg.). *Ernst Mach - Werk und Wirkung.* Wien: Verlag Hölder-Pichler-Tempsky. S. 309-328.

Sommer, Manfred. 1987. *Evidenz im Augenblick. Eine Phänomenologie der reinen Empfindung.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Sowell, Thomas, 1980. *Knowledge and Decisions.* N.Y.: Basic Books, Inc., 1980.

Speer, Heino. 1978. *Herrschaft und Legitimität. Zeitgebundene Aspekte in Max Webers Herrschaftssoziologie.* Berlin: Duncker & Humblot.

Spohn, Wolfgang. 1978. *Grundlagen der Entscheidungstheorie.* Kronberg/Ts: Scriptor Verlag.

Sprondel, Walther M. und Seyfarth, Constans (Hrsg.). 1981. *Max Weber und die Rationalisierung sozialen Handelns.* Stuttgart: Ferdinand Enke.

Staddon J. E. R. (Ed.) 1980. *Limits to Action. The Allocation of Individual Behavior.* N.Y.: Academic Press.

Stallberg, Friedrich W. 1975. *Herrschaft und Legitimität. Untersuchung zu Anwendung und Anwenbarkeit zentraler Kategorien Max Webers.* Meisenheim a.G.: Anton Hain.

Stammler, Rudolf. 1906. *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine sozialphilosophische Untersuchung.* 2. verb. Aufl. Leipzig: Veit & Co.

Stark Rodney W. and Bainbridge William S. 1987. *A Theory of Religion.* N.Y.: Peter Lang.

Stegmüller, Wolfgang. 1979. *Rationale Rekonstruktion von Wissenschaft und ihrem Wandel.* Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1979.

Stegmüller, Wolfgang. 1983. *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie.* Bd. 1. *Erklärung - Begründung - Kausalität.* 2., verb. und erw. Aufl. Berlin: Springer.

Stich, Stephen P. 1983. *From Folk Psychology to Cognitive Science.* Cambridge (Mass.) and L.: Bradford.

Stigler George J. 1950. „The Development of Utility Theory." *The Journal of Political Economy.* Vol. 58.N 4. P. 307-327; N 5. P. 373-396.

Stiglitz Joseph E. 1994. *Whither Socialism?* Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Stinchcombe, Arthur L. 1969. „Review of Weber M. 'Economy and Society'. Ed. By Guenther Roth and Claus Wittich C. 3 vols". New York: Bedminster Press, 1968" *American Journal of Sociology.* Vol.75. N 2. P. 282-286.

Stinchcombe, Arthur L. (with the Assistance of Blum Z. and Marder R.) 1974. *Creating Efficient Industrial Administrations.* N.Y.: Academic Press.

Stinchcombe, Arhur L. 1986. *Stratification and Organization. Selected Papers.* Cambridge:Cambridge UP.

Streissler, Erich. 1973. „To What Extent was the Austrian School Marginalist?" In: Collison Black, R. D., Coats, A.W. and Goodwin C. D. W. (Eds) *The Marginal Revolution in Economics. Interpretation and Evaluation.* Durham: Duke UP. P. 160-175

Suchanek, Andreas. 1994. *Ökonomischer Ansatz und theoretische Integration.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Swedberg, Richard. 1987. „Economic Sociology: Past and Present." *Current Sociology.* Vol.35. N 1. P.1-221.

Swedberg, Richard. 1990a. *Economics and Sociology. Redefining Their Boundaries: Conversations With Economists And Sociologists.* Princeton: Princeton University Press.

Swedberg, Richard. 1990b. „Socioeconomics and the New 'Battle of the Methods': Towards a Paradigm Shift?" *The Journal of Behavioral Economics.* Vol. 19. N 2. P. 141-154.

Swedberg, Richard. 1996. „Analyzing the Economy: On the Contribution of James S.Coleman". In: Clark J. *James S. Coleman.* L.: Falmer Press. P. 313-328.

Swedberg, Richard. 1998. *Max Weber and the Idea of Economic Sociology.* Princeton, N.J.: Princeton UP.
Swidler, Ann. 1973. „The Concept of Rationality in the Work of Max Weber". *Sociological Inquiry.* Vol.43. N 1. P. 35-42.
Symposium (Richard van Dülmen, Guy Oakes, Paul Piccone) on Weber's The Protestant Ethic. *Telos.* Winter 1988-89. Nr. 78. P. 71-108.
Szakolczai, Arpad. 1998. *Max Weber and Michel Foucault. Parallel Life-Works.* London and New York: Routledge.
Taylor, Michael. 1987. *The Possibility of Cooperation.* Cambridge: Cambridge UP.
Taylor, Michael. 1989. „Structure, Culture and Action in the Explanation of Social Change". *Politics and Society.* Vol. 17. N 2. P. 115-162.
Tenbruck, Friedrich, H. 1959. „Die Genesis der Methodologie Max Webers". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg. 11. S. 573-630.
Tenbruck, Friedrich H. 1975. „Das Werk Max Webers". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* Jg. 27. S. 663-702.
Tenbruck, Friedrich H. 1977. „Abschied von 'Wirtschaft und Gesellschaft'". In: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.* Bd. 133. S. 703-706.
Tenbruck, Friedrich H. 1988. „Max Weber und Eduard Meyer". In: Mommsen W.J. und Schwentker W. (Hrsg.) *Max Weber und seine Zeitgenossen.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. S. 337-379.
Thagard, Paul. 1996. *Mind. Introduction to Cognitive Science.*Cambridge, Mass.: The MIT Press.
Thagard, Paul (Ed.) 1998. *Mind Readings. Introductory Selections on Cognitive Science.* Cambridge, Mass.: The MIT Press.
Therborn, Göran. 1980. *Science, Class and Society. On The Formation of Sociology and Historical Materialism.* London: New Left Books.
Topitsch, Ernst (Hrsg.) 1965. *Logik der Sozialwissenschaften.* Köln und Berlin: Kiepenheuer & Witsch.
Trevor-Roper H. R. 1967. *Religion, the Reformation and Social Change.* London: Macmillan.
Tribe, Keith. 1995. *Strategies of Economic Order. German Economic Discourse, 1750-1950.* Cambridge: Cambridge UP.
Trubek, David M. 1972. „Max Weber on Law and the Rise of Capitalism". *Wisconsin Law Review.* Vol. 3. P. 720-753
Turner, Bryan S. 1981. *For Weber. Essays on the Sociology of Fate.* London: Routledge.
Turner, Bryan, S. 1992a. *Max Weber. From History to Modernity.* London and New York: Routledge.
Turner, Bryan S. 1992b. „Weber, Giddens and Modernity". *Theory, Culture & Society.* Vol. 9. P. 141-146.
Turner, Bryan S. (Ed.) 1996. The Blackwell Companion to Social Theory. Oxford: Blackwell.

Turner, Stephen, P. 1983. „Weber on Action“. *American Sociological Review.* Vol. 48. P. 506-519.

Turner, Stephen P. 1986. *The Search for a Methodology of Social Science. Durkheim, Weber and the Nineteenth-Century Problem of Cause, Probability and Action.* Dordrecht: D.Reidel.

Turner, Stephen P., Factor, Regis, A. 1984. *Max Weber and the Dispute over Reason and Values. A Study in Philosophy, Ethics and Politics.* L.:Routledge & Kegan Paul.

Turner, Stephen P., Factor, Regis A. 1994. *Max Weber. The Lawyer as Social Thinker.* London and New York.

Tversky, Amos and Kahneman, David.1986. „Rational Choice and the Framing of Decisions“. Hogarth R.M., Reder M.W. (Eds.) *Rational Choice. The Contrast Between Economics and Psychology.* Chicago and London: The University of Chicago Press. P.67-94

Udehn, Lars. 1987. *Methodological Individualism. A Critical Appraisal.* Uppsala.

Tyrell, Hartmann. 1990. „Worum geht es in der „Protestantischen Ethik“? Ein Versuch zum besseren Verständnis Max Webers“. *Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte.* Bd. 41. Hf. 1. S. 130-177.

Tyrell, Hartmann. 1992. „'Das Religiöse' in Max Webers Religionssoziologie“. *Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte.* Bd. 43. Hf. 2/3. S. 172-230.

Tyrell, Hartmann. 1994. „Max Webers Soziologie - eine Soziologie ohne 'Gesellschaft'“. In: Wagner G. und Zipprian H. (Hrsg.) *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik.* Fr.a.M.: Suhrkamp. S. 390-414.

Tyrell, Hartmann. 1998. „Zur Diversität der Differenzierungstheorie. Soziologiehistorische Anmerkungen“. *Soziale Systeme. Zeitschrift für soziologische Theorie.* Jg. 4. Hf. 1. S. 138-144.

Udy, Stanley. (1959) 1968 „Bürokratische und rationale Elemente in Webers Bürokratiekonzeption.“ In: Mayntz R. (Hrsg.) *Bürokratische Organisation.* Köln: Kiepenheuer & Witzsch. S. 62-68.

Ullmann-Margalit, Edna. 1977. *The Emergence of Norms.* Oxford: Clarendon Press.

Vanberg, Viktor. 1975. *Die zwei Soziologien. Individualismus und Kollektivismus in der Sozialtheorie.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Vanberg, Viktor. 1994. *Rules and Choice in Economics.* London: Routledge.

Vetter, Hermann 1964. „Exkurs über Idealtypus und Modell“. In: Baumgarten E.(Hrsg.) *Max Weber. Werk und Person.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck). S. 596-598.

Vogel, Ulrike. 1973. „Einige Überlegungen zum Begriff der Rationalität bei Max Weber“. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 1973. Jg. 25. S. 534-550.

Voss, Thomas. 1985. *Rationale Akteure und soziale Institutionen. Beitrag zu einer endogenen Theorie des sozialen Tauschs.* München: R.Oldenbourg.

Wagner, Gerhard. 1987. *Geltung und normativer Zwang. Eine Untersuchung zu den neukantianischen Grundlagen der Wissenschaftslehre Max Webers.* Freiburg, München: Karl Alber.

Wagner, Gerhard and Zipprian, Heinz. 1986. The Problem of Reference in Max Weber's Theory of Causal Explanation. *Human Studies*. Vol. 9. N 1. P. 21-42.

Wagner, Gerhard and Zipprian, Heinz. (Hrsg.) 1994a. *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik*. Fr.a.M.: Suhrkamp.

Wagner, Gerhard and Zipprian, Heinz. 1994b. „Zur Einführung". In: Wagner G., Zipprian H. (Hrsg.) *Max Webers Wissenschaftslehre. Interpretation und Kritik*. S. 9-28.

Walker A.F. 1989. „The Problem of Weakness of Will". *Nous*. Vol. 23. N 4. P. 653-676.

Wallis, John J. and North, Douglass C. 1986. „Measuring the Transaction Sector in American Economy: 1870-1970". In: Engerman S. L., Gallman R.E. (Eds.) *Long-Term Factors in American Economic Growth*. Chicago. P. 95-148.

Walras, Leon, *Elements of Pure Economics or the Theory of Wealth*. London, Allen&Unwin, 1954.

Walzer, Michael, *The Revolution of Saints. A Study in the Origins of Radical Politics*. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1965.

Weber Marianne. 1922. 'Vorwort' zum 2. Teil 'Typen der Vergemeinschaftung und Vergesellschaftung'. In: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). S. III.

Weede, Erich. 1996. *Economic Development, Social Order and World Politics*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.

Wehler, Hans-Ulrich. 1986. „Max Webers Klassentheorie und die neuere Sozialgeschichte". In: Kocka J. Max Weber, der Historiker. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. S. 193-203.

Wehler, Hans-Ulrich (Hrsg.). 1973. *Geschichte und Ökonomie*, Köln: Kiepenheuer & Witsch.

Wehler, Hans-Ulrich. 1980. *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung. Studien zu Aufgaben und Traditionen deutscher Geschichtswissenschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht.

Weippert, Georg. 1940. „Die idealtypische Sinn- und Wesenserfassung und die Denkgebilde der formalen Theorie. Zur Logik des 'Idealtypus' und der 'rationalen Schemata'". *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. Bd.100. Hf. 3. S. 257-308.

Weiß, Johannes. 1975. *Max Webers Grundlegung der Soziologie. Eine Einführung*. München: Verlag Dokumentation.

Weiß, Johannes. 1981. „Rationalität als Kommunikabilität. Überlegungen zur Rolle von Rationalitätsunterstellungen in der Soziologie". In: Sprondel W.M., Seyfarth C. (Hrsg.) *Max Weber und die Rationalisierung sozialen Handelns*. Stuttgart: Ferdinand Enke. S. 39-58.

Weiß, Johannes. 1985. *Max Weber's Distinction Between Means-End Rationality and Value-Rationality - Rationale, Scope, Difficulties*. In. Seebass G., Tuomela R. (Eds.) *Social Action*. Dordrecht: D.Reidel. P. 216-221.

Weiß, Johannes (Hrsg.). 1989 *Max Weber heute. Erträge und Probleme der Forschung.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

Wenzel, Harald. 1991. *Die Ordnung des Handelns. Talcott Parsons Theorie des allgemeinen Handlungssystems.* Fr.a.M.: Suhrkamp.

White, Morton. 1967. *Foundations of Historical Knowledge.* N.Y., L.: Harper & Row.

Wieser, Friedrich von. (1914) 1924. *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft* (*Grundriss der Sozialökonomik.* I.Abteilung. *Historische und theoretische Grundlagen.* Th.2.). 2.Aufl. Tübingen: Verlag J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Wiley N. F. 1983. „The Congruence of Weber and Keynes". *Sociological Theory.* Vol.1. P. 30-57.

Williams, Bernard. 1981. *Moral Luck. Philosophical Papers 1973-1980.* Cambridge: Cambridge UP.

Williamson, Oliver E. 1975. *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications. A Study in the Economics of Internal Organization.* N.Y.:Free Press.

Williamson, Oliver E. 1985a. *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting.* N.Y.: Free Press.

Williamson, Oliver, E. 1985b. „Reflections on the New Institutional Economics". *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* Vol.141. P. 187-195.

Winckelmann, Johannes. 1976. *Erläuterungsband* zu: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie.* 5. revid. Aufl. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Winckelmann, Johannes. 1986. *Max Webers hinterlassenes Hauptwerk: Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte. Entstehung und gedanklicher Aufbau.* Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).

Wong, Stanley. 1978. *The Foundations of Paul Samuelson's Revealed Preference theory. A Study by the Method of Rational Reconstruction.* London: Routledge & Kegan Paul.

Zängle, Michael. 1988. *Max Webers Staatstheorie im Kontext seines Werkes.* Berlin: Duncker & Humblot.

Ziegler, Rolf. 1973. „Typologien und Klassifikationen". In: Albrecht G., Daheim H., Sack F. (Hrsg.) *Soziologie. Sprache. Bezug zur Praxis. Verhältnis zu anderen Wissenschaften. René König zum 65. Geburtstag.* Opladen: Westdeutscher Verlag. S. 12-47.

Dalykinė rodyklė

Asmenvardžių rodyklė

„Aptariamojo darbo autorius turėjo tris tikslus. Pirma, jis norė ti Weberio tekstų 'galimas prasmes', kurios darosi regimos di apie 'racionalaus pasirinkimo prieigą', antra, sukoncentruoti ir išnagrinėti šios tyrimų krypties literatūroje aptinkamas Weberio recepcijos prieigas ir, trečia, susieti įvairias šioje tyrimų kryptyje aptinkamas racionalios veiklos sąvokas bei sampratas su Weberio suprantančiosios sociologijos koncepcija. <...> Zenono Norkaus darbą išskiria griežta probleminė orientacija, aiškus mąstymas ir įtikinanti argumentacija. Galima paliudyti, kad autorius padarė ženklų įnašą į socialinių mokslų pažinimo pažangą."

Prof. Hans Albert, *Mannheimo universitetas*

„Šis darbas imasi dviejų teminių sričių, iš kurių kiekviena atskirai paimta jau yra nepaprastai sudėtinga, plati, diskutuotina, ir mėgina jas susieti tarpusavyje. <...> Turime reikalą su nepaprastai įspūdingu darbu, kuris visiškai pasiekia savo tikslą — 'katapultuoti' Weberio sociologiją į naujausią teorijos raidą."

Prof. Hartmut Esser, *Mannheimo universitetas*

„Maxas Weberis ir racionalus pasirinkimas" žymi ryškų posūkį dabartiniuose lietuviškuose filosofiniuose ir sociologiniuose tyrinėjimuose. <...> Zenono Norkaus veikalą drąsiai galima rekomenduoti tiek sociologams, tiek ekonomistams ir filosofams. Ši knyga netelpa į vienos akademinės disciplinos rėmus."

Prof. Alvydas Jokubaitis, *Vilniaus universitetas*

„Zenono Norkaus darbas, mano nuomone, priklauso prie svarbiausių ir labiausiai stimuliuojančių darbų, kurie pastaruoju metu buvo parašyti apie socialinių mokslų teorinių pagrindų problemas. <...> Autorius, išsikeldamas sau didelius tikslus, orientuojasi į pavyzdį. Tai yra tas būdas, kuriuo Jonas Elsteris interpretavo Karlą Marxą. Taip, kaip Elsteris skaitė Marxą, taip pat ir Norkus norėtų perskaityti Maxą Weberį iš tam tikrų racionalaus pasirinkimo prieigos variantų perspektyvos."

Prof. Wolfgang Schluchter, *Heidelbergo universitetas*

„Debatai apie Weberį ir racionalaus pasirinkimo sociologiją yra sunkūs ir reikalauja didelių pastangų. Geriausią vadovą po šią literatūrą — kaip ir savarankišką pastangą išsiaiškinti pagrindines problemas — galima rasti, mano nuomone, Zenono Norkaus darbe apie šį dalyką."

Prof. Richard Swedberg, *Cornellio universitetas*

ALK — serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas — supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA
ISBN 9986-09-255-8
ISSN 1392-1673
REKOMENDUOJAMA KAINA 30 Lt